C. PETRESCU, I. I

C. PETRESCU, I. II

329

II 5124

CEZAR PETRESCU

INTUNECARE

ROMAN

PARTEA I

ACOLO ŞEZUM ŞI PLÂNSEM

1928
SCRISUL ROMÂNESC
CRAIOVA

11.099.
c. 137104.

CAPITOLUL I.

A SBURAT O PASĂRE NEAGRĂ.

Colonelul Pavel Vardaru pipăi în cutia de lemn cafeniu, o ţigare de foi uscată. De pe gravura capacului, îi surâse prietenos, cu tot şiragul dinţilor de porţelan, o creolă purtând pe umeri în chip de amforă, un coş de foi de tutun, sub inscripţia aurită: „Henri Clay-Habana". Era numai o simplă etichetă, şi totuşi femeia îi părea grozav de cunoscută. Deodată îşi aminti cu mare bucurie: „Dar sunt ochii lui Mimi! Extraordinar cum seamănă cu ochii lui Mimi!"

Acoperi restul figurei cu latul palmei. Într'adevăr, în gravură îl priveau acum ochii râzători ai dansatoarei. Trăi o clipă vedenia fugitivă: perdelele de catifea roşie lăsându-se moale, femeia împărţind cu amândouă mâinile sărutări sălei, ropotul de aplauze, o fâlfâire de fuste scurte peste pulpe în tricou roz... Toate de atât de departe!

Colonelul scotoci buzunările tunicei, căutând briceagul cu mica ghilotină de oţel pentru tăiat vârful ţigării. Nu o află. Ca întotdeauna, Vanea soldatul, uitase să strămute dintr'o tunică în alta, toate instrumentele nichelate care alcătuiau trusa de concentrare a domnului comandant: lanterna electrică, cuţitul de desfăcut cutii de conserve, pedometrul, tirbuşon, bricheta cu benzină şi fitil, busola în miniatură.

Când cel din urmă buzunar fu explorat fără izbândă, colonelul Pavel Vardaru suspină cu o nemărginită milă pentru propriu-i destin: era fără îndoială cel mai nefericit comandant de regiment de pe planetă.

Se resemnă să decapiteze cu dinţii vârful ţigării, îl scuipă scârbit peste balustradă în mare, şi întinse peste masă, după cutia cu chibrituri, mâna grasă şi albă, de prelat.

Doamna colonel — Tanti Laura — strânse buzele vișinii cu o spaimă care dădea înfățișare de copil alintat, obrazului de grăsulie și vârstnică păpușe blondă, cu pometii trandafirii și cu genele lungi, răsucite în sus.

— Pol, iarăși începi cu ororile tale! Mută cel puțin scaunul... Știi că nu pot suporta mirosul ăsta, de catran...

Ca măsură defensivă, Tanti Laura scoase din port-țigaretul îngust de platină, cu încrustații de email, o țigaretă egipțiană și o aprinse la flacăra unei brichete, prinsă cu lanț subțire, de argint.

Chelnerul aduse două fructiere cu struguri de Constantinopol, piersici și pere, între bulgări de ghiață, pe culcuș de frunze crestate de viță. Un picolo, cu gâtul sufocat de gulerul tare și prea înalt, distribui cu dexteritate farfurioarele și tacâmurile de desert.

Orhestra tăcuse. Se înălța acum larma glasurilor, sunetul cristalin al paharelor, hohotele și comenzile întărâtate de așteptare, umplând terasa Cazinoului de rumoarea neîntreruptă a marelor restaurante, cafeuri și baruri, de care cu părere de rău, ca de ultimul post înaintat al civilizației, colonelul Pavel Vardaru, după un concediu de patruzeci și opt de ore, trebuia să se rupă a doua zi, în zori. In câteva ore de drum, mașina avea să-l înfunde iarăși în satul tătăresc, cu bordee strâmbe și oarbe de lut, cu împrejmuirile de fizic, câini flocoși, măgari sbierând în asfințit, și cu praful acela dobrogean — care înfundă nările, sgârâie gâtlejul și surește părul — răsucit în vârtejuri peste câmpuri dogorite, fără zare de umbră. Cu înduioșare de deportat în preziua osândei, privea arbuștii exotici, plantați în cutii de lemn pe marginea terasei, cu frunzele lor lucii, care în bătaia luminei cretoase păreau tăiate artificial în zinc; mesele cu necunoscuți; femeile în toalete spumoase și străvezii; viragiile savante ale chelnerilor printre scaune, balansând în vârful brațelor, tăvile încărcate; pavilionul capelei vieneze cu femeile în haină roșie, acordându-și vioarele între genunchii strânși; ferestrele largi încununate de colierele becurilor; afișele uriașe, strigător vărsite, înfățișând un dansator negru și o celebră diseuză. Spectacol neprețuit de confort, risipă și trai bun, care se va deslănțui fără preget, scăldat în aceeași orgie luminoasă de arcuri voltaice și răcorit de briza umedă a mării, și mâine, atunci când dânsul orbecăind în besna satului, apărându-se de câini dușmani și călcând în movili de gunoaie, își va amăgi nesomnul inspectând santinelele de noapte. Colonelul Pavel Vardaru își simți pieptul înăbușit de tristețea școlarilor la sfârșit de vacanță.

— Cafele, vă rog?

Chelnerul aştepta înclinat de mijloc, cu faţa rasă, neclintită şi severă, caşicum era vorba de cea mai gravă hotărîre diplomatică.

— Desigur şi cafele! tresări din altă lume, colonelul. Copii, care mai ia cafea? Auzi: două îngheţate, un mazagran... Tu eşti cu mazagranul, Luminiţo? Două marghilomane... Şi licheoruri. Dă-mi lista!

Chelnerul nu se clinti. Clipi numai din ochi.

— Ştiu. Aniseta domnului colonel... Marie Brizard!...

Pavel Vardaru îşi prinse monoclul la arcada strâncenei şi privi de jos în sus, sluga în frac, care-i cunoştea gusturile. Se lumină cu o mare fericire:

— A! Tu erai, Jean?

Şi repetă, întârziind pe cuvinte, plimbându-se cu amintirea prin paradisul interzis.

— Jean, de la Alcazar!...

Jean zâmbi onctuos, scuturând profesional colţul mesei cu şervetul. Colonelul Pavel Vardaru era vestit în toate localurile de zi şi de noapte, ale Capitalei şi tuturor reşedinţelor de vară. Capul lui de timpuriu sur, cu obrazul şi mustăţile întotdeauna proaspăt rase, cu înfăţişare de militar în glumă, de salon şi de operetă, prezidase multe mese rămase de pomină. Era celebru în întocmirea măiastră a menuurilor, în reţetele de mâncări recomandate bucătarilor cu adaosuri speciale şi în cunoaşterea fără greş, de la prima gustare, a tuturor pivniţelor şi recoltelor faimoase de vinuri.

Când licheorul fu turnat, colonelul ridică în lumină paharul cu piciorul înalt, ţinându-l între degetele grase, cu o luare aminte şi o înduioşare de savant, examinând un elixir miraculos. Admiră limpeziciunea culorii, respiră aroma cu nespusă fericire şi sorbi în răstimpuri. Pe urmă, cu ţigarea de foi între dinţi se întoarse către frate-său, Alexandru Vardaru, deputatul, care plecat deasupra gazetelor de seară, fuma una la fel.

— Alexandre, simţi briza? E un aer!... un aer!...

Alexandru Vardaru, cufundat în lectura telegramelor de pe frontul oriental, făcu un gest vag de confirmare, cu mâna. Dar Mihai Vardaru, nepotul lor, din colţul de unde îşi gusta îngheţata în felii subţiri, cu graţii de pisică, ridică obrazul femenin şi vru să întrebe cum se mai poate simţi răcoarea şi puritatea aerului respirat prin asemenea adevărate coşuri de locomotivă, aşa cum arătau ţigările de foi. Îşi aminti însă, că trebuia neapărat, să ceară cinci sute de lei, unchiului Pol, înainte de plecare, şi înăbuşindu-şi gluma, se hotărî să o amâne pentru alt prilej, zâmbindu-şi singur.

— De ce râzi, Mihai? întrebă Luminița.

Toți ochii se îndreptară către el. Mihai roși.

— Vă rog să nu-mi necăjiți băiatul! protestă Tanti Laura, apărându-și nepotul, sfios și cuviincios, în mijlocul acestei familii sportive, unde ea singură și adolescentul cu obraz de elevă de pension, nu aveau apucături și vocabular de camping, stadiu și câmp de curse.

Își aminti ceva, și deschizând port-țigaretul de platină, spuse:

— Acum, Mihai, când ești bacaloriat, bărbat în toată firea, cred că poți fuma... Nu e așa, Pol, Alexandre, că-i permiteți?

Mihai roși și mai tare, implorând:

— Vai, Tanti!

Luminița Vardaru, scutură capul negricios din umbra arbuștilor unde stătuse ascunsă, privind întunericul mării, și-l strâmbă, imitându-l:

— „Vai Tanti!" Uf, ce văr molâu, mai am! Ce, vai Tanti?... Zi: „Merci Tanti! nu fumez egipțiene. Sunt prea slabe și conțin opiu. Fumez regale!" Uite!...

Inainte de a se putea apăra, Luminița Vardaru, cu îndemânare de polițist la o percheziție corporală, scoase din buzunarul lui Mihai, de la piept, un port-țigaret de piele — cadoul ei de astăvară, când își trecuse examenul de absolvire — îi puse o regală între dinți, în silă, luă și ea una, aprinse, și-i aruncă un colac de fum în nas.

— Poftim!

Toți zâmbiră și Mihai răsuci stângaci, între degete, țigarea aprinsă. Ce idee! Și ce nebună! Lui nu-i tihnea țigarea decât fumată singur, fără atâția ochi țintiți asupră-i.

Luminița își scoase pălăria de paiu, o înfipse într'un stâlp al balustradei, își scutură părul tuns și inelat, și cu coatele pe masă, cu obrazul arămiu-mat după o lună de plajă, prins în pumn, închizând ochii negri și puțin oblici să-i ferească de fumul țigării, declamă autoritar, ca într'un consiliu de familie:

— Numai armata are să-l facă bărbat! Nene Pol, la toamnă numai decât trebuie să-l desgheți... Eu mă declar învinsă.

Mihai găsi prilej să se răsbune. Ii șopti între dinți, în ureche.

— Și pe tine, numai măritișul are să te astâmpere!

Apoi adresându-se unei persoane nevăzute:

— Domnule Comșa, la primăvară trebuie s'o iei în primire și s'o dresezi. Noi ne declarăm învinși!

Luminița, uimită de atât de neașteptată îndrăzneală, rămase cu țigarea la jumătatea drumului spre buze.

— Ce-ai zis! mă rog, ce-ai zis?

Mihai se plecă, şi-i şopti a doua oară, în ureche, apăsat:

— Am zis că, numai Domnul Radu Comşa, are să-ţi scoată sticleţii din cap. Na!

— Poftim domnilor! — făcu Luminiţa cu cea mai mare minunare — abia i-aţi permis să se emancipeze, şi a şi început să-şi schimbe dinţii de lapte! Incearcă să muşte... Bravo! mergi repede, mon vieux! Intr'o lună, te văd iscălind poliţe, pufnind o coşogea havană în nasul unchiului Pol şi mai ştiu eu? aşezându-te poate la masa de-alături, cu portugheza...

— Ce portugheză, mă rog? se mişcă între braţele jâlţului de paie, foarte îngrijorată, Tanti Laura.

Luminiţa îşi scutură părul pe spate, şi explică volubil:

— O portugheză, o femee din Portugalia, fost imperiu colonial, actualmente modestă republică situată la extrema Ibericei! Capitala Lisabona, în provincia Estramadura, banalizată de poeţii simbolişti. Oraş însemnat: Porto, cu vinuri vestite despre care poate să ne spună ceva mai pe larg unchiul Pol. Portugalia însfârşit, patria apei de păr, a lui Camoens şi donei Ines de Castro. Pentru rest şi detalii precise, adresaţi-vă domnului, care-l face pe mironosiţa. Vă poate delecta şi cu un „Fado do amor", din repertoriul popular...

Luminiţa fredonă cu mâna pe inimă, revărsându-şi dintr'o scuturare părul negru peste ochi, să-şi dea înfăţişarea mai patetică:

— *„Amor è sonho que mata*
Sorriso que desfalece
'Amor é nuevera de prata..."

Mihai se sili să asculte această vertiginoasă şi perfidă disertaţie de geografie, istorie şi folclor, cu cea mai desăvârşită nepăsare. Dar micşorându-şi ochii ca din pricina fumului, îşi strivi o lacrimă de necaz. Povestea cu portugheza fusese cea dintâi suferinţă a lui, copilărească. Luminiţa îi descoperise fotografiile şi caietul de note; fusese confidenta lui două luni cât ţinuse întreg romanul, îi făgăduise să nu destăinuie nimic, nimănui. Din caetul acela de note, descifrase şi dânsa la piano, romanţa portugheză populară — numărul Carmencitei la Majestic; — atunci îi păruse cântecul interesant, frumos şi îl învăţase. Iar acum îşi bătea joc! Toate femeile, toate, sunt deopotrivă de...

— Aşa dar a fost oprită şi ofensivă lui Brusilov! declară Alexandru Vardaru, ridicând obrazul aspru deasupra gazetelor, împă-

turîndu-le și așezându-le sub cot. Mi se pare că de astă dată începe criza cea mare. Pol, să nu uiți procura! Până în zece zile, trebue să vindem și grâul vostru. Pe urmă, cine știe ce se mai întâmplă!...

Colonelul întinse picioarele sub masă, cu un zăngănit de pinteni, privind la lumină, alt pahar de lichior, plin.

— Dar întâmple-se orice, numai să se sfârșească! M'am săturat de ținut trupa în bordee. Știți voi ce mizerie e faimosul vostru Cadrilater? O murdărie! Și niște nume de sate! Daidâr, Balbunar, Siahlar, Sarsânlar. Să le ia dracul!... Parcă au fost botezate de bâlbâiți. Auziți: Balbunar, Sarsânlar!...

Ridică ochii invocând mărturia cerului. Dar nimeni nu se arătă înduioșat de această desnădejde. Exilul în Cadrilater nu era atât de grozav, cum voia să-l arate unchiul Pol. Își adusese automobilul. Își instalase o baie cu duș automat. Acum o lună, făcuse un drum la București, numai să obțină de la corp mutarea unui bucătar special, la popota regimentului. Soldați trimiși cu ordine, cărau de la Constanța și din Capitală, trufandale în coșuri de papură; aparate de fabricat înghețată, mașini de măcinat cafea; popota regimentului era vestită în toată divizia, iar ofițerii începeau să se îngrașe și să capete gusturi patriciene.

— Se pare că Czernin caută o întrevedere cu Brătianu, își urmă gândul Alexandru Vardaru.

— Sigur! Iar ne mai oferă ceva. Ne-a mai cumpărat odată Bucovina, de la Rumiantzov, cu cinci mii de galbeni și cu o tabachere. E drept, de aur și cu briliante!... se supără colonelul, dușman neîndurat al puterilor centrale, de când se închisese granițele spre Riviera.

— Cred cu toate acestea, urmă Alexandru Vardaru, că până la sfârșitul recoltei nu poate fi vorba de cât de pregătiri. In Moldova nici nu s'a sfârșit secera... Vagoanele sunt prinse, soldații în permisii agricole. Apropos, Pol, pentru treer la Făloasa, n'aș putea cere la minister, soldați de la tine? Am iscălit scrisoarea să predau patruzeci de vagoane, până la cincisprezece ale lunei. Mă ține neamțul numai în telegrame.

— Cum, tot la nemți ai dat grâul și anul ăsta? lărgi cu mirare ochii albaștri, Tanti Laura.

— Evident! Simpatia e una și afacerile sunt alta. Dragă Lauro, din nefericire viața e ceva mai complicată de cât în romanele tale.

— Bine, dar e monstruos să hrănești o armată, împotriva căreia poate ai să te bați mâine!...

— Monstruos, nemonstruos, aşa stau lucrurile! Dacă nu vând eu, vinde altul. Vinde negustorul care a cumpărat de la mine. Pe urmă, nici nu ştiu dacă vom lupta vreodată. Toate sunt ipoteze...

Tanti Laura nu se dădu bătută. Intre dânsa, reprezentând elementul romantic, „în nori", al familiei, şi Alexandru Vardaru, cumnatusău, spiritul practic şi „terestru", era întotdeauna un necurmat duel.

— Aceasta n'o mai cred! spuse, lăsându-se pe spatele jâlţului de paie, care scârţâi din toate mădularele. Peste o lună ori peste un an, România trebue să fie alături de aliaţi, împotriva nemţilor. Sunt un popor desgustător! Adu-ţi aminte, Alexandre, acum trei ani la Wüzburg... Bărbaţii care se dedau fără jenă la tandreţe conjugală în plin public, femeile purtându-şi maternitatea ca un trofeu. Şi vitrinele unde crenvirştii şi şuncile stăteau expuse printre violete şi mănunchiuri de Vergissmeinnicht! Şi costumele femeilor cu cele mai extraordinare împerecheri de culori; bleu pal, roz, orange, verde de spinarea buraticului! Şi conflictul din vagonul restaurant cu Herr Commerzienrath! Pfui! dacă şi aceasta se mai numeşte civilizaţie!...

Alexandru Vardaru, înfipse un cuţit într'o pară, şi o curăţă cu răbdare minuţioasă, aşa cum îţi cauţi de lucru până-şi termină un copil, capriciul. Tanti Laura închee, cu o încruntare, care cu toate silinţele nu putea turbura de fel albastrul limpede şi copilăros al ochilor.

Nu s'ar fi spus că aceşti ochi plini de candoare, priveau peste capete o legiune nevăzută de nemţi, purtând şuncă de Praga în baionetele încununate cu mănunchiuri de „Nu mă uita" şi cântând „Die Wacht am Rhein"...

Alexandru îi întinsă calm şi zâmbind, în vârful cuţitului, jumătate din para curăţată:

— Laura, Laura, judeci ca cea mai femee dintre femei!

— Cum adică? N'am dreptate? Spun, — nu e aşa? — ca orice femee, absurdităţi! Eşti foarte politicos în astă seară, dragule. Nu ştiam că iubeşti atât de mult gustul nemţesc! Poate ai dori să mă vezi îmbrăcată în haine liliachii, cu cingătoare verde, pălărie roz şi ciorapi bleu-pal...

Alexandru Vardaru nu se arătă indignat de această perfectă logică femeiască. Işi curăţi tacticos cealaltă jumătate de pară, apoi, numai după ce muşcă din fructul untos şi dulce, răspunse:

— Nu e vorba de asta.. Dar nu se duce un război cu un popor, fiindcă bărbaţii îşi desmeardă în public nevestele, mamele te dau jos de pe trotuare cu volumul viitoarei progeniturі, şi fiindcă negustorii de mezeluri, expun şunca la un loc cu flori, ca să te desguste

pentru totdeauna şi de miozotis şi de şuncă de Praga. Aceasta e altceva. Războiul dacă-l vom porni vreodată, avem pentru asta, alte, îndestule motive. Mi se pare însă că nu suntem adunaţi aci, pentru a ajunge la conferinţe diplomatice. Pol pleacă mâine dimineaţă, şi cine ştie când mai scapă de la regiment — uite ce tenebros e! Tu, Mihai şi Luminiţa, cred că o să rămâneţi la Sinaia până în Septembrie; eu într'o săptămână, trebuie să văd cum stau lucrurile la Făloasa şi la Arpăşeşti, să pun la treer la Vadu-Luncei şi să găsesc vreme să vă vând şi grâul vostru. Ne împrăştiem iarăşi... Cine ştie când ne mai adunăm laolaltă, până la toamnă! Pe urmă se deschide Parlamentul, mă aşteaptă îndestule griji. Cum vedeţi, Luminiţa îmi complică viaţa cu altele!...

Luminiţa se răsuci pe scaun, cu indignare ipocrită, micşorându-şi privirea oblică între gene:

— Eu, papà?

— Sst! făcu Alexandru Vardaru, ameninţând cu degetele, între care ţinea ţigarea de foi. Tu n'ai cuvânt! Şi păzeşte-te, ai văzut că Mihai atât aşteaptă.

— O! Dacă e vorba de Mihai!...

Mihai se simţi ofensat de acest dispreţ, şi ca să dovedească imediat că nu e cantitate atât de neînsemnată, îi murmură în ureche, cu intonaţia Luminiţei de adineaori:

— „Amor é sonho que mata"... Pentru rest şi detalii precise, adresaţi-vă domnului Radu Comşa...

Era acum rândul Luminiţei să ia înfăţişarea celei mai desăvârşite nepăsări. Deschizând şi închizând încuetoarea poşetei de bagà, dădu din umeri:

— Uff! Sunteţi toţi, nişte, nişte...

Nu găsi cuvântul îndestul de aspru. Se întoarse îmbufnată cu spatele către masă şi cu faţa spre marea înghiţită de întuneric, arătând aşa cu hotărîre, că n'o mai interesează discuţia.

Alexandru Vardaru găsi însfârşit răgaz să dovedească colonelului, nevoia de a arenda moşia din Ialomiţa. Nu se mai simţia în stare să se mai ocupe de atâtea. Il chemau şi oarecare îndatoriri politice. Acum, când la iarnă, Luminiţa avea să-şi aibă gospodăria ei, rămânea singur. Imbătrânea. Stărui asupra cuvântului, desmintit de părul negru, dantura puternică şi întreaga-i făptură, vânjoasă şi neobosită.

Intr'adevăr, în această familie deprinsă cu trai uşor şi bun, el singur nu-şi găsea odihnă. In afară de rostul din ce în ce mai temut în Parlament; de procesele grele şi complicate în care pleda

întotdeauna cu izbândă sigură, Alexandru Vardaru mai îngrijea și de cele două moșii din Muntenia, rămase pe urma nevesti-sei, Elena, mama Luminiței, moartă cu zece ani în urmă la Vichy; administra averea lui Mihai și a celor două surori ale lui, Cora și Ralu, rămași orfani acum patru ani, pe urma unui accident de automobil pe Valea Prahovei, și pe deasupra, în fiecare toamnă și primăvară, trebuia să descurce și gospodăria haotică a lui Pol și a Laurei; moșie mare și bogată, de aproape cinci mii de pogoane, lăsată pe mâna vechililor și încărcată de ipoteci. Viața și-o petrecea mai mult în vagon de dormit și hoteluri; în aceiași săptămână apărea la Craiova într'un proces, la Iași într'o întrunire publică, conducând automobilul pe o șosea către una din moșii, rostind o cuvântare aplaudată la Cameră, organizând campania electorală a unei alegeri parțiale. Pretutindeni, aparițiia omului acestuia bine legat, lat în spate, înfipt dârz pe picioarele scurte în scoarța planetei; cu părul tuns perie și cu ochii cenușii, aspri și sfredelitori, inspira hotărîre, încredere și agitare.

Născut pentru luptă și dominare, răscolea lumea pe unde trecea, și nu-și îmblânzia privirea decât pentru cei din jurul lui. Slăbiciunile lor îl amuzau, fiindcă le socotea fără urmări, cât timp era el să vegheze. Când îi oprea asupra Luminiței, ochii de răceala oțelului i se învăluiau de duioșie, ca ochii vietăților sălbatice de pădure, când își privesc puii fără putere, încă. In această îmblânzire protectoare, nu îngloba dintre străini, decât pe Radu Comșa, fostul lui secretar vreme de doi ani, acum asociat în biroul de avocatură, tânăr, plin de toate făgăduelile viitorului, și prin alegerea lui și a Luminiței, viitorul ei tovarăș de viață.

La cuvintele lui Alexandru Vardaru, colonelul asculta distrat, privind valurile de lume revărsate din Cazino, unde sfârșise ceva, vreun spectacol. Ce însemnătate aveau toate, dacă puteau fi duse la bun sfârșit de Alexandru? Dacă era mai bine să arendeze moșia, n'are decât s'o arendeze! Nu se împotrivește nici el, nici Laura. De ce însă să turbure această ultimă seară, atât de plăcută, cu muzică aleasă, lichior fin, țigări minunate, amintind că viața e complicată și cu atât de absurde și stupide griji?

— Pol, tu n'asculți! îl surprinse Alexandru Vardaru.

— Pardon! Ascult. De ce să n'ascult? se apără moale colonelul, dar ochii îi rămâneau fixați la ușa casinoului, larg deschisă, prin care sălile de joc și de spectacol vărsau o necurmată procesiune. Un amiral cu somptuoasă barbă albă, trecu între două femei din cale afară de înalte, cu un ogar rusesc prins în lanț; militari în

tunici strânse, o negresă întovărășită de un domn scurt și gras, cu ochelari dați după ureche; mulți ofițeri de marină și tineri cu obrazul ras și pudrat cu îngrijire; pantaloni albi și pantofi de olandă cu talpa elastică, pălării de paie și decolteuri desvelind sâni de toate dimensiunile, umeri fardați și coliere de perle, figuri cunoscute de pe Calea Victoriei, și necunoscute, din cine știe ce fund de provincie, mari proprietari și oameni politici, jucători de cărți și bolnavi trimiși să respire aer marin, actori și băețandri chinuindu-se să pară obosiți și blazați; lume amestecată, alungată depe plajele și din stațiile balneare cosmopolite, inaccesibile acum, peste hotare, unde bântue războiul. Chelnerii alergau zăpăciți după scaune și după mese, se auziau bătăi nerăbdătoare cu bastonul în pavaj, chemări peste capete, tineri se ridicau pentru a oferi curtenitor femeilor jâlțurile de paie, larma acoperea uvertura din Semiramis, cântată pe toate coardele orhestrei vieneze. Colonelul Pavel Vardaru privea și asculta cu cea mai desăvârșită fericire.

— Insfârșit, și Radu!

Radu Comșa, oprit în ușă, îi căuta cu ochii peste mese. Când zări mâna colonelului ridicată, făcu semn că a văzut. Era cu un domn în haine castanii vărgate, decolorate pe umeri, cu fața ascunsă de umbra unei panamale demodate, cu borurile foarte largi.

— E cu un tip! anunță unchiul Pol.

Tipul voia să se despartă, și din gesturi se înțelegea că Radu Comșa stăruia să-l târîie după dânsul.

— Dar e Domnul Probotă! strigă Mihai, recunoscându-l și sărind de pe scaun. Mă duc să-l aduc!...

Virgil Probotă, coleg de școală și prieten al lui Radu Comșa, dascăl de științe la un liceu din Capitală, fusese ca student, câțiva ani, preparatorul Luminiței și al lui Mihai. Cu toată sarcina ingrată, de a iniția doi copii răsfățați în tainele trigonometriei, legile lui Newton și paragrafele lui Tacit, lăsase foștilor elevi, amintirea unui om cu multe ciudățenii și stângăcii, amuzant de deformat până la pedanterie de învățătură, dar de o largă înțelegere și pasionată dragoste a cărților. Și acum încă, de câte ori Mihai Vardaru trebuia să ia o hotărîre în viață și trecea printr'o criză a sufletului, se întreba ca ultimă instanță a conștiinței, dacă fapta ori gândul lui, ar fi sau nu aprobate de fostul profesor. Îi scuturâ amândouă mâinile cu bucurie. Radu Comșa își lăsă prietenul în seama lui Mihai, și se apropie de masă cu pălăria în mână, desfăcându-și mănușile de piele.

Purta haină cenuşie, strânsă la mijloc într'un singur nasture, pantaloni şi pantofi albi, cămaşe de mătase, fără vestă, şi funta îngustă, cum cerea moda timpului. Obrazul brun neted, cu linii care din toate părţile păreau privite din profil, era şi mai arămiu, după o lună de soare şi de vânt marin. Dar asprimea voluntară a feţei era îndulcită de catifelarea umedă a ochilor şi de buzele cărnoase, roşii şi desenate voluptos; — „ai gură de odaliscă, Radule!" repeta colonelul Vardaru, de câte ori Comşa amintea despre firea lui hotărîtă, de om care ştie ce vrea şi ştie ce să vrea. „Ai gură de odaliscă, şi cu stigmatul ăsta de sensualitate, nu poţi sfârşi întotdeauna, ce-ai hotărît cuminte şi cu sânge rece, între patru pereţi ai camerei!" declarase colonelul Pavel Vardaru, care avea şi el o bărbie foarte voluntară, ca în busturile greceşti, dar îşi pierdea viaţa, făcând astăzi tocmai contrariul de ceiace hotărîse ieri, încât putea fi socotit autoritate cu încercată experienţă.

Radu Comşa sărută mâna Luminiţei, la încheetura pumnului, sub brăţara ceasului, unde pielea albă e străbătută de vine albăstrii.

Mihai isbutise să-l târîie pe Virgil Probotă, remorcat de mânecă. Dascălul de ştiinţe, ocolind masa să dea mâna cu toţi, găsi mijlocul să răstoarne un pahar deşert. Când se întoarse speriat să-l aşeze la loc, trase după el un şervet, şi de dedesubt, un cuţit înfipt într'un măr. Cuţitul se rostogoli printre gratiile balustradei, jos, în mare. Dar aceasta nu era deajuns. Printr'un capriciu neprevăzut de legile balisticei, mărul aruncat făcu drumul îndărăt pe masă, o parcurse în toată lungimea, săltă peste un păhărel de lichior şi căzu în braţele doamnei colonel, care sări în sus, neaşteptându-se la acest dar, pe această cale, din partea unui muritor ce nu aducea nici pe departe, cu păstorul Paris.

Virgil Probotă, în hainele lui cafenii vărgate, rămase încremenit înaintea atâtor catastrofe. Inlemnirea zugrăvită pe figură, îi dădea o înfăţişare comică, şi cum stătea cu mâna neclintit întinsă, părea un scamator, care după cele dintâi tururi de forţă se pregăteşte pentru un mare număr final; să mai scoată ceva, un ou roşu ori un epure de casă, din mâneca cu manşete tari şi rotunde, cum nu mai purtau decât pensionarii. De fapt, prestidigitatorul se ruga pământului să se deschidă sub picioare. Presimţise doar, că nu trebuia să se amestece între oameni, cu care nu are nimic deaface, în viaţă.

— Ce spui despre război, domnule Probota? întrebă tanti Laura, stăpânindu-şi râsul şi căutând aşa, să-l scape din încurcătură. Ia loc, te rog, şi spune-mi!... Intreprind o adevărată anchetă...

Virgil Probotă căută un loc, să-şî pună pălăria. Luminiţa i-o smulse din mână, îi aşeză panglica strâmbă şi o înfipse într'un stâlp al grilajului, alături de a ei.

— Ce să spun, Doamnă? îngână dascălul, fără să ia ochii de la pălărie, îngrijorat să nu urmeze calea cuţitului, în mare. Cine poate spune sigur? răsuflă uşurat, când îşi văzu pălăria neprimejduită. Războiul, poate face parte din principiile de conservare ale speciei. O generaţie se sacrifică pentru a asigura traiul bun al generaţiilor viitoare. Insectele ne dau exemple eroice. Niciodată, acolo, părinţii nu-şi cunosc progenitura. Părinţii mor totdeauna înainte de a li se naşte copiii. Nici o legătură din viaţă, nu e între unii şi alţii. Ar trebui în consecinţă, o mamă să se desintereseze complet de soarta unei vietăţi pe care n'are s'o vadă niciodată. Nu se întâmplă totuşi aşa... Dimpotrivă, Asistăm la cele mai minuţioase precauţiuni, la adevărate minuni de răbdare şi de ingeniozitate, pentru ca părinţii să asigure descendenţilor, un adăpost higienic, hrană, vânat proaspăt şi conservat, aşa cum omul n'a isbutit încă să descopere procedee... Dacă judecăm aşa — şi nu putem judeca decât aşa! — războiul este pentru generaţia noastră o datorie...

— Va să zică, dumneata compari destinul nostru cu al insectelor? se simţi ofensată doamna colonel, care era încântată că profesorul mărea numărul intervenţioniştilor, dar nu putea admite drumul pe unde ajunsese la această concluzie. Indată ce e vorba de cele mai generoase sentimente ale omului, le explicaţi prin legi, instincte, mai ştim noi ce, care pun alături pe Anatole France cu mormolocii de broască şi pe Rafael cu fluturii de varză! Domnule Probota, ştiinţa dumneavoastră ne răpeşte tot ce viaţa mai oferea poezie.

Acum trei ani, când eram cu Pol şi cu Alexandru, la Monaco, am vizitat muzeul oceanografic. E o clădire foarte frumoasă, cu privelişte la cincizeci de metri deasupra mării şi cu minunate decoraţiuni de mozaic şi vitralii. Ce crezi că am descoperit, etichetat cu cele mai poetice numiri din mitologia greacă? Nereis, Hermione, Medusa, Astarte, Argonauţi...

Tot felul de larve uricioase, viermi păroşi, crustacei desgustători şi gângănii să nu le vezi!... Bietul Omer, nu şi-ar mai recunoaşte divinităţile!

Profesorul de ştiinţe, ciugulindu-şi mustaţa rară şi roşcată, încercă de câteva ori să întrerupă. Dar Tanti Laura îi făcu semn cu mâna că n'a terminat. Când ajunse însfârşit la invocaţia lui Omer, doamna colonel se lăsă pe spatele jâlţului de paie, cu un gest: „Poftim, acum încearcă de mai spune ceva!"

Virgil Probotă nu luă seama însă la sensul ironic al gestului. Scoase din buzunarul vestei un creion cu capsa galbenă, fără de care din obişnuinţă dăscălicească nu putea vorbi, şi îşi apără cu înverşunare religia.

— Aci, vă înşelaţi, doamnă! Mai întâi, n'am botezat noi gângăniile cu numele mitologice pe care le găsiţi atât de oribile... Spuneaţi de Argonauţi, de o pildă. Cunosc o poveste foarte interesantă cu aceşti indivizi. I-aţi văzut de sigur la muzeul prinţului de Monaco. Nişte moluşte inferioare; un soi de caracatiţe mici, adăpostite într'o scoică. (Dascălul desenă cu creionul pe faţa de masă, „un individ de Argonaut"). Aristot povesteşte de ce şi-au meritat acest nume. Fiindcă aceste moluşte ar fi învăţat arta navigaţiei cu pânze, pe tovarăşii lui Iason, când au plecat să fure lâna de aur... Aristot credea că din scoica unde stau ca într'o nacelă, Argonauţii îşi ridică braţele ca nişte pânze şi se lasă duşi de briză pe mare, ca bărcile. Aristot nu făcea decât să-şi însuşească o eroare a timpului. Marinarii antichităţii venerau Argonauţii, ca pe adevăraţii precursori ai meşteşugului de a pluti cu pânze, şi când îi întâlneau în drum, socoteau semn bun, că vor face o călătorie norocoasă. Foarte frumoasă legendă şi foarte poetică! Se întâmplă însă că după două mii de ani, o femee, o fostă păstoriţă şi croitoreasă, o oarecare Janetta Pover, devenită după mai multe peripeţii, savantă şi precursoarea unei ştiinţe, se întâmplă zic, să dovedească definitiv că Aristot a susţinut o prostie!... Faimoasa şi poetica pânză de navigat a Argonauţilor, nu e decât un organ de secreţie, iar aceste moluşte, departe de a se lăsa duse de adierea vântului, înoată foarte prozaic, înghiţind şi pompând apa printr'o pungă, cum fac dealtfel toate caracatiţele, ca să zic aşa, ordinare.

— Concluzia e că Aristot e un idiot şi nu face două parale, pe lângă ciobăniţă şi croitoreasa Dumitale! încheie doamna colonel, cu ironie şi compătimire.

— Nu ştiu ce a fost Aristot de data aceasta, dar sunt sigur că ciobăniţa mea are dreptate, fiindcă dovedeşte experimental ceeace spune! răspunse profesorul care avea se vede o ură personală, pe „indivizii" de Argonauţi.

— Experimental! experimental! Dumneavoastră, cu experimentalul şi ştiinţa d-voastră, aţi transformat războiul cavaleresc şi eroic, într'un asasinat metodic... Intr'adevăr o ucidere savantă... Ştiinţa dumneavoastră e imorală, aceasta e!

— Nu e nici morală, nici imorală, zâmbi dascălul de ştiinţe, de astădată el cu compătimire şi ironie faţă de asemenea erezii co-

mune. Nu e morală, nici imorală, fiindcă nici natura nu e morala ori imorală. E indiferentă! Nimeni nu s'a indignat fiindcă sulfura de carbon miroase neplăcut, ori fiindcă acidul prusic ucide fulgerător. Sunt realităţi, pe care ştiinţa le constată, le verifică şi câte odată încearcă să le explice. Omul e o oxynitrocarbură de hidrogen coloidal cu câteva impurităţi, atât ştim sigur! Celelalte sunt ipoteze. Calităţile şi cusururile omului, trebuiesc dar explicate mai întâi prin proprietăţile fizico-chimice ale acestui coloid, şi pe urmă numai, confruntate cu perceptele morale, dacă cineva mai are vreme de pierdut. N'am descoperit încă nicăiri semne despre virtuţile morale ale coloidelor..

Dascălul de ştiinţe vorbea cu aprindere, desenând pe faţa de masă o flotă de Argonauţi, şi în aceeaş vreme, se întreba ce rost au aci, el şi monologul lui, între oamenii sătui, bine dispuşi după digestie, şi cu desăvârşire indiferenţi unor chestiuni care trebuie să li se pară grozav de plictisitoare. Intr'adevăr, numai doamna colonel asculta şi Mihai, cu coatele pe masă, ca la teatru. Colonelul şi Alexandru Vardaru puneau la cale arenda moşiei din Ialomiţa, cu cifre înşirate cu creionul pe marginea gazetelor. Radu Comşa plecat peste masă, şoptea Luminiţei uitându-se ţintă în ochii ei; şi dintr'o singură privire se înţelegea că dincolo de cuvinte, ochii lor îşi spun ceva încântător, adânc, veşnic şi nerostit.

— Răsare luna! murmură încet Mihai.

Ochii se întoarseră către mare.

Peste ape, într'o ceaţă alburie, luna îşi înălţa discul neobicinuit de apropiat şi imens, cu nu ştiu ce înfăţişare glacială şi solemnă, de apariţie mitologică. Tot astfel se va fi arătat misterioasă lui Ovidiu, exilat între barbarii traci, sgribulit într'un suman miţos, pe ţărmul deşert al acestui Pont-Euxin... Şi poate tovarăşilor lui Iason, navigând pe mări pustii şi necunoscute, unde au întâmpinat întâia oară, mânate de adiere, micile corăbioare de scoici ale Argonauţilor.

Glasurile terasei amuţiră. Numai vioarele mai suspinară lin-lin. Luminiţa atinse tremurat şi lung mâna lui Radu Comşa.

Trecu prin mulţimea risipită la mese o înfiorare. Tot ce era deşertăciune adunată din cele mai ascunse unghere ale ţării, fu o clipă uitat. Oameni veniţi să-şi ucidă urâtul, femei să-şi arate vestmintele şi sânii, mulţime mistuită de rele nespuse; ochi obosiţi de toate spectacolele lumii, turburi de toate suferinţele nespovedite, lacomi de toate senzaţiile nemai simţite, cătară hipnotic la ascensiunea domoală a luminei. Obrajii nu mai aveau crispaţiile de adi-

neaori; toți uitaseră tot. Gândeau la ceva nelămurit, blând și fără de pricină, trist. Pe lângă fiecare trecu o umbră, o părere de rău: Ceeace n'au fost, ceeace n'au spus, înduioșare de o clipă, pentru gânduri pierdute, pentru vieți pierdute, umbre... De aceasta aveau să-și amintească mâine, altădată, ca de un lucru foarte îndepărtat, de o frumusețe simplă și fără întoarcere.

Radu Comșa vedea dincolo de timp. Suflarea sărată de pe ape, îi tremura în obraz o șuviță subțire din părul Luminiței; șuvița palpita o desmierdare ascunsă, oprită când adierea se oprea și din nou fluturând când respira vântul. Ii învăluia o mare, o rară fericire de a trăi, de a se simți alături, de a ști bătăile inimii lor, apropiate, întovărășindu-se precis, tânăr, ritmic și pentru totdeauna nedespărțite. Nimic nu mai era în jurul lor, nimeni nu mai era. Lumina răsfirată, prindea să lucească palid în obraji, biruind lumina becurilor, și dând tuturor o înfățișare enigmatică și necunoscută.

Pe mare, curgea acum o pânză tremurătoare de zale metalice, așternută din răsărit până la picioarele fiecăruia. Dacă s'ar fi mișcat unul din loc, puntea luminoasă ar fi mers cu dânsul peste ape. Astfel, fiecare putea socoti că minunea e numai pentru el.

Dar nimeni nu putea gândi și nu-și amintea, că aceeași minune, veche de când veacurile, se ridică în ceasul acela, dincolo, undeva peste câmpuri halucinate și pline de înfricoșare; șanțuri răscolite, morți cu dinți rânjiți în lucirea lunară, sbucniri de mină și fășii de proiector plimbate oblic pe cer; peisagii de vis rău și straniu, de unde din noroaie și surpături calcinate, ființe fără nume, alți oameni, alți foști oameni, ridică ochi dureroși spre cerul cu splendori deșarte... Aceasta nu putea fi undeva aevea, și gândul dacă s'ar fi îndreptat într'acolo, s'ar fi întors îndată cu spaimă, ca de la o înșelare mincinoasă și fără de sens.

Un nor subțire, străpunse luna ca un pumnal.

Ogarul rusesc neliniștit de atâta tăcere, se ridică de la masa amiralului și celor două doamne înalte. Pași cu picioarele subțiri până la marginea balustradei, încotro se îndreptau privirile. Nu văzu de cât marea și luna. Desamăgit se întoarse la loc, cu botul așternut pe labe.

— Ce minunată lumină albastră! suspină Tanti Laura, îmbrățișând cu un gest larg cerul luminat.

Demonul a totștiinței îl împinse pe Virgil Probotă să surâdă, cu o crudă plăcere de a sdruncina nevinovatele bucurii ale doamnei colonel.

c · 137104

— Cum vă înşelaţi, doamnă! spuse uitându-se acru la lună, ca la o felie de lămâie, din care de mult a fost stors tot sucul şi aroma. E dimpotrivă, o lumină foarte roşie, mult mai roşie ca a soarelui.

Tanti Laura nu mai vru să creadă ochilor şi istoria aceasta.

— Asta e acum! Nici ceeace văd nu mai e cum văd?... Iar începi cu ştiinţa dumitale...

— Exact! stărui cu neîndurare profesorul. Fiindcă luna e de şase sute de ori mai puţin luminoasă de cât soarele, numai din această pricină, ni se pare nouă mai albastră ca el. E un simplu fenomen optic; fenomenul lui Purkinge! spuse Probotă privind cu adevărată compătimire luna, ca pe un biet astru pârlit şi prost luminat, ce se află.

Doamna colonel ridică mâinile desnădăjduită.

— Mai cercaţi să înţelegeţi ceva! Dar ai devenit imposibil, domnule profesor! Lăsaţi-ne, nouă, bieţilor muritori ignoranţi, măcar stelele, cerul şi calea laptelui...

Virgil Probotă strânse din umeri. Înţelegea prea bine „punctul de vedere" al doamnei colonel, dar n'avea ce face. Adevărul e adevăr! Şi continuă, după ce parcurse distrat cu ochii calea laptelui, boltită deacurmezişul cerului:

— Eu cred dimpotrivă, că abia acum, aşa cum o vede ştiinţa noastră, calea laptelui începe să însemne adevărata minune a cerului! Ce spunea, la urma urmei, naiva legendă grecească, despre această splendoare? Că s'a întins din câteva picături de lapte, pe care Hercule, când era copil de ţâţă, le-a lăsat să curgă dela sânul Junonei. O adevărată lăptărie cerească!... şi ce-a pus ştiinţa, în locul laptelui prelins dela gura lui Hercule? Un milion jumătate de stele, cu sori şi sisteme de sori, universul nostru galactic, patria noastră stelară; spre deosebire de alte un milion de universuri. Şi în acest univers, în această cale a laptelui din care facem şi noi o minimă părticică, pământul cu soarele, cu planeţii, cu luna şi cu orchestra noastră vieneză, cu războaiele noastre cu tot, şi cu tot viermătul vieţii noastre, călătorind vertiginos cu o iuţeală de aproape douăzeci de chilometri pe secundă, spre un punct necunoscut, de lângă Vega, din constelaţia Lirei...

Virgil Probotă îşi aşează gulerul hainei vărgate, ca un călător gata să ajungă la destinaţia necunoscută, de lângă, Vega, în constelaţia Lirei.

Dar doamna colonel nu mai era indignată. Rămase privind visătoare, stelele, calea laptelui întinzând hamac luminos pe cer, luna în

care nu mai râdea ciobanul copilăriei. Mihai cu bărbia sprijinită în pumni, ascultasee cu admirație prelegerea de astronomie a dascălului.

Virgil Probotă vru să adaoge ceva despre ceia ce socotea el ultima minune a cerului, acele un milion de universuri — nebuloase spirale, despre care se discuta cu aprindere în lumea savantă de câțiva ani, înainte de război, când oamenii mai priveau încă în stele.

Își luă însă seama, și ștergând cu mâneca de pe fața de masă fărimiturile, ca tot atâtea universuri, rămase rozându-și în dinți colțul mustății roșcate.

— Unu, copii, mergem! se ridică Alexandru Vardaru.

Îi lăsă să treacă înainte, iar pe Virgil Probotă îl bătu protector pe umăr.

— Ei, Herr Profesor, cum stăm cu numirea?...

Dascălul de științe găsi întrebarea lipsită de tact, între atâția martori. Îl rugase să pună cuvânt pentru numirea neveste-sei, medică la un spital din Capitală. Alexandru Vardaru, se ținuse de făgăduială; Maria era numită de trei luni: — dar de ce era nevoie să-i amintească așa, că i-a stat într'ajutor? Se sili totuș, să se arate recunoscător, și împiedicându-se de scaunul care se agață în haină, îngăimă:

— Maria vă mulțumește foarte mult! Și eu, domnule Vardaru, fiți sigur...

Alexandru Vardaru îl întrerupse:

— Te rog... te rog!... Astea sunt fleacuri. Nu te prind temenelele electorale. Voiam numai să aflu...

Apoi, cu un surâs, schimbând vorba:

— Cum faci dumneata, care nu fumezi, de aduni tot scrumul de pe masă?...

Virgil Probotă se uită la haine. Erau într'adevăr numai urme de scrum, pe coate, pe piept, pe mâneci; scrumul adunat din farfurii și de pe masă, cât timp călătorise în spațiile siderale și gesticulase polemizând cu Tanti Laura. Rămase scuturându-se cu batista, iar când îl ajunse pe Alexandru Vardaru, acesta rezemat în baston, așteptându-l, privea din urmă pe Luminița și Radu Comșa, mergând alături, cu pas elastic; pereche suplă, voinică și geamănă.

— Sunt făcuți unul pentru altul — spuse nevinovat profesorul, ștergându-și fruntea cu batista plină de scrum.

Alexandru Vardaru nu răspunse: nu-i plăcea să-i fie rostite de altul gândurile. Păși îndesat pe trotuoar, cu ghetele de pîele

de bison, care scârțâiau în noaptea sonoră ca pe lespezile unei biserici. Câte un automobil îi ajungea din urmă. In lumina albă și brusc năvălită a farurilor, umbrele lor se lungeau nemăsurat înainte pe asfalt, fugeau de sub pași, apoi când mașina se apropia și trecea pe alături, umbrele se scurtau, îi ocolea, se ridicau pe ziduri și dispăreau absorbite de întuneric.

Inaintea vilei se despărțiră toți: rămaseră în stradă numai Radu Comșa, care locuia la otel și Virgil Probotă. Luminița se mai întoarse în ușă și făcu un semn cu mâna, plimbând un creion nevăzut pe o foaie de hârtie nevăzută, adică: „Vezi, nu uita și scrie!"

Apoi ușa grea de stejar se închise. Inlăuntru, isbucniră la ferești, luminile becurilor.

Dimineața cu trenul de șase, Alexandru Vardaru și Radu Comșa urmau să plece la Sinaia, fără să se mai oprească în Capitală, unde atât casa colonelului cât și aceea a lui Alexandru, erau închise, cu ferestrele căptușite de hârtie albastră și cu lucrurile presărate de camfor.

Pentru Radu Comșa vacanța sfârșise. Era numai începutul lui August. Bucureștii se aflau fără îndoială încinși de căldură și de praf. Dar se simția odihnit și gata să le înfrunte toate, încă un an, cu puteri nouă.

Cei doi prieteni merseră alături tăcuți. Nu-și rostiseră nimic; totuși pașii îi aduceau îndărăt, la țărmul mării. Se întâlneau rar acum; viața îi îndepărta, prietenia nedespărțită de școală sfârșise într'o bună camaraderie, fiecare privind însă drumul celuilalt prin viață cu o nemărturisită desaprobare, fiindcă fiecare socotea drept, sigur și bun, numai drumul lui.

— Așa dar Radule, la anul ne primești la gospodăria ta! Firește, apartament somptuos, mașină în garaj, birou cu fotolii de piele...

Era bucurie sinceră și admirație în cuvintele lui Virgil Probotă, dar fără să vrea, străbătute de o vagă și nevinovată pizmă. In căznicia lui săracă — două camere, antret prefăcut în birou și îngustă grădiniță provincială cu mixandre — „biroul cu fotolii de piele" înfățișa culmea celui mai aristocrat confort.

— Nu mi-ai spus nimic despre Maria! ocoli un răspuns precis Radu Comșa, într'un târziu. Sunt cinci, aproape șase luni, de când n'am mai văzut-o...

— Tocmai! Voia să-ți trimită niște cărți de-ale tale, rămase la noi. Suntem la Movilă, cu copilul. Tu nu l-ai mai văzut pe Dinu?...

Creşte ca din pământ, şi a început să scrie. La patru ani trecuţi, e extraordinar...

— Da! la patru ani e extraordinar, repetă fără convingere Comşa cu gândul aiurea. Stăm aici?...

Era o bancă în faţa mării. Ungher umbrit şi retras din cale. Cazinoul cu ferestrele sidefii şi cu larmă rămânea în celălalt capăt; dincolo, portul cu lumini neclintite şi cu lumini clipind în răstimpuri egale, semnale.

Virgil Probotă aşează pălăria de panama în creştetul unui brăduţ de lângă bancă. Brăduţul cu vârful fraged primi povara uşoară, clătinând din cap în întuneric, ca un copil jucăuş, ascuns sub o pălărie de om mare.

Amândoi veniseră aci mânaţi de vechea lor prietenie, simţind nevoia să-şi spună multe, să-şi scormonească nehotărîrile, să caute în cuvintele celuilalt risipirea atâtor îndoieli, fiindcă viaţa se dovedise a fi aspră şi altfel de cum o închipuiseră în cea dintâi tinereţe a lor, iar renunţările fuseseră de atunci multe. Noaptea albastră şi înstelată îi apropiase cu o chemare din trecut. Dar alături, descopereau că toate acestea nu şi-le vor spovedi niciodată, că vor rămâne pentru totdeauna streini, reci şi împărtăşindu-şi doar lucruri fără însemnătate.

Radu Comşa mai ştia între dânşii, încă o pricină care le zăvora sufletul.

Studenţi, debarcaseră dela liceul lor, din provincie, cu şapte ani în urmă, într'o cameră eftină şi îndepărtată, de cartier mărginaş. Acolo, şi-au făcut ei o prietenă din Maria, fata gazdei, firavă şi sârguincioasă fiinţă, veghind nopţile pe tratatele lui Testut şi Vidal. Tovărăşie de tinereţe cu desăvârşire robite de litera cărţilor. In discuţiile lor, studenta ţinea piept cu încăpăţânare şi eroism. Sălile de disecţie şi clinica îi răpiseră feminitatea. Niciodată nu s'au gândit că fetişcana cu fruntea bombată şi cu apucături băieţeşti, cu bluza încheiată strâns până sub bărbie, cu plepţii plaţi şi cu braţele subţiri, de sub care arunca răvăşit ghiozdanul încărcat, putea fi altceva decât o camaradă... Dar într'o dimineaţă din a doua toamnă, după o boală de o săptămână, Radu Comşa la o masă de sub nucul din grădină, cu pardesiul pe umeri, sorbia un ceaiu cu medicamente. Razele soarelui străbăteau slabe şi abia călduţe printre crengi goale. Pe cărare frunzele ruginii fugeau ca mici făpturi sperioase ale toamnei. Era o mare linişte. Departe numai, suna un tramvai, şi pe grilaj, în echilibru, se prelingea o pisică de culoarea fumului de ţigară. Lăsase cartea deschisă pe masă şi vântul întorcea

încet, una câte una, foile... Maria îi aduse o sticlă cu picături şi îi numără în linguriţa de ceai, atâtea câte spunea prescripţia, cu o atenţie încordată care-i tremura uşor buza de deasupra, cu o umbră brună. Atunci întâia dată, Radu Comşa îşi dădu seama că Maria are ochii foarte frumoşi, castanii, cu fire de aur în iris, şi descoperirea aceasta îi împinse o năvală de sânge fierbinte în inimă. Îi prinse mâna care purta sticluţa... Nu ştia ce are să-i spună şi nici nu-i spuse nimic.

Maria întoarse obrazul învăpăiat în altă parte şi se desprinse încet. Atât a fost între ei. Dar Radu Comşa a înţeles că-l pândeşte o mare primejdie. Pentru libertatea lui în viaţa pe care voia s'o cucerească îndârjit, ca pe o cetate duşmană, iubirea unei fete sărace şi cu ani de învăţătură înainte, nu făgăduia nimic bun. După câteva săptămâni şi-a strămutat lucrurile aiurea. Virgil Probotă a rămas. Şi Virgil Probotă e astăzi bărbatul Mariei, duce gospodărie grea, aleargă cu tramvaiul după lecţii, dintr'un capăt al Bucureştilor în celălalt; are copil, ceia ce nu înseamnă o mare bucurie în căsniciile sărace, poartă haine castanii vărgate, după croiala de acum trei ani şi cu mânecele lucii... Peste această întâmplare au trecut mulţi ani. Nimic n'a lăsat să străbată că o cunoştea şi Virgil. Poate prietenul nu bănuise nici odată, dece tovarăşul de cameră şi-a strâns atât de repede cufărul lui sărac, să se refugieze sub alt adăpost. In ochii Mariei, nu surprinsese niciodată, mustrare, regret ori amintire. Era buna camaradă din totdeauna. Se vedeau doar mai rar. Dar ochii aceia îl silesc să aplece privirea.

Virgil Probotă îşi trecu mâna prin părul tuns şi roşcat. Îşi recapitulă în gând privind pe cer, stelele, planeţii tremurând diamantin pe mătasea albastră, numiri de constelaţii vag amintite.

— Dacă şi cei deacolo, vor fi făcând prostiile noastre, nu e nici o pricopseală că viaţa va mai existând şi aiurea, în Univers! declară cu amărăciune, pricinuită mai multe de ordinul de concentrare care-l chema la începutul lui Septembrie, decât de destinul Universului.

— De ce?... Parcă tu spuneai adineauri, că războiul intră în principiile de conservare ale speciilor, ori aşa ceva! se miră Radu Comşa, căscând şi aşezându-şi mai bine dunga pantalonului pe genunchi.

— Principiile!... spuse cu batjocură Virgil Probotă, umflând cuvântul. Astea sunt bune pentru discuţii... Crezi tu că-mi arde de principii, când ştiu că au să mă ţină în bordee, pe undeva, cine ştie câtă vreme?...

Vru să-l întrebe cum făcuse să scape de asemenea griji (desigur tot Alexandru Vardaru fusese la mijloc), dar o pereche ciudată, venind din capătul aleei, îi atrase luarea aminte.

Erau un bărbat şi o femee: în lumină se proectau numai siluetele negre, fără să se desluşească nimic din chipuri. Femeia se smuncea clătinându-şi pălăria cu aripi moi, căutând să scape din strânsoarea braţului. Bărbatul se răsucea scurt, o târa câţiva paşi, se oprea gesticulând cu mâna liberă. Voia să-i smulgă ceva, şi nu isbutea. Apoi femeia se propti în tocuri, se plecă şi lunecând şerpuit din încleştare, se depărtă în lături cu un salt. Omul se repezi s'o prindă. Se clătină... Măsură depărtarea şi văzu că n'are s'o prindă niciodată. Se întoarse, îşi scoase pălăria şi se rezemă cu amândouă coatele pe bara de fier de deasupra stâncilor, unde isbea marea dedesupt. Acum femeia se apropie în vârful picioarelor, şi-i puse încet mâna pe umăr. Omul se scutură cum fac copiii furioşi. Femeia stărui. Odată, de două, de trei ori... Incercă să-i apuce braţul şi să-l desprindă de bară. Dar omul o îmbrânci.

— Ce-o mai fi şi aceasta! se minună Virgil Probotă. Sunt cam!... Şi arătă în jurul capului semnul cu degetele răşchirate, care la orice popor din lume înseamnă o neîndoioasă sminteală a creerului. Mă duc să văd ce dracu vor!

Dascălul de ştiinţe îşi luă panamaua din vârful brăduţului şi porni, cu înfăţişarea nepăsătoare a unui trecător care-şi urmează o nevinovată plimbare. Ocoli perechea şi se prefăcu târând paşii, că priveşte cu luare aminte ceva, în mare. Deodată îi făcu semn lui Radu Comşa, strigând:

— Vino!... e Dan! Dan Şcheianu!...

Radu se ridică cu o mare plictiseală. Dan Şcheianu fusese colegul lor de şcoală. Toţi credeau atunci că e cel puţin un geniu, dacă nu ceva mai mult, şi că va revoluţiona poezia românească. După câteva versuri într'adevăr rare, proaspete şi de un adânc lirism interior, amuţise. Il pierdea alcoolul şi drogurile.

O întâlnire cu el nu era din cele mai plăcute. Acru şi bănuitor, nu găsia nimic să-i intre în voie... Pe urmă, nu e un spectacol întăritor acel care ţi-l dă un fost tovarăş din cea dintâi tinereţe, pornit spre ruinarea cea din urmă.

Radu Comşa se apropie de femeie şi întinzându-i mâna, îşi rosti numele. Tovarăşa lui Dan Şcheianu nedeprinsă se vede cu atât de ceremonioase prezentări, oferi stângace la rându-i, acestui domn cu atât de îngrijită îmbrăcăminte, o mână mare, moale, umedă şi cu vârful degetelor late.

N'aveau nevoie de multă pătrundere ca să-i ghicească meseria. O spunea pudra groasă de pe obraji, roşul prea tare de pe buzele largi, negrul de cărbune al sprincenelor îmbinate. Purta o haină de mătase verde; deşi măruntă şi slabă, sânii enormi cari umpleau bluza lucie, îi dădeau o înfăţişare de voluptate animală.

Dan Şcheianu, cu spatele rezemat de bară, deşirat, cu picioarele osoase răşchirate, privea turbure noii veniţi, fără surprindere şi fără prietenie. Avea faţa neînchipuit de scofâlcită, nerasă de trei zile, verzuie poate din cauza luminei, şi un rânjet care-i descoperea dinţii negri şi mâncaţi.

— V'a chemat ea?

Se uită duşmănos la tovarăşă. Femeia dădu din umeri: „înţelegeţi-vă cu el, dacă puteţi!"

— Cine să ne cheme? De ce să ne cheme? întrebă în loc de răspuns, Radu Comşa, cu asprime. Virgil te-a văzut. Ne-am bucurat! Nu ne întâlnim doar prea des...

— Se şi vede bucuria... Vă distrează spectacolul!

— Nu mă distrează nimic. Şi te priveşte, dacă-ţi place să dai spectacole de noapte, în Constanţa...

— Aveţi un costum foarte elegant, domnule Radu Comşa! observă ironic, cu braţele încrucişate, omul rezemat de drugul de fier. Sunteţi corect, ca o poză de jurnal... Noi...

Işi desfăcu haina largă pe trupul slab. Dedesubt se vedea o cămaşă cu dungi, nu prea curată. Era desfăcută din nasturi şi lăsa gol, o parte din pieptul uscat şi păros din caleafară.

Radu Comşa fu cuprins de o nemărginită milă, şi îi puse mâna pe umăr.

— Dan! De ce faci asta?... De ce nu...

Dan Şcheianu îşi trase umărul ciolănos de sub mâna prietenului.

— N'am nevoie de sfaturi... Nici de compătimire. Nu sunt sub tutela nimănui. Fac ce vreau!

Işi aminti, şi din nou îşi întinse degetele scheletice, să prindă femeia. Dar ea se dădu în lături; scăpă şi de astă dată...

— Dă-mi! porunci, bătând din picior.

Femeia duse la spate geanta de muşama neagră.

— Vrea prafurile! lămuri, cu un râs prostesc, care-i descoperea dinţii laţi şi o parte prea mare din gingii. Vrea prafurile lui, cocaina, şi mâine... Mâine din nou!

Dan Şcheianu făcu un pas spre ea. Femeia se feri şi scăpă o batistă mototolită şi mirosind puternic a parfum prost. Nici unul

din cei trei bărbaţi nu se gândi să se plece. O ridică singură, şi o puse pe la gât, în bluză, între sânii mari şi moi.

— S'a îmbătat cu marinarii! se plânse mai departe, femeia cu haina de mătase verde şi cu ciorapi albi. A pierdut banii! I-am dat şi pe ai mei... Aşa face de o săptămână. Nici n'are cu ce pleca!

— Dă-mi! Arunc pălăria în apă!... ameninţă omul.

— N'ai de cât! îl înfruntă tovarăşa, strângând instinctiv geanta de muşama.

— Fac ce vreau!

— De aceasta nu mă îndoiesc! Ştiu la ce eşti în stare! râse cu batjocură femeia, arătându-şi gingiile. Dan Şcheianu ca să dovedească tuturor că face ce vrea, se întoarse cu faţa spre mare, aruncă pălăria de paie în apă, departe, ca un disc... După această bravură, rămase privind stupid, pălăria care plutea albă, pe valuri, în întuneric.

Virgil Probotă îi prinse braţul cu hotărîre. Se întoarse către femee.

— Dă-i! tot una e...

Femeia scotoci în geantă, scoase cutia rotundă. Dan Şcheianu i-o smulse din mână. Desfăcu capacul, scutură praful alb pe unghia degetului mare şi mirosi cu lăcomie. Virgil Probotă îl aşteptă, apoi încet, fără să întâmpine împotrivire, îi desprinse dintre degete cutia şi o trecu femeiei.

— Ajunge!

Amândoi, lângă scheletul omenesc cu unghia îndesată în nări, erau doborîţi de o mare tristeţe. O copilărie îndepărtată îi lega; cărţi citite împreună, plănuiri de cucerit lumea, bucurii şi desnădejdi de odinioară. Viaţa lor, din care pierduseră şi dânşii ceva... Atâtea nopţi de atunci, când îi prindea zorile cu lumina lămpii ştearsă, adunaţi în jurul mesei cu tomuri clădite. Şi nebuniile băiatului cu capul sburlit şi neastâmpărat, de veveriţă, ridicat iscoditor deasupra băncii, când profesorii explicau lecţiile! S'ar fi părut că nimic n'avea să fie vreodată atât de puternic, să îngenunche tot neastâmpărul, însetarea de toate gândurile şi de toate frumuseţile lumei. In seara când le-a destăinuit mai mult decât le-a citit, cea dintâi poezie a lui, pe o bancă ferită din grădina publică a oraşului, i-a împresurat noaptea fără să prindă de veste, lângă copilul care a plâns de bucurie, de orgoliu şi poate de presimţiri.

Dan Şcheianu nemişcat, cu bărbia în piept şi cu părul ud, lipit de fruntea osoasă, sorbea praful alb.

— De când sunteţi în Constanţa? întrebă într'un târziu, ca şi

când abia acum îi vedea. Ochii începeau să-i străluce. Se întoarse spre luna înălțată acum sus, și o arătă cu degetele uscate ca ghiarele, rânjind:

— Regina nopții!... Astarte! Diana! Hecate! Istar! Selene! Artemis!... Secere de argint!... Codoșcă bătrână!... Asta e... codoșcă bătrână! Și se mai găsesc idioți s'o cânte! Se screm să-i descopere ceva nou! Au viața sub ochi, teribilă și grandioasă, și ei cântă luna!... Eunuci, hermafrodiți! fiindcă de trei mii de ani, n'a scăpat poet să nu se înclee în balele ei. Cromolitografie pentru fete de pension; le iei la braț, le porți într'o seară cu lună, le susuri la ureche un madrigal, și când cască ochii pe cer, sus, le deschei bluza... Uitați-vă: carte poștală!... Șapte la franc!

Pe luciul rece al apei, o barcă trecu în lumină.

Era într'adevăr o priveliște artificială și dulceagă, de gravură trasă în mii de exemplare, pentru camere de hotel.

Dan Șcheianu râse surd.

— Poesia lor!... Dar deschideți un ziar, oricare, la informații și la telegrame. La stupidele telegrame. Și află să le citești. Greve, accidente, a sburat un aeroplan, s'a inaugurat un pod, a murit un savant, a fost un scandal într'un parlament, a sosit un rege, s'a scufundat un vapor, s'a deschis o fabrică... Trust, boicot, lockout!... Și războiul! O escadrilă de hidroavioane a bombardat un port. Au înaintat englezii o sută de metri. Au luptat tankuri. S'au născocit gazuri... fapte diverse, știri, litere negre. Și ce viață grandioasă, înseamnă toate, dacă știi să vezi și să asculți glasul planetei! Trenuri patinează în gări... Se aprind și se sting semnale de toate culorile. Automobilele vâjâie pe șosele; flutură un voal în urmă... Motoare gem în uzine, fâșâie curele, suspină supape. Piețe cu furnicar de lume. Vapoare se depărtează din porturi, se văd agitându-se batiste albe. Expresuri străbat lanuri: țâșnesc din tuneluri, se reped peste viaducte. Și tictacul mașinei de scris!... Și undele nevăzute ale telegrafiei fără fir, căutând stațiile și înfășurând globul. Vezi traiectoriile farurilor și șantiere cu cinci mii de lucrători; ghișeurile băncilor, aeroplanul rotindu-se miraculos, de desubtul nostru un oraș necunoscut și fantastic, care se deșteaptă acum; Sidney, Melburne... Și acei de acolo, se iubesc, sufăr, au idealuri. Deoparte au înălbit zăpezile, de alta înfloresc pajiști; un tren chiuie ieșind dintr'un oraș și aiurea, în aceiaș clipă, un sălbatec din insulele Polineziei, gol, dă drumul unei piroge pe apa oceanului, într'o insulă calmă de coraliu, care încinge apa cu un inel. Minuni pe care nu le-au văzut, nu le-au putut închipui nici Horațiu, nici Dante, nici

Shakespeare, nici Corneille, nici Goethe... Şi ei alambichează aceiaşi zeamă poetică; ne cântă luna! Pe vârfuri de brazi, pe lacuri, pe mare, în parc; iarna, toamna, primăvara; crai nou, lună plină, răsărit, apus. Ce mizerie!... Lenuşca, dă-mi!

Femeia care ascultase cu buzele întredeschise, cu admiraţie, fără să înţeleagă, n'avu când să ferească geanta. Dan Şcheianu i-o trase, scoase cutia, presără praful pe unghie.

Barca se întorcea în lacul tremurător de lumină. Se vedeau acolo oameni mici ca furnici negre.

Virgil Probotă vru să-l mişte. Dar celălalt, cu pieptul lipit de bară, nu se clinti, privind ceva nevăzut în adânc.

— Ai pierdut cheia! îşi aminti tovarăşa lui Dan Şcheianu.

Omul se scotoci în buzunare fără să se întoarcă. Aruncă pe trotuoar, la spate, peste umăr, un pieptene de damă, o cutie de chibrituri, apoi un carnet soios, însfârşit cheia. Femeia le strânse, cu un genunchiu plecat în pământ.

Radu Comşa făcu câţiva paşi să nu vadă nimeni, împături o hârtie de o sută de lei, se apropie şi încercă să o strecoare în haina lui Dan Şcheianu, fără ca dânsul să simtă. Intâi celălalt nu înţelese. Se pipăi înlăuntru, scoase hârtia săltând-o în palmă, o privi cu sentimente amestecate. Insemna preţul camerei la otel, biletul de tren, masa pe a doua zi... Mai însemna şi altceva, care-l cutremură de spaimă şi de desgust. Aceasta era? Aceasta ajungea?... Strânse ghem hârtia şi o aruncă în obrazul prietenului.

— Canalie!

Radu Comşa îi răsuci mâna, şi trupul deşirat se răsturnă peste drugul de fier. Apoi îşi aduse aminte, îi dădu drumul cu milă.

Dan Şcheianu gâfâind, îşi trecu mâna pe frunte şi se întoarse cu pieptul apăsat în fierul ruginit.

Nu le răspunse la noapte bună. Femeia culese hârtia mototolită şi se aşeză pe un bloc de piatră, să aştepte.

Inaintea otelului, Radu Comşa se despărţi şi de Virgil. Portarul somnoros, îi întinse odată cu cheia, un plic. Cunoştea culoarea, monograma din colţ, scrisul lung, sigiliul cameei de inel în ceara albastră.

— „Trebuie să sfârşesc cu Zoe!" Işi spuse urcând scările cu paşii înăbuşiţi pe covorul vişiniu. „Trebuie să sfârşesc cu Zoe!" — îşi repetă în cameră, răsucind butonul luminei şi aruncând plicul pe masă, fără să-l deschidă.

Somnul îi pierise.

Se desbrăcă, dădu drumul robinetului, îşi frecă îndelung cu

mănuşa spongioasă şi cu apă rece, pieptul, gâtul, braţele până sus, umerii. Işi răcori ochii cu apa adunată în pumn. Din oglinda dreptunghiulară, prinsă în ţinte de metal galben, îi răspundea fiecărei mişcări, trecând peria cu pasta de dinţi, o faţă împrospătată, fără urme de oboseală, arămie şi prietenoasă, cu dinţii albi şi robuşti.

Işi trase pijamaua, şi cu coatele pe pervazul ferestrei deschisă deasupra mării, rămase nemişcat îndelungă vreme. Respiră cu nesaţ, suflarea sărată şi udă. Gura răcorită de apa de mintă, sângele biciuit de masagiul rece, haina subţire lipită pe trup, în care muşchii se mişcau elastic şi tânăr, îi dădeau o senzaţie triumfătoare de sănătate, tărie şi siguranţă. Viaţa i se arăta simplă, limpede, fără primejdii. Cei porniţi odată cu dânsul, rămâneau în urmă, pe drum... Pe ce drumuri! Se amestecau gânduri şi imagini nehotărîte... Hainele vărgate ale lui Virgil Probotă... Ochii bestiali ai femeii cu bluza verde şi sânii mari... Unde o fi dormind în astănoapte, Dan Şcheianu?... Cu craniul lui putred, de strigoi...

Deasupra balansa sfoara de la stol.

O înnodă să nu-i împiedice privirea spre cerul înalt.

Se adunau acolo nori repezi, târându-se pe faţa lunei, ştergând câte o stea. Incepea să sufle vânt răscolit din larg. Jos, valurile loveau mai puternic în lespezi. Ii legăna pe frunte, o şuviţă de păr, şi'n carne, îi tremura amintirea şuviţei din părul Luminiţei. De aci gândul lunecă cu trei zile în urmă... Pe plaja încropită de soare... Luminiţa în costumul de mătase ud, cu bărbia în pumn, cătându-i în ochi. Innotaseră până departe, era obosită, pieptul săpase două culcuşuri rotunde în nisip, ca două cupe, în care sânii se ridicau şi coborau odată cu respiraţia.

— Imi place când mergem alături. Mă simt alta, şi totul îmi pare cu putinţă!...

Era vorba numai de depărtarea unde înnotase ca niciodată, dar cuvintele puteau căpăta şi alt înţeles. Când îşi dădu seama, Luminiţa roşi, atât cât putea roşi sub pieliţa ciocolatie. Apoi, aruncându-i un pumn de nisip, ciudoasă:

— Nu vreau să râzi aşa! Eşti nesuferit, când surâzi ca femeile...

Clipi mărunt din ochii cu genele umede, şi-atât de negri, că şi albul globurilor părea de porţelan albăstriu şi translucid.

Se răsuci într'un cot, lăsând să se vadă sub haina de mătase, pe picior, mai sus de pielea brunată de soare, un colţ de piele sidefie şi intimă.

Nisipul plajei scânteia ca mii de cristali pisaţi, marea era foarte

albastră, de culoarea cerului şi cerul foarte albastru, de culoarea mării.

Plecat peste margine, Radu Comşa îşi simţia şi-acum, ochii şi sufletul inundat de lumina cu pâlpâiri fierbinţi, amăgitoare şi fluide...

Atunci din noapte, un duh al besnei, umed şi întunecat, îi svâcni în faţă. O umbră neaşteptată fâlfâi, atingându-l aproape, acoperindu-l cu două aripi de funingine. Se trase îndărăt, ridicând mâinile, cu o tresărire de spaimă. Pasărea se sbătu, neagră, isbi orb în fereastră, bătu din aripi, cercând să se agaţe. Se auzi scrâşnetul ghiarelor lunecând pe sticlă... Se răsuci apoi, risipindu-se...

Radu Comşa reveni în pervazul ferestrei şi privi din nou, cu obrajii în palme.

Dar vraja era ruptă. Era nemulţumit de spaima cu care dăduse înapoi. Slăbiciune a nervilor pe care nu şi-o ierta. Peste lumina de adineaori, apăsa umbra făpturei de noapte.

Şi cerul era acum întunecat...

Fugeau rostogolindu-se nori fumegoşi. Un strat subţire şi despletit, jos, gonind spre miază-zi; altul, încâlcit şi nepătruns, deasupra, târându-se mai încet, către întunecimile de miază-noapte. Din scorburile lor, apărea în răstimpuri, o lună decolorată şi necunoscută, de altă lume.

Coasta dela Tuzla, cuburile albe ale vilelor dela Movilă, se luminară brusc şi ireal deaproape, într'o flacără albastră, de magneziu.

In larg, furtuna cu fulgere lungi, trecu dintr'o parte în altă parte.

CAPITOLUL II.

MERGEAU CÂNTÂND VITEJEŞTE.

O stropitoare de stradă împroşcă cu un pieptene de apă asfaltul.

Radu Comşa se lipi de perete, aşteptând-o să treacă.

Un copil cu pulpele suflecate şi subsoară cu un coş de papură, fluieră îmbăindu-şi picioarele goale în acest duş gratuit. In urma stropitoarei, din pietrele ude, se înalţă o răcoare plăcută.

Radu Comşa traversă strada către birou. Soarele dimineţei era învăluit de nori alburii şi subţiri. Nu începuse arşiţa. Capitala avea înfăţişarea primenită dinainte de ceasurile nouă, când circulă numai oameni grăbiţi, slugi întorcându-se dela piaţă, olteni cu coşurile în cumpănă, trăsuri cu bagaje dela gară, funcţionarele de birouri şi magazin, cu obrajii proaspăt pudraţi, păşind mărunt şi sonor.

Huruiau ridicându-se obloanele prăvăliilor. Rândaşii şuruiau cu apă, pe trotuar, din tinichelele albe, nenumăraţi opt: 888888....

„Victoria Italienilor la Gorisia! *Moldova* cu declaraţiile domnului Carp!... A apărut ediţia... A apărut"!...

Ţigănaşul îi întinse gâfâind foile cu miros păcuriu de cerneală. Puse banul în gură, cât căută restul, şi-o rupse mai departe în goană: „Ediţiaaa!... Comunicatul inglez!... a apărut"!...

Radu Comşa îşi aruncă ochii din mers la telegrame: Frontul oriental. Verdun. Amiralul Tirpitz şi războiul submarin... Aceiaşi poveste! Nimic nu se mai petrecea nou. Războiul era acum ceva familiar şi statornicit, ca îndeletnicirea cea mai firească a noroadelor.

Trecu cu glas vibrant de trompete o companie de gardă. Fără voie, până s'au depărtat, trecătorii păşiră mai vioi, în cadenţă.

In antreul biroului îi luă pălăria Ioniţă, făcându-şi raportul.

— Vă adastă un domn! Domnişorul Sachelarie n'a venit încă. Lucră numai domnişoara.

Se auzi ţăcănitul maşinei de scris.

— S'a înegrit fain domnişorul, la feredeu! constată cu admiraţie Ioniţă, ştergându-i cu peria praful nevăzut de pe haină. Este şi-o telegramă dela domnu deputat...

Când intră, domnişoara Betty nu întrerupse scrisul la clapele care svâcneau picioare lungi de lăcuste mecanice. Clătină numai capul exagerat de mic, sub frizura enormă, pufoasă şi bălană.

Un domn foarte înalt şi spătos, tuns cu maşina, cu figura roşie, puse alături gazeta nemţească şi se ridică ţapăn, în hainele cenuşii cu mari pătrate verzi, salutând milităreşte:

— Doctorul Carol Mayer! V'a vorbit desigur domnul deputat... Pentru grâu... doresc să semnez neapărat scrisoarea astăzi.

Radu Comşa trecu în dosul biroului şi răsfoi repede hârtiile de sub cubul de cristal.

— Un moment!... Se află îmi pare, o telegramă tocmai dela domnul deputat...

Telegrama lui Alexandru Vardaru vestea că se întoarce chiar în dimineaţa aceia.

— Perfect! Aştept! se aşeză domnul Carol Mayer, uitându-se la ceas şi reluând gazeta.

— V'a căutat cineva la telefon. Intreabă dacă aţi sosit! spuse domnişoara Betty, mutând coala de hârtie albastră şi potrivind-o cu mare băgare de seamă. N'a vrut să spună cine. Zice că nu e nevoie. Un domn!... Dar era glas de doamnă.

Radu Comşa răspunse un „bine!" scurt.

„Trebuie să se termine odată povestea cu Zoe!" îşi repetă o hotărîre veche acum, uitându-se duşmănos la pâlnia neagră a telefonului, de unde putea să cheme iar glasul nedorit.

Desfăcu plicurile cu un cuţit de os, răsfoi dosare, însemnă datele în agendă şi pe calendarul block. Era puţin de lucru, tribunalele în vacanţă; câteva termene de fixat în Septembrie; îşi aruncă din nou ochii pe ziare.

Domnul Carol Mayer cercetă ceasul şi îl controlă cu ora pendulul din perete.

— Al dumneavoastră merge în urmă... In România nu se potrivesc două ceasuri! surâse, punându-şi gazeta împăturită în buzunar şi desvelindu-şi o dantură cu prea mult aur, sub mustaţa tunsă după moda prusacă: — două dungi înguste sub nări. La Palat arată douăsprezece, la Fundaţie e douăsprezece şi cinci, când ajungi la Independenţa, e abia douăsprezece fără cinci. Şi până în Bulevard, zece paşi, s'au făcut douăsprezece şi un sfert... E ca şi în

politica dumneavoastră. Domnul Filipescu spune că a bătut ora, domnul Brătianu că nu a sosit încă. Iar domnul Carp nici nu vrea să se uite la ceas. Domnul Carp e un foarte solid cap politic!...

Radu Comșa mută din față cutia cu codurile Hamangiu, care-i împiedicau privirea și flutură ziarul de unde începuse să citească un articol.

— Aceasta o credeți Dumneavoastră... Aci însă scrie altfel!...

— O! ce se scrie în gazetele românești!... Germanii sunt pentru dumneavoastră, un popor de antropofagi... Gazetele românești vor războiul, dar noi, pentru binele României, dorim să nu aibă loc. Ar fi teribil! In două luni e un război sfârșit! declară domnul Carol Mayer, această sentință fără apel, cu cel mai afabil surâs din lume.

Pe Radu Comșa îl ofensă siguranța cumpărătorului de grâne.

— Domnule Doctor! — spuse, — Germanii n'au fost niciodată prea buni psihologi! Credeți prea mult în forța organizației. Un război nu se face numai cu tancuri și zepeline. Mai este încă ceva... Dar ce-ți spun dumitale, strein, care n'ai de unde să cunoști poporul?

— Pardon! întrerupse domnul Carol Mayer, mângâindu-și cu un surâs de satisfacție, lanțul de aur, trecut prin nasturele vestei. Pardon! Sunteți în eroare. Trăiesc în România dela etatea de cinci ani. Vedeți că vorbesc românește aproape ca limba maternă. Și fiindcă cunosc, — cred, sunt sigur, că România nu are să reziste mai mult de două luni...

— Fiindcă n'are tunuri?

— Și fiindcă n'are tunuri... Dar mai întâi fiindcă îi lipsește acel încă „ceva", de care vorbiați adineaori.

— Atunci, Dumneata crezi că Ardealul, Bucovina...

— Ce știe bade Ion de Ardeal și de Bucovină? Aceste sunt discuții de oraș, articole de gazetă. Discursuri și întruniri. După ce-a aplaudat discursul, publicul merge la grădină și aplaudă cupletele domnului Tănase, care are un nas foarte inteligent exploatat și foarte iubit de bucureșteni. Astă primăvară au fost splendide bătăi cu flori. Cine le-a văzut, n'are nevoie de prea multă psihologie ca să înțeleagă că un public care se bate cu atâta frenezie cu roze, nu poate vorbi de război, decât în glumă!... Bade Ion nu cunoaște exact nici cum se numește Regele care va semna decretul de mobilizare! El gândește că n'are porumb, și blestemă concentrarea, care-i ține copiii dela seceră... Pentru Germania însă, războiul e o chestie de viață și de moarte. O știe și cel din urmă cultivator de cartofi din Pomerania. Deaceia, au alergat din America de

Sud, din Asia mică, din Balcani, de ori unde se afla un german în stare să lupte.

— Imi pare cu toate acestea că...

Radu Comșa, nu-și sfârși gândul, măsurând din cap până 'n picioare, omul voinic care nu se afla pe nici un front, ci în acest București, cu disprețuitele lui bătăi de flori, se îndeletnicea nesupărat, cu negustoria de grâu, fără îndoială foarte bănoasă. „Ori poate e un spion, un agent de propagandă... prea mult flecărește!"

Domnul Carol Mayer îi înțelese întrebarea și ridică mâneca stângă. Sub manșeta de mătase moale, se văzu un aparat ortopedic: mâna era de lemn, ascunsă în mănușa de piele.

— Suvenir dela Yser! lămuri fără să stăruie, continuându-și îndată cuvântul:

— Războiul modern este un examen serios pentru un popor și cere tenacitate. Românii nu sunt un popor tenace. O recunosc și cei mai înfocați patrioți ai dumneavoastră. Brav da, dar nu tenace! Și bravura nu înseamnă nimic, dacă e numai o calitate anarhică a individului. Războiul cere eroism disciplinat, colectivitate organizată... Vă subliniam că în România nu se potrivesc nici două ceasuri...

— Știu, își aminti Radu Comșa o observație citită undeva, proaspăt. Individul la Dumneavoastră este număr: o unitate într'un tot. Literatura germană nu a putut creia figuri, tipuri. Nu are nici roman, nici dramă, fiindcă nu vede individul, fiindcă el nici nu se poate desvolta, e sacrificat masei. Dar dintr'o inferioritate a individului faceți o virtute națională! isprăvi Comșa, urmărind în aceiași vreme cu ochii, o scenă care se desfășura în birou.

Onisfor Sachelarie, secretarul biroului, își strecurase pe ușă capul pătrat și negricios, cu fruntea chinuită de crețuri adânci, cu părul negru-albăstriu, pornit țepos îndată deasupra sprincenelor late de-un deget. Își luă locul la masa lui dela fereastră, plecându-și obrazul cu trăsături muncite deasupra hârtiilor, cu înfățișare foarte preocupată. Incercă penița pe unghie, ascuți un crein, adună foițele de lemn pe sugătoare. Apoi din buzunar scoase un pachet de hârtie subțire, desveli pe genunchi un mănunchiu de garoafe roșii și cărămizii, pândi când domnișoara Betty scria mai cu zor pe clapele rotunde, și-îi lunecă florile pe mescioară, pe vârful unei linii.

Domnișoara Betty le dădu la o parte, fără să le privească și fără să se întrerupă: nu era vreme pentru fleacuri!... Dar încântat de ispravă, Onisfor Sachelarie își frecă mâinile și se așternu de astă dată într'adevăr pe lucru. Era muncitor bun. Fugar din Ardeal,

venit la birou odată cu Ioniță. Aci omul aspru și simplu, căzuse în mâinile cu degetele subțiri ale domnișoarei Betty. Radu Comșa surprindea unul din multele episoade ale acestei mici — drame? farse? comedii ori simple idile?

— Știu! reluă Comșa, întorcându-și atenția la domnul Mayer. Războiul de până acum a verificat însă fundamental, erorile de psichologie ale germanilor.

Domnul Carol Mayer își așează cu mâna sănătoasă mâna de lemn, pe brațul fotoliului, și continuă să zâmbească la aceste copilării, fără să se arate supărat.

— E tema franceză! Ne-o spun de doi ani. Ne-au spus-o mereu dela 70! Ne urăsc, fiindcă nu suntem niciodată distrați; știm ce voim, cu toată ființa. Într'adevăr, nu ne amuzăm cu eleganță. Suntem un popor greoi. Frivolitatea noastră când o încercăm, e de parveniți și de aceasta ne intimidează într'atât, încât ne întoarcem îndată la gravitatea noastră de toate zilele. Căci viața nu e un amuzament. Aceasta am arătat-o și avem s'o mai arătăm! Germania are s'o arăte tutulor celor ce nu vor să înțeleagă!... Mi se pare însă că domnul deputat întârzie! își cercetă încă odată ceasul din vestă, disprețuind măsurătoarea pendulului din perete.

Alexandru Vardaru intră în clipa aceia, în manta de drum, cu genele albe de praf. Ioniță, din urmă, îi aduse servieta, îi desbrăcă pardesiul, ținându-l departe, să nu se scuture colbul și pășind în vârful picioarelor.

— Te-am făcut să aștepți, domnule Mayer! rosti scoțându-și mănușile de piele și aruncându-le pe masă. Pariez că n'ai pierdut vremea! I-ai zis nițică propagandă pentru Mitteleuropa. Ca mâine o să te transportăm pachet într'un lagăr, unde o să înființăm un depozit de Mitteleuropeni ca dumneata, tot unul și unul...

Domnul Carol Mayer își arătă într'un râs foarte vesel toți dinții de aur, dovedind că e om care știe să prețuiască glumele fără urmare.

Alexandru Vardaru scuturâ mâna lui Radu Comșa, își frecă praful de pe ochi cu batista despăturită, mișcându-se prin cameră să se desmorțească.

— Mizerabilă șosea! Dela șase de când viu. Desigur, n'a dat nici un semn Staicovici!

Și fără să aștepte răspunsul, întorcându-se către domnișoara Betty:

— Domnișoară Betty, domnișoară Betty, mai puțină manichiură și mai multă atenție! Mi-ai scris pretutindeni în contract șapte-

sprezece mii, în loc de patruzeci şi şapte... O oră am pierdut până să transcriem copiile.

Domnişoara Betty şi-ar fi retras, dacă ar fi putut, unghiile lăcuite, în carne, ca pisicile. Nu i se mai vedea decât ceafa roşie sub cârlionţii bălani, ca laptele în care ar fi căzut câteva picături de sânge.

Scrisoarea domnului Carol Mayer, fu semnată într'o jumătate de oră. Grâul trebuia predat în două săptămâni. Domnul Carol Mayer ţinând portbiletul pe colţul biroului cu degetele de lemn în mănuşă, trase şi numără treizeci de hârtii foşnitoare. Se ridică de plecare, salutând milităreşte, cu tocurile lipite, sunând un pinten nevăzut.

— Dacă nu ai nimic de lucrat, mergi cu mine, Comşa!.... Cât mă spăl şi mă schimb, putem vorbi. La trei plec în Moldova! spuse Alexandru Vardaru luându-şi servieta de pe teancul de coduri.

Radu Comşa aruncă hârtiile în sertar.

— Intorci acasă! porunci Vardaru şofeurului, care se răsuci să închidă uşa maşinei, trântind-o în încuetoare.

Casa lui Alexandru Vardaru se afla la Şosea. Era cu hârtie albastră în ferestre. In grădina din faţă crescuseră florile stufoase şi dese. Trandafirii se scuturau. Pe alei năpădiseră ierburile, ca într'un loc de mult neumblat. O bancă albă şi o masă rotundă de trestie, sub un arţar cu frunzele verzi pătate cu alb, aşteptau părăsite.

— De ce nu plivesti? arătă Alexandru Vardaru cărările, servitoarei care târa geamantanul gâfâind. Nu-ţi dă în cap?

Ca şi domnişoara Betty, Mariţa nu încercă să se desvinovăţească. Lăsă valiza pe peron şi fugi, cu picioarele desculţe, să deschidă pe din dos.

Candelabrele erau înfăşurate în pânză subţire, verde. Oglinzile în aburul de praf, răsfrângeau umbre-fantome. Covoarele strânse sul. Miros de camfor.

Paşii sunau deşert pe parchet, în sălile înalte. Numai biroul lui Alexandru Vardaru, camera de dormit şi baia, erau aerisite, cu ferestrele în lături.

— Intr'un sfert de oră am terminat! se grăbi Alexandru Vardaru, desfăcându-şi butonul dela guler şi trecând în camera de baie. Mariţo! două cafele! Comşa, găseşti ziarele străine pe birou, dacă nu le-o fi întrebuinţat idioata...

„Idioata" plecase după cafele.

Radu Comşa nu desfăcu benzile neatinse. Se aşeză pe scaun, şi din cadra dela birou îi surâse Luminiţa.

In perete, în faţă, se afla un tablou mare, o pictură de meşter iscusit. Elena Vardaru, mama Luminiţei, aşa cum va fi fost la douăzeci de ani. Era o mare asemănare între mamă şi fiică; dar în chipul Luminiţei lipseau liniile moi şi transparente, care dădeau portretului din perete un aer îndepărtat, strein de această lume.

Luminiţa era numai viaţă, iar fotografia păstra ceva din lucirea neastâmpărată a ochilor... „Cu numele meu de gaiţă, ar fi ridicol să fac figură de tragedie!" isbucnise în râs, într'o seară, când o întrebase dacă a fost vre-odată tristă.

Aşează cadra mai în lumină. Cu dânsa viaţa nu poate avea nimic trist şi ascuns.

— Caută, te rog în servietă! vorbi Alexandru Vardaru, prin uşa întredeschisă, din camera de baie. E un plic oficial, care te interesează.

Radu Comşa desfăcu servieta şi răscoli între hârtii. Deschise plicul cu inscripţia „Ministerul de Interne" şi citi: „Domnule, în caz de mobilizare vă rugăm a vă prezenta în termen de 48 ore la biroul... Serviciul... din Ministerul nostru, unde sunteţi repartizat pe ordinea de mobilizare în calitate de... Alăturat aveţi ordinul de mobilizare, emis de Direcţia... din Ministerul de Război". Prins cu un ac, ordinul Ministerului de Război...

Răsuci hârtiile pe toate feţele. Ce însemna aceasta? Hârtiile purtau data de acum trei zile, când îşi aminti că Vardaru întârziase toată dimineaţa la Interne şi la Războiu. Înţelese şi roşi. Dispuneau aşa dar, de soarta lui, ca de a unui copil?

Se ridică de pe scaun şi măsură parchetul cu nemulţumire.

In camera de baie se auzia şuruitul continuu al apei.

— Zici, că n'a venit Staicovici? întrebă glasul lui Alexandru Vardaru. Trebuie să-i trântim somaţie. Notează, te rog!...

Afacerea Staicovici era de mică însemnătate. Se vedea că Alexandru Vardaru stăruia asupra ei, numai ca să nu-i dea răgaz să vorbească altceva. Dar aceasta nu putea sfârşi cu atât! Nu s'a gândit niciodată să se pună la adăpost, şi cu atât mai mult să roadă scările Ministerelor pentru aceasta. Că a evitat timpul pierdut cu concentrările, e altceva. Ar fi fost o prostie să fi făcut altfel. Dar o mobilizare... război! Acolo e o laşitate să eviţi. E viaţa pe care vrei s'o cruţi, când alţii şi-o dau...

Oprit înaintea ferestrei. Radu Comşa îşi recapitulă cum avea să decurgă explicaţia. Pe şosea, dincolo de şiragul prăfuit al teilor,

săgetau automobile repezi: o trăsură cu o doamnă şi două fetiţe în haine albe, se întorcea în pasul cailor. Una din fetiţe ţinea pe genunchi un uriaş maldăr de flori... „Înţeleg foarte bine, sentimentele care!"... Nu asta! Ar fi o introducere de stil epistolar! Mai bine, cu cu un ton degajat: „Mă surprinde că asemenea privilegii pe care nu le-am cerut, îmi vin"... Sună prea a frază ceremonioasă!... „Domnule Vardaru! sunt chestiuni pe care oamenii iubesc să le rezolve singuri şi"... Nici aşa!... Pare o pornire agresivă. Şi acest stupid: „care", pe „care", revenindu-i în frază cu atâta insistenţă!...

Radu Comşa se mută dela fereastră, înaintea bibliotecei, şi trecând mâna peste legătura de piele, citi titlurile familiare: „Demangeat. Histoire du Droit romain. Le droit pur"... Ce situaţie idioată!... Va lua plicul şi-l va înapoia simplu, fără multă vorbă. Din obicei, aşeză în ordine, volumele desperechiate în raft.

— Ce-ţi spunea doctorul Mayer? întrebă Alexandru Vardaru, intrând îmbrăcat în alte haine, bărbierit şi mirosind a apă de păr. Am venit cu dânsul în tren Joia trecută: ţinea piept unui compartiment întreg, cu victoria lor... Simionescu dela Bârlad, să-l ia în palme nu alta; fierbea...

Radu Comşa luă plicul de pe birou, cu hotărîre:

— Nu înţeleg, domnule Vardaru...

— Te rog, să înţelegi!... îl opri Alexandru Vardaru, punându-i pe umeri mâinile care mirosiau a săpun proaspăt. Am făcut-o pentru mine, nu pentru Dumneata. O să avem nevoie. In prima lună de mobilizare, toate au să se dezorganizeze... Am nevoie de dumneata, până îm aranjez lucrurile, în situaţia nouă, care ne va surprinde atunci.

— Să găsea alt mijloc în loc...

— Te rog! Te rog! Nu ne grăbeşte nimic... De altfel mai putem discuta şi altă dată. Acum serveşte dulceaţă!...

Mariţa încălţată de data aceasta şi cu şorţ alb, aştepta cu tavă de dulceţi şi cafea.

După ce aşeză în farfurioară linguriţa de dulceaţă, lui Radu Comşa îi fu greu să reia discuţia. Puse plicul în buzunar. Intr'adevăr nimic nu-l grăbea. Era o formalitate extrem de simplă, care se putea împlini oricând: n'au să fie prea mulţi acei care vor cere să meargă pe front...

Alexandru Vardaru scoase agenda şi fixă programul pentru cele trei zile, cât avea să lipsească în Moldova. Vorbea păşind apăsat cu picioarele scurte, în parchetul fără covor, mutând câte un scaun din loc. Observă stratul subţire de praf, de pe masa bibliotecii

şi se întoarse să apese butonul de porţelan. Soneria isbucni lung în casa goală. Când se ivi Mariţa, Alexandru Vardaru, fără să întrerupă fraza, trecu un deget peste ceaţa de praf şi-i arătă urma rămasă. Servitoarea se repezi să şteargă cu colţul şorţului, dar Vardaru o opri:

— Nu cu asta; cu cârpa! Şi nu acum; când nu sunt aci!

Obrazul fără vârstă al slugei roşi, şi plecă ruşinată în pământ, ochii verzi, de culoarea pelinului veşted.

— Acum ce-mi stai ca în strană? Spune lui Neculai să întoarcă maşina!

Il conduse pe Radu Comşa până în Calea Victoriei. Lua dejunul la senatorul Bogza, fratele Ministrului, de unde avea să afle cele din urmă ştiri; de acolo pleca direct la gară.

— Mâine ori poimâine, era vorba să se convoace consiliul de Coroană. Dacă e ceva grav, amân. Las răspuns la telefon, lui Ioniţă. La revedere!...

Alexandru Vardaru se lăsă pe spate, în fundul maşinei. Neculai sună, şi apăsând pedala, dădu drumul lanţului de trăsuri şi automobile, oprit o clipă.

Radu Comşa porni fără ţintă, căutând umbra pe lângă ziduri. Amiaza de August dogorea acum din plin; trecătorii înaintau moleşiţi pe sub corturile vărgate ale vitrinelor. Femeile aveau haine foarte subţiri, o înfăţişare lâncedă de oboseală languroasă; bărbaţii cu pălăriile în mână, îşi tamponau fruntea cu batistele. Ce putea să se mai întâmple „grav?" Era numai o mare toropeală care muia asfaltul şi făcea caii birjelor să clempăne cu urechile blegi. Un vânzător de gazete, pe treptele unui gang, număra un pumn de gologani. Din uşa deschisă sufla un şuvoi de curent rece. De pe celălalt trotuar, un cunoscut îl salută întrebându-l din ochi, cu gestul mirat, ce caută în Capitală pe canicula aceasta.

La palat, sabia soldatului de gardă sclipea fulgere fierbinţi în soare. Un câine se strecură printre trăsuri cu limba roşie, spânzurând lung afară. Infricoşată căldură!... Se decolorează cărţile în vitrine... N'a mai apărut nimic nou. Cine mai citeşte pe dogoarea aceasta?...

Il priviră lung două femei; una se întoarse spunând ceva tovarăşei. Avea rochia albastră, de culoarea fulgerelor noaptea; i se vedeau pulpele rotunde în ciorapi de mătase aurii. Işi amintea de undeva figura. Sunt multe figuri pe care le recunoşti fără să le fi cunoscut vreodată. Chipuri fără nume, întâlnite pe stradă, într'un restaurant, într'o gară, între două trenuri. S'au oprit ochii în treacăt.

A rămas imaginea lor fugace, ascunsă undeva, de unde acum tresare. Oameni cu bucurii, cu griji... Ciudat: atâţia câţi trec pe lângă tine fără să ştii cine sunt, ce duc cu ei!... Liceanul acesta cu tunica de doc, alături de fetiţa de şcoală, cu ghiozdan şi coada pe spate. Domnul cu barbişon alb, care priveşte în vitrina magazinului cu ghete. Din buzunar i se vede jumătate de ziar, cu inscripţia din jumătate de titlu: „L'Indep..." Ofiţerul care-şi admiră cizmele de lac. Şi doamna încărcată de pachete, cu copilul de mână, nehotărîndu-se să traverseze... Câţi din aceştia întâlneşti într'o zi?

Două mii, trei... Nenumăraţi. Ce-i aşteaptă acasă? Ferestre cu perdelele trase; un câine îi întâmpină gudurându-se; copii, nevasta... O scrisoare de undeva. Nu curge apa. A plecat servitoarea. Trebuie schimbată mobila din salon. Au duşmănii de moarte şi se iubesc absurd. Doresc ceva, care n'are să se întâmple niciodată şi sufăr pentru cine ştie ce dureri, pe care chiar dacă le-am şti, ni s'ar părea cu desăvârşire indiferente... Şi cunoscuţii cu care stai de vorbă! Te întâlneşti la restaurant, la cafenea, în afaceri; discuţi cu ei — dar ce ştii cu adevărat despre ei? Îţi arată o faţă — şi au alta, secretă şi misterioasă. Poţi spune despre unul precis că e avocat, ori profesor, ori rentier, ori moşier; îl recunoşti, e bălan ori smead, poartă mustaţă tunsă ori haină din cutare ştofă, ţi-e antipatic, ori simpatic, îl ai clasat în minte: e o haimana, ori un om onorabil, dar în dosul acestei etichete pe care i-ai pus-o arbitrar, ce se ascunde, nici nu te încearcă gândul să afli. El e o taină pentru tine şi gândul acesta nici nu te înspăimântă, şi nici nu te chinuie. Că peste o oră, îi ese înainte un copil în rochiţă, întinzând braţele drăgăstos — „tăticule!" deşi tu îl ai clasat drept o canalie, ori că trânteşte uşa în ţăndări când se ceartă cu nevasta, deşi ai jura că e omul cel mai blând din lume, că a plâns odată cu bărbia în piept când a curs ţărână peste o groapă — nici unul nu este să nu fi trăit aceasta! — că a vrut să fie ceva din care nu e decât o mizerabilă uscătură, — nimic n'ai să cunoşti, niciodată! Toţi sunt taine închise, ferecate cu şapte peceţi. De o pildă, junele acesta pudrat, rezemat cu spatele de bara vitrinei, la Sfetea, şi privind atât de obraznic femeile! O secătură, de sigur. Aşa cel puţin îl arată toată înfăţişarea. Dar înfăţişarea e o minciună. Poate e un talent, un om cu gânduri mari, un suflet generos, ascuns şi înăbuşit... Şi despre dânsul chiar, Radu Comşa, ce vor fi gândind oamenii? „Nimeni nu înţelege pe nimeni", Flaubert a spus-o par'că aceasta... dar realitatea e încă mai plină de înfricoşare. „A nu înţelege", înseamnă a fi încercat să înţelegi şi a nu fi isbutit. „Nimeni nu vrea să cunoască pe nimeni". Acesta

e adevărul cel teribil. Trăiești cot la cot cu semeni de-ai tăi, pe care n'ai curiozitatea să-i cunoști nici cât ai avea-o pentru o vietate din altă planetă, ori din altă epocă geologică... Și acești oameni necunoscuți între ei, indiferenți, alcătuesc un oraș, o țară. Între el și domnișoara Betty, între Alexandru Vardaru și Onisfor Sachelarie, între el și Marița, sluga cu ochii de culoarea pelinului veșted, ce legătură poate exista? Pot vrea ceva laolaltă? Pe căldura aceasta tropicală!...

Radu Comșa coborî de pe trotuar, să ocolească mulțimea îmbulzită înaintea vitrinei dela „Independența", unde o hartă uriașă, cu stegulețe colorate în vârf de ac, arăta fronturile după ultimele comunicate.

Șiragul trăsurilor și mașinilor se încrucișa necurmat; un rând spre capul Podului, un rând spre Poștă.

Intr'o limuzină, o femee foarte frumoasă; alături de șofeur un câine lup, privind grav, curgerea lumei. Cine sunt toți? Un general cu bărbiță albă, salută pe cineva de pe trotuar, dând vesel din mâna îmbrăcată în mănușă albă... Ce tainică legătură, tainică și trainică, poate fi între el și popa de țară, cu umbrela de ploaie, alergând unde a întârziat; între oameni care se ghiontesc o clipă: doamna foarte impunătoare cu haina de mătase plesnind pe trup și între portarul de minister trecând cu condica vărgată subțioară; între perechea în costume albe de tenis, cu rachetele în înveliitoare cadrilată și birjarul care s'a ridicat în picioare să vadă de ce s'a oprit trăsura dinainte?... Necunoscuți. Se uită încruntați unul la altul când s'au izbit gonind piept în piept, sau politicos, se feresc în lături, rostindu-și scuze cu surâs prefăcut și convențional, alergând mai departe. Necunoscuți fără număr. Fără nume.

Nu știi cine sunt — cum poți ști ce vor? Cum poți hotărî ceva grav, unanim, etern, în numele lor?

Radu Comșa își scoase și își așeză batista în buzunarul dela piept, fără nici un motiv, uitând ce voia să facă cu dânsa, spunându-și: „Mi se pare că pregătesc un discurs defetist! Doctorul Carol Mayer m'ar aplauda încântat... Nu! Doctorul Carol Mayer, nu poate aplauda. Cu o mână de lemn, nu se poate aplauda".

Își aruncă ochii la Capșa.

Era ora aperitivului. Cafeneaua îngustă ca un vagon, gemea. Îi făcu loc, trăgându-se pe canapea, Titel Iliescu, care-i întinse mâna și se întoarse să continue discuția, cu un necunoscut cu barbă neagră și foarte creață, de oriental.

— Îți spun că e imposibil. E o invenție!

Domnul își netezi de câteva ori barba și surâse cu mare înveselire, sprijinindu-și ceafa de plușul canapelei și arătând dinții albi și foarte lați.

— Asta e acum! De ce invenție, monșer? Am eu mutră să născocesc infamii? E adevărul curat. Ascultă! — puse mâna pe mâna lui Titel Iliescu și-i vorbi mai încet: ascultă ce-ți spun! Aseară eram la Suzana. Cu mai mulți: Vascanu, Grigoraș, Meicu dela Romanați, alți tipi. Se încinsese chef în toată regula; știi că unde e Meicu nu scapi cu una cu două. Pe la două, mai rămăseseră câțiva pe la mese: edecurile. Apare cu două dame la braț, turtă... „Băeți, în astă seară plătesc eu!" — zice — „S'aducă șampanie!" Prezintă femeile: niște tipese. Chelnerii încep să care șampania la răcitoare. „Să vie lăutarii!" — zice. Vin lăutarii. Îi trage Lache, cum știe el, când cântă pentru noi. Și curg sticlele; un rând, două rânduri, trei... Când să plecăm, peste douăzeci de sticle goale, răsturnate pe jos. Ne împiedicam în ele, să ne frângem gâtul. Las'că și noi eram făcuți de-abinelea. Cheamă ţalul: — „Socoteala toată la mine!" Ne împotrivim. Meicu de altă parte, nu! să plătească el. Zic să facem parte; nemțește. Tipul se 'nfurie: — „Am comandat eu!" Zic: „Lasă-l Matache, toată viața tot alții i-au plătit chefurile". „Îl lovește târziu ambiția asta". Perfect! Îl lăsăm pe el. O socoteală lungă de un sfert de metru. Nici nu se uită la ea, scoate portofelul și aruncă două hârtii de cinci sute. Portofelul doldora de hârtii. La ieșire, îl aștepta mașina. A plecat între cele două tipese... Acum te întreb: de unde frate atâta bănet? Nu-s nici doi ani, — ți-aduci aminte? — de când se ținea de mine scaiu, să stărui pe lângă frate-meu, Tache, dela Domenii, să-l numească într'o slujbă ceva, orice; două sute de lei pe lună. N'avea pretenții la mai mult! Cred și eu. Când n'ai franc, cine dracu se mai uită la pretențiile tale chiar dacă le-ai avea?... Stătea, aici la masă, două ore cu ceașca de șfarț goală, înainte. Citea gazetele consumatorilor de prinprejur — „îmi dai voie, un moment?" — și-ți sufla gazeta de sub nas! Acum: șampanie, tipese, plătește el, muscal, mașină la scară; toate mofturile din lume! Să nu te întrebi: de unde?

Domnul cu barbă, răsturnă paharul cu țuică peste cap și spuse cu mare taină, ștergându-și gura cu o batistă fină care mirosea a paciuli:

— De unde? Nu e mare filosofie; legațiile, sireacele!

Titel Iliescu își îndreptă trupul subțire și privi cu ochii lui limpezi, albaștri și buni:

— De ce numai de cât legaţiile? Poate a moştenit! Poate câştigă!...

— Ce să moştenească, monşer? Cum să câştige? se indignă de atâta naivitate domnul cu barbă, rupând un capăt din felioara de pâine de secară şi aruncând-o în gură, cum prinde bucata din sbor un câine dresat. Pe cine să moştenească? E feciorul unui institutor, vai de capul lui, dela Slatina. Şi cum să câştige, te întreb? Ca să câştigi, trebuie să munceşti. Şi când munceşti, nu eşti toată ziua la Capşa, pe calea Victoriei, la deal şi la vale, la curse, şi noaptea până la 3—4, la Suzana, la Flora, la Femina — că unde te duci, dai peste el!... Este o meserie, drăguţule, în care munceşti puţin şi câştigi mult. O meserie foarte nouă şi foarte rentabilă acum, când unii au interes să intrăm cât mai repede în acţiune, şi alţii să rămânem toată vremea în neutralitate. Ăsta e tot secretul!

Domnul cu barbă se întoarse către alt necunoscut dela masa de alături, mutându-şi farfurioara cu măsline.

Titel Iliescu îi făcu lui Comşa, un semn, adică: „are o gură, să te ferească Dumnezeu!"

— Şi tu Radule? Te-ai înegrit, să joci rol de Maur la Naţional...

Radu Comşa se privi involuntar în oglinda din faţă. Era într'adevăr foarte negru, ars de soare, aci între atâtea figuri bolnăvicios decolorate. Intrebă despre cine fusese vorba.

— Nu importă! Il cunoşti şi tu şi eu. Dar ce interes? Dacă ne-am potrivi!...

Radu Comşa înţelese că n'are să afle nici odată cine e „tipul" dela Suzana. Titel Iliescu se uită pe fereastră şi surâse cu o tristeţă parcă, unui gând:

— Am văzut pe doamna Zoe Vesbianu. Mai frumoasă ca oricând!...

— Şi de ce-mi spui mie? dădu din umeri Comşa.

— Cum, de ce-ţi spun ţie? se întoarse Titel Iliescu mirat, gata să-l tachineze. Dar văzând dunga dintre sprincenele prietenului, îşi reveni cu părere de rău.

— Iartă-mă, dacă...

Apoi silindu-se să schimbe vorba:

— Priveşte la masa antantei! Ai zice că e marele consiliu aliat.

La o masă din fund, un grup plecat pe o hartă, urmărea explicaţiile unui domn pipernicit, slab, ras până la culoarea vineţie a

pielei, cu o pălărie imensă, dată pe ceafă. Arăta fără îndoială o mișcare decisivă de trupe, așa cum ar comanda-o el, căci atunci când sfârși, privi tovarășii triumfător, dându-și pălăria pe ceafă cu un bobârnac victorios: — Nemții erau pierduți.

Se aflau adunați gazetari cunoscuți, oameni politici, poeți cu și fără volume, actori cu faimă, tineri fără nici o îndeletnicire, micul parlament nelipsit la ora zece dimineața, la douăsprezece, la două, la șase, la opt seara: ora cafelei cu lapte, a țuicei, a șfarțului, a băuturilor răcoritoare.

In amestecul de haine corecte după ultimul jurnal și de haine boeme, cu lavalieră și pălării late, figura aspră și arsă de soare a câte unui proprietar, atunci întors dela seceră ori dela treer, arăța ca un urs păduratic într'un panoptic cu figuri de ceară.

Un intervenționist celebru, care deslănțuise multe scandaluri și huiduise în stradă trimisul extraordinar al Austriei, vocifera în picioare, cu glas detunător, fluturând un ziar filo-german în mână:

— Am să le rup urechile!... O să-i spânzurăm în piața Teatrului! Să-i scuipe trecătorii.

— Lasă, viteazule! îl întrerupse tărăgănat, un bătrân chel care nu-și lăsă din gură paiul mazagranului. Mai bine ți-ai încheia nasturii la pantaloni, Adriene!

Intervenționistul își trecu mâna la nasturi și-i încheie fără grabă, potolindu-și doar diapazonul perorației.

— Auzi dragilor! In Rusia se pregătește revoluție. Ucraina vrea separație. In Franța Malvy... Toate balivernele din lume! Sluși! asta sunt: slugile lui Von dem Busche!

— Adriene, cunosc un admirabil preparat francez pentru scos petele de pe haine! Mai mare rușinea să te prezinți în așa hal, înaintea marchizului de Saint-Aulaire... Excelența sa, care se trage din Cruciați!... îl întrerupse din nou domnul bătrân, cu placiditate.

Hainele lui Adrian erau numai pete, de toate culorile, formele și dimensiunile: pete concentrice, stropituri, pete ovale, circulare, insule și arhipelaguri, de sos, de vin roșu, cu untdelemnul sălăților, proaspete și bătute de praf, tangente sau înfățișând un adevărat sistem planetar, cu sateliți și cu inelele lui Saturn.

Intervenționistul își dădu iluzia că le suprimă, ștergându-le cu mâneca.

— Și ce, nene Panait? Nu poate fi toată lumea ca dumneata, să poarte un rând se haine de pe vremea Generalului Manu! Mai mănâncă omul o salată, mai bea un șpriț...

— Mai bea două șprițuri! întări cu mult înțeles, domnul chel, care știa el ceva, de bună seamă.

— Ei da, mai bea două șprițuri. Două, trei, patru, douăsprezece! Câte poftesc! Ce, beau din banii dumitale? Tocmai bine că-mi amintișiI Nicolae, un pelin cu sifon... Dar știi șpritul meu: sifon o idee, de un deget, cât degetul mic... mic de tot sau chiar de loc!... Aide, repede puiule!

— Unde iei masa, Radule? întrebă Titel Iliescu, lăsând vermutul neisprăvit, prea fad, deși în pahar pluteau două bucăți de ghiață sfărâmată. Toate păreau moi, calde, fără gust, pe zăpușeala aceasta.

— Indiferent: Enescu, Iordache!...

— Atunci la Enescu! Să-mi șterg gustul sleit de pe gât, după două luni de popotă! se plânse Iliescu, întors abia de o zi din concentrare.

In timpul mesei, povesti episoade din aceste două luni. Lipsise din țară multă vreme. Își cheltuia fără pasiune și cu discreție, venitul unei moșteniri destul de însemnate. Prin viață trecea ca și pe stradă, privind cu ochi care înțelegeau totul și nu voiau nimic, obosit de toate fără să fi încercat ceva. Poate ascundea o mâhnire reală, dar nimeni nu i-o știa.

Cele două luni de concentrare aduseseră o schimbare de viață, care îl înviorase...

Văzuse alți oameni, trăise în case nevoiașe de țară, fără confort și fără lumină, luptase cu insectele, își muncise oasele pe laițe tari, — toate luaseră proporții de adevărate evenimente.

— Două luni de viață pierdute, de care nu mă plâng... Dar n'aș vrea să se repete îndată! încheie, desfăcând carnea depe osul unui picior de pui. Ceiace m'a interesat cu deosebire, a fost țăranul. Abia acum l-am descoperit. Nu-l cunoscusem de cât vara, în vilegiatură: femei care vindeau smeură, pui; călăuze în excursii, un cioban la o stână, unde ne-a prins odată ploaia, pe Caraiman... Acum l-am descifrat de aproape. Câte odată mi s'a deschis singur. Moale, cum mă știi, nu prea făceam instrucție și nu-mi pierdeam răbdarea cu dânșii. Mă amuzau. Soldații au simțit-o și nu-mi mai vorbeau cu sfiala obicinuită față de superior...

Titel Iliescu făcu o pauză; în ochii albaștri și clari, luci o amintire care-l făcu să zâmbească.

Radu Comșa înțelese că se pregătește să povestească ceva și fu nerăbdător, fiindcă prietenul istorisea minunat, ca un actor, cu mimică și humor, schimbând glasul după rolul personagiilor.

— Da, reluă Iliescu, sunt într'adevăr amuzante ideile lor despre Stat, rege, guvern şi toate prerogativele constituţionale... Imi vorbeşte unul, un servant, Vasile Breazu, de pe undeva, din ţinutul Tutovei. Nici mai breaz, nici mai sărac cu duhul decât ceilalţi. Soldatul tip, aşa cum găseşti trei sferturi într'o baterie: „Cât ne mai ţine dom'le sublocotinent? că ne fac alţii copchii acasă!" — „Cine să vă ţină, mă camarade?" — „Statul, dom'le sublocotinent!" „Apoi dacă zici tu că Statul, atunci Statul, mă Vasile, o să ne ţină până la război..." — „Cu nemţii dom'le sublocotinent ori cu ruşii?" — „Cu nemţii ori cu ruşii, aceasta numai Statul o ştie..." Dă din cap cu neîncredere: — „Cu ruşii nu credem dom'le sublocotinent. Ce are Statul cu ruşii? nu-s de-o lege cu noi?" — „Atunci, dacă vreţi voi, fie şi cu nemţii, Vasile!" — „Păi şi cu nemţii, dom'le sublocotinent! ce avem noi cu dânşii? Ei cu drăciile lor, cu maşinile. In colo de treabă oameni care nu se mai află. Era unul la noi, la triierătoarea boerului, unu Iohan. Cam lua el, nu-i vorbă, luleaua neamţului Sâmbăta seara şi nu se trezea până Luni. Da om bun, Iohan. Tot ce-aveam stricat, la el îşi găsea leacul. O cinste de rachiu, nici nu vrea s'audă de mai mult. Amu s'o dus în ţara lui, l-o chemat şi pe dânsu la datorie. Poati-o murit săracul... Şi să vorbim drept dom'le sublocotinent: cum o să ne batem cu Iohan? Ce-avem noi cu el?" — „Bine camarade! Nu ne-om bate atunci nici cu Iohan. Om sta în bordee, până or isprăvi alţii să se bată..." Dă din cap: — „Par'că Statu zice aşa! Lui îi trebuie război cu neamţul şi gata. Zice că pre să'ntinde şi Statului nu-i convine asta". — „Dar ce crezi tu că e Statul, mă urâtule?" — „Hei, că par'că dumneavoastră, dom'le sublocotinent nu ştiţi mai bine decât noi!... Majestatea-Sa, domnii generali! Pe urmă o mulţime de boieri cari scriu, umblă, dau poruncile, grijăsc de treburile ţării. Ii cheamă Majestatea-Sa, când vede că s'o 'nrăit ceilalţi şi le zice: — „Iaca, dau poruncă anu ista să fiţi voi Stat. Dar vedeţi, să nu care cumva să vă prind şi pe voi cu mâţa'n sac, că vai de mama voastră! Se chiamă că se fac ei atuncea Stat, ni poftesc frumuşăl la alegeri, ni mai duc cu jandarmul când ne lăsăm greu, mai dă un poloboc cu vin, se mai tocmesc între dânşii — na şi ţie, să nu zici că-s om rău! — şi doi-trii ani ii îs Statu. Pe urmă, când se ticăloşăsc ş'aiştea, să supără Majestatea-Sa, şi-i schimbă cu cei care li-o vinit cumineţenia la cap. Acuma, zice că i-o spus Majestatea-Sa Brătianului: — Te-am făcut Stat, da vezi să mi te porţi pe cinste! Ai văzut cum se 'ntind nemţii? Mie aiasta nu-mi place! Până 'ntr'un an să le retezăm clonţul, că altfel nu mai încape lumea de dânşii! Să supără franţuzu şi rusu...

Şi le-om reteza clonţu, dom'le sublocotinent, dacă-i ordin". — „Fugi mă, că spui idioţii!" Râde: — „Par'că aieste nu le ştiţi dumneavoastră, mai bine decât noi!"... Aceasta e dragă Radule, pregătirea morală a războiului! încheie Titel Iliescu, răsucind sticla în răcitoare, cu gândul îndepărtat, şi cu mâhnire în glas.

— Nici nu-ţi închipui cât ai fost în nota doctorului Mayer, un neamţ, care-mi demonstra astăzi dimineaţă lipsa noastră de pregătire...

— Nu ştiu cine e acest Mayer al tău, dar are dreptate. Din nefericire are dreptate! Şi trist e, dragă Radule, că vina e a noastră, a mea, a ta, a tuturor celor pe care-i vezi aici şi cari voim cu toţii războiul. Nu mă îndoiesc că toţi suntem sinceri, şi-l voim din toată inima. Nici nu mai putem admite că poate fi altfel. Dar ce-am făcut toţi, eu, tu, ca să avem drept să-i cerem lui Vasile Breazu să ia puşca la umăr şi să treacă văgăunile munţilor, ca să fie eroic şi liberator? Dacă-i dai ordin se duce, evident că se duce, şi dacă-i dai ordin strigă şi ura, chiuie, merge la moarte aşa cum a mers neam din neamul lui. „Le-om răteza clonţu dom'le sublocotinent, dacă-i ordin di la Stat, o facem şi pe aiasta!" Mă uitam la dânşii ca la nişte fenomene: — aceştia sunt barbarii traci!

Titel Iliescu picură romul în cafea şi privi obosit mesele dimprejur. Radu Comşa se întrebă încă odată în ziua aceia, ce legătură misterioasă şi subterană, poate să fie între toţi necunoscuţii aceştia, ca să primească o hotărîre luată în numele lor şi să-i vrea împlinirea până la eroism.

— Război, n'are să fie niciodată! decise Comşa, împingând ceaşca de cafea în lături.

— Aceasta nu poţi s'o spui, Radule! zâmbi Titel Iliescu. Dacă dă Statul ordin lui Vasile Breazu, n'ai ce face! Vasile Breazu se duce, te duci şi tu, merg şi eu...

Aruncară şervetele. Restaurantul se golea. Prietenul îl întovărăşi câţiva paşi, până găsi o trăsură goală. Căută şi Radu Comşa una din ochi. Dar toate cele deşarte erau cu pernele ridicate — se întorceau acasă. Birjarul arătă cu biciul fără să oprească, direcţia în care i-ar face hatârul să meargă: — „Bulevard, conaşule! Bariera Moşilor!"

Radu Comşa o luă pe jos, furios, în soarele care frigea mai cumplit decât acum două ore. Tocurile se înfundau în asfaltul moale. Ferestrele arătau perdele trase. „Cel puţin găsesc răcoare acasă!" se mângâie grăbind paşii o clipă, dar domolindu-i iar, sub arşiţă. Pe Popa-Tatu, trecu bălăngănind deşert un tramvai. Conductorul

își pusese o batistă roșie în jurul gâtului și îndemna caii, ridicând numai pe jumătate biciul și lăsându-l la loc, ca o mână de ceară care începe să se topească.

Insfârșit ajunse și în Știrbey-Vodă. De aci, câți-va pași...

Răsuci cheia, dar ușa era deschisă. Aruncă pălăria pe divanul antretului și intră în camera întunecoasă, cu îndoita umbră: a stolurilor trase și a draperiilor vișinii.

Cineva se mișcă din întuneric, ridicându-se. Nu desluși la început.

— Zoe!

— Da, Zoe! râse cu veselie silită umbra, ieșindu-i înainte cu foșnet de rochii. Nu spui — ce surpriză?

— Nu spun: ce surpriză! răspunse fără prietenie Comșa, repetându-și în gând hotărîrea: „Acum trebuie să fii scurt, fără șovăire, repede: jund iezt rasch! — cum spune tactica doctorului Mayer".

— Radule! Ce însemnează toate acestea? se apropie umbra, schimbând glasul a lingușită mustrare.

Cercă să-i cuprindă gâtul cu mâna și-i căută gura cu buzele.

Radu Comșa își feri obrazul; sărutul îl atinse neisprăvit și ridicol, în bărbie.

— Inseamnă că trebuie să sfârșim! hotărî, depărtându-se ca de-o atingere primejdioasă. Înțelegi, o discuție e penibilă...

— Tre-bu-ie să sfâr-șim! silabisi apăsat și teatral umbra, dând îndărăt și lăsându-se într'un jâlț.

Aruncă pe un scaun gentuliță:

— Așa dar, trebuie să sfârșim! E foarte simplu, nu? cum ai spune: de această pălărie m'am plictisit, trebuie s'o schimb, nu mai e de sezon!... Și cu atât s'a terminat!...

Radu Comșa îi întoarse spatele și se plimbă în cameră, cu mâinile în buzunări.

— Șezi, te rog! Ia loc... îl invită ironic Zoe Vesbianu. Vezi: fac ca la mine acasă! Mi-ai spus-o de atâtea ori! Uite scaunul de colo, e la o distanță îndestul de convenabilă... Șezi... și să vorbim.

— N'avem nimic de vorbit. Ce să vorbim? continuă Radu Comșa să se plimbe.

Zoe Vesbianu râse în ungherul ei întunecat, mișcându-se în jâlț.

— Oameni bine crescuți, găsesc întotdeauna ceva de vorbit... Uite, de exemplu: Cum te-ai amuzat la Constanța? Ce lume cunoscută se afla acolo? Ce crezi de bătălia de pe Somme? O seamă

de novele foarte interesante... Nu e nevoie de prea multă imaginație să le descoperi...

— Și pentru ca să afli astea, vii pe cea mai teribilă căldură, în casele oamenilor?

— Da, domnule Radu Comșa! Pentru ca să aflu acestea vin pe cea mai teribilă căldură în casele oamenilor... Când oamenii nu răspund la scrisori, când dresează servitorii să spună că nu s'au întors dela băi, când oamenii întorc capul pe stradă, prefăcându-se că nu te văd — atunci îi descoperi unde știi că se află. Acasă; mai ales când nu intri întâia oară în această foarte bine fortificată retragere... E cum nu se poate mai simplu....

— Intr'adevăr, sunt anumite persoane, pentru care toate acestea par cum nu se poate mai simple! întări agresiv Radu Comșa.

— Cum spui aceasta, Radule! rosti dureros femeia. Vreau să-ți văd ochii când spui aceasta... Intunericul te face laș.

Se ridică și trase în lături cu o smuncitură, draperiile, dădu drumul stolului care se răsuci până sus, cu un zgomot sec. In izbucnirea de lumină, femeia apăru cu trupul înalt și elastic de viespe; sânul și șoldurile pline, curmate de un mijloc foarte subțire. Asemănarea era accentuată de costumul de mătase în benzi circulare, negre și galbene, strânse mănușă pe trup.

— Așa da! Ne putem vedea ochii! spuse așezându-se la loc, în jâlț și ridicând picior peste picior.

Radu Comșa clîpi des, până i se deprinseră ochii cu lumina, și se opri cu mâinile la spate, înaintea unei gravuri, studiind cu impertinență liniile fine ale desenului, cașicum nu se mai afla nimeni în cameră.

— Vă admirați achizițiile!... Văd o groază de schimbări... Și figuri noui, văd domnule Radu Comșa... fetița aceasta cu ochi de japoneză!...

— Te rog! se întoarse brusc, Radu Comșa, și-i smulse din mână fotografia Luminiței. Te rog, nu permit...

Așează rama la loc, pe birou.

Dar în mâini îi rămăsese atingerea dogoritoare a femeii.

Zoe Vesbianu, cercetă curioasă rama. Era un instantaneu: Luminița Vardaru în flanelă albă de tenis, cu racheta în mână, râzând în soare. Umbrele și luminele erau puternice, se vedeau numai dinții albi, și din pricina soarelui, ochii cu pleoapele micșorate, apăruseră pe clișeu mai oblici decât în realitate: ochi de musmé. Își desprinse cu tristețe privirea:

— E domnișoara Vardaru? întrebă cu glas din care pierise intențiile batjocoritoare.

Radu Comșa își căută de lucru, punând în ordine un teanc de reviste.

— Radule!.... M'auzi? Radu! Am fi putut să ne despărțim prieteni...

Din pricina pălăriei mici și cu borurile coborîte mult pe ochi, Zoe Vesbianu privea ținând capul pe spate, cu bărbia albă ridicată în sus. Așa, avea o înfățișare provocătoare, chiar când era umilită și fără putere, ca acum. O pană subțire și curbă, tremura ca o antenă de insectă.

Radu Comșa continuă să potrivească după mărime revistele ilustrate.

— Radu! chemă femeia abia respirat.

Radu Comșa ridică privirea și o privi întâia dată în ochi. De ce spusese Titel Iliescu că e mai frumoasă ca oricând? Nu avea nimic ca nealtădată. Ochii umbriți de cearcăne mari albastre, nările subțiri umflate la fiecare respirație, buzele întredeschise pe dinții mărunți... Aceiași din totdeauna. Când cunoști fiecare colț intim al trupului, când nu mai e o taină pentru tine, când știi cum își încleaștă brațele după gât la sărut, cum se lipește de tine — ce femeie e mai frumoasă de cât era, când n'o cunoșteai?

Zoe Vesbianu înfruntă examenul, legănând piciorul desvelit, care arăta ciorapul străveziu, de culoarea elitrei de cărăbuș. Voia să fie rea și tare, dar ochii îi înotară în lacrămi stăpânite.

— Așa sfârșim, Radule? își acoperi rochia peste picior. Aceasta a fost tot?

Radu Comșa strânse imperceptibil din umeri: Ce putea să facă? Cine era de vină?

— Ai primit cel puțin scrisorile mele?

Comșa deschise mut un sertar, și-i puse înainte scrisorile nedesfăcute: una, două, trei, patru. Exact. Au fost mai multe?

Zoe Vesbianu întoarse plicurile pe o parte și pe alta. Le aruncă departe.

— Nici n'ai fost curios să afli ce scriu aci! Poate eram bolnavă, poate te rugam... Altădată mă certai că scriu prea rar...

— Altădată!...

— Da, altădată! Ce, e atât de demult?... E atât de lung un an?

— 365 de zile când e anul normal, 366 când e bisext! Dar aceasta rar: din patru în patru ani...

— Sunteți foarte spiritual, domnule Comșa!

— Cum mă vezi! o privi Comşa cu ură.

Tăcură un timp. In stradă se depărtă o trăsură. Două glasuri trecură râzând pe sub ferestre. Sbură nesigur, în evantaiul de lumină, un fluture mic, alb, catifelat, de molie.

Zoe Vesbianu îşi privi fix unghiile, apoi fără să ridice privirea:

— Imi dai şi celelalte scrisori. Acele de atunci când erai curios să le deschizi...

Radu Comşa aduse o cutie de lac negru şi răsuci o cheiţă mică, cu şnur.

Alese scrisorile şi le rândui teanc, pe masă.

Zoe Vesbianu luă una la întâmplare, scoase hârtia albastră din plic şi îşi rătăci ochii pe rânduri, ca pe o scrisoare streină, a altcuiva.

O puse la loc în plic, îşi făcu vânt cu plicul, fluieră în muchia hârtiei un început de arie.

— Când te gândeşti că am putut scri aceasta!... Că am putut crede acestea...

Radu Comşa răsuci cheiţa. Atât era tot.

— Acum?...

Zoe Vesbianu se ridicase în picioare şi adună vraful de scrisori. Erau multe. Abia le putea cuprinde cu mâna. Incercă să le înghesuie în poşetă, dar nu încăpeau.

— Dă-mi te rog o hârtie ceva, un ziar... Nu pot merge ridicolă pe stradă, cu un teanc de scrisori în mână!... Un teanc de scrisori de dragoste, ca o modistă...

Radu Comşa căută în mapă o coală de hârtie şi începu să împacheteze scrisorile, cu grija unui amploiat de librărie. Confecţionă un pachet dreptunghiular, alb şi corect — un adevărat pachet de magazin. Lipsea numai şnurul şi laţul pentru trecut pe deget. Pachetul stătea acum între ei, pe colţul biuroului.

Zoe Vesbianu îl privi. Il împinse cu degetul, cu desgust.

— M'am răsgândit... Nu mă mai interesează... Arde-le! Fă ce crezi cu ele...

Luă cadra de pe masă şi privi chipul Luminiţei, de aproape, căutând să-i descopere ceva nevăzut în ochii oblici, inundaţi de soare.

— Şi când mă gândesc că toate sunt pentru aceasta... O fetişcană cu fusta scurtă...

Radu Comşa vru să-i desfacă rama din mână, dar Zoe se feri în lături.

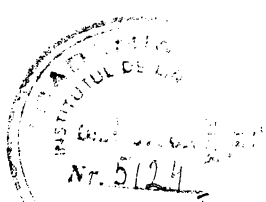

— Lasă-mă!... Vreau să văd ce are... ce...

— Zoe! păşi Comşa prinzându-i braţul. Iţi spun: lasă!

Femeia dădu drumul cadrei şi răsucindu-se neaşteptat în tocuri, cuprinse gâtul bărbatului. Îi strivi buzele cu o sărutare încleştată.

— Pentru aceeasta... O! pentru aceasta!... şopti şuerător printre dinţi, muşcându-i lacom buzele, până la sânge.

Prin mătasea subţire, Radu Comşa simţi trupul femeii lipindu-se de el, căutându-l genunchi peste genunchi, cu sânii striviţi de pieptul lui. Mâinile cercau să se desfacă, dar cu o împotrivire din ce în ce mai slabă. In carne, amintirea fierbinte ca plumbul topit se deştepta întunecând cugetul. Era o luptă scurtă, fiecare simţind în obraz răsuflarea dogoritoare a celuilalt. Radu Comşa nu-şi mai feri buzele. Mâna lui încleştă capul femeii cu degetele răşchirate în păr, strângând cu sete rea, cu dorinţă şi ură; apăsând dinţii care scrâşneau pe dinţii lui, amestecându-şi respiraţiile şi sorbindu-şi-le ca o otravă amară şi ucigaşă. O ridică în braţe, târînd-o în cealaltă cameră, izbind-o cu tâmpla de uşor, împleticindu-se. Femeia îşi scutură pălăria care se rostogoli jos; pe obrazul bărbatului se revărsă părul roşu, scurt şi buclat, cu parfumul care-i intră în nări.

— Nu vreau... Imi sfâşii haina! gemu femeia.

Svârlindu-şi rochia cu capsele descheiate, lunecă din ea şi amândoi o călcară în picioare.

Afară, lung şi departe, pentru amândoi, larma oraşului muri.

— Iţi strălucesc ochii ca la o pisică, în întuneric, Radule! spuse femeia târziu, cu capul înfundat în pernă, zâmbind unui gând nelămurit.

Işi ridică panglica cămăşii pe umăr şi se întoarse într'un cot, să-l privească în faţă.

— Altădată aveai ţigări... De ce taci?... Nu vreau să taci! se alintă întorcându-se peste pieptul lui şi cercetându-i în ochi.

Ii căută buzele. Răsuflarea îi era din nou şuerătoare. Şopti, repetând fără să ştie, cuvintele colonelului Pavel Vardaru:

— Gura aceasta... gură de cadână!

Radu Comşa întoarse capul. Era copleşit de ură şi de desgust, pentru el, pentru ea, pentru tot... De ce făcuse aceasta? O iubesc odată — i se părea acum atât de demult! — altfel, când această chemare unul către altul, căutarea de suflete nu de trupuri, îi făcea

buni, îi înălța, le înfiora tinerețea cu o îmbătătoare încântare. Credeau că-i apropie ceva în afară de cenușiul fiecărei zile, o dorință pură, descătușată de animalitate. Acum între dânșii dorința se împletea cu ură. Erau înlănțuiți prin ceva obscur și plin de degradare, o chemare a cărnei care se căuta peste voința lor, și pe urmă îi obosea până la dispreț unul de altul.

— Ce gândești aci? îi bătu fruntea Zoe cu un deget, dându-i neliniștită părul în lături.

Radu Comșa îi feri mâna.

— Lasă...

— Uff! ce botos ești!... Te'ntrebam unde sunt țigările...

Radu, cu mâinile sub cap, arătă cu cotul spre măsuța de noapte, vorbind tărăgănat, cu jumătate de cuvinte:

— Știi doar 'n sertar...

Zoe Vesbianu sări în picioare și scotoci în sertar:

— Imposibil să văd ceva... Fac lumină...

Trase perdeaua și stolul. Căută țigările. Aprinse una, și în cămașa subțire, mergând prin cameră se cercetă în oglindă.

— Am niște ochi!...

Își scutură părul roșu arămiu, răsfirându-l cu degetele.

Radu Comșa o privi prin oglinda șifonierei, cum pășea în pantofii de antilopă cu tocurile înalte, în cămașa mai scurtă de genunchi, cu pulpele în ciorapi de mătase. Sânii ridicau pânza subțire; străveziu se contura trupul înalt și mlădios, cu toate tainele ascunzișurilor. Pe umărul rotund se cunoșteau urmele mușcăturei.

Radu își schimbă ochii în tavan. Cum putea să se plimbe în casa altuia așa goală, impudică, fără nici o stinghereală?

Pe urmă se gândi că o judecă aspru, fiindcă de intimitatea asta a pieliței goale se teme; o urăște, îl irită și se teme.

Femeia se încolăci pe divan, între perne, în fața patului, cu o mână sub ceafă, ținând cu cealaltă țigarea ridicată și urmărind ațele albastre de fum.

— *Y en a-t-il, des cigarettes et des divans, dans notre souvenir!...*

Își trase o pernă sub șold și scutură scrumul pe covor. Risipi fumul cu mâna.

— Tăcem!...

Radu Comșa mormăi:

— Da, tăcem...

Și tăcură.

Tăceau spionându-se cu coada ochiului, streini și dușmani.

Comșa se ridică și-și încheie haina.

Femeia aruncase ţigarea şi stătea cu faţa ascunsă în braţul îndoit. Poate plângea. Poate numai cerca aşa, prefăcută, să-i cheme o desmierdare.

O clipă, Radu Comşa gândi să-i spună ceva blând şi împăciuitor. Dar ce însemnau toate? Totul între dânşii era minciună şi umilire.

Trecu în cealaltă cameră, alese o carte la întâmplare şi încercă să citească. Ochii fugeau pe rânduri. Luă de mai multe ori fraza dela capăt: „La liberté est de moins en moins le droit subjectif qu'aurait l'individu d'agir à sa guise"...

Zoe apăru îmbrăcată.

— Inchee-mă te rog, la spate...

Ii închee capsele.

Femeia se plecă şi-şi ridică pălăria de jos. O îndesă pe cap şi surâse trist, aşezându-şi părul sub boruri.

— Radule, mă urăşti?

— De ce?

Puse un semn în carte şi o aruncă pe masă.

Zoe îşi trase mănuşile, netezind pe fiecare deget pielea de căprioară, moale şi desmierdătoare pipăitului.

— Ţi-aduci aminte, acum un an? Stăteai tot aci, pe scaun... Intram întâia oară...

Zoe îi trecu mâna înmănuşată pe frunte.

Comşa deschise cu hotărîre cartea:

— Dacă începi iar!...

Femeia îi luă cartea, o închise, şi-o aşeză alături, rezemându-se de birou.

— Te temi de amintire?... Spune-mi ceva...

— Ce să spun?... Ce ne putem spune!...

— Intr'adevăr... Acum, ce ne putem spune!...

Şovăi. Se gândi, pentru despărţire să-şi apropie buzele de fruntea lui, de obraz.

Dar i se păru că ar fi acum ceva silit, teatral. Intinse numai mâna.

— La revedere!...

Radu Comşa sărută degetele mănuşii cenuşii.

O petrecu până la uşă.

Auzi portiţa de fier, dela grilaj, închizându-se după ea.

— Uff! respiră, cercând să păşească eliberat.

Dar se surprinse acum fără nici o bucurie. Era mâhnit. Se întrebă de ce nu i-a rostit un cuvânt bun. Ar fi fost atât de uşor!

Da, acum i se pare atât de uşor! I-au rămas scrisorile... Răsuci pachetul în mână. Deschise uşa sobei şi le aprinse cu un chibrit. La început nu ardeau. Erau prea îndesate. Le răvăşi şi dădu foc întâi uneia, desfăcută între degete. Pe urmă toate se sfârlogiră în foi răsucite de scrum; fragili trandafiri de cenuşe cu inima de jăratec...

Işi schimbă hainele. Ceasul arăta trecut de şapte. Pe marmora lavoarului găsi uitat, un ac de păr, de bagà. Il aruncă în sobă, peste scrumul scrisorilor. Isbucni o flacără mică, albastră; acul se încovoie, sfârâi, se destinse. Imprăştie fum albicios şi greu, care pluti în cameră.

Radu Comşa trânti uşa. Atât rămânea în urmă. Un miros desgustător de corn ars.

— Veronico, să aeriseşti! porunci slujnicei, care în portul ei bucovinean, alb, cu pieptar de catifea şi fluturi de aur, vorbea rezemată de portiţă, cu o ordonanţă.

Veronica lăsă colţul barizului din gură şi fugi bocănind pe plăcile de ardezie, cu tocurile ciuboţelelor înalte, cu mici potcoave de alamă.

Radu Comşa coborî pe Schitul Măgureanu, să treacă prin Cişmigiu.

Umbra copacilor, priveliştea lacului somnoros, scârţâitul nisipului sub paşi, îi dădeau întotdeauna odihnă. Merse încet. Soarele se apropia de asfinţit în dosul Cotrocenilor, incendia acoperişurile de tablă, punea flacără în ferestrele mansardelor. Furnalele fabricilor sprijineau cu stâlpi negri cerul învăpăiat, dungi întunecate de fum se despleteau peste clădirile sure.

Când să intre în grădină, o trăsură trecu în goană la deal. Doctorul Carol Mayer, după o baricadă de valize, panere, pleduri vârgate şi cutii, îl privi fără să-l recunoască, poate fără să-l vadă.

„Unde-o fi gonind aşa?" — se întrebă Comşa, pătrunzând sub bolta copacilor. Pe cărările de nisip, copiii în rochiţe albe se fugăreau cu cercuri. Bonele plimbau cărucioarele de pai împletit. Un copil bălan îi surâse după perdelele de dantele, întinzând un clopoţel de metal. Fără să-şi dea seama răspunse acestui surâs. Ce poate gândi un copil? Cum se va fi oglindind lumea în ochii aceia apoşi, umezi şi turburi încă, aşa cum sunt ochii de miel?... E o umanitate embrionară în el, încă pură şi bună... Pe urmă devine crud, laş, ipocrit, — om întreg; un domn, o doamnă... Va cunoaşte toate desgusturile.

Pe lacul cu apa verde ruginie, plutiau câteva frunze de timpuriu căzute. Copacii şi cerul purpuriu tremurau răsturnaţi în luciul

transparent. Totul era departe şi calm, ca la o sută de kilometri de fierberea oraşului.

Dar cum dădu în Bulevardul Elisabeta, în faţa Ministerului de lucrări publice, înţelese că ceva neobicinuit se petrecea. Trecătorii grăbeau spre Calea Victoriei. Trăsurile se îmbulzeau lanţ. Două tramvae sunau zadarnic, abia înaintând. Figurile aveau ceva convulsionat. Cunoscuţii se strigau de pe celălalt trotuar, făcându-şi semne. Desigur iar vre-o manifestaţie! Distracţie de neutri! — se gândi Comşa, îndreptându-se spre chioşcul de ziare.

Cineva îl atinse pe braţ.

Onisfor Sachelarie, gâfâind, îşi scoase pălăria:

— V'am ajuns din urmă!... A telefonat domnu Deputat...

— Ei?

Onisfor Sachelarie se căută în toate buzunările, scoase o batistă mototolită, îşi şterse obrazul roşu şi ud de sudoare. Apoi:

— S'a gătat. Ne batem!

Comşa îl privi fără să înţeleagă. Ochii i-se opriră îndărătnic şi absenţi, la obrazul lui Sachelarie, unde se lăţise o pată de cerneală violetă. Şi-a pierdut mintea? Ce spune?

— S'a gătat! Războiul! surâse cu fericire Onisfor Sachelarie, apucându-i amândouă mâinile. In sfârşit, ne batem!

Se opri intimidat de pornirea necugetată, care rupea distanţa între şef şi subaltern. Nu ştiu ce să facă cu mâinile. Işi împinse în buzunarul dela piept, un capăt metalic de creion.

— Nu poate fi războiul! refuză să creadă Radu Comşa. De atâtea ori s'a spus...

Onisfor Sachelarie scoase din buzunarul hainei, un ziar împăturit şi-l desfăcu.

— Citiţi! Starea de asediu. Şi acum se afişează decretul de mobilizare!

Radu Comşa luă ziarul. Numai o foaie; ediţia specială cu litere mari de pe care cerneala se lăţise de degete. Citi dintr'o simplă privire, peste rânduri: „Consiliul de coroană. Starea de asediu în Capitală. Decretul de mobilizare"...

Când s'au petrecut toate? Cu şase ceasuri înainte, războiul părea cea mai îndepărtată posibilitate.

— V'am aşteptat la cancelarie. A vorbit la telefon domnu Deputat... Ştia dela ora unu, dela domnul unde a cinat. N'a mai mers în Moldova. A plecat la Sinaia, să aducă Domnişoara...

Arătă un teanc de foi:

— Mi-a dictat telegrame! Fug să le dau la poştă...

Onisfor Sachelarie făcu câţiva paşi... Se întoarse...

— Ce e?

— Mă rog frumos, gazeta! O ţiu. Pentru bătrânii dela Târna, o ţiu...

Radu Comşa îi întinse ziarul şi Sachelarie plecă repede, împăturindu-l.

Aproape de calea Victoriei, trăsurile şi automobilele făceau baricadă. Mulţimea se îmbulzia, revăsată de pe trotuare, într'un freamăt. Negustorii scoteau steaguri în vitrine. La hotel Bulevard, la al doilea rând, la fereastră, o femee blondă cu haină de culoarea cerului, cu amândouă mâinile sprijinite de pervaz, privea în jos... Radu Comşa se întrebă ce l-a făcut să ridice ochii, când norodul înghesuit îl purta încoace şi încolo, de nu mai vedea unde calcă?... Işi dădu seamă că înălţase privirea, fiindcă aşa făceau toţi... Un avion, minusculă insectă de metal, vira foarte înalt, aruncând foi de hârtie, care legănau fulgi smulşi.

— Mi-a sfărmat piciorul, măicuţă! se plânse un glas de copil.

— Lasă, Aurel....

Comşa nu auzi sfârşitul, izbit faţă în faţă, cu un domn roşu, cu ochelari, care se scuză, ducându-şi mâna la pălăria de pai.

Pe sub botul cailor se strecură un băiat cu câteva foi de ziar, sbierând:

— Ediţiaaaa... 'trarea României în războooiu!"...

— Mă, cu ziare! făcu un domn gras, cu vestă albă, scotocindu-se în buzunarul pantalonului.

Băiatul era însă departe, şerpuind pe sub coatele oamenilor.

— Şi Jorj, care a plecat aseară la băi! exclamă cu un glas de contraltă, o doamnă din care Radu Comşa nu văzu decât ceafa, cu părul frizat sub pălăria neagră. Dar în urechi glasul îi stărui plăcut.

— Par'că e zece Mai! râse un licean ridicat pe-o treaptă de vitrină, cu mâna pe umărul altuia.

— Ar trebui să ploaie atunci... La zece Mai plouă întotdeauna, ca să-i strice uniforma unchiului Emil! răspunse celălalt, care-şi sprijinea colegul cu umărul, avea faţa foarte pistruiată şi fuma o ţigară ascunsă în podul palmei.

— Radule! ce-ţi spuneam? îi ieşi în cale Titel Iliescu.

Ii despărţi trei doamne la braţ, pe urmă o ordonanţă care fugea ghiontind în dreapta şi 'n stânga, pe urmă un domn cu o frumoasă barbă revărsată pe piept.

— Ce-ţi spuneam? repetă Titel Iliescu, isbutind însfârşit, să-i prindă braţul. Dacă dă „Statul" ordin, lui Vasile Breazu, toate s'au

isprăvit!... Să ne oprim aci... Ia aminte: trăim o zi memorabilă! Un moment istoric! O să ne ceară copiii să le povestim...

Zeflemisea cu înfăţişarea plictisită şi obosită din totdeauna, dar, sub cuvintele leneş îngăimate, se ghicea emoţia ascunsă cu teamă, ca o slăbiciune ruşinoasă. Se rezemară de bara ferestrei la Capşa.

Curgea lume pestriţă: măhălăli desfundate şi trecătorii din fiecare zi, de pe calea Victoriei. N'aveau nici o ţintă. Paşii îi purtau într'o parte şi alta, — să-şi vorbească, să vadă, să afle. Rândaşi cu straele albe se încrucişau cu femei elegante — o tălăzuire de capete, de porturi şi de suflete, împinsă, răsucită, târîtă...

Radu Comşa se trudi să descifreze ce stă scris pe figura mulţimei; aceiaşi printre care trecuse dimineaţa. Aştepta nelămurit, ceva nou, tragic, până atunci încă neîntâlnit. Dar figurile îşi păstrau închise, aceiaşi taină. Şi doamna cu crosă albă, la braţ cu domnul în haine de soie-écrue şi cu ţigară de foi; şi soldatul bleg gonind cu o tunică ofiţerească pe mână; şi fetiţa cu cutia de pălării; şi tânărul care-şi pipăia batista în buzunarul dela piept; — toţi nu arătau nimic din ceeace lacom cerea să le scântee în ochi. Curiozitate, o bucurie asemeni celei din orice desfătare populară — Zece Mai, cum spusese liceanul cu şapcă albă — dar unde era sufletul acela, nespus şi epic, pe care-l aşteptaseră toţi?

Din capătul străzii răsună cântec de goarnă. Apoi tăcu.

Mulţimea se împinse înlături şi trei batalioane, trecură undeva, spre gară ori aiurea.

Erau soldaţi în uniformele verzi, cu obrazul pământiu, cu tot echipamentul de războiu. Călcau în marş, cot la cot, în rânduri strânse. Nu întorceau capul, nici privirile. Nu aveau pe figurile aspre, nici râset, nici bucurie. Semănau toţi, neînchipuit cum semănau toţi. Feţe întunecate şi indescifrabile, trecând în lumina cenuşie a asfinţitului sub ziduri cenuşii. Paşii sunau icnit în piatră. Un ofiţer scund, cu sabia scoasă, fugi pe lângă rânduri să-şi prindă locul. Mulţi, treceau nesfârşit de mulţi.

Un glas îndrăzni un strigăt scurt, şi se opri.

Alături de Radu Comşa, îşi făcu loc un bătrân osos şi înalt, rezemat în baston, cu mustăţile albe şi răsfirate, galbene sub nări, de fumul tutunului. Radu Comşa văzu cum îi tremura bărbia şi buza de jos, ca la copiii gata să plângă. Şi pe el îl încercă emoţia, molipsită dela această emoţie o altuia. Prin gând îi trecu amintirea a tot ce făcuse în ziua aceia. Mirosul părului, trupului, al parfumului, lăsat în nările şi în carnea lui de Zoe Vesbianu, îi părea acum plin de oroare.

Aceasta făcea el, când...

De pe marginea trotuarului din față, domnișoara Betty își smulse dela pieptul bluzei garoafele — garoafele trimise azi dimineață pe vârful liniei de Onisfor Sachelarie — și le aruncă în picioarele soldaților. Dar nici unul nu le ridică.

Trecu din rând în rând, dela capăt spre coadă, o comandă. Și soldații începură deodată să cânte.

Radu Comșa simți sub braț mâna prietenului tremurând. Bătrânul rezemat în baston privea, cu ochii în lacrămi, peste capete.

Cântecul se ridică mai puternic, între zidurile sure, în întunecarea de cenușă.

••••••••••••••••

CAPITOLUL III.

VREM ROMÂNIA MARE!

Să ne găsească ceasul pregătiți
(Discurs la Dacia).

§ 1.

Bulevardele din mijlocul Capitalei își primenesc inscripțiile, adesea cu fiecare schimbare de regim.

Astfel, așteptând tramvaiul ori traversând strada printre arhipelaguri de noroi și complicate sisteme lacustre, trecătorul are prilej să mediteze cu melancolie, asupra vremelniciei și deșertăciunilor omenești. Numele unui fruntaș politic, despre care nimeni nu va mai pomeni peste douăzeci ori treizeci de ani, isbutește pentru o clipă să-și câștige o nemurire iluzorie și temporară, scrisă cu litere albe pe tăblia albastră. Dar alt consiliu comunal, socoate că această eternitate provizorie a durat destul, și în locul tăbliei înalță alta, cu nume fruntaș de-al partidului, tot atât de sigur și grabnic osândit peirei.

Străzile mărginașe sunt mai ferite de această concurență de faime trecătoare. Cu discreție, poartă numiri pitorești, obscure și veșnice. O fantezie uneori îndestul de plină de duh, a scos la întâmplare, dintr'un lexicon, întru botez, cuvinte amestecate ca într'un poem dadaist. Cartiere întregi, par de aceia specializate în mitologie, în geografia globului terestru, în domeniul sentimentelor și în fenomenele meteorologice: Strada Minotaurului și strada Cerber, strada Zefirului și strada Aurorei, strada Frumoasei și strada Simpatiei, strada Bizanț și strada Engleză.

De la linia de tramvai, străbați astfel în zece minute, domeniile celor mai contradictorii noțiuni; de pe strada Inocenței, dai în Sarmisagetuza, pe urmă în strada Emisferului, în strada Suppliciului, pe Vampir și în Orion.

La colțul străzei Domițian cu strada Centenarului, se află o casă lungă ca un vagon, cu un paravan de sticlă, o singură fereastră la drum și grilaj de lemn, cu verdeață spălăcit și înecat în praf.

Orașul pare foarte departe. Clopotele tramvaiului străbat surd. Peste zaplazuri se apleacă crengile grădinilor ca într'un tihnit oraș provincial.

De treizeci de ani, madam Ana Czvimbrovskich găzduește acolo generații după generații, studenți cu vestminte nevoiașe, dar cu proecte grandioase.

„Băeții" i-au simplificat și românizat de mult numele polonez, cu neputință de rostit pentru o limbă moldovalahă; i-au spus mai întâi madam Cimbrovschi, pe urmă mai sumar, madam Cimbru. La împământenirea această silită, a contribuit fără îndoială și o vagă apropiere între numele răposatului Anton Czimbrovsckich și acel al condimentului neaoș național. Dar hotărîtoare a fost mai cu seamă, tocmai măestria netăgăduită a cucoanei gazde, în prepararea fripturilor în sânge, presărate cu aromate frunzișoare de cimbru uscat, de sub grinda cămarei.

Acum nimeni nu-i mai spune altfel, și mulți nici nu-și mai închipue că a purtat cândva numele întortochiat și sbârnâind în consoane, al unui prigonit din Polonia infelice. Toată ziua, madam Cimbru e nevăzută. Din bucătăria cu sfârâituri de untură, sunete de tigăi ciocnite, de tacâmuri și farfurii spălate, i se aude numai glasul.

— Lisbet! adă smântân de la pivniță!... Modest, hoț batrin acum ți rupem piciorile!...

Amenințarea aceasta e urmată întotdeauna de o deslănțuire metalică de clește ori vătrar aruncat cu vehemență, și de pe ușă, țâșnește atunci, cu coada între picioare, Modest, hoțul bătrân, mergând să-și lingă botul sub scări, unde așteaptă filozof să se potolească furtuna.

La ora douăsprezece și jumătate și la ora opt, madam Cimbru începe a-și face din când în când apariția în ușă, învăluită într'un nor de aburi grași și de fum. Cu ochelarii bulbucați și mari, ar părea un alhimist care părăsește o clipă cuptoarele unde fierb misterioase și drăcești amestecuri pentru magie neagră, dacă șorțul albastru cu pete de sosuri și linguroiul ori cuțitul din mână, n'ar trăda inofensivele îndeletniciri culinare. Madam Cimbru cată cu nerăbdare spre portiță, dacă nu vin „băeții". Își ridică ochelarii pe frunte și cu un șervet de cânepă își șterge sudoarea de pe fața roșie, cu vinișoare albastre pe nasul rotund, înflorit și lucios. „Băeții", ca

întotdeauna întârzie, iar madam Cimbru întorcându-se să dea oalele cu bucate la o parte, găseşte prilej să-şi amintească pe socoteala fiecăruia o sumă de lucruri urîte: unul nu i-a plătit masa de două luni, altul i-a dat un pol rupt, pe care n'a isbutit să-l schimbe la băcan ori în piaţă dela Paşti până acum, celălalt îi trage, se vede, prea multă ţuică la aperitive şi vorbeşte cu dânsa măscări, fără să ţină socoteală că e femee bătrână şi pioasă.

Madam Czvimbrovskich a avut două mâhniri mari în viaţă. Una, acum treizeci de ani, când vecinii i-au adus pe braţe, pe soţul domniei-sale, Anton, lovit în stradă de dambla. Domnul Anton Czimbrovskich, surghiunit politic din Polonia, pentru patriotice păcate ale juneţei, ajunsese după numeroase peripeţii în ţara românească, slujbaş de oarecare însemnătate la o fabrică de bere, şi îşi manifesta desgustul pentru această băutură leşietică şi greoaie, consumând cantităţi respectabile de alte băuturi mai tari şi mai nobile: cognac, rom, mastică de Hio, vişinată şi în genere tot soiul de spirtoase dela cincizeci de grade de alcool în sus.

Din această pricină, se întorcea mai în fiecare seară, făcând, când pe bordura trotuarului, când în jurul felinarelor, prodigioase exerciţii de echilibristică şi mormăind de unul singur, foarte înduioşetoare cântece poloneze, pe care le continua acasă, acompaniindu-se la vioara sa adusă în tinereţe, unica avuţie de proscris, din nefericita şi mândra sa patrie.

Când medicul, după acest avertiiment l-a oprit să mai pună spirt în gură, domnul Anton Czimbrovskich a căzut într'o adâncă melancolie şi după o lună, ca un om care şi-a socotit misiunea pe pământ încheiată, a închis ochii şi a murit.

Pe urma sa a rămas pentru eternă memorie, vioara închisă în sicriuaşul ei negru, aşa cum a aşezat-o după cel din urmă chef, cu o coardă plesnită — şi au mai rămas trei fotografii. Una, înfăţişează pe d. Anton Czimbrovskich în ziua nunţii, în frac şi cu mănuşi albe, de piele de Suedia, ţinute în mâna stângă, alături de madam Czimbrovskich, în haină de mireasă, cu un buchet de flori pe braţe. Alta îl arată, aşa cum fusese atunci când l-a cunoscut întâi madam Czimbrovskich: tânăr, cu mustaţa bălană, resfirată, sub buza de jos cu un smoc mic de păr ce se numia pe atunci „muscă" şi cu cărarea blondă, frizată pe frunte. Şi în sfârşit, a treia: o fotografie à la minut, decolorată: D-l Anton Czimbrovskich, astfel cum arăta în ultimii ani, buhăit, cu bărbiţa ascuţită şi sură, ciocnind cu doi necunoscuţi care ţineau într'o mână paharele şi în cealaltă câte o sticlă pe eticheta căreia se putea citi numele unei fabrici de rom

celebre. La picioarele lor, sta scris cu alb pe fotografia neagră: „Souvenir dela bâlciul din Nămăești".

Pentru toate necazurile din viață, madam Cimbru l-a iertat. Acum vorbește despre domnul Anton ca despre un om strașnic în tinerețe, mare cântăreț și iubitor de frumos, om nefericit și neînțeles.

A doua mâhnire, i-a fost pricinuită lui madam Cimbru, de către fiica domniei sale, Lisbet. Când a murit domnul Anton, Lisbet avea numai un an; o fetiță născută târziu în căsnicia lor, însfârșit binecuvântată; o vietate cu părul aproape alb de bălan ce era, cu ochii albaștri, decolorați, târîndu-se în brânci prîn odăi.

A crescut-o cu mare nevoie, a dat-o la carte, pe urmă la conservator. Talentele domnului Anton Czimbrovskich se prelungeau în târzielnica odraslă. Se ridicase la optsprezece ani, o fată înaltă și trupeșă, o adevărată fiică a țărei sale îndepărtate, cu frumusețî faimoase și pomenite în toate cronicile dragostelor regești.

Avea piciorul rotunzit subțire ca fusul, anume plăsmuit pentru dansurile care au fermecat juneța bunicelor noastre: mazurci, polci și menuete; avea părul împletit în două coade groase, sprâncenele încondeiate, pielița obrazului străvezie de se simțea sângele dedesubt, ca un abur cald.

Madam Cimbru o privea cu mare severitate și cu o presimțire rea, dimineața, plecând cu sulul de partituri subsoară, iar chiriașii de pe vremuri rămâneau la ferestre cu ochii visători, până când domnișoara Lisbet dispărea la colțul străzii, ducând cu ea un ușor parfum primăvăratec și ceva din prospețimea dimineții.

Dar într'o seară Lisbet nu s'a mai întors acasă. Glasul a mers să-i ciripească aiurea, unde era mai puțină posomorală și nu supraveghiau cu atâta severitate, doi ochii cenușii, după ochelarii bulbucați. Madam Cimbru nu i-a știut de urmă doi ani. A încercat să ascundă rușinea, povestind chiriașilor că se află undeva, la o rudă îndepărtată, în alt capăt de țară.

In noaptea de Crăciunul catolic, după al doilea an dela aceste întâmplări, madam Cimbru citea „Universul", depărtând gazeta în lumina lămpii. Ține și acum bine minte; era vorba despre niște evenimente grozave din Rusia. Se afla și o gravură în mijlocul paginei: Popa Gapon în fruntea mulțimei, pe Perspectiva Newski, cu crucea în mână. Un escadron de cazaci, cu săbiile scoase, goneau, dinspre colțul unei străzi; o femee ridica un prunc în sus, oferindu-l tăiușului de armă; sub copitele cailor, cu brațele în lături zăcea alt copil.

Viscolul sgâlțâia ferestrele și madam Cimbru se gândea cu mare tristeță, la soarta ei singură, în țară străină. Ochii lăcrimoși priveau barba neagră a Popei Gapon, de pe gravură, înfruntând cazacii cu căciuli late și cu săbii încremenite în aer; și femeia bătrână, medita la alte prigoniri de acestea, auzite din copilărie și citite în depeșile gazetelor, execuții cumplite din Varșovia unde are neamuri, despre care de multă vreme nimic nu mai știa. Atunci cineva a deschis încet ușa dela antret, pipăind peretele prin întuneric. A răsucit încuetoarea dela a doua ușă. Când madam Cimbru, și-a ridicat ochelarii pe frunte să vadă cine e (toți chiriașii plecaseră în vacanță și nu aștepta pe nimeni) — să lunece de pe scaun, nu alta. Lisbet, slabă ca o vedenie, în haine subțiri, vânătă de frig, cu un copil în brațe, învelit într'un șal de lână verde...

A iertat-o și pe ea. Era înghețată de ger, pruncul scância amorțit; de fiară să-i fi fost inima și n'o putea alunga afară pe urgia aceea, șuerând deslănțuită pe străzi. Dar pe copil nu l-a putut apropia de suflet. L-a botezat Anton, după numele răposatului; iar Toni a crescut alungat din bucătărie, alungat din casă, mai mult pe stradă și în maidanul cartierului. Era acum un soiu de rebel, care ținea piept copiilor din vecini, bombardându-se cu bolovani, spânzurându-se prin grădinile oamenilor, fumând capete de țigări și dresându-l pe Modest să execute o sumă de acrobații de circ, cu o strășnicie care făcea să mijească uneori în mintea dobitocească și bătrână a câinelui, gânduri disperate și neașteptate dela un neam de vietăți reputate drept statornice sclave omului: ca de-o pildă să-și ia lumea în cap ori să-și muște călăul de nasul cu pistrui.

Prin aceste aprige peripeții, madam Czvimbrovskich și-a purtat trupul scurt și gros cu același resemnat eroism, cum își poartă numele născocit de băieți. Generații s'au petrecut una după alta prin cele trei camere închiriate. De câteva ori a adăpostit în aceeași odaie, după douăzeci de ani, feciorul unui fost chiriaș de odinioară, venit să-și sfârșească învățătura unde a terminat-o părintele, acum magistrat, avocat, doctor ori dascăl, prin cine știe ce pierdută urbe de provincie.

Pe lângă cele trei camere, madam Cimbru, ajutată de Lisbet, gătește masa și pentru alți cinci-șase studenți, cu adăposturi prin apropiere. Trei luni pe an, cât durează vacanța de vară, locurile la masă sunt împuținate, băeții se risipesc și nu rămân decât cei mai nevoiași, cu slujbe în Capitală. Toamna, masa din giamlâc se lungește cu o tăblie adaos: băieții se adună aducând vreun recrut, doi; discuțiile țin dela masa de seară până la miezul nopții uneori, și

Modest după ce a sfârșit de ros toate oasele și după ce a înghițit toate fărâmiturile, urmărește cu ochii lui bătrâni și somnoroși, cu botul pe labe, gesturile aprinse ale acestor personagii ciudate care nu mai pleacă la culcare și fără să se atingă de farfuria de brânză în care a rămas câteva felii albe, se frământă pe scaune, câteodată foarte supărați, altădată șoptindu-și domol despre ceva depărtat și neînțeles, pe urmă din nou bătând cu pumnul în masă de se cutremură paharele și îl fac să tresară în patru labe, mârâind indignat. In vara aceasta, madam Cimbru are numai un singur chiriaș, în camera dela stradă: Onisfor Sachelarie. Ceilalți doi sunt plecați, unul la părinți, la țară, în Mehedinți; altul în concentrare, în munții Bacăului, de unde a trimis o carte poștală cu vederi dela băile Slănic: un șipot alb într'o poiană de brazi și un domn cu capul gol, sorbind dintr'un pahar, apă din isvorul No. 3. Vederea a fost așezată de madam Cimbru, în rama oglinzii, făcând vis-à-vis cu fotografia domnului Anton Czvimbrovskich, ciocnind și dânsul paharele, cu cei doi prieteni ai lui necunoscuți, la bâlciul din Nămăești.

Mai pregătește masa încă pentru trei studenți, rămași în București pe timpul vacanței; toți trei băieți buni, cuviincioși și la zi cu plata. Pe unul doar, nu-l poate privi cu ochi buni nici acum, deși pentru o poveste veche, de mai bine de un an.

Intr'adevăr, o întâmplare ca aceea nu i-a mai fost dat ochilor să vadă.

Venise Lăscăruș Codreanu, mai de vreme decât ceilalți, cu un pachet înfășurat într'un ziar:

— Madam Cimbru, să-mi dai te rog, o oală spurcată, cu apă, și un kilogram de fasole, vreau să fierb ceva...

Bine. Ii dă o oală mare în care clocotea de obiceiu leșie și un kilogram de fasole — știa și dânsa acum că la învățătură băeților, multe lucruri ciudate li se cer să cunoască. După zece minute, Lăscăruș Codreanu vine în bucătărie cu oala cu capacul prins cu o sfoară prin torți.

Zice:

— Să nu se atingă nimeni! Cât timp le trebue fasolelor să fiarbă?...

Răspunde madam Cimbru:

— Două ceasuri, trei... Dacă sunt fără sare fierb mai repede...

— Minunat! își frecă mâinile Lăscăruș Codreanu și se puse în geamlâc, să citească într'o carte groasă, să nu piardă timpul; se apropiau examenele.

Vin și ceilalți, se așează la masă, lungesc ca întotdeauna sfatul după ce-au sfârșit de mâncat, încă vreo două ceasuri.

Madam Cimbru dădu de câteva ori târcoale în jurul oalei, când prinsese a fierbe de sărea capacul. O ispitea gândul să vadă ce drăcie o fi înlăuntru. Când socoti că a fiert și inima din ele, trase oala la o parte și trimise pe Lisbet să vestească.

— Bravo! își frecă mâinile Lăscăruș Codreanu. Să le transportăm acum aci, și să vedem dacă a avut dreptate moșul Fimoral! (Moșul Fimoral era servitorul dela sala de disecție, cam certat cu terminologia anatomică, după cum îl arată numele).

Veni și madam Cimbru, la ușă, cu ochelarii ridicați pe frunte, să vadă toată istoria.

Lăscăruș Codreanu își suflecă mânecile, desfăcu sfoara capacului și scoase din oală, Jesus Maria! un cap de mort.

Fiersese un cap de mort cu fasole!

Batjocura aceasta întrecea tot ce i-a fost dat să vadă în viață și madam Cimbru s'a supărat nemaipomenit. Intr'o clipă a fost în camera domniei-sale, unde a scotocit în bisecteaua de lemn negru cu flori de sidef, și de unde s'a întors îndată cu câteva hârtii pe care le-a aruncat pe masă. Ii dădea banii lui Lăscăruș Codreanu înapoi; nu-l mai primia la masă.

Era o femee nevoiașe, dar n'a ajuns încă așa, să-și bată joc oricine de casa ei... Și mai ales, să i-o facă aceasta, — cine? Băiatul lui Matei Codreanu, fostul chiriaș de acum treizeci de ani, băiat sărac, cuminte ca o fată mare, și pe care îl păsuise de atâtea ori cu plata, ba în vacanță îl mai împrumuta și cu bani de drum.

In supărarea sa, madam Cimbru se plânse amar de lumea aceasta nouă, care nu mai cunoaște nici respect de bătrânețe și își râde de lucruri, despre care omul nu trebuie să pomenească decât cu sfială și cu sfințenie.

In zadar s'a chinuit Lăscăruș Codreanu să-i arate că e vorba de cel mai nevinovat fapt din lume și că nici prin gând nu i-a trecut să facă o glumă prostească. Ii trebuia pentru examen un craniu desfăcut din toate încheeturile, și nu săvârșise alt, decât să folosească rețeta cea mai obicinuită: Se umple craniul cu fasole; legumele se umflă fierbând și cu încetul împing pereții, iar încheeturile testei se desprind fără să se rupă un oscior, exact ca în planșele tratatelor. Lucrul cel mai simplu din lume; putea aduce martor toată Facultatea de medicină, unde operația aceasta o execută de obiceiu, pentru un pol, moșul Fimoral. Toată vina lui fusese, doar că a vrut să economisească acest pol. Madam Cimbru multă vreme n'a vrut

să audă. A fost nevoie să pună cuvântul toți băeții ca să-l ierte, — dar de atunci madam Cimbru, nici nu mai mănâncă, nici nu mai gătește fasole; i s'ar părea că au gust de mort.

Acum, în pridvorul cu geamlâc e masa întinsă pentru patru persoane. Trei au și sosit: Lăscăruș Codreanu, Stelian Minea și Ionel Cristescu. Lipsește numai Onisfor Sachelarie, dar îl așteaptă cu toții.

E întrucâtva o sărbătoare a lui: mobilizarea înseamnă războiul pentru Ardeal, iar Onisfor Sachelarie înfățișează Ardealul.

Ionel Cristescu, fecior de podgorean din Moldova, a trimis pe Toni, cu un bilet la gazda lui, aproape zece minute de drum, să-i dea două sticle de vin înfundat, Cotnar adus de acasă și păstrat pentru zile mari. Stelian Minea i-a mai dat lui Toni să treacă pe la Regie și să cumpere două pachete de țigarete intime. Masa avea să fie lungă, se încheia o discuție care dura de doi ani.

Lisbet, așează lângă tacâmuri șervetele răsucite în inelele de lemn pirogravate, purtând inițialele fiecăruia. Tăcută, cu părul de culoare cenușie acoperit cu o broboadă roșie, cu sânii atârnând moi sub bluza pestriță, nu mai păstra nimic din frumusețea fetei de acum doisprezece ani, care trăise romanul rămas pentru toți o taină. Îi căzuseră dinții: când vorbea și râdea, gura arăta o spărtură neagră și desgustătoare, ochii priveau plumburiu, mâinele roșii, mâncate de leșie, păreau mâni de servitoare, și într'adevăr, rostul ei în casă era mai mult de slujnică, decât de fata stăpânei.

Din cele întâmplate atunci, madam Cimbru nu-i putuse smulge un cuvânt. Pierzania o ispășea fără să se plângă și fără să se spovăduiască nimănui, cu o îndărătnicie dușmănoasă față de viața care-i nălucise luminos o clipă cine știe ce înșelare, și o îngenunchiase.

Când sfârși de rânduit masa, cu mâinile încrucișate în poale, rămase uitată, privind cu ochii suri în zid.

— Lisbet! se auzi glasul lui madam Cimbru, în aburii unsuroși ai bucătăriei.

Lisbet tresări, alungând gândul cu mâna ca pe o insectă supărătoare, și se mișcă târîndu-și lălău papucii cu talpă de pâslă.

— Ceeace e sigur, vorbi Stelian Minea plimbându-se între cele două uși, și așezând din mers cu piciorul colțul mușamalei îndoite, — ceeace e sigur, e că niciodată oamenii n'au să-și verse sângele pentru triumful unui adevăr geometric. Războaiele și revoluțiile nu se fac pentru adevăruri obiective. Se declanșează pentru lucruri mai puțin sigure; pentru biruința unei concepții politice, ori religioase, ori sociale... Și încă nici aceasta întotdeauna. Când zic concepții,

spun prea mult!... De fapt, războaiele şi revoluţiile se deslănţuesc pentru interese, pasiuni, suferinţi, speranţe... Vrem adică libertatea Ardealului, fiindcă vrem triumful ideii de libertate? De loc. Ce-mi pasă mie că pentru ideea de libertate s'ar răscula cine ştie ce neam din Asia? şi că o represiune a guvernului respectiv, sfârşeşte cu spânzurători, execuţii la zid, eţetera?

Particip, cel mult platonic, la suferinţele acelora; adică mă mint, închipuindu-mi că particip. De fapt, nu mi-aş sacrifica nici plimbarea dintr'o seară, ori distracţia dela cinematograf, chiar dacă aş şti că această infimă renunţare a mea la o plăcere, poate ajuta cu ceva lupta de acolo... Nu-i cunosc, nu ştiu cine sunt; recunosc că or fi având dreptate, nu numai din punctul lor de vedere, dar şi din acel al întregei umanităţi...

Dar ce să fac, dacă nu pot participa sincer la suferinţele, idealurile, la lupta lor?... Când e vorba însă de Ardeal, e altceva. Libertatea nu mi se mai pare un principiu oarecare, ca o religie a altora dacă vreţi, ci mă pune în mişcare direct, mă pasionează, fiindcă educaţia, şcoala, o legătură de sânge, istoria, literatura, comunitatea de limbă, mai ştiu eu ce, mă fac solidar mai mult ori mai puţin, cu soarta indivizilor de acolo, mă fac sensibil la suferinţele şi la bucuriile lor. Lui Robinson, în insula lui, sunt sigur că i-ar fi perfect egal, dacă Tiza, face ori nu cutare concesie şcoalelor româneşti, ori dacă în loc de o şcoală românească mai mult, dă ordin să se ridice câteva spânzurători în plus!...

Stelian Minea îşi scoase ochelarii, îi aburi, îi şterse cu batista şi se uită în zare, prin sticlă, cu ochii lui de miop; puţin la trup, cu capul mare şi abia susţinut de un gâtej subţire ca o aţă.

— Pe Robinson îl interesează dacă vine ori nu cineva, să-l scoată din insula unde s'a săturat de Vineri, de papagal, de pisică şi de rădăcini crude! întări Lăscăruş Codreanu, care privea cu mâinile la spate, pe fereastră, în stradă, un orb bătrân al cartierului pipăind cu luare aminte marginea trotuarului cu bastonul.

— Exact! continuă Stelian Minea, frecându-şi între degete urma vânătă, lăsată de ochelari pe rădăcina nasului şi aşezându-şi-i la loc. Exact; pe Robinson îl interesează mai mult decât orice, orizontul lui; apare ori nu o corabie în zare?... Pe când pentru mine, Ardealul devine o chestiune vitală; a sunat mobilizarea, las tot: cărţi, examene, dragostea, liniştea mea, risc tot ce am, şi viaţa, adică tot ce am mai scump, dar nu pentru triumful ideei de libertate ori de dreptate, ci fiindcă de astădată ideea de libertate şi de dreptate

o văd şi o simt prin sufletul celor câtorva milioane de oameni, cu care mă ştiu solidar...

— Ştiu! Aceasta e un lucru vechiu, spuse Ionel Cristescu curăţindu-şi unghiile cu o scobitoare şi privindu-şi degetele, pe care le avea lungi, subţiri şi albe. Eşti în marginea empirismului lui James, obţiuni vii ori moarte, obligatorii ori evitabile, importante ori insignifiante. Din fericire, nu mai e vorba de aceasta acum: războiul a trecut din faza argumentărilor şi ipotezelor, la fapt. Doi ani l-am desbătut şi pe o faţă şi pe alta — să ne vedem la fapte!

— O! cât despre aceasta!... făcu Stelian Minea un semn în sus cu mâna, luând o înfăţişare vitează şi dârză, care contrasta cu făptura lui puţină şi golită de sânge, de june cărturar miop şi cu spinarea de timpuriu încovoiată. Bună, Onisfoare!

Onisfor Sachelarie intră, acăţându-şi din treacăt pălăria în cuer şi strângând mâinile pe rând.

— Ştiţi?

— Ştim! răspunseră toţi înţelegând că este vorba despre ordinul afişat cu câteva ceasuri înainte.

— Mâine seară plec.

— Şi noi...

— O drăguţii de dânşii, tigrii dela Pesta! îşi freacă Onisfor Sachelarie degetele scurte şi pătate de cerneală.

— No! hai! zâmbi Ionel Cristescu amintind proclamaţia de două cuvinte, a lui Iancu către moţii lui...

Işi luară toţi locurile ştiute. Onisfor Sachelarie cu figura de obiceiu colţuroasă şi lipsită de prietenie, era acum luminat de bucuria care-i dădea un fel de bărbăţie păduratecă şi aprinsă. Era o apă: fugise la poştă să dea telegramele lui Alexandru Vardaru, străbătuse de două ori Calea Victoriei ghiontit şi ghiontind, să citească ordinele afişate pe ziduri, întovărăşise acasă, tocmai în Calea Văcăreşti, pe domnişoara Betty, iar drumul aci îl făcuse pe jos. Tramvaele gemeau de lume de n'ar fi încăput un ac.

Mâncară la început tăcuţi şi flămânzi. Peste o zi toţi trebuiau să plece; în seara următoare masa lui madam Cimbru rămânea pustie.

Doi îşi pregătiseră examenele de licenţă: fusese timp pierdut. Onisfor Sachelarie, fugit de pe frontul galiţian unde purtase grad de subofiţer, făcuse concentrare în oştirea românească, era înaintat sublocotenent la un regiment pe care îl ştia în apropierea Predealului, pierdea şi el cel dintâi examen de jurist, pregătit cu grea muncă de un an, fiindcă se deprindea anevoe cu programul, graiul,

cărţile şi sprinteneala mobilă a „regăţenilor". Toţi, în afară de Lăscăruş Codreanu, mai ferit la o formaţie sanitară, intrau în linia întâia de foc. Dar gândul primejdiei şi al morţii, nu-i încerca o clipă. Era alungat ca o posibilitate absurdă, de tinereţea lor caldă din vine şi de viaţa pe care o socoteau eternă.

Lisbet schimbă farfuriile, mişcându-se fără vuet cu paşii ei de pâslă.

Intră gâfâind şi împingând uşa cu piciorul desculţ, Toni, cu câte o sticlă sub fiecare braţ. Pe obraz purta o sgârietură proaspătă, sângerândă. Aşează sticlele pe masă cu mâinile negre de nuci. Din buzunare scoase pachetele de ţigări. Unul era turtit. Explică, ştergându-şi cu mâneca hainei, sângele de pe obrazul pistruiat.

— Au sărit la bătaie, domnu Stelian!... zice că-s neamţ, boş!... Dar le-am arătat eu lor!...

— Bine, mă desmăţatule! se sperie Ionel Cristescu, cu alte cuvinte era să-mi spargi sticlele!...

— Dar ce, sunt prost? se indignă Toni de această bănuială plină de ofensă. Am aşezat mai întâi sticlele jos, şi pe urmă le-am tras... Le-am tras să ţină minte!... Ţigările nu puteam, domnu Stelian, erau în buzunar.

— Hai, marş şi-ţi cumpără rahat! îi aruncă Stelian Minea un zece bani de hârtie, mic ca un timbru verde.

Toni îl mistui cu degetele negre, în buzunările pantalonilor, umflate deoparte şi de alta, ca două torţi. Acolo îşi avea depozitată toată avuţia: mingea, cuţitul, capete de creioane, bilele, arşicele, o colecţie de nasturi celebră printre toate haimanalele cartierului.

Dela uşă se întoarse:

— Domnul Stelian, am să vă rog ceva... Nu e aşa că polonezii nu sunt nemţi?... De ce-mi spun ăştia că sunt neamţ?

Stelian Minea înţelese ce proces se petrecea în mintea copilului, şi-i răspunse cu glas îmblânzit.

— Nu Toni, polonezii nu sunt nemţi! Sunt chiar duşmani lor... Şi tu, Toni, nici polonez nu eşti. Tatăl tău a fost român.

Toni clătină cu neîncredere capul tuns ca în palmă, cu urechile blegite în lături. Privea în jos; cu piciorul gol şi murdar scociora ceva.

— Domnule Stelian, eu n'am tată! şopti fără să ridice ochii.

— Hait! marş! nu-mi toca prostii!... Ai avut tată, tatăl tău a murit de mult, când erai mic,... minţi la întâmplare Stelian Minea. Astea nu sunt lucruri pentru copii... Ţi-am spus: şterge-o! se înfurie, ca să-şi ascundă turburarea.

Toni eşi cu pălăria de doc făcută sul subţioară. Se auzî un geamăt, un scâncet care aducea cu suspinul unui animal sugrumat. Atunci prinseră de veste că Lisbet era acolo, rezemată de uşor, şi că ascultase. Privirile tuturor se înfipseră în farfurie. In tăcere se auzi o muscă sbătându-se în perdea, isbindu-se în geam. apoi scăpând liber, afară.

Femeia îşi alungă dinaintea ochilor o vedenie, cu mâna roşie şi arsă de leşie. Pe urmă, împietrită din nou, cu buzele vinete strânse, începu să culeagă tacâmurile, mută ca întotdeauna.

Aduse lampa. In jurul ei frământând cocoloşi din miezul de pâine, cei patru rămaseră la sfat, multă vreme; ultimul sfat la masa aceasta unde se încheia o viaţă comună pentru a începe alta, necunoscută, eroică poate, şi înainte de toate plină de ameninţări nedesluşite. Goliseră cele două sticle cu vin. Obrajii le erau îmbujoraţi, glasurile mai calde, ochii strălucitori. Larma oraşului murea îndepărtat. Se auzia din când în când, duruind un tramvai electric, pe a treia stradă. Fără voie îşi spuneau în gând:

— No. 16! Apoi unul cu cai pe altă stradă: — No. 3!

Dincolo de vorbele rostite, se urzea pe al doilea plan, gândul că svonurile acestea familiare, n'au să le mai asculte multă vreme şi au să li se pară mari şi îndepărtate fericiri, când îşi vor aminti de ele, undeva, în cine ştie ce scorbură udă de pământ.

Prin ferestrele deschise, fluturi mărunţi, albi, cafenii, cenuşii, negri cu dungi argintii, pâlpâiau orb, atraşi de lumină, se isbeau în sticla fierbinte, se zbăteau cu aripile arse, mureau încleiaţi, în petrolul scurs pe piciorul de nichel.

Câte unul mişca într'o ultimă convulsie o aripă cu praful scuturat, destindea o trompă minusculă, tremura o antenă fină şi înfiorată de spasm.

Şi deodată în miezul nopţii, glăsuiră de bronz, clopotele Mitropoliei. Era un fior, o chemare şi o tânguire înălţată peste ziduri şi peste oameni, dincolo de geana luminoasă, plutind peste oraş, sus în noaptea albastră, dincolo de văzduhuri, spre cer. Şi altele şi altele porniră, chemări din noapte, căutându-se, înţânându-se, unind un singur psalm care nu mai era vibraţie de metal ci înfiorare cutremurată în carne. Clopotele rugară grav deasupra deşertăciunilor şi oraşul deşertăciunilor o clipă tăcu.

Cei patru, îşi simţiră ochii învăluiţi de o ceaţă, iar de această înduioşare s'au ruşinat, ca de o slăbiciune.

Vânturaseră tot. Planuri care rămâneau părăsite, altele, urzite acum. Nimicuri cu care îşi împluseră viaţa şi de care se despărţeau

cu o ușoară melancolie. Un început de dragoste... O carte împrumutată ce trebuia dată îndărăt înainte de plecare. Mărunțele lor necazuri sărace... Ionel Cristescu îi invitase pe toți, la cules, în Moldova, la sfârșitul lui Septembrie. O săptămână care ar fi fost să rămână o amintire rară în viața lor. Avea un clavir la vie; Lia, sora lui, era să le cânte seara. Nopțile de Septembrie, în Moldova, sunt minunate, înstelate și calde. Are o masă rotundă sub un nuc, cuprinzând la mijloc trunchiul. Acolo se adună tot neamul lor, oameni de treabă, podgoreni din tată în fiu, sfătoși și învățați să-și primească oaspeții cu inima deschisă. Toate rămâneau acum depărtate, pierdute pentru cine știe câtă vreme.

Lăscăruș Codreanu se uită la ceas. Aproape unu.

— In clipa asta Rodoș, poate a trecut granița... Poate e rănit... Poate...

Nu-și sfârși gândul, ridicându-se să scuture farfuria cu scrum și cu rămășițele de țigări.

Rodoș era colegul lor, tovarășul de masă, chiriașul care trimesese acum o lună, cartea postală cu vederi din Slănic.

— Da, poate e rănit... repetă gânditor Stelian Minea. Are să fie un război fără cruțare. Nu mai e plimbarea din nouăsutetreisprezece...

Onisfor Sachelarie își frecă părul aspru cu podul palmei, nemulțămit că aude aceiași poveste.

— Dar gătați odată fraților, cu Ungurii. Ni-i cunoaștem noi oamenii!... Picioare să aibă catanele românești că nu-i prinde nici drac până la Pesta. Teamă mi-i de alta. Ni-or face spânzurători pentru bătrânii de-acasă. Și-or căpăta românii Ardealul, cum l-a cerut un drăguț de-al vostru: fără Ardeleni!

— De ce spui aceasta? îl mustră Stelian Minea. De ce spui? când știi că toți...

— Ne ard la suflet acești doi ani! răspunse întunecat Onisfor Sachelarie, arătând cu mâna spre un tablou din perete, pe care-l cunoșteau toți cu deamănuntul, deși se afla acum cuprins în umbra globului de lampă.

Era o ilustrație dintr'o revistă: oameni uciși pe stradă, o spânzurătoare într'o piață, dedesubt scris: „Liniștea domnește la Varșovia!" O gravură veche, în ramă îngustă neagră, dăruită odinioară de un chiriaș proprietăresei din patria lui Kosciuco.

— Trebuie să vă intre în minte că tot așa a fost păstrată liniștea în Ardeal, doi ani! spuse dușmănos Onisfor Sachelarie. Spânzurători, oameni pușcați... Feciorii noștri la front și în București bătăi

cu flori, pita vândută nemţilor, gazete pentru Grossöstereich şi Miteleuropa....

Işi şterse sudoarea cu batista mototolită şi se uită la fiecare, pe rând, cu ochii mici, scufundaţi sub sprâncenele aspre şi păroase.

Toţi îşi dădeau seama că se aprindea o discuţie de prisos, un vechiu proces desbătut de zeci de ori la această masă, acum scormonit fără rost, de un duh duşman, numai să le înrăiască o noapte de bucurie, ultima lor noapte. Dar nu-şi puteau înăbuşi pornirea care le punea pe buze cuvinte grele şi fără de sens.

— Şi voi? Voi? întrebă Ionel Cristescu, aplecându-se peste masă şi mutând o sticlă, să vadă mai bine faţa lui Sachelarie. La voi, nu s'a spus că voi cei dintâi, aveţi să trageţi în Valahi când or îndrăzni să atace sfânta Monarhie?...

— Şi pe urmă povestea cu Ardealul purificator!... râse subţire şi dispreţuitor Stelian Minea, îndesându-şi ochelarii pe nasul cu nările străvezii. Ne-aţi înebunit!... Imi aminteşte aceasta o serie de caricaturi din nu ştiu ce revistă. Un fabricant prezintă unor vizitatori o maşină de fabricat cârnaţi la minut. Vâri porcul pe deoparte, ies dincolo metri de francfurteri... Unul scapă o mănuşă, prin celălalt capăt mănuşa a devenit cârnat. Şi tot aşa geanta de mână, o umbrelă; un copil se apleacă şi cade înlăuntru, e transformat într'o clipită în cârnat, în celălalt capăt, unde fabricantul îl primeşte salutând graţios şi fericit... Aşa şi Ardealul vostru... Tot aveţi să transformaţi, să faceţi perfect, să reformaţi, să ne regeneraţi; sunteţi panaceul universal, maşina miraculoasă care are să ne prefacă în metri şi kilometri interminabili de cârnaţi, după calibrul salamului de Sibiu... Mersi! Voi cu popa Mangra al vostru şi cu Siegescu... Nu suntem, nici mai buni nici mai răi unii decât alţii, şi pe urmă...

Stelian Minea aruncă ţigara neterminată şi privi fix în tavan, bătând toba cu degetele în masă.

O clipă se lăsă tăcere. Un fluture îşi sfârâi aripile în flacără, cu faţa în sus se sbătu pe masă, strânse aripile ciunge şi rămase neclintit. Poate murise, ori poate, în mijeala lui de cuget, înainte de a muri, cerca să-şi lămurească cu spaimă de unde puterea aceasta înfricoşată şi rea, care-l chemase la peire cu o atât de orbitoare şi ferbinte strălucire.

— Suntem stupizi cu toţii! mărturisi Lăscăruş Codreanu, rupând tăcerea grea dintre dânşii. Toţi o să fiţi în trei zile pe linia de foc. Ştiţi că mergem cu toată inima, că altfel nu putea fi, şi ne

servim unul altuia, toată drojdia desbaterilor de doi ani... Mai bine, dragă Onisfoare, spune-ne cui lași în grijă pe domnișoara Betty?

Onisfor Sachelarie privi încruntat, fără să surâdă glumei.

Toți erau acum în geamlâcul cu lumina fumegoasă, neliniștiți și streini. Ceva absurd, trist și fără îndreptare, se căsca între dânșii. Știau că nimic din ce rostiseră, nu mai credeau nici unul. Că fuseseră răscolite, ca din mâlurile cleioase la fundul apelor limpezi, întâmplări, cuvinte și mustrări ce trebuiau să doarmă deacum pentru totdeauna, neclintite și acoperite de uitare, de iertare. Totuș din adâncuri cețoase, din ascunzișuri unde pândea pitită o putere întunecată și dușmană, le șoptise invinuiri netrebnice, ca să-i îndepărteze unul de sufletul celuilalt, când sufletele le fuseseră topite într'o îmbrățișare.

Fluturele ars mai tremură o aripă, ca o rugare, și trecu din viață.

Mai rostiră câteva cuvinte. Voiau să alunge tăcerea. Dar vorbele sunau deșarte și în silă.

Se despărțiră de Onisfor Sachelarie, cu strângeri de mână pe care le voiau frățești și împăcate, dar din care ceva lipsea și era nefiresc.

In stradă au tăcut toți. Ferestrele erau întunecate, casele cu înfățișarea pustie și misterioasă, așa cum arată toate clădirile cu geamuri negre, noaptea.

La colțul cel mai apropiat, Stelian Minea se opri:

— Mă întorc... Să-i spun o vorbă mai bună. Gândiți că e singur acum și cât trebuie să se simtă de strein...

Ceilalți dădură din umeri.

— Ce să-i facem, monșer? N'ai văzut ce capsoman e!... Tu faci literatură acum, sentimentalism... Are să-i treacă.

Și plecară mai departe.

Stelian Minea se întoarse. La fereastra „capsomanului" lumina era stinsă. Bătu odată, de două ori. Nu răspunse nimeni. O umbră întunecată îi atinse picioarele. Era câinele gazdei, mișcând bucuros coada scurtă, mirosindu-l cu răsuflarea caldă. Mai bătu încă odată, în fereastra neagră.

Porni înapoi, pe strada deșartă. Un timp îl petrecu, cu pași mărunți, câinele. Apoi merse singur, cu suflet mâhnit, în orașul negru.

— Tăticule, tare mai eşti mata ticăit!...

Dinu, cu pălăria de pânză albă, trasă peste cârlionţii bălani, aştepta în prag, schimbând pe loc picioarele goale, în sandale. Aşează jos găleata de tablă şi lopata minusculă, încrucişând braţele ca un om mare, decis să aştepte până la marginea răbdării.

Virgil Probotă, lângă fereastră, răsucea pe o parte şi pe alta halatul nou de baie, cumpărat cu o zi înainte, pentru Maria. Îi smulse eticheta cu preţul, şi o rupse în două, în patru, în opt, mărunt de tot, până când hârtia rezistă.

O săptămână întreagă, imaginase un adevărat reviriment în capitolele bugetare, pentru a pune la o parte, fără să se simtă, preţul acestei surprize. Iar când însfârşit, aseară, la Constanţa, se hotărîse — darul era de prisos. Telegramele de dimineaţă vesteau mobilizarea, vacanţa sfârşia înainte de timp, în trei zile trebuia să fie la regiment şi Maria nu ştia încă nimic.

De două ori, în vitrina magazinului dela Constanţa, privise cu părere de rău haina de baie, cu ţesătura spongioasă şi moale, cu marginea mânecelor şi gluga, portocalii. Era un lux neîngăduit pentru dânsa. Când sfârşea baia, se mulţumea să îmbrace un pardesiu vechiu de doc, cu buzunări ridicole, atârnând mai jos de genunchi. Astfel, sărăcia vilegiaturei lor se arăta în cel mai mărunt amănunt, mizeră.

Virgil plănuise să ţină ascunsă haina nouă, să i-o pună pe umeri, în dimineaţa aceasta când va ieşi din mare. Atât de rar îşi putea îndeplini o dorinţă! Şi acum, într'adevăr avea să i-o pună pe umeri, după cum gândise, dar înainte de a-i da răgaz să se bucure de gândul lui bun, trebuie să adaoge: — „Nu e aşa Mario, că am ghicit? Nu îndrăsneai să-ţi mărturiseşti. Lipsa ne-a învăţat de mult să nu dorim de cât ceiace ne e îngăduit... De astă dată n'am vrut să te lipseşti de o plăcere nevinovată, şi ca mulţumirea ta să fie întreagă, află că trebuie să-l împachetezi îndată, să împachetăm tot şi să plecăm. S'a sfârşit cu huzurul, e războiul!"

Virgil Probotă se gândise o clipă să arunce haina motolită în fundul valizei, ascunsă printre celelalte lucruri, unde Maria să nu dea peste ea până la Bucureşti. Se plecă peste marginea ferestrei şi svârli bucăţile rupte de carton. De sus, dela fereastra din faţă a hotelului Movilă, o femee cu faţa ascunsă de o pălărie mare de paiu, arunca la fel rămăşiţile unei scrisori în vânt. Erau mulţi acei care peste două ore, aveau să arunce în vânt bucurii întrerupte.

Dinu i se acăţă de mână.

— Haidem odată tăticule! Eşti imposibil! Parcă eşti bunica, când pleacă în oraş: „Stai că mi-am uitat mănuşile! Stai că am închis pe Arabela în etac! Stai că am pierdut cheile!"

Dinu fugea până la uşă şi înapoi, ţinând subsuoară presupusa umbrelă şi scormonind într'o gentuliţă închipuită, să arate cum face bunica când a uitat mănuşile, a închis pe Arabela în etac şi nu-şi găseşte cheile.

Amărăciunea lui Virgil Probotă o clipă fu alungată departe. Il ridică cu amândouă mâinile la piept.

— Va să zică, de aştia-mi eşti, *domnule!* Lasă că mi te aranjez eu la bunica, cum ajungem la Bucureşti... Aşa *domnule:* „Stai că am închis pe Arabela în etac, stai că mi-am uitat cheile!"...

Dinu îşi arătă dinţii mărunţi, lăsându-se pe spate în braţe şi scuturându-şi părul inelat, de i se rostogoli pălăria.

— Parcă eu nu sunt *sigur* că mata ţii cu mine! Ştiu eu, că n'ai să mă *trădezi...*

Şi cu viclenie, ca să schimbe vorba se sbătu să scape:

— Dă-mi drumul... Să-ţi arăt matale ceva extraordinar... Ce-am scris aseară!

Se plecă, şi de sub masă, dintr'un carton, scoase o foaie scrisă cu creion albastru. Erau câteva litere inegale şi tremurate: Numele lui: Dinu V. Probota, sfârşit cu o parafă încâlcită, iar restul coalei plin de desemne fanteziste: un vapor cu un steag ţapăn şi mult fum încreţit ca un smoc de câlţi, câteva şiruri de soldaţi cubişti defilând înaintea unui ofiţer cu sabie lată într'o mână; la picioare, un căţel cât un crocodil, însfârşit în aer, peste capetele tuturor, plutind o barcă şi un turc.

— Ali! lămuri cu mare orgoliu Dinu, acoperindu-i fesul cu degetul. *Ali,* cu barca la pescuit...

Fesul lui *Ali* era mult mai mare ca restul trupului, şi *Ali* la rându-i era mult mai mare decât toată barca; astfel toate principiile perspectivei erau înfrânte dintr'un creion.

— Ei, ce zici mata? întrebă Dinu cu o mână la spate, şi cu degetul celeilalte în gură, în semn de admiraţie înaintea propriei sale opere.

— Zic, că bietul Ali nu mai are multe zile!... Acuşi, acuşi se îneacă! îl necăji Virgil Probotă, zâmbind. Cum vrei să nu se înece, dacă e mai mare decât barca?

Dinu rămase o clipă surprins de această funestă perspectivă, dar surprinderea nu-l ţinu mult.

— Tăticule, nu e aşa că toţi taţii sunt mai mari decât copiii dumnealor?

— Ei?... Şi ce are de-aface asta cu barca lui Ali?

Dinu împreună mâinile şi dădu din cap, în semn de mare compătimire.

— Vai, ce mai profesor eşti şi mata, dacă nici atâta nu te pricepi!

— Ia vezi cum vorbeşti, măăă gândacule, că acuşi! se prefăcu a se încrunta Probotă.

— Atunci nu mai spun, dacă eşti *nervos!* ameninţă Dinu, făcând iarăşi apel la vocabularul pe care-l prindea din discuţiile din casă (când o punea pe Arabela să facă sluj într'un colţ, se mira: — „Tare mai eşti *nervoasă,* de-ţi tremură aşa picioarele!").

— Ei, haide! Nu-s nervos, sfârşeşte odată! îl împăcă Virgil Probotă.

— Atunci ascultă, mata... Ţii minte ce spunea Ali mămuţei, eri, când ne-am plimbat cu barca şi mămuţei îi era frică să nu ne răsturnăm? Zicea: N'aveţi nici o grijă, că eu îs *tata* ei!... Apoi dacă Ali e *tata* bărcii, ia pofteşte şi-mi spune mata cum poate să fie Ali mai mic de cât copilul lui?

Dinu, cu mâinile în lături şi cu degetele mici răşchirate, se arăta intrigat foarte să afle cum s'ar putea deslega această irezolvabilă problemă.

Virgil Probotă îl ridică aproape de obraz, strângând vietatea fragedă care-şi sbătea braţele mici de gânganie.

— Lasă-mă, că mă înţepi cu barba!... Eşti aşa *de neglijent!...* se feri Dinu. Ai zis adineori că mergem...

Virgil îl lăsă jos, aşeză cârlionţii sub pălărie. Puse halatul nou cumpărat, pe braţ, îl acoperi cu pardesiul de ploaie să-l ascundă.

Inchise uşa şi porniră pe poteca prăfoasă, printre plantaţiile firave de salcâmi şi oţetari, printre ierburile uscate, unde lăcustele începuseră sfârâitul metalic, presimţind dogoarea zilei. Soarele sclipea orbitor în faţă, în mii de oglinzi.

Din vilele inundate de lumină, se îndreptau repede femei în haine viu colorate, cu umbrele şi voaluri lungi, bărbaţi în halaturi albe, cete de copii gonind înaintea guvernantelor, care strigau disperate în graiuri streine.

Dimineaţa era fierbinte. Pe apă, lumina tremura deacurmezişul un fluviu de smalţ topit.

Un vapor alb trecea departe, în razele jucăuşe, cu o parafă de fum în urmă. Sburau pescăruşi repezi, în svâcnite perechi, care descindeau pe valuri ca albe foi de răvaşuri rupte. De sus, de pe faleză, linia curbă a orizontului, îndepărtată până la ultima margine pe cerul străveziu, se desfăşura odihnitoare, ca o mare şi potolită bucurie. In palpitarea apei, dâre lungi şi lucii însemnau cărările unei corăbii nevăzute. Totul era aci ca întotdeauna: luminos, puternic şi nemărginit.

Virgil Probotă îşi aduse aminte deodată că mâine vor sfârşi toate, şi simţi în gură un gust ruginit, ca atunci când podideşte sângele.

Strânse mai încleştat mânuţa caldă, care lupta să se desprindă. Dinu, în vârful picioarelor încruntase sprincenele, căutând să deslu-şească cu privirea în mulţimea de pe plajă.

— Uite mămuţa! strigă, descoperind-o în colţul „lor", la o parte, culcată pe nisip, citind o carte. Se smuci, şi apăsându-şi pălăria cu mâna în care ţinea lopata de joacă, îşi dădu drumul la goană, în vale.

Virgil Probotă veni încet în urmă, cu inima tresărind de câteori Dinu sărea peste pietre şi, din fugă trecea plecându-se pe sub barierele de lemn. Ziarele încă nu se împărţiseră: nimeni nu bănuia nimic. Se gândi la frământarea de peste un ceas, când toţi vor afla.

Când ajunse, Maria desfăcuse sandalele lui Dinu şi îl lăsase într'un pantalon scurt, aproape gol. O fetiţă tot atât de golaşă, sprin-cenată, cu ochi albaştri, se apropia prudent ca o pisică, cu braţele încărcate de altă provizie de unelte.

— Mămuţă, pot să mă duc cu Alina, să sfârşim cetăţuia? întrebă Dinu mai mult de formă.

Şi fără să aştepte învoirea, ajunse din câteva sărituri lângă apă, unde se aflau înălţate pe jumătate, meterezele viitoarei cetăţui.

O doamnă în doliu, mama Alinei, surâse prietenos, dând din cap, deşi nu se cunoşteau.

Maria îndoi un semn în carte, o aruncă alături,

— Aa! versuri se miră Virgil, așezându-se pe nisipul cald, după ce avu grijă să acopere bine haina de baie, cu pardesiul.

— Ți-am spus că o lună vreau să mă refeminizez! plecă ochii Maria, cu o lucire de ironie în bătaia genelor, pentru propriile sale hotărîri.

Lunecă mâna ca o desmierdare pe scoarțele elastice ale cărții:

— N'am luat cu mine — ai văzut! — decât literatură: versuri și romane. Și te rog, domnule profesor, două săptămâni cât mai stăm aci, să mă slăbești cu teoriile tale biologice! îl amenință cu degetul. Sunt sătulă de mutațiile lui Hugo de Vries: ascultă dacă nu sună la locul lor aci:

Mon coeur, comme un oiseau voltigeait tout joyeux,
Et planait librement à l'entour des cordages;
Le navire roulait sous un ciel sans nuages,
Comme un ange enivré du soleil radieux...

Scuturâ nisipul și firele de alge uscate dintre file, apoi închise volumul:

Mon coeur, comme un oiseau voltigeait tout joyeux,
Et planait librement à l'entour des cordages...

Virgil se simți dintr'odată cel mai înverșunat dușman al lui Baudelaire. Maria se gândea ce vor face încă două săptămâni —: „versuri, romane!" — iar dânșii trebuiau să plece în seara aceasta chiar, mâine cel mai târziu... Îi fu dureros să risipească scurt această bucurie. De patru ani, de când luna aceasta la mare era pentru dânșii evenimentul central al existenței. Tot ce făceau, ce amânau, ce renunțau, avea să fie răscumpărat în această lună unică.

Acum, Maria în două săptămâni își topise paloarea, ca o glastră scoasă din umezeală și întunecime, la soare. Serile lor cu îndelungi plimbări pe țărm, cu așteptarea răsăritului de lună pe singuratice promotorii de faleză, departe de toată lărmuiala lumei, îi scuturase de mocneala din totdeauna. Se deșteptau în fiecare dimineață pentru o hohotitoare sărbătoare. Cum să vestească, cu cel mai simplu aer din lume, că toate aceste sunt sfârșite și că 'ncepe ceva mai grozav chiar de cât mediocritatea vieții care le acordase armistițiu?

Maria prefiră printre degete un pumn de nisip. Părul greu, adus pe spate într'o răsucitură de mână, lăsa desvelită fruntea rotundă, luminată de ochii castanii cu fire de aur. Buzele puțin între-

deschise, cu o uşoară umbră brună, puneau în figura gravă o frăgezime copilărească. Dar un singur dinte cu emaiul imperceptibil albăstriu, în şiragul alb, intact şi regulat, dădea surâsului văzut îndelung, o înfăţişare neliniştitoare, ca o atingere ascunsă a morţii într'un fruct tânăr.

— Pozezi pentru o statuie a meditaţiei? întrebă glasul care în totdeauna îi amintea lui Virgil, absurd, sunetul mat al bilelor de fildeş.

Virgil făcu un semn nehotărît cu mâna către mare, minţind aşa fără să rostească cuvânt: „Nu gândea nimic, privea".

— Intr'adevăr, mărturisi Maria, înşirând pe nisip câteva scoici, pe care le îngropă presărând deasupra praful de sidef. Şi pe mine marea mă face stupidă. M'am deprins să urmăresc un punct pe apă, fără de nici un gând. Privesc un val, altul, altul... Ceasuri întregi. N'aşi fi crezut nici odată că nemişcarea aceasta, încorporarea aceasta în viaţa vegetală, poate însemna o voluptate...

— Te-am prins, pedanto! Eşti gata să-mi desvolţi o teorie, o necăji Virgil, glumind fără entuziasm, în vreme ce gândul îi rătăcea aiurea. Cele mai stupide întrebări îl asaltau fără să le poată alunga. „Să-şi cumpere pentru campanie cisme sau bocanci? Cismele sunt mai practice şi mai durabile. Şi pe urmă se încalţă mai simplu"...

— Ba de loc! îşi urmări Maria firul ideilor, întinzându-se pe nisip cu faţa în jos şi făcându-şi umbră ochilor cu jacheta albă de lână. Aseară m'am surprins cântând... Inchipueşte-ţi! După cinci ani!... Şi mă gândeam că sunt ca fetele dela ţară; după ce se măritä nu mai cântă de cât cântece de leagăn...

Virgil gândea: — „Are dreptate. De cinci ani n'am auzit-o cântând. Coardele pianului s'au destins singure acasă. Acum odihna aceasta îi deşteaptă o tinereţe adormită înainte de vreme, ca mugurii care se strâng de frig, după ce au fost amăgiţi de o mincinoasă primăvară".

Dinu alergă, ţinând spânzurat de labă, un crab vioriu. Il aruncă pe nisip. Crabul se strânse un moment nemişcat, apoi începu să dea îndărăt şi înlături, cu picioarele lui subţiri şi oribile, de mio monstru marin.

— Nu e aşa, tăticule, că e un rac de mare? întrebă Dinu, chincit deasupra lui, să-l văd de aproape. Alina zice că e paianjen... Aşa spune ea, numai enormităţi! Ce fel de paianjen cu coajă? Şi cu foarfece!... Are două foarfece, să vezi cum mai prinde cu ele!

Crabul se opri şi păru că-i priveşte atent, cu perechile lui

de ochi neclintiți. Dinu îl apucă de un picior, fugi lângă apă, îl aruncă.

— L-am trimis la familia lui. Poate are copii! spuse întorcându-se și îngenunchind lângă Maria, punându-i mâinile mici și fierbinți pe obraz.

— Mămuțo, Alina spune că are numai mamă! Tătucu ei a murit și îl visează în toate nopțile... Il duc în brațe niște îngeri frumoși, cu aripile albe și mari, care sboară fără să se audă. Ea spune că în cer cântă o muzică frumoasă de tot și tătucu ei îi face semn să vină, s'o ia pe genunchi cum o ținea la masă... Da Alina e o proastă, se teme și nu se duce. Plânge și se deșteaptă. Și atunci plânge și mămuța ei... Și eu vreau să visez îngeri. Eu nu m'aș teme de ei... Nu e așa că îngerii nu-ți fac nici un rău? Ei sunt buni și ne păzesc când dormim, dacă suntem cuminți și nu supărăm pe nimeni...

Virgil Probotă gândea: — „Peste o lună poate și eu voi fi mort, și Dinu are să mă vadă în vis, purtat de îngerii lui albi. Am să-l chem și are să se teamă. Are să se deștepte plângând, și plângând are să se deștepte și Maria"...

Maria, nebănuind nimic din ceeace se deslănțuise dincolo de calmul lor, suprimând tot ce e firesc și pentru totdeauna, gândea: „Facem de sigur o mare greșală că lăsăm copilul acesta să crească fără nici un sentiment religios. Nimeni nu l-a dus la biserică, nici nu l-a învățat să se închine. Imediat ce ne întoarcem la București, trebuie să hotărâm ceva mai serios, pentru educarea lui"...

Îi dădu părul asudat la o parte, descoperind fruntea rotundă care semăna cu fruntea ei.

— Hai, fugi și te joacă!...

— Mi-e urît singur. Alina s'a dus la mămuța ei să-și facă lecția... Știi mata tătucule, ce mai de poezii franțuzești știe Alina? O grozăvenie... Multe cât părul din cap... Da cât părul mămuței nu cât al matale, că mata ai puțin... Ai învățat prea mult și-ai nă-pârlit, cum spune bunița...

Virgil se încruntă și-l prinse de un picior, trăgându-l pe nisip, la el:

— Bine domnișorule, iar vorbești așa?...

Dinu se sbătu, îi scăpă din mână. Fugi și-i aruncă un pumn de nisip:

— Şi pe mine, a spus mămuţa Alinei că are să mă înveţe mâine o poezie! Da am spus că nu vreau, că mă tem să nu-mi cadă şi mie părul...

— Dinule!

— Poftim! râse de departe Dinu, dându-se înapoi, fiindcă socotea prudent să pună o distanţă destul de mare între el şi omul cu părul căzut de prea multă învăţătură.

— Dinule! strigă a doua oară Virgil, ridicându-se într'un cot. Nu-ţi permit să fii necuviincios...

— Vezi câte eşti mata de nervos! se miră Dinu cu o inocenţă prefăcută. Ca să nu te supăr, şi ca să-ţi arăt că eu sunt bun, iacă, să ştii că mâine mă duc să învăţ cu Alina...

„Mâine şi noi, şi Alina, şi mama Alinei, vom fi toţii cine ştie unde..." îşi spuse Virgil Probota şi cerul se întunecă...

Maria privi un timp neclintit, spre Constanţa sclipind depărtată în pâcla albăstrie, albă ca o ireală cetate arabă de miraj.

— Mergem Joi? îşi aminti plimbarea proectată, cu barca.

— A, da!... plimbarea de Joi... Cine ştie? rosti tărăgănat şi cu gândul departe, Virgil.

— De ce „...Joi... cine ştie?" îl privi atent Maria. Mai sunt patru zile: nu cred să se schimbe vremea... Şi marea, toată lumea spune că n'a fost de mult aşa de calmă... De ce atunci acest tenebros: „Joi, cine ştie?"

— Nimic! Spuneam aşa fără să-mi dau seama! nu îndrăzni Virgil să mărturisească.

Dinspre larg, se apropiau doi înotători, cu mişcări egale şi ritmice. O femee în costum negru şi cu o boneţă roşie, plutea pe spate, aproape, cu faţa în sus, legănată de răsuflarea uşoară a valurilor.

Maria se ridică, descheindu-şi de pe umeri haina sub care era în tricoul de baie. Îşi potrivi peste părul mult boneta de gumă neagră. Trupul subţire, cu sânii mici şi cu şolduri înguste, arăta ca un corp nelegat încă, de adolescent.

Pe nisipul ud, unde ajungea clipotitul mării, paşii intrau plăcut şi elastic, ca pe o placă de cauciuc. Încercă valul cu piciorul. Apa era ca niciodată, uşoară şi străvezie, lăsând să se vadă la fund, ca printr'o subţire sticlă limpede, cutele înguste de nisip, regulate şi lungi, ca vărgăturile curbe de pe pielea tigrilor. Închise ochii şi străbătută dinainte de fiorul apei, se aruncă despicând albastrul cu mâinile împreunate.

Dinu svârli găleata și intră și el, stropind și făcând gălăgie cât trei.

Virgil Probotă îi aștepta la țărm. In locul pardesiului de doc, obișnuit, întinse pe nisip mantaua nouă. Nu mai simția nici o bucurie la gândul bucuriei pe care voise să o facă. Așeză haina stângaci, cu teamă, ca un vinovat. Își găsea singur acum, asemănare cu un clovn bătrân, nenorocit și lipsit de duh, care îl înduioșase odinioară în copilărie într'un circ mizerabil, naufragiat în târgul lor. Ca și acela pregătea o farsă proastă, de care nimeni nu se va înveseli nici de milă.

Se întinse alături cu mâinile sub cap.

Marea era nemărginită. Cerul nemărginit. Totul calm, grandios, plin de lumină, înecat de lumină...

De ce se ucid oamenii? De ce se urăsc? De ce uită să se bucure de această nespusă fericire, care e viața, și care nu mai are întoarcere? Inchise ochii peste atâta lumină, să facă întunecime umedă, cum o simțea adâncindu-se în el. Dar lumina stărui. In ploape îi juca roșie și fluidă, țesând inele aurii și învăpăiate.

Pe obraz i se ridică o gânganie mică. Nu o alungă. Poate nici nu o simțea. Poate atingerea îi era ca o desmierdare dureroasă. Mâhnirea se lăsă greu, ca o corabie înecată.

Râsul lui Dinu hohoti gâlgâind, aproape, la marginea impasibilei ape albastre.

•••••••••••••••

§ 3.

Zoe Vesbianu ocoli pe drumul cel mai lung spre casă.

Când isbise portiţa de fier a grilajului, o pornire de plâns îi înecase suflarea.

Şovăise, nehotărîtă încotro să-şi îndrepte paşii. Servitoarea lui Comşa, rezemată de stâlp, cu colţul barizului în gură, o măsurase de jos în sus, abia ferindu-se în lături. Ordonanţa, care pălăvrăgea cu un capăt de ţigare lipit pe buza de jos, se plecase la urechea bucovinencei şi-i şoptise ceva, chicotind. Şi slugile îşi îngăduiau s'o judece!...

Simţi că roşeşte şi-i fu ciudă că roşeşte.

Era singură, o înăbuşea mâhnirea; acasă o aştepta un om grosolan şi morăcănos pe care îl ura; şi trebuia să pară nepăsătoare, să zâmbească firesc.

Îşi aminti că a uitat să dea cu pudră şi deschise pungulita de mătase unde era încrustată oglinda, cercetându-şi obrazul din mers. Nimic nu se cunoştea. Ochii doar, purtau cearcăne mai viorii. Îşi îndesă pălăria mai adânc.

Un domn, cu haine cenuşii lăptoase, cu mustaţa cuceritoare, îşi încetini paşii privind-o obraznic. Ce uitătură murdară avea, care desbracă şi se târâie pe trup, ca o atingere vâscoasă de melc!... Toate privirile lor sunt desgustătoare şi fără ruşine.... Cum îi urăşte!...

Trecătorul făcu repede un ocol; în colţul străzii îi eşi în cale şi se opri s'o aştepte, netezindu-şi mustaţa năclăită de brilantină. Era pudrat ca o femee, cu trăsăturile vulgare, de crupier ori de gravură de pe pereţii frizeriilor. Se uita pe sub pălăria de pai, răsucind un beţişor de trestie între degete şi umflându-şi pieptul, cu floare roşie la butonieră.

Zoe Vesbianu trecu sub privire cu buzele strânse, cu impresia că păşeşte goală la un examen umilitor. Cum de pot îndrăzni?... Are ceva de femee pierdută, de-şi îngăduie cel dintâi venit s'o murdărească aşa cu ochiadele?...

Paşii băteau uşor asfaltul, iar femeia în haină de mătasă, cu cercuri galbene şi negre, trecea în lumina aurie de amurg, tremurându-şi cele două fire subţiri ale penei dela pălărie, asemeni antenelor de insectă; luneca vedenie uşoară şi plăcută, fără grijă şi fără suferinţă. Nimic nu se răsfrângea afară, din chinuirea dinlăuntru. Purta capul sus, puţin dat pe spate, ca să poată privi sub borurile prea joase ale pălăriei; legăna elastic trupul strâns în mănuşa hainei, surâse cu cea mai isbutită graţie unei perechi cunoscute, care o salută dintr'o trăsură de casă... Aşa e desigur viaţa tuturor femeilor pierdute. Acum două ore era desbrăcată, în casa unui strein, a unui strein care o alunga, şi acum se sileşte să zâmbească celor care dacă ar bănui!... Acuşi are să mintă acasă, bărbatului, tutulor!... Cea dintâi greşeală a fost grea, după o luptă... Celelalte vor veni singure. Ştie bine acum, că vor veni singure — e atât de strein şi de pustiu în casa ei!...

Alt domn, bătrân şi cănit, o urmări cu ochii rotunzi şi umezi, cu gene rare şi alburii, ca ochii de porc. Poartă oare un stigmat toate femeile pierdute, de chiamă asupra lor cu atâta siguranţă privirea bărbaţilor?... Şi ea poartă un stigmat — muşcătura lui Radu pe rotundul umărului... Cum îi vine să-i mai spună oare, chiar în gând, pe nume: Radu?... El nu mai e decât Comşa, ea doamna Vesbianu... Cât de ciudat va fi când se vor întâlni mâine, în lume!... Cum îl urăşte... Aceasta a fost tot. O dorinţă animalică, după care s'au privit amândoi duşmănos, cu desgust.

Incetini paşii înaintea casei. Servitorul stropea grădina; apa împroşca rece marmora statuilor, firele legănate de trandafir, drumuşoarele cu nisip galben.

Era o clădire cumpărată de Sofron Vesbianu, dela un proprietar scăpătat în anul când cumpărase cu aceiaşi bani de proaspăt înavuţit, tinereţea Zoiei Racliş, abia eşită de pe băncile pensionului. Fiecare mobilă, cel mai neînsemnat lucruşor, fusese ales de mâna ei, atunci când crezuse că aşa va uita tovărăşia omului păros şi vulgar, cu care avea să-şi poarte viaţa.

Acum toate îi păreau hidoase, nesuferite şi de prisos.

Sună. Urcă scările de marmoră şi intră deadreptul în camera ei, aruncând gentuliţa, pălăria, mănuşile, la întâmplare, împrăştiate pe jilţuri şi pe divan.

— Coniţă, v'a întrebat boerul de două ori! o întâmpină fata din casă, tipărindu-şi şorţul alb cu chenar de dantelă, şi arătând cu capul spre camera de alături... Zice să servim masa imediat ce veniţi... Pleacă în oraş!... continuă servitoarea aşezând la locul lor,

din obicei, toate uneltele cu plăsele de argint, răvășite pe mesuța de toaletă.

— Și?... întrebă distrată Zoe, care nu ascultase.

— Altceva nimic. V'a adus pălăriile dela Madam Valda! își aminti fata cu un fel de mândrie pentru luxul stăpânei, desfăcând capacul unei cutii albe și răsucind pe pumnul îndoit, o pălărie cafenie, cu pene dese și date pe spate, ca o coafură indiană.

Zoe Vesbianu apucă pălăria de vârful penelor și o aruncă în cutie, fără să o privească.

— Lasă aceasta... Te poți duce. Așteaptă să sun...

Fata nu se clinti.

— Coniță...

— N'ai plecat? se întoarse Zoe din ușa șifonierei larg deschisă.

— Coniță... Știi mata că avem război?... Cu nemții! răsuflă cu o mare și bucuroasă ușurare fata din casă, care avea o veche dușmănie cu toate nemțoaicele vecine, guvernante.

— Cine ți-a vârît în cap prostiile astea? Hait' pleacă!...

— Zău, coniță! scrie în jurnale...

— Să le fie de bine... De când ai început să discuți politică cu mine?

— Credeam...

— Să nu crezi nimic. Ai plecat?

— Iaca plec! închise încetișor ușa, desamăgită de puținul efect al știrei senzaționale.

Zoe Vesbianu se trânti în jâlț răsucind pe gânduri o pilă de unghii. Îi trebuia acum o hotărîre dureroasă să-și schimbe haina. Ar fi vrut să plângă și era prea târziu, în trup simția un deșert și un nod i se oprise în piept... Cum va fi fi fiind această domnișoară Vardaru?... Ce brutal s'a repezit Radu să-i smulgă fotografia... „La revedere!... La revedere!" Așa sfârșesc oare toate iubirile care păreau că vor dura o veșnicie?

La ușa de alături, în camera lui Sofron Vesbianu, se auzi un foșnet.

— Zoe! chemă un glas subțire ca o ață.

— Da...

— Zoico!

— Am răspuns: da! aruncă Zoe pila de unghii pe marmora mesei.

— Deranjează-te, rogu-te!

— Ce poftești? se ridică în silă, și deschide ușa.

In prag, Sofron Vesbianu, cu cămașa proaspăt călcată și scro-

bită în cap, se chinuia să vâre braţele în mâneci. Era în papuci şi în ciorapi, cu jartierele pe picioarele păroase şi cu tot restul trupului, gros şi burtos, înghiţit în cămaşă ca într'un sac, umblând aşa orb prin casă şi gesticulând în mâneci ca o sperietoare în lanuri.

— Deschee-mi, te rog, nasturii... Fir-ar a dracului de spălătoreasă! se plânse glasul piţigăiat din cămaşă.

Zoe îi desfăcu nasturii.

— Dacă n'ai grijă să-i deschei întâi!... Ce-i de vină spălătoreasa?

Sofron Vesbianu scoase prin deschizătură capul chel şi negricios, cu urme de vărsat pe nasul rotund ca o mură când începe a se învineţi de copt.

— Credeam că mă sufoc, Zoico! gâfâi...

— Te-am rugat de o mie de ori să nu-mi mai spui Zoico! Mă cheamă Zoe, şi atât. Zoica e numele spălătoresei...

— Scuzaţi! îşi ceru iertare batjocoritor Sofron Vesbianu... Scuzaţi, Zoica o chiamă pare-mi-se şi pe soru-mea şi nu-i spălătoreasă...

Zoe, vru să spună că într'adevăr, sora lui Sofron nu e spălătoreasă, e nevasta unui amploiat de mişcare, ceiace înseamnă desigur în lumea de hamali de unde a pornit neamul Vesbienilor, un titlu de înaltă noblețe. Dar se opri. Privi împrejur în cameră. O răscoală sălbatecă. Cutia de gulere răsturnată, şuroaie de apă pe jos, un prosop aruncat în picioare, o pereche de pantaloni încălecaţi pe spătarul unui scaun, o ţigare fumându-se singură pe marginea unei măsuţe scumpe. O luă să o arunce, dar Sofron Vesbianu i-o desprinse din mână, ducând-o la gură cu degetele scurte şi păroase făcute cupă, cum fumează şcolarii pe ascuns ori rândaşii.

— Pardon! Mai am două fumuri...

Trase două fumuri până la carton şi aruncă restul într'un vas de Gallé.

— Pentru Dumnezeu! imploră Zoe, te-am rugat de o mie de ori să nu mai arunci ţigările unde apuci. E un vas de preţ şi e un obicei oribil, ca la han.

Ţigările lui Sofron Vesbianu îşi sfârşeau existenţa pe colţul meselor, arzând feţele, lepădate pe scoarţele cărţilor, aruncate în cutii, glastre de flori, în vase, oriunde în afară de scrumiere.

— E un vas de preţ... un vas de preţ! repetă Sofron Vesbianu, căutând ceva şi aruncând lucrurile din cale... Te cred! Asta nu era nevoie să mi-o spui... Ştiu eu cât costă, că doar pe mine mă costă...

Se plecă într'un genunchiu, şi cu un papuc exploră tenebrele de sub pat, svârli un teanc de ziare, deschise două sertare, trânti uşa dela dulapul cu haine.

— Ce cauţi, frate? nu mai putu răbda Zoe.

— Pe dracu-l caut! pufni omul ridicând din nou teancul de ziare. Casă e asta? Han! Ai spus bine că e han. Cucoana se plimbă, vine la ora mesei: pune-te masă, strânge-te masă!...

— Tot nu mi-ai spus ce cauţi! se sili Zoe să-şi păstreze calmul.

— Bretelele le caut, cucoană! Nu vezi ce caut?

Zoe ridică pantalonii aruncaţi pe spătarul scaunului şi-i arătă bretelele atârnate.

— Nu era simplu să începi de aici?

Dezarmat, Sofron Vesbianu se scărpină în chelie.

— Simplu! E uşor să zici simplu... La voi toate sunt simple... Mâncăm astăzi ori nu?

Zoe trânti uşa fără să-i răspundă. Bărbatul se plimbă prin cameră, încheindu-şi nasturii şi bretelele, isbind cu picioarele în dreapta şi'n stânga obiectele din cale. Se uită dispreţuitor spre uşa închisă şi mormăi:

— S'a supărat cucoana. Are nervi!

Se aşeză în faţa oglinzii şi înodă de câteva ori cravata, fără să isbutească. O aruncă şi trase din cutie alta. Sună servitoarea.

— Strânge porcăriile d'aci! dădu ordin fetei, care se plecă şi începu să culeagă de jos gulerele aruncate, batistele, pălăria căzută cu gura în sus, ziarele stropite cu apă.

Prin oglindă, trupul slujnicei se vedea sănătos şi plin, dereticând cu spor, apăsându-şi o mână pe sân din când în când, să-şi acopere deschizătura bluzei.

Sofron Vesbianu îi urmăria prin sticlă mişcările şi simţia o dogoare încălzindu-i tâmplele.

Când se apropie de dânsul, îi prinse între degete bărbia şi o privi în ochii verzi de pisică. Fata se feri roşie foc, uitându-se cu teamă spre uşa unde dincolo se afla Zoe.

— Proasto! gâfâi bărbatul, răsucindu-i faţa mică şi albă, cu nasul în sus şi cu ochii vicleni. Proasto, de ce nu?...

Era a patra slujnică; pe celelalte Zoe le schimbase fiindcă îl surprindea pipăindu-le prin colţuri.

Când o mai strânse odată de sfârcul sânului de-i năvăliră lacrimi în ochi, fata deschise ca din întâmplare uşa dela camera de alături. Sofron Vesbianu se linişti, făcând un salt de neaşteptată

agilitate pentru greutatea lui, plantându-se din nou în fața oglinzii să-și lege cravata.

Sfârși repede și coborî.

In sofrageria înaltă și mare, cu bufeturi grele și cu o uriașă masă ovală la mijloc, Zoe în kimono cu ibiși albaștri și trandafirii, înșirați în procesiune peste un câmp cu flori violete, îl aștepta răsfoind o revistă ilustrată.

— Sunteți gata?... Ți-ți-ți!... Mare minune! se miră Sofron despăturind șervetul. Ce-e întunericul ăsta, frate?...

Era aprinsă o singură lampă de masă cu glob albastru, translucid. Așa, încăperea părea mai mică și mai prietenoasă, cu unghierele ascunse în umbră. Sofron Vesbianu merse până la ușă, răsuci butonul, aprinzând toate becurile candelabrului. Lumina scântee orbitoare și prea vie, în cristale și în tăvile de metal.

Sala de mâncare avea două oglinzi mai înalte decât statul omului, fără ramă, în doi pereți față în față. In ele se aprinseră acum nenumăratele candelabre, în lanț neîntrerupt ca într'o nesfârșită sală unde la mese fără de capăt, aceiași Zoe Vesbianu, multiplicată în zeci și zeci de exemplare, în haina japoneză cu păsări albastre și trandafirii peste câmpul liliachiu, privea îngândurată în albul farfuriei, în fața omului scurt, gros și cu chelie, în care lumina se răsfrângea ca într'un genunchiu luciu.

— Așa da! exclamă cu glasul lui excesiv de subțire pentru înfățișarea-i rotundă de cantalup. Așa da!... Ce-am ajuns să facem economie de lumină?

Fata servea fără zgomot, cu pașii înăbușiți în lâna covorului.

Sofron Vesbianu picură fața de masă, își picură cămașa și o șterse cu miez de pâine. Mesteca lacom, clefăind; presăra sare și piper din belșug, înainte de a gusta.

Vârî cuțitul în pește. Zoe îi luă cuțitul din mână ca unui copil rău crescut și i-l puse alături pe scăunașul de argint. Sofron îl apucă din nou:

— Lasă-mă frate, cu mofturile astea! Așa am învățat să mănânc de când m'a făcut mama și slavă Domnului, îmi merge! De ce-i cuțit? N'o să mănânc doar supa cu el!...

Turnă vin, îl gâlgâi pe gât, plescăi din limbă...

Impinse farfuria cu tort.

— A se slăbi cu cofeturile. Niscai brânză!

Fata alergă cu farfuriile de brânzeturi. Zoe frunzări din mâncare puțin și fără poftă. Rămase privind uitat, la omul care mesteca alături, se scobea în dinți scuipând resturile în farfurie.

Niciodată nu-şi vorbeau decât încrucişând cuvinte înţepătoare. Il prindea ciupind slugile. Vorbea despre restul lumei cu dispreţ. Era grosolan şi scandalos de mulţumit de sine. Ce se petrecea în capul ţuguiat, şi dincolo de ochii mici şi unsuroşi, ca două măsline înfipte sub sprincene? Averea şi-o adunase singur, era temut de tovarăşii lui, toţi spuneau că e priceput în întreprinderile-i numeroase; aşa dar nu era un imbecil cum îl judeca ea. Poate viaţa nu cere numai decât să ştii când trebuie şi când nu, să te serveşti cu cuţitul, să nu clefăi şi să nu te stropeşti cu sosuri, să nu-ţi ghemuieşti slugile în unghere şi să nu vorbeşti ca lăptăreasa... Lângă omul acesta trebuia să-şi sfârşească viaţa, să îmbătrânească. Fără nici o zare. Ca o osândă. Se poate oare să nu caute aiurea o evadare din această vulgaritate?... Cum îi păruse viaţa un dar ispititor şi divin, plin de toate făgăduelile şi voluptoasă ca o înserare de August, atunci când rămânea gânditoare pe filele de roman, citite în dormitorul pensionului!... Toate au sfârşit aci. Fără nici o scăpare. Ca în visurile rele când vrei să te trezeşti şi nu poţi...

Sofron Vesbianu sfârşi de mâncat şi îşi şterse gura cu tot şervetul, aruncându-l peste pahare.

— Şi ce-ai rămas aşa pansivă? o întrebă, apucând-o de bărbie cum făcuse cu un ceas înainte, cu fata din casă.

Zoe se scutură de silnica desmierdare.

Işi aminti cuvintele fetei din casă şi întrebă:

— E adevărat că avem mobilizare?

Bărbatul o privi uimit de atâta ignoranţă, imitându-i glasul:

— E adevărat că avem mobilizare? Dar bine cucoană, pe ce lume trăeşti?... Urlă oraşul, şi dumneata par'că acum te-ai trezit din somn. Sigur că e mobilizare, stare de asediu, război, ce pofteşti!... Au vrut războiul: îl au acum. Să-i vedem!... Pierd jumătate de milion cât am de încasat dela nemţi, dar să-i vedem şi pe ceilalţi. Război, război! — de doi ani nu mai putem răsufla de viteji...

Sofron Vesbianu indignat, cu mâna tremurând, turnă vin în pahar, îl răsturnă pe gât şi se ridică rostogolind scaunul.

Strigă fata să-i aducă pălăria şi amintindu-şi că oricum, într'o zi ca aceasta istorică, nu se poate despărţi de nevastă ca întotdeauna, îşi ţuguie buzele unsuroase şi o sărută pe frunte, punându-i mâna pe umăr, acolo unde era semnul muşcăturei lui Radu Comşa.

— La revedere, micuţo! Nu lua şi tu toate aşa... Aşa sunt eu, nervos! Înţelegi, o jumătate de milion...

Işi aşează pălăria pe sprânceană şi circulă pe picioarele scurte.

Zoe privi cu ură spatele omului îndreptându-se spre uşă, cu ceafa groasă şi revărsată, cu un cerc de chelie ieşind alb de sub pălăria de pai.

Işi şterse apăsat cu batista locul sărutat.

Dar uşa se deschise din nou şi Sofron Vesbianu apăru făcând o reverenţă exagerată:

— Uite micuţo, nu rămâi singură! L-am întâlnit pe scări.

In dosul lui, păşi în haine cenuşii, un bătrân uscăţiv şi înalt, cu părul alb, purtând într'o mână bastonul cu mâner de fildeş, în cealaltă pălăria de pai pe care o înclină cu un gest larg de muşchetar ce nu capitulează vârstei: Dumitraşcu Racliş.

— Papà! sări Zoe din loc, întinzându-i fruntea.

Dumitraşcu Racliş lipi buzele uscate de fruntea fică-sei, apoi se trase un pas îndărăt şi o admiră cu emfază.

Pe urmă ameninţând cu un deget uscat pe Sofron Vesbianu, care asista la scenă cu pălăria pe ceafă, cu picioarele scurte răşchirate:

— Vezi, aşa îmi place! Să-mi ştii de frică, Piston! ţi-am spus: Delicat cu fetiţa, cum te porţi cu un om fragil!... Altfel...

Ameninţarea şi-o termină răsucind bastonul într'o figură de scrimă, cu cel mai perfect aer de spadasin, după care lucru râse singur cu sgomot, şi se aşeză pe scaun, picior peste picior, cu mâna ţinând pălăria dusă la şold; cu cealaltă rezemată în mânerul de fildeş.

Sofron Vesbianu mormăi ceva neînţeles, duse un deget la pălărie, cum se salută între ei gardiştii, eşi pe uşă, de astă dată definitiv.

De pe obrazul lui Dumitraşcu Racliş masca de jovialitate teatrală căzu, lăsând numai înfăţişarea unei mari oboseli. Intrebă căutând din ochi, loc pălăriei şi bastonului:

— Ce-are mormolocul de e atât de botos astăzi?

Zoe dădu din umeri, luându-i lucrurile din mână: Cine se interesa de grijile ori bucuriile lui Sofron?

Şi întorcându-se după ce a pus în cuer bastonul şi pălăria:

— Papà, de sigur n'ai luat masa...

Dumitraşcu Racliş protestă.

— Cum, fetiţo? Crezi că de aceasta vin întotdeauna?

Zoe nu-l ascultă. Sună, porunci slujnicei să pună tacâmuri noi, îl servi singură ca pe un copil întârziat dela masă după haimanalâcuri.

Cu toate împotrivirile dela început, Dumitraşcu Racliş devora cu pofta unui înfometat... Dar trebuia într'adevăr un ochiu expert

pentru a ghici această foame, sub gesturile stăpânite, savant cuviincioase şi sub aerul distrat cu care îşi scotea a doua oară în farfurie, povestind o anecdotă dela club, amintind o întâmplare din tinereţea-i foarte furtunoasă. Zoe îl privea şi îl asculta cu o dragoste mărită în acea seară de senzaţia singurătăţii în care se afla. Nu-şi păstra multe iluzii despre acest părinte de teatru, dar îl iubea ca pe un copil stricat.

Venea pe la dânsa numai când avea nevoie de bani. Işi tocase averea în cărţi. La club îşi dădea şi acum ultima centimă. Privite de aproape, hainele croite cu pretenţie de impecabilă eleganţă, ghetrele albe, cravata de mătase, arătau ca şi figura, o mare oboseală. Se vedeau marginile uzate, se simţea mirosul de benzină. Dumitraşcu Racliş îşi ascundea sărăcia ca o pecingine ruşinoasă. Sub înfăţişarea bonomă se pitea un egoism crunt.

Impărţise în dreapta şi în stânga dureri pe care nici nu le observase. Işi ruinase mai întâi sora. Nevasta îi murea de ftizie într'un sanatoriu din Elveţia, în vreme ce el se îndeletnicea să-i joace zestrea pe două tablouri la Monte-Carlo. Pe Zoe o închisese în pension la Călugăriţe, unde apărea rar, cochet, periat şi parfumat ca un amant, încărcat de cadouri, fleacuri, bomboane şi cutioare, ca să dispară o jumătate de an, cutreerând toate staţiunile de băi din Europa, unde se aflau cazinouri şi de unde îşi amintea că are un copil, pe o carte poştală ilustrată, cu o grăbită semnătură cu creionul, sub privelişte a unui Cazinou. Când Zoe sfârşise pensionul, îşi sfârşea şi dânsul de risipit averea: a lui şi a fetei. Sofron Vesbianu îi cumpărase ultima sfoară de moşie, o întrezărise pe Zoe, când supraveghea împachetarea bagajelor la conacul de unde era isgonită, îl chemă pe Dumitraşcu Racliş în cancelaria contabilului şi după o jumătate de oră, când au eşit amândoi, odată cu moşia, omul nou aproape cumpărase şi fata fostului proprietar.

Fericit şi inconştient, Dumitraşcu Racliş zugrăvi copilei abia eşită de pe băncile şcolii viaţa fără de grijă, de confort şi belşug pe care i-o oferea omul cu picioarele scurte, cu burta rotundă şi cu chelia ţuguiată ca vârful unei căpăţâni de zahăr.

— Dar e urît, nu mai e tânăr şi e vulgar! suspinase Zoe în batistă, văzând în ce odioasă fiinţă se întrupase prinţul şarmant visat şi de ea, ca de toate colegele din pension.

— Frumoşi sunt numai tenorii de operă. Că nu e tânăr cu atât mai bine: nu te va plictisi cu expansiuni juvenile şi dacă e vulgar, va fi un joc pentru tine să-l civilizezi! rezolvase sumar Dumitraşcu Racliş toate problemele de conştiinţă, şi după nuntă plecă

felice şi întinerit să cheltuiască banii vânzării — a moşiei şi a fetei — la Spa, la Biaritz, la Nissa, la Dauville, la Ostanda.

După un an se întoarse cu o valiză mică şi un costum de voiaj, restul bagajelor erau gaj la hotel Negresco din Nissa. De atunci trăia „împrumutând" dela Zoe bani, pe care avea să-i restitue odată şi odată, când va isbuti martingala. O sută, cinci, o mie — hârtiile se mistuiau discret în portbilet, de unde mergeau deadreptul, pe masa verde a clubului.

Pentru Sofron Vesbianu nu mai găsea acum decât vorbe dispreţuitoare: mormoloc, piston, cantalup, chameau, şi aproape îi făcea vină Zoei că-l suportă de bărbat, uitând cu desăvârşire cine pusese la cale această hidoasă împerechere.

Zoe îl privea ciugulind boabele de struguri, şi văzându-i funta inegal înodată, i-o desfăcu şi o prinse din nou cu o atenţie de îndrăgostită:

— Papà, am să trec pe la tine să fac ordine...

Dumitraşcu Racliş locuia într'o cameră mobilită, a cărei chirie o plătea Zoe, ca şi bacşişul servitoarei, ca şi florile pe care i le aducea să înveselească încăperea cu miros de tutun, cu ziare răvăşite pe toate scaunele.

Când împinse farfuria cu struguri, Zoe îi ceru portbiletul şi urcă scările în ietacul ei, să-şi depună birul. Dumitraşcu Racliş aprinse o ţigară înfiptă într'o ţigaretă lungă şi groasă de chilimbar. Contemplând inelele de fum îşi recapitulă o socoteală simplă: dacă Zoe îi pune o mie de lei, un pol dă pentru consumaţiile din urmă la bufetul clubului, o sută şaizeci datoria de eri dela ecarté, un pol îi rămâne de cheltuială şi opt sute plini pentru joc. Dacă le rotunjeşte, poate lua bancul singur.

Zoe se întoarse în foşnetul de mătase al kimonoului. Dumitraşcu Racliş îi luă cu neglijenţă portbiletul şi îl puse în buzunarul dela piept, pipăindu-şi haina pe deasupra. Apoi se uită la ceas cu o înfăţişare deodată foarte grăbită. Era nerăbdător să ajungă mai repede la club.

Bugetul se încărcase cu doi lei pentru trăsură. Dar Zoe voia să-l mai ţină încă prizonier:

— Trebuie să iei cafeaua cu mine. Uite o fac eu, aşa cum îţi place ţie: amăruie şi tare.

Dumitraşcu Racliş făcu un gest de resemnare: era gata la toate sacrificiile. Nu putea ghici dorinţa desnădăjduită a Zoei, de a se simţi apropiată de o vietate care să-i îmblânzească singurătatea.

Şi chiar de-ar fi înţeles aceasta, n'ar fi fost în stare să sacrifice un ceas, când la club începeau partidele. O singură preocupare îl stăpânea: Zoe i-a pus în portbilet cinci sutare ori o mie de lei? Şi cum Zoe era întoarsă cu spatele la el, căutând în bufet maşina de spirt pentru cafea, cu o îndemânare de şcolar care copie la teză, scoase portbiletul din buzunar, îi cercetă conţinutul, respiră uşurat — se afla o mie! — şi îl puse la loc. Ridicând ochii văzu că Zoe prin oglindă l-a surprins şi că a roşit pentru el. Atunci desfăcu portbiletul, frecă între degete cele două hârtii de câte cinci sute, strânse buzele dispreţuitor:

— Merçi... Quelle saleté que l'argent.

Şi involuntar, încă odată trase cu coada ochiului la ceas.

— Papà, nu te mai reţin! făcu Zoe cu desgust şi cu umilinţă. Te văd cât eşti de grăbit... Desigur e mai bună cafeaua la club.

— De ce vorbeşti aşa, fetiţo? se apără moale Dumitraşcu Racliş. E adevărat că aveam o întâlnire, dar...

— Tocmai, nu vreau din pricina mea...

— Atunci la revedere! se ridică de pe scaun, căutându-şi din ochi bastonul şi pălăria.

Zoe i le aduse. Îşi plecă fruntea şi se lăsă sărutată. Avu un gest dureros să-l oprească, — atâta nevoie simţea de cineva să-i alunge pustiul! — dar şi-l stăpâni.

— Înţelegi fetiţo, războiul ne aduce atâtea complicaţii! vorbi Dumitraşcu Racliş, numai ca să rostească ceva, punând mâna, pe umărul Zoei, a doua oară în ziua aceia, pe locul unde se afla semnul lăsat de dinţii lui Radu Comşa.

Uşa grea se trânti în urmă.

Zoe rămase din nou singură. Îşi apăsă tâmplele.

Aşa dar războiul...

Râse răutăcios. Să moară toţi. Cum îi urăşte acum pe toţi! Un sfârşit de lume n'ar mai înspăimânta-o, dar nici n'ar înduioşa-o.

Se ridică de pe scaun. In una din oglinzi, se apropie spre ea, în kimonoul cu flori violete şi cu ibişi albaştri şi trandafirii, altă Zoe, atât de aproape că răsuflarea caldă aburi sticla, înnecându-i în ceaţă obrazul.

Şterse negura cu batista şi se cercetă cu luareamintea unei străine, în ochii de culoarea florii de liliac. Cum putuse o clipă măcar să dorească moartea tuturor? Aşa gândesc desigur femeile pierdute. Pentru ele nu e decât egoism, nesaţiul şi pe urmă desgustul cărnei.

Privi cu lăcomie în adâncul ochilor. Aşa se privesc desigur în oglindă femeile pierdute. E o conspiraţie în jurul ei, toate se adună să o piardă. Umărul gol arăta semnul dinţilor lui Radu Comşa, puternici. Aşa poartă desigur, stigmate impudice, trupul tuturor femeilor pierdute.

In încăperea largă, cu toate luminile aprinse, printre dulapurile grele cu scânteieri de cristal şi metale, femeia plecată spre recele joc al oglinzii îşi cerceta cu neliniște ochii în care se regăsea străină şi nedescifrată. Şi alte femei, fără număr, în haine cu flori violete, cu procesiuni de ibişi albaştri şi roz, se plecau scormonindu-şi din oglindă în oglindă, genunile ochilor, dincolo de care se căsca o prăvălire, neputinţa de a delimita realul de ireal, o spaimă.

§ 4.

Neagră Luminiță,

Aș vrea atâtea să-ți scriu dintr'odată, că uite, nu știu de unde să 'ncep. Și nici nu mai sunt sigură acum, dacă scrisoarea te mai poate găsi la Sinaia, ori n'are să ocolească drumul pe la București ori la țară, la Arpășești, după cum erau proectele tale. Are să-ți aducă în acest caz știri învechite, și nici o pagubă dacă se va pierde pe drum.

Lunea trecută am fost și eu cu papà la București pentru niște lucrări care întârziau la Credit. Am stat aproape tot timpul singură la hotel, în afară de mesele pe care le luam împreună la restaurant și de două seri, una la Șosea și alta la Oteteleșeanu, unde se joacă o revistă foarte decoltată, de ne-a fost rușine că mai venisem, dar ne era și rușine să plecăm. Am crezut un moment că în trecere dela Constanța la Sinaia, mai sunteți în București, și am fost pe la voi. Am luat o trăsură și cum mergeam întâia oară singură într'o birjă, mi se părea că toată lumea pe calea Victoriei, se uită la mine. Cum vezi m'am provincializat de tot, ca mătușele mele care au o sumă de obiceiuri pazecișioptiste. S'au speriat acum două săptămâni și mi-au făcut o morală teribilă, fiindcă au descoperit în camera mea câteva țigări și un roman de Gyp: Pierrette, de altfel o prostie.

La voi nu era decât servitoarea, dela care am aflat că sunteți la Sinaia și că domnul Vardaru e singur în oraș. L-a căutat și papa să-l roage să intervie la Credit, dar a fost cu neputință să-l descopere.

Marți, în piața Teatrului, l-am văzut pe domnul Radu Comșa. M'am îndreptat să-i țin calea, foarte veselă și zâmbitoare; eram bucuroasă să aflu vești dela tine și mă gândeam că-i fac un serviciu lui papà, aflându-i unde-l poate găsi pe domnul Vardaru. Dar nu m'a recunoscut și a trecut mai departe, așa că am rămas cu o figură stupidă în stradă, cu toate că mi-am luat aerul că zâmbesc altcuiva, de mai departe. Era cu un domn blond distins la figură, și care trecea printre lume cu privirea absentă și elegiacă. Domnul Comșa

mi s'a părut mai înalt par'că decât anul trecut când l-am cunoscut la tine; şi aşa pârlit de soare, semăna cu Henri Owen, californianul din filmele din Los Angelos. (Nu zâmbi; provincia, cu singura distracţie cinematograful, mă sileşte să-mi culeg rezervele de impresii, dela Pathe, Gaumont, etc...). Dacă şi tu te-ai mai înegrit la mare, îmi închipui ce trebuie să fii! Numai ghioc îţi mai lipseşte, aşa cum ne-am fotografiat în travesti, după balul nostru dela şcoală, în carnavalul de acum trei ani.

Insfârşit, ce să-ţi mai spun? M'am plictisit mai rău ca la noi, la Roman, şi am citit în camera dela hotel în patru zile, trei romane şi un vraf de reviste ilustrate. Imi părea rău acum că nu m'am interesat unde s'a mutat Ilenuţa Colceag, deşi n'am fost cine ştie ce prietene în şcoală. Am căutat în cartea de telefon a hotelului — ştii că tatăl ei e medic cu multă clientelă — 'ar n'am dat peste noua lor adresă. In schimb m'am întâlnit cu Ela noastră, cu Elise Algiu, care s'a măritat anul trecut cu unul din fraţii Negulescu, aviatorii; eşeau dela Jeana d'Arc, când m'am lovit cu ea faţă în faţă. Ne-am sărutat în stradă, era cu bărbatul ei, mi l-a prezentat. Un tip scurt şi cam gras, n'are de loc mutră de aviator şi tot timpul cât am vorbit a stat mut, răsucind între degete o cravaşă cu mâner de metal. De ce i-o fi trebuind cravaşă în aviaţie, n'am putut să-mi explic! Biată Eliza a slăbit mult la figură şi s'a urâţit rău, cu pete pe obraz ca bolnavii de ficat. Are să aibă un copil peste două luni, se cunoaşte dela cincizeci de paşi, cu toate că şi-a făcut rochii largi să ascundă. Nu pot înţelege cum poate eşi cineva pe stradă, în situaţia asta.

Mi s'ar părea că toţi ochii se opresc la mine. Ne-am adus aminte de nebuniile noastre, de grevele şi scandalurile 'ela ora de latină, de fluturii de hârtie pe cari-i acăţam de coada jucheţei, lui domnul Caramfil-Clempuş; orchestra vagneriană din ora doamnei Savel, însfârşit o mie şi una de nebunii, pe care într'adevăr astăzi mă mir că le-am putut trăi vreodată.

Eliza protesta acum că ar fi fost ea capul drăciilor şi parcă îi era ruşine, de toate nostimadele, care o făcuseră celebră şi iubită în toată şcoala. Aviatorul ei asculta foarte plictisit, uitându-se la firmele magazinelor. Cred că le-o fi învăţat pe de rost, pe rază de o sută de metri.

M'am întors la hotel, foarte indispusă. Mă gândeam ce face viaţa din noi, dacă şi dintr'o fată veselă, cu inteligenţa şi drăgălăşia Elizei, nu rămâne într'un an de mariaj, decât o doamnă care atrage atenţia trecătorilor cu talia ei voluminoasă şi apare păzită pe stradă, de un domn anost şi monosilabic, cu cravaşă de jocheu.

Acasă, la Roman, când am ajuns, după huruiala, căldurile şi praful din Bucureşti, mi s'a părut un rai, grădina noastră cu nuci şi aleele de trandafiri.

Şi acum, dragă Luminiţă, să-ţi scriu şi cum ne-a găsit pe noi mobilizarea, în astăseară. Nu ştim cum va fi căzut vestea aiurea, dar în casa noastră par'că venise un fairepart de înmormântare.

Papà s'a întors din oraş negru ca pământul. In vara aceasta ne-a bătut piatra la moşie. Nu eram asiguraţi. Au fost doi ani răi unul după altul. Papà, lăsător cum e, s'a gândit la economie. Recolta din anul acesta, ceva mai bună, i se părea însfârşit o compensare pentru cei doi ani dezastruoşi şi nu se mai aştepta să ne mai încerce Dumnezeu, cu o nouă pacoste. Spera să aranjeze în câteva zile toate cu Creditul — acum cine ştie când o să se mai poată face ceva! Pe deasupra, mai angajase să vândă ce bruma mai avem strâns în hambare din alţi ani; grâul şi secara pe care se încăpăţâna să nu le dea unor negustori nemţi, unui oarecare doctor Mayer, foarte arogant şi prusac. Acum însfârşit îl convinseserăm noi copiii, şi încheiase contract; începuse să încarce în gară — când colo intrăm în război, şi tocmai cu Nemţii! Alţii mai prudenţi şi mai pricepuţi în afaceri, au luat acompto, sau chiar preţul pe jumătate din pâinea vândută, aşa că n'au ce pierde. Ba chiar le convine. Dar noi am rămas cum e mai rău. Frate-meu, Camil, de când s'a întors dela Paris nu face nimic: joacă doar cărţi la club aşteptând să se poată întoarce să-şi termine doctoratul, şi fireşte viaţa şi cărţile costă bani. Bărbatul Emiliei — sora mea cea mai mare, ai cărei ochi îţi plăceau atâta şi spuneai că seamănă cu Fabiola, e de un an concentrat; leafa lui de magistrat de altfel, nici odată nu i-ar fi ajuns fără venitul pe care i-l serveşte papà.

Insfârşit numai pricini de întristare şi griji în toate părţile.

La masă, papà abia a gustat de două trei ori din mâncare. Toţi tăceam. Camil, ca întotdeauna seara, nu era acasă; mănâncă în oraş cu prietenii, zice că e la club, însă Dumnezeu îl ştie pe unde umblă. Dar mai era un loc de mult gol, şi fără să ne spunem, gândul nostru al tuturor, se învârtea împrejur, cum sunt atrase albinele de farfuria unde au fost fructe. E locul lui Todiriţă, frate-meu, cu un an mai mic, chemat de trei luni, la regiment, prin apropierea Bacăului. Pentru dânsul războiul înseamnă ceva mai precis şi mai apropiat decât pentru noi toţi. Bănuesc că şi maman şi papà simţiau acum o mustrare. Nu ştiu de ce Todiriţă a fost întotdeauna aşa, mai prigonit în familie. Poate fiindcă e mai liniştit, şi şi-a văzut întotdeauna de învăţătura lui, fără să ceară prea multe de acasă,

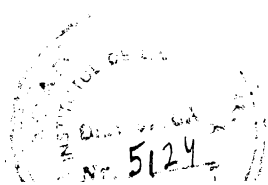

unde toţi socoteau firesc să se intereseze mai mult de Camil, care e mofturos şi pe care niciodată nu-l mai satisface nimic. Acum ne gândeam cu toţii la cel plecat. Dar ce mai puteam face? Maman era plânsă. Atunci ne-am dat seama cât a înălbit în ultimii doi ani...

După masă, am stăruit de papà şi maman să ieşim puţin în oraş. Eram şi eu curioasă să văd ce impresie a făcut în oraş vestea războiului; dar îmi închipuiam pe urmă că mişcarea şi aerul are să le facă bine şi să le alunge gândurile urîte. Şi am avut dreptate. In oraş era o nemaipomenită fierbere. Cânta în faţa grădinei publice o muzică militară. Un grup de liceeni veniau nu ştiu de unde şi se duceau nu ştiu unde, purtând un steag şi cântând imnul lui Iosif. Toate luminile aprinse la ferestre, drapelele scoase afară, ofiţeri şi soldaţi mulţi. Pe o masă, înaintea cinematografului, un student, feciorul preotului de pe strada noastră, rostea o cuvântare. Lumea l-a luat pe sus şi l-a purtat cântând şi strigând cu o vitejie de ai fi zis că sunt cu toţii gata să treacă peste un sfert de ceas Carpaţii. După el se urcă pe masă, cine crezi? Camil al nostru. M'a apucat aşa un fel de frică şi de ruşine. Ce-are să vorbească despre război, el, care stă toată ziua la club şi şi-a petrecut viaţa la pension în Elveţia şi pe urmă neîntrerupt, la Paris, numai noi ştim cu câte sacrificii? Ei bine, a vorbit scurt, şi foarte frumos, ceva mişcător, de-a izbucnit mulţimea într'o nebunie de urale. Lui papà îi tremura mâna sub braţul meu şi în loc să se supere, cum m'aşteptam, şi-a făcut loc în primul rând şi l-a sărutat cu ochii în lacrămi, deşi de două săptămâni aproape nu-şi vorbeau, fiindcă aflase despre o poliţă, ori aşa ceva, iscălită fără ştirea lui.

Pe urmă, când a venit o doamnă, nevasta unui colonel, să-i ceară o chetă pentru o secţie de Cruce roşie pe care au improvizat-o cucoanele în entuziasmul primului moment, papà a scos toţi banii din buzunar, trei mii de lei; el care se plângea că la Bucureşti, cu drumul nostru cu tot, cheltuise prea mult o mie.

Acasă, l-am găsit aşteptându-ne la scară pe moş Pintilie, o slugă veche de a noastră, dela moşie. Venise cu nişte lucruri dela ţară: unt, păsări, etc.

Aflase şi el de război. Are un ginere şi doi feciori concentraţi.

Ne spune, clătinând pletele sure de tot:

— Iacă duduiţă dragă, tot ni-o scris băietul cel mai mic, de-o lună să-i trimitem zăce lei şi nu ne-am învrednicit. Acum mă apucă, aşa o jăle... Cine ştie dacă-l mai agiung banii noştri pe unde i-or mâna oştirea!...

Aceasta era şi pentru el un fel de mustrare târzie, cum simţisem noi fără să ne mărturisim, pentru Todiriţă, în timpul mesei.

Pe moş Pintilie, se vede însă că îl rodea grozav problema, căci după un timp de gândire m'a întrebat:

— Mata ce crezi, duduiţă, oare să-i mai trimetem?

Moş Pintilie spune: „noi, trimetem, ne învrednicim" cu pluralul majestăţii, ca „Noi, Ferdinand I, Rege al României"...

I-am luat adresa feciorului la regiment, să-i trimit douăzeci-treizeci lei.

— Dar despre război, moş Pintilie, întreb, — ce crezi?

— Apoi noi ce să zâcem, duduiţă dragă? Cică neamul nostru de când îi el, tot în războaie a dus-o şi n'o mai pierit. Amu se chiamă că suntem în mâna Domnului!... Cum a fi voia Celui de sus...

După aceste scurte aprecieri asupra situaţiei, moş Pintilie s'a dus să discute mai în libertate războiul, cu vizitiul şi celelalte slugi, la bucătărie.

Vre-un ceas, m'am plimbat singură în grădina noastră, care-i foarte mare şi cu tufişuri sălbatice. M'am gândit la multe, multe Luminiţo. Cum îmi lipseai tu, să stăm acum cu sufletele aproape!... M'am urcat târziu în casă. In camera lui maman, uşa întredeschisă. Am împins-o încetişor. Maman în genunchi, înaintea icoanei, cu candele aprinse, se ruga, poate plângea... Am ieşit fără să simtă. Lui maman îi e jenă faţă de noi, de apucăturile ei bisericoase. Dar acum o înţelegeam prea bine, şi cât îmi era de dureros, că nu pot şi eu îngenunchia cu dânsa, la o icoană, sub o candelă...

Acum am terminat de scris, dragă Luminiţă, şi dela fereastră, din iatacul meu privesc sus o stea. Poate în clipa aceasta şi privirea ta e chemată de dânsa. Aşa gândul nostru se întâlneşte prin noapte. E Venus, ştii steaua pe care o priveam amândouă, cu coatele amorţite, pe marginea ferestrei, în dormitor, după ce adormia M-lle Roche. Toate mi se par atât de departe, atât de departe! Şi nu ştiu de ce-mi vine să plâng. Mă gândesc la frate-meu. Oare şi el va fi ridicat ochii spre steaua aceasta în astă noapte? Şi câţi trebuie să fi fost în ţară, astăzi ca mine, cu ochii la cer? Şi atâtea mame, şi surori care plâng... Dincolo de noi, pe urmă, în toată lumea, atâţia şi atâţia care se ucid... Se cumpără atât de scump fericirea?... E foarte târziu, toţi dorm, poate numai acolo unde a început războiul, se petrece ceva înfiorător. Dar aci toţi dorm, e o mare tăcere şi îmi vine, nu ştiu de ce Luminiţo, să plâng.

Iţi sărut ochii drăcoşi, *Elena.*

****

CAPITOLUL IV

RASBOIUL STEGULEȚELOR.

— Ghiorghio Sân Micloș!
— Ghiorghio Sân Micloș...
— Cic Sereda!
— ...csereda...
— Sepsi Sân Giorgi!
— ...psi Sân Giorgi. Da. Pe urmă?
— Kezdo Vasarhely...

Dură tăcere. Mâna cu steguleţul de hârtie căută în zadar pe hartă.

— E un nume imposibil! Cum ai zis, te rog?
— Kezdo Vasarhely. Cu K şi cu y. Cred că e între Cic Sereda şi Sepsi Sân Giorgi...
— Nu! Imposibil... Nu-l găsesc.

Luminiţa Vardaru îşi ridică pieptul de pe harta prinsă în mesuţă cu ţinte galbene. Era îmbrăcată în haină albă de infirmieră, cu capul înfăşurat în legătoarea de olandă cu mică cruciuliţă de sânge pe frunte. Aruncă în cutia de carton steguleţele tricolore şi luă din mâna lui Radu Comşa foile ultimilor comunicate, să le citească singură.

Intr'adevăr comunicatul armatei de Nord aşa scria: Kezdo Vasarhely cu K şi cu y.

— Ce nume stropşite, Doamne!... Zici că e regiune săcuiască... Ce fel de tipi ori fi şi săcuii ăştia?...

Luminiţa se întoarse la hartă şi de astădată descoperi oraşul imediat; era mai citeţ şi mai mare scris decât se aşteptase.

Infipse steguleţul şi privi acum cu încântare oştirea ei de ace. Pe harta cu vine albastre, însemnând râurile şerpuite printre omizile cafenii însemnând munţii, steguleţele roş, galben şi albastru, arătau ca tot atâtea minuscule fanioane frontul mult dincolo de hotar.

Armatele, acolo străbătuseră în miez de noapte defilee, între stânci cu umbră umedă şi şuvoaie de munte; îngropaseră morţi la margini înalte de codru, în marşuri istovitoare ridicau culmi şi coborau văi necunoscute, de unde neaşteptat începea să secere o mitralieră şi oamenii îşi dădeau sufletul îngenunchind. Convoaie scârţâiau pe şosele şi brancarde cu răniţi rămâneau în urmă; oameni halucinaţi de nesomn şi oboseală păşeau cu praful lipit de sudoare, cu ochii adânciţi în orbite şi cu pleoapele albe. Umerii încovoiaţi de greutatea sacilor şi de povara armelor la fiecare popas erau mai dureroşi; totul se desfăşura precipitat, în afară de orice firesc, între spaimă şi nebuneşti episoade de deşartă bravură; — aci pe harta netedă şi nouă, steguleţele de hârtie se plimbau desfăşurând un război amuzant şi geometric.

Luminiţa puse capacul cutiei de carton şi scutură acele înlăuntru.

— Radule, trebuie să-mi aduci altele. Sunt sigură că în două trei zile, n'or să ne mai ajungă.

Işi înodă mai strâns cingătoarea peste mijlocul hainei albe, şi îngropându-şi mâinile în buzunările largi, se răsuci în călcâie ca o slujnicuţă în şorţ nou.

— Nu e aşa că-mi vine bine?...

Radu Comşa, scufundat în jilţ, picior peste picior, o îmbrăţişă cu privirea. Costumul de infirmieră o prindea minunat. Dar ca s'o necăjească repetă exclamaţia tantei Laura, când o văzuse apărând întâia oară în acest travesti:

— Admirabil! O adevărată soră de caritate de operetă.

Luminiţa Vardaru făcù ceeace numea ea „bot". Adică strânse buzele îmbufnată, cu o mutră pe care o ştia din oglindă că nu e de fel disgraţioasă, ba dimpotrivă.

— Te rog! Ai putea cel puţin să fii mai original în spirite.

— Dar nici nu m'am gândit să fac spirite... E o simplă constatare! o necăji mai departe Comşa, cu ipocrită nevinovăţie.

— Frumoasă constatare! dădu din umeri Luminiţa, trecând prin faţa oglinzei şi cercetându-se din treacăt, cu o uşoară nelinişte. Imaginea mlădioasă din oglindă însă o asigură. Ce spuneau ei? Era o foarte simpatică soră de caritate!

Puse în braţele lui Radu Comşa un vraf de ziare şi-i făcu o reverenţă:

— Fiindcă nu-ţi plac aşa, mă duc să mă fac „civilă"... Peste o jumătate de oră au să fie toţi aci. Nu vreau să mai fiu subiect de glume. Dacă doreşti ceva, suni! Butonul ştii unde e... arătă nasturele de porţelan lângă draperia uşei. Pa!

Paşii Luminiţii se auziră depărtându-se într'o cameră, pe urmă în alta, pe urmă de loc.

Radu Comşa dădu drumul ziarelor, jos pe covor, alături de jilţ, şi rămase privind prin uşa larg deschisă, afară, în grădina cu trandafirii legaţi cu sfoară galbenă de tei, lângă stâlpişorii vopsiţi verde.

Era în holul caselor lui Alexandru Vardaru, după ceasurile şase.

Soarele de sfârşit de August, răsfira printre frunze raze domoale, cu o melancolică presimţire de toamnă. Pluteau uşor funigei albi legănându-se în lumina oblică. O vrabie ciripi cenuşie pe scările peronului şi ciupi o gâză nevăzută. Pe sub teii aleei, dincolo de vergelele de fier ale grilajului, întorcându-se dinspre capătul şoselei, trecu o femee cu capul ascuns de o umbrelă albastră.

Mergea încet, singură, şi o clipă Radu Comşa tresări: îi păru că recunoaşte mersul şi trupul Zoei Vesbianu. Dar femeia opri o trăsură goală şi se urcă închizând umbrela. Era o necunoscută: o femee în vârstă, cu părul alb — cum o putuse asemui cu Zoe? De altfel, de ce a tresărit? Acum trei zile a întâlnit-o neaşteptat în faţă, în plină Calea Victoriei, încât n'a mai putut-o ocoli. A salutat-o şi Zoe i-a răspuns cu surâsul din totdeauna, caşi cum nimic nu s'ar fi întâmplat. Ce însemna într'adevăr măruntul lor episod, în precipitarea de evenimente care-i târa pe toţi, nimeni nu putea spune încotro?

Radu Comşa îşi schimbă piciorul amorţit. Cu degetul răsucea un canaf dela braţul jâlţului, cuprinzând în gânduri nehotărîte aceste întâmplări care s'au petrecut în mai puţin de două săptămâni.

A treia zi după ce fuseseră afişate ordinele de mobilizare, se înfăţişase la minister. Îşi dădea bine seamă acum, că Alexandru Vardaru avusese toată dreptatea. Dela birou, Onisfor Sachelarie plecase, toate lucrările se încurcau întrerupte, era nevoie de muncă de o lună cel puţin, să fie restabilite aşa cum cereau împrejurările noi.

La minister, căutase îndelung, dintr'un culuoar pe altul, să descopere serviciul unde-l îndrepta ordinul mobilizării.

— Trebuie să fie la domnul Ispaşiu! îşi dăduse cu părerea o dactilografă cu buzele foarte roşii, cu un început de mustaţă şi cu mâneci de lustrin negru, trecând cu un teanc de hârtii la semnat. A doua uşă la stânga!

Domnul Ispaşiu avea o figură slăbănoagă şi prelungită într'o bărbiţă roşcată, către care păreau că se preling în jos toate trăsăturile amărîte. Citi hârtia scobindu-se în creştet cu un vârf de creion, întorcând-o pe o faţă şi pe alta, pe urmă i-o întinse îndărăt, ţinând-o depărtat, cu două degete, ca ferindu-se de o atingere impură.

— De unde vrei să știu eu, *domnule,* unde-o mai fi și serviciul ăsta? Au înființat atâtea că nu ne mai cunoaștem ministerul... Aci e un haos, *domnule,* un haos! se văetă domnul Ispășiu, aruncând o privire gălbue și bolnavă împrejur, peste dosarele și hârtiile clădite din toate părțile pe birou, în dosul cărora făptura lui puțină se mișca asfixiată, ca șoarecii sub globurile aparatelor de laborator, de unde a fost pompat aerul.

Ușî se deschideau și se închideau fără întrerupere; funcționarii și oamenii de serviciu cărau alte hârtii și alte dosare.

— Ionescule, ia vezi ce e cu ordinul *domnului!*

Apăsă pe *„domnul"* și *„domnului"*, ca să păstreze o distanță bine precizată, între el, șeful unui serviciu împovărat de importante lucrări și streinul care se plimba pe vremea aceasta cu *„ordine"*; știa el cu ce fel de *„ordine"!*

Ionescu, luă și el hârtia și o citi cu luare aminte. Se scobi cu coada condeiului după ureche — se vede că în tot biroul, după exemplul șefului, perplexitatea se manifesta prin actul scărpinatului — o întoarse pe o parte și pe alta, deschise un sertar ca și cum de acolo avea să țâșnească ideia luminătoare, îl închise desamăgit, și era gata să-i dea ordinul îndărăt, când se dumiri:

— Să vedem la domnul Bârzotescu! Dânsul are un serviciu nou... Poftiți după mine!

Il purtă pe o sală lungă la dreapta, pe urmă la stânga. Radu Comșa își spunea că n'are să mai nimerească niciodată să mai facă drumul îndărăt, prin acest labirint. La o ușă cu o inscripție nouă cu prea frumoase caractere gotice, pe un carton spânzurat cu șnur, călăuza se opri:

— Intrați aci! Cu domnul Bârzotescu o să vă înțelegeți imediat. Nu e ciufut ca al nostru... Nene Iliuță, ia 'n vezi dumneata! îl dădu pe seama unui moșneguț, apărut din pământ, sugând un capăt de țigară care-i frigea degetele.

Intr'adevăr, domnul Bârzotescu părea să nu fie ciufut de loc. Foarte gras, cu părul sur tuns cu mașina și cu mustăți groase și albe, răsucite cu oarecare pretenție de ștrengărie, domnul Bârzotescu, părea fericit la culme de tot ce vedea și auzia.

Citi ordinul dintr'o aruncătură de ochi și-l puse sub o placă de sticlă neagră. Își frecă cu mare mulțumire mâinile bondoace care-i ieșiau din manșetele tari și rotunde:

— Bravo! Perfect! Ne adunăm, ne adunăm!

Radu Comșa întrebă care-i vor fi atribuțiile viitoare. Despre aceasta domnul Bârzotescu nu știa încă nimic.

— Înțelegi, drăguță, abia acum ne organizăm! Așteptăm un maior... Bravo! Perfect! Are să fie un serviciu foarte important, și cu mine sunt sigur că or să meargă lucrurile strună. Fumezi? îi întinse o tabachere mare de piele, unde se aflau rânduite cu siguranță, cel puțin o jumătate de cutie de țigări.

Radu Comșa mărturisi că nu fumează decât rar. Dar luă o țigară să nu refuze un om atât de amabil ca viitoru-i șef. Domnul Bârzotescu aprinse un chibrit și-i oferi foc. Își suflă nasul sgomotos, ca o detunătură de armă, într'o batistă uriașă și cadrilată cu verde și cu roșu, ca un plan de oraș model, parcelat. Destănui pe urmă, după ce împături batista și o așeză în buzunarul dela piept:

— Mi-a vorbit, domnul deputat Vardaru despre dumneata. Spunea să te am în grijă, că ești un tânăr distins. Bravo! Perfect! Ehei, dacă primea domnul Vardaru să fie secretarul nostru general, altfel ar fi mers lucrurile. Bravo! Perfect! Dar merg bine drăguță; să știi dela mine că merg bine și așa. Bravo! Perfect! Să te prezint acum și colegilor...

Domnul Bârzotescu își mișcă cu mare bunăvoință trupul gras până la ușa de alături; deschizând-o îi împinse pe Radu Comșa înlăuntru și după aceea astupă în urmă intrarea cu tot corpul voluminos. Zâmbea foarte fericit, îmbrățișând cu privirea pe cei din cameră, ca un părinte care-și admiră copiii:

— Bravo! Perfect! Să vă prezint copii, pe domnul Radu Comșa. Să știți dela mine: un tânăr foarte distins! Bravo! Perfect!

Radu Comșa strânse mâinile celor din cameră. Erau trei. Fumau și citeau ziare. Doi aveau figuri necunoscute. De unul singur își amintea că îl întâlnea adeseaori pe stradă, la Capșa, la teatru, însfârșit *tip*, de Calea Victoriei. Îi rămăsese figura în minte, fiindcă văzută din față observase că părea destul de simpatică pe când din profil, arăta o bărbie fugind îndărăt, ca un profil de pește, neliniștitor și dezagreabil.

Domnul Bârzotescu se retrase în biroul său. Bravo! Perfect! Și Radu Comșa rămase cu nouii camarazi. Nimeni nu putea da nici o lămurire asupra serviciului. Erau mobilizați acolo, fără îndoială după mari și grele stăruințe, și asta era în definitiv tot ce-i interesa.

Mai departe, lucrurile rămâneau să le „organizeze" maiorul când o veni și șeful care din camera de alături se auzia suflându-și nasul din când în când, ca înăbușite focuri de salve, încolo băiat bun: bravo! perfect!

Maiorul sosi abia după trei zile. De atunci tot organizează. E vorba de un birou statistic, de repartizare, centralizare, etc., etc. In camera mică, s'au centralizat şi distribuit la mese, deocamdată şapte camarazi care fumează, citesc ziare, comentează mişcările de pe front şi după două-trei ore, se împrăştie fiecare la treburile lor.

Domnul Bârzotescu e însă deplin fericit. Işi freacă mâinile grase şi oferă tuturor, cunoscuţi şi necunoscuţi, ţigări din tabacherea groasă de piele:

— Bravo! Perfect! Ne organizăm, ne organizăm!

In lumea aceasta Radu Comşa nu se simte la îndemână. Glumele lor, judecata uşoară, optimismul de oameni fericiţi cari socotesc războiul o cumpănă numai pentru cei mulţi, dincolo de persoanele lor sacre şi inviolabile, îl fac complice la o faptă care-i râcâie inima. Indată ce va termina lucrările la biroul lui Alexandru Vardaru şi al său, va renuţa singur la toată siguranţa şi confortul, care i-au căzut din senin, fără să le caute. Dar aceasta nu se va întâmpla de cât peste câteva săptămâni. Lucrurile la biroul lor merg mai greu decât la al domnului Bârzotescu. Domnişoara Betty nu mai dovedeşte la maşina de scris. Alexandru Vardaru, după ce şi-a adus familia dela Sinaia e numai pe drumuri, când în Ialomiţa, când în Moldova, luptând să scape de rechiziţii recolta şi vitele dela moşii, să organizeze culesul, treerul şi arăturile de toamnă, cu braţele puţine, câte se mai pot afla în satele deşarte. A făcut parte dreaptă: jumătate din recoltă a pus-o la dispoziţia armatei. A mai dăruit pe urmă, fără nici o plată, grâul şi secara pentru care primise banii dela domnul Carol Mayer şi nu apucaseră să fie predate. Era astfel cu sufletul liniştit. Dădea războiului tot ce putea da. Dar când a fost vorba să i se ridice caii cei mai buni de muncă, vitelc şi carele pentru convoaie, a ţinut piept tuturor ordinelor. Domnişoara Betty a bătut pe clapele Yostului, multe întâmpinări diferitelor servicii de ministere, de unde hârtiile ieşiau cu rezoluţii gata în 24 ore şi mergeau să apere gospodăriile Vardarilor primejduite...

In câteva zile, Capitala luase o înfăţişare necunoscută. Mulţimea străzilor era împestriţată de uniforme nouă; regimente plecau, escadroane de cavalerie se înşirau spre gări bătând cu copite de fier, cadenţat şi sonor, granitul pavajului.

După bucuria nedumerită şi înfrigurată din cele dintâi ceasuri, se destinsese altă bucurie, mai calmă şi mai sigură. Evenimentul zilei fu o apariţie nouă: comunicatul.

Oameni care nu se cunoşteau îşi vorbiau înaintea foilor lipite pe zid, îşi strângeau mâinile destăinuind veşti „sigure" despre care

comunicatul din prudență, nu vorbea încă. Fiecare știa o noutate senzațională: trupele se aflau mult mai departe decât le arăta oficialitatea, în două săptămâni au să bată la porțile Budapestei. Prin Rusia porniseră regimente franceze și engleze. O jumătate milion de ruși, stau gata să năvălească în Maramureș. S'au trimis României trei dirijabile și câteva escadrile de avioane, dela Salonic. Austria a cerut pace. Dar nu vrea nici Anglia, nici Vodă, și nu vrea nici poporul.

Pe urmă apăru Zepelinul. Luminile ascunse, ferestrele astupate, trăsurile și mașinile cu felinarele acoperite de foițe albastre, nopțile bâjbâind la lumina palidă a stelelor, pe străzi devenite deodată necunoscute și misterioase, și de unde apărea neașteptat o umbră amenințătoare: „Stinge domnul, țigara!"; fășiile proectoarelor plimbându-se pe cer în căutarea dihaniei aeriene, clopotele Mitropoliei sunând alarma, mugetul sirenei de la Arsenal, toate dădeau existenței un farmec nou, senzațional, pitoresc, o atmosferă ireală și factice, de teatru. Pe urmă, în plină fierbere de bravură, când comunicatele de Nord erau atât de generoase: Turtucaia!

Automobilele și camioanele rechiziționate într'o jumătate de zi. Fiaturile crucii roșii cu perdelele albe cenușii, străbătând mute și repezi străzile spre barierele de sud. Svonuri grele, ochi căutând cu nerăbdare comunicatul care devenea laconic, mulțimea tăcută, cu bucuria ucisă pe fețe, neîndurându-se să se culeagă acasă...

Alexandru Vardaru îi liniștise pe toți ai lui: Comandantul armatei de pe frontul Dobrogei își râsese la Jockey, de această panică absurdă și fără temei:

— Mais, c'est notre Verdun, moncher! Qui s'y frotte s'y pique!

Treceau printre zidurile de curioși opriți pe marginea trotuarelor, cele dintâi convoaie de prizonieri din Ardeal: austriaci și unguri în fumuriile lor uniforme sdrențuite, cu fețele palide și țepoase de barba de câteva zile, cu privirea opacă și cu mersul lălău, de turmă. Dar tot atunci își făcură apariția și altfel de convoaie, care-au strâns deodată inimile, și-au făcut trecătorii să meargă lăcrimând singuri pe străzi. Soldați din regimentele Turtucaiei, cu brațele în fășii albe prin care străbătea roșul sângelui, oameni care nu puteau da nici o lămurire, purtând în ochi vedenii de spaimă, în cuvinte nelegate, pomenind despre ceva plin de groază care s'a petrecut acolo: carne pisată de tun și cai aruncați în Dunăre, comandanți părăsind posturile, răniți măcelăriți de bulgari, copii cu mâinile tăiate, ofițeri sburându-și creerii când ultimul foc de baterie a fost tras, batalioane luptând în cămașe, până la ultimul om.

Radu Comșa, încercase să smulgă o știre mai limpede dela un asemenea om. Soldatul privi cu neliniște spre locul, unde dincolo de ziduri și câmpuri, se afla iadul de unde scăpase. Era negricios, pipernicit, fără nimic eroic în înfățișare. Nasturii de la tunică îi erau smulși, capela prea mare pentru capul cât un fruct chircit, îi cădea peste urechi de trebuia s'o ridice mereu de un colț, în sus. Nu se uita în ochi când vorbea. Privirea îi căuta în lături, ca la câinii bătuți care dau târcoale în preajma maidanelor. Nu știa să spună nici cum a scăpat, nici cum a ajuns aci, nici unde-i este regimentul. Se dădea din umbră mai la soare, și se vedea bine că lumina călduță era pentru dânsul o mare fericire pe care o căuta cu lăcomie.

Il muncea o singură teamă:

— Pușca, zău că n'am lepădat-o, domnule! Mi-a luat-o domnu sublocotinent. Zice: Inainte, băieți! Și-mi trage pușca din mână. Pe urmă, nu l-am mai văzut. Dac'o murit, acuma cum mai dau ieu samă de pușcă?

— Dar nemții, erau mulți? îl întrebase Radu Comșa.

Omul căută cu ochii un copac ori dincolo de grilajuri o pajiște de iarbă, fiindcă voia să spună „câtă frunză și iarbă". Nu văzu însă de cât ziduri și asfalt. Socoti de prisos să se folosească de vorba lui de toate zilele cu un târgoveț. Răspunse scurt:

— Mulți, domnule!

— Ei câți? Două-trei divizii! Un corp!

— D'apoi cine-a stat să-i numere, domnule!

— Și bulgari, turci, erau?

— Or fi fost ei și bulgari. Parcă cine-i cunoaște!

— Ei, dar spune-mi și mie cum a fost lupta!...

— Apoi, cum să fie! Ne-au atacat ei întâi și i-am răspins. Pe urmă, cinci zile tot într'un atac ne-au ținut și noi i-am răspins, și când nu i-am mai putut răspinge, ne-o bătut. Ne-o bătut și ne-o alungat în Dunăre, și-or pierit ai noștri, vai de mama lor...

Aceasta era toată povestea soldatului de la Turtucaia.

Radu Comșa îl vede și acum, cu urechile blegite de capela prea largă, cu obrazul de culoarea humei, cu dâre de sudoare prelinsă, cu ochii căutând neliniștit în lături. Avea o jumătate de pâine neagră într'un sac de pânză, între niște rufe cu matricolă neagră. O scoase, și așezat pe marginea de piatră a unui grilaj, începu să muște din ea, fără grabă, indiferent la vânturarea trecătorilor la deal și la vale.

— Nu-i fi știind dumneata vr'o fântână, pe aproape?

Omul de la Turtucaia, se aștepta poate să găsească în București, o fântână cu cumpănă, ca la el acasă.

S'a întors în ziua aceia cu un mare deşert în gânduri. Se lămurea bine: războiul nu mai era o simplă expediţie cu riscuri neînsemnate. Şi el de acolo lipsea. In puterea unui ordin pe care nu l-a căutat el; dar lipsia. Gândul îi dădea târcoale. Il alunga şi se întorcea iarăşi, furiş, împletindu-se în tot ce făcea în fiecare ceas; când mergea pe stradă, acasă când citia în gazetă comunicatul, în mijlocul unei discuţii în care îşi întrerupea dintr'odată firul şi rămânea cu mâna în aer. Trebuia să sfârşească. In trei-patru săptămâni să pună toate în bună ordine, să găsească în locul lui un om care să-i suplinească în toate afacerile biroului „Alexandru Vărdaru & Radu Comşa", aceasta pentru stima ce şi-o purta lui însuşi...

Luminiţa se apropie în vârful picioarelor, pe la spate, şi-i acoperi ochii cu palmele. Radu Comşa îi desfăcu mânile, sărutându-i vârful degetelor.

Işi schimbase o rochie cafenie, cu bluză cu guler ca la cămăşile bărbăteşti şi cu o fundă îngustă de mătase, care-i dădea înfăţişarea de şcolăriţă. Impinse pe rotiţe un jâlţ, şi aşezându-se, îşi sprijini între spătar şi spate, un puf moale şi altă perniţă, sub ceafă. Flutură un plic:

— Ia să-mi spui te rog, cu ce domn te plimbai acum vre'o douăzeci de zile pe Calea Victoriei? Ce domn atât de distins şi cu privirea elegiacă, încât trece prin îmbulzeala de la douăsprezece ca printr'un parc deşert?...

Radu Comşa o privi nedumerit.

— Ei da, un domn blond şi se pare complectămente absent de pe planeta noastră!...

Luminiţa îi purtă plicul pe sub nas şi isbucni în râs.

— Când faci ochii ăştia stupizi, numai cu Henri Owen nu sameni.

— Dar nici nu vreau să seamăn cu orice imbecil... Cine mai e şi ăsta? se miră şi Comşa.

— Cum imbecil! exclamă indignată Luminiţa. Henri Owen, te rog, eroul californian, spaima banditilor din Los Angelos!... Bineînţeles, banditi de cinema...

Radu Comşa înţelese că îi plăteşte poliţa de adineaori, când o asemuise cu o soră de caritate de operetă. De aceia nu răspunse şi îşi privi cu inzistenţă vârful pantofului.

Luminiţa desfăcu scrisoarea din plic şi îşi aruncă ochii pe câteva rânduri.

— De altfel, aceasta nu e părerea mea. O spune o foarte inteligentă domnişoară, păcat că prea poetică şi sentimentală...

Radu strânse din umeri.

— Să-i fie de bine! O domnişoară care se delectează la cinematograf!... Imi închipui de ce calitate poetică trebuie să fie...

— Pardon! nu vorbi aşa despre prietenele mele! lungi Luminiţa, ceeace numea ea „boţ". Mai ales când ele îmi vorbesc bine de tine şi tu drept recompensă, te porţi nepoliticos... Iţi vine în stradă să ţi se adreseze, iar tu te faci că nu o cunoşti!...

— Atunci e o prietenă cam...

Radu Comşa nu-şi sfârşi cuvântul, înlocuindu-l cu un semn din degete, care arăta cât de puţină consideraţie simţia el pentru inteligenţa şi poezia acestei prietene necunoscute a Luminiţei.

Şi adăogă:

— Când m'am prefăcut eu că nu cunosc pe cineva?

Luminiţa citi din scrisoare:

— „Marţi în piaţa Teatrului l-am văzut pe domnul Radu Comşa. M'am îndreptat să-i ţin calea, foarte veselă şi zâmbitoare, eram bucuroasă să aflu veşti de la tine... Dar nu m'a recunoscut şi a trecut mai departe, aşa că am rămas cu o figură stupidă în stradă, cu toate că mi-am luat aerul că zâmbesc altcuiva, de mai departe"... Ce zici la aceasta? Scrie negru pe alb! îl privi Luminiţa cu ochii oblici, care se făceau înguşti de râs, ca ochii de pisică, la amiazi, când e soarele puternic.

— M'o fi confundat cu Henri Owen al dumisale! spuse Radu Comşa hotărîndu-se în aceiaşi vreme să vadă la cea dintâi ocazie, ce mutră are acest erou de film.

— Vezi cum eşti! îl mustră Luminiţa. Scrisoarea e de la Elena Bilbor, o fată foarte gentilă, pe care ai cunoscut-o anul trecut, la noi. Chiar aci, în hol. Imi amintesc acum perfect! Stătea pe divan în colţul ăsta, când ai intrat tu. Te cunoşteam puţin atunci, şi după ce ai plecat, am vorbit de tine. Aşa cum vorbesc fetele abia scăpate din pension, despre domnii care seamănă cu eroii de film... Imi păreai un tip cam ţepos, şi dacă nu mă înşel m'am exprimat chiar foarte puţin favorabil despre mutra dumneavoastră...

Radu Comşa îşi aminti acum într'adevăr prietena Luminiţei, pe care o cunoscuse aci, dar nu-şi amintea s'o mai fi întâlnit vre'odată de atunci.

— Când asta? întrebă. Marţi, săptămâna dinaintea mobilizărei... Şi zice că eram cu un tip elegiac?

Işi numără în gând prietenii şi cunoscuţii cu înfăţişarea care să frapeze domnişoarele poetice şi sentimentale. Titel Iliescu, nu

putea fi. Il întâlnise abia în ziua mobilizării. Altul? Deodată își aminti și râse:

— Asta-i nostimă! Marți dimineața înaintea mobilizării, m'am întâlnit pe Calea Victoriei, numai cu Măinescu. Era mahmur. Toată noaptea jucase cărți. Scuturat până la ultima centimă. Ce-o fi găsit la el, prietena ta, absent și elegiac? E tipul cel mai sec și mai feroce cu putință! De altfel, nici nu știu cu ce trăește... Puțin pospai de lectură, un doctorat neisprăvit la Paris, o epocă misterioasă în Elveția și pe plajele de la Sud ale Franței... Dar încă odată mă întreb, de unde i-o fi găsit domnișoara Bilbor privirea elegiacă? La el, care toată vremea vântură numai „combinații" în cap și expediente...

Radu Comșa îl vedea înainte pe Scarlat Măinescu, cu hainele întotdeauna după ultimul jurnal, în tovărășia unor femei foarte spoite, tolănit în muscal spre Șosea după chefuri și partide norocoase de cărți, sau în zilele de ghinion, căutând de la ușa restaurantelor un prieten la masa căruia să se invite. Și aceasta îi putea da aerul unui om absent de la cele pământești? Nu poate felicita pe Elena Bilbor, pentru intuiția ei psihologică.

Zâmbi amintindu-și că la despărțire Scarlat Măinescu îl tapase cu doi poli. Probabil că de aceea avea aerul atât de elegiac.

Se gândea cum să-l atace.

— De ce zâmbești? îl întrebă Luminița așezând scrisoarea în plic.

— Mă gândesc că Bucureștii mișună de o sumă de indivizi, pe care nu-i știm de unde vin, cine sunt, cu ce trăesc... Și care la un moment dat pot părea domnișoarelor poetice și sentimentale, coborîți din cine știe ce câmpii elizee...

Luminița nu păru prea convinsă de aceste reflecții. Scrisoarea din mână îi adusese și ei o tristețe: gândurile prietenei despre soarta lor, fosta camaradă întâlnită pe stradă cu aviatorul ei scund și cu cravașă de jokeu, cu apropiata-i maternitate, de care n'avea de ce să fie în mijlocul lumei, mândră. Ce face viața din ele? Dar cu Radu Comșa, nu putea fi decât fericită. Are atâta siguranță!...

Se ridică, apropiindu-se de el, privindu-l în ochi, ca și cum ar fi putut să-i citească ceva tăinuit.

— Radule!

— Ce?...

— Nimic. Sunt ceasuri când mă îndoesc de tot. Aș vrea să mă amețesc. Am nevoie să-mi spui ca unui copil, povești care să mă adoarmă...

Își scutură apoi părul încercând să surâdă. Își amintea că „nu poate, cu numele ei de gaiță, să facă mutră de tragedie".

Radu îi prinse mâna, o sărută și-i trecu cealaltă mână după mijloc, cu o mișcare înceată și sigură, de uriaș care cuprinde o vietate fragilă. Luminița se desfăcu. Se lăsa întuneric, și de umbră se temea. Răsuci butonul. Se aprinse numai un bec, cu lumina învelită într'o capsulă de mătase viorie. Aprinse și luminile de la piano. Răsfoaia vraful de note, după ce-și desmorțise degetele cu câteva refrene de romanțe, neisprăvite pe clape, când sună klaxonul mașinei care aducea pe Tanti Laura și Mihai. Automobilul întoarse îndărăt după Alexandru Vardaru.

Mihai semănă pe drum pălăria și ziarele, se repezi deadreptul la harta cu stegulețe, să descopere după noua linie a frontului, înaintările așteptate în comunicatul de a doua zi.

Rămase tăcut, cu fruntea rotundă, tăiată de o cută preocupată, atins de molima tacticei și strategiei care făcea ravagii. Dar Laura Vardaru, abia își desfăcu șorțul alb și batista cu picătura însângerată a crucii, că și isbucni indignată:

— Mais c'est épouvantable! Dacă se poate numi război!... E un adevărat măcel. Astăzi ne-au adus oameni fără picioare, cu limba smulsă și orbi. Larve omenești, nu oameni. Ah, les canailles!... Și noi care le împărțeam pâine, ceai și țigări, prizonierilor! Ne întreceam care să fim mai afabile cu dânșii. Les canailles!...

Tanti Laura pășia între piano și ușă ca o tigroaică după gratii. Își smulse mănușile plesnind nasturii. Târziu numai, observă prezența lui Radu Comșa și îi întinse mâna grăsulie, albă și moale, în vârful degetelor cu urme cafenii-violacee de iod.

— Mă ierți, te rog... (așezându-și părul care friza sburlit). Je suis complètement folle, mes enfants, folle!...

Nu era nevoie s'o spună. In zece zile Laura Vardaru, se schimbase ca după o băutură vrăjită. Somnolența de bălană păpușă aromită de lectura romanelor lâncede și sentimentale, dispăruse. Se frământa cu toată energia care dormitase atâta vreme în trupul moale și gras, deslănțuită acum frenetic: alergând la spital, la gară, la cantinele improvizte încă haotic; scriind biletele în dreapta și în stânga să ceară camioane, camere libere pentru răniții care nu mai încăpeau la spitale, chemând de zece ori pe zi la telefon. Tresărea la fiecare telegramă, la fiecare sbârnâit de clopoțel. Colonelul Pavel Vardaru, se afla cu regimentul pe frontul Cadrilaterului. De acolo plouaseră numai vești negre. Nu se știa nimic despre el; nu dăduse nici un semn. Noaptea tresărea din somn înăbușită de visuri teri-

bile, avea presimțiri rele — de multă vreme toți socoteau căsnicia lor împotmolită într'o desăvârșită indiferență și această îngrijorare, întretăiată de plânsete și de profeții catastrofale, nu însemnase în casa Vardarilor cea mai mică surpriză a războiului.

Își închisese locuința de pe Batiște; toți se strângeau în jurul lui Alexandru Vardaru ca puii în furtună sub aripa cloștei. Se strămutase aci, într'o cameră mică, unde ghemuise un pat îngust, alb, dur, de internat — „nu voia să doarmă pe somieră și pe puf, când știa că atâția n'aveau unde să-și odihnească oasele". Camera era plină de fotografiile colonelului Pavel Vardaru, care de pe carton zâmbea zeflemist acestei atmosfere tragice, cu obrajii poraspăt rași, sub coafura timpuriu înălbită, din față, din profil, din trei sferturi, cu cea mai senină indiferență.

Laura Vardaru, își adusese și toată „menageria": foxul, basetul, motanul de Angora, pisica cenușie care născuse patru pui, cât patru cărțițe, într'o cutie de pălării, papagalul care în cele mai disperate discuții, isbucnea diabolic refrenul, odinioară dăscălit cu mare bătaie de cap de unchiul Pol:

„Qu'est-ce qui-ii-t'a fichu ça, ma fille?
„C'est un har-tilleur, maman..."
„C'est un har-tilleur, maman..."

Toate aceste vietăți îi dădeau târcoale, cerșindu-i o desmierdare: foxul ridicându-se în două picioare, cu o labă dusă la piept ca într'o declarație patetică de prim amorez, cotoiul înfigându-i nervos ghiarele în rochie, pisica aducându-i în gură, plocon, în poale, pe rând tuspatru puii de sobol, orbi, papagalul sărindu-i pe umeri, închizând o pleoapă de gutapercă pe un ochiu, rotindu-și coada verde și țipându-i brusc în urechi:

„C'est un har-tilleur, maman"

Dar Tanti Laura nu-i vedea, îi îndepărta cu un gest nerăbdător, iar menageria circula desorientată, în casa streină, cu aerul inconsolabil al unei familii de orfani.

Mihai se îndreptă de mijloc, părăsind harta. Aprinse o țigară cu îndrăsneală, și aruncând volute de fum, vorbi:

— In curând suntem dincolo de munții Gurghiului și ai Harghitei... De acolo înainte se deschid văile Târnavelor, Valea Mureșului, tot Ardealul...

— Nu-mi vorbiţi mereu de Ardeal, mereu — se lăsă să cadă cu un suspin în jâlţ, Laura Vardaru. Frontul de Sud, aceasta ne interesează, acolo de unde vin răniţii cu picioarele retezate... Unde Pol în fie ce moment poate să...

— Tanti, războiul nu e un joc de şah, să mişti pionii cu siguranţă şi sânge rece. Cred că e bine chiar că ne-am lovit de la început de un dezastru... Aceasta are să ne mai desmeticească. Învăţăm toate asprimile. Nu mai e o plimbare ca acum trei ani.

Mihai vorbea cu obrajii de faţă îmbujoraţi: preocuparea săpată între sprincene începea să-i dea înfăţişare bărbătească. Şi dânsul se simţea acum alt om. Peste câteva zile îmbrăca uniforma şcoalei de ofiţeri în rezervă. Nu mai pomenea de cât de front; se vedea smulgând un drapel vrăjmaş, îngenunchind cu el încleştat în mână, sub clănţănitul mitralierelor... Cele două surori mai mari de la Iaşi, Cora şi Ralu, îl chemau deseori cu telegrame. Dar chemările îl lăsau rece. O singură grijă îl stăpânea: „Numai de nu s'ar termina războiul înainte de a eşi el din şcoală". Şi în aşteptare luase apucături de campanie, fuma ţigări groase, citea toate principiile de tactică modernă, îşi îngroşa vocea când vorbea de ofensive şi de contraofensive, iar pe ascuns, în camera lui, după ce răsucea cheia, se contempla în oglindă, în uniforma pe care nerăbdător şi-o comandase plătită din banii de buzunar.

Tanti Laura îşi admira nepotul desgheţat mai repede şi mai desăvârşit, de cât cutezaseră toate aşteptările ei. Dar toată bucuria îi era întunecată de gândul că s'ar putea întoarce, dacă va pleca acolo, cu un picior retezat, sau cu orbitele goale şi însângerate, ca atâţia dintre răniţii „ei".

Se răsuci în jâlţ, adresându-se lui Radu Comşa:

— E adevărat că s'au anunţat muniţii şi o misiune de ofiţeri din Franţa?

Radu Comşa dădu din umeri:

— Cine mai poate şti? Rusia e atât de mare şi drumul atât de lung...

— Nici n'avem nevoie, întrerupse Mihai. O să luptăm dacă va trebui, desbrăcaţi la cămaşe, cum au luptat grănicerii dela Turtucaia...

— Ca să murim fără nici un folos! Nu uita Mihai că luptăm cel puţin cu două ţări civilizate, unde şi forţele naturei s'ar părea că ştiu să citească şi să scrie. Războiul astăzi nu se câştigă numai cu dreptate şi bravură, ci cu maşini. Biata bravură nu înseamnă nimic numai ea, înaintea aparatelor cu moartea savant şi precis

calculată. Maşinile au pus stăpânire pe om. Le-a creiat şi acum ne ucid. S'ar spune că războiul e o revanşă a fierului, o luptă de exterminare împotriva omului. Ce-mi foloseşte avântul, dacă mă împiedic în sârmă ghimpată, de jos mă aruncă o mină, din faţă mă seceră mitraliera şi de deasupra, îmi seamănă în cap, aeroplanul, bombe...

— Cum te invidiez că peste o lună ai să fii în linia de foc! rosti Mihai cu părere de rău, fără să ţină seama la pronosticurile pesimiste ale lui Comşa. Dacă m'ar fi lăsat unchiul Alexandru, eram acum voluntar...

— Şi desigur înecat în Dunăre, cum şi-au găsit sfârşitul atâţia! se cutremură Tanti Laura, numai la gândul acestei posibilităţi.

— Ce importă aceasta? Ce poate fi mai consolator decât să dispari cot la cot cu atâţia oameni pe care deabia îi cunoşti şi sânt totuşi una cu tine? Poate fiecare luat în parte să nu înfăţişeze ceeace umanitatea are mai bun. Unii să fie egoişti, alţii canalii, alţii mediocri în fapte, în gândire... Fără nici un ideal în viaţa de toate zilele; umanitate inconsistentă şi elementară, prostimea cea multă. Şi de o dată devin altceva. Un alt suflet. Nu-şi mai aparţin. Mor simplu şi fără să observe că mor cu eroism; acei ce se văetau erî fiindcă îi durea o măsea şi se simţiau cei mai nefericiţi oameni din lume, fiindcă aveau guturai... Ştiţi cum urăsc pe toţi ceştialalţi care s'au pitit la partea sedentară?... Îi văd mergând pe stradă, ruşinaţi de ei înşişi, privind în jos, ca animalele despre care Salust, spunea că le-a făcut natura ca capul înclinat spre pământ, sclave ale poftelor lor grosolane şi temerilor lor tâmpe...

— Oh! viteazul măicuţei! râse Luminiţa trecându-i mâna prin păr.

Mihai se scutură de desmierdare şi bătu nerăbdător din picior:

— Să ştii tu! Şi nu râde... Simt că am să săvârşesc o faptă bravă. Numai să nu se sfârşească războiul până îmi vine rândul şi mie. Trăiam ca un imbecil. Mi se părea un act de curaj să îndrăznesc a fuma înaintea tuturor, ţigarea pe care o fumam pe ascuns. Şi mi se părea evenimentul cel mai formidabil, examenul care îmi dădea diploma de opt clase de liceu. Acum abia îmi dau seama ce sens are viaţa şi ce mare fericire mi-a rezervat destinul, să trăesc o catastrofă care va purifica umanitatea. Cei care ne vom întoarce de acolo, avem să fim alţi oameni...

Luminiţa voi să glumească. Să-i atragă luarea aminte că deocamdată încă nici n'a plecat. Dar Mihai vorbea cu atâta foc, cu obrajii aprinşi, cu ochii scânteetori întrevăzând acea himerică umanitate pu-

rificată, în care şi el va fi un om ideal, nou; — încât Luminiţa se opri. Era atât de departe acest Mihai, de băeţelul care lăcrima pe caetul, mănuşa şi batista Carmencitei, cântăreaţa portugheză dela Alcazar!

— Ascultă, începu...

In clipa aceia însă uşa se trânti de perete, şi apăru Mariţa, slujnica cu ochii de culoarea pelinului veşted:

— Coniţă, a venit Vanea, soldatu lu'dom' colonel!

— Să ştiţi că s'a întâmplat ceva! gemu Laura Vardaru, ridicându-se din jâlţ şi căzând îndărăt.

Intr'o clipă Luminiţa şi Mihai nu mai erau în hol. In bucătărie îl târau pe soldat, pipăindu-l, răsucindu-l, asaltându-l cu întrebările.

— Spune repede... E rănit? A căzut prizonier? Ce s'a întâmplat?

— Cum se poate una ca asta, Duduie, Conaşule? Mai veneam ca să dau ochii? Domnu colonel e voinic şi voios ca un beiu. Am o scrisoare...

— Dă-o repede. Ce mai stai! Pentru numele lui Dumnezeu, ce ticăit! Hai în hol...

Vanea se lăsa greu împins, de la spate, cu capela subsuoară, scotocindu-se în buzunarul tunicei.

— Ai o scrisoare, Tanti! năvăli Luminiţa îmbrăţişând-o cu lacrimi în ochi... Haide odată, Vanea!...

Soldatul lepădă capela lângă uşă şi se plecă să sărute mâna, ştergându-şi mai întâi mustăţile cu dosul palmei.

— Sărut mâna coniţă şi bine v'am găsit sănătoşi...

— Lasă acestea acum... Ce s'a întâmplat? Ce e? Zici că ai o scrisoare...

— Avem, să trăiţi coniţă.

Şi începu din nou să scotocească buzunarul tunicei, de unde scoase un carnet cenuşiu cu scoarţele de muşama vargată şi de acolo plicul cu colţurile îndoite şi gras de sudoare.

— Poftiţi!... Da' domnu colonel n'a avut vreme să scrie multe. A ordonat să vă informăm verbal.

Fericit de cum o adusese cu „informaţia verbală", privi triumfător împrejur, şi luând seama că a călcat pe parchet, se dădu îndărăt până ajunse cu bocancii pe covor.

Trei capete erau aplecate, cu respiraţiile fierbinţi amestecate. Radu Comşa se simţi stingherit. Işi căuta de lucru apăsând mai adânc vârfurile de ac, în harta steguleţelor.

Scrisoarea era laconică. Pavel Vardaru se afla sănătos; trupa fusese topită fiindcă „bandiții" erau bine utilați — dar retragerea era numai temporară. Cerea lenjuri noi, două rânduri de uniforme și manta de ploaie, fiindcă bagajele i se pierduseră. Trimetea îmbrățișări tutulor. Un postscriptum îl zugrăvea întreg: „te rog treci la Ciobanu și ia-mi patru cutii de omari și două sticle de cognac, Martel, trei stele. Spune lui Tache că sunt pentru mine. Dacă are loc, Vanea, adaogă și două sticle de Vieux-Barsac...". Acestea le scria colonelul Pavel Vardaru, cu cel mai imperturbabil calm, de pe frontul unde într'o singură zi căzuseră morți șapte mii de oameni.

— Mai înțelegeți ceva! suspină Tanti Laura, împăturind consternată scrisoarea.

Din sufragerie, glasul gureșei pasări tropicale, răsună ticălos:

— *„C'est un har-tilleur maman!"*

— L-ați adus și pe Jack aici, coniță? se bucură Vanea. Tare-i mai era dor lui domnu colonel de dânsu... Ia'n auziți ce frumos îi mai zice, parcă-i glas de om nu alta...

— Se și potrivesc minunat! Au tot atâta creer în cap și unul și altul! pufni Laura Vardaru, mototolind scrisoarea în mână.

Ii venea să plângă după destinderea nervoasă care-i risipise temerile de până acum. Și era indignată de indiferența cu care Pol Vardaru, trimitea salutări ca dintr'o manevră.

Se întoarse către soldat:

— Ia poftim mai încoace și prezintă-te cu „informațiile tale verbale".

Vanea înaintă doi pași și făcu drepți, ca la raport. Pe obrazul de felul lui decolorat și prăfuit, mai decolorat și mai prăfuit acum, stătea scrisă conștiința deosebitei importanțe la care ajunsese neașteptat. Își iubea colonelul, îi iubea pe toți fiindcă erau oameni darnici, dar în ochii galbeni, îi sclipi scurt o șiretenie de om simplu: „Ține-te bine, Vanea! Dacă știi s'o întorci bine e rost de un bacșiș gras".

Țapăn, cu gâtul întins și cu mâinile lipite la cusătura pantalonului, părea preocupat numai să păstreze cea mai corectă verticală din creștet până în călcâe.

— Haide odată! se frământă Laura Vardaru în jâlț.

Soldatul clipi din genele prăfuite.

— Apoi, v'aș ruga să mă întrebați coniță... De unde să știu ce vreți să știți dumneavoastră?

Luminița își puse mâinile în șold, ca un ofițer la instrucție și îi vorbi cu asprime:

— Vanea, ia uită-te la mine! Să nu mi-l faci pe prostul că-ţi iai adio de la ţigări.

— Vai de mine, duduiţă, se poate una ca asta?

— Sst. Acum povesteşte.

Şi Vanea povesti. Cum la bătaia artileriei puşcoacele româneşti răspundeau ca cu pietre. Cum de sus maşinile de sburat au regulat în câteva ceasuri, vrăjmaşului, tirul. Cum s'au năruit toate întăriturile, îngropate în pământ şi amestecate în sârme, pari şi trupuri omeneşti. Cum cinci zile nimeni n'a închis ochii. Cum ajutoarele veneau târziu şi intrau în foc pe apucatele. Mai mult Vanea nu ştia — nimeni nu ştiuse ce se petrece la dreapta şi la stânga. Se cutremura văzduhul, plouau de sus gloanţele, în furnicarea de oameni, împinsă, când înainte, când îndărăt, schijele pisau şi rupeau carnea. Nu se vedeau, nu se înţelegeau, nu se recunoşteau, atât doar un val îi împingea înainte, altul îi trăgea îndărăt şi peste toţi măturau rafalelele... Dar colonelul Pavel Vardaru, nu-şi pierduse până la sfârşit cumpătul. Fuma ţigară de la ţigară şi-şi stăpânea din ochi trupa. Respinsese opt atacuri, până când un automobil blindat apăru dealungul şoselei împroşcând cu mitralierele. Din casele bulgăreşti, începură pe la spate, focuri de armă.

Se retrăgeau cei din urmă, în a cincea zi, spre seară, când trecu în goană, printre soldaţi, urlând din sirenă, maşina comandantului, fugând spre Dunăre. Colonelul Pavel Vardaru, era în mijlocul şoselei. Nu se dădu înlături. Maşina patină înfrânată. Generalul dinlăuntru era alb ca hârtia. Pavel Vardaru, nu duse mâna la chipiu, nici nu scoase ţigarea din gură.

— Fugi? întrebase privindu-l cu scârbă.

Generalul îngăimase ceva.

— Uite ce laşi în urmă! arătă puzderia omenească risipită printre porumbişti, târându-se prin şanţuri, prăvălindu-se spre Dunăre.

Generalul strigă la şofeur:

— Mână!

Vanea se opri, privi ezitând la Luminiţa şi la Laura Vardaru, apoi luându-şi inima în dinţi:

— Să mă ertaţi că am să spun ceva urît, care nu secade înaintea cucoanelor. Dară atunci domnu colonel, s'o aplecat pe marginea automobilului şi l-o suduit de mamă. L-o suduit ca pe-un soldat, de mamă şi mai urît. Domnul general s'o tras înapoi în automobil şi-o strigat de câteva ori repede: „Mână odată, dobitocule!" Şoferu i-o dat drumu maşinei şi duşi au fost. Pe urmă domnu colonel o aprins altă ţigară, o încleştat fălcile şi n'o mai suflat nici un cuvânt de cât

ordine. Şi sara când am ajuns — că ne mai scursesem puţini spre Silistra — când o aflat domnu colonel că i s'a pierdut bagajele, de scăpasem numai o lădiţă care era cu mine, cu cisme şi ţigări, numai ce mă cheamă aproape şi-mi arde o pereche de palme ca acelea, de-am văzut Turtucaia numai 'n pară înaintea ochilor. Bun! Zic, aieste-s palmele care-l mâncau în vârful degetelor pentru domnu General, care-o fugit de pe poziţie... Ş'am tăcut, ş'am înghiţit. Ştiam eu că după ce se răcoreşte îi pare rău. Se culcă domnu colonel în manta, sub o căruţă. Credeam că doarme. Numai într'on târziu se întoarce într'on cot şi mă strigă: — Nătărăule (ştiţi că aşa-mi zice dumnealui!) Unde-s cismele ălea roşii? — Sânt în lădiţă domnu colonel! zic eu repede. Ţi le dau ţie tanăule, să joci cu ele la nuntă! Eu de colo: — Să trăiţi domnule colonel. Is prea scumpe şi boereşti pentru un păcătos ca mine. Are să creadă lumea că le-am furat şi pe urmă cine are să mai scape din urgia asta ca să mai nuntească!... Mai tace domnu colonel un timp de vreme. — Da ţigările le-ai scăpat, Vanea? — Scăpat domnule colonel, că le-aveam puse în lădiţa cu cisme, deasupra, despărţite c'on jurnal cum aţi zis d-voastră, să nu tragă miros... — Atunci ia-ţi ţie zece pachete, de alea aurite, Pelişor. Zic: — Lăsaţi domnu colonel, că atâta cât îs cu dumnea-voastră, ştiu eu bine că n'am să mor de dorul tutunului...

Se întoarce pe cealaltă parte, mânios foc: — Hai sictir, tanăul dracului! Şi m'o suduit, să mă iertaţi, drept ca pe domnu general, de mamă, m'o suduit şi mai rău.

Jack, din cealaltă cameră se auzia strigând cât îl ţinea pliscul: — *„C'est un har-tilleur maman!"*

Astfel duhul colonelului Pavel Vardaru, palavragiu, tembel, nepăsător şi totuşi brav, era prezent în toată casa, sub cele mai puţin eroice înfăţişări. Vanea mai ştia încă ceva, ce n'ar fi spus să-l fi picat cu plumb topit. In carnetul cu scoarţa de muşamă vărgată mai purta o scrisoare; pentru *M-lle Follette Fantin, Hotel Majestic, camera 38;* epistolă mai puţin laconică şi mai tandră, complectată cu zece prozaice bilete de bancă.

Mihai ascultase toate peripeţiile cu lăcomia unui însetat. Când Vanea sfârşi, îi făcu semn să meargă după dânsul, în camera lui, să-l descoase mai pe îndelete. Prin uşa deschisă năvăli toată menajeria Tantei Laura. Intâi foxul întinzându-se pe picioarele de dinapoi, pe cele de dinainte, strănutând şi cerându-şi locul în braţe. Apoi pisica purtându-şi în gură odraslele oarbe. Când îi adună pe toţi, se întinse torcând, cu puii încleştaţi de burtă, sugând ca patru lacome lipitori. Basetul se încolăci, cu botul înfipt în covor,

resignat şi meditativ. Scăpă şi Jack, târând un lanţ subţire şi şchiopătând de un picior, fiindcă în labă strângea o bucată de zahăr. In jurul Tantei Laura, într'o desăvârşită solidaritate, se adunase să o consoleze de indiferenţa epistolei, o întreagă secţie din Arca lui Noe.

Numai Mem, motanul de Angora, impasibil, sări pe măsuţa cu harta războiului. Bombă mai întâi o spinare de dromader şi încovoiè coada pufoasă ca o pană de struţ. Apoi savant, cu laba rotunjită; începu să se joace cu steguleţele tricolore, culcându-le pe rând la pământ.

CAPITOLUL V.

AVUZUL CU PEŞTI JAPONEZI.

Septemvrie veni cu cer palid şi nopţi clare cum nu mai fuseseră de multe toamne. Soarele învăluia colinele unduioase ale ţării cu lumină ca niciodată blândă, apusurile erau roze ca sideful dinlăuntrul scoicilor, iar sus pe mătasea decolorată a înaltului, se topea alb şi ireal, câteodată numai o fulguire de nor, câteodată numai o legănare de funigel, dar de atâtea ori risipit, fumul ghiulelelor.

Era coaptă şi bună şi îndelungă toamna, ca în amintirea bătrânilor. Să pârguie fructele, să rumenească strugurii, să fiarbă mustul, să ghiftuie hambarele, să duduie morile.

Dar sub cerul acesta clement, fără ploaia şi vânturile echinoxului, ceva înfricoşat şi hain strângea inima oamenilor ca o pasăre gâtuită.

Când listele de morţi deveniră paharul înveninat din fieşte ce dimineaţă, câte-o femeie se împleticea cu un *a!* scurt şi cu fruntea rezemată de perete, ascunsă sub braţul încovoiat, rămânea stană până când alături nu mai suna nici un vuiet de paşi. Acesta era războiul? Cu nevinovată surpriză, ochii întrebau dureros şi încă nedumeriţi, cerşind un răspuns de amăgire. Iar în locul răspunsului, mereu alte comunicate şi alte liste de morţi.

Nimeni nu putea încă să creadă. Pentru aceasta strigaseră, bătuseră din palme, cântaseră? Totul făgăduise să fie atât de simplu, firesc, dinainte hotărît şi voios; şi totul era atât de plin de cutremurare! Soldaţii cu frunze de tei în ţeava puştilor de unde niciodată parcă n'aveau să iasă gloanţele ucigaşe, soldaţii cu crengi de brad la roţile tunurilor — unde erau? De ce chiotul se prefăcuse în geamăt prin somn? Odihnă speriată, vis întrerupt de vedenii, când sufletele se chiamă prin întuneric, din nevăzut. Scrisori rătăcite pe drumuri lungi, de la un mort a căruia mână după ce scrisese, iera acum

în putreziciune când ajungea răvaşul. Scrisori unde cu litere tremurate, copiii îşi trimiteau sărutul lor inocent, căutând în deşert omul cu pieptul sfărâmat de fier, cu degetele în iarbă, devenit hoit puturos, cu larve în globul ochilor. Şi cadavre fără nume, aruncate deavalma în gropi, cu ceafa pe căpătâie de piatră. Şi cuţite retezând braţe cu osul sdrobit. Şi batalioane îngenunchind cu capul în piept sub rafale. Carne înveninată pe trupurile încă vii. Pleoape închise pe lumina ochilor opac sleită, dinţi încleştaţi, vine golite de sânge, carne amestecată cu postav, cu prund, cu rădăcini, cu sfărmături de aramă.

Acesta era războiul?

O mare tăcere ghemui răsuflările şi nimeni nu mai înţelese.

Toţi cunoşteau dintotdeauna altfel de moarte. O taină ori numai o nefericire ultimă, adăstând la capătul vieţii, undeva îndepărtat, unde gândul nici nu voia să se oprească. Pentru acest sfârşit cuminte, discret şi patriarhal, la fiecare margine de oraş ori de cătun, se afla un cimitir la oparte — locaş întru odihnă eternă, cu flori cuvioase şi simple, cruci aliniate, cărărui înverzite şi loc de îngenunchiere, unde desnădejdea învaţă pe încetul să se prefacă în resignare. Familiile de aci îi regăseau pe cei de acolo. Prietenii nu erau pentru totdeauna pierduţi. Şi cei care-au iubit, încă veneau să cheme o umbră imaterială deasupra movilei unde înlăuntru materia era neantizată de viermi. Iar acum, acest lucru nou, absurd şi neînţeles! Moartea culegând de oriunde, într'ales, trupurile cele mai sănătoase, minţile cele mai tinere, inimile cele mai calde — şi morţii risipiţi în viroage şi la margini de drum, în mlaştini şi pe creste de stânci, pretutindeni unde nu mai pot fi regăsiţi să dea împăcarea omului cu misterul ultim: un mănunchiu de flori tomnatice pe o cruce cu nume săpat, unde să îngenunchi.

— Mamă, în toamna aceasta nu mai pleacă cocorii?

Dar cine ştia unde s'au ascuns înspăimântate păsările cerului? Acum sus rotea un vultan cenuşiu şi stoluri de porumbei albi, iar din guşa lor lepădau jucăria înflăcărată, ca să ucidă copilul cu ochii albaştri şi femeia cu ochii plânşi.

Bucureştii se desmeticeau în mijlocul acestei spaime, după superbele-i bătăi cu flori. Convoaie ne mai văzute: camioane gonind către spitale, căruţe ţărăneşti sărace şi fără frumuseţe, înşiruindu-se pe străzi, iar în locul limuzinelor şi faetoanelor, când un automobil spinteca repede mulţimea, alb de praf, cu roţile căptuşite de noroiu, ochii deslușiau în praf şi în noroiu, o şuviţă subţire de sânge încă nu deplin sbicită.

Pe urmă trecu şi Octomvrie. Cerul se posomorî. Din burniţă se desprinseră alte fantome. Literile negre ale comunicatelor evocau numele atâtor plimbări de vară: Predeal, Rucăr, Bran, Câmpulung, Valea Oltului!

Sunetele deşteptau în minte, dimineţi cu mult soare, aburi destrămându-se pe vârfuri de brad, un automobil alergând sprinten pe şosele în serpantină, schimbând la fiecare cotitură peisagiul, vile la margine de poieni, o amintire, un râs, un şipot rece, un sărut furat, o fluturare de batistă; atâtea fericiri, atâta lumină, edenul pentru totdeauna pierdut.

Acum, acolo vuietul tunurilor clătina piscurile şi ăuia în văgăuni, fiecare braţ de pământ era păzit pe brânci sub gloanţe, care se înfigeau în cap, iar la Predeal, în gara prăbuşită, trupul soldatului încremenise sub cărămizi, strângând micile bilete colorate de vilegiatură, în pumnul mort.

Apoi şi zăgazurile cele din urmă se rupseră odată cu cataractele cerului. Sub norii târându-şi pântecul negru aproape de pământ, în ploaia necontenită şi mucedă, se revărsă din strâmtorile văilor, puhoiul uniformelor cenuşii. Drumurile se înegriră de curgerea fără capăt. Un pod sărea în aer cu fiarele răsucite, şi a doua zi capetele unite la loc, lăsau să se scurgă mai adânc spre miezul ţării, furnicile mărunte, şi multe, şi repezi.

Inainte, sfărâmături de oaste, târând piciorul, cu drapelele strânse, cu cai betegi, cu chesoane lovite; soldaţi dormind în mers, sate în bejănie regăsind din nou alaiul tragic al cronicilor. In urmă, casele fără câini, uşile trântite înlături, fântâni sleite. Şi de tot în urmă, cu toate drumurile închise, rătăcitoare, întreaga oaste dela Cerna.

Din noaptea umedă se lămureau umbre orbecăind, cu mişcări ireale de stafii.

— Ce sat e ăsta, camarade?

— Cine să-l ştie? Nu ne mai înţelegem unul cu altul. Par'că nu mai suntem oameni. Poate-s Grunjii, alţii zic că-i Răstoaca...

— Ce unitate, camarade?

— Divizia 17, regimentul 15 Răsboieni...

— De unde veniţi?

— Acum în urmă, dela Jii, să trăiţi!

Ofiţerul vrea să-i întindă în întuneric pachetul de tutun, dar soldatul a dispărut înghiţit de noapte. Şi alte umbre se târîie în besnă, în scârţâirea de cară, în scrâşnetul de copite.

Iar un câine latră undeva, pustiu.

— Ce sat e ăsta, camarade?

Locotenentul Virgil Probotă nu-şi mai simţea de mult picioarele în cisme, mantaua udă atârna pe trup cu pulpanele îngreuiate de noroiu, trupa bâjbâia pe marginea şanţului. Nici foame, nici sete — o singură dorinţă desnădăjduită: să doarmă, să doarmă. Undeva întins, sub un acoperiş, ferit de curgerea îngheţată care pătrunde în oase. I-a crescut barba ţepoasă şi roşcată. Demult, din minte i-au pierit toate legile lui Linné, Harvey, de Vries. Cu indiferenţă îşi aminteşte că are nevastă, copil: Maria, Dinu... Toate s'au petrecut în altă existenţă, sunt undeva, într'un trecut himeric. Acum e un fost om, târîndu-şi picioarele încărcate fiecare cu câte două ocale de noroiu, cu umerii încovoiaţi, cu înfăţişare îndobitocită; o vietate inclasificabilă în nici o categorie zoologică, un biet animal nefericit, isgonit, pândit, istovit, care vrea numai să-şi ghemuiască într'o scorbură ciolanele.

Cele dintâi case. Un sat. O fereastră cu lumină. Ce caldă e o fereastră cu lumină! Mai sunt oameni cari au case, un pat, un jâlţ la gura focului, unde să ţi se urce copilul pe genunchi şi să-i simţi obrazul fraged lângă obrazul tău?

O momâie păşeşte peste şanţ, calcă alături.

— Tu eşti, Mitrule?

— Eu, s' trăiţi! murmură încet caporalul.

— Ei, ce veste?

— E Răstoaca, domnu locotenent. Batalionu doi a trecut înainte. Nu putem rămâne, tot satu-i ocupat...

— Ce vorbă? Cum ocupat?

— Artileria, domnu locotenent. Câte zece oameni într'o casă. Unde-ajung se „instalează" ca boierii. După ce-au bătut cu tunurile în noi, nu mai încăpem de dânşii... Şi domnu maior a „constatat". Zice să întindem corturile la margine.

In ogrăzi, după gardurile de salcie, se aud caii ronţăind, glasuri de oameni. S'au aprins focuri. Umbrele, între flăcări şi noapte, se mişcă gigante. Unul dondăne un cântec de acasă.

La cea din urmă lumină, Virgil Probotă nu mai poate răbda.

— Mitrule!

— Ordonaţi...

— Intru aci. Mi se 'nvârte tot înaintea ochilor. Trimiţi pe Costache la mine.

— N'aveţi să găsiţi loc, domnu locotenent. Credeţi-mă, zău! Vă facem noi foc. Aci toţi stau claie peste grămadă... Vă fierbem ceaiu cu rum...

— Îi scot afară. Au mers călări, pe chesoane...

Virgil Probotă împinge duşmănos cu umărul poarta de leaţuri, care se deschide greu, descriind un început de circonferinţă în pământul ud. Îşi lasă jos gluga să se vadă chipiul de ofiţer.

Câţiva soldaţi dorm pe prispă. Caii moţăie în picioare. La lumina unei gazorniţe, un soldat, în tindă, lustruieşte o pereche de cisme ofiţereşti. Două ferestre cu ochiurile astupate de mănţăli, filtrează numai o aţă de lumină. Soldatul e desbrăcat de tunică; a întins-o să se usuce. Când vede ofiţerul în prag, scoate cu greu mâna înfundată până dincolo de cot în cismă, lipeşte călcâiele.

— Trăiţi!

— Bună, camarade. Un pat de dormit, nu s'o fi găsind pe la voi, băiatule?

— Nu se află, domnu locotenent...

Apoi văzând că Virgil Probotă pune mâna pe încuetoarea uşei, face un pas şi acopere intrarea cu pieptul.

— Vă rog, să iertaţi. Avem un domn ofiţer, rănit greu...

Virgil Probotă îi dă peste mână:

— Am mai auzit povestea. E veche. Inventaţi altceva...

Trânteşte uşa de perete. Pe laviţă un om întins, drept, cu obrazul palid, învelit cu mantaua până la bărbie. Întoarce numai privirea albastră, înfiptă până atunci în grinzile tavanului. Miros de alcool, de eter, de iod.

O ordonanţă culcată la picioarele laviţei, sare uitându-se când la ofiţerul dela uşă, când la rănitul din pat, ca şi cum ar întreba: „Ce ordonaţi? Să-l aruncăm afară?"

Ridică fitilul să mărească lumina.

Virgil Probotă îşi scoate chipiul încurcat. De data aceasta a dat greş. Un adevărat rănit. Nu simte compătimire pentru el — numai un fel de desamăgire duşmănoasă. Atât de hotărît era să cucereasscă prin orice mijloace un culcuş cald, sub un acoperiş!...

Îşi rosteşte numele, gradul, unitatea, apropiindu-se de pat:

— „.... te rog să mă ierţi... Patruzeci de kilometri pe jos, fără oprire. Căutam un adăpost. N'am crezut ce spune soldatul. S'au învăţat să mintă. Vorbesc despre răniţi grav, şi înlăuntru îi găseşti stând la sfat, sau ofiţeri jucând cărţi..."

Rănitul scoate încet mâna, cu fereală, de sub manta, o întinde vorbind cu glasul tăiat, atât cât îi îngăduie pieptul străpuns, cu bucăţi de postav împinse în torace.

— Nu e nimic... Mă numesc locotenentul Constantin Iliescu. Ia loc, te rog... Ioane, dă hainele la oparte... O să se găsească un colţ şi pentru d-ta. Aştept din moment în moment ambulanţa...

Locotenentul Constantin Iliescu, îşi înăbuşe tusea. Priveşte cu atenţie în grinzile afumate. Apoi când tusea a trecut, după ce a dus batista cu pete roşii la gură, dă să zâmbească:

— Am plecat cu un vagon pe care scria Bucureşti-Budapesta, 48 ore. Şi-acum, iată...

Virgil Probota, făcu un semn vag cu mâna, fără să găsească cuvinte. Toţi plecaseră cu un asemenea vagon cu asemenea inscripţie. Ochii rătăcesc pe pereţii văruiţi alb, la icoana Sfântului Nicolaie, cu mănunchiu de busuioc la candelă; un chilim vărgat în fundul laviţei, zestrea fetei: perne şi plapume clădite până'n tavan. Afară se aud caii strănutând. Un cocoş deşteptat chiamă pe cel vecin, în noapte. Privirea lui Probotă se întoarse la rănitul întins, cu ochii albaştri sticloşi de durere. Titel Iliescu, prietenul lui Radu Comşa, primise astfel botezul războiului. Nu se tânguia, nu simţea părere de rău; însfârşit trăia altceva decât plictisul care-l mistuia înainte de a fi încercat ceva. „Statul" lui Vasile Breazu, dăduse ordin; se supusese. Fără să crâcnească, întocmai ca şi Vasile Breazu, care lustruia cismele în tinda de alături. Dar de ce atâta ruinare de prisos, atât prăpăd, atâtea vieţi?

Ochii celor doi oameni se întâlniră şi se cercetară o clipă. Pe urmă Virgil Probotă privi în pământ, Constantin Iliescu, în grinda tavanului. Nu se cunoşteau. Poate nici nu se văzuseră vreodată. Erau totuşi apropiaţi măcar prin această mare nefericire comună. O clipă au simţit trecând printre ei, îndemnul acelor cuvinte puţine şi rare, care nu mai sunt articulaţii, ci sufletul liber, lăsat să curgă. Acum clipita trecuse. Tăcerea era între dânşii, din nou impenetrabilă şi indiferentă cum e între toţi oamenii, ronţăită de tictacul mărunt al ceasului pe masă, la căpătâiu, de şiroitul ploii în streaşină.

Virgil Probotă se văzu de prisos şi grotesc, acolo pe marginea lăzii, cu chipiul pus pe genunchi, cu cismele grele de noroiu, din care se întinsese pe podea un şerpuşor negru de apă. Se ridică:

— Incă odată, mă ierţi. Un rănit... înţeleg.

— De ce? Se poate improviza un pat.

— Mulţumesc. Găsesc aiurea. Avem corturi. Iţi urez însănătoşire repede.

Pe urmă, întorcându-se:

— Iţi pot fi de vre-un ajutor?

Rănitul clătină capul:

— Am camarazi, băieți de inimă. Ingrijesc ei... Sunt plecați la ambulanța diviziei... A noastră s'a sfărmat într'un șanț.

Locotenentul Probotă ieși în vârful picioarelor, locotenentul Iliescu, privi iar neclintit, în grinda tavanului. Soldatul micșoră la loc lumina lămpii. Cel din tindă isprăvise de lustruit cismele. Bea acum ceva fierbinte dintr'o gamelă care fumega.

Afară, din negrul umed, înaintă caporalul.

— Tot aici ești, Mitrule?

— Trăiți, domnu locotenent, v'am așteptat. Știam că o să vă 'ntoarceți. Vă facem noi un ceaiu, d'ăla grozavul. Rum are d. sublocotenent. Pentru foc, ne-au dat aschii uscate flăcăii ăștia...

Doi soldați salutară din întuneric. Virgil Probotă își trase peste chipiu gluga udă.

Și a doua zi, înainte de luminatul de ziuă, în semi-întunericul murdar, cu pâclă îmbibând vâscoasă hainele, trupa se târî mai departe, pe drumul la capătul căruia se aflau undeva Bucureștii.

Alți București decât cei dintotdeauna. Rafturile magazinelor golite. Mähälălile înghemuind coadă la brutării, de cu noapte. Calea Victoriei pustiită de norodul plimbăreț de altădată. Nopțile spintecate de săbiile iluminate ale proectoarelor. Cleștele se strângea. Fiecare spărtură de front îi împuțina zilele. A învățat să nu mai sărbătorească nici o victorie, să n'o mai aștepte. Generalii scoși din comandă, numirea altora proaspeți, au adus o bucată de vreme nădejdea unui salvator de roman epic, providențial personagiu care să răstoarne magic soarta bătăliilor. Pe urmă nici în aceasta nu mai crezu nimeni. Iar trenurile cărau spre Moldova, și mai departe, spre Caucaz, spre Crimeia, spre Cherson, spre țările neutrale, înconjurând planeta, războinicii cei mai înfocați, și lăzile cu argintării, și cutiile de pălării, și căței cucoanelor.

Ministerele erau pe jumătate golite. Își trimiseseră arhivele la Iași. „Când pleci? Cu cine pleci?" Intrebatul răspundea grăbit, evasiv, cu un semn vag al mâniei, ascunzându-și fricos „învârteala" să, nu i-o descopere și celălalt și să-i calce pe urme.

Radu Comșa nu mai trecea decât un ceas pe la Minister. Biroul ființa numai pe hârtie. Câțiva plecaseră înainte cu ordine și compartimente speciale, în vagoane oficiale.

Domnul Bârzotescu, uita să ofere țigări din tabacherea cât un geamandan. Cu mustățile pleoștite nu-și mai freca mâinile exclamând: Bravo-perfect! Iar când își sufla nasul în batistele cadrilate, în locul

formidabilei detunături de canonadă, scotea un sunet împuţinat, rebegit şi ridicol, ca plesnitura unui pistol de soc.

Pe cine-l prindea, îl ţinea captiv de nasturul hainei, să-i povestească persecuţia nemaiauzită: „Tot serviciul se muta la Iaşi şi pe el îl lăsa acolo, tocmai când începuse să organizeze... O răsbunare a Secretarului general... o intrigă. Ticăloşie şi protecţie. Spune, drăguţă! Meritam? Eu, care... Mi-au rămas hainele largi. Am pierdut cinci chilograme, poţi vârî mâna între vestă şi..."

Sfârşea tânguirea suflând gogit nasul, în batista cu dungi crucişe, verzi şi cafenii, înfăţişând pe pânză parcelarea idealului oraş al viitorului. Scăpa din mână pe unul şi alerga la altul, prinzându-l de nasture: „Inchipuie-ţi drăguţă, tocmai eu..."

Singurul coleg al lui Comşa — rămas încă în birou, — nepotul ministrului de domenii, amator de farse, anecdote şi glume, venise într'o dimineaţă înadins cu toţi nasturii dela haină tăiaţi. Domnul Bârzotescu întinse mâna automat: „Inchipuie-ţi, drăguţă..."

Mâna căută un nasture, al doilea... Domnul Bârzotescu, privi cu cea mai mare stupefacţie, ca un dulău de stână când vede întâia oară, acea uimitoare şi incalificabilă vietate, minusculă cât o insectă şi împanglicată: un căţel de salon. Mâna căzu dezarmată. Şeful se lăsă moale pe scaun, iar nepotul ministrului de domenii, cu o lumină de veselie în ochi, trecu în birou să citească gazetele.

— Când pleci, domnule Comşa? Familia Vardaru a început să împacheteze?

Familia Vardaru începuse să împacheteze: cel dintâi vagon şi cele dintâi camioane plecaseră la Iaşi, la casa bătrânească, unde aşteptau Cora şi Ralu Vardaru, surorile lui Mihai.

Alexandru Vardaru străbătea neobosit drumurile la cele trei moşii din Muntenia, ale lui şi cea a colonelului Pavel Vardaru, organizând convoaiele care trebuiau să plece, lăsând oameni de încredere, împărţind hambarele serviciilor de manutanţă şi ţăranilor.

Intr'o dimineaţă de la sfârşitul lui Noembrie, automobilul gâfâia greu pe şoseaua judeţiană, desfundată de ploi, spre Arpăşeşti. Ploaia curgea purtată în pale de vânt. Totul era de culoarea leşiei, posomorît şi mortuar. Soarele nu se mai arătase de săptămâni. Il bănuiai numai, dincolo de plumburiul norilor, stins şi răcit. Zarea era fără nici o dungă de pădure. Abia ondulată de movili golaşe. In fund, spre răsărit şi miazăzi, începea Bărăganul.

Maşina se încrucişa cu pâlcuri de infanterişti, grupuri răsleţe de călăreţi, batalioane ruseşti, hoinărind fără nici o ţintă, în spatele liniilor de bătaie. Câmpul era negru, pustiu, porumbul necules pu-

trezea vânăt şi ţărna ogoarelor sbura câteodată în bulgări moi, din copitele unei ştafete care tăia drumul deadreptul.

In fundul automobilului, Alexandru Vardaru şi Radu Comşa tăceau, înfăşuraţi în blănuri. Mai rămâneau atât, Arpăşeştii, şi toată averea Vardarilor era pusă la adăpost, aşa cât se putea pune ceva la adăpost pe aceste vremuri. Alexandru Vardaru, îşi număra în minte etapele unde trebuiau să poposească cirezile de vite în drum, se întreba unde vor încăpea la conacul de la Chioaia, de lângă Iaşi, atâta pusderie de vaci, de cai, de oi, care, căruţe, maşini, câte mânase de la cele trei gospodării de aci.

Radu Comşa, cu obrazul bătut de ploaia rece, cu pleoapele strânse sub înţepăturile vântului, se lăsa purtat de gândurile care întotdeauna isvorăsc nehotărît şi neisprăvit, când mergi drum lung, în ploaie, cu orizontul încins de pretutindeni de neguri, populat de fantasme. Nici vorbă nu mai putea fi de front, de renunţare la ordinul care-l ţinea în serviciul vag şi lipsit de orice eroism. Ar fi însemnat într'adevăr de această dată, o bravură copilarească. Un pai mai mult, aruncându-se de bună voie în puhoiu. Cu ce folos? Intr'al cui folos?

Şi roţile săltau înainte peste bolovani, se înfundau în mocirle, motorul gâfâia astmatic, respira înviorat când scăpa o postată de drum mai neted. Dar Alexandru Vardaru ce gândea la aceasta? Cum îl judeca? Nu era oare în adâncul tuturor gândurilor, o umbră, un început, o bănuială măcar de uşor dispreţ pentru omul valid care se lăsa atât de uşor alintat de o soartă prea generoasă?

Radu Comşa se răsuci pe jumătate în blana care-l înţepenea, să citească pe faţa lui Alexandru Vardaru bănuiala acestei judecăţi. Vardaru, clătinat pe pernele moi, îşi scoase ţigarea de foi din gură şi blestemă:

— Afurisit drum!... Nu mai ajungem în dimineaţa aceasta.

Rămase în urmă o companie înşirată în turmă: ofiţerii păşind pe cărarea dela marginea şanţului, negri de noroi, cu mănţălile descheiate, cu capetele în jos,— posomorît convoiu.

Radu Comşa gândi: — „Unul dintre aceştia ar fi trebuit să fiu eu. Şi merg liniştit, confortabil înfundat în perna moale, învelit în blana caldă, ferit de toate riscurile, şi de riscul ultim, acel de unde nu este nici o scăpare".

Alexandru Vardaru păru că-i ghiceşte gândurile. Ii puse mâna înmănuşată pe genunchiu:

— Ai fi vrut să fii în locul lor? Ai? Mărturiseşte... Ţi-am citit în ochi... Ca să te ducă la moarte sigură şi inutilă, un ge-

neral imbecil care socoate războiul o manevră, doar ceva mai desordonată...

Radu Comșa își deschee blana, să-l bată vântul și ploaia. De când aștepta explicația aceasta!

— Domnule Vardaru, de mult simt o piatră pe suflet.

— E un bagaj incomod pe vremurile acestea! râse Vardaru, ținând țigarea departe și privind-o cu luare aminte să nu-i sfărâme scrumul în hurducările mașinei.

Gluma căzu duș rece peste pornirea lui Comșa. Tăcu o clipă, apoi încercă să reia firul, fără nici un entuziasm.

— Nu știu, dacă e un bagaj incomod. Dar, domnule Vardaru, omenește vreau înaintea altora să mă stimez eu. Ca să te aștepți la cruțarea aproapelui, trebuie mai întâi să fii tu sever cu tine însuți.

— Olàlà! Ești confuz, Radule. Nu pricep. Intrăm în domeniul obscur al aforismelor: Marc Aureliu, La Rochefoucault, Schopenhauer...

Apoi văzând figura mâhnită a lui Comșa, îl bătu pe genunchi:

— Haide Radule, spune. Gluma, chiar stupidă e câte odată singurul mijloc ca să reziști deprimării. Sentinelele își sprijină bărbia în baionetă, ca să nu adoarmă. Vezi că m'am molipsit și eu de genul aforistic. Treci peste această contradicție.

— Spuneam de severitate, față de tine însuți... Mă simt jenat în situația aceasta neclară, pe care d-ta știi mai bine ca oricine altul, că n'am căutat-o. Am acceptat-o numai. Dar și acceptarea câte odată... Iți spui: e hazardul, un lucru în care nu te-ai amestecat, s'a făcut singur. Providența. Mai știu eu ce! Dar când providența ta e alături de tine, fumează liniștit o țigară de foi, când știi că a fost providență numai pentru tine și când știi pentru ce... Aceasta mă depreciază. In ochii soldaților și ai ofițerilor pe care roțile îi împroșcau adineauri, era greu să citesc? O reflecție firească și legitimă: „Iată un om tânăr, voinic, fără nici o meteahnă. Călătorește confortabil. Fără nici un risc. Pentru el toate amărăciunile noastre nu există. E un om pus la adăpost, unul din cei câteva mii de oameni puși la adăpost. Și toți știm de ce fel de providență, puși la adăpost!!...

Un hop scuturâ mașina și scrumul țigării lui Alexandru Vardaru căzu, ceeace pentru un fumător de havane ia proporțiile unei catastrofe. Vardaru își privi consternat țigareta decapitată, apoi o aruncă în noroiu. Se întoarse cu totul spre Radu Comșa, vorbind cu alt glas, îmblânzit, pe care puțini i l-ar fi recunoscut.

— Radule, înțeleg perfect. Știi bine că înțeleg mai multe de cât vreau uneori să par. Dar deschizi o discuție inutilă. O boală rusească; să iai sufletul, să-l storci, să-l învârți, să-l torturezi, până rămâne o biată cârpă cu urmele degetelor pe el. Trăim un ceas foarte greu. E drept. Cu cine știe ce consecințe. E iarăși foarte drept. Dar nu sunt descurajat. Poate e numai un moment mai dureros dintr'un complex care deocamdată ne scapă. Nici nu poate să fie altfel. Nici nu trebuie să fie. E o datorie să crezi până la sfârșit. E învins numai cel care capitulează. Cât timp dai încă din mâini, mai ai o șansă să nu fii înecat. Tu socoți războiul terminat?... Poate să dureze un an, mai mult. E un război de epuizare. Va veni rândul tutulor. Nici eu nu te-aș opri. M'ar mâhni chiar, dacă aș fi nevoit să-ți spun eu atunci: „Radule, acum *da!* E timpul, ai datoria..." Știu însă că aceasta n'o să fiu nevoit s'o fac. Dar acum ce-ar folosi — hai să-i zicem — eroismul tău? S'o înșiri prin noroaie ca nefericiții de adineaori? Nu știu unde merg, de ce, până când... Un deprimat mai mult. Ai idee măcar unde ți-e regimentul? N'ar fi ridicol să te prezinți: — „Am venit să iau parte la epopeea eroică a retragerii"? Și după aceea un imbecil să te uite cu unitate cu tot, în cine știe ce păragini, ca să măreșți convoiul prizonierilor.

Privește toate situațiile în afară de panica din jurul nostru. Calm. Are să-ți vie rândul și o să fiu mândru de tine, Radule, sunt sigur, tot atât cât de Pol, pe care l-ai văzut, cum sub jemanfișismul lui incorigibil, s'a arătat cu simplitate brav și logic și consecvent cu el însuși: a luat viața în glumă, e oare moartea ceva mai serios? Până atunci, de ce însă acest tolstoism, dostoievschism, hamletism? Trebuie? Nu trebuie? E bine? Nu e bine? Gângăveală de abulici incapabili să se hotărască la o acțiune precisă. Eu văd viața jalonată de puncte de reper sigure; aceasta trebuie să o fac, aceasta nu. Am un singur criteriu. Morala mea. Cred în ea, nu mă îndoiesc. Judecata celorlalți, de aci încolo îmi e indiferentă... Judecata mea mă absolvă de a tutulor. Socoți tu că aș îngădui ca tovarășul de mâine al copilei mele, să fi fost, — ca să rostim neted cuvântul — un *laș?* Unul din liota celor care-au cerșit cu bâlbâieli de frică și cu tremur, să li se apere viața lor, prețioasă, numai fiindcă e a lor? Aș suporta brațul unui asemenea om susținând brațul Luminiței? Radule, repet: să părăsim această discuție de prisos. Imi pare bine că ai deschis-o. Mă întărește în credința că nu m-am înșelat. Dar s'o sfârșim. Da?

Radu Comșa tăcea, privind în noroiul drumului, din care stropii de sub roți săreau ca lăcustele. Simțea ușurarea care se destinde întotdeauna, când gândurile tale ți le rostește altul, să-ți adoarmă cele din urmă îndoieli.

Alexandru Vardaru aprinse altă țigare și cuprinse cu ochii întinderile învăluite în neguri.

— Ne apropiem...

Apoi, după o tăcere lungă:

— Ne apropiem și acum e rândul meu, Radule. Să-mi adun toate silințile ca să birui o mare mâhnire. Tu știi. Arpășeștii erau moșia Elenei. Aci am trăit cei dintâi ani de căsnicie. Aci s'a născut Luminița. Era o moșie părăginită. Abia își acoperea dobânzile datoriilor. Bătrânul Arpășeanu, socru-meu, era om moale, nehotărît, incapabil de energie; de cât să ridice pe piloți un hambar pornit la vale, se văeta o lună că i se ruinează gospodăria. Un al doilea Pol. Am ridicat tot dela pământ, ca și la Făloasa. Casele oamenilor erau după pilda conacului. Ruină, garduri sparte, bordee, viață de troglodiți. In cinci ani au devenit un sat model. Toate casele împrejmuite, acoperite cu tablă, livezi, plante furajere. Le-am făcut bancă. Am adus vite de rasă, stupi; tot ce-am văzut aiurea, unde fiecare palmă de pământ e stoarsă de tot ce poate da. La început oamenii se dădeau greu la brazdă. Mormăiau ca și bietul Arpășeanu. Îi scuturam din dulcea lor somnolență. Am avut pot spune, chiar un început de rebeliune. Pe urmă s'au convins. Au înțeles, când au văzut câte kile la pogon dă moșia boierească, ce preț au vitele, ce spor aduce o secerătoare mecanică... Ai să vezi satul, conacul, moșia. O muncă de om. Nici nu-ți închipui satisfacția, când ceva a crescut din voința ta. Ca un pom răsădit. Cine spunea aceasta? Confucius, ori nu știu ce asiatic: „cine a plantat în viață un pom n'a trăit degeaba!" E o faptă a ta, nu o vorbă. Nu utopii, socialism, falanstere, construcții alături de realitate, reverii de bibliotecă, ieșite din capul unor oameni care n'au fost în stare să-și clădească o casă a lor, dar se găsesc gata să reclădească societatea... Și acum trebuie, trebuie să le părăsesc toate. Să se aleagă cine știe ce... E moșia Luminiței. Are să fie a ta. Aci și-a petrecut vacanțele de școlăriță. In camera ei, nici un lucru nu e clintit. In fiecare toamnă, până în anul acesta, venea aci măcar o lună. O iubesc slugile, oamenii, o recunosc câinii, caii din grajd. Și din toate acestea ce vor face *ei*, mâine? E aci și mormântul Elenei... Iată Radule, cum devii sentimental, chiar când vrei să dai la alții lecții de fermitate.

Alexandru Vărdaru se sili să zâmbească, persiflându-şi această slăbiciune de o clipă. Dar nu isbuti şi nu mai încercă. Trăgea din ţigarea de foi, fără să mai ia aminte la scrumul desprins la fiecare clătinare nervoasă de mână. Radu Comşa îl simţea alături, mai mult decât îl observa. Aşa dar şi în omul acesta, activ, aspru, tiranic, se ascundea pitită, o floare fragilă a himerei. Pasiunea energicilor: nevoia de a domina realitatea, de a scormoni puterile latente, de a creia ceva desinteresat: stupii ţăranilor, livezile, „satul model"... Vorbea despre el cu alt glas. Cine-ar fi recunoscut pe omul temut, cu cleştele vorbei neîndurat, de care tot atât se intimida domnişoara Betty, dactilografa, ca şi Mariţa, slujnica cu ochii de culoarea pelinului veşted, ca şi adversarii de la bară, ca şi cei din parlament?

Dar maşina intrase pe hotarul moşiei. Alexandru Vardaru, se îndreptă de mijloc să privească miriştile cu ochi de stăpân. O clipă fu nemulţumit că vedea o pârloagă încă nearată, cum poruncise, dar îşi aminti că acum e de prisos. Porumburile erau culese. In jurul unor girezi de paie, în mijlocul mirištei ţepoase şi vinete, încolţiseră pete verzi de grâu, din boabele scăpate în pleavă la treer. In tufişurile de măcieş de la marginea drumului fugi un animal cenuşiu. Fructele roşii, ude de apă, luceau — cercei de mărgean.

Satul se ivi din pânza ploii, cu gardurile de nuele împletite des, cu livezile plantate geometric: pomi înşirându-se din orice parte în linie dreaptă şi în diagonală; casele laoparte, cerdacuri cu stâlpii văpsiţi, ferestre largi, glastre. Conacul se afla în celălalt capăt. La Primărie opri o clipă. Vardaru porunci străjerului:

— Să vie Iacovachi la curte... Şi şeful de post. Hait trap!...

Câţiva soldaţi în ogrăzi. Cai militari pe ici-colo, cu frâul prins într'un stâlp de poartă.

La curte, când se deschise poarta, argaţii ţâşniră din toate cotloanele. Maşina vîră între brazi, plopi şi tei, pe şoseaua curbă, cu prundiş şi nisip galben, bătătorit şi spălat de apă ca un drum gudronat. Opri înaintea peronului; până să se desfacă din blăni, jupâneasa era gata cu cheile.

— Ce veste, Varvaro? Ce-ţi fac copiii?

„Copiii" — erau orătăniile de toate rasele, colecţionate de Vardaru din toate expoziţiile, gâşte gigante şi cocoşi pitici, păsări împintenate şi cu crestele ascunse de coafuri enorme, o adevărată grădină de aclimataţiune pentru care Varvara arăta pasiune şi orgoliu.

— Sărut mâna, boierule. Dumneavoastră să ne aduceți veste, că pe noi ce ne-ajută mintea să știm... Copiii, (aci, obrazul Varvarii se lumină ca și cum ar fi fost vorba de autentice odrasle), copiii sunt bine sănătoși. Nu ne-o pierit nici un puiu și prințesa (prințesa era păuniță) ne-a scos unul alb. Par'ca știut pofta duduiei Luminița, să aibă un păunaș alb.

Argații făcuseră cerc, cu pălăriile în mână.

— Ce e cu voi, Năstase, Eftimie, Simioane? Și tu urâtule, de ce te-ai ras pe cap?

— Il ia la Moldova. Contigentu 919, așa e ordinul de la domnu șef de post.

— Hait, puneți-vă căciulile în cap și nu căscați gura. La treabă! Vă chem acuși. Unde-i Tomulescu?

— Domnu administrat e pân'la ocoale cu notaru. Ordin să facă numărătoarea vitelor.

— Dați fuga, unul să-l cheme. Să vină și notarul.

Când împingea ușa să intre, unul îndrăzni pentru toți ceilalți, care nu se clintiseră.

— Boierule, oare vin nemții? Zice că să pice de pe o zi pe alta.

— Și-ai să-i oprești tu, cu furca, dac'or fi să vină, Năstase? Lăsați acum. Am spus că vă chem... Varvaro, apă de spălat și pune să fiarbă pentru ceaiu. Ai grijă de Neculai.

— Lăsați, că de ceaiu poruncește el ca și dumneavoastră și mai dihai încă!...

Intre slugile de la Arpășești și șofeur, dura o veche ostilitate din pricina ierarhiei domestice. Neculai purta haine nemțești, aștepta să fie servit, fuma țigări gata, cu carton, și la o adică, ce mare ispravă făcea? Se plimba cu automobilul ca un boier. Striga numai din goarna lui: Deschide poarta! Inchide poarta! Și speria găinile satului, dacă nu cumva mai și călca din ele.

Intr'o jumătate de ceas erau spălați, focul trosnea în sobă, ceaiul aburea și în jurul jupânesei, două fetișcane dădeau zor.

După ce-și deșertă paharul, cu gândul în altă parte, Alexandru Vardaru se ridică.

— Lipsesc un moment, Radule. Poate vrei să vezi camera Luminiței până mă întorc. Varvaro, deschide ietacul duduiei. Oamenii să aștepte.

Jupâneasa îl conduse pe Radu în camera Luminiței. Cu înțelegerea servitorilor care ghicesc îndată fără să întrebe, știau acum

toți că boierul venise cu logodnicul duduiei. Varvara trase perdelele la o parte, deschise o fereastră.

— E cam închis aerul, conașule... Cu atâtea ploi au putrezit și pietrele.

Inodă sfoara stolului:

— Boerul s'a dus la mormântul duducăi. Așa face întotdeauna când vine: întâi acolo, pe urmă celelalte.

Așeză colțul unei fețe brodate, pe masă:

— Iacă masa duduiei, dulăpașul cu cărți. Are și caietele de școală în raft... Sub ochii mei a crescut de când era atâtica. Am ținut-o în brațe de când trăia biata duduca, Dumnezeu s'o odihnească. Era drăcoasă să nu-ți închipui; numai în pozne o ținea... Acum a crescut, e domnișoară în toată puterea cuvântului... Dar face un haz când îi aducem aminte! Să mă iertați, trebuie să mă întorc la bucătărie.

Rămas singur, Radu cercetă cu o curiozitate lacomă, ietacul acesta de față, cu împletituri de școlăriță, cu monograme pe mescioare, cărți de premiu cu legătura aurită. Aventurile tânărului Telemac, biblioteca rosă, desene și pasteluri: câteva fructe, o creangă de trandafiri cu un fluture, un cap de madonă. Picturi naive și stângace, care nu lipsesc niciodată din arhiva unei absolvente de pension. Deschise un caiet cartonat, învelit cu hârtie albastră, cu marginile liniate roșu: Caiet de Caligrafie al elevei Luminița A. Vardaru, cl. II primară, 1905. „Buturuga mică răstoarnă carul mare. România e un regat. Mila e un sentiment nobil. Răbdarea e mama tuturor virtuților". Alte caiete. Teze. Caiet de probleme: geometria în spațiu. Și caiet de compoziții în limba română. „Clasa IV secundară, anul 1911": — O dimineață de primăvară la țară: Natura în poezia populară... Câteva flori presate, pansele, panglici cu violete pictate. Scris cu creionul pe o învelitoare: „*S.* e un nesuferit. *S.* e un nesuferit. *S.* e un nesuferit". Toată coperta, dealungul, deacurmezișul, în diagonală, brăzdată de această repetare înciudată.

Cine e acest *S.*? Radu Comșa căută să-și aducă aminte dintre chipurile întâlnite în casa lui Vardaru. Apoi neisbutind, ridică din umeri: iată că se descoperea gelos pe trecutul de școlăriță al Luminiței!

Se așeză la biroul dela fereastră. Aci câteva cărți noui, probabil lecturile din vara trecută: Boylesve, Loti, France, Coletta, Golswortthy... Cerneala uscată pe fundul călimării de cristal. Penițele ruginite. Pe sugativa mapei o schiță de caricatură: Varvara cu o verigă uriașă de chei la brâu, în mijlocul „copiilor". Darul acesta nu i-l cunoștea.

Un album cu desene, versuri, aforisme, nume de colege, de prietene, inițiale:

„Il n'y a d'amour vivant qu'un amour menacé"
„Dans tout premier amour, on aime déjà avant d'aimer"
„Les coeurs délicats sont partout en pays ennemi".

Scrisul era al Luminiței. Nu-i bănuise nici această predilecție pentru aforistică.

Și versuri:

Et le bassin au ciel sans âge
Offre le miroir pur de l'eau
Pour qu'il y mire en leur voyage
Le vol céleste du nuage
Et l'aile souple de l'oiseau,

La spate simțea prezența Luminiței, avea senzația mâinei ușoare pe umăr, surprinzându-l în această perchiziție profanatoare. Cum i-ar smulge albumul, gata să sgârie ca o pisică!

Și toate acestea vor fi ale lor, ale lui, cu tot cu Luminița: *„Il n'y d'amour vivant qu'un amour menacé"*... Desigur altfel visase Luminița să-l aducă aci, să-i arate *ea,* cărțile, caetele, amintirile de școlăriță, locurile strategice unde se retrăgea pentru a pune la cale farsele de copil svânturat, banca din grădină, unde a visat după cele dintâi romane, cu volumul pe genunchi și cu ochii închiși, ca ochii de pisică la amiezi „prințul șarmant, tu urâtule, puah!"

Radu Comșa duse la buze un cuțit de fildeș pentru tăiat foile, fiindcă nu se putea așa, când fusese pe gânduri, să nu-l fi dus la buze și Luminița. Îi era sufletul plin de dânsa. Toate obiectele acestea banale se învăluiau în emoție. O regăsea altfel în minte, în inimă, mai întreagă decât numai în imaginea prezentă, așa cum crescuse de la caietul de caligrafie: „Buturuga mică răstoarnă carul mare", până la acuarelele spălăcite, la primele reflecții asupra vieții: „Les coeurs délicats sont partoût en pays ennemi". Și minunea aceasta unică, un trup, un suflet, crescuse pentru el, tot misteriosul proces care an de an desbrăcase câte o foaie a crisalidei ca să-i dea pe Luminița de astăzi, toate fuseseră pentru el. Și Varvara care o legănase în brațe, și Alexandru Vardaru, care veghiase cu încordarea sălbătăciunilor de pădure pentru puii lor încă firavi, toți pentru el o ocrotiseră, tremuraseră... Ce făcuse să merite aceasta?

Alexandru Vardaru intră şi făcu câţiva paşi în odaie, cuprinzând dintr'o singură privire decorul Luminiţei. Ochii lui ocoliră ochii lui Radu. Şi-i simţea încă turburaţi de gândurile de adineaori, la mormântul Elenei. In gene, pe păr, pe obrazul cu trăsurile tari, mai avea încă o pulbere măruntă de ploaie. Işi scutură gâtul scurt, cum ar fi scuturat apăsarea unui jug cu care nu era deprins. Işi frecă mâinile şi călcă mai apăsat, ca prin gesturile exterioare să-şi recapete energia lăuntrică.

— Putem merge, Radule! Aşteaptă oamenii în ploaie... M'am gândit. Din casă nu scot decât câteva lucruri: de aci, ale Luminiţei şi din camera Elenei. Obiectele, cum s'ar spune, de o valoare sentimentală. Celelalte, cum le-o fi norocul! Şi argintăria, covoarele, pun să le zidească în pivniţă. Tocmai se întâmplă să avem ciment rămas de acum trei ani, când am făcut basenul din grădină... Biata Luminiţa — ea, care ţinea să nu i se clintească un lucru din „muzeul ei sentimental".

Observă un tablou acăţat strâmb, îl îndreptă din obiceiul lui să vadă totul în ordine, se dădu un pas îndărăt să privească dacă l-a aşezat bine. Apoi îndată îşi aminti că e inutil acum. Avu un sentiment ciudat: o clipă gândul să-l strâmbe la loc, caşicum ar fi anulat aşa gestul de prisos.

— Ai văzut parcul? întrebă, arătând spre fereastră. De altfel, o să ai vreme după amiază, mâine.

Radu Comşa nu prinsese decât o impresie fugitivă din priveliştea pe care se odihneau desigur întotdeauna ochii Luminiţei: grădina cu alei galbene în cernerea ploii, boschetele de arbuşti desfrunziţi în care negura se acăţa în scame, trei tui pitici, punând în fumuriul toamnei pete verzi-albăstrii.

Afară, în jurul peronului era adunat tot satul: primarul, notarul, şeful de post, oamenii curţii, moşnegi şi femei, chemaţi şi nechemaţi, veniţi să aştepte cuvânt de deslegare de la omul care-i descurcase până acum din toate păsurile.

— Stăm aci, ori mergem undeva la adăpost, sub o şură?

— Stăm aci, boierule. Cu ploaia ne-om împăca noi, că-i dela Dumnezeu. Cu celelalte mai greu, că sunt ale oamenilor.

Şi se strânseră cu gâturile lungite, să-i soarbă cuvintele. Alexandru Vardaru, vorbi mai întâi gospodarilor şi autorităţilor. Le dădu sfaturi ca pentru aceste vremuri grele; dar sfaturi care sunau aspre, ca poruncile. Ordonă primarului să împartă tot ce se află în magaziile moşiei dacă nu le ridică armata până în ultima zi. Celelalte nu mai erau în puterea lui, nici a oamenilor. Pe urmă cu ar-

gaţii, vătafii şi administratorul, trecu la grajduri, la şoproane, la ocoale şi la hambare, să socotească din ochi convoaiele care trebuiau să plece de a doua zi în zori: tamaslâcurile de boi, cirezile de vaci, turmele de oi, carele. Alese oamenii. Insemnă numele să completeze hârtiile de la Ministerul de Război şi de Interne, care aveau să le deschidă toate drumurile şi să le ferească de neajunsuri.

Când după două ceasuri se întoarse, oamenii tot mai aşteptau înaintea peronului.

— Avem o rugăminte, boierule... Să ne primiţi şi vitele noastre cu ale curţii. Alegem fruntea şi ce-or îndura ale dumneavoastră, să pată şi ale noastre. Dăm flăcăii.

— Bine, bade Ilie, cum îţi închipui dumneata că o să purtăm grijă la atâta amar de dobitoace? Unde să le găsesc adăpost, nutreţ, când nici pentru ale mele nu ştiu, dacă...

— Boierule, ştiţi că ele-s toată puterea noastră. Dacă ni le-or lua nemţii, putem zice c'am pierit şi noi.

— Dă o molimă peste ele. Să vă port eu răspunderea?

— Mai molimă de cât nemţii...

— Vi le rechiziţionează armata...

— Dacă-s cu ale dumneavoastră, nu le mai rechiziţionează, să vie zece armate!

— Le prind nemţii...

— Dacă le-or prinde pe cele boiereşti, le-or prinde şi pe ale noastre.

Alexandru Vardaru văzu că n'o scoate la capăt.

— Insfârşit, lăsaţi! Mă mai gândesc. Până diseară vă dau răspunsul.

— Va să zică le primiţi.

— Cum, va să zică le primesc? Am spus că am să văd. Asta e tot.

— Boierule, vă faceţi mare păcat cu noi. După ce ne-aţi dat mână de ajutor să ne ridicăm, acum ne lăsaţi aşa, în voia urgiei.

Omul stătea cu pălăria în mână, înaintea celorlalţi, cu părul sur în ploaie, şi la fiecare vorbă întorcea ochii către cei de la spate, să capete îmbărbătare.

Hotărîrea lui Alexandru Vardaru slăbea. Aceasta complica tot planul lui. Vorbi răstit, ca să curme odată.

— Bade Ilie, am vorbit românește mi se pare. Aşteptaţi să văd. Dacă se poate, bine! Dacă nu — nu!

— Lasă, Ilie! rostiră câteva glasuri. Nu se'ndură el boieru să ne piardă.

Porunci să i se înhame îndată, după amiază, docarul, să meargă la stână, la ocoale şi la hambare. El pleca a doua zi, cu maşina. Radu Comşa rămânea încă, până ce aveau să pornească toate convoaiele.

Afară oamenii tot mai aşteptau. Aflaseră că le primeşte vitele. Câteva babe se plecară să-i sărute mâna. Toţi priveau în pământ, copleşiţi în şuroiala ploii. Până acum fuseseră învăţaţi să se ştie păziţi în toate încercările grele. Vardaru se stropşea la ei, răcnea, dar îi scăpa. Dacă pleca şi el, cui rămâneau? Ce-i aştepta? Invăţătorul mobilizat, popa bolnav în spital. Numai femei, moşnegi, babe şi copii — toţi oamenii în putere, cine ştie pe unde şi cine ştie câţi încă, în viaţă!

— Boierule, noi suntem ca neaga rea. Se chiamă că vitele ni le-aţi scăpat. Să vă dea Cel de sus sănătate şi noroc duduiei Luminiţei. Da noi, tot mai avem o rugăminte.

Alexandru Vardaru îşi pierdu sărita, ori mai mult voi să pară că şi-a pierdut-o.

— Ia ascultaţi, măi oameni buni! Credeţi că numai grija voastră o am? M'aţi tocmit vătav la voi? Ia mai plecaţi pe la casele voastre. Ce mai aveţi de spus — să vie doi-trei, dintre voi diseară şi om vedea. Am şi eu drept să mănânc.

— Drept este boierule...

Oamenii se dădură câţiva paşi îndărăt şi iar se pâlcuiră, spre poartă, în mijlocul drumului, neîndurându-se să intre pe la case.

Până în seară, Alexandru Vardaru isprăvise tot, ca un plan precis de manevră, cu fiecare mişcare dinainte prevăzută. Cutreerase toate încăperile, poruncind Varvarei şi argatului care trebuia să zidească în pivniţă:

— Astea laşi, astea merg la pivniţă, astea pentru Chioaia!

In camera Elenei, dădu peste unul din portretele bătrânului Arpăşeanu, în mărime naturală, în uniforma şcoalei militare Sf. Teresa din Viena. Acolo, pe vremuri părintele Elenei se pregătise pentru cariera militară, la care de altfel renunţase îndată fiindcă trebuia să se deştepte prea de dimineaţă şi avea prea mulţi stăpâni. O clipă ezită. Pe urmă, întorcându-se spre Radu:

— In vremuri de astea, orice expedient este permis. Poate mi-or cruţa mai miloşi casa. Nici ea (nu rosti numele Elenei), nu m'ar desaproba.

Şi porunci să fie atârnat tabloul chiar în sala de intrare, ca în ochii celui dintâi feldvebel neamţ care ar păşi pragul, să apară tânărul cu chipiul înalt austriac, cu uniformă albastră şi cu nasturi auriţi, cu pantalonii de postav alb, strânşi pe pulpă.

— Când vei da cheile, arăţi portretul. Spui că boierul bătrân a învăţat la nemţi.

Astfel Mitu Arpăşeanu, măcar acum, din cadra unde apărea cu mustăţile bălane răsfirate între favoriţi à la Frantz Iosef, era chemat cu folos să apere moşia Luminiţei.

In zori maşina plecă. Oamenii strânşi pe marginea drumului urară întoarcere repede. Câteva femei îşi şterseră ochii. O fetiţă opri, să-i întindă un mănunchiu de flori sărace, de toamnă, leoarcă de apă şi cu frunzele veştede. La marginea hotarului, Alexandru Vardaru se răsuci să privească înapoi. Satul abia însemna o linie mai întunecată în pâcla vânătă a ploii. Zidurile conacului şi parcul, nici nu se mai desluşeau. Duse, fără să-şi dea seama, mănunchiul de flori la nări. Dar florile nu mai aveau miros decât acel de frunze intrate în descompunere. Se uită la ele, caşi cum abia atunci prindea de veste că le are în mână. Alexandru Vardaru cu un mănunchiu de flori? Poate cu ochii uzi? Dădu din umeri, aruncă mănunchiul în şanţ, aprinse ţigara şi se înfăşură mai bine în blană.

— Neculai, înainte de douăsprezece, trebuie să fim acasă.

Toată ziua, Radu Comşa se străduì să înlocuiască lipsa lui Vardaru, cât mai deplin. Supraveghiă plecarea cârdurilor de vite însemnate cu boia albastră în frunte. Iacovachi, primarul, şi Tomulescu, administratorul, nu-l pierdeau din ochi, căutând fel şi chip să mulţumească pe cel care avea să fie viitorul stăpân al moşiei. „Aţi ordonat ceva?... Am trimis întâi oile, cum v'aţi gândit şi dumneavoastră; merg mai încet la drum şi-s mai gingaşe"... Radu Comşa nu gândise nimic, dar aproba cu nemulţumirea că se simte inutil.

Seara căzu de oboseală. Ploaia foşnea în crengile grădinei. Prin somn îi apăru Luminiţa în rochie de şcolăriţă, până la genunchi, cu pulpele goale, cu guler alb şi scrobit şi cu funtă neagră de mătase, plecată pe un caiet de caligrafie, scriind cu limba strânsă între dinţi, de atenţia încordată: „Buturuga mică răstoarnă carul mare. Mila e un sentiment nobil. S. e un nesuferit. S. e un nesuferit..." Apoi îmbrăcată în haine sărace, se făcea plângând de i se sguduiau umerii mici: ce lăsaseră barbarii din muzeul ei sentimental?

Doi nemţi groşi, răscoleau cu vârful baionetelor un foc în care ardea caietul de compoziţie din clasa IV-a, anul 1911; albumul cu aforisme: „il n'y a d'amour vivant..." Zoie Vesbianu, lângă un ofiţer

de ulani, care nu era decât doctorul Carol Mayer, bătea din palme și îndemna, cu râs desfrânat și răutăcios: „Au mai rămas aventurile tânărului Telemac!". Iar doctorul Mayer hohotea și dânsul, scuturându-și crucea de fier pe uniforma de culoarea fumului, ridicând mâna de lemn: „Le dau pentru zece vagoane de secară!... Ceasurile dumneavoastră nu se potrivesc: la palat e douăsprezece... Începeți bătaia cu flori. Dar energic și metodic! Viața nu e un amuzament!"

Radu se repezi să-i smulgă „Aventurile tânărului Telemac" din mâna validă. O răsuci. Doctorul Mayer se apără cu cealaltă mână, și între degetele lui Comșa rămase aparatul ortopedic, de lemn, de piele și nichel. Acum i se încrunta în față, în locul ofițerului de ulani, Mitu Arpășeanu, cu uniforma Sfintei Tereza, cu favoriții și mustățile à la Franz Iosef.

— Ce cauți aci? Ce vrei?

— Dar apăr pe Luminița... N'o recunoști, Luminița?

Mitu Arpășeanu se încrunta înainte, fără să înțeleagă, și când încetă, avea din nou figura doctorului Mayer. Porunci numai cu un gest. Cinci bavarezi îl legară la stâlp.

— Ora douăsprezece! rânji doctorul Mayer. Douăsprezece după ceasul nostru, nu după ale voastre din București. Să vie doisprezece soldați cu douăsprezece carabine încărcate. Und jestz rasch! Foc de salvă!

Salva pâcăi, ca din puști de soc, cum suna acum trist nasul domnului Bârzotescu, când se văita.

Dar gloanțele i-au intrat în carne. N'a fost glumă. Se clătină. Toate se topesc. Și Luminița își duce pumnii mici la ochii ei oblici, de musmé...

Radu Comșa se trezi scăldat în sudoare. Ce vis stupid! Sări să dea perdelele la o parte. Cerul se luminase. O pereche de porumbei gângureau în fereastră. Aveau penele gușei sburlite și cozile rotate; își desmierdau pliscurile.

Se îmbrăcă repede și ieși să vadă ce e cu ultimul convoiu. Tomulescu, administratorul, îl aștepta cu cismele de fost plutonier major, lustruite oglindă.

Convoiul plecase: „Am văzut că dormiți. N'am vrut să vă deranjez. Toate au mers strună. Cred că ați fost mulțumit de noi?" — întrebă, netezindu-și mustățile de două ori răsucite și cosmeticate. Aștepta, bătându-și cismele cu o cravașă de piele împletită.

Radu Comșa mai inspectă grajdurile acum aproape goale, unde câțiva cai bătrâni și betegi mai dormitau cu boturile în iesle, șurile

cu mașinile de seceră înălțându-și aripile verzi și roșii, ocoalele pustii unde mugea câte o vită stingheră.

Apoi, cele două ceasuri până la plecare ținu să și-le treacă singur, în parc.

Cerul era spălat. Soarele încerca să lumineze cu putere odihnită, după atâtea săptămâni de diluviu. Picăturile se scuturau din crengi la fiecare adiere a vântului. Iar porumbeii care stătuseră ascunși se ridicau în stoluri fâlfâitoare. Totul păru din nou, o clipă, fără nici o amenințare, ca întotdeauna: singur, simplu, durat pentru eternitate.

Radu ocoli pe aleele ude, căutând banca Luminiței. Știa atât; că e sub un teiu și că e scobită într'un trunchiu întreg, culcat. O găsi, dar nu se putu așeza pe lemnul care adunase apă în gălvanul scobit. Ramurile negre ale teiului se răsuciră ca o protestare, plouând un ropot sonor și rece peste omul strein care viola refugiul stăpânei. Merse mai departe, printre tufișurile de arbuști, sure și spongioase, călcând peste foi putrede.

Intr'un avuz, îndată ce se apropie, pești roșii se îmbulziră la suprafața apei domesticiți, așteptând cu ochii lor rotunzi și cu gurile albe întredeschise, darul de fărîmituri pe care desigur îl arunca Luminița. Câteva frunze coșcovite, galben-metalice, pluteau pe luciu, lunecate de răsufletul vântului în aceiaș parte, ca minuscule năvi grăbindu-se să intre într'o radă jucărie. Se vedea în apa tremurată, cerul răsfrânt, vârfuri de crengi, sborul alb al porumbeilor. Era fără îndoială bazenul din album:

„Et le bassin au ciel sans âge
Offre le miroir pur de l'eau
Pour qu'il y mire en leur voyage..."

Peștii îl priveau neclintit, cu ochi rotunzi și stupizi. Lui Radu Comșa îi păru rău că n'are ce le svârli. Pe urmă se surprinse gândind că toate acestea vor fi ale lui și toată bucuria se posomorî. Venise să caute puțin soare călduț; să vadă o grădină miraculos răsărită din paraginâ prin voința neclintită a unui om, să se umple de amintirea Luminiței în decorul care să-i explice mai bine sufletul; și iată își descoperea un simțimânt vulgar și netrebnic.

Păși mai repede. Peștii roșii și aurii se împrăștiară desamăgiți, navigând cu cozile lor moi.

O alee de trandafiri îngropați. Alta de peri întinși pe șpalier. Acoperișul de sticlă al serei. Arbuști necunoscuți, cu frunzele

lucioase şi neatinse de frigul toamnei, cu spini ciudaţi, cu fructe rotunde, mici, violete.

Când se întoarse, din fundul grădinei, vârful de ţiglă al conacului apăru printre copacii desfrunziţi, inundat de soare. Îşi aminti de casele pe care războiul şi duşmanul le rad până la pământ — tot ce se află aci, putea fi devastat într'o singură dimineaţă de luptă. Apoi se gândi că şi această teamă nu-i venise poate atât de desinteresat. Şi îi fu desgust de el.

Mâncă fără nici o poftă. Iar când Varvara veni să-i spună că docarul e gata, cerul era din nou învăluit de funinginea norilor şi ploaia se puse iarăşi să curgă.

Îşi aşeză valiza mică la picioare, luă hăţurile din mâna vizitiului să mâne el. Apoi gândi că şi aceasta e un fel de intrare în posesiune, un gest de stăpân, şi trecu hăţurile omului.

— Mai bine, boierule! făcu Eftimie. Zarif, murgul din stânga, cam are nălucă. Numai când simte mâna mea se poartă cumu-i mieluşelul...

Tomulescu, administratorul, cu mustăţi de plutonier major mai aşeză colţul pledului în jurul picioarelor, salută milităreşte, ciocnind călcâile. Varvara alergă cu un pachet învelit în hârtie de mătase:

— Pentru duduia Luminiţa. S'o păzească de ceasul rău.

Era o iconiţă mică, ovală, o Fecioară săpată în sidef, cu marginile tocite, păstrată cine ştie de când şi căpătată cine ştie de unde.

— Haide, copii!

In urmă, în ploaie, în negurile toamnei mişcătoare şi imprecise, rămase grădina Luminiţei, teiul cu banca de trunchiu scobit, muzeul ei sentimental zidit în ciment, porumbeii deprinşi să ciugulească grăunţele din mână, peştii roşii şi aurii, care de-acum în deşert se vor ridica domesticiţi la suprafaţa apei, aşteptând.

Vizitiul dădu biciu când ieşiră din sat; caii o luară la trap întins.

Aveau douăzeci de kilometri până la şoseaua naţională, de aci doisprezece până la gara unde Radu trebuia să prindă un tren pentru Bucureşti. Drumul era pustiu. Toate cetele răsleţe de soldaţi, de alaltăeri, intraseră în pământ. La o cotitură de cale, între ţarine, pe marginea şanţului, ghemuit într'un suman şi pe cap cu o glugă dintr'un sac, un moşneag ori poate o femee bătrână, nu se lămurea bine, căta spre cerul păcuriu de nori, cu înfăţişarea desnădăjduită a omului de ţară când aşteaptă grindina şi toate năpastele

de sus. Intoarseră, şi Radu Comşa şi vizitiul, ochii într'acolo. Se vedea în vânăta zare un foc ori era numai o părere?

— Arde spre Ploeşti! spuse omul şi înteţi caii.

In şosea, intrară într'un viermăt de lume neînchipuit. Armată şi căruţi, curgând spre Buzău. Trupe de infanterie şi chesoane, călăreţi singuratici, trăsuri încărcate până în vârf, cârduri de vite, camioane, oameni înjurând, împingându-se, plesnind bicele; căruţi sfărâmate în şanţuri, răniţi cocoţaţi în vârful furgoanelor cu furaje; o forfotă înecată în glod, târându-se ca o omidă cu mii de picioare dealungul şoselei neîncăpătoare, din care se revărsa pe delături, puhoind în câmpuri.

— Am luat-o rău, se scărpină vizitiul, mergem împotriva apei!

Şi cârmi pe-un drum mai lăturalnic pe care îl ştia numai el.

Pe măsură ce înaintau, geana focului dinspre Ploeşti se lărgea. Norii se îngroşau de fum, câteodată flacăra părea că nu mai este, apoi sbucnea mai învălvătată.

— E un foc mare!... se minună Eftimie.

Radu Comşa nu ştia ce să creadă. Incă n'avea de unde să-şi închipue că au început să se mistue şi să se prăbuşească sondele, rafinăriile şi toate depozitele de pe valea Prahovei, hambarele conacurilor, magaziile gărilor cu grâne; prăpăd disperat înaintea invaziilor după aspra tradiţie a sciţilor.

In gară nu izbuti să capete altă lămurire, decât că nici un tren nu mai merge spre Bucureşti. Toate vin dintr'acolo şi cele mai multe erau militare, cu trupe, muniţii şi răniţi. Şeful de staţie îşi apăsă nerăbdător şapca roşie pe ochi şi nu mai vru să stea de vorbă. Când află însă că vine dela Arpăşeşti, moşia lui Alexandru Vardaru, o transformare magică se petrecu în toată figura şi, scoţându-şi şapca roşie, se precipită zâmbilog. Avea obrazul ciupit de vărsat, purta un palton cafeniu şi un guler de cauciuc, de un alb verzui şi rece, cum sunt unii pereţi văruiţi cu un desinfectant.

— Ne-am pierdut capul, domnule... domnu?...

— ...Radu Comşa.

— ...da, domnu Comşa, ştim noi. (Nu ştia nimic, dar socotea necesar să arate că ştie perfect cine vine şi se duce la moşia lui Vardaru). Ne-am pierdut capul, domnule Comşa. Ordine, contraordine, paraordine şi desordine.

Aci, şeful de staţie se opri zâmbind, să guste propriile cuvinte. Cu o scăpărătoare cu fitil se chinuia să aprindă o ţigară care se stingea mereu.

— Vreți să știți dacă mai trece vreun tren spre Ploești?... Eu nu mai cred. Dar să întrebăm. Aflăm imediat. Mersi, am aprins.

Intră la telegraf să întrebe stația următoare, apoi Buzăul. Nu se vestea nici unul deocamdată.

— Poate mai târziu... Poate să treacă o locomotivă. Facem tot posibilul pentru dumneavoastră. Scuzați, numai să treacă No. 42, s'a anunțat. Iar s'a stins. Să fie al dracului de tutun, cu ploile ăstea e umed ca o cârpă!

Radu Comșa, care fuma rar — trei, patru țigări pe zi, dar avea întotdeauna bune și uscate — îi oferi din tabacherea plină.

Șeful luă una cu două degete, mirosi tutunul, dădu din cap admirativ și, ținguindu-și buzele a mirare, o puse după ureche. Voia s'o fumeze tihnit, după ce trecea 42. Până atunci cercă încă odată să o aprindă tot pe cea veche.

Se dădu la urechea lui Comșa, cu aer misterios:

— Domnul Vardaru a evacuat dela Arpășești?

Radu Comșa făcu semn din cap că da.

— Atunci, bravo! se bucură omul cu șapcă roșie, ca și cum ar fi aflat că cine știe ce fericire a căzut pe familia Vardaru.

Și îndată, dând din cap:

— Altfel... Știți? din ceas în ceas, Bucureștii...

Făcu un semn de retezare cu mâna.

— Nu se poate! refuză să înțeleagă Radu. Acum trei zile când am plecat...

— Ce-s trei zile pe vreme de război? râse cu dispreț, omul ciupit de vărsat, dându-și pe ceafă șapca roșie. Acum ce-aduce ceasul, n'aduce anul. Iată-l că vine!

Trenul 42 intră gâfâind cu toate supapele celor două mașini, sub povara încărcăturii. Oamenii urcați pe acoperiș, acățați pe tampoane, unul se legase cu o curea de-o scară; lăzi și boccele, femei cu pălăriile turtite, copii urlând la ferestre — ultimele trenuri cari scăpau din București spre necunoscut. Pe toate figurile se citea spaimă, o mare oboseală, o mocneală de vite mânate la abator, prostite, cu gândul absent. Un soldat ținea în brațe un copil înfășat, o fată îmbrobodită cu șal, cu nasul roșu de frig, strivită de peretele vagonului, pe jumătate împinsă pe fereastră afară, plângea cu lacrămile șiroaie egale și continui, fără să suspine, fără să le șteargă, ca un șipot nesăcătuit.

Radu se întoarse dela privelișlea care-i gâtui răsuflarea.

Pășl peste soldații culcați în ploaie, cu capul pe saci. Merse pe lângă răniții întinși cu fața în sus, cu obrazul palid și cu buzele

vinete — unuia, o femeie îi ştergea cu o batistă cu mărgele albastre, apa de pe frunte. Intră în sala unde ţăcăneau aparatele de alamă, răsucind panglicele albe de hârtie. Căută o hartă să vadă de acolo ce are de făcut. Până la Ploeşti, cu docarul, era cu neputinţă să plece în seara aceasta; peste un ceas cădea noaptea.

După ce porni 42, şeful se întoarse şi aprinse ţigarea fină de după ureche. Îşi frecă mâinile cu mulţumirea unui om care aducea o veste foarte bună:

— Aţi văzut? Au dat foc la sonde... Acum, când au să vie nemţii după benzină şi petrol, kein benzină und petrol! Al dracului englezii, domnule!... Domnu?

— ...Comşa.

— ...domnule Comşa. Ştiu. Englezului domnule Comşa, nu-i place vorbă lungă ca românului. El tace şi face. Accelerat! La el timpul e bani. Taimizmone. Tocmai ca domnu deputat Vardaru. Domnu deputat cred că trebuie să aibă, el, niţel sânge de englez în vine. Am cunoscut, să vezi d-ta, un englez, pe la 1905, ba nu, la 1906. Eram impiegat la Câmpina. Ei bine...

Radu Comşa începu să se uite cu adevărată uimire amestecată cu admiraţie, la omul cu şapcă roşie, care pălăvrăgea cu atâta poftă când totul se năruia împrejur.

Îi tăie povestea:

— Am cunoscut şi eu un englez, domnule şef. E adevărat; nu-i plăcea vorbă multă ca românului. Şi ca să facem ca englezul, te rog să lămurim în cât mai puţine cuvinte un lucru. Aşteaptă caii domnului deputat Vardaru, afară, în ploaie...

— Păcat... E o întâmplare de toată nostimada.

Şeful fu nevoit să renunţe pentru moment la întâmplarea de toată nostimada. Rămaseră bun înţeleşi ca Radu Comşa să plece cu o locomotivă — avea să treacă una la zece noaptea spre Ploeşti. Dacă se anunţa vreun tren, cu atât mai bine. Îl vestea; îl găsea în dosul gării, cu docarul, la han.

— Nu rămâneţi aci, pe garanţia mea! îşi duse la piept mâna cu manşeta de cauciuc, şeful staţiei. Acum să vă spun întâmplarea cu englezul.

— Imposibil. Aşteaptă caii domnului deputat Vardaru, în ploaie.

Şeful cedă în faţa acestui argument decisiv. Pe scările din dosul gării, Radu Comşa văzu iarăşi o femeie bătrână, cu bărbia proptită în mână, privind dincolo de curgerea opacă, spre cerul înfumegat şi încins dinspre miazănoapte, care nu anunţa nimic bun.

— Ei, boierule, ce faceți? întrebă Eftimie, care coborîse și deretica ceva la o roată.

— Eu zic să te întorci, Eftimie. N'am deocamdată nici un tren, dar o să găsesc ceva, nu rămân eu aci.

Sluga se scărpină în cap, scotoci în glod cu coada biciului. Își apăsă pălăria udă, o dădu iar pe ceafă. Era foarte scund și cu mustăți de uriaș, așa că părea nu un vizitiu cu mustăți, ci o pereche de mustăți cu un vizitiu. Dar în contrast cu aceste podoabe de bărbăție teribilă, era nevoiaș și umil. Ochii căutau cu recunoștință la toți, la Vardaru, la Tomulescu, administratorul, la Radu Comșa pe care abia îl cunoscuse, mulțumind parcă tuturor că îl îngăduiau să trăiască. Ridică biciușca, hotărît.

— Apoi eu nu vă las așa, boierule. Și dacă n'aveți tren? Și dacă nu găsiți cu ce pleca? Așteptăm până mâine. Dacă găsiți, om mulțumi lui Dumnezeu că s'a putut. Dacă nu, o luăm de cu noapte spre Ploești, pe alt drum decât șoseaua și până la prânz suntem acolo. Pe urmă oți găsi tren pentru București. Ovăz pentru cai avem. S'au hodinit destul în grajd.

Radu Comșa gândi că poate e o hotărîre cuminte. Nu mai avea încredere destulă în garanțiile șefului de gară anglofil.

Eftimie trase docarul înaintea hanului, desprinse știreangurile și începură să aștepte. Toată bătătura dinaintea cârciumei gemea de căruți, trăsuri de oraș cu cufere legate la spate, hulube ridicate în sus ca la bâlciuri, caii cu botul în fân, cu urechile pleoștite în țârâiala ploii. Oameni legând a doua oară, boccelele desfăcute. Păsări cârâind, cotcodocind, gâgâind, măcăind în cuști. Injurături și femei bocindu-se. Peste toate, stoarcerea neistovită din bureții norilor. Niciodată nu se văzuseră strânși laolaltă, oameni din lumi atât de pestrițe; țărani și târgoveți, soldați de toate armele, răniți și sănătoși, ciobani cu glugile acoperind ochii, femei și haine popești; chipuri întunecate, obraze îndobitocite, ochi goi căutând la fiecare cinci minute către cerul dinspre apus care în neguri se aprindea pe măsură ce se apropia noaptea. Și pe șoseaua din față, scurgându-se în scârțâit continuu, bejănia. Prizonieri între soldați, mușcând din pâini negre, ude de apă, privind indiferenți la tot ce se petrece împrejur. Trecu un brec încărcat de copii. Apoi iar căruțe cu ciobăie și cuști, perne acoperite cu țoale, porcul guițând în codârlă și câinele legat cu frânghie, șchiopătând alături. Vehicule de toate neamurile: care de fân și trăsuri hârbuite, brișți și docare, furgoane militare și chesoane, câte o baterie cu tunurile trase din greu de opt cai, apoi un escadron de tren, infanteriști și cârduri de

vite, dar mai cu seamă căruțele cu stranii și clătinate arhitecturi de bagaje, menținându-se prin minune în echilibru; mobile și lăzi, cuști și leagăne de copii, oale de bucătărie și lăvicere leoarcă de apă, spălându-și văpselele; iar în vârful acestora, sbierând sgribuliți copiii, femeile alăptând prunci. Printre toate, treceau camioanele care sguduiau pământul, câte-o trăsură de oraș cu cauciuc, un automobil la geamul căruia mârâia un căței mic cât un pumn și arogant ca un grof. Trecu în trap săltat un regiment de cazaci siberieni, spre București, cu sulițile la picior, plecați pe cai mici, cu capul mare și coamele în ochi. Caii căruțelor se speriau, dădeau îndărăt, cazacii râdeau țipând la femei, mărind zăpăceala, prefăcându-se că împung cu sulițele în copiii speriați, cari începeau să sbiere. Și atunci glasurile băjanarilor se ridicau molipsite unul de la altul, căruțașii răcneau la vite, le pocneau ponciș peste frunte cu coada biciului, înjurau și răcneau într'un haos de sfârșit de lume. Iar noaptea se lăsa murdară și grea, cu norii târându-se atât de jos, încât păreau că pot fi atinși și alungați cu coada biciului.

Radu Comșa își spunea că n'are să-i mai iasă niciodată scârțâitul acesta necurmat din urechi, scrâșnetul roților pe prund, răcâitul copitelor, tălăzuirea glasurilor, vaetul roților.

Acum noaptea căzuse cu totul. Cerul era departe un iad de fum și de flacări, în care gesticulau umbre ori numai păreri.

O clipă o flacără lungă lingea norii și se retrăgea înghițită. Pe urmă iarăși era întunerec complect spre apus și miază-zi, și în noapte rămânea numai ploaia, scârțâitul convoaielor, glasurile și duruitul continuu. Neașteptat flacăra țâșnea din nou; erau mai multe, se aprindeau una dela alta, ca un joc inofensiv, cuprindeau jumătate de orizont și în acelaș moment se stingeau toate ca astupate de un capac. Din întunericul de catran vântul aducea atunci o suflare de panică.

Iici-colo printre convoiuri începură să se legene, felinare; farul automobilelor prindea în brazde de lumină albă spatele căruțelor, crupele vitelor ude de ploaie, un cal care se trăgea înapoi spăimântat împingând căruța în celelalte.

Radu Comșa se mișcă să se desmorțească. Se opri orbit de lumina unei mașini, așteptând-o să treacă. Păsise șanțul să se ferească de împroșcarea stropilor, când un glas îl strigă de la spate:

— Domnule Comșa! Domnu Comșa!

Cine putea să-l mai cunoască și aci? Se sili să deslușească în noapte, păsind printre caii deshămați și boii culcați în glod.

— Pe aci... Nu, la dreapta! Incă. Aşa. Bună seara domnule Comşa!

O umbră îi făcea semn sub un copac, în faţa unui foc cu flacăra împuţinată de ploaie. Se apropie şi tot nu pricepea cine să fie.

— Nu mă mai cunoşti, domnule Comşa?

Se plecă mult pe figură şi nu găsi cuvinte să-şi rostească mirarea.

— Madam Vârcolici... Cucoana Tincuţa...

Era mama Mariei Probotă.

— Dar ce înseamnă?...

— Vremuri de bejenie! glumi trist cucoana Tincuţa. Pe Dinu nu-l recunoşti? întrebă arătând jos pe o boccea, copilul înfăşurat într'un şal negru. Dinule, dă bunăseara doamnului Comşa! Nu-ţi mai aduci aminte? Domnu Comşa, prietenul lui tăticu...

Dinu întinse supus şi fără surpriză, o mână mică şi îngheţată.

— Dar cum de sunteţi aci? tot nu se dumeri Radu Comşa.

— Aşi spune că foarte simplu, cuvântă cucoana Tincuţa, aruncând o bucată de scândură în foc, care învioră o clipă flacăra. Şi iată de ce simplu: prietenii din Bucureşti ne-au lăsat. Vezi, chiar pe d-ta, trebuie să te întâlnesc unde nu aşteptai, ca să-ţi aduci aminte de noi. Maria e evacuată cu spitalul. De la Virgil nicio veste de-o lună... Ce-mi rămâne să fac? Să aştept nemţii? Mi-am adus aminte că sânt neam de mazîli care-au văzut altele mai grele şi au scăpat... Mi-am zis c'am să găsesc o fiinţă care să mă primească la Iaşi cu braţele deschise: soru-mea. Am cumpărat frumos un căluţ şi o căruţă, am încărcat ce-aveam mai bun, am chemat în casă pe vecină-mea — ştii, madam Ioţu, cea cu droaie de copii de nu mai încap la ea. I-am dat cheile şi îngăduinţa să stea în casă şi să facă ce-o şti. L-am urcat pe Dinu în căruţă, am luat slujnica, pe Ioana, tot nu voia să rămână în ruptul capului de frica nemţilor şi am pornit la drum. Acum aştept să vie dânsa. Umblă prin sat să caute un pat de dormit pentru copil... Noi ne-om odihni cum om putea. Şi mâine ne luăm din nou calabalâcul în spate...

Radu Comşa îşi spunea că îi e dat în seara aceasta să întâlnească numai oameni scrântiţi la minte. Să pornească două femei singure, cu un copil şi o căruţă, pe drumuri!...

— Şi de ce n'aţi plecat măcar cu trenul?

— Dar cine să ne dea bilete? Trebuiau stăruinţi. Ştii că n'avem pe nimeni, mai ales acum, când nu e nici Virgil, nici Maria.

— Puteai să trimiţi la domnu Vardaru, la mine.

— D-ta ne-ai uitat de mult! îl mustră cucoana Tincuța care era poate în afară de Maria, singura ființă ce înțelesese de ce-a plecat Radu Comșa de la ei și nu i-o ierta.

— Și acum?

— Acum foarte simplu. Mergem mai departe.

— Avem și pe Arabela cu noi, spuse Dinu, liberându-și mâinile din șalul negru și fugind împiedecat până la căruță să o scoată pe Arabela din culcuș.

O tăbârci în brațe și-i dădu drumul jos.

Cățelușa, smulsă dela căldură se scutură, apoi fugi sărind în căruță, cu coada între picioare.

— Așa e dumneaei, nervoasă! lămuri Dinu. Nu-i învățată cu drumul. Dumneaei poftește toate numai deagata.

Dinu în schimb, era fericit la culme de această călătorie plină de atât de plăcute peripeții.

— Avem și-un cal, domnu Comșa. Avem calul nostru acum. Îl chiamă Piticu și-i cam chior de-un ochiu, dar încolo e un cal strașnic! Să nu cumva să te apropii de el că svârle... Când o vedea că avem și-un cal, ce-are să se mai bucure tătucu...

„Intr'adevăr — gândi Comșa — mare bucurie pe bietul Virgil, când va vedea că are și-un cal!"

— Am cumpărat și ovăz pentru Piticu. Mata nu vrei să mergi cu noi? Te lăsăm să-l mâi câte o leacă. Nu e așa că-l luăm cu noi, buniță?

Radu Comșa își simți ochii învăluiți în lacrimi. Îl ridică în brațe în lumina focului sfârșit, să-i sărute obrazul și să-i vadă ochii — ochii Mariei sub fruntea bombată. Îl strânse aproape și îi simți inima mică, bătând cald sub hainele groase.

— Mata n'ai barbă aspră ca tătucu... Nu ești așa de negligent ca dumnealui. Acum lasă-mă să văd dacă a sfârșit Piticu de mâncat ovăzul. Să știi că nu-i dăm apă îndată după ovăz că se aprinde. Are și Piticu marafeturile lui.

Piticu, beteag, bătrân și chior, strănută în chip de confirmare în întuneric.

Cucoana Tincuța se așeză pe bocceaua de jos. Era îmbrobodită cu un șal. Imbrăcată cu un palton bărbătesc peste hainele ei de pensionară nevoiașă. Obrazul bătrân și ud de apă, arăta deasupra tăciunilor gata să se stingă, crețuri multe în jurul ochilor și gurei, ca pungile țărănești cu baierile strânse. Tot curajul cu care vorbise până acum era stins. Cu bărbia în pumn, privea cerul cu dunga de

foc în noapte. A treia oară în ziua aceia, Radu Comșa vedea această desnădejde fără glas.

— Arde 'nspre București, vorbi încet cucoana Tincuța, Bucureștiul care nu se mai sătura...

Nici Radu Comșa nu-și putea lua ochii de acolo. Dincolo de scârțâitul carelor și de lărmuiala drumului, pe cerul învăpăiat departe, păreau că se mișcă umbre, se răsucesc și se svârcolesc pârjolite de foc și înecate de fum, infern populat de hidos forfot, glasuri care nu se aud, scrâșnete mute și dans de sabat, prăbușire de ziduri și stihii înălțându-se deșirate în besnă.

Femeea bătrână care fugise de acolo era o momâie de haine ude, pe-o legătură nevoiașă svârlită în noroiu.

Radu Comșa se întrebă ce poate face pentru dânșii.

— Să vorbesc cu șeful de stație. Poate vă găsește un loc într'un tren. Spre Moldova e mai ușor cred. Intr'acolo trec toate.

— Asta nu. Așa am plecat, așa merg.

— Nu-l lăsăm noi pe Pitiu nici pentru Perplex dela circ! se alie Dinu la hotărîrea cucoanei Tincuța.

— Atunci măcar să vă dea un adăpost. Chiar la el în casă: e un om pus de Vardaru aci. Pentru el face orice...

— Asta da! Dacă ești bun, te rog chiar. Inghiață copilul în ploaie.

Radu Comșa plecă spre gară, bucuros că poate măcar atât să facă pentru mama și copilul Mariei. Și călcând peste bălți, cu gulerul ridicat, se întreba de ce gândul s'a formulat imediat: „pentru mama și copilul Mariei" și nu: „pentru copilul prietenului lui, Virgil?"

N'ajunse până la stație. Eftimie fugea după el strigându-l:

— Cucoane, duduile!

Nu înțelegea. Toate se legau între ele, în noaptea aceasta de neînțeles. Dar după câțiva pași, dădu în farul unui automobil, care fusese stins și se aprinse brusc. Ușa mașinei se deschise și o mână albă îl chemă înlăuntru, glasul Luminiței:

— Radule!

Și glasul Laurei Vardaru:

— Domnule Comșa! In fine... Ce șansă!

Sărută amândouă mâinile, calde și moi, întinse să-l tragă înlăuntru.

— Mergi cu noi... Neapărat. Te căutam...

— Dar cum? Imposibil... Ce înseamnă?

— S'a sfârșit. Mâine, poimâine cel mai târziu, e predarea Bucureștilor... S'au afișat ordonanțe.

— Nici într'un caz nu pot pleca așa... Am și eu casă, lucruri de aranjat... Pe urmă, domnul Vardaru așteaptă.

— E hotărîrea lui Papà. El ne-a spus să întrebăm întâi la gară. Altfel treceam la Arpășești. Noroc că ne-a văzut Eftimie... Se duce Papà pe acasă la tine. Aranjează el toate — știi că e mania lui. Ne ajunge din urmă, la Buzău ori la Râmnic, cu Neculai și cu Fiatul. Acesta e Rollsul lui unchiul Pol... Haide, odată! Urcă-te, încurcăm drumul! Max, strigă la vizitiu să pună bagajul lui Domnu Comșa, de la docar.

— Așteptați cel puțin să desbrac mantaua de ploaie. E udă toată.

— Haide! gata? Dă-i drumul, Max!

Inlăuntrul mașinei închise era cald. Își făcu loc în blănuri, între Luminița și Laura Vardaru.

Max dădu drumul mașinei. Eftimie, vizitiul, fugi câțiva pași lângă ușă, cu pălăria în mână, urându-le:

— Mergeți cu bine! Să vă întoarceți sănătoși... Cel de sus...

Apoi sluga rămase în urmă, își șterse capul ud cu mâneca și își puse pălăria. Un soldat îi strigă să se ferească din drum; se întoarse cu capul în jos, la caii lui.

In pâlnia de lumină a farurilor, Radu Comșa văzu o clipă, pe mama Mariei, ghemuită pe legătura ei nevoiașă. Dinu în picioare, înfășurat în șalul pus cruciș pe sub brațe, lângă Pitiu ronțăind resemnat, cu botul în pământ: grup de mizerie și de părăsire în noaptea lichidă.

Nici nu-și luase noapte bună. Nici nu se dusese la gară să vorbească pentru un adăpost, după cum făgăduise.

— Să stăm un moment! se mișcă în blănuri.

— Uf! De când te-ai făcut atât de mofturos? Stai liniștit și nu-mi vorbi nimic. Așa!

Luminița îi strângea mâna în mâna ei caldă. Destul să-i atipească toată voința.

Mașina gonea în noapte, spintecând drum printre căruțe, în muget continuu de sirenă. In pârtia farurilor apăreau și dispăreau, luminate fantastic până în cele mai mici amănunte, presărate ca într'un praf alb de cretă, carele pline de noroi, soldații pe jos, furgoanele legănate, o trăsură prăvălată într'un șanț cu două doamne agitându-se disperate, un rănit care-și strângea bandajul dela mână ajutându-se cu dinții, doi copii în spatele unei căruțe, strânși unul lângă altul ca în gravurile de sinistrați. Și ploaia fără sfârșit, mărunță și verticală... Din spate, nimic nu se mai zărea din cerul

fum, nori, și văpaie, în care piereau prăbușindu-se duhurile negre.

Inlăuntru era cald, miros plăcut de blănuri și parfum feminin, legănare ușoară pe pernele capitonate.

Luminița ceru o țigare și foc.

— Așa... Acum spune-mi te rog, ce-mi fac peștii mei japonezi din bazen?

••••••••••••••••

CAPITOLUL VI.

ACOLO ŞEZUM ŞI PLÂNSEM.

§ 1.

E răscrucea vânturilor.

Toate viscolele care mătură chiuind troenele dealungul ţării, şi-au dat întâlnire aici. Crivăţul vine din miazănoapte şuerând în întuneric, se năpusteşte scrâşnind din măsele înghemţate într'un zid, în tabla acoperişurilor, în firme, în bolţi de ganguri; se opinteşte adunându-şi puterile; o clipă e tăcere de panică, subt apăsare numai tinicheaua tremură; apoi de odată, cu muget, răsucindu-se, se deşiră slobozit peste case, spulberând o făiniţă mărunţă şi aspră care arde obrazul cu vârfuri de ac. Tot oraşul se clatină. Se aude un pocnet de tablă, un colţ de acoperiş care a fost undeva smuls. Casele s'au pitit după tranşee de troene. Ferestrele arată pete opace; dincolo palpită în agonie lumini.

Becul înalt se balansează în vârful stâlpului, lărgind şi strângând un cerc alburiu, în care se ţes, se încrucişează, se risipesc, se frământă, fulgii fantastic dănţuind. Deasupra, întunericul, care ciudat, e alb. Nu se vede. Dar ştii vălmăşagul haotic.

Aci Tufli, în sus strada Carol, în jos Râpa Galbenă; toate se conturează nelămurit în urgia cu tăiuşuri de briciu. Pe lângă pereţi o singură pârtie îngustă, unde oamenii cu feţele ascunse în gulere şi căciuli albe de zăpadă, se împing, se ciocnesc; grăbiţi, orbiţi, fără să se cunoască, duşmănos. Strada, la mijloc e ascunsă după două ziduri de nămeţi. Trec acolo sănii, soldaţi călări, căruţe, furgoane; un camion s'a întroenit scrâşnindu-şi lanţurile, cu vuet disperat de motor.

De ger, ochii lăcrimează, iar când se deschid, un pumn de zăpadă, ca un pumn de sticlă pisată, se repede usturător.

Un sublocotenent cu trup de copil într'o manta cu poalele smulse de vânt, strivit subt o căciulă uriaşă şi conică, aşteaptă să traverseze strada Lăpuşneanu. Mâinile înfundate în buzunări, cu tot cu mănuşile de lână, sunt sloiu dureros. Işi încleaştă dinţii să nu clănţăne. A fost nevoit să-şi strângă ochelarii astupaţi la fiece clipă, şi acum miop, în întunerec şi viscol, vede jucând spectre nehotărîte. Şi săniile acestea nu mai sfârşesc!

La spate, cineva nerăbdător, aşteaptă şi el. Vrea să-l împingă, să-şi facă loc. A lunecat şi se acaţă de dânsul, aproape să-l târâe jos. Sublocotenentul cu trup de copil şi căciulă conică mormăe, aşa cum vorbesc toţi acum, răstit:

— Eşti chior, domnule?

Cel de jos, tot ofiţer, se ridică scuturându-şi mânile, duce mâna la căciulă să-şi ceară ertare. Apoi deodată, întinzând braţele, sguduindu-l de umeri:

— Stelian Minea.

— Onisfor Sachelarie.

Se uită unul la altul, nu le vine să creadă, se pipăe peste mantalele îngheţate. Visoolul îi clatină şi-i înfăşoară în cerşafuri sticloase. Nu ştiu ce să-şi spună întâiu.

— Mergi, încotro?

— Oriunde, răspunse Onisfor Sachelarie. N'am casă. Am ajuns astăzi... De cinci ceasuri caut... tot caut!

— Atunci rămâi la mine!— se bucură sublocotenentul mic şi miop. Dă-mi braţul. Aşa!

Amândoi merg printre umbrele negre şi fără figuri, care nu apar decât în dreptul becurilor. Nu pot să-şi vorbească. Le intră zăpadă în gură, le smulge vorbele. Câteodată trebue să se întoarcă amândoi cu spatele, când se năpusteşte un vârtej. Lunecă. Se acaţă unul de altul... Râd. Ciudat, mai pot râde. Dar îşi spun îndată că e ceva reflex, fără voe, o reminiscenţă de altădată, a unor muşchi care-şi cer funcţia şi atât.

Blăni groase pe trupuri voinice, doamne chicotind, soldaţi cu mâni ţapene şi bandaje albe, ofiţeri ruşi în mantale cafenii până 'n pământ şi cu căciuli late, femei în broboade, copii alergând sgribuliţi cu mânile vârâte în mâneci cum le ţin birjarii— toţi se înşiră o clipă, desprinzându-se din noapte înaintea unei vitrine luminoase, dispar absorbiţi în întunericul cu vânzoleală de fulgi. Şi viscolul sgâlţâind obloanele, sbârnâind în uluce, tae cu unghii de sloiuri obrajii, unde descopăr un colţ de piele învineţit.

— Şi ceilalţi?

— Ceilalți... Cine să-i știe? Atât: Lăscăruș Codreanu mort la Argeș.

Tac iar. Stelian Minea se înspăimântă de nepăsarea cu care a ascultat vestea: „Lăscăruș Codreanu, mort la Argeș!" Cașicum, ar fi auzit: „Lăscăruș Codreanu a căzut la examen, sau și-a cumpărat vesta cenușie, din vitrina de pe Calea Victoriei unde s'a oprit timp de două săptămâni, ca un amorezat..." El care părea cel mai adăpostit, la o ambulanță de divizie. Veșnicul împăciuitor dintre dânșii... Toate glumele dela madam Cimbru... Ochii cu o lumină de surâs, înainte de a le povesti întâmplarea proaspătă dela spital: „Am una nostimă..." Toți ascuțeau urechile. Sfârșit. Mort. Unul pentru care nimic deacum nu mai există. Mort. Mort. Cuvântul repetat mult în minte se golește de sens, își epuizează semnificația, devine sunet enigmatic. El era cel care spunea: „repetă un cuvânt până la epuizare. Rămâne ca un balonaș de gumă dezumflat. Nu mai înseamnă nimic. Așa vine nebunia..."

Și-acum tocmai gândind la destinul acestui prieten, moartea nu mai răsare decât un cuvânt. Și-a pierdut conținutul înfricoșat.

Ar vrea să-i spună acestea lui Onisfor Sachelarie, dar își amintește imediat că Onisfor e prea puțin subtil ca să înțeleagă. Și e încă mai înspăimântat, de răceala cu care a făcut această repede reflecție. A întâlnit un camarad, e bucuros, îi simte mâna prietenoasă sub braț, îi leagă atât trecut — acum dintr'o viață ireală — și el are calmul să-i măsoare până unde-i ajunge subtilitatea. Iarna aceasta, războiul, le-a înghețat inimile. Sunt numai animale gonite, bucuroase că au scăpat cu viață, că au adăpost; animale strânse în ele avar.

Strada cu luminile întrerupte s'a isprăvit. Pășesc acum în besnă desăvârșită, pe pârtia mai puțin umblată, pipăind cu piciorul, înfundându-se până la glesne.

Așezat pe o piatră, lângă o poartă, un om chincit, rebegit, cu capul plecat până aproape de genunchi. Intre el și poartă, zăpada a zidit troian. Il sgudue:

— Scoală-te. Mișcă. Ai să degeri, aici. Mor zeci, în fiecare noapte.

Omul glăsuește ceva, se înfășoară peste cap și rămâne pe loc. Viscolul i-a îngropat picioarele. In amintirea lui Stelian Minea, clipește imaginea din povestea de copil: „Atunci sgripțuroaica s'a uitat odată și voinicul s'a făcut piatră, până la genunchi. S'a uitat a doua oară și l-a împietrit până la brâu".

Se întoarce și îl scutură mai puternic:

— Pentru Dumnezeu, umblă! Ridică-te de aici... Altfel moartea! Înțelegi? Moartea!

Omul mârâe furios. Îi înjură.

— Ce treabă au ei?... Îl priveşte!...

Şi merg mai departe, cu viscolul proptit în piept.

— Aci e Mitropolia, Trei Erarhi... — explică Stelian Minea. Ai mai fost vre-odată la Iaşi?

Onisfor Sachelarie nici nu se uită la clădirile negre.

Ce interes mai au toate? I-au îngheţat picioarele; dacă mai merge un sfert de oră, nu le mai poate mişca, se aşează şi el în zăpadă.

Încep a coborî.

— Încet. Atent la lunecuş... Ţine-te de zăbrelele grilajului. Încă niţel... Am ajuns.

O casă neagră, cu intrare din stradă, între două ziduri mai înalte. O băcănie săracă. O singură treaptă, dar înfundată de omăt. Stelian Minea bate cu pumnul în oblon. Explică:

— Trebue să bat de nădejde. Madam Vaisman doarme în cealaltă cameră, şi doarme greu.

Insfârşit madam Vaisman a auzit. Huruie drugul. Se răsuceşte cheia. Glasul somnoros şi gras dinlăuntru, îngână cântat:

— Domnu' sublocotinent, mai aşteaptă mata te rog un moment. Până mă pun în aşternut, că sunt negligé. Lăsaţi uşa, închid tot eu.

Aşteptară până să intre madam Vaisman în pat. Uşa abia se deschidea, înfundată până la jumătate. I-au făcut loc cu piciorul. Intrară în băcănia cu rafturi goale şi cu lucirea balanţei cu talgere de alamă prin întuneric; păşiră în vârful cismelor prin camera lui madam Vaisman, cu o lampă mică între sobă, luminând gălbui trei paturi, în care se vedeau înfundate în perne uriaşe şi roşii — câte capete de copii? Patru, cinci, şase? Toţi copiii celor douăsprezece triburi?... Insfârşit pătrunseră şi în a treia încăpere, a lui Minea.

— Madam Vaisman n'ai să te superi? Am adus un camarad... Numai pentru o seară. Plătesc supliment.

Madam Vaisman se frământă în aşternut, gesticulează desvelind plapoma şi uitând că e în „negligé", ridică braţele atât de sus, încât mânecile capotului au căzut şi lasă să se vadă braţele albe şi grase, şi părul roşu de subsuori.

— Vai de mine, domnu' sublocotinent! Da' n'am perne. Da' n'am oghial! Mata ştii că aici nu-i utel. O soţie săracă de mobilizat...

— Lasă madam Vaisman, că o să ne înţelegem mâne. Acum n'avem nevoe de nimic. Avem mântăli. Bună seara, madam Vaisman, şi-ţi urez să-l visezi pe domnu' Isidor general, decorat cu Steaua României şi trimis la vatră.

Madam Vaisman tângui ceva relativ la soarta domnului Isidor, dar Stelian Minea închise uşa şi aprinse lampa.

Işi desfăcură mântălile scuturând zăpada, tropăind cismele încărcate, mişcând degetele ţapene. Stelian Minea aruncă două lemne în foc, îşi aşeză ochelarii şi se priviră abia acum, lung, fără să-şi vorbească.

Onisfor Sachelarie lăsase să-i crească barba sălbatec. Avea toată figura sufocată de păr, negru şi aspru, barba unită cu sprâncenele; părea de patruzeci de ani. Din această prodigioasă exuberanţă a sistemului păros, se topeau acum ţurţurii de ghiaţă. Onisfor Sachelarie şi-i curăţa, cu unghiile făcute cange. Stelian Minea, în tunica din al cărei guler larg, gâtul alb eşea încă mai subţire, cu părul lui blond albicios, cu mânecile lungi ajungând la vârful degetelor, părea un copil îmbrăcat în glumă, cu uniforma unui frate mai mare. Capul enorm, cu fruntea bombată, s'ar fi zis că abia se susţine pe gâtul fragil ca un vrej.

— Să-ţi fierb un ceaiu? Primitiv, într'o ulcică. Dar am zahăr, rom şi pesmeţi. Aşa! Trage jâlţul aci la gura sobei. Uşor. Observă că e invalid. Onisfor Sachelarie, Onisfor, ce vremuri!

Işi încleştară amândouă mâinile. Işi simţiră genele umede. Fiecare privi în altă parte, să-şi ascundă ochii. Onisfor Sachelarie îşi suflă nasul zgomotos, într'o batistă de pânză groasă.

— Stai foarte bine, aici! — rosti cu admiraţie, mai târziu, când îşi simţi vocea sigură. Mare noroc pe tine. Şi mare noroc pe mine, că te-am întâlnit.

Nu vru să se aşeze îndată pe jâlţul tras înaintea sobei. Cercetă mai întâiu, cu o lăcomie de om care n'a văzut de multă vreme o casă omenească, pereţii cu zugrăveala ştearsă, oglinda cu ramă poleită şi cărţi postale înfipte — se afla şi o fotografie; un soldat cu tot echipamentul de război, desigur d. Isidor — patul bronzat pe care era pictată o cadână cu cercei de monedă în urechi şi salbe tot de monedă, între sâni formidabili, amintind imperios că femeia este într'adevăr un mamifer.

— Da. Relativ pot spune că am avut noroc, aprobă Stelian Minea, după ce urmărise tot examenul amănunţit al prietenului, Isidor Vaisman e soldat în plutonul meu. A aflat după ce-am fost rănit, că am concediu de-o lună. Că vreau să vin la Iaşi. S'a oferit singur să-mi dea camera. M'am prezentat cu o scrisoare la madam Veisman... Altfel nici n'aveam ce căuta aci. Credeam că voi găsi pe cineva dintre ai mei. Poate s'au refugiat — îmi spuneam — cine ştie? Dar nu e nimeni. Au rămas acolo. Şi-acum, n'am ce face cu concediul.

Mai am zece zile; abia aştept. Regimentul e în refacere lângă Vaslui. Dacă vrei să rămâi aici, putem face un aranjament cu madam Vaisman.

— Nu, Steliane. Îţi mulţumesc. Sunt numai pentru două zeci şi patru de ceasuri, cu ordine. Şi nici într'un caz, n'aşi putea sta aici. Iaşii nu sunt un oraş în care să poţi trăi.

Stelian Minea păru că n'aude. Plecat deasupra focului, răscolea cărbunii cu cleştele. Ulcica de apă clocotea. Opări un ceaiu cum se pricepu. Era afumat, dar compensă inexperienţa culinară cu rom din belşug.

Băutura fierbinte şi romul îi desmorţi. Povestiră. Din despărţirea cu grele cuvinte de la madam Cimbru, în noaptea mobilizării, nu mai rămăsese nici o urmă între ei. Erau împăcaţi acum, în marea prăbuşire generală. Regimentele lor luptaseră pe fronturi deosebite. Onisfor Sachelarie intrase în Ardealul lui, până la Braşov. Păstra încă în lada de campanie, florile întinse de o fată cu obrajii îmbujoraţi şi cu cămaşa în fluturi, la Săcele. Scăpase de trei bătălii, cu un singur glonţ în picior, fără să-i atingă osul. Întinsese toată ţara îndărăt, în retragere. Acum, florile fetei din Săcele sunt un mânunchiu uscat, negru, într'o batistă, în lada de scânduri, lângă pachetul de pansamente.

Istorisind, Onisfor Sachelarie se aşezase în jâlţ, înaintea focului şi sfărâma duşmănos, cu vârful cleştelui, cărbunii. Ceiace judeca neîndurat, era Iaşul acesta, în care picase numai de o zi. Celelalte erau numai un trecut. O mare nefericire. Dar îl lăsase cu viaţă, Totul nu se sfârşise... Acestea însă de aici, n'aveau nici o iertăre. Toţi Bucureştii strămutaţi cu alaiul lor. Lume fără căpătâi, gureşă, umplând străzile, ocupând casele, plimbându-şi blănile şi văpseaua. Văzuse alături, mai răspicat decât în totdeauna, două popoare, cu desăvârşire străine: oameni târându-şi trupurile degerate, răniţii bătând în uşi închise, trimişii la vatră cerşind lucru pentru o pâne... Şi oastea rusească multă şi arogantă, potopită pretutindeni, umplând drumumurile, devorând totul în cale ca lăcustele.

Onisfor Sachelarie aruncă cleştele jos, cu sunet care, desigur făcu să tresară din somn, toţi pruncii lui madam Vaisman din cealaltă cameră:

— Înţelegi tu aceasta? Am văzut soldaţii mei dând târcoale în jurul popotelor ruseşti, cum pândesc câniî când se taie o vită. I-am oprit şi i-am pedepsit la început. Am răcnit şi i-am înjurat. Pe urmă

n'am avut ce face; m'am prefăcut că nu văd. Ii strigau Ruşii: Na, Rumânschi! Şi le arunca un os, o bucată de pâne.

Incepu iarăş să judece cu asprime tot ce au făcut Românii şi ce n'au făcut. Stelian Minea avea aceleaşi gânduri, dar nu-i plăcea să le audă din gura prietenului ardelean. Şi el fusese rănit, şi el întinsese ţara în retragere şi lupte, şi ai lui rămăseseră acolo. Dar pentru toate simţea milă nu răsvrătire. Presimţi că e gata să se încingă iar vechea lor discuţie. Ar fi acum mai dureroasă. Numai între ei doi, ascunşi într'o încăpere din acest oraş al amărăciunilor, subt potopul viscolului, sfâşiindu-se cu unghii ascuţite, în loc să-şi găsească unul altuia, o alinare. O înlătură, această discuţie.

— Acum culcă-te, Onisfore! Se lasă frig în cameră. Aceasta e porţia de lemne pe astăzi. Vorbim mâne.

Ii aşternu patul. Pe al lui şi-l întinse pe canapea. Stinse lampa.

— Noapte bună.

Dar nu adormi. Viscolul sgâlţina fereastra, sgâria acoperişul, se prelingea pe lângă părete, se auzia urlând deslănţuit deasupra oraşului. Şi Stelian Minea se răsuci mult subt mantaua cu miros de postav jilav, fără somn. Era încă un copil cu tot despre viaţă învăţat din cărţi. Din mijlocul lor, războiul îl luase să-l arunce în peripeţii înfricoşate. Nici n'avusese timp să se desmeticească; erau mulţi, camarazi, soldaţi împinşi precipitat de evenimente; nu-şi dădeau deplin samă de ce se întâmplă cu dânşii, repeta fiecare gestul vecinului, se susţineau unul pe altul. Dar când rămânea singur, noaptea, când toţi dormeau, se simţea deodată iar ceeace era într'adevăr; o vietate bicisnică târîtă într'o grozăvie peste puterile înţelegerii.

Iar acum îl încerca şi altă mâhnire, pe care nu şi-o putea alunga. Intâlnise un prietin. Era tovarăşul lor. Aproape doi ani, zi de zi, şi-au împărtăşit laolaltă gândurile bune şi rele, nădejdile şi desnădejdile lor, multe naive. Se revedeau într'un ceas cumplit, după ce înduraseră toate durerile. Credeau că n'are să le ajungă o noapte, ca să-şi împărtăşească atâtea câte adunaseră aici. Şi fiecare elan care era să-i apropie, căzuse frânt. S'au simţit îndată străini. S'au privit bănuitor. Il ştie cu judecata dreaptă, ţeapănă, fără priceperea tuturor întorsăturilor elastice de gând şi de sentiment. E un om tare, dintr'o bucată, fără mister. Dar bun. Un om pe care-l iubeşte şi trebue să-l iubească. Pentru el adevărul e unul singur, bloc colţuros. Desigur se simte zdrobit acum sub acest adevăr. Cu câtă sete vorbea în totdeauna de socoteala lor cu Ungurii — şi cum se sfârşise... Durerea aceasta îl înăbuşe: mănunchiul uscat de flori, din lada de

campanie, într'o batistă, alături cu pachetul de pansamente... Şi această durere nu şi-o împărtăşea. Nu-şi putea deschide sufletul. O purta în el, să-i devore măruntaiele, ca fiul spartanului din care muşca puiul de vulpe, dar el nu gemea.

S'au întâlnit şi s'au temut să-şi vorbească. Tot aşa ar fi fost oare şi cu ceilalţi: cu Ionel Cristescu, cu Rodoş, cu Lăscăruş Codreanu? Cu Lăscăruş Codreanu, nu. Nu se mai poate. Pentru el nimic din acestea toate nu mai au nici o însemnătate; au încetat. Ai lui ştiu oare? Avea surori, un frate mai mic, tată: un domn cu barba sură şi foarte vesel, care venise odată la Bucureşti să-şi aranjeze drepturile la pensie. Mâncase cu ei la masă. Vroia să cunoască prietenii băiatului. Il mânca din ochi. Il bătuse pe umeri: „De acum nu-mi mai pasă. Incă doi ani şi eşti doctor Lăscăruş. Am o partidă pentru tine. Are cine să-mi îngrijească reumatismele". Şi ţinuse să ciocnească un pahar de vin cu madam Cimbru, care îl găzduise şi pe el, cu treizeci de ani în urmă, când era student... Ce-o mai fi făcând madam Cimbru? Şi ceilalţi? Mai trăesc? Sunt aici? Au să se mai vadă vreodată?...

Cum mugeşte în noaptea aceasta viscolul. Tot oraşul e îngropat, îngheţat, toţi dorm într'o noapte polară. Iarnă ucigătoare pentru atâţia. Mii şi mii. Despărţiţi de tot. Acum nimeni nu mai ştie ce e dincolo. S'a lăsat un zid negru. Nimic nu mai străbate. Hălăduieşte chiuind numai vântul, purtând nămeţii de aici acolo, de acolo aici. Peste toate tranşeele, peste toate sârmele.

Şi ai lui, de acolo, ce fac?... Peste cinci zile, Agata, sora cea mai mică împlineşte şapte ani. In totdeauna îi aducea ascuns, câte un dar schimbat pe măsură ce creştea: o păpuşe, o minge, o carte cu chipuri. Acum n'are să-l mai aştepte intrând pe uşă, căutând să ghicească, cu ochii vicleni. Acum, în camera lui e încartiruit desigur un ofiţer neamţ; priveşte nepăsător la cadrele din pereţi, îi răsfoeşte cărţile, se uită cu batjocură la tot ce i-a însemnat sensul vieţii lui, când viaţa avea un sens: tratatele de filozofie, Wundt şi Kant, Comte şi Pascal, Bergson, romanele şi volumele de versuri, caetele cu notiţe de cursuri. Le-a trimes toate acasă. Ca să aibă, poate, cu ce face foc, ordonanţa ofiţerului neamţ.

Mama, la fereastră, mai stă oare plecată pe măsuţa de lucru, ca întotdeauna, până se lăsa noaptea?

Când aducea lampa, îşi ridica privirea orbită de lumină:

— Stel, ce palid eşti şi astăzi! Mai lasă cărţile. Fă o plimbare în grădină...

Mai ştie că trăeşte? Cum trebue să-şi îndrepte ochii ei miopi, tresărind, când aude paşi dincolo, în camera lui. Să gândească: „N'am făcut focul la Stel. Nu i-am trimis ceaiul. Şi lui, dacă nu-i dai, nu cere". Pe urmă să-i lase îndată în jos, când îşi aduce aminte că nu poate să mai fie el; acolo e ofiţerul neamţ care păşeşte apăsat, cu mersul lui de stăpân. O vede întorcând ochii spre grădina lor, potopită de viscol, în întuneric. Merii în care iarna ciripeau scatii şi vrăbiile sbârlite, aşteptând fărămiturile aruncate în zăpadă, din şorţul Agatei, după masă... Grădina lor cu trandafiri îmbrobodiţi în şumuioage de pae, de care, copil, se speria ca de înfiorătoare vedenii: îi păreau babe chincite, aşteptându-l noaptea... Cele două ronduri mici de flori. Poteca unde creşteau pe margini macii, care, toamna, în capsulele uscate sunau sămânţa neagră ca alicele într'o cutie de carton. Puneau masa afară, seara, până toamna târziu. Se auzea stingerea la cazarmă. Paşi pe stradă. Cătelul doamnei căpitan de alături, cu un zurgălău de metal. Recunoştea toate glasurile. Ceasul catedralei bătea muzical jumătăţile. Luna apărea atât de mare şi roşie, în capătul străzii, încât întotdeauna se întreba dacă e luna ori numai ceasornicul catedralei luminat. Au fost odată într'adevăr aevea, acestea toate?

De acolo, acum, nici un glas, nici o veste nu mai străbate. Numai gândurile se caută prin văzduhurile bătute de viscol, visurile se întâlnesc în noaptea întreruptă de gemete.

Sublocotenentul Stelian Minea îşi încovrigă trupul de copil sub cele două mântăli. De frig, în rana închisă trecu un junghiu. Îşi înfundă capul în pernă, să n'audă răcnetul din ce în ce mai besmetic al vântului şi poate, să-şi strivească acolo, ascuns, un început de plâns.

Onisfor Sachelarie gemu prin somn.

§ 2.

Prințul Gurii Serghievici Korșaghin, căpitan în al doilea regiment de gardă și atașat pe lângă marele cartier dela Iași, căscă de câteva ori cu un suspin din gât ca ogarii, întoarse perna cu dosul în sus, vârî mânile pe dedesubt, să caute un loc mai răcoros. Gura îi era coclită, oasele parcă secătuite de măduvă.

Se culcase la patru dimineața, nu știa când s'a desbrăcat, nici când i-a tras Cornei cismele. Atât i-a rămas în cap: patul care îndată a început să se legene, să se scufunde, până s'a transformat subit într'o sfârleză, învârtindu-se cum își închipuia că s'ar învârti un pat la pol, acum douăzeci de ani, când întâia dată onorabilul Avacum Iacovlevici Augustinov, i-a explicat cu ajutorul unei portocale rotația planetei în jurul axei.

Își mai amintea încă ceva. Pierduse opt mii de ruble la cărți. Nu mai știa cine i-a câștigat. Dar surâse fără nici un necaz. Îi era indiferent acum. Admirabilă seară!... Când se ridicase să plece, toate jucau înaintea ochilor; și masa de cărți și sticlele de băuturi. Samovarul balansa o mazurcă poloneză, polcovnicul Vasca Mihailovici râdea cu gura lărgită până la urechi, săltându-și burta elastică de gumă și părând dintr'un moment într'altul, că are să se înalțe ca un aerostat în plafon. De ce dracul râdea? Nu de el, desigur.

E adevărat, că la ieșire, în prag, s'a ciocnit cu un soldat care aducea o tavă cu sticle. I s'a părut că sunt doi soldați: unul la dreapta și unul la stânga. A vrut să treacă prin mijloc și a dat exact peste el. Era și firesc. Se afla numai unul singur, cel din mijloc... Sticlele s'au ciocnit: una s'a prăvălat. A prins-o din zbor și-a dat-o de dușcă, pe nerăsuflate.

— Bravo, Gurii Serghievici. Incă, încă...

Soldatul stătea smirnă cu tava țapănă în mână, privindu-l cu admirație. Ceilalți se ridicaseră în picioare și aplaudau. Adevărat.

Poate de el râdeau. Trebue să fi avut o mutră foarte nostimă. Când s'a întors nu mai regăsea uşa. A vrut să intre într'un dulap cu oglindă, din care venea spre el alt Gurii Serghievici, cu gulerul tunicii descheiat, cu o etichetă de licheor prinsă între crucea Sf. Vladimir şi Sf. Gheorghe, cu o şuviţă de păr căzută pe frunte, până în ochi... Şi cu o privire! Să-l fi văzut Vera Pavlovna!... S'a dat în lături, poftind cu o solemnă reverenţă pe celălalt Gurii Serghievici din oglindă, dar şi acela nu s'a lăsat mai prejos, făcându-i loc cu o identică graţie. A fost o adevărată întrecere de politeţe. Cât a durat? Toţi râdeau! Acum e sigur că de el râdeau.

Dar Vasca Mihailovici e oare mai smerit rob al Ţarului Nicolae? Alaltăseară, n'a lepădat el tunica, în mijlocul doamnelor şi domnişoarelor, şi nu i-a tras un cazacioc ca pe Volga, înfigând cuţitul în duşumea, chiuind şi svârlind din picioarele scurte şi grase, până ce-a alunecat jos şi l-au ridicat de subsuori? Şi pe Piotr Gherasimovici, tată a cinci copii, dintru care două fete măritate, nu l-au găsit dormind într'un leagăn de prunc, cu picioarele spânzurate, cu o pălărie de doamnă pe cap şi cu o sticlă de coniac la gură, în chip de biberon? Buni băeţi toţi. Şi buni şi Românii. Oameni de petrecere. Golesc sdravăn paharele, svârl banii la cărţi şi a doua zi îşi vând inelele şi cerceii... Dar acum, ce plictiseală! Să îmbraci mantaua, să o înşiri prin ger până la cartier, ca să asculţi prostiile lui Arcadie Artimievici, cu glasul lui plângăreţ şi fornăit pe nas, de diac; sau glumele răsuflate ale lui Uvar Uvarovici, pe care le-a cetit acum zece ani, în călindare.

— Cornei!

— Porunciţi, nobleţa voastră!

— Ce se întâmplă afară?

— Nu se întâmplă nimic, nobleţa voastră.

— Nu fi idiot!... Ninge, plouă?

— Viscoleşte, nobleţa voastră. Crivăţ ca la noi pe Don.

— Şi cât e ceasul?

— Trei, nobleţa voastră.

Nu era nevoe să mai adaoge, că e trei după masă.

Prinţul Gurii Serghievici Korşaghin se scărpină în cap cu gestul cel mai lipsit de nobleţă posibil şi pomeni un număr atât de respectabil de sfinţi-părinţi, cât ar fi putut convoca cu toţi laolaltă un mare sinod. Bun! Va să zică iar a lipsit dela Birou. Şi Carol Feodorovici Kitling, iar bombăne! Apoi surâse la gândul lui Carol Feodorovici bombănind între hârţile şi dosarele lui, trântind cu pumnul în planşete de tresare zângănind linguriţa în paharul de ceaiu, şi toţi nu

mai păşesc decât în vârful picioarelor, ca în camera unui bolnav.

Se înveseli foarte la această închipuire. Mai căscă odată, luă ceasul de pe mesuţă să se convingă dacă nu s'a înşelat Cornei. Era exact. Ba încă trei şi zece.

Porunci:

— Ceaiul. Apă caldă de spălat. Incălzeşte şervetele. Şi un plic şi hârtie... Ai să dai fuga cu biletul la cancelarie. Spui Excelenţei-Sale Carol Feodorovici că sunt bolnav în pat. Foarte bolnav. Teribil de bolnav. Pericol de moarte. Febră mare: 39 grade. Spui patruzeci!

— Inţeles, nobleţa voastră. Boala veche a nobleţei sale.

— Exact. Cornei. Eşti un băiat deştept când vrei. Ai s'ajungi staroste, când te-i întoarce la Agrafena şi Corjiţchii tăi.

Cornei râse, ştergându-şi nasul cu podul palmei. Nobleţa-sa e vesel şi glumeşte. Nobleţa-sa e întotdeauna vesel.

Nobleţa-sa Gurii Serghievici Korşaghin, cu un eroic spasm de voinţă, sări din pat. Işi spălă îndelung gura cu apă şi pastă, să-şi alunge cocleala. Sfârşi o sticlă de colonie, căreia îi făcu vânt, sub lavoar, cu piciorul. Intr'o jumătate de oră, era gata: periat, pieptănat, bărbierit proaspăt, în faţa samovarului care bâzâia vesel şi a sticlei de coniac; a farfuriilor cu şuncă, sardele, batoc, pateuri şi unt.

Când sfârşi această prea frugală gustare, aprinse o ţigară cu cartonul lung cât un periscop, merse până la fereastră şi trase draperia de catifea vişinie. In stradă, prin feregile subţiri de ghiaţă ale geamului, se vedeau în trâmbele de zăpadă, câţiva soldaţi români, cu mănţăli pirpirii şi căciuli albe, trecând pe căluţii lor ridicol de slabi, ca mâţele. Crivăţul smulgea pale de omăt de pe acoperişuri, le răsucea în mijlocul străzii, le împroşca în trecătorii grăbiţi, îmbodoliţi până în nas şi înotând până la genunchi, în pârtiile dela o clipă la alta, astupate.

Pe poarta deschisă, ieşea în sania lui, a lui Gurii Serghievici, cu blana şi căciula de lutru trasă peste ochi, răsturnat cu mâinile în buzunări, Sofron Vesbianu. Ciudat individ şi acest Sofron Vasilievici. Nu înţelege o buche nemţească, franţuzească, englezească, rusească, niet! Şi cu toate acestea ziua întreagă e la cartierul lor. Cumpără, vinde, schimbă, cară, aduce, duce... Vulgar, lacom şi şiret, ca un negustor din Moscova. Dar Zoe Dimitrievna, ce femee de rasă. Unde-o fi găsit-o ursul? Poţi discuta cu ea ceasuri întregi, despre Turghenev şi Balmont, despre D'Annunzio şi Shelley, Ibsen şi Cehov, ca în cel mai ermetic salon din Petersburg. Are ochii ca violetele imperiale şi un gât rotund şi sculptural, mai superb decât al Verei Pavlovna. I-a spus-o eri, iar Zoia Dimitrievna a plecat ochii în jos,

lașezându-și cutele rochiei peste vârful pantofului mic, exact tot atât de mic cât o rândunea cu aripile strânse. Cunoaște el privirea aceasta modestă a femeilor: „Te rog, nu-mi place să vorbești astfel... Să știi că n'ascult; chiar poți să continui, că n'ascult...".

Gurii Serghievici Korșaghin se postă în fața oglinzii și își examină cu deplină mulțumire ovalul obrazului, puțin obosit dar cu atât mai plăcut, ochii cu cearcăne care nu făceau de loc urît figurii, părul bălan, mustața moale, cicatricea abia atinsă de sabie; o linie albă la tâmplă, dând exact atâta bărbăție câtă lipsea acestui cap de feminitate molatecă. N'avea de ce să nu-i placă Zoei Dimitrievna, omul căruia atât de fierbinți, lungi și desnădăjduite epistole îi trimitea Vera Pavlovna, cea pentru care atâtea sinucideri și dueluri a văzut Petersburgul.

Într'adevăr, Gurii Serghievici Koraşaghin era din familia fericită a muritorilor care aduc îndată unde păşesc, voe bună, lipsă de grijă și veselie. Slugile îl întâmpinau voioase la scară; când intra într'o casă posomorîtă cu un minut înainte, toți exclamau bucuroși: A! Gurii Serghievici. Ce veste? Ascultă, poamă bună ce ești...

Și îndată, figurile se luminau ca la cine știe ce veste fericită; începeau râsete, toți se apropiau de el, femeile părăseau lucrul, ori cărțile, ori bârfelile lor. Cel mai mocnit dintre toți, își aducea aminte o anecdotă de mult mucegăită într'un cotlon al creerului; viața părea imediat plină de surprize plăcute, așa cum se arată în diminețile de primăvară, când surâzi în cerdac vișinilor înfloriți, numai fiindcă e multă lumină și cer străveziu.

Prințul Gurii Serghievici Korșaghin nu făcea nimic pentru a răspândi în jurul lui această atmosferă voioasă. Era numai firesc, lipsit de grijă și deplin fericit de tot ce vedea, ce auzea, ce i se întâmpla.

In fața oglinzei răsfrângându-i mijlocul subțire, înalt și elastic, fluieră un cântec, schiță un pas de dans. Își schimbă altă tunică, cu toate decorațiile multicolore prinse ca un zaimf în dreptul inimii: rusești, franceze, engleze și italiene, câte adunase în diferitele misiuni prin care trecuse, lăsând în urmă glorioase amintiri de risipă și de chefuri epice.

Bătu la ușa Zoei Dimitrievna, zâmbind dinainte celor ce avea să-i spună. Ii deschise Dumitrașcu Racliș, care își sorbea singur cafeaua, într'un jilț, făcând pasiențe.

Își strânseră mâna cu mare bucurie amândoi. Se înțelegeau. Se simpatizau. Se prețuiau. Dumitrașcu Racliș găsise însfârșit în acest Iași al mizeriei, un om care colindase Europa și avea cele mai dis-

tinse purtări, în afară că era un pătimaş jucător de cărţi; întocmai cum Gurii Serghievici, găsise însfârşit în acest oraş moldav al mizeriei, un om care colindase Europa, îşi tocase cu eleganţă averea, avea cele mai distinse purtări, în afară că era un şi mai pătimaş jucător de cărţi.

— Zoe vine imediat, mon petit Prince. Se îmbracă desigur. Facem până atunci un ecarté? Trei partizi, două sute de ruble: distracţie.

— Perfect. Cu cea mai mare plăcere. E întotdeauna o plăcere să joace cineva cu dumneata, Dimitrie Ştefanovici.

Dumitraşcu Racliş alese cărţile, lepădă exoflele inutile, şi partidele începură. Părintele Zoei Vesbianu fila cartoanele cu cea mai deplină fericire scrisă pe figura osoasă, cu mustăţile albe puţin afumate de tutun şi cu cearcănele a cinci mii de nopţi pierdute în toate cazinourile vechiului continent.

Trăia acum într'o continuă beatitudine. Grijile dela Bucureşti dispăruseră. Zoe îl târîse cu ea, îl instalase într'o cameră dela dânşii, îl îngrijea şi îi împlinea toate poftele. Sofron Vesbianu abia ajuns la Iaşi, descoperise o casă încăpătoare, plătise chiria pe un an înainte ca să nu aibă nici un neajuns, şi găsise imediat un câmp fertil, o adevărată Californie, pentru afacerile lui. La cartierul rusesc, se afla într'o zi, când Gurii Serghievici se plângea că nu-şi găseşte o locuinţă omenească. A înţeles-o acesta din dialogul cu un misit de case. I-a oferit îndată o cameră şi un antret pentru ordonanţă, grajdul pentru cai. Stau la masă adeseori împreună. N'a vrut să-i primească, firește, nici un ban — „suntem doar aliaţi"! Dar Gurii Serghievici îl aprovizionează cu toate ale gospodăriei dela depozitele ruseşti, i-a pus la dispoziţie sania, caii, şi mai e şi un cineva, cu mare trecere la comandamentul armatei ruse, nepotul ministrului de război dela Petersburg şi al mai multor doamne de onoare, dela curtea împărătesei; deci om care să-i servească în toate afacerile lui misterioase.

Cel mai încântat însă de această prietenie e tot Dumitraşcu Racliş. Are deaface cu un adevărat gentlemen: se poate recreia şi consola astfel de toate apucăturile grosolane ale ginerelui, pe care trebue să le suporte. Prinţul Korşaghin l-a introdus în cercul lor: un club improvizat într'o casă de pe strada Carol. Acolo nu intră decât puţini Români, câţiva bărbaţi şi câteva femei, prietenii proaspeţi ai aliaţilor. Şi acolo i-a fost dat ochilor să vadă cele mai infernale partide de cărţi, cum n'a mai pomenit în toate casele de joc şi cluburile din apusul Europei, unde şi-a azvârlit pe postavul verde averea lui,

zestrea nevestei şi moştenirea Zoei. Oameni care pleacă ori se întorc pe front, scoţând pachetele intacte de ruble, deşertând cantităţi prodigioase de spirt sub toate formele şi de toate gradele; certându-se şi împăcându-se dela nimic; sfârşind totul în fiecare dimineaţă într'o pâclă nepătrunsă de fum, printre movili de sticle deşarte, cartoane de ţigări, pahare de ceaiu şi cutii de compot; coloneli şi generali beţi îmbrăţişându-se cu locotenenţi şi sublocotenenţi, svârlind bacşişuri fabuloase ordonanţelor şi apoi luându-i în palme pentru ca pe urmă să-i sărute şi să le plângă pe umeri: o adevărată adunare de alienaţi, veşnic primenită de alţi ofiţeri în ducere şi întoarcere, şi totuşi veşnic aceiaşi; oameni stranii din altă planetă, cu logică şi sentimente care scapă înţelegerii curente, cuprinşi de-o exasperată sete, după doi ani jumătate de război, să-şi ucidă orice tresărire a amintirii despre altă viaţă, de altădată; amestec de cruzime şi de sentimentalism, de brutalitate şi delicateţă, de viclenie şi de candoare, de slugărnicie şi aroganţă, de laşitate şi de bravură; lume embrionară şi inconsistentă, în care sub pojghiţa şi haina occidentală apare îndată enigmatic, sufletul Asiei. Dumitraşcu Racliş juca, nu lipsea o seară, câştiga. El, căruia valeţii şi rigii îi mistuiseră averea, avea de astădată o superioritate vădită: nu punea un pahar de spirt în gură. Trăia numai pentru cărţi. Putea pune însfârşit în aplicare, cu izbândă, „combinaţiile infailibile" care-l trădaseră întotdeauna.

Acum norocul era egal: partidă şi partidă. Două el, două Gurii Serghievici. De altfel jucau numai pentru plăcerea jocului; 200 ruble, 500 lei, ce însemnau?

Când intră Zoe Vesbianu, în haina albastră care-i catifela mai mult albul pielii, Gurii Serghievici svârli cărţile. Arătă partenerului: n'avea în mână decât exofle străine, era vol, tot pierdea partida. O socotea pierdută.

Zoe Vesbianu se aşeză între dânşii. După ce le întinse mâinile parfumate, fără inele, îi mustră:

— V'am auzit venind astăzi dimineaţă. Unul la patru, altul la cinci. Cine a fost cel mai cuminte?

— Cucernicul pocăit care vă vorbeşte, Zoe Dimitrievna! — se grăbi cu alintată smerenie prinţul Gurii, să pună în lumină această excepţională „cumineţenie", care-l adusese acasă, e drept pe mai multe cărări, dar la ora patru, pe câtă vreme, pe Dimitrie Ştefanovici, îşi amintea bine acum, l-a lăsat moţâind cu cei din urmă jucători.

— N'aş putea să ştiu, mă rog, două lucruri, mon petit Prince? Mai întâiu, care din doi vă depravaţi unul pe altul? Pe urmă, ce plăcere găseşti dumneata, om tânăr, inteligent, cultivat, cu atât de

distinsă lectură, *vrai homme du monde,* să pierzi nopţile în fum şi în tovărăşii echivoce? Pe papa îl înţeleg. E un jucător înveterat. Nici nu mai cere vieţii altceva, decât o plăcere, pe care — nu e aşa papa? — a plătit-o destul de scump... Dar dumneata?

— O, Zoia Dimitrevna! — ridică ochii albaştri şi inocenţi, spre tavan, prinţul Gurii. De unde ştii, că nu încerc să înlocuesc o pasiune, prin alta? Poate vreau să-mi adorm astfel o durere inconsolabilă. Poate prefer să-mi ucid o noapte stupid, numai ca să nu-mi amintesc, torturat de insomnie, acele lucruri pe care nu trebue să mi le mai amintesc!...

Gurii Serghievici mînţea cu un aer foarte nefericit şi teatral, de victimă, în mijlocul acestei lumi vulgare. De fapt, bea şi juca zdravăn, fiindcă îi plăcea să bea şi să joace zdravăn. De insomnie nu suferea şi nici amintiri ori gânduri triste n'aveau de ce să-l tortureze. Doar câteodată, mijea încurând aţipită, mustrarea că n'a răspuns la scrisorile Verei Pavlovna: remuşcare vagă, în zori, când se întorcea cu gura coclită de la petrecere, dând să intre în şifoniere şi trântindu-se îmbrăcat în pat, ca să nu-şi mai amintească de fel, când l-a dezbrăcat şi i-a tras cismele Cornei.

Dar ştia prea bine, că în urechea unei femei — mai ales când femeia e soţia unui mops ca Sofron Vasilievici şi a cetit romanele lui Turghenef — nu sună niciodată banal, toate aluziile la aceste teribile nefericiri sentimentale, pentru a căror consolare te abrutizezi, cauţi desnădăjduit o mocirlă să te împotmoleşti tu şi nefericirea ta, bei până la fund drojdia acră, şi tot aşa mai departe, cum scrie în romane şi se recită pe scenă.

Gurii Serghievici Korşaghin repetă aşa dar ceiace repeta în dreapta şi în stânga, de zece ani, decând era încă în şcoala de cadeţi, cu efecte aproape invariabile. Pe figura gânditoare a Zoei Vesbianu, în ochii de culoarea violetelor imperiale, căuta nerăbdător curiositatea, mirarea, interesul; deşi nu s'ar fi supărat de fel, dacă Zoe Vesbianu i-ar fi răspuns hohotind, că toate aceste sunt basme şi că e nedelicat să o socoată atât de naivă ca să le creadă. Atunci Gurii Serghievici ar fi râs şi el imediat, mărturisind că a mînţit, şi găsind foarte firesc să mintă unei femei frumoase, pentru a da vieţii atât de vulgare, puţină culoare romantică.

Dar Zoe Dimitrievna era acum de altăceva preocupată, mângâind fără să-şi dea seama şiragul boabelor ovale de chilibar, dela gât. Intrebase şi asculta, cu gândul aiurea. Intr'adevăr se întâmpla minunat. Astăzi dimineaţă, întâia oară după două luni, de când se afla în Iaşi, dăduse ochii cu Radu Comşa. Il întâlnise la o strâmtoare

unde Radu nu mai putuse scăpa şi a fost nevoit să se oprească. Au vorbit foarte simplu, ca doi prieteni care se revăd. Zoe a fost cât se poate de calmă; a glumit, l-a tachinat... Poate ochii i se opreau prea lung la Radu, şi la buzele lui cărnoase, pe care le simţea încă pe umăr, pe gură, pe pleoape. Dar acestea nu le simţea decât ea. Nimeni nu putea ghici; nici Radu... Şi cum i-a venit oare în gând să-l invite numaidecât la ea, după amiază? Radu a răspuns că nu poate, nu ştie — a cercat să evite. Atunci a pretextat ceva care nu putea fi refuzat. Că vrea să-i ceară un serviciu; un mic serviciu foarte uşor, dar aflându-se numai în puterea lui... N'avea cum să-i explice acolo, în stradă, ghiontiţi de toate părţile, în viscol... Radu a fost silit astfel să făgăduiască.

Şi acum îl aşteaptă. Dacă vine trebue să sosească din clipă în clipă. E bine că se află şi prinţul Gurii. Prezenţa unui bărbat tânăr, plăcut, vioiu, cu îndestul spirit, va trezi desigur puţină gelozie în inima lui Radu. De multe ori iubirea nu se mai întreţine decât prin acest parazit galben.

A sunat afară. Cum a tresărit! Trebue să fie mai calmă. Radu intră întâia dată în casa ei — dacă aceasta se mai poate numi casa ei. Zoe îşi aruncă ochii pe pereţi, la mobile. E îndestul de plăcut, salonul acesta larg. Casa fusese închiriată cu tot, cu mobile; casă veche de boeri scăpătaţi. Se simţea bine aici, fiindcă îi amintea ceva din viaţa lor, înainte de ruina lui Dumitraşcu Racliş şi înainte de a fi devenit madam Sofron Vesbianu. Canapele largi, jilţuri comode, un piano cu coadă de lemn castaniu, cadre înfăţişând bărbaţi şi femei în costume de acum optzeci de ani, câteva miniaturi de boerese, cu umerii goi şi căzând în linii foarte lungi, cum erau frumuseţile de acum aproape un veac; figuri grave şi melancolice, privind cu ochi obosiţi la aceşti năvălitori prea gureşi, în adăpostul lor unde fusese până acum o mare tăcere... Faţă de strâmtoarea în care trăeşte altă lume la Iaşi, casa lor e chiar foarte presentabilă. N'are de ce se teme de impresia lui Radu. Ciudat. Unde i-a fost dat să-l primească „la ea acasă", aşa cum stăruise de atâtea ori! Radu nu-l cunoştea nici pe Sofron, nici pe Papà. La Bucureşti n'a vrut să-i calce niciodată pragul, numai fiindcă se ferea de situaţii îndoelnice „să stai la masă între bărbat şi femeia cu care îl înşeli. Picioarele apăsându-se pe subt scaun... Scene de vodevil. Puah!"...

Şi acum a sunat!

Dar nu e el. E numai Sofron. Şi-a zvârlit blana şi căciula. Intră în salon, tropăind şi frecându-şi degetele bondoace. Scutură mâna

prințului Korșaghin, să i-o smulgă din umăr. Întinde mâna moale și puțin disprețuitoare, lui Dumitrașcu Racliș. O atinge pe frunte, cu buzele, pe Zoe, ridicându-se în vârful degetelor pe piciorele lui scurte, s'o ajungă. Are nasul vânăt, pometii obrajilor violacei; poartă o jachetă a cărei coadă îl face mai scurt încă și mai rubicund.

— Hei! Este ger, prințule! — îl bate pe Gurii Serghievici, pe umăr. Ger. Cum la voi ger, la Siberia. Sibirschiger! — improvizează un cuvânt inedit pentru toate idiomele din lume.

Sofron Vesbianu nu știe o boabă din altă limbă decât românească. Și atunci, vorbind cu un străin, stâlcește cuvintele și le strigă din răsputeri, cu impresia că așa va fi mai ușor înțeles. Un străin i se pare un infirm: surd ori așa ceva.

— Tac, tac, Sibirschiger! — râde prințul Korșaghin, arătându-și dinții albi.

— Acum, la frig tare bun este casă, samovar, ceaiu și carte: daite carcicu, davaite carcicu, cvosim-devid, cvosim-devid! Așa e prințule? Maladeț!

— Tac, samovar, ceaiu... date carcicu! — se silește cu toată bunăvoința prințul Gurii să înțeleagă acest volapück și să pară încântat de deosebita atenție a amfitrionului.

— Bun! Bun! Haroșie ciolovec! — îl bate mai departe pe epoleți Sofron Vesbianu, apoi socotind că și-a făcut cu prisosință datoria de gazdă să-și întreție musafirul, se întreptă spre Zoe.

— Zoico dragă, poruncește maică pentru ceaiuri. Sunt sloiu de ghiață, nu alta.

Ceaiul fu adus cu samovar, după moda rusească, și tot după moda rusească introdusă de Gurii Serghievici Korșaghin — de altfel întinsă acum în toate casele din Moldova unde se mai putea bea din belșug ceaiu — veniră și farfuriile cu compot, dulceață, pateuri, sticle de coniac, rom, votcă, licheor.

Cât timp fetișcana durdulie, cu șorț și bonetă de dantelă albă, purta tablalele și muta înaintea fiecăruia mesuțele, privirea lui Sofron Vesbianu se oprea pe sâni și pe mijloc, atât de stăruitor, încât slujnica servi cu ochii în pământ, cu obrajii pară.

Apoi, când servitoarea sfârși și eși din salon, Sofron Vesbianu se așeză înaintea farfuriilor, ca întotdeauna, cu aerul brutal și grăbit al unui călător într'un restaurant de gară, inspectându-și paharul, lingurița, furculița și cuțitul; înșfăcând bucățile cele mai bune. Zoe Vesbianu fu jenată și de astădată de aceste apucături de han, iar prințul Gurii, ghicind, îl scuză cu un zâmbet admirativ:

— Sofron Vasilievici, are poftă mare. Toată ziua aleargă, lucrează, consumă energie...

— Ce spune, Zoico? — întrebă Sofron, împingându-şi în gură cu degetul, o felie de şuncă supranumerară.

Zoe îi tălmăci.

— Desigur că alerg. Eu nu sunt un parazit (aceasta era la adresa lui Dumitraşcu Racliş). Alerg, muncesc, consum, fiindcă mă consum! — aprobă Sofron Vesbianu cu gura plină, încântat de această descoperire „consum fiindcă mă consum!", pe care o găsea de o superioară finețe.

Apoi tuşind, cu o înghiţitură în gură, îi trimise o bucăţică de şuncă, unt şi pâine, un minuscul bol digestiv, exact în fruntea lui Dumitraşcu Racliş, care-şi sorbea liniştit paharul cu ceaiu.

Dumitraşcu Racliş puse paharul jos, îşi scoase batista şi se şterse calm, pe frunte.

— Sunt oameni care mănâncă încă, parcă ar fi acum scăpaţi din caverne! — făcu o constatare, aşa neadresată nimănui, împăturindu-şi batista şi aşezând-o în buzunarul dela piept.

Sofron înţelese pentru cine era aceasta şi fiindcă avea acum gura arhiplină, aşa că nu mai putea răspunde, îl fulgeră numai cu o privire teribilă.

După ce înghiţi, îşi rosti replica.

— Şi eu cunosc oameni, care chiar dacă ar fi în peşteri, ar juca în arşice... In arşice de ăia... cum se chiamă?...

— De mastodont, cum cunosc eu un exemplar! — îl ajută Dumitraşcu Racliş, zâmbind fiindcă găsise bună, istoria omului din caverne care ar juca în arşice, în lipsă de un club cu masă lungă, pe două tablouri de bacara.

— Ce spun, te rog, Zoe Dimitrievna? — întrebă prinţul Korşaghin, înţelegând că amândoi se ceartă.

— Nimic interesant, răspunse Zoe. Se tachinează. Discută politică. Spun că nemţii sunt adevăraţi mastodonţi.

In clipa aceia sbârnîi clopoţelul, anunţându-l pe Radu Comşa. Zoe îi eşi înainte, după ce-şi cercetă din treacăt figura în oglindă şi îşi aranjă buclele părului. Comşa rămase în prag, căzut din lună. Se aştepta s'o găsească pe Zoe singură; îşi făcuse chiar un plan de defensivă, şi dădea peste atâţia necunoscuţi.

Zoe îi prezintă, Sofron Vesbianu se ridicase de pe scaun, şi ca să-şi facă pantalonii să cadă peste urechile ghetelor, se deda la ciudate asvârlituri din picioare, un fel de început bizar de dans.

— Mi se pare, domnule Comșa — începu Sofron, curățindu-și cu buzele și cu limba gingiile de resturile șuncei și ale pateurilor, cu o schimă care îl făcu pe Radu Comșa să creadă că se strâmbă la el—, mi se pare că sunteți șeful unei direcții de la Interne. Statistică pentru rechiziții, aprovizionare, etetera et etetera. Imi pare foarte bine. O să te calc într'o zi.

Radu Comșa îl privea cu uimire, amestecată cu milă pentru Zoe. Vasăzică acesta era Sofron Vesbianu? Stăpânul în fața legii și a oamenilor, pe trupul, sufletul și voința ei... Acum înțelegea multe. Și de ce se strângea atât lângă el, când o trimetea acasă. O privi cu mai puțină vrăjmășie. Biata Zoe!

Biata Zoe își dădea toate silințele să-și păstreze aerul cel mai firesc. Porunci alt serviciu de ceaiu. Il invită alături, făcându-i loc pe divan. Explică celorlalți că e un cunoscut din București, dintr'o familie prietenă, tovarășul de advocatură al lui Alexandru Vardaru și logodnicul domnișoarei Vardaru.

— A! Ești atât de bine cu domnul Vardaru? E un om cu mare trecere la Domenii. Și la Interne... Și la Război... Am avut de câteva ori de-aface amândoi, dar nu ne-am înțeles. Nu e nimic. Toți oamenii sfârșesc prin a se înțelege cu mine! — vorbi Sofron Vesbianu culegând cu scobitoarea merișoarele aurii din compotul rusesc.

— Să-ți dau o farfurie! — îi întinse Zoe o farfurie de compot și o linguriță.

— Mersi. N'am nevoe. Vorbesc și mai iau una, vorbesc și mai iau una... Te supără?

Zoe nu mai încinse discuția, iar Sofron Vesbianu vorbea și mai lua una:

— Da, pe domnul Vardaru aș vrea să-l cunosc mai bine! — continuă scuipând cozile merișoarelor în farfuria lui Dumitrașcu Racliș. Imi pare foarte rău că nu ne-am înțeles...

Sofron Vesbianu nu spunea că „neînțelegerea" consta în câteva întâlniri, în care Alexandru Vardaru îl repezise, fiindcă îl prindea cu afaceri nu tocmai dintre cele mai curate. Și ascultându-l, Radu Comșa își amintea acum că a mai văzut această figură și pe la biroul lui, și pretutindeni unde mișună samsari suspecți, foști vechili, negustori, faliți, Evrei, lumea aceasta amestecată, care mai bine de doi ani traficase cu o mână pentru puterile centrale, cu cealaltă pentru consorțiul britanic, și se strămutase la Iași, să-și continue activ, operațiile încă mai prospere în haosul general.

— Domnule Comșa, stați bine? Ați găsit locuință? — întrebă

Zoe, ascultându-se cum îi spunea cu simplitate „domnule Comșa" în loc de „Radule"!

— Mulțumitor, doamnă. Am fost bursier la liceul de aici, la Internat. Am găsit locuință chiar la un fost profesor al meu, pensionar, un om încântător.

— O! E atât de greu cu camerile, în acest Iași, sărac și prea mic. Uite, prințul Korșaghin a avut noroc de noi... Nu e așa, Gurii Serghievici?

— Desigur, Zoe Dimitrievna, fără dumneata și Sofron Vasilievici, eram un naufragiat. Dar Zoe Dimitrievna mi-a întins mâna-i catifelată, care nu are nevoe de inele ca să fie frumoasă, și iată cum am devenit un fericit naufragiat, salvat cu o prea delicioasă ramură de liliac alb...

— Vai, mon prince, ce basme îmi spui! Mă confunzi cu șistrițele dumitale!

Și făcându-i cu degetul:

— Gurii Serghievici, te rog fii mai serios! Știi că sunt rea când mă supăr. Iau cheia de jos, dela ușă, și te las în viscol...

Radu Comșa se întreba dacă între acest rus bălan, foarte plăcut de sigur și desigur un mare mehenghiu, și între Zoe, există numai prietenie ori n'au trecut dincolo. Și simți o ușoară, o foarte ușoară undă de nemulțumire. Se consola repede Zoe.

Cași cum i-ar fi ghicit gândul, clătinându-și nervos piciorul peste picior, și schimbându-și inelele pe deget, Zoe vorbi enigmatic:

— Vezi, Domnule Comșa? Am adoptat și noi maniera rusească. Prințul Korșaghin ne-a învățat să ne spunem pe nume, așa cum vorbesc eroii lui Tolstoi, Turghenev, Gorki, Dostoievski... Ne spunem Zoe Dimitrievna, Gurii Serghievici, Dimitrie Ștefanovici, Sofron Vasilievici... E foarte comod și găsesc amuzant. Pe urmă, unde mai pui, domnule Comșa, că se simplifică o sumă de lucruri! Să-mi închipui — o, e numai o părere și cred că nu te superi! — că de exemplu, între o femee și dumneata, ar fi ajuns, să zicem prietenia, până acolo încât vă spuneți pe nume. Nu: domnule Comșa, ci Radu, Radule! Nu e așa — dacă nu sunt indiscretă? — că trebue să vă fi spus și poate să vă spună și acum, o femee astfel? Și să ne mai închipuim acum, domnule Comșa, că această femee — măritată desigur, alături de soț, de surori, de tată, de familie, însfârșit așa cum ne aflăm noi acum — să ne închipuim că e nevoită să vă numească după toate protocoalele noastre occidentale: domnule! domnule Comșa! — pe când în intimitate, vă spune Radu, Radule!... Nu apare oare ipocrizia mai evidentă? O viață dublă și secretă... Și nu se poate

întâmpla oare, printr'o scăpare din vedere, din obicei, într'un elan, în faţa bărbatului, părintelui, într'un salon, să vă spună odată Radu, Radule, şi să dea loc la o adevărată catastrofă?... Pe când aşa, foarte simplu, în faţa lumii ori în intimitate, eşti numai Radu Mihailovici Comşa, Radu Mihailovici, după cum eu sunt Zoe Dimitrievna... E o intimitate pe care o poţi plimba în public fără teamă — chestie numai de nuanţă. De o pildă în public, v'ar spune indiferent, ca oricărui străin ori prieten, Radu Mihailovici, uite cu tonul acesta... (Zoe Vesbianu arătă cu ce ton). Pe când tot în acelaş public, cu o nuanţă pe care numai dumneata s'o înţelegi, ar spune de exemplu aşa: Radu Mihailovici... (Zoe Vesbianu arătă iarăşi cu ce ton). Comşa, Mihailovici, toate dispar, rămâne numai Radu, sunetul desmierdat, care nu e aşa Radu Mihailovici, că trebue să-ţi trezească o sumă de amintiri şi de senzaţii, şi poate de regrete?...

Zoe, care executase astfel un adevărat dans pe tăiuş de cuţite, se opri şi râse, cu un hohot exagerat care sună falş. Sânii i se ridicau şi coborau, în haina de catifea albastră despicată la piept, subt boabele galbene şi ovale de chilibar, ca după un urcuş repede.

Gurii Serghievici Korşaghin, pătruns de o umbră de bănuială, după ce îi privise cu ochii fini, pe unul şi pe celălalt, aplaudă:

— Bravo, Zoe Dimitrievna! Eşti cea mai admirabilă ruso-filă din Moldovalahia. Şi pledezi ca cel mai elocvent avocat. Ca un avocat care s'a identificat cu cauza...

Numai Sofron Vesbianu, Sofron Vasilievici, nu înţelesese nimic, fiindcă Zoe vorbise franţuzeşte, şi întrebă nedumerit:

— Ce spune, frate? Că nu pricep nimic!...

— Doamna — se oferi Radu Comşa să-i explice — doamna spune să adopt maniera rusească şi în loc să mă adresez, cu formulele obişnuite: doamnă, ori doamnă Vesbianu, să-i spun pur şi simplu Zoe Dimitrievna, aşa cum i se adresează de exemplu prinţul Korşaghin. Ceiace n'aşi putea să-mi permit în nici un caz, având în vedere că prietenia mea cu doamna Vesbianu e atât de efemeră, cum o ştiu din cele câteva ocazii când ne-am întâlnit la Bucureşti şi nu mi-ar da aceleaşi drepturi, ca domnului Korşaghin, de faţă.

— Zi-i, dragă, Zoe Dimitrievna şi sfârşeşte cu ea. A turbat-o maladetul! — simplifică foarte plictisit de atâtea mofturi, Sofron Vesbianu, continuându-şi operaţia care consta în acel moment din smulgerea câtorva fire de păr, dintr'un neg. Prindea unul, încrucişându-şi privirea, ca să-şi poată vedea vârful negului; îl apuca bine cu unghiile şi cu o smucitură îl trăgea din rădăcină. Ochii lăcrimau fiindcă durerea îi răspundea ascuţit în creştet, îi venea să strănute,

dar numai căsca gura fără să isbutească, așa cum fac crapii aruncați pe uscat. Când sfârși această operație, spre care melancolic și obosit priveau cadrele ovale din părete, Sofron Vesbianu se întoarse spre Comșa și îl bătu pe genunchiu, cu o pocnitură de explozie:

— Fă cum îți spun eu, dragă. Zi-i Zoe Dimitrievna! Zi-i Gurii Serghievici! La dânșii tot o brânză e. Trăesc Rușii ăștia, domnule Comșa, eh! Ce să-ți mai spun?... Toți mănâncă dintr'o treucă...

Acum era rândul prințului Korșaghin să ceară lămuriri.

— Ce spune onorabilul Sofron Vasilievici?

— Nimic. Spune că Rușii sunt un popor încântător, tălmăci Zoe, după fantezia ei.

Dar era mulțumită. Mai întâi nu rezistase ispitei să-i spună ca altădată: Radu, Radule! — în fața tutulor, cu temeritate. Și pe urmă, îl înțepase ușor cu veninul acela al geloziei, la care nici un bărbat, chiar când iubirea s'a prefăcut în indiferență, nu rezistă întotdeauna. Chipul cum Radu găsise prințului Gurii Korșaghin dreptul să-i spună pe nume Zoe, cu familaritate, ironia aceia răutăcioasă pe care n'o pricepuse Sofron, îi făceau bine, ca loviturile în glumă, cu o floare peste obraz, dela cineva drag. Și gândind acestea, cu un zâmbet uitat, Zoe Vesbianu nu-și putea desprinde ochii dela gura cărnoasă și umedă a lui Radu: „Trebue să-i muște buzele... Numai odată, la plecare. Îl duc până la ușă... O singură dată..." Gândul se lămurea perfid, tenace, cu cât își spunea că e mai absurd.

Dumitrașcu Racliș, străin de toate acestea, își făcea pasiențele. Noul cunoscut nu prezinta nici un interes; nu vorbise nimic despre joc, nu-l văzuse în nici un club. Înșira cărțile în cruce, în figuri complicate, ajunsese la a cinsprezecea.

Se lăsase întuneric. Aduseră lămpi. Sofron Vesbianu începu să-i explice, cu un creion în mână, înșirând cifre mari pe scoarțele unui album, al bieților vechi proprietari, o afacere complicată, la care avea nevoe de concursul lui și al lui Alexandru Vardaru.

Când se pregăti să plece, Gurii Serghievici se ridică și el. Îl invită numaidecât la cercul lor, dorea să-i dea prilej să cunoască mai de-aproape ofițerii ruși, care-au venit să lupte pentru România. De fapt, se gândea că stând mai apropiat de vorbă, va lămuri legăturile dintre el și Zoe; exact același gând cu care Radu Comșa primi invitația.

In ușă, Gurii Serghievici trecu să-și ia sabia și mantaua din camera lui, cât timp Radu Comșa își îmbrăca blana. Când se întoarse în prag, Zoe Dimitrievna era acățată de gâtul lui Radu Mihailovici, cu gura încleștată de buzele lui, cu mâna „albă și catifelată ca ramura de

liliac alb" dată după gâtul lui, cu „ochii de culoarea violetelor imperiale" închiși ca să soarbă sărutul mai bine. Radu Mihailovici se apăra; luptă scurtă și mută; din care șiragul de chilibar ieși rupt și boabele ovale risipite pe jos.

Gurii Serghievici făcu un pas îndărăt; tropăi, tuși, deschise a doua oară ușa cu sgomot, și numai după aceea păși din nou pragul:

— Gata, Radu Mihailovici?

Ajută la culesul boabelor de jos, mirându-se cu cea mai mare nevinovăție cum s'a putut rupe șnurul tare de mătase. Căutând, mâinile i se întâlneau ca din întâmplare cu mâinile Zoei Dimitrievna, și atunci îi strângea degetele subțiri în penumbra ungherelor, cu o îndrăzneală neașteptată, de care Zoe rămase surprinsă.

Petrecându-i până la ușă, Zoe repetă cu o amețeală dulce, nedesmeticită:

— La revedere, Radu Mihailovici, Radu!

— Pe frigul acesta teribil, crapă buzele, sângeră câteodată, ca o rană... spuse Gurii Serghievici, când ajunseră în stradă.

Radu Comșa duse batista la gură. Intr'adevăr, rămăsese o șuviță subțire de sânge, din mușcătura Zoei. Se uită cu atenție în dreptul unui felinar, la ochii prințului Korșaghin, subt căciula înaltă și lată, de astrahan. De ce spusese aceasta? Bănuise ceva? Văzuse? Dar prințul Serghievici Korșaghin își înfigea cismele împintenate în zăpadă, cu cea mai mare liniște, tragând din țigara lui lungă cât un periscop.

Cercul rus era alcătuit din cinci camere; două foarte mari, una pentru masă, alta pentru chemin de fer; celelalte trei, cu numeroase mese de joc, de băutură, de gustări, samovare fierbând neîntrerupt.

Prințul Gurii Korșaghin, ca pretutindeni și ca întotdeauna, fu primit cu exclamații de bucurie. Parte din ofițeri jucau și beau încă dela trei după masă. Alții veneau din sala de mâncare, alții se înapoiau; ofițeri de husari, cazaci, de pihotă, de geniu, de artilerie, ofițeri de stat major și aviatori cu micile aripi de metal la epoleți: oameni înalți și bălani din ținuturile baltice, figuri de mongoli dela marginea Tibetului, un caucazian cu figură albă, feminină, și cu ochii și părul brun, în fața lăptoasă, ca tipurile de rasă albă din atlasurile geografice, alt prinț cu figură de tătar, negricioasă și cu ochii oblici, mic, nervos, neastâmpărat; ofițeri din regimentele siberiene dela capătul Asiei, toți râzând, chemându-se, strigându-se pe nume, alții atunci făcându-și cunoștință; unul gata amețit, tolănit pe o canapea roșie, ciupind strunele unei balalaice; decorații de toate dimensiunile, culorile și formele, iar peste tot, un fum nepătruns,

pe care trebuia să-l fereşti cu mâna ca să vezi bine cine-ţi vorbeşte, şi mirosul dulceag de tutun rusesc, de piele rusească, de ceaiu rusesc. Câţiva Români, două doamne cu soţii, instalaţi la o masă de joc, şistriţe cu fruntea strânsă în batiste albe însângerate de crucea roşie pe frunte şi cu fustele scurte, lăsând să se vadă până la genunchi, minuscule cisme de piele moale, ca marochinul. Printre această mulţime, trei ofiţeri români, stângaci; ţinându-se unul de altul, cum nu se pierd copiii de ţăran într'un bâlciu.

Cineva puse mâna pe umărul lui Radu Comşa. Se întoarse: Scarlat Măinescu, în haină neagră, cu monoclul prins în arcada ochiului stâng. Omul care păruse Elenei Bilbor, prietena Luminiţei, elegiac şi absent dela cele terestre, arăta dimpotrivă foarte încântat de acest prea pământean spectacol.

— Ce faci Comşa p'aici? Joci şi tu?

— Nu. Sunt cu un cunoscut, un prieten, prinţul Korşaghin.

— Il cunosc perfect pe Gurii. Suntem amici. Un adevărat tip. Latifundii în nu ştiu câte gubernii, nobleţa cea mai autentică a Petrogradului... Şi svârle rublele ca nasturii... Apropos. Iţi datoresc câteva mizerii de poli, din zilele de piurea neagră dela Bucureşti. Iţi stau la dispoziţie... M'am refăcut complet, dragă. Indivizii ăştia joacă brambura... Vrei?

Şi Scarlat Măinescu scoase un portbilet de piele verde, pe al cărui colţ, Radu Comşa văzu cu uimire, prinsă deasupra monogramei de aur, o coroană de conte.

— Mersi. Lasă-i pentru Bucureşti, la întoarcere. Nu vreau să-ţi fie de ghină...

Scarlat Măinescu zâmbi cu dispreţ:

— Cât despre aceasta nici-o teamă aci. Înţelegi, să rămână între noi; jocul e la sigur... Acum pardon, mă duc că mă aşteaptă Lola. Am adus-o şi pe ea...

Lola — desigur una din acele multe prietene foarte văpsite şi în toalete extravagante cu care îl văzuse pe Scarlat Măinescu la Şosea — hohotea într'un grup de ofiţeri ruşi, bând dintr'un pahar cu picior înalt, o băutură tare de bunăseamă, căci strânse din ochi, după ce-l deşertă. Un colonel gras, tuns cu numărul zero şi cu mustăţi stufoase şi sure, aştepta cu sticla în mână, să-i toarne alt pahar. Lola râdea ferindu-se, dar colonelul îi turnă cu de-a sila, punându-i mâna după mijloc, s'o prindă, când încercă să fugă. Ce neruşinată! Frumoasă de altfel, înaltă, cu păr bogat, oxigenat, cu ochii de un albastru inocent, dar atât de fardată! Desigur, după asemenea indivíde judecă toţi Ruşii aceştia, uşurătatea femeilor noastre.

Gurii Serghievici Korşaghin îl apucă de braţ, îl duse la o masă, între prietenii lui. Băură ceaiu. Băură spirt. Erau profesori mobilizaţi, oameni de trupă care abia puteau lega câteva vorbe, amestecaţi cu ofiţeri de carieră şi cărturari burduf de lectură, discutând aprins pe măsură ce creştea numărul paharelor, despre Dumnezeu şi destinul omenesc, beţiile precedente şi purificarea Europei prin mesianismul Rusiei..., Radu Comşa îşi arătă mirarea generală, că armata acestui mesianism, nu părea să socotească războiul o chestie prea serioasă; se strămuta de pe un front pe altul într'un continuu du-te vino; toţi mâncau, beau, jucau, cântau. O sută de chilometri de retragere nu însemnau nimic. Scoteau balalaicele şi armonicile, aprindeau focuri, desfundau cutii de conserve, puneau ceainicile, şi totul era ca mai înainte.

— Sunteţi tineri în război, acum abia îl învăţaţi, Radu Mihailovici! — surâse superior prinţul Korşaghin, turnându-i rom în pahar. Secretul războiului e acesta: Să săvârşeşti actele de bravură cele mai mari, cu aerul cel mai frivol posibil. Aceasta se învaţă pe încetul. Iată acest prieten al meu, Anatol Petrovici, cu figura lui boţită de tătar şi aşa mic şi chircit cum îl vezi, ca o babă din Caucazul lui, a luat parte la patru ofensive, a fost prizonier de două ori şi a fugit, a fost rănit — de câte ori Anatol Petrovici? — de şapte ori, odată în cap, odată în plămâni. Ce importă aceasta? Doctorii dădeau din cap: „de astădată, Anatol Petrovici e pierdut, nu mai este scăpare!". Şi Anatol Petrovici nu era pierdut, se ridica din pat mai zravăn ca înainte. Se prezinta: Iată-mă, am sosit! Să ne aducă spirt, ceaiu şi mâncare! Şi Anatol Petrovici bea ca un popă, scoate sabia când i se urcă votca la cap, şarjează lămpile, retează dintr'o lovitură gâtul tuturor sticlelor, de pe masă. Aseară a pierdut la davaitenidavaite, toţi banii până la ultima copeică. Ce importă? Mi-a cerut o mie de ruble să facă nu ştiu ce cumpărături pentru polcul lui. Pierduse toţi banii, ai lui şi ai regimentului. I-am dat. Pe Anatol Petrovici nu-l refuză nimeni. In cinci minute erau pierduţi toţi banii, şi după aceştia alţii, din picioare. Ce importă? Anatol Petrovici a golit o sticlă de spirt, l-a dus ordonanţa acasă, l-a desbrăcat, l-a culcat. Acum e iarăşi la datorie aici. Mâine la datorie, acolo, pe front. Intr'o zi îl loveşte al optulea glonţ, de astădată definitiv, în frunte. Şi s'a sfârşit cu Anatol Petrovici. O să ne mai amintim câtăva vreme de el, o săptămână-două, o lună-două. Iar atunci crezi că o să ne amintim de Anatol Petrovici cel cu şapte răni, de două ori fugit din prisonierat, cel care a ucis nu ştiu câţi Nemţi? — (are un carnet unde-i înseamnă). — De fel. Acestea o să rămână în ar-

hivele regimentului. Noi o să spunem: — „Anatol Petrovici? Imi amintesc, strașnic bea. Frumos jucător de cărți. Nici un mușchiu nu i se mișca pe figură, când pierdea tot, și bani, și tabachere, și ceas. Minunat om, bietul Anatol Petrovici!...". Pe urmă o să-i pomenim numele tot mai rar. Vin alții. Anatol Petrovici e îngropat undeva, la Riga ori în Galiția, ori în Caucaz. Toți l-au uitat. Acasă, moșnegii îi păstrează o fotografie, sabia lui de copil, cărțile de școală, îl văd pe Anatol Petrovici în fotografie, cu pantalonii scurți de catifea și cu o carte de premiu subsoară, ori în costumul lui sălbatec, din Caucaz... Mai există într'o amintire de om, cât trăesc moșnegii și povestesc, înaintea samovarului, când bătrânul a luat vutcă la cap, căci fii sigur, Anatol Petrovici are cui semăna... Pe urmă, când au murit și moșnegii, s'a sfârșit. Definitiv. Anatol Petrovici? Un nume. Sunt 170 milioane de nume în Rusia... De aceia să bem și să ne veselim, Anatol Petrovici. Nu cu paharul acela mic, cu cestălalt... Așa da! In sănătatea ta!

Anatol Petrovici bău cu paharul mare și cu un aer foarte modest, strâmbându-și fața bolțită și măslinie, în cel mai vesel râs. După două ceasuri își amaneta tabacherea. După trei, câștigase zece mii de ruble, și cu o sticlă deșartă alături, cânta acompaniindu-se din balalaică, un cântec de acasă, cu o voce puternică și gravă de bas, surprinzătoare pentru înfățișarea lui puțină și chircită.

Și Radu Comșa era acum amețit. Il îndopaseră cu tot soiul de spirturi. Pierduse toți banii din buzunar. Intâiu în glumă aruncase câteva hârtii pe masă, pe cartea prințului Korșaghin. Pe urmă până la ultima centimă. Lucrurile se clătinau înaintea ochilor. Vedea numai fragmente de realitate. Vorbea cu un uriaș blond adineaori, nu-și mai amintește ce, ceva vesel. Acum cu Lola. E amețită și ea. Toți o pipăe — ce desmățat chicotește! Și cu Dumitrașcu Racliș a vorbit, tatăl Zoei. Joacă la masa de dincolo, cu aerul atent al unui savant urmărind o experiență. Acum doi ofițeri de cazaci, veseli și prietenoși peste măsură, îl silesc să bea un lichid alb. Ce-o fi? E foarte tare. Spirt curat. Ustură gâtul. Ei beau din pahare de vin, fără să se strâmbe, ușor ca apa. Și toate se clatină, lunecă, se depărtează, revin. Plutesc între straturi opace de fum, din care apar când numai capetele, când numai picioarele... E ciudat și poate plăcut. N'a fost amețit decât de câteva ori în viață. El e un om sobru. Radu Comșa e un om sobru. Iată omul sobru, legănându-se, rezemat de ușorul unei intrări. Râzând. De ce râde? Nimeni nu are grija lui. Pe aici se poate eși afară? De unde au bani să joace ofițerii aceștia români? Au uniforme modeste, par bieți ofițeri nevoiași și svârl pachetele de ruble

ca nimic. Nenorociții. Dacă or fi bani de-ai subsistenței? Mâine pac! — un glonț la tâmplă. Războiul e foarte simplu: secretul lui e să săvârșești acte de bravură cu aerul cel mai frivol posibil... Oare între Zoe și prințul Korșaghin? Are să-l întrebe. E simplu. Între doi bărbați, femeia trebue totdeauna sacrificată. Nu, nu mai beau ceaiu! De unde știi românește, camarade? Un soldat rus vorbind românește. Curios.

— De unde știi românește, camarade?

— Apâi, noi doară sântem Moldovieni di la Soroca...

— Și cum ai ajuns aici, băiatule?

— Ni-o luat moscalii aici, că știm moldovinești și ni vîni mai ghini. Cumpărăm noi din târg, ne înțălegim cu Jâdanii.

— Și-ți pare bine că ai ajuns în țara românească? Printre Românii tăi?

— Apâi, stăpâni, noi nu sântem Români. Sântem Moldovieni...

— Cum adică, nu ți-ar părea ție bine să facem o țară mare, numai cu Românii noștri?

— Aiasta stăpâni, iaca nu s'a puté! Rosia i-o împărăție mari și plină de tăti belșugurili. Ci să ni-aprochiem noi di-o țarî mai micușoară cât o gubernie a Măriei Sale Țarului nostru cel mari și bun?

— Bine, mă frate, dar avem o limbă, ne închinăm la același Dumnezeu, am făcut odată un trup, toată Moldova e țară românească...

— A fi. Nu li știm noi aieste tăti. Da muscalu-i mult și tari. Noi cu iel ni țânim, că nu ni slăbești cum țâni lupu oaia...

— Fugi mă, că ești un imbecil.

— Trăiți, Măria-voastră!

Radu Comșa caută un ban în buzunar să-i dea. Nu mai are nimic... Să împrumute dela Korșaghin. Dar acum soldatul basarabean a dispărut. Să-l lase în plata Domnului. Și cine mai vorbea de sentimentul național, glasul sângelui? Prostii. Toate sunt prostii. Îl doare capul. Mâine are să-l doară toată ziua capul. Ce-a căutat aici? A, da! Korșaghin. Ce faci „mon petit prince", cum îți spune Zoe Dimitrievna? Te cam legeni... Șalupă pe valuri.

Korșaghin îi ia la braț. Ies amândoi la aer. Ce bun, limpede, tare e aerul nopții acum. A stat viscolul. Cerul e sticlos, ca un glob de ghiață. Stelele palpită sus, gata să se desprindă. Zăpada scârțâie sub picioare. Radu Comșa, ține gura întredeschisă, să-i pătrundă adânc în plămâni, aerul rece. Case întunecate. Fără nici o lumină. Toate casele au noaptea o înfățișare misterioasă... Dorm toți înlăuntru. Cine sunt? Ce visuri îi încearcă? Acum toți, au numai visuri de spaimă. Câțiva soldați trec prin mijlocul străzii, în troene. O pa-

trulă? Nu. Duc pe cineva pe braţe, un rănit. Şi e o lumină la o fereastră.

Radu Comşa se opreşte. Prin geamul cu promoroacă se vede înăuntru. Se ridică în vârful picioarelor şi priveşte. Mese. Două, trei, patru mese. Şi oameni întinşi, dezbrăcaţi, morţi. Patru, cinci, şase... Şase morţi desbrăcaţi, cu păr pe piept, unii cu pete negre pe trup. Răni desigur... Câteva lumânări de ceară tremură o flacără slabă. Nu-i nimeni să-i păzească. Şase morţi într'o cameră: morţi îngheţaţi. Li se văd dinţii albi şi gurile întredeschise. Unul a rămas cu gura lărgită de tot, ca o spărtură neagră. Au ochii holbaţi. Poate plesniţi de ger. A mişcat un mort? Nu. Un şobolan fuge pe trupurile ţapene, muşcă ceva. Dar e înspăimântător, nu trebue permis aceasta...

— Haide, Radu Mihailovici! — se întoarse prinţul Gurii Korşaghin, apucându-l de braţ, târîndu-l peste crestele de zăpadă.

Apoi după ce au mers mult alături:

— Spune drept, Radu Mihailovici... Nu te supără, dacă într'o zi, eu şi Zoia Dimitrievna?...

Săniile spintecau sprinten șesul nins, sclipitor în soarele dimineții.

Erau două; de la Iași mergeau la Chioaia. In una Luminița Vardaru, Elena Bilbor și Mihai. In cea dinainte, tanti Laura și Măgduța Dobreanu, fiica Sofiei Dobreanu de la Botoșani, prietenă și pe vremuri fostă colegă de pension cu Laura Vardaru.

Clopoțeii risipeau în câmpul alb și tăcut, vesela lor chemare argintie. Din vasta solitudine luminoasă și imobilă, ecoul răspundea cu alt sunet, de la alte sănii nevăzute. Toți aveau obrajii îmbujorați de ger, genele albe de promoroacă, respirația tăiată de șivoiul rece de aer. Mihai pusese mâna pe hățuri, gonind nebunește spre înfricoșarea fetelor din sanie.

Caii alergau cu toată puterea, strănutând cu boturile apropiate, arătându-și și ei astfel voioșia acestei curse, în dimineața limpede, subt soarele cu dinți care hohotea în nămeți. Stâlpii de telegraf fugeau vertiginos îndărăt.

— Mihai, ai să ne răstorni! — îi striga Luminița, scoțând mâna din manșon să-l tragă de manta.

Mihai cu chipiul de școală militară pe ceafă, descheiat la gât, țipând cu o sălbatecă bucurie care altădată și aiurea l-ar fi rușinat, nu dădu nici o atenție acestor spaime femeești și plesni crupa cailor cu biciul. Trecură săgeată pe lângă sania de unde Laura Vardaru îl amenința cu degetul.

Acum avea drumul deschis înainte: Mihai slobozi murgii lăsând hățurile în voe. Bulgării moi săreau din copite, se sfărmau în obraji, împroșcau pulbere mărunță în urmă. Ajunseră în vârful unui deal; jos se desfășea în pâclă albăstrie, un sat cu subțiri spirale de fum înălțându-se spre cerul dimineții, ca sărace fumuri de jertfă primite de un Dumnezeu însfârșit înbunat.

— Mihai, aceasta a fost — nu e așa? — pentru Măgduța Dobreanu? Vrei s'o epatezi și cu însușirile tale surugiești? — îl necăji Luminița.

Mihai trecu hățurile vizitiului și-și apăsă supărat chipiul pe ochi.

— Poftim! Dacă-i așa, mergeți ca după mort! Ioane numai la pas să le ții.

Luminița șopti ceva râzând la urechea Elenei Bilbor.

Mihai își întoarse obrazul roș de frig:

— Ia vă rog să nu conspirați! Acuș vă răstorn și-am să vă văd țipând, să salvați Capitoliul.

— Bravo! Foarte frumos. In fiecare zi ne descoperi alte grații cazone... Acum m'am convins că posezi într'adevăr toate calitățile de surugiu...

— Dacă nu mă lăsați în pace! E o dimineață splendidă, aveți cât văd ochii un câmp minunat și tu, Luminițo, te ții de fleacuri.

— Bun. Va să zică Măgduța Dobreanu e fleac. Luăm notă. Mersi pentru ea. Fii sigur că o să am eu gentileța să-i spun.

— Luminițo; făcu nefericit Mihai, te-am rugat să încetezi cu astea. Lăsați fata în pace.

— Așa, acum mai e și „fată". Un fel de cum ai spune: fata din casă, Ilinca, Safta... Din ce în ce mai bine. N'am să uit s'o adaug și p'asta.

— Luminițo!

— Ei, ce? Mihai.

Mihai Vardaru apucă hățurile și își răcori necazul pe cai, coborînd valea în vârtej. De cinci zile Luminița nu-l mai slăbea. Venise în permisie, de la școala de ofițeri din Botoșani și o întovărășise pe Magda Dobreanu, la a cărei familie, prietenă cu Tanti Laura, stătea în gazdă. Și ce găseau ele în aceasta?

Magda Dobreanu a venit să-și vadă fratele care a fost bolnav... Poate voiau, — nu-i așa? — s'o lase să facă drumul singură, pe timpurile acestea? E o copilă, șaisprezece ani, încă o școlăriță. O fată — exact o fată! E adevărat că lui i se cam schimbă glasul când îi vorbește și își apleacă ochii; nu poate să-i înfrunte privirea. Dar așa a fost întotdeauna: timid. Și la urmă, ce le privesc pe ele? Nu făcea mai bine să rămână în sanie la tanti Laura?

Ceiace trebuia să se întâmple s'a întâmplat. Dat cu totul acestui monolog, Mihai Vardaru a urcat din goană sania pe o movilă de prund, a desenat o splendidă curbă numai pe o patină și a răsturnat-o frumos, semănând pe Luminița aici, pe Elena Bilbor dincolo.

— Na! Acum ți-am plătit! — râse Mihai, descurcându-și picioa-

rele din hățuri, și voind să arate așa că a făcut-o înadins. O ajută pe Luminița să se ridice, după ce-o ajutase pe Elena Bilbor.

Luminița se smulse din mână, furioasă. Ochii negrii subt capușonul de lână, împroșcară fulgere.

— Bine Mihai, ești nebun? Gluma are o margine. Puteai să ne frângi capul!

— O femee nu-și poate frânge niciodată capul. Pentru simplul motiv că nu poți frânge, ceiace ai pierdut de mult! — filozofă Mihai, scuturându-și zăpada care-i intrase pe subt guler, pe gât. Mă ierți, domnișoară Bilbor, astea sunt numai pentru Luminița.

Elena Bilbor protestă, silindu-se să râdă. Dar își apăsa cu mâna svâcnirile inimii, de spaima care nu se potolise.

Caii întoarseră capetele și priviră cuminți, sunând ușor din zurgălăi. Aburii se ridicau albi din trupurile încălzite.

— Cucoane, dă-mi o mână de ajutor să îndrept sania! spuse vizitiul bătrân, zâmbind pe subt mustață: „Se cunoaște de-o poștă că conașul Mihai e nepotul lui Conu Pol. Năzbâtios nevoe mare! Și când era mic, credeai că are să fie moale și fricos, ca o fată".

Indreptară sania. Vizitiul scutură blănile căzute în zăpadă. Ii ajunse din urmă cealaltă sanie:

— Ce s'a întâmplat, copii? — se ridică tanti Laura dintre pleduri, cu foarte mare îngrijorare.

— Isprăvi de ale lui Mihai al matale. Nu se pricepe să mâne și ne-a răsturnat! — se plânse Luminița, sărind într'un picior să-și aducă șoșonul ajuns într'un șanț.

— Nu-i adevărat. Le-am răsturnat înadins. Mă necăjeau și atunci, cum am văzut movila de prund înainte, am vrut să le trag o spaimă, să le învăț minte! — se apără Mihai, preferând astfel să pară înaintea Magdei Dobreanu, om al răzbunărilor teribile, decât un vizitiu neîndemânatic.

— Bine că n'ați pățit nimic! — se liniști tanti Laura. Mihai, tot copil ai rămas.

— Intreab-o pe Luminița, tanti. Tot timpul nu i-a mai tăcut gurița.

— Și ce-am spus, mă rog? — întrebă perfid Luminița, închizând cu viclenie, pe jumătate, ochii oblici de musmè.

Mihai nu putu să mărturisească în fața Magdei Dobreanu, cu ce l-a necăjit Luminița. Incă odată eșea ea biruitoare. Plecă ochii în altă parte, și ca să aibă aerul cel mai indiferent, aprinse o țigară și cu chipiul pe ceafă, păru că observă ceva foarte atent, la picioarele cailor.

— Poftim, omul dumitale! — îl arătă Luminița, tantei Laurei, cu lumina de râs nestinsă în ochii păcurii. Acum mergem? Ingheţam aici...

Mihai dădu să se urce la loc, să pună mâna pe hăţuri.

— Nu. Pardon. Noi mergem cu Ion. Tanti Laura, ţi-l cedăm matale, pe acest domn Mihai...

Mihai coborî. Socoteala i se potrivea.

Dar Luminița continuă:

— ...şi dă-ne în schimb pe Măgduţa. Hai cu noi Magda!

Nici Magda Dobreanu nu se prea dădea dusă. Iar Mihai făcu o mutră aşa de amărîtă şi privi la Luminița atât de comic furios, încât Luminița nu-şi mai stăpâni hohotul şi cuprinsă de o subită generozitate, îl ertă:

— Haide. Rămâi cu tanti Laura şi iată, nu cer nimic în schimb. Numai nu-l lăsaţi să pună iar mâna pe hăţuri... Altfel, face iar circ.

Plecară. Mihai era aşezat cu faţa spre tanti Laura şi Măgduţa Dobreanu. Ochii li se întâlneau. Prin ei năvălea un val cald, şi atunci roşie, Măgduţa Dobreanu îi întorcea repede la câmpul nins. Avea figura foarte mică, nasul numai o indicaţie, ochii căprii foarte deschişi, cu gene frizate, gura însemnând un *o* caligrafic; totul părea cizelat cu fineţe fantezistă, în joacă, de natura care s'a distrat între două exemplare „serioase" de umanitate să-şi creeze o miniatură. Gândea? Era loc acolo pentru creer, pentru un sentiment? Acestea au fost întrebările cele dintâiu, pe care şi le-a pus şi Mihai, ca oricine o vedea prima oară. „Măgduţa are un cap, să încapă numai bine într'o oglindă de buzunar" — o definise Luminița Vardaru. „Şi inima trebue să-i fie cât o alună" — adăugase. Dar inima Măgduţei, cât o alună ori mai mică, bătea pentru Mihai, mărunt şi înfricoşată de acest sentiment necunoscut. Obrazul care încăpea într'o oglindă de buzunar, se făcea garoafă de câte ori îşi încrucişau ochii. Noroc că toţi sunt acum îmbujoraţi de frig. Nu se mai cunoaşte. Surâdeau amândoi fiindcă erau aproape, fiindcă erau încă aproape de copilărie, fiindcă dimineaţa era luminoasă şi aerul respirat era el însuşi o mare fericire.

— Măgduţo, nu ţi-e frig? — se îngriji tanti Laura. Mihai vezi blana te rog, să nu sufle vântul...

Măgduţa Dobreanu clătină capul subt căciuliţa de zibelină. Cum îşi închipuiau că putea să-i fie acum frig? Şi îi venea să râdă, fiindcă Mihai, aşezând blana dedesubtul picioarelor, abia îndrăznea să o atingă, parc'ar fi fost de cristal.

Priviră iar un timp, câmpul neclintit.

— E ciudat, rupse Măgduța tăcerea. Când ninge, am chiar noaptea, cu perdelele trase, o senzație de alb. O lumină nepământeană, care străbate pretutindeni, prin ziduri și prin stoluri. Dacă s'ar putea spune, așa cum sunt unele visuri albe.

— Și eu copii, spuse Laura Vardaru, mă gândeam privind câmpul... Nu se mai cunoaște nici un hotar, nici o urmă omenească. Tot e înecat în acest alb. A dispărut și pământul pentru care se dușmănesc, și ogoarele pentru care se judecă frate cu frate. Acum totul pare ireal, fantastic și împăcat; o lume în care oamenii să nu se mai urască fiindcă nu mai au ce-și împărți. Să uite războiul.

Tanti Laura uitase și dânsa că acum șase luni fusese cea mai aprigă partizană a războiului. Dar Mihai, era el acum, pentru război.

— Războiul nu e ură, tanti! — protestă cu figura deodată serioasă, brăzdată cu o cută între sprincene. Și războiul nu e moarte: e viața latentă care se eliberează, e paroxismul vieții. Nu urăsc când ucid în război. Indeplinesc o funcție biologică, necesară. Nici nu se poate spune că omor, fiindcă în război n'am conștiința uciderii și n'am remușcare. Eliberez numai pentru viitor, pentru un viitor foarte îndepărtat, energii necunoscute. Războiul ne purifică și pregătește realități noi, un adevăr nou.

Tanti Laura deschise ochii albaștri cu mirare.

— Nu înțeleg, dragă Mihai.

Dar Mihai se gândi că din nou e ridicol cu teoriile lui războinice și tăcu.

Intrară în satul din vale. Copacii cu crengile înflorite de promoroacă păreau uriași madrepori albi... Dar satul era pustiu. Nici o suflare. Numai ațele albastre de fum. Și câinii ieșind la drum, hămăiau de câteva ori de mântuială, slabi și cu blana flocoasă, intrând îndărăt, printre gard, cu cozile între picioare.

— I-a prăpădit izantimaticul cucoană, lămuri vizitiul. Tot satu s'a mutat la cimitir.

Trecură într'adevăr pe lângă cimitirul cu multe cruci proaspete, de scândură albă. Mai îngropau și astăzi pe cineva. Se vedea un grup negru, de femei și bărbați cu capetele goale, în frig, cu ochii în jos, lângă bisericuța sură de lemn, ascultând prohodul.

— De nimic nu ne-a cruțat acest război, pe care îl slăvești tu, Mihai! — suspină Laura Vardaru. Tot ce există suferință omenească ne-a fost dat să îndurăm. Care vom scăpa, dacă va mai reveni vreodată viața normală, o să mai putem oare fi ca înainte veseli, să râdem, să gândim senini la viitor, să facem planuri, să uităm?... Iată ce mă întreb eu copii, nu pentru mine, căci eu nu mai aștept mult dela

viață, ci pentru voi... Și iată de ce mă tem și de ce nu te înțeleg, Mihai...

Mihai și Măgduța Dobreanu priviră în jos, la degetele înmănușate care țineau blana, silindu-se sincer să fie cu totul doborîți de această nefericire generală. Dar tinerețea lor triumfa. Se simțeau bine aproape, și viața de mâine, de mai târziu, n'avea de ce să li se pară un chin atât de cumplit, cum amar profețea tanti Laura.

Caii o întinseră din nou la drum, intrând în hotarul Chioaiei. Câteva santinele salutară. Aici se cunoștea mâna lui Alexandru Vardaru. Izolase întreg satul, pusese să văruiască toate casele, îi tunsese, le făcuse etuvă, îngrijea el de aprovizionare, dar nu le dădea voe să facă un pas dincolo de linia santinelelor. Terorizați, oamenii nu înțeleseră, dar se supuneau. Au priceput abia mai târziu, când comunele vecine au început să se pustiască de molimă, iar la dânșii nu se întâmpla nimic. Alexandru Vardaru intervenise să fie adus tot aici și regimentul lui Pol, în refacere. Supraveghiase el la instalarea unei adevărate tabere de bordee și bărăci la marginea satului, pentru soldați. Crescuse din pământ, alt sat, cu drumușoare între bordee, cu podețe de mesteacăn, cu stânjeni de lemne aliniați în batalioane. Colonelul Pavel Vardaru cedase comanda, și în papuci, bea toată ziua ceai, alcătuia liste de bucate, cetea colecții vechi de reviste umoristice și romane de aventuri, din biblioteca de copil a lui Mihai. Când se ogoia vremea, după ninsoare, de se ceteau urmele sălbătăciunilor ca pe foaia de hârtie, pornea cu doi trei ofițeri la vânat. Odată pe zi cobora dela curte la tabăra regimentului, se plimba cu mânile la spate printre bordee, aproba tot ce se făcuse și inspecta doar cu deosebită atenție, bucătăria soldaților și popota. Apoi, cu conștiința liniștită, urca scările cerdacului în casă, încerca la piano să-și amintească romanțele și dansurile de cabaret, se plictisea și căsca. El își făcuse datoria, luptase fără nici o slăbiciune, comandase fără nici o șovăială; aștepta să mai lupte cu tot atâta simplitate, dar ce-l socoteau în definitiv, să-și bată capul cu treburi de vechil? Și părea chiar că așteaptă recunoștință dela frate-său Alexandru, că îl lasă în toată voia, în cele două zile pe săptămână cât vine dela Iași, să-și satisfacă mania lui de organizare, de planuri și de împărțit porunci. Ofițerii aproape veneau direct să ia ordine dela Alexandru Vardaru și erau foarte încântați de acest civil, care găsea deslegare la tot, iar la ministere și la comandamente afla toate ușile deschise. Erau trei gospodării de moșii și cu cea dela Chioaia patru, îngrămădite laolaltă, cu vite, care, mașini, argați. Totuși se întocmise îndată rânduială, oamenii

se înţelegeau, nici o vită nu îndura lipsă şi tot regimentul se hrănea pe loc. Mersese vestea: oameni de aiurea voiau să vină şi să se crucească de minune, fiindcă pretutindeni era foame, haos, jale şi molimă. Dar santinelele puneau baioneta în piept: Halt! Inapoi!

Chioaia devenise un fel de republică; avea şi o armată pe picior de război.

Când zurgălăii săniilor sunară în poartă, în capul scărilor eşi întru întâmpinare unchiul Pol, cu dolmanul între umeri, cu o pipă lungă, bavareză, în dinţi. Cele două surori ale lui Mihai: Cora şi Ralu se năpustiră cu semne de bucurie. Amândouă însă nu-l vedeau decât pe Mihai.

— Tu Mihai! Şi să nu scrii? Ţi s'a îngroşat vocea... Cât stai? Nu-ţi lăsa oroarea asta de mustaţă — parcă eşti dat cu cărbune subt nas.

Mihai se lăsa întors pe o parte şi pe alta. Amândouă surorile îmbătrâneau singure. Păreau că şi-ar fi dat cuvânt să nu se despartă. Toată viaţa lor era în acest frate mai mic, pe care îl cocoleau, îl alintau — şi care nu prea părea mişcat de această adoraţie, fiindcă fugea repede de tovărăşia lor, chemat de viaţă, de zgomot, de noutate. Deşi le despărţea numai şapte şi opt ani de Mihai, Cora şi Ralu arătau mult mai în vârstă. Frăgezimea femeiască era scrisă pe figura lui Mihai. Surorile aveau trăsăturile mai dure, ochii buni dar mai stinşi, gura lărgită şi bărbătească, pieliţa obrazului veştedă; păreau două exemplare de probă, neizbutite, ca să triumfe desăvârşit în al treilea, cel din urmă.

Tanti Laura şi unchiul Pol se îmbrăţişară ceremonios, se întrebară şi-şi răspunseră câteva lucruri indiferente, trecură la altceva mai interesant. Toată îngrijorarea Laurei Vardaru, în timpul cât îl ştiuse în primejdie se potolise acum. Căsnicia lor revenise la simpla tovărăşie dinainte, în care fiecare zeflemisea tolerant, slăbiciunile şi maniile celuilalt.

Dar fetele nu-şi mai găseau astâmpăr. Uşile se trântiră. Toată casa se umplu de larmă, condusă de Luminiţa, care încercă pianul dacă nu i-au amorţit coardele, dădu ideea să fie schimbat un divan din sofragerie dintr'un loc în altul, târî pe Elena Bilbor de-o mână şi pe Măgduţa Dobreanu de alta, să le arate priveliştea din balconul dela etaj; toată valea cu lacul îngheţat, cu marginea fumurie a pădurii în zarea de sineală.

După un sfert de oră, unchiul Pol apăru bărbierit, cu cizme roşii, cu tunica strânsă pe trup, cu părul alb mirosind a colonie şi cu monoclul prins în arcada ochiului, ca în zilele de glorie. Deşi puţin

se îngrijea de gospodăria dela Chioaia, condusă de cele două nepoate, în asemenea ocazii se simţea el amfitrionul şi făcea exces de zel. Trecu de câteva ori în sofragerie să controleze aranjarea mesei, mustrând fata din casă şi soldaţii, învăţându-i — pentru a câtea oară? — cum să răsucească şervetele, cum să distribue serviciile de untdelemn şi oţet. Dădu sfaturi bucătăresei, supraveghiă preparaţia peştelui, prins de soldaţi din iazul îngheţat. Îşi frecă mâinile satisfăcut — toate mergeau strună.

Elena Bilbor se găsea străină aici. Luminiţa o târîse în silă. Subţire, cu părul blond-cenuşiu strâns într'o cărare la mijloc şi cu obrazul palid, cu înfăţişarea de icoană bizantină accentuată de mâinile cu degete ascuţite şi lungi, contrasta cu întreaga familie a Vardarilor, în care până şi Mihai devenise gureş, iar tanti Laura fusese cuprinsă de o tardivă frenezie de activitate. Ea nu se simţea la îndemână decât între patru ochi, retrasă de soare, unde căpăta îndată căldură în glas şi gândurile i se dezmorţeau. Printre cei mulţi, timiditatea lua înfăţişarea unei desaprobări; chiar ceilalţi se simţeau stânjeniţi, iar tot ce vorbiseră înainte devenea frivol şi vulgar. Nu purta floare, podoabă, parfum. Totul era şters, simplu, în dorinţa să treacă neobservat. Părea că ignoră frumuseţea-i misterioasă şi bolnavă. Nu cerea decât să fie uitată. Elena Bilbor trecea astfel prin viaţă, că într'o vizită la necunoscuţi; unde rămânea numai câteva clipe, de politeţă, ca să se strecoare la cea dintâiu ocazie, fără zgomot. Pe asemenea fiinţe, de altfel viaţa le pândeşte pentru neîndurată revanşă, cu cele mai aspre surprize.

Dar Măgduţa Dobreanu fu îndată ca la ea acasă. Luminiţa o purta la grajduri, unde voia să-şi vadă argaţii dela Făloasa şi dela Arpăşeşti, aduşi aici cu cea mai mare parte a gospodăriilor; o duse să-i arate caii, ocoalele de vite, după perdeaua de stuf.

Lângă un hambar, găsise un băiat de-o şchioapă, cu o căciulă uriaşă dintr'un cârlan şi cu un cojocel încins peste mijloc cu o curea. Subt povara acestui belşug vestimentar, omuleţul abia se putea răsuci.

— Stai un moment, Măgduţo. Să-l supun la un interogator... Imi place grozav cum vorbesc ăştia de aici, cu moldovenească lor moale.

Ridică de pe ochii băiatului căciula. Ţâncul se trase fricos lângă păretele de lemn, ca sălbătăciunile într'o scorbură, să-şi asigure în faţa primejdiei măcar spatele. Avea nasul stacojiu, cât un bumb. In picioare opinci imense.

— Cum te chiamă, voinicule?

Băiatul se ruşină şi-şi duse prompt degetele roşii la nas, cu siguranţa gestului milenar, care la toţi copiii de toate neamurile, înseamnă cea dintâiu expresie a timidităţii.

— Haide, spune ţâncul pământului!... Ţi-a tăiat popa limba? Dacă-mi răspunzi frumos, îţi cumpăr ce voeşti tu... Cam ce-ai voi?

— Un fuer! — prinse curaj flăcăul, lăsând în pace nasul vânăt.

— Bine. Fluer să fie. Numai spune-mi întâiu cum te cheamă, ca să ştiu cu cine am onoarea.

— Apoi, miă-mi zâci Mitiţă a Frăsânii a lui Culai Chioariu di pisti vali.

— Phii, strașnic nume ai tu, mă Mitiţă! Nume de grand d'Espagne...

Mitiţă a Frăsânei a lui Culai Chioariu di pisti vali, duse mâna îngheţată la spate, cu un fel de fudulie: „Aşa suntem noi, dacă-ţi place!"

— Şi ce cauţi tu aici, mă Mitiţă?

— M'o trimis mămuca.

— Cu ce afăcere, Mitiţă fiule?

— Să-l chem pe băd'ţa Costache.

— Da' băd'ţa Costache, cine-i scumpule?

— Ei, că neata parcă nu ştii!... I-aici la curti, la giti.

— Şi ce să facă băd'ţa Costache?

— Ia-n să gie într'o fugă că s'o 'mpuns scroafa.

— Cum se poate, nenorocirea aceasta, Mitiţă dragă?

— Poi o tâmplare. Ciasu rău.

— Şi cum a fost „tâmplarea"?

— Că-i o istorie 'ntreagă...

— Hai, stimabile, spune istoria întreagă, dacă voeşti să ai cel mai frumos fluer din lume.

— Cu vârste roşii şi verzi?

— Cu vârste roşii şi verzi.

— Amu', neata ştii că scroafa noastrî tot treci prin borta gardului la Maftei.

— Cum să nu ştiu aceasta, Mitiţă, scumpule! Şi pe urmă?

— Pi urmî, Maftei o tot zîs el di câtiva ori mămucii: Lelţă Frăsână, strângi-ţi scroafa acasî că s'a tâmpla o poznă.

— Şi pe urmă?

— Pi urmă, mămuca i-o spus că doar n'a sî-ţi mănânci comându badi Maftei, că mnetali ce-ţi pasă, că nu eşti mobilizat cumu-i omu' meu şi n'ai decât s'astuchi mneata borta că eşti bărbat şi asta-i treabî di bărbat...

— Şi pe urmă!

— Pi urmî, Maftei n'o astupat borta.

— Şi pe urmă?

— Pi urmî, mămuca o lăsat şî ie, borta niastupată...

— Şi pe urmă?

— Pi urmî, neazdimineaţî iar o intrat boala di scroafă...

— Şi pe urmă?

— Pi urmî, numai ci-auzim on guiţat ca aciala şî gura lui Maftei suduind în ogradî...

— Şi pe urmă?

— Pi urmî, vini Maftei la gard şi strigă: Lelţă Frăsînă vină sî-ţi ie scroafa c'am alungat-o ş'o fugit cînile după e şi s'o puns boala 'ntr'o furcă...

— Şi pe urmă?

— Pi urmî, ci sî mai hie? Maftei s'o scărchinat în cap ş'o zîs: ...Tu-i mama ii di scroafî!

Luminiţa socoti de prisos să mai continue interogatorul.

Le ajunse Mihai din urmă. Dela fereastră le văzuse colindând prin curte, stând de vorbă lângă hambar, cu Mitiţă a Frăsinei a lui Culai Chioariu di pisti vali. Işi luă inima în dinţi ca să vină. Voia să arate el Magdei Dobreanu, ce socotea frumos la dânşii, dar se temea de glumele Luminiţei... Nu curtea, cu hambare şi grajduri, acarete vulgare de gospodărie erau mândria Chioaei. Ci livada verde, mare de câteva hectare, cu pomi bătrâni şi răsuciţi printre care, copil, se văzuse deatâtea ori pierdut în misterele pădurii ecvatoriale, unde îl pândeau Pieile Roşii cu arcurile întinse, pe el, faţa palidă, venit să caute comoara ultimilor regi Aşteci şi să elibereze captiva spaniolă, după cum scria în romanele lui Boussenard, Mayne Reid, Gustave Aimard.

— Aţi lăsat pe Elena Bilbor singură... Cora şi Ralu sunt ocupate cu masa. Tanti Laua îi face morală lui unchiu Pol...

— Da, îl întrerupse Luminiţa uitându-se în ochi. Şi eu trebue să mă duc — nu-i aşa? — să-i ţin de urît Elenei, ca să rămâi tu...

Nu-şi isprăvi vorba, şi-i păru rău că necăjeşte astfel „copiii". Ea se simţea acum din „altă generaţie". Era logodită, dragostea ei pentru Radu Comşa trecuse de toate îndoelile începutului şi de toate temerile. Era calmă acum şi puternică, le umplea viaţa — iubire ocrotită de toţi din jurul lor. Pe când aceşti copii? Cum se privesc! Nu ştiu ce să-şi vorbească. Işi ocolesc ochii. Şi Mihai ce ridicol e, scociorându-şi nasturii dela tunică întocmai ca Mitiţă a Frăsinei a lui Culai Chioariu de peste vale, nasul... Măgduţa cu privirea ei spe-

riată... Luminița Vardaru o prinse de umeri și o sărută mult, repede, pe ochi, pe frunte — apoi fugi.

— Să nu vă depărtați!... Acuși vă strig la masă!

Mihai și Măgduța o priviră din urmă, săltând elastică și ușoară peste nămeți, în jerseul de lână albă strâns la mijloc, cu șuvițele negre de păr, fluturând de subt bonetă. In vârful scărilor se opri să răsufle apăsându-și pieptul cu mâna, ridicând obrazul în sus, ca o pasăre care bea apă, — se întoarse și le făcu semn de cumințenie din cap.

— Nu e atât de răutăcioasă, cât vrea să pară, Luminița — rosti încet Mihai, mai mult pentru el.

— Dar cine spune că e răutăcioasă? O iubesc atât de mult. Când sunt trei, patru, mai mulți, îi place să necăjească, e stăpânită parcă de un demon al neastâmpărului... Dar când rămâne numai singură cu cineva, e așa, de nu știu cum să spun, așa de altfel, de caldă... Sunt două ființe în una singură. Dacă ași fi băiat, n'ași ști pe care s'o iubesc mai mult.

Măgduța Dobreanu se învăpăie la obraji, fiindcă rostise cuvântul iubire. Cu vârful șoșonului minuscul, desenă o floare imaginară în omăt. Numai târziu, când crezu că i s'a dus sângele din obraz, ridică privirea în ochii lui Mihai. Trebuia să se uite în sus. Mihai era cu un cap mai înalt ca dânsa. Își zâmbiră.

— Îți place la noi, Magda?

— E așa de frumos! Și drumul până aici... Casă bătrânească: vara iedera dela cerdac îmi închipui că e o minune. Și casa dela Iași, tot așa de modă veche, patriarhală... E ca în Turghenev ori ca în Sadoveanu. De ce nu ți-a plăcut să stai la Iași, sau aici? De ce te-au atras Bucureștii aceia nesuferiți? Cora și Ralu, trebue să fie atât de nefericite și sunt atât de bune, Mihai.

— Cora și Ralu! Ele ar vrea și acum să port pantaloni scurți și să mă joc cu mingea. Să cetesc basme și să declam poezii la mosafiri, cum mă executam când mă scoteau în spectacol, cu haine de catifea, guler de dantelă și breton retezat pe frunte. Sunt bătrân acum Magda, și peste cinci luni am să-mi iau gradul și să fiu pe front. Dar iar intru în marota mea. Acum haidem, pe aici e livada.

O ajută de braț să sară peste creasta unui troian și rămase cu mâna apropiată, înfiorat de această atingere prin haină.

Magda Dobreanu pășea atent, cu mers mărunt de pisică, ocolind dâmburile de zăpadă, încercând rezistența bulgărilor tari, ridicând din când în când ochii spre figura serioasă a lui Mihai. Ce mare, puternic, simplu și bun, îi părea.

Livada era vastă şi sălbatecă. Aici nu intrase mâna lui Alexandru Vardaru, să tae, să alinieze, să rotunjească. Nuci uriaşi, peri scorburoşi, meri cu ramurile pornite dela pământ, întindeau în neclintire, în aerul aspru, flori de zăpadă. Iată tufişurile de zmeură, de pomuşoară. Aici îşi prindea hamacul între doi vişini, în vara când a cetit toate romanele lui Jules Verne. Când ridica ochii, nu se desmeticea; venea din fundul pământului, din blocul de ghiaţă unde trăise zece mii de ani, din insula doctorului Monroë ori dela antipozi, cu fiii căpitanului Grand? Cu mare mirare auzea glasul strigându-l la masă şi se trezea tocmai la Chioaia... Aici sunt doi meri care-au fost sădiţi când s'a născut el; ce 'nalţi sunt acum!... „Bătrâni ca şi el!"

Măgduţa Dobreanu cascadă un râset argintiu, când îl auzi spunând „bătrân ca şi el".

— Ce? Mă socoţi caşi ceilalţi, copil, Măgduţo? Recunosc aici opera Luminiţei. De ce-mi ascunzi ochii?

O prinse de mijloc şi se plecă pe faţă, să-i vadă ochii. In mijlocul negru al pupilelor castanii, se răsfrângea ca într'o stranie lentilă, micşorat şi ireal, peisagiul cu pomi ninşi şi umbra lui Mihai Mihai aplecată. O clipă buzele fură apropiate. Dar numai o clipă şi nu se atinseră. Era însă destul atât ca să le rămână pentru totdeauna în amintire, ca fâlfâirea unei mari presimţiri de fericire, ziua aceasta de iarnă, cu mult soare, cu multă lumină rece, cu zăpada scârţâind sub paşi şi cu fragilele flori de cristal ale pomilor. Totul părea în neclintirea letargică, miraculos şi din alt tărâm.

— Auzi? Ne strigă, şopti Măgduţa.

Porniră ţinându-se de mână, sărind peste valurile de zăpadă, scuturând în treacăt, cu un sunet mat, pale de ninsoare din crengi.

Sus, în casă, Luminiţa în mijlocul tutulor şi spre marele haz al unchiului Pol, dădea unul din spectacolele ei îndrăcite. Descoperise jucăriile lui Mihai, de copil: sabie de tablă, tobă şi talgere, un coif, calul de lemn, un Vasilache care-şi legăna trist şi moale trupul îmbrăcat în haină pestriţă, balansat între degetele Luminiţei, de vârful scufiei cu clopoţei.

— Ai intrat în camera mea Luminiţo! — presimţi catastrofa Mihai, aruncându-şi repede ochii la Măgduţa Dobreanu, pe care ar fi vrut mai bine s'o ştie acum la o sută de kilometri, decât asistând la acest masacru.

Luminiţa uitase pentru o clipă „muzeul ei sentimental", zidit în ciment, în ţara ocupată. Se prefăcu a nu auzi şi continuă fără îndurare.

— Iată dovada instinctelor eroice de copil!... Coiful de cruciat, (puse coiful de cruciat pe cap), sabie cu lamă de damasc, (agită săbiuța de tablă), carabina Mauser (o puse la ochi și împușcă dopul de plută)... Pornirile războinice s'au manifestat după cum se vede din cea mai fragedă pruncie. Tot astfel la Alexandru Macedon, la Napoleon Bonaparte, la Iuliu Cesar, la Mihai Bravul... Și acum, iată și cea dintâiu imagine a eroului. E cam nud și nu e în poziție marțială, ca Napoleon la Austerlitz, Nelson la Trafalgar, Anibal la Trasimene; dar e viu și natural! Un Mihai fără teamă, în embrion...

Luminița agită deasupra capului, un carton cafeniu. Fotografia lui Mihai când era de șase luni, gol-goluț, așezat pe pântec ca în toate fotografiile de copii, pe o pernă de dantelă, grăsuliu, cu obraji bucălați, cu mânile curmate și cu o funtă în moțul de păr.

Râsul fu general. Unchiul Pol își scoase monoclul să-și șteargă lacrimile. Dar Mihai își făcu loc și smulse fotografia din mâna Luminiței, rupând-o în două, pe urmă în patru. Aruncă jos cartoanele, înciudat, cu buza de jos tremurând. Trânti ușa.

Luminița fugi după el să-l împace, cu lacrimi în ochi, bătând cu pumnul în ușa după care se închisese Mihai. Cu mobilitatea dintotdcauna, îi părea rău, de ceeace cu o clipă înainte o înveselea foarte:

— Ascultă Mihai, n'am vrut... Mihai!

Mihai nu răspundea, în picioare, la fereastră, cu dinții încleștați. In furia lui se lovise ușor la tâmplă și un cucui fenomen creștea văzând cu ochii, ca în experiențele fachirilor. Exact cât trebuia, ca să pară Măgduței Dobreanu, complect ridicol.

— Haideți la masă, copii! — chemă tanti Laura.

Camera se goli. Servitoarea intră să strângă cartoanele împrăștiate. Rămase numai Vasilache, cu trupul moale în hainele din romburi colorate de cârpă, întins pe brânci pe marginea divanului, cu vârful scufiei cu clopoței spânzurând pe nasul roșu. Avea o mână de petece îndoită sub trup și părea că privește cu ochii rotunzi și mirați, bucata de carton uitată la picioarele divanului, din imaginea ruptă: un colț de pernă și o parte durdulie, rotundă și albă, din corpul unui Mihai dolofan, pe care desigur numai în candoarea prunciei, și-o putuse arăta, așa, fără nici o rușine, goală.

— Mario, nu te desbrăca. Treci mai întâi pe la nenorociții de la 18. Te-a căutat de două ori fetița. Te roagă numaidecât. Moare omul...

Maria Probotă rămase în mijlocul camerei; cu gestul neisprăvit. Își trase la loc mâneca dolmanului, de stofă militară, cu guler de miel brumăriu. Toată figura arăta o mare oboseală; ochii erau adânciți în cearcăne albastre, în jurul gurii două cute, săpau o paranteză timpurie. Dar ceiace neliniștea încă mai mult în această înfățișare, era tonul mort, liniile neclintite. O împietrire.

— O clipă numai, — rosti resemnată. Să respir. Să mă desgheț.

Trase scaunul în fața sobei. Cu blana descheiată se așeză să-și desmorțească picioarele; întinse spre para focului mânile subțiri pe care se ceteau vinele. Flacăra juca pe obrazul nemișcat, ca pe un chip de panoptic. Cucoana Tincuța, care împletea în fundul canapelei o mănușă de lână, ridică ochelarii pe frunte și o privi tăcut. Văzu cum își schimbă inelul prea larg acum, de pe un deget pe altul. Clătină din cap și oftă încet, să nu se audă.

— Înțeleg Mario, că ești obosită... Dar îi putem lăsa?

— Bine mamă, mă duc. Dinu ce face?

— Toată dimineața nu i s'a auzit glasul. Uite-l — spuse cucoana Tincuța, ridicând colțul perdelei împletite, spre curte.

Prin fereastra mică, se vedea afară copilul, îmbodolit în paltonaș, la gât cu o legătoare de lână albă, cărînd în brațe bulgări de zăpadă, cât el de mari, să-și facă „omul".

Maria zâmbi și o clipă păru cu zece ani mai tânără. Dar iluminarea aceasta se stinse îndată. Obrazul fu din nou neclintit, mort. Degetele slabe apăsară tâmplele să alunge senzația de sfârșeală. Când se ridică, înaintea ochilor juca o bandă de scântei verzi. O oră să stea întinsă orizontal, nemișcată, să n'audă, să nu știe nimic. Dar se mai puteau aceste fericiri interzise?

Caută seringa și cutia cu fiole, pachetul de vată, flaconul cu alcool.

— Tot nu s'a aflat cine-i?

— Nu, Mario. Și eri, toată ziua a aiurat. Se tem să nu moară. Nici n'ar ști cum să-l îngroape, ce să-i scrie pe cruce.

Bolnavul dela casa No. 18 era un necunoscut, venit acolo să ceară găzduire la o văduvă nevoiașă, acum o lună jumătate. Era un refugiat, ca atâția alții, mii. Plătise chiria pe trei luni înainte, își spusese numele, dar nimeni nu aflase mai mult. Părea un om jovial, de câteva ori glumise cu fetițele văduvei, spunând că-și amintește de copiii lui de-acasă. Lipsea în fiecare zi dela opt la douăsprezece, dela două la șase; desigur slujbaș la vreunul din atâtea servicii strămutate. Dar cine mai știa acum unul de altul? Cu cinci seri înainte se închisese ca întotdeauna în cameră, după ce ceruse un pahar cu apă fierbinte pentru ceaiu — adouazi l-au găsit delirând. Nu i-au putut scoate un cuvânt lămurit. Nu-l întovărășise niciodată cineva, nu-l căutase nimeni, nu pomenise despre nimeni; nici nu știau măcăr din ce oraș anume era fugit. Acum tifosul îi purta mintea în lumea vedeniilor.

In stradă, Maria Probotă merse repede, biciuită de obiceiul profesional, singura putere care-i poruncea încă mișcările. De altfel, casa se afla la câțiva pași.

O întâmpină gazda, o femee slabă, fără vârstă, cu buzele vinete, cu nasul lung și trist, îmbrobodită cu un șal încins pe subsuori, cu ochii roșii de nesomn. Ființă simplă ca toți din mahalaua aceea; văduvă de picher, cu cinci copii dela doisprezece ani în jos, numai fete, ițindu-și printre crăpătura ușii sfârcul nasurilor roșii de frig.

— Cine are să vă mai poată mulțumi, cucoană doctoreasă, pentru atâta...? Vedeți că nu-i pentru noi. Un străin, i-adevărat, dar cum să-l lăsăm ca pe-un câine?

— Lasă aceasta, madam Lipan. Le înțeleg: dovadă că sunt aici. Noaptea cum a trecut?

— Tot ca eri, cucoană doctoreasă... Câteodată credeam că doarme. Mă lua și pe mine somnul. Pe urmă încerca deodată să sară din pat... rupea de pe el, râdea. Vă mulțumesc pentru lemne.

Intrară în cameră. Patul era tras aproape de fereastră. Bolnavul nu auzi pașii. Scufundat în perne, cu pleoapele închise, ar fi părut că doarme, dacă mușchii obrazului n'ar fi tresărit continuu și dacă sub pleoape, nu s'ar fi văzut globurile ochilor, mișcându-se înlăuntru. Când le simți alături se ridică pe jumătate, desvelind pieptul, privind cu ochii holbați ceva numai de el știut. Cu o mișcare

care trebuie să-i fi fost obișnuită, voi să-și dea înlături părul sur și ud de pe frunte, dar nu ajunse cu mâna la cap. Căzu la loc și închise pleoapele. Începu să miște fruntea la dreapta și la stânga, între perne, regulat, cum se leagănă singuri unii copii să adoarmă,

Maria Probotă scuturâ termometrul, îl așeză subsuoară, prinse mâna care se lăsă moale, să-i asculte pulsul.

Nu se mai putea număra bătăile: puls filiform. Dădu din cap. Și termometrul arăta 40 și 6 linii.

— Doctoria i-o dați la fiecare ceas?

Gazda făcu semn că da, și cu mâna la gură, șopti că se termină — ce-o să facă pe urmă?

— Bine. Când trec diseară aduc alta, dela spital. Acum o farfurioară pentru spirt.

Arse vârful seringei, desfăcu mâna bolnavului și împunse o doză de cafeină.

Necunoscutul deschise larg ochii și deliră: „Natalia, de ce-mi vorbești astfel? A pus șeful rezoluția: 345, dar cu roș și la rând... Niciodată atâta căldură. Iunie, Iulie!, August. Puneți lampa alături... Natalio, hainele cele noi. Se întoarce Emil. Decorat... Sunt patru mii de decorații și un singur căței... negru... Opriți ceasornicul, pentru Dumnezeu... Ca mâni va bate ceasul, dar nici un chibrit. Ssst! S'a deschis ușa... Repede. E Emil. De când așteptam, Emil!... Natalia, de ce nu-i săruți?... Ssst. Tăceți. E obosit Emil... Lăsați să doarmă Emil...“

Bolnavul ridică amândouă mâinile, să comande tăcere: ssst! Apoi deodată le repezi înainte să alunge o vedenie. O luptă înfricoșată se dădea înlăuntru, între puteri nevăzute, căci toată figura fu plină de spaimă. Tăcu. Trăsăturile se destinseră potolite. Cu ochii închiși începu iar să legene capul de la dreapta la stânga, de la stânga la dreapta, monoton, egal, ca un pendul. Răsufla șuerător, gura întredeschisă, lăsa să se vadă dinții ciudat de puternici. Era aproape de moarte și în clipa aceia nu s'ar fi cunoscut; boala n'avusese când să topească mușchii și carnea, obrazul era rotund, părul cărunt, dar aspru și des. Maria Probotă își aducea aminte că l-a zărit de câteva ori trecând pe stradă, prin fața casei lor. Om cu obrazul rumen, cu aer voios. Boala unui asemenea om tare n'ar fi părut ceva grav, dar Maria Probotă știa că în afară de o minune nu mai există scăpare.

— Toată vremea a chemat aceste două nume: Natalia, Emil! făcu gazda, încrucișându-și pe pieptul plat, mânile roșii și crăpate de leșie. Poate să-i fie copii... nepoți. Vedeți, atâta are, era om ne-

voiaș, dar nu-i păsa... spunea că au să treacă toate și are să fie bine...

Femeia arătă lângă perete un geamantan negru, cu o curea înodată peste încuietorile stricate. O umbrelă răzemată alături, cu mânerul înfățișând un cap de pasăre lustruit de mână. O pereche de șoșoni din care unul răsturnat arăta talpa, cu zimții tociți, și cârpită cu o bucată de gumă roșie, de cameră de automobil.

Maria Probotă întoarse ochii. Demult trecea printre toate, cu sufletul uscat. Își strânse seringa, cutia de fiole, apăsă dopul flaconului de spirt și le dădu drumul în buzunarul larg al dolmanului.

— Doctoria la fiecare ceas. Altceva nu putem face. Și te rog, păzește-ți copiii!

Femeia dădu să-i sărute mâna. Inchiseră ușa. Necunoscutul rămas singur, hohotea: „Hahaha! Ce hecatombă, Emil! Patru mii de decorați... Morți și decorați... De ce Natalio, de ce?"

In stradă trecea un furgon militar, în trapul cailor, cu cinci sicrie de scânduri negeluite, închise. Soldatul mâna în picioare, fuma un capăt de țigară lipit de buză și scuipa de sus. Din când în când privea înapoi, să vadă dacă nu-i cad sicriile din căruță.

Toți au devenit insensibili — gândi Maria Probotă, traversând spre casă, prin zăpada murdară, cu resturi de legume înghețate, și zoi aruncate în drum. Niciodată n'am crezut că oamenii pot rezista la atâtea suferințe. Ni se pare peste puterile noastre, și adoauzi altele mai cumplite — și totuși trăim. Ne trezim repetând gesturile automat. Aici unul moare, străin într'o casă străină, nu se știe de unde vine, cine sunt numele pe care le cheamă, dar câte altele nu se petrec mai înfiorător încă?

Impinse portița. Dinu care o auzi de astădată venind, fugi împrejurul casei să-i iasă înainte.

— Mămuță, haide să-ți arăt... Numai capul mai am să-l sfârșesc. Ii fac doi ochi de cărbune și uite colea, ce mustăți strașnice i-am pregătit!

Scoase un smoc de lână din buzunar și vru s'o prindă de mână, s'o târîe, să-i arate.

Maria se feri de atingere.

— Dinule, ți-am spus să nu te apropii când vin dela spital, până nu-mi schimb haina.

Supus, Dinu rămase la distanță. Observă o pată de medicament pe poalele dolmanului, și plecându-se de departe cu mânile sprijinite pe genunchi, după ce-o studie încruntându-și sprincenele mici de încordată atenție, declară plin de convingere:

— Chiar bine spui, mămuțo. Uite cât ești de murdară de microbi!

Aflase și el că unele boale sunt pricinuite de acești misterioși microbi, și îi vedea, după capul lui, mari cât mușțele.

Fugi îndărăt la omul de zăpadă. Era aproape terminat. Două picioare cilindrice și scurte, de lapon, trupul cu nasturi de cărbune, mânile sprijinite la piept, într'un toiag. Pentru aceste operații târîse două lăzi să ajungă până sus; nu odată se prăvălise la pământ, cu omul de zăpadă în brațe. Dar acum sfârșise. Lucra la capul ghilotinat, așezat pe un capac de ladă, lipindu-i sprincenile și nasul, care cădea mereu. Se trăgea câțiva pași, își scutura mânile roșii suflând în pumni să-și desgheațe degetele, se repezea să aducă o modificare când nasul îi părea prea în josul figurii sau se ridica prea impertinent către cer. Îi lipi mustățile de lână, le răsuci. Perfect. Semăna acum cu bădia Iorgu. De altfel tot pe bădia Iorgu, are să-l roage să urce capul pe umerii omului de omăt. Singur e prea greu să încerce, iar are să-l răstoarne. Știa prea bine că bădia Iorgu are să-i facă îndată pe plac și are să se minuneze teribil, de această operă desăvârșită. E atât de bun și întotdeauna vesel, bădia Iorgu!

Intr'adevăr, bădia Iorgu și soața domniei-sale, Smărăndița, sora și cumnatul cucoanei Tincuța, se arătaseră minunați oameni. Bădia Iorgu e slujbaș mărunt la vamă; are o șapcă neagră cu două trese de aur, care l-au umplut de entuziasm pe Dinu. Trăiau în căsuța lor din mahalaua Iașilor, uitați cu totul de neamurile din București.

Când a apărut cucoana Tincuța în poartă, cu ciudata lor căruță de băjenari fără cort, cu Dinu înfășurat în paltoane și șaluri, cu Piticu privind resemnat cu unicul lui ochiu în sloata străzii, și-au frecat pleoapele ca înaintea unei arătări. Pe urmă au înțeles. Era atâta prăpăd împrejur și atât de aievea ajunseseră acum arătările! Le-au oferit îndată odăița „cea bună", din față pentru musafiri. După câteva zile au descoperit-o și pe Maria, la spitalul ei. I-au făcut o surpriză; bădița Iorgu s'a dus s'o cheme de la spital, fără să-i spună cine-o așteaptă acasă. Nici nu l-a recunoscut la început, Maria uitase că are rude la Iași.

Când a deschis ușa și i-a văzut înaintea focului: cucoana Tincuța împletind parcă se afla de când lumea acolo și Dinu jucându-se cu Arabela înhămată, a izbucnit în plâns. Tot așa și Virgil Probotă, după două săptămâni, când a ajuns la Iași, bărbos și rebegit, să caute spitalul Mariei. S'au adunat astfel toți, cum nu îndrăznise închipuirea lor să mai spere. Bădia Iorgu și cucoana Smărăndița s'au retras în încăperea din dosul casei. Nu le găsea vină, că atâta vreme îi ui-

tase și nu se mirau că numai acum, în nevoe, le-au descoperit urma. Viața e viață, nu?

Acum Virgil plecase la regiment, lângă Bacău, cucoana Tincuța, sufletul acestor peripeții, luase frânele gospodăriei, iar Piticu, adevăratul erou, deși nu era de sânge maur, ci numai un căluț de cărăuș lipsit de orice înfățișare epică, îndură soarta tuturor eroilor după ce și-au împlinit datoria. Bătrân, chior și beteag, fu vândut de bădia Iorgu, să nu îngreuneze budgetul lor sărac cu o gură de prisos, și se perdu în neant. Despărțirea lui Dinu de el a luat proporțiile unei tragedii. Multă vreme i-a trebuit până să-și îmbuneze sentimentele pentru acest bădie Iorgu, mustăcios și „rău", care cu atâta indiferență hotărâse destinul lui Piticu. Acum între bădia Iorgu și Dinu, e prietenie strașnică, așa cum se cuvine între oameni care s'au cântărit bine și s'au prețuit. Când vine de la slujbă, întâiu pe dânsul îl caută prin curte, îl strigă, îl ia pe genunchi, îl lasă să-i răsucească mustățile; și mai are și un ceasornic de buzunar, care cântă subțire, când îl întorci, Marsilieza. Mătușa Smaranda spune că bădia Iorgu nu prea duce la ureche, adică îi place la ziua lefii și Sâmbătă seara, să vie acasă cam cu chef. Dar acestea sunt desigur numai născociri de-ale cucoanei Smărăndița, care e știrbă, tușește toată ziua și geme în fundul patului din etac; fiindcă mai plăcut și mai detreabă om ca bădia Iorgu, cu mustățile mari răsucite după deget și cu șapca lui cu fireturi, știe bine Dinu că nu s'ar mai putea găsi altul în Iași, să cauți.

Dinu răsuci caerul de lână și se trase îndărăt, cu o mână la spate. Ar putea jura acum că sunt mustățile lui bădia Iorgu. Dar a uitat să-i pună un lanț de ceas la brâu. Are el un șnur de mătasă, și are să-i lege în loc de medalie, un ban cu gaură.

Incepe să ningă iar. Fulgii tăcuți și continui, ca ninsoarea din globurile de cristal, jucării. Il chiamă în casă. Bine, lasă că vine îndată.

La fereastra cu colțul perdelei ridicată, de unde ochii dinlăuntru îl supravegheau la fiecare cinci minute, cucoana Tincuța bate și îi face semn:

— Iți ajunge, Dinule, sfârșește!

— Indată. I-a căzut o mustață. Numai s'o pun și gata.

Buniță vine să-l ia de mână, fiindcă altfel știe că nu termină cu el. Nu e nimic. Are să-și vadă omul de pe fereastră. Numai de ar căpăta și un ac de păr, din care răsucit să-i facă și o pereche de ochelari. Ar fi atunci cel mai arătos om de zăpadă din toată strada.

La Bucureşti nu ningea niciodată atât de mult; n'ar fi putut să-şi facă un om atât de înalt.

Se lăsă dezbrăcat de palton. Să-i desfacă şoşonii.

— Acum pot să te sărut mămuţă? Te-ai spălat de „răii" aceia de microbi?

O strânse de gât. Pe scaunul dinaintea sobei, Maria privea în foc, fără nici un gând, ca bătrânii. Fruntea rotundă se strânse lângă fruntea copilului, ochii castanii cu fire de aur îşi măreau asemănarea alături; dar în părul lung şi greu al Mariei, înodat la ceafă, se vedeau dacă te uitai de aproape, câteva fire albe, iar când surâse unei amintiri, ori pentru nimic, aşa numai fiindcă simţea alături de fruntea ei, pieptul lui Dinu, cu bătăile regulate şi calde, atunci în lumina fugitivă care-i trecu pe figură, în şiragul alb, intact şi regulat, dintele cu emailul imperceptibil albăstrui, dădu surâsului, înfăţişarea neliniştitoare a fructelor atinse de un ascuns semn al morţii.

— Lasă-mă, Dinule. Sunt obosită, eşti greu... Joacă-te.

Coana Tincuţa împletea repede: andrelele jucau agere între degete, cu nu ştiu ce impresie de voioşie şi de tinereţe. Din când în când, ridica ochelarii să privească la Maria. Creţurile mărunte ale figurii, ca pieliţa merelor care au trecut prin iarnă, se adânceau atunci şi tot obrazul părea iarăşi, aşa cum l-a văzut Radu Comşa în noaptea de ploae de Noembrie, înaintea tăciunilor, ca o pungă de ţăran sărac, strânsă în baiere. Îşi punea la loc ochelarii şi povestea toate întâmplările din vecini, pe care le cunoştea ca dintr'o cronică, fiindcă în două luni învăţase necazurile fiecăruia. La o casă, nevasta unui refugiat a născut şi şi-a vândut cerceii ca să plătească moaşa; la alta a murit un copil; la cealaltă a venit veste că băiatul e prizonier; Orghidan a început să ardă gardul, nu-şi poate lăsa copiii să moară de ger; Elefterescu a trimis după câteva bucăţi de zahăr, îşi înţărca fetiţa; ofiţerul dela Popovicioaia s'a îmbolnăvit de exantematic, l-au dus la spital... Astfel, cucoana Tincuţa recapitula concret, cu fapte şi nume, o parcelă din toată nefericirea anonimă. Dar inimile şi-le găseau înăsprite de atâta îngrămădeală de dureri, şi întâmplările se înşirau povestite ca din alt veac ori ca din altă planetă. Fiecare se strângea zgârcit în suferinţa proprie.

Cucoana Tincuţa îşi lăsă andrelele la o parte. O mănuşă era gata. O încercă pe mână.

— Cred că sunt destul de largi pentru Virgil. Dinule, ce înseamnă aceasta?

— Mă joc de-a refugiaţii, buniţo. Arabela e Piticu şi eu sunt mata.

Dinu întoarse o băncuță cu picioarele în sus; înghesuise legături, cutii, ghete, un șal făcut sul; o înhămase pe Arabela și o târa după el, prin casă. Cățelușa privea înapoi, se smuncea să scape din sfori, nedeprinsă cu rolul de animal de tracțiune.

— Brrr! Piticule! Am ajuns însfârșit și la Focșani... Să facem nițel foc. Așteaptă, mă urâtule, că-ți dau acuși și ovăzul... Cam scârțîe roata din stânga, trebue s'o ungem, Ioană!... Dinule, nu ți-e frig, mamă? Bem un ceaiu, cumpărăm o pâne și la drum, copii!... Piticule, Piticule, te-ai purtat bine până aici, acum să te văd... Gata?... Cu ajutorul lui Dumnezeu, poimâine suntem la Tecuci.

Dinu porni cu bagajul lui, târînd-o pe Arabela împrejurul odăii spre Tecuci.

Cucoana Tincuța îi luă biciul de sfoară din mână și-o eliberă pe Arabela, care sări pe divan și se încolăci, să-și odihnească oasele după lunga-i călătorie și să-și lingă părul ros de hamuri.

Dinu încrucișă brațele amărît.

— Bine, buniță? Ce sunt ei aici, prizonier? Afară să nu mă joc că ninge, aici să nu mă joc de-a refugiații că răscolesc lucrurile... Cine a mai văzut să chinuiți așa un copil? (Aceasta era dela bădia Iorgu, apărătorul și complicele lui în toate isprăvile). Am să-mi iau lumea'n cap! Nici de-a rănitul n'am voe să mă joc, buniță? De-a rănitul nu strîc nimic.

Dinu își legă la cap o batistă și șchiopătând de-un picior, sprijinit în umbrela buniței, începu să umble prin cameră, gemând și rezemându-se de pereți.

Bătu în ușa unui dulap, în chip de ușa unei case.

— Fiți bun și dați adăpost unui rănit. Vin tocmai de la Olt...

Aici, Dinu își îngroșă vocea, și vorbește tot el, pentru cel dinnăuntru:

— N'avem loc, omule! E plină casa de refugiați.

Soldatul bătu la altă ușă:

— Fiți bun vă rog și dați adăpost unui rănit...

Vocea se schimbă și va să fie amenințătoare:

— Ia, sfârșiți odată! După ce-ați fugit înaintea Nemților, umblați acum pe la casele oamenilor! Dau drumul la câini.

Tot Dinu, explică, cu alt glas, pentru prepusul din casă:

— Asta e unul de cei care au făcut contrabandă... Un ghiftuit.

Și cu legătura albă la cap, șchiopătând, cu voce din ce în ce mai rugătoare, de care s'a înduioșat singur de-i vine acum să plângă cu lacrimi adevărate, continuă peregrinările, jăluind:

— Fiţi bun, vă rog... Sunt un biet rănit. Vin tocmai de la Olt...

Maria privea fără să audă, poate fără să vadă, în cărbunii din sobă. Flăcările se stinseseră. Mai erau câţiva tăciuni în cenuşă. Luceau sinistru în crepusculul încăperii. Atrăgeau ochii ficşi. Mâinile îi acopereau obrajii, nu se mai vedea nimic, din faţă. Era numai o umbră, fără figură, strânsă lângă câţiva tăciuni stinşi.

Se ridică şi împinse alături scaunul. Odihna ei sfârşise. Îmbrăcă dolmanul milităresc, îşi îndesă boneta cu crucea roşie pe cap. O clipă, în ceaţa plumburie a oglinzii, cât îşi închee haina, îşi văzu chipul obosit, străin, cu liniile neclintite, moarte, de piatră.

In poartă, afară, o întâmpină gâfâind, fetiţa dela casa No. 18.

— A murit! Acuma i-o ţinut mamaia lumânarea...

„Atunci nu e nevoe să-i mai aduc diseară medicamentul"... Cum i-a venit îndată în minte, absurd şi rece, gândul acesta?

— Mergi înainte, fetiţo. Te ajung şi eu...

Acelaş soldat cu furgonul de adineaori, trecea îndărăt în fulguirea înceată. Sicriele nu mai erau.

Soldatul cu capela pe ceafă, în picioare, ţinând hăţurile depărtate, fluera cu aerul mulţumit al unui om care şi-a sfârşit cu bine, treaba.

CAPITOLUL VII

MÂINELE ALBE ŞI MÂINELE NEGRE.

— Mai aşteptaţi. Domnu Comşa e în consiliu.

Uşierul examină cu atenţie de expert caligraf numele scris cu creionul pe cartea de vizită. Apoi o mistui în buzunarul scurteicei de şiac, unde mai aşteptau o jumătate de duzină.

Maria Probota căută cu ochii un scaun. Toate erau ocupate. Dar la un capăt de bancă improvizată dintr'o scândură negeluită, îi făcu loc binevoitor şi cu grabă de galantomie arhaică un moşneguţ cu cioc alb şi căciula de imitaţie de biber.

Zăpada topită de pe încălţări, ramifica pe podele şuroaiele într'un complicat bazen fluvial, cu afluenţi şi ostroave, cu albia adâncindu-se spre ieşire, unde duşumelele mai roase de paşi închipuiau un adevărat estuar. Era un miros acru de leşie şi fum de tutun răcit, ca într'o percepţie. Toţi se răsuceau oftând, schimbându-şi locul, citind şi recitind ziare mototolite, dintr'o singură foaie, suspinând cu uşurare decîteori se deschidea uşa şi aşezându-se resemnaţi la loc, când uşa se trântea isbită cu piciorul, după un funcţionar cu braţele încărcate de dosare.

Se aflau trei uşi, cu trei inscripţii de mână pe cartoane dreptunghiulare: *Direcţia generală, Contabilitatea* şi *Statistica, Arhiva.* Un perete cu scânduri albe care nu se ridicau până în tavan, retezate inegal, despărţea fosta sală de recreaţii a şcolii în două: aci sala de aşteptare, dincolo se auzia ţăcănitul maşinilor de scris ca un sfârăit gras de bucătărie. Deasupra uşilor rămăseseră vechile indicaţii pe tablă reliefată: „Clasa IV, Clasa II, Cancelaria". Iar pe pereţi, prăfuite, decolorate şi cu pânze de păianjen în care se balansau uscate mucşti de astăvară; o hartă a României şi ţinuturile locuite de români, un tablou înfăţişând sistemul nervos al omului în trupul negru cu bifurcaţii albe şi fine ca oasele de peşte, o planşă arătând metamorfoza fluturilor: omidă, cocon, crisalidă şi fluture.

Un domn cu pălăria tare, cu ochelari cu șnur gros prins după ureche și cu mâinele la spate, își amăgea așteptarea recapitulând în gând lecția de intuiție din clasa IV primară. Observă că o mână de copil, scrisese cine știe când, stângaci dar răsbunător, cu creionul, sub ciclul metamorfozelor o concluzie neașteptată: „Domnișoara Lațcu e o omidă!" Domnul cu ochelari surâse cu melancolie, gândindu-se la destinul domnișoarei Lațcu, desigur vre'o profesoară severă și fără frumusețe, rea și plină de harțag, osândită să rămână pentru totdeauna omidă didactică, fără să cunoască sborul liber și capricios în soarele primăverilor. Apoi domnul căscă și trecu plictisit la harta României, acum mâncinoasă și vană. Hotarele rupte arătau un roșu însângerat care refuza să se cicatrizeze.

Prin această mulțime toropită de marasmul așteptării, Sofron Vesbianu cu căciula de lutru pe ceafă, cu blana deschisă și cu clapele șoșonilor date în lături, se plimba triumfal, oprindu-se din când în când să șoptească ceva ușierului căruia îi strecurase un bacșiș generos să-l introducă înaintea celorlalți. Ușierul răspundea cu semne misterioase de complicitate, iar cu mâna din buzunar căuta să numere pe nevăzute, câte hârtii de unu, doi și cinci lei, a capitalizat până acum. Când număra, avea o figură pierdută, cu ochii întredeschiși, absent de pe planetă. Cineva îl întrerupea întrebându-l, atunci se uita dușmănos, își pierdea socoteala, începea din nou pipăind hârtiile: șapte de un leu; șase, șapte, opt nouă, de doi lei...

Trecu un general de intendență cu fireturi albe și cu un ghiosdan doldora, apoi un domn voluminos și important, salutat până la pământ chiar de cei care nu-l cunoșteau. Pe toți îi înghițea ușa păzită de omul cu haina de șiac și cu casieria în buzunarul stâng (în cel drept se aflau cărțile de vizită).

Maria Probotă începu să regrete că a venit. Își dădea abia acum seamă să ar fi fost mai simplu să transmită printr'un bilet rugămintea lui Virgil. Sfârșise de citit peste umărul moșneguțului cu cioc alb și căciula de imitație, gazeta de ieri, până la anunțurile mortuare sub cruciuliți negre. Acum descifra de pe peretele din față o cromolitografie afumată, cu culorile stinse: „Mihai Viteazul și călăul", când ușa se trânti și eși generalul de intendență cu ghiosdanul desumflat, domnul voluminos și important încheindu-și mânușile, alte șase personagii civile și militare, vorbind tare și râzând, aprinzându-și țigările și aruncând priviri care nu vedeau, solicitatorilor ridicați respectuoși în picioare.

Sofron Vesbianu care asaltase cu ochiade libidinoase o biată fetiță rușinată, cu coada bălană pe spate lângă o cucoană bătrână cu

mâinele sgârcite într'un minuscul manşon demodat, părăsi această îndeletnicire frivolă şi readus la realitate se repezi îndrăzneţ şi mieros în acelaş timp, la doi cunoscuţi din comisiune. Le tăie calea să-şi expună plângerile; scoase un teanc de petiţii din buzunarul blănii şi de la piept, tocul automat, cu care se putea pune resoluţie imediat. Aşa se întâmplă că Maria Probotă, fu poftită de uşier înaintea tutulor, în biroul lui Comşa.

Radu se ridică din dosul teancurilor de dosare, şi cu surprindere plăcută îi sărută mâna străvezie, înainte ca Maria să-şi poată trage îndărăt degetele cu feminitatea devorată de acizi şi desinfectante. Cel dintâi gând al Mariei Probotă, fu că hainele albastre închis ale lui Radu îi întinereau figura brună şi puţin palidă; fără voie îi trecu în minte chipul roşcat al lui Virgil, ochii fără gene, mustăţile ţepoase şi rare, toată înfăţişarea stângace, de dascăl rezervist în uniformă noroioasă.

— Cu ce am plăcerea rară să te pot servi? Ce face Virgil? întrebă Comşa în picioare, zâmbind, privind-o în ochi şi spunându-şi că aşa slăbită cum e, ochii Mariei au încă frumuseţea firelor de aur în castaniul luminei şi gura păstrează împotriva tristeţei împietrite, proaspăta frăgezime copilărească. Maria Probotă plecă ochii sub privire. Intinse scrisoarea lui Virgil, pregătită la îndemână.

— O să vezi că nu e vorba despre noi... Noi ne-am deprins să nu mai aşteptăm de la nimeni — rara plăcere, cum zici dumneata — de a ne servi.

— E ceva urgent? răsuci Comşa scrisoarea, surprinzând ca întotdeauna când vorbea cu o femee frumoasă şi tânără, pe cei doi subalterni din birou, spionându-l cu coada ochiului deşi se prefăceau că cercetează dosarele cu cea mai mare atenţie.

— Citeşte, te rog... De aci înainte (arătă pasagiul cu unghia). Celelalte nu interesează, sunt chestiuni de ale noastre...

Radu Comşa se retrase între ferestre. Maria rezemată de pervaz privi afară, în stradă, unde picura zăpada prelinsă de pe acoperişuri, în soarele călduţ. Scrisoarea lui Virgil Probota îl ruga pe Radu să treacă neapărat la o casă din Tataraşi, unde fostul lor coleg Dan Şcheianu îşi scuipa cele din urmă rămăşiţe de plămân. Era un apel de vechi camarazi să-şi stea într'ajutor: „...zilele lui Şcheianu sânt numărate. Nimeni nu-l mai poate salva. Dar cred o datorie să încercăm a îmblânzi soarta unui nefericit, cu care am pornit la drum împreună şi se pierde. Nu mă îndoiesc că Radu, cu toate gravele lui ocupaţii va găsi timp să facă el, ceiace eu de aci, nu mai pot face.

Insist însă: mă tem că fiecare zi lăsată să treacă să nu însemne prea târziu..."

Urma adresa casei unde zăcea Dan Şcheianu, câteva rânduri dintr'o scrisoare primită de la el, pe urmă întrebări care-o priveau numai pe Maria.

Foaia de hârtie tremură imperceptibil în mâna lui Comşa. Îl încercă o mustrare. El nu se mai gândise de mult, nici la Virgil, nici la Dan. Şi iată că Virgil Probota, cu toate necazurile şi sărăcia lui, de departe, dintr'un bordeiu de campanie, se arăta mai omeneşte îndurerat de soarta prietenului în pierzare. Umilit de această constatare care încă odată îl scădea în propria judecată, împături scrisoarea şi-o trecu Mariei, după ce-şi însemnă în agendă adresa.

— Te duci chiar astăzi, sper... insistă Maria Probota. Eu am fost imediat ce-am primit scrisoarea. E condamnat fără scăpare — chestie de câteva zile. Dar nu mai pot călca acolo... E o lume imposibilă, o casă de alienaţi.

Nu adăugă că fusese înconjurată de un soiu de oameni care-o înfricoşaseră, glumind alături de camera muribundului, făcând-o să roşească la aluziile lor desmăţate: adevărată adunătură de tavernă.

— Şi Virgil ce face? Dinu? Cucoana Tincuţa? încercă Radu să rupă tăcerea care îl stingherea.

— De ce acest interogator de mântuială, domnule Comşa? (Altă dată, în camaraderia lor, îi spunea Radu sau Comşa, simplu. Observă aceasta şi şovăi). Dumneata nu te mai interesezi de foarte multă vreme de foştii prieteni... Sînt trei luni de când ne aflăm aci. Fără această scrisoare, recunoaşte că nici nu te-ai fi gândit la noi. Nu ne-am mai văzut. Nici n'am fi avut de altfel, de ce...

Radu Comşa îşi amintea cu mustrare cum a părăsit în noaptea de Noemvrie, în drumul retragerii, în ploaie, pe Dinu şi pe cucoana Tincuţa. Uitase cu totul. Îi apărea această nepăsare mai crudă încă, fiindcă de atunci nu-l cercase nici o clipă gândul, nici nu se mai întrebase care le-a fost în urmă soarta. Vru să repare uitarea. Îngăimă câteva vorbe, pentru Maria numai, rezervându-şi dreptul pentru conştiinţa lui, să şi-o examineze mai sever, singur.

— Am avut atât de lucru!... Un birou cu toată răspunderea... Pe urmă de unde să-mi imaginez că sînteţi aci?

Maria ridică ochii obosiţi sub fruntea bombată şi îl privi drept.

— De ce atâtea explicaţii? E una mai simplă... E firesc. Viaţa ne îndepărtează. Dumneata ai alte preocupări... (o pauză). Uitam să te felicit. Eleva lui Virgil face o bună partidă.

Comşa rupse între degete creionul subţire al agendei. Cei doi

funcționari de la mese scriau de zor, cu capetele plecate pe foile de hârtie, dar erau numai urechi, cu toate că Maria vorbise surd.

Radu se hotărî:

— Îmi permiți să te însoțesc câțiva pași? Aci, între ferestre, nu e locul cel mai nimerit pentru spovedanii, nici pentru pledoarii...

Își îmbrăcă paltonul și o întovărăși. Ușierul strigă celor care așteptau în sală, să treacă după amiază, la patru. Moșneguțul cu cioc alb, își îndesă amărît peste urechi, căciulița de imitație de biber, uitându-se mustrător la Maria Probota: „ți-am făcut loc cu atâta bunăvoie și acuma din pricina ta, iată altă jumătate de zi pierdută!" Dar Radu Comșa trecu repede, cu figura încruntată, cu gulerul ridicat, printre oamenii mormăind; numai în stradă surâse cu satisfacția strengărească a școlarilor care și-au furat din programul plicticos un ceas de libertate.

— Cum îți vine să lași atâția oameni după ce-au așteptat?... Poate au nevoi grabnice... E atâta mizerie acum, pretutindeni! îl certă Maria Probotă, călcând la stânga lui, pe trotoarul curățit, unde soarele de început de Martie topea ninsoarea murdară.

— Mă surprinde acest sentimentalism la o doctoriță, și încă la una cu atâta experiență! cercă Radu Comșa să înlăture răspunsul cu o glumă. Ei mă așteaptă pe mine, eu pe alții... E un cerc de fier, viața...

— O! pentru D-ta, un cerc de fier!...

— De ce acest: „pentru mine?". Să am oare atât de mult aerul unei brute?

Radu Comșa gândea: „are dreptate să-i par brută fericită și priveligiată. Virgil e într'un bordeiu de pământ, după ce s'a târât pe toate drumurile țării. Dan Șcheianu moare de oftică într'o bojdeucă de mahala. Eu primesc felicitări".

Maria Probota mergând alături, se întreba la rândul ei: „de ce simt o plăcere animală să merg lângă el? E un egoist. Pus la adăpost de toate primejdiile. Își aranjează viața comod, înlăturând tot ce e prilej de suferință. Bietul Virgil îmi scrie câte îndură în peșterile lor de pământ, i se par himere inaccesibile un cearșaf curat, un pahar de ceai limpede, o carte, gângureala lui Dinu... Și eu găsesc plăcere rea să pășesc lângă omul care-a fugit de mine, din calcul. Ochii îmi sunt atrași de gura lui cărnoasă și sensuală; peste voința mea, animalul de aci e satisfăcut de vecinătatea acestui alt animal, robust, mulțumit de sine și nepăsător. Am un copil care înseamnă toată rațiunea mea de existență, îl iubesc: de ce nu mă gândesc la el, acum? E o urâtă glumă, și desgustătoare, viața".

Maria Probota își adună toate gândurile cu toată voința la Dinu. Aproape să-i șoptească numele într'ajutor: Dinu! Dinu! Dinu!

Se surprinseră tăcând.

Maria privea profilul lui Radu, cu tăietura buzelor adâncă, nedându-și seamă că îl privește.

Așteptară să traverseze în fața statuiei lui Miron Costin, cu gulerul de zăpadă prelingând apă pe mantaua coclită, de bronz. In soarele firav de Martie, trecătorii se îmbulzeau ca gângăniile. Eșeau din iarnă cu fețele stoarse, flămânzi și cu ochii sticloși, după patru luni de suferințe crunte; dar presimțirea primăverii înviora figurile cu o nădejde încă timidă și involuntară, fiindcă aerul era ușor și proaspăt. Pătrundea jilav în plămâni, adânc și amețitor, ca în pieptul convalescenților. In văzduhul umed streșinile se topeau, gesturile păreau mai ușoare, totul devenise aerian și imponderabil. Nori albi se topeau în cerul cu albastrul ud.

Un ofițer fără mână, râdea cu toți dinții albi lângă o femee cu haine cernite. Se cunoștea că nici omul cu mâneca goală prinsă în ac nu-și aducea aminte că n'are o mână, nici femeia că plângea un mort. Era cea dintâi primăvară după prăpăd și începeau cele dintâi uitări.

Radu Comșa se apropie mai mult de Maria, susținându-i brațul să pășească peste noroiul amestecat cu zăpadă cafenie.

Ii văzu ochii plini de gânduri, obosiți și triști.

— Mărturisește, ce gândești acum?

Maria Probota răspunse mecanic:

— Nimic!

Așa cum se apără întotdeauna femeile surprinse asupra unui gând.

— Eram sigur! clătină din cap Radu Comșa, cu un zâmbet pe care-l voia ironic. Totuși aș putea reproduce cu oare care aproximație reflecțiile. Iți spui, nu este așa? — „iată un om care s'a lepădat de tot ce-l putea împovăra în viață, ca de-un bagaj incomod pe o linie de transbordare. Prietenie, prejudecăți, obligații — tot. Ca o șopârlă care-ți lasă în mână coada, să se salveze ea — cum ar apela imediat la un exemplu din domeniul lui zoologic, Virgil... Simt răceala din prietenia lui. A fost pe aci, desigur. De ce n'a dat pe la mine? De câte ori ne-am întâlnit în doi ani, ne-am spus numai banalități indiferente: doi vecini de masă la un restaurant, pe care numai întâmplarea îi pune alături și schimbă de mântuială formalitățile convenționale.

— Virgil a stat numai o săptămână, îl apără Maria. Nici nu știa

unde eşti şi dacă eşti aci. Era sdrobit de oboseală, deprimat, aproape bolnav. Venea de pe front şi se întorcea tot acolo.

Radu clipi des, să-şi birue un sentiment neplăcut care-l apăsa tot mai des de la un timp. Apoi vorbi, mai mult pentru el:

— Înţeleg ce înseamnă şi aceasta: „venea de pe front şi se întorcea tot acolo..." Adică: „nu era în situaţia D-tale, ferit de aceste stupide datorii, la un birou unde laşi bieţii oameni să aştepte cu o nepăsare seniorială". Declară că n'ai vrut să spui aceasta?

— Şi dac-ar fi? îl înfruntă Maria cu o satisfacţie răutăcioasă.

— Ai toată dreptatea. Aparenţele sunt împotriva mea. Dar e o situaţie pe care n'am căutat-o, se apără Radu Comşa, întrebându-se de ce simte nevoia să se desvinovăţească şi totuşi continuând: Peste trei şi patru săptămâni, delegaţia mea expiră. Am cerut eu să sfârşească. Voi fi alături cu Virgil şi cu oricare...

Maria Probota dădu din umeri. Ce-o interesau pe dânsa aceste toate?

— Să vorbim de altceva... Unde locuieşti aci? Ai găsit o casă comodă? Potrivită situaţiei D-tale, — pe care evident — observi că am luat notă — n'ai căutat-o?

— De ce vorbeşti aşa? Vrei să fii maliţioasă, dar eşti prea bună ca să isbuteşti până la sfârşit. Şi pe urmă poţi observa acum cine îndepărtează prieteniile noastre vechi...

Maria Probota păşi desfăcându-şi braţul, cu privirea în jos, tăcând. Amândoi avură o clipă, în aburita oglindă a amintirii, dimineaţa de toamnă când Radu Comşa, student sărac şi convalescent, cu pardesiul între umeri, în grădina cucoanei Tincuţa sorbea ceaiul cu medicamente. Frunzele fugind pe cărare ca mici făpturi alungate ale toamnei. Cartea deschisă pe care-o citea vântul întorcând foile una câte una. Maria numărând picăturile de doctorie, când Radu i-a prins mâna fără să-i spună nimic şi ea şi-a retras-o încet.

Radu Comşa îşi amintea fără nici o înfiorare. Lucru trecut, mort. Tot sufletul îi era pentru totdeauna inundat de imaginea Luminiţei. Dar Maria simţea încă vinovata căldură în piept şi-i fu desgust de ea. Pe obrazul cu liniile neclintite trecu fugitiv o lumină, ochii îi fură mai calzi, gura întredeschisă întineri: o slabă înfiorare de viaţă pâlpâi din trecut, înăbuşită brusc, înainte ca Radu Comşa să o fi surprins. Fu ca o floare opărită cu leşie ferbinte; într'o clipă veştedă şi cu culorile de cenuşă. Maria gândi cu desnădejde numai la Dinu: „Acum omul lui de zăpadă se topeşte. Ce neconsolat va fi mâine! Dinu! Dinu!"

Când ridică ochii la ochii lui Radu Comșa, toată figura arăta numai marea și iremediabila oboseală. Îi întinse mâna.

— Așa dar rămâne hotărît! După amiază treci neapărat la Șcheianu. Poate vei reuși să-l scoți de acolo; dacă nu, să-l convingi să urmeze prescripțiile unui medic măcar. Bine înțeles altcineva decât mine. Mi-ar fi imposibil să calc în asemenea casă.

Radu Comșa îi sărută vârful degetelor slabe.

— Nu mi-ai spus unde stați. Aș vrea să-l văd și pe Dinu.

Maria evită răspunsul:

— Ceia ce s'ar putea face pentru Șcheianu, e să-i găsești o cameră mai aerisită, cu liniște și lumină. Să-l scoți dintre indivizii aceia odioși. Măcar agonia să-i fie de om.

Radu vru să mai întrebe ceva. Dar Maria Probota era departe, cu trupul subțire în hăinuța săracă, înghițită de mișuneala trecătorilor. La colț dispăru. De ce-o fi fugind așa? — se întrebă Radu. Și rămase nehotărît, neștiind încotro să-și îndrepte pașii, în soarele blând de Martie, care nu-i făcea nici o bucurie. Trecu în trap o trăsură rusească: roți cu cauciuc, înhămătură de troică, un cal negru, uriaș și lucios cu cerc între doi lăturași mai mici, suri, rotați, cu gâturile încordate; vizitiu cu căciulă mițoasă și cu șireturi negre la blană. Dinlăuntru salută larg prințul Gurii Serghievici Korșaghin și-i zâmbi voioasă Zoie Vesbianu. Iată una care se consola repede! Radu Comșa se întoarse și îi privi din urmă, fără prietenie.

După amiază, cobora din automobilul lui Alexandru Vardaru, la capătul unei străzi noroioase din Tatarași.

Neculai, șofeurul, își scoase cascheta ștergându-și fruntea asudată de acrobațiile cu care străbătuse atâtea gropi, până aci.

— Mergeți dumneavoastră înainte. Să văd unde intrați. Mă tem să nu se 'nfunde mașina în Mațurienile aște. (Neculai citea gazeta și cunoștea după cum se vede, dezastrul rus din lacurile Mazuriene).

Stradela era într'adevăr un canal lichid, între garduri de scândură, cu movili de zăpadă zgurită, cu apă opacă și neagră. Pași peste pietrele semănate din loc în loc, singura trecătoare a aborigenilor. Stâlpii de porți purtau două rânduri de numere, cu văpseaua deopotrivă de ștearsă. Nu se mai cunoștea care e numărătoarea cea nouă și bună.

Intr'o curte, doi mahalagii desbrăcați de haină, spintecau un porc proaspăt înjunghiat, cu pielea atât de netedă, spălată și roză,

încât avea nu știu ce nuditate necuviincioasă de trup omenesc. La chemarea lui Comșa, unul veni până la zaplaz, cu cuțitul ud și cu mâinele pline de sânge până la cot, grăbindu-se să-l lămurească cu o bunăvoință care contrasta cu înfățișarea feroce de asasin.

— A treia casă pe stânga. Intrați în ogradă deadreptul, că dacă bateți, bateți degeaba. Nu mai aude nici dracu!... Casa e hăt în fund.

Un câine jigărit, țâșni printre dânșii, în gură cu o bucată vânătă de măruntai. Omul svârli cuțitul după el, dar câinele sări gardul din față, apoi prin fundul unei grădini altă împrejmuire, cu velocitatea unui câine dresat la un concurs de obstacole.

— E javra lui Bodrângă! strigă celălalt mahalagiu, rămas lângă porcul alb-roz, cu picioarele în sus, cu burta spintecată din care scotea inepuisabil ficați, plămâni și intestine ca dintr'un geamantan deschis la o percheziție de frontieră.

Omul cu cuțitul sudui tot neamul lui Bodrângă și făgădui câinelui un destin fatal.

Se întoarse iar la Comșa:

— Vă spuneam să nu mai bateți, că n'aud ca surzii. A adunat muierea toți zevzecii din târg.

Radu Comșa îi urmă sfatul întocmai. La numărul 14 intră fără să mai bată. De altfel poarta nu exista decât virtual; o indicau numai două gropi de stâlpi.

Casa era ascunsă după frânghii cu rufe ude. Trecu plecându-se de două ori pe sub cămășile și pantalonii spânzurați, pantaloni femeiești și bărbătești cu laturile desfăcute în atitudini obscene și într'o vinovată promiscuitate: pantaloni de mătase, negri, verzi, roz și lila, pantaloni cu dantelă și alții cazoni, de pânză groasă atârnând până în pământ.

După a treia linie de frânghii, în dosul unui cearșaf, ca după o cortină care s'a ridicat defectuos numai pe un sfert, se arătară poalele unei fuste albastre sleit, două picioare goale, păroase și butucănoase, într'o pereche de papuci de pâslă.

Posesoarea picioarelor și a papucilor apăru îndată, de după pânza albă, cu figură, trup și glas perfect conforme cu restul membrelor inferioare. Reconstituirea după metoda lui Cuvier n'ar fi dat greș cu nimic. Grasă, cu sânii exagerat de îmbelșugați dar lichefiați, cu fusta ridicată în față pe un pântec rotund, cu mâinele roșii, sumese, în șolduri, cumătra mustăcioasă și cu un ochiu șașiu, îi vorbi răstit, cu voce de plutonier major:

— Bagă de seamă să nu-mi dai jos rufele! Și vezi, șterge-ți ciubotele când intri, că n'am să vă tot rânesc porcăriile din urmă!

Radu Comșa își privi ofensat ghetele de piele fină, care nu meritau întru nimic categorisirea de vulgare ciubote, chiar în halul de ticăloșie în care se aflau după această expediție. Se presimțea după întâmpinarea femeii cu mustăți și cu ochiul șașiu, că tovarășii lui Dan Șchianu nu se bucurau de o considerație de invidiat, în casa din strada Olimp, 14. Totuși în prag, nu bătu până ce nu-și șterse cu multă luareaminte tălpile.

Ușa era întredeschisă. Ciocăni de câteva ori, fără succes. O trase cu totul; se deschidea în afară. Ceia ce văzu întâi, îl umplu de nedumerire.

Cineva întors cu spatele făcea un fel de mătănii. In genunchi, arăta bombat fundul pantalonilor cu dungi verzi pe fond cenușiu. Două petece de altă stofă, ca doi ochelari simetrici, trădau îndelunga carieră a vestmântului și viața sedentară, lipită de scaun, a proprietarului. Apoi omul se lăsă pe burtă: atunci se putu vedea că are o pălărie tare pe cap și că se afla numai în cămașă colorată, de cit roz, fără vestă, cu bretele pestrițe încrucișate pe umeri. La crucea bretelelor, cămașa ridicată și boțită făcea un mic glob, plin de aier. Omul stătu o clipă pe burtă, părând că sondează atent rogojina ținând loc de covor, de unde avea să țâșnească o profeție misterioasă. Semnul fatidic întârzie să apară. Omul se înalță consternat și se lasă de câteva ori încet, numai în puterea brațelor, făcu mai multe mișcări de broască, de șopârlă, de urs și de capră, să provoace atenția zeilor. Apoi sări în picioare și începu să întindă mâinele în sus și în lături, cuprins de furie, icnind ritmic și numărând gâfăit: un-doi! un-doi! un-doi! Se mai prosternă încă odată până la pământ într'o adâncă temenea turcească, întinzând iarăși fundul pantalonilor atât de amenințător încât lui Radu Comșa îi fu teamă să nu plesnească cele două ochiane rotunde de altă stofă, ridică brațele în aer și întorcându-se pe călcâie, rămase cu gura căscată, cu a opta figură din sistemul doctorului Muller neisprăvită, când dădu ochii cu necunoscutul din prag.

— Cu cine am onoarea? salută cu extremă afabilitate, rectificându-și poziția și scoțând gambeta de pe creștetul care apăru chel cu desăvârșire.

— Comșa! îi întinse mâna Radu. Prieten și fost coleg cu Dan Șcheianu. Mi s'a spus că-l pot găsi aci...

— Exact. Imi dați voie să mă prezint: (oferi mâna pe care din treacăt o șterse de fundul pantalonilor). Alcibiade Gâțu! Exprofesor de filozofie, logică, psicologie, estetică, greacă și latină. In present liber ca păsările cerului. Exact! Prietenul nostru comun Dan

Şcheianu locuieşte aci: mă tem însă că numai provizor. Se pare că prea curând va fi eliberat din acest vulgar exil impus sufletului, cu siguranţă numai pentru păcatele sale anterioare, din alte vieţi, căci trebuie să vă spun domnule Comşa, că în această viaţă l-am cunoscut pe Dan Şcheianu nevinovat şi pur ca un prunc nou născut.

Vorbind, domnul Alcibiade Gâţu îşi mângâia cu înduioşătoare iubire paternă, nasul rotund, roşu şi lucios ca guma baloanelor de la Moşi. Radu Comşa nu luă seamă la bizara introducere a exprofesorului de filozofie, logică, psicologie, estetică, greacă şi latină. De la Maria Probota ştia că se poate aştepta la orice şi venise cu hotărârea să nu se mire de nimic. Dar voi să curme palavrele individului, şi cu pălăria în mână, se sili să arăte că n'are timp de pierdut.

— Domnule Alcibiade Gâţu, aş dori să-l văd pe prietenul meu Dan.

Apăsase pe „prietenul meu Dan" pentru a sublinia că nu înţelege să aibă nimic comun cu prietenii actuali ai lui Şcheianu.

— Aş dori să-l văd imediat. Imi faci un mare serviciu dacă mă conduci la camera lui.

— Exact. Numai că pentru moment doarme. Se antrenează pentru somnul cel mare. Priviţi!

Domnul Alcibiade Gâţu, cu dexteritatea unui paznic de muzeu anatomic, dădu perdeaua de la fereastra îngustă cât o palmă a uşei din stânga şi se ridică în vârful picioarelor să privească, fiindcă d. Alcibiade Gâţu era mic la statură şi fereastra era înaltă. Îşi aruncă ochii şi Radu Comşa. Se vedea un căpătâiu de pat, lipit de perete; un trup învelit peste cap cu o plapomă roşie, neînfăţată.

— V'aţi convins? întrebă surâzător d. Alcibiade Gâţu. Doarme... A aţipit adineori. S'a certat cu noi pe-o chestie de estetică şi a aţipit. N'a dormit toată noaptea. Ar fi o crimă să-l deşteptăm, exact o crimă. Insă peste o jumătate de oră se deşteaptă singur, vă garantez. Exact. De aceia vă invit în camera noastră să aşteptaţi. E o cameră săracă domnule Comşa... Fiindcă bunul Academos e mort prea demult ca să ne mai poată oferi grădina umbroasă pentru discuţiile filozofilor, iar neamul lui Mecena s'a stârpit. Dar veţi face cunoştinţă cu câţiva artişti şi intelectuali foarte distinşi. Exact, pe onoarea mea domnule Comşa, persoane foarte distinse.

Domnul Alcibiade Gâţu, scund, cu începutul de grăsime fără succes combătut de sistemul doctorului Muller, în cămaşa roză sub bretelele încrucişate şi cu pălăria tare, pusă cam pe-o ureche, zâmbea cu atâta beatitudine de impresia rară pe care ştia că au s'o producă fără nici o îndoială amicii săi intelectuali şi artişti, încât Radu

Comșa nu avu tărie să refuze. Nici n'ar fi avut de altfel unde aiurea, să aștepte. Domnul Alcibiade Gâțu își frecă mâinele după ce-și șterse sudoarea din podul palmelor de fundul pantalonilor: nasul roșu, rotund și lucios ca pielița baloanelor de gumă strălucea de o orgolioasă satisfacție. Prin perete se auzi un glas răgușit, intonând:

„It's a long way to Tiperary!..."

Deschise ușa din dreapta și îl împinse pe Radu Comșa într'o încăpere unde îndată se mișcară câteva umbre, ca larvele turburate când ridici o piatră. Cântecul Marei Britanii amuți.

— Iată prietenii mei și ai lui Dan Șcheianu, iubite domnule Comșa! Permite-mi să ți-i prezint. Mitică Episcopescu, sculptor...

Mitică Episcopescu, sculptor, gigant bărbos, cu capul puțin plecat fiindcă ajungea în tavanul scund, îi strânse mâna și o scutură atât de sdravăn, încât Radu Comșa închise ochii de durere.

— Eliazar Ciucă, matematic și astronom. Dacă îți amintești, acum zece ani a atras atenția asupra câtorva erori fundamentale ale lui Poincaré. In altă țară de mult ar fi la Institut. Exact. Ministru de instrucție poate, inspector general desigur.

Eliazar Ciucă, adversarul lui Poincaré, întinse cu modestie o mână timidă și moale, privindu-l cu cel mai mare interes de după o pereche de ochelari cu sticlele foarte bombate, ca pe-un satelit necunoscut ori ca pe-un icosaedru cu douăzeci de triunghiuri egale.

— Sami Goldștein. Cred că ați citit poemele lui demonice semnate Vlad Tismana...

Sami Goldștein numit Vlad Tismana, autorul poemelor demonice făcu un pas șchiopătând, până înaintea ferestrei care-i lumină fața tumefiată de bubulițe violete și monoclul demonic. Atingerea mâinei fu rece și vâscoasă, ca o bală de melc.

— Emilian Carpuz, pictor. Adevărat revoluționar în arta luminei, întors de pe front și decorat.

Emilian Carpuz, revoluționar în arta luminei fusese surprins tocmai când își lega moletierele peste bocancul unui picior, pe când celălalt era cu desăvârșire desculț. Gemea și ofta, ca și cum ar fi strâns pansamentele pe o fractură teribilă. Se mulțumi să ducă degetele la tâmplă, într'un fel de salut milităresc.

— Și însfârșit acest individ care doarme, clocindu-și încă băutura de astă noapte. Alecu Iovin, adversarul meu intratabil pe tărâmul filozofiei, kantian incorigibil fiindcă e pentru aperitivul categoric și fiindcă e clientul cel mai asiduu al lui „Manas Kanter cel cu vinuri bune", cârciumă celebră în tot cartierul.

Alecu Iovin, kantian fiindcă era pentru aperitivul categoric, calambur localizat ad-hoc după o caricatură dintr'o publicaţie umoristică franţuzească, dormea cu totul absent de la aceste netrebnice calomnii. Dormea îmbrăcat, într'o poziţie incomodă şi absurdă, cu mâinele în buzunări, cu faţa la perete, fără pernă, dar cu picioarele cocoţate mult peste nivelul capului, susţinute de spătarul unui scaun. Fie din cauza băuturei de peste noapte la domnul Manaş Kanter cel cu vinuri bune, fie din cauza acestui fel de a dormi fachiric, somnul lui Alecu Iovin, kantian, se arăta foarte agitat, tulburat de vedenii: scâncea şi sforăia şuerător, se înfigea mai adânc cu nasul în perete, sughiţea şi svârlea dintr'un picior, ameninţând echilibrul instabil al scaunului suport.

Domnul Alcibiade Gâţu, sfârşind presintările îşi privi cu mare înduioşare tovarăşii şi adăpostul unde toţi abia încăpeau, unul lângă altul, ca nucile într'o plumbieră de şcolar. Pentru a-şi arăta indiferenţa faţă de acest burghez strein, fiecare îşi reluă ocupaţiile: sculptorul uriaş bătându-şi pipa de fereastră s'o desfunde, poetul demonic strivindu-şi coşurile vinete între degete şi ştergându-şi sângele şi puroiul lăptos cu o batistă care fusese cândva albă, pictorul revoluţionar al culorii legându-şi moletierile de la al doilea picior. Numai Eliazar Ciucă, matematic şi astronom, puse alături o „Epistolie a Domnului nostru Isus Cristos ce-au trimis-o Dumnezeu din cer", cu multe foi de la început şi de la sfârşit rupte, dar peste al cărui tipar, economisind altă hârtie, înşirase cu creion roşu complicate şi misterioase calcule: radicali, figuri geometrice, sinusuri şi cosinuri, coloane de logaritmi, ecvaţii obscure şi infiniţi culcaţi. „Epistolia domnului nostru Isus Cristos ce-au trimis-o Dumnezeu din cer", suporta astfel cu resemnare creştină calculele păgâne ale lui Eliazar Ciucă, printre care se afla şi o demonstraţie matematică a inexistenţei lui Dumnezeu, pusă în formulă roşu pe alb.

In acest timp, domnul Alcibiade Gâţu, pentru a face onorurile de gazdă, îşi îmbrăcă un surtuc cafeniu, înfipse gambeta neagră pe capul unui ghips înfăţişând o victorie înaripată şi oferi lui Radu Comşa un scaun, după ce-i verifică rezistenţa picioarelor.

— E cel bun! îl asigură Mitică Episcopescu, trecându-şi degetele prin barbă şi privind de la înălţimea tavanului, unde creştetul se încadra în aureolă de pânză de paiajen.

— Iată, iubite domnule Comşa, în ce mizerie sunt constrânşi să trăiască atâţia intelectuali şi artişti excepţionali, să-şi petreacă viaţa împiedecaţi de la creaţie, în aceste prea triste vremuri! suspină domnul Alcibiade Gâţu, aşezându-se pe marginea unuia din cele trei

paturi care ocupau cei trei pereți. Ne-am adunat tot ce are țara românească mai independent în cugetare și în artă, și trăim ca într'o cetate asediată. Aiurea oamenii se ucid redați instinctelor lor elementare. Dar aci păstrăm vie flacăra umanității. Când se vor desmeteci din nebunia lor, vor veni să-și aprindă feștilele lor la focul pe care l-am ascuns viu și l-am ferit de peire.

Domnul Alcibiade Gâțu își netezi nasul roșu și lucios, ca pielița baloanelor dela Moși, după care se aprinsese brusc flacăra unui nemărginit orgoliu. Il privi în ochi pe Radu Comșa, și zâmbi, preîntâmpinându-i o întrebare.

— Poate vreți să știți cum trăim aci, cum ne hrănim, domnule Comșa? Când am sosit, datorită simțului practic al prietenului Eliazar Ciucă și calculelor sale care au demonstrat imediat după semnele aștrilor și mersul planetelor că războiul va dura șapte ani, am cumpărat acești doi saci de fasole, alți doi saci de mălai pe care i-am urcat în pod, patru saci de cartofi depozitați în pivniță, mai multe chilograme de tutun, patru șunci afumate care din nefericire se apropie de sfârșit, căci totul este trecător în această trecătoare lume, și o balercă de vin. Pe aceasta a consumat-o împotriva prevederilor noastre, încă din primele două săptămâni, acest domn care sforăie acum, personagiu lipsit de demnitate și de sobrietatea așteptată de la un om de cugetare pură. Ne-am pregătit în acest chip, iubite domnule Comșa, pentru un lung asediu, căci nimeni nu poate nega că puținii oameni într'adevăr superiori sunt constrânși să trăiască astăzi, după cum am spus-o, ca într'o cetate asediată de barbari. Proviziile noastre s'au împuținat, am fost nevoit să micșorez rațiile. Dar cât avem mălaiu și fasole, privim viitorul fără înfricoșare. Sunt sigur chiar că un regim alimentar simplificat și unic, nu poate decât să asigure o mai lucidă judecată și o mai îndelungată viață. Doctorul Antiphan din Atena nu se hrănea decât cu un singur fel de mâncare și întotdeauna același, fiindcă ajunsese la concluzia că omul cu acest regim și-ar lungi viața câteva veacuri, căci variația mâncărilor e cauza tutulor molimelor și betejelelor. Antiphan dovedea astfel că nu era numai un savant ci și un înțelept, ceia ce e încă mai rar.

— Și ceia ce nu l'a împiedicat să moară înainte de-a împlini cel dintâi secol! mormăi disprețuitor în barba stufoasă, sculptorul uriaș, care nu-și putea potoli niciodată nesățioasa poftă de carnivor cu regimul sobru de longevitate și spiritualizare.

— Domnule Comșa, surâse cu o dulceață teribilă d. Alcibiade Gâțu pipăindu-și cu voluptate globul nasului, nu lua în considerație pornirile de contradicție ale acestui mult talentat sculptor, care pe

lângă că e imens ca un rinocer, mai are din nefericire şi pornirile lipsite de cugetare şi violente, ale stupidului pachiderm african. Cronica nu spune când a murit Antiphan, nici de ce a murit. Dar dacă într'adevăr s'a stins în cel dintâi veac, înainte de-aşi demonstra experimental principiile, aceasta nu dovedeşte nimic. Ne putem imagina că a pierit într'un accident sau din ura contimporanilor, fiindcă întotdeauna contimporanii nu pot înţelege ideile noui şi vulgul se coalizează pentru a desfinţa omul, care le turbură obiceiurile şi încearcă eroic şi dezinteresat să-l scoată din nămolul rutinei. Citeam eri, iubite domnule Comşa, într'o bucată de ziar vechiu în care amicul nostru Alecu Iovin a învelit de la d. Manaş Kanter un sfert de metru de salam şi o potcoavă de ghiudem de Botoşani, o întâmplare a savantului La Condamine. La 1760, când învăţatul francez s'a plimbat întâia oară pe străzile Londrei cu o umbrelă, acest ustensil astăzi arhicomun şi devenit insignă corporativă a popilor, babelor şi dascălilor pensionari, a provocat atunci ilaritatea trecătorilor. Pe urmă, când a început ploaia şi inovatorul s'a adăpostit foarte calm sub cortul de pânză, vulgul murat până la piele, în loc să admire o nouă binefacere a progresului fu cuprins de indignare şi l-ar fi masacrat desigur, fără intervenţia poliţiei. Căci mulţimea e prin definiţie ignară, reacţionară şi ostilă ori cărei noutăţi. Prietenul meu Mitică Episcopescu nu poate pricepe acestea şi nici n'are nevoie să le priceapă. N'are idei, dar are mână. Un artist nu trebuie să gândească ci să creeze. Cugetarea paralizează creiaţia! Introduce un element nou în proces; criticismul. Arta e instinctivă. In această privinţă, Mitică Episcopescu îmi pare hărăzit să creeze o fundamentală şi nepieritoare operă. E tot atât de lipsit de cugetare şi tot atât de violent ca Apollodor, precursorul său din veacul de aur al Eladei, pe care Atenienii au fost siliţi să-l isgonească din zidurile cetăţii pentru harţagul lui fără pereche. Şi dacă i-au lăsat libertatea, au făcut-o numai din respect pentru grandoarea geniului. Amicul lui, sculptorul Silamion, când i-a săpat portretul ni-l înfăţişează aşa cum arată după douăzeci de veacuri, în prezent, Mitică Episcopescu la mânie: cu ochii ieşiţi din orbite, cu gura convulsionată şi cu aparenţa unui furios. Istoricul mai adaogă că în accesele acestea de mânie, a sfărâmat statuiele Hermanosei, o târa de păr prin pieţele Atenei şi o bătea cu biciul, deşi era cea mai frumoasă şi mai subtilă curtizană a Corintului.

— Mai frumoasă şi mai subtilă chiar decât madam Sultana? întrebă piţigăiat, Sami Goldştein, poetul demonic cu pseudonim de mânăstire voevodală.

Domnul Alcibiade Gâţu suportă această întrerupere cu demnitate.

Tuşi şi se uită cu milă la obrazul cu bubuliţe violete al stihuitorului satanic. Strămută cu limba, dintr'un colţ al gurii la celălalt, capătul defunct de ţigară. Apoi îl scuipă, fără să-l atingă cu mâna. Continuă amar.

— Iată încă odată, iubite domnule Comşa, confirmarea celor ce tocmai spuneam. Marii creatori n'au nevoie de nici un dram de judecată. Acest poiet care va rămâne desigur al doilea mare după Eminescu, sau în cazul cel mai rău al treilea, dacă ţinem socoteală de opera lui Dan Şcheianu din nefericire incomplectă şi risipită, nu poate pricepe nimic nici din aspectul realităţilor, nici din jocul subtil al ideilor. E încrezut şi veninos. E invidios şi cinic. Şi mai ales e incapabil să înţeleagă cea mai elementară ecvaţie logică. Crede că mă ofensează, făcând aluzie la lipsa de graţie a madamei Sultana, gazda noastră care 'şi câştigă onest existenţa, spălând cu un filosofic spirit egalitar rufele oligarhiei îmbuibate ca şi ale celor mai mizeri proletari. Ştie că pentru această eroică femee nutresc o amiciţie tenace şi inepuisabilă. Ştie, iubite domnule Comşa, că numai exploatând această pasiune reciprocă a mea şi a patroanei, se află aci, sub un acoperiş cu toţii, spălaţi, hrăniţi şi îngrijiţi cu cea mai dezinteresată generozitate. Totuşi îşi râd de mustăţile Sultanei, de picioarele care e drept ar putea susţine cu neclintire capătul podului Carol, de sânii pe care îi aseamănă cu două pâini duble, dospite dar încă necoapte. Au născocit tot soiul de comparaţii, unele, recunosc pline de fantezie, altele obscure şi nătângi. Toate cu intenţia de a mă ofensa şi a mă arăta personificare a ridicolului, căci omul este plămădit dintr'un infam material psicologic, care-l sileşte irezistibil să se poarte cât mai ingrat posibil, cu semenul căruia îi datoreşte cel mai infim serviciu. Eu tac şi râd. Am satisfacţia să descopăr în fiecare zi o nouă infirmitate a acestor mari talente, iar glumele lor nu mă ating. In afară de adversarul meu intratabil, Alecu Iovin, kantian aprins şi alcoolic desgustător, dar care se poate mişca comod în toate sistemele filozofice, nici unul n'a priceput subtila raţiune a ataşamentului meu pentru această nouă Xantipă. Totuşi ar fi fost simplu să înţeleagă. N'am nevoie de altă explicare decât aceia pe care Socrate a dat-o lui Antisten când l-a întrebat de ce nu se desparte de cea mai acră şi mai nesociabilă femee care a existat, există şi va exista vreodată. „O bunule prietin — a răspuns atunci înţeleptul Socrate — văd că cei care vor să devină iscusiţi călăreţi, nu-şi cumpără caii cei mai blânzi, ci gloabele cele mai nărăvaşe... Ştiind că

dacă vor isbuti să-i îmblânzească pe aceia, uşor le va fi să îmblânzească pe oricare alţii. Am vrut să învăţ arta de a trăi în societatea oamenilor; am luat-o tovarăşe pe Xantipa, sigur că dacă voi suporta-o până la capăt, uşor îmi va fi să suport ori ce altă fire omenească". Atât şi nimic mai mult, a răspuns înţeleptul Socrate. Atât şi nimic mai mult răspund şi eu acestor prieteni, cu incomparabil talent, dar lipsiţi cu desăvârşire de înţelegerea raţiunilor subtile. Am devenit ţinta glumelor lor. Vor cu tot dinadinsul să pună la îndoială gustul meu pentru sexul divin. Dar uită cum mi-am întrerupt brusc, acum cincisprezece ani, cariera mea din învăţământ, unde desigur mă aştepta o catedră universitară şi toate onorurile. Toate drumurile îmi erau deschise atunci înainte, domnule Comşa. L-am ales pe acel al munţilor, unde m'am retras la un han răpind cea mai frumoasă elevă din pensionul unde predam lecţii de filozofie, estetică, logică, psicologie, greacă şi latină. Atunci eram încă sclav al instinctelor elementare, nu mă înălţasem până la cugetarea pură, care ne desprinde cu totul din elementul umed al lui Anaximandru din Millet... Iubite domnule Comşa, mi se pare că aud tuşind pe prietenul nostru comun, Dan Şcheianu. Imi permiteţi un moment să văd dacă s'a deşteptat.

D. Alcibiade Gâţu dispăru şi Radu Comşa rămase cu cele cinci genii, care într'o atmosferă irespirabilă de submarin păstrau vie flacăra umanităţii.

Ca să vorbească ceva, Radu întrebă:

— Vă rog domnilor, pentru Dan Şcheianu aţi chemat vre'un medic de când e în pat?

Sculptorul uriaş dădu din umerii laţi cu compătimire, pufăind din pipa care umplu îndată încăperea cu un fum de incendiu.

— Ce nevoie are de medic? Destul să urmeze metoda mea: sigură. O jumătate de vin negru, fiert cu scorţişoară, piper şi zahăr, seara, şi pe piept cataplasme cu său. Iţi ia răceala cu mâna şi a doua zi sburzi ca un mânz.

„Aceştia îl asasinează!" — gândi Comşa şi se întări în hotărîrea să-l urce pe Dan Şcheianu în automobil şi să-l ducă la el acasă.

— A fost o doctoriţă, piţigăi Sami Goldştein, aşezându-şi monoclul în ochiul de culoarea acadelelor de lămâie. O doctoriţă foarte nostimă, păcat că aşa o ipocrită. Avea tot timpul aerul unei regine detronate. Dar ştim noi ce se ascunde sub aşa un aer de mironosiţe...

Poetul demonic făcu ticălos cu ochiul cel fără monoclu. Radu Comşa simţi că şi-ar procura una din cele mai mari satisfacţii din

viață, să-l înșface de-o ureche și să-l trimită cu un picior în spate, peste cele trei bariere de rufe întinse pe frânghii.

Afară se auzi klacsonul mașinei. Desigur Neculai isbutise să ajungă până aci și dădea de veste. Toți se ridicară la fereastră, cu priviri pline de mirare fiindcă niciodată până atunci nu se aventurase în aceste paragini un asemenea vehicul.

— Nu vă deranjați. E mașina mea! lămuri Radu Comșa.

Voise să spună că e mașină cu care a venit el. Dar cele patru genii îl considerară deodată cu alt respect și cu o mare admirație. Prietenul lui Dan Șcheianu era așa dar un adevărat personagiu! Sami Goldștein se apropie săltând pe piciorul teafăr ca o dropie rănită. Își scoase monoclul și învârtindu-l pe șnur în vârful arătătorului, își dădu confidențial o părere desinteresată.

— Eu cred că Dan Șcheianu trebuie neapărat să ia aer. In fiecare zi o plimbare care să nu-l obosească. Dacă îi trimiți D-ta în fiecare dimineață mașina un ceas pentru o plimbare, pot zice deacum că e un om salvat. Il putem însoți noi. Eu sunt gata la acest sacrificiu. Pentru Dan Șcheianu am avut întotdeauna un mare sentiment.

D. Alcibiade Gâțu intră în cameră.

— S'a deșteptat, iubite domnule Comșa. Un moment numai și puteți veni. Vrea să-și facă toaleta, a devenit cochet ca o curtizană.

Scoase dintr'un sertar o cămașă împăturită, îi cercetă nasturii, o aruncă și alese alta. Ridică de pe masă ceva care semăna cu o pălărie și luă de desubt ceva care semăna cu o perie de cap, așezată lângă ceva care semăna cu un colț de pâine. Desprinse din cui și o oglindă de-un lat de palmă. Apoi eși cu brațul plin, ca o mamă care se duce să facă toaleta pruncului invitat să recite o poezie în salon, mosafirilor.

Alecu Iovin, kantianul, se răsuci în pat, căscă, se frecă la ochi, se ridică sburlit, își privi lung și amărât picioarele numai în ciorapi, din care ieșea la lumină degetul mare printr'o spărtură. Cu glas cleios și peltic, se adresă lui Sami Goldștein:

— Mă Tirteule, ia miscă si adu-mi o cană cu apă rese. Dar ai ausit? Rese! Mă arde teribil. A fost prefăcut vinul zidanului ca poezelele tale, frumosule!

— Dacă vrei apă, n'ai decât să te miști singur, să-ți ei! răspunse cu demnitate poetul demonic, întorcându-i spatele, ofensat de tonul superior cu care întotdeauna îi vorbea filosoful kantian.

Și mai încet cu o bravură prudentă:

— Alcoolic!

— Se-ai zis? Repetă! Afis ambulant pentru alifie de cosuri... Se-ai zis, demonicul taichii?

Fără grabă, cu adresă, Alecu Iovin kantianul, trimise un tom greu, desigur „Critica raţiunei pure", în spatele poetului demonic, încât Sami Goldştein icni şi monoclul ţâşni din ochiu ca expulzat de un piston.

Abia atunci, clientul lui Manaş Kanter cel cu vinuri bune, observă că se află în încăpere un strein. Restabili oarecare ordine în căpiţa de păr şi ascunzându-şi sub o manta, cu o subită pudoare, picioarele numai în ciorapi, rosti imperturbabil:

— Salutare stimabile domn şi scuzasi pentru asemenea ssene intime. Mi-a servit zidanul un vin teribil de prefăcut, otravă nu altseva!...

Se frecă la ochi cu dosul pumnilor şi căscă.

— Sintesi inselectual, arsist? Vresi să intrasi în sercul nostru?

— Nu domnule, nu sunt intelectual nici artist, şi nu râvnesc la onoarea să intru în distinsul dumneavoastră cerc. Am venit numai să văd pe amicul meu Şcheianu! răspunse în silă Radu Comşa, înăbuşit de mirosul otrăvit al nicotinei fiindcă sculptorul uriaş şi bărbos, după ce-şi făcuse higiena pipei, înşirase penele înegrite pe marginea ferestrei.

— Dan? făcu omul aperitivului categoric, clătinând capul cu presimţiri sinistre. Finis cu Dan Şcheianu! Sara nu stie ce zeniu pierde. Angasasi să-i facă un bust prietenul Episcopescu. Si el un artist de mare talent...

— I s'ar putea publica ineditele. Aş îngriji eu o ediţie, cu desene de Emilian Carpuz şi un studiu de Alcibiade Gâţu. Ar fi un volum să facă epocă, o revoluţie! se entuziasmă poetul Vlad Tismana, apropiind de obrazul lui Comşa răsuflarea fierbinte şi rău mirositoare a lui Sami Goldştein.

„Bietul Dan! — gândi Radu — încă n'a murit, şi-i precupeţesc oasele. Trebuie neapărat să-l scot de aci. Şi aceasta repede, repede!"

— Poftiţi, iubite domnule Comşa. Şcheianu vă aşteaptă! anunţă d. Alcibiade Gâţu cu gestul larg al unui valet de casă mare care anunţă că doamna marchiză e servită.

Il conduse până la uşă şi cu o delicateţă, pentru care Radu Comşa îi fu recunoscător, d. Alcibiade Gâţu se retrase din prag.

— Vă las singuri, iubite domnule Comşa. Inţeleg perfect... Intraţi...

Fericit de această delicateţă care îl creştea în proprii săi ochi,

d. Alcibiade Gâțu își desmierdă vârful nasului rotund, din discreție și el, cu strălucirea stinsă.

Radu Comșa intră. Într'o singură privire cuprinse încăperea goală, pereții văpsiți cu verde strepezit ca sulfatul de cupru și cu mari pete mucede de umezeală, patul unic, în care Dan Șcheianu, în cămașe curată, cu părul netezit, se ridicase în capul oaselor. Îl cuprinse de după gât și îl îmbrățișă pe obrazul țepos:

— Dan! Să nu-mi scrii nimic, să nu dai o veste, când știai că?...

Dan Șcheianu care îl așteptase cu bucurie acum câteva clipe, la înfățișarea lui Radu Comșa, sănătoasă, tânără, în haine turnate pe trupul svelt, simți o sgârietură neplăcută. Se ferise să-l îmbrățișeze pe gură — se temea așa dar de boala lui! Când Radu se așeză pe marginea patului, îi vorbi cu un râs rău, care-i desveli gingiile vinete cu dinții stricați:

— De ce atât de aproape?... Așează-te la doi metri, vorbește-mi cu batista la gură. Știi doar că oftica...

Radu Comșa era pregătit la asemenea primire. Nu o luă în seamă. Îi clădi pernele la spate. Întrebă:

— Nu ți-e rece Dan? Să nu închid fereastra?

— Lasă să vie aerul... N'am să-l mai respir multă vreme.

— Dan! rosti Radu prinzându-i mâna lungă, numai oase și piele. Dan, nu trebue să vorbești așa. Mi-a spus Maria Probota... Boala ta nu e atât de gravă. O simplă răceală și organismul slăbit. Chestie de îngrijire. Două luni de liniște, aer, hrană bună...

Îl privi în ochii coagulați, stinși în scobiturile orbitelor. Continuă:

— Dacă ai vrea tu, totul ar fi simplu. Am o cameră care nu-mi e de nici un folos... Am sta împreună. Ne-am povesti atâtea din trecut!... Și mie mi-e foarte urât singur. Ce spui tu, Dan?

Dan Șcheianu nu răspundea nimic. Își lăsase mâna în mâna lui Radu. Bătaia sângelui puternică și ritmică din mâna aceia, îi înfuza și lui tărie. Îi era sete acum de viață. Tot ce risipise i se părea absurd și pentru totdeauna pierdut. Ucisese un bun pe care numai acum îl prețuia cu desnădejde. Dar mai putea fi o scăpare? Toate fuseseră nebunii: poezie nouă, revoluții estetice, cocaină și vin... O mie de fericiri pe lângă care trecuse fără să le observe: să respiri, să umbli, să-ți ardă soarele obrazul. Aerul primăverii care e ușor și străveziu, amețitor ca o cupă de șampanie spumoasă, aerul acela de câți ani nu-l mai simțise? Nu. Nu mai știa când e primăvară. Nu mai exista de atâta vreme pentru el, nimic alt, de cât veșnica halu-

cinație; o lume artificială și factice... Peste zece ori cincisprezece zile vor înflori iarăși caișii: are să-i mai vadă oare?

Radu Comșa aștepta, netezindu-i mâna ca unui copil. Înfățișarea lui Dan Șcheianu îl înspăimânta: pielea întinsă și lucie, părul putred. In cămașa curată și largă, gâtul lung arăta mărul lui Adam enorm, chinuit spasmodic de respirația grea. Iar grija aceasta de a îmbrăca cămașa proaspătă, de a-și netezi părul, părea acum o prematură toaletă mortuară.

Ochii lor se întâlniră. Și-i văzură umezi. Simțeau amândoi crescând ca flori deschise magic, gânduri care nu se pot spune, dar care așa nespuse, presimțite între ei, îi făceau buni, puneau o înțelegere supraomenească și fluidă în tot ce le sta pe buze și n'avea nevoie să fie rostit.

Dan Șcheianu privea acum afară, prin fereastra joasă, orizontul închis de rufele ude de pe frânghii. Era o viață dincolo. Dureri și bucurii care-i scăpau. Ca un liman unde-a suferit și-a cunoscut bucuria, și de care se depărtează dus de o navă neagră, în necunoscutul de dincolo de toate zările. Acum regreta chiar aceste suferinți. Fac parte din viață. Sunt însăși viața. Viața care e voluptate ultimă și unică. Toți i-au găsit un sens. Desigur cel adevărat, căci milioane de milioane de oameni o trăiesc așa dintotdeauna, o acceptă, i se supun. Numai el o pierde fiindcă i s'a împotrivit. I-a cerut altceva; imposibilul. A uitat-o pentru umbre. A pierdut-o pentru umbre...

— Radule, vorbi încet Șcheianu. Tu nu-ți mai aduci aminte cum se numea steaua unde magii Asiriei spuneau că emigrează sufletele? Steaua Sopdit mi se pare...

Radu Comșa nu auzise niciodată despre steaua aceasta, dar răspunse cu siguranță, spunându-și că acum, pentru Dan Șcheianu, adevărul nu mai are nici o însemnătate.

— Da, Dan, steaua Sopdit... Imi amintesc perfect.

Dan Șcheianu tuși. Își acoperi gura cu batista. Vinele i se umflară la tâmple; o clipă se înăbuși și se întinse pe pernă, cu unghiile înfipte în pieptul osos. Tusa sună cavernos între coaste. La rădăcina firelor de păr, luciră boabe vâscoase de sudoare. Pielea deveni de un palid verzui ca la înecați. Nările erau străvezii și lipite, ca nările cadravului care va fi mâine. Când sfârși, își ascunse batista sub perne să nu se vadă petele roșii. Își căută gândul început.

— Ce spuneam?... Da... Steaua Sopdit, sufletele care emigrară acolo... Câte prostii, Radule!... Toți au fost torturați de ideia nemuririi... Nu se pot împăca cu gândul că viața e numai aci, sfârșește aci. Au imaginat dincolo o lume himerică, un ostrov ireal. O con-

solare. Dar dincolo sunt numai oase şi viermi. Întunericul cel mare... Eternitate nu există decât în moarte.

Glasul tremura. Dacă lângă el, în locul lui Radu s'ar fi aflat o femee; mamă ori iubită, Dan Şcheianu ar fi plâns în braţele ei, cerşind o minciună consolatoare. Dar Dan Şcheianu era singur, şi ştia că pentru el nu va mai fi deacum decât uitarea cea mare, iar consolarea nu i-o mai putea da nimeni; minciuna în care avea nevoe să creadă. Trecu la alt gând:

— Virgil are un copil. Nu l-am văzut. Imi pare rău că nu l-am văzut. Un copil e întotdeauna o minune care se realizează, un mister. Suntem noi înainte de toate erorile.

— Ai să vezi Dan şi pe copilul lui Virgil. Când te vei muta la mine, vom ruga-o pe Maria Probota să ni-l aducă...

Radu Comşa cerca aşa, treptat, să-l deprindă cu gândul că trebuie neapărat să se mute la dânsul.

— Ce zic eu „când te vei muta la mine", caşicum aceasta are să se întâmple peste cine ştie câtă vreme? Il poţi vedea mâine, Dan... Fiindcă, nu e aşa? mergi chiar astăzi cu mine. Am maşina la poartă. Te învelim bine şi într'un sfert de oră scapi de mizeria aceasta, unde, uite, chiar eu sănătos, simt respiraţia strepezită de cocleala aceasta verde. Fereastra dă în grădină, am cărţi... Dan, nu e aşa că m'am gândit bine?

Dan Şcheianu îi apăsa mâna, fără să spună dacă Radu a gândit bine ori nu. Dar pe figură străbătu o abia văzută schimbare, în care numai cei care-l ştiau bine, puteau recunoaşte un început de surâs. O bucurie copilărească creştea în el, plină de temere. In cămaşa neted călcată, lângă prietenul care-i purta înaintea ochilor amăgirea însănătoşirei apropiate, avu de pe acum iluzia convalescenţei. O cameră luminoasă, linişte, un pat cu aşternutul alb, o glastră cu flori, un prieten altul decât cei de alături, însemnau poate viaţa, din care acum ştie bine că n'ar mai risipi nimic, cu avariţie. Atâtea se pot face într'o singură viaţă! Ca un copil încăpăţinat, aştepta încă să fie rugat mult pentru a consimţi. Dar Radu Comşa se temu să nu dărâme tot, stăruind peste măsură. Asculta cum respiraţia lui Dan, scotea din timp în timp, un sunet ciudat din piept, ca foalele unei armonice care se destinde singură.

Vorbi, minţind:

— A fost pe la tine, Maria Probotă. Mi-a spus. Ar dori ea să te îngrijească... Vrea neapărat...

— Nu s'a supărat? întrebă cu îndoială Dan Şcheianu, fiindcă

știa că Maria plecase cu obrazul învăpăiat de glumele celor „de dincolo".

— De ce să se supere? Înțelege foarte bine Dan, că prietenii tăi de aci văd viața într'un fel, noi altfel. Simplu. Nu poate fi vorba de aceasta.. Imi spunea numai că i-ar veni greu: camera de aci n'are lumină, e departe... Și Virgil i-a scris... Vezi că e dorința tutulor...

— Virgil e tot pe front? întrebă Dan. Tu cum ai făcut de nu?...

— Și eu plec... Peste trei săptămâni, o lună cel mult.

Dan Șcheianu tăcu o clipă. Își desprinse mâna din mâna lui Radu. Il privi deodată, cu altfel de ochi, cu sufletul golit:

— Atunci cum mă inviți la tine? Imi spui că ți-e urât să iei masa singur, că vom sta împreună, și știi totuși că pleci peste trei săptămâni...

Gândurile i se alegeau pline de oroare și grele, din întunericul în care colcâie duhurile cele rele. „Va să zică tot e adevărat! Desigur în trei săptămâni — și-au făcut socoteala — n'am să-i mai incomodez cu nimic. Am să fiu mort. Am să fiu mort și el are să continuie a-și plimba sănătatea aceasta desgustătoare. Tot ce-mi spune e numai fățărnicie și minciună".

Din clipa aceia Dan Șcheianu, simți că îl urăște pe omul acesta cu trupul elastic, viguros și tânăr, cum n'a urît niciodată un om.

Radu Comșa îi ghicise vag înțelesul lămuritor al întrebării. Știa când a păsit aci că avea să înfrunte o luptă grea. Apropiindu-se de Dan și așezându-i plapoma sleită pe după mijloc, îi vorbi cu blândețe:

— Dragă Dan, în trei săptămâni ori o lună, o să fii mult mai bine. Rămâne Maria Probota să te îngrijească... Cred că nici n'o să mai fii nevoit să stai în pat. Iți las și camera mea. Poți scrie; e timpul să dai însfârșit ceia ce așteptăm toții... Așa cum ne spuneai tu planurile tale...

„Cum minte cu nerușinare! — gândea Dan Șcheianu. Știe că într'o lună am să fiu putred, au să se cuibărească viermi în carnea aceasta, în măduva oaselor, în creerul de aci unde este o lume pe care n'are s'o cunoască nimeni, niciodată... Știe aceasta și minte. Nu poate înțelege ce înseamnă să pierzi tot... Să știi că tu vei fi hoit și viața are să continuie fără tine. Nu poate înțelege nopțile mele, când toți dorm, e liniște care mă înăbușe și gândul roade aci, încet și continuu ca un vierme intrat de pe acum în creer. Acestea nu le poate bănui. Un om sănătos e un om odios. Animal egoist și crud. Vrea să creadă că sufere alături de mine, și surâsul irezistibil îi răsare pe buze, fiindcă se gândește la desfătările lui unde îl chiamă viața... Ce dinți oribili are, albi și tari, ca de lup!... Și gura după care

toate femeile... In încrederea lui imbecilă, desigur îmi judecă existența cu severitate și o osândește. Fiindcă nu l'a torturat nimic din ceia ce e misterios și irealizabil în viață, socoate că el a fost cel cuminte, că sănătatea și hainele scumpe și frumusețea de animal și toate mulțumirile i se cuvin cu o dreaptă răsplată, iar moartea aceasta a mea, de câine aruncat pe un mindir, e împlinirea unei justiții imanente. Poate se bucură. Își verifică încă odată că el a fost cel înțelept și eu cel nebun. Inainte de moarte, vine să mă umilească cu mila lui, de care n'am nevoie. Am să-i arăt să o simtă, că n'am nevoie...".

Radu Comșa presimți că ceva nou și rău se petrece în sufletul prietenului. Incercă să-l smulgă acestei tăceri.

— Dragă Dan, se face seară și frig. Cred că am putea merge...

Dan Șcheianu se întinse pe pernă cu fața în sus, privind în tavan.

— Poți pleca. Eu nu merg. M'am hotărît! rosti cu glas indiferent, fără să întoarcă ochii la el.

— Ce înseamnă aceasta, Dan? Până adineori credeam că ne-am înțeles. Dacă te simți obosit, să lăsăm pe mâine... Viu desdedimineață.

— Nici mâine, nici poimâine, niciodată...

— Dan! îi puse Comșa mâna pe frunte. Dan, uită-te în ochii mei... Ce se petrece aci? îi ciocăni fruntea osoasă, de pe acum netedă și lucie ca un craniu.

Dan Șcheianu întoarse fața către perete; ceafa îi apăru slabă și cu părul lung, nețuns de multă vreme, leoarcă de sudoare. Radu Comșa se așeză iar pe marginea patului:

— Nu plec de aci Dan, până ce nu te hotărești.

— Vrei să mă vezi murind? vorbi Dan Șcheianu cu fața în peretele coclit. N'ai să aștepți prea mult.

Radu Comșa își încrucișă brațele cu înfățișarea omului hotărît să aștepte până la capăt. Incepu să privească cu răbdare, fiecare pată de umezeală de pe peretele verde, cu încăperea deșartă unde în afară de pat se afla în mijloc, un singur scaun cu paele desfundate și un lighean ruginit cu un ibric de tablă, într'un ungher, la pământ. Decor ostil și rece, fără nimic din misterul oaspelui invizibil care se afla veșnic present aci, așteptând cu răbdare, plecat peste omul cu obrazul descompus, cu privirea sleită în văgăunile orbitelor, cu pieptul sorbind anevoios în ultimile rămășițe ciunge de plămâni aerul din ce în ce mai împuținat.

O pisică tărcată sări pe pervazul ferestrei, privi o clipă înlăuntru, apoi începu să-și spele labele, blana năpârlită, cu nepăsarea

vieții care continuă indiferentă dincolo de nefericirile individuale. Din acest amănunt fără însemnătate, destinul lui Dan Șcheianu apăru în gândul lui Radu Comșa mai dureros. Totul va exista ca și mai înainte. Există ca și mai înainte. Numai pentru omul de aci vor fi sfârșite, acolo unde nu mai străbate nimic. A venit lângă el cu toată pornirea și ceva rău, veșnica nepătrundere dintre oameni, s'a căscat îndată între dânșii ostil, să le învenineze clipite care nu mai au întoarcere. Adineori părea că minunea s'a săvârșit, și acum iată!... Un gând să nu-l părăsească: Orice-ar spune Dan, orice-ar face, sunt numai spasmurile acestei nefericiri. Fac parte din însăși agonia lui. Nu trebuie să le asculte. Nimic să nu-i clintească hotărîrea de a-l scoate de aci...

Tăceau.

Și în tăcere, pătrunse sunetul cald al unei vioare, de dincolo. Au ascultat amândoi.

— La Chacccone de Bach, recunoscu Radu.

— La Chacccone de Bach, gândi Dan Șcheianu.

Muzica se înalță gravă, cu modulațiuni de voce omenească, pătrunzând zidurile, îndepărtată ca un suspin din adâncul pământului ori din înălțimile slăvei. O palpitație luminoasă de sunete, constelație melodioasă risipindu-se dintr'un cer nepământesc, pur și cristalin. Cine putea să scoată arcușului aceste modulații dumnezeești? se întrebă Radu Comșa, știind că dintre cei de dincolo, nici unul fusese înfățișat geniu al muzicei.

Dar îi păreau acum toți laolaltă, altfel de cum îi văzuse. Poate se afla în fiecare, dincolo de hâzănia realității lor exterioare, de ticurile și orgoliul lor grotesc, de inutilitatea lor înăcrită, o flacără indecisă, ascunsă în adânc de tenebre, clătinată de toate vânturile ca lumânile palpitând din miasmele mlaștinilor. Cine cânta? Ce făceau aceia, acum, acolo?...

Dan Șcheianu asculta, cu gâtul puțin săltat din perne să audă mai bine, cu respirația înăbușită să nu tușească. El știa cine e. Sami Goldștein, evreul cu pseudonim de mânăstire voevodală, cu monoclul demonic și cu obrazul pustulos. Acum cu bărbia și cu obrazul culcat pe cutia resonantă a vioarei, cu degetele ținând aerian arcușul ușor, Dan știa că nimic din urâțenia trupească și din strâmbătatea sufletească a omului, n'a mai rămas. E altceva. Altcineva. Îmbrăcămintea oaselor și a pielei, e numai carcera provizorie pentru ceva mai adânc și nepământesc. Și știa Dan Șchianu, că acum dincolo toți tac, în încăperea ticăloasă și înecată de fum, cu bărbiile în pumni, în nemișcare, uitând toată zădărnicia lor, cufundați într'o

irealitate vastă şi melancolică. Cum de s'a gândit să-i părăsească? Laş, să fugă de dânşii, să-i renege, să se renege? Îi iubea dureros acum, cu toată desnădejdea — tovarăşi întru acelaş destin, mistuiţi de acelaş rău fără vindecare. Numai ei îl înţeleg, ştiu. Numai ei se înţeleg, se ştiu...

Aceasta, omul de alături, cu sănătatea lui desgustătoare şi fără nici o chinuire lăuntrică, n'are cum s'o priceapă.

Vioara tăcu.

Dar sunetele durau încă, legănând cugetul deasupra miasmelor.

Dan Şcheianu se gândi să se prefacă, închizând ochii, că a adormit. Dar din nemişcarea lui Comşa, ghicea că e decis să nu plece. Cum îl ura!

Se întoarse şi îl privi duşmănos:

— Simţi o bucurie *să-mi respiri aerul meu?*

— Dan, grăi Comşa cu aceiaşi blândeţe care pe Dan Şcheianu îl exaspera. Dan, vezi că din hotărîrea mea, nimic nu mă poate clinti... Ai să înţelegi până la sfârşit că pentru binele tău o fac.

— De binele meu n'am nevoie să-mi poarte nimeni grijă. Dacă mai ai puţină simţire, pricepe că e o crimă să torturezi un bolnav. Un bolnav cu ceasurile numărate...

— Dragă Dan, făgăduieşte-mi că mâine ai să judeci altfel şi plec.

— Pleacă acum... Vrei să chem să te dea afară?

Dan Şcheianu aproape strigă ultimile vorbe, atât de tare, încât pisica de pe fereastră, fugi speriată. Se înăbuşi şi tuşi. Radu încercă să-l susţină, dar Şcheianu svârcolindu-se îl împinse cu degetele răşchirate. Părul era sburlit şi ud. Ochii convulsionaţi. Cămaşa lipită în plăci umede, pe coaste. Scoase picioarele de schelet din plapomă, să-l alunge:

— Afară!... Vii să mă vezi murind? Canalie...

— Dan, pentru numele lui Dumnezeu...

— Mai îndrăzneşti încă?? Crezi că n'am înţeles tot, că nu văd? Eşti amantul nevestei lui Virgil. Pe mine vii să mă vezi murind. Aceasta numeşti tu prietenie? Am să-i scriu tot lui Virgil, ai înţeles? Tot. Tot. Afară!

— Bine Dan, se ridică Radu Comşa cu o mâhnire în care Şcheianu citi numai compătimire pentru el, şi îl înfurie ca o provocare. Bine Dan, plec. Dar să ştii că am uitat tot ce mi-ai spus acum. Ştiu că nu poţi să le crezi nici tu. Eu nu le-am auzit. Şi-am să viu mâine, şi poimâne, şi în fiecare zi, până când ai să te convingi că numai pentru tine...

— Afară! Ieşi odată afară! gâfâi Dan Şcheianu, căscând înecat

gura neagră cu buzele vinete, păşind cu picioarele goale pe podeaua rece, cu cămaşa udă şi boţită, cu mâna întinsă spre uşă:

— Afară!

Radu Comşa îşi închee paltonul, netezi calm postavul pălăriei. Cu degetele pe mânerul uşei, rosti biruindu-se:

— La revedere, Dan. Mâine să ştii că sunt tot aci.

Dan Şcheianu gesticula horcâind în mijlocul camerei, clătinându-se pe picioarele deşirate, cu genunchii noduroşi. Nu mai vedea nimic înaintea ochilor decât o pânză neagră şi toate rămăşiţele puterilor erau adunate în strigătul repetat:

— Afară, canalie! Afară, canalie!

In sală, Radu Comşa se lovi faţă în faţă cu d. Alcibiade Gâţu care ascultase la uşă şi surprins, se prefăcu neîndemânatic că aşează ceva într'un cufăr de tablă roşie şi albastră. Dincolo se auzia acelaş glas, pe care îl recunoştea acum că e glasul sculptorului vast şi bărbos, intonând: *It's a long way to tiperary...*

— Iubite domn, prinse Radu Comşa braţul profesorului de filosofie, prietenul nostru comun, Dan, e foarte, foarte bolnav. Înţeleg sacrificiile D-tale şi ale prietenilor D-tale. M'au mişcat. V'aţi strâns într'o cameră, să-i lăsaţi lui singur, alta întreagă. Din nefericire aceasta nu e destul... Se întâmplă să pot face eu şi alţii, mai mult... Dan Şcheianu trebuie salvat. Am să te rog să mă ajuţi. Fac apel la sufletul şi la înţelegerea D-tale...

— Mă rog, mă rog! se oferi foarte măgulit d. Alcibiade Gâţu, netezindu-şi nasul rotund şi lucios, în care se reprinse văpaia de orgoliu.

— Trebuie să-l mutăm pe Dan, într'un loc unde să poată fi îngrijit tot atât de bine ca într'un sanatoriu. Fiindcă astăzi nu se mai află un asemenea sanatoriu, îl vom improviza. Am aproape pregătit totul. Te rog convinge-l şi D-ta. Deprinde-l cu ideia. Am să trec mâine dimineaţă. Pentru orice eventualitate, şi te rog să nu socoţi aceasta ca o ofensă, dă-mi voie să las pentru el, cele necesare.

D. Alcibiade Gâţu nu se arătă de loc ofensat şi mistui cu îndemânare, în buzunarul pantalonilor, hârtiile strecurate de Radu Comşa. Il petrecu pe sub barierele de rufe întinse. Cum mergeau în tăcere, în soarele care se înclina către asfinţit, Radu Comşa văzu pe o insulă de pământ sbicit, cele dintâi gâze ale primăverei, roşii punctate cu negru, desmorţindu-se cu mişcări încete, somnoroase încă. Gândi că până la această primăvară atât de apropiată, Dan Şcheianu nu va mai ajunge. Sufletul lui va fi emigrat în steaua Sopdit. Sau aiurea. Sau nicăiri. Va fi numai pământ. O mare milă îl cuprinse.

Se gândi să se întoarcă, să caute cuvântul bun, magic, care să rupă tot visul acesta rău. Dar simţi că n'ar mai avea puterea.

In faţa automobilului, d. Alcibiade Gâţu sălută ceremonios, ridicând de pe creştetul chel pălăria tare.

Neculai Şofeurul, împături gazeta, dădu drumul motorului, străbătând îndărăt drumul îngust prin canalul negru şi lichid. In curtea cu porcul înjunghiat se mai afla jumătate din trupul gras, atârnat acum de-un picior într'un stâlp. Oamenii cu bucăţi de carne învelite în ziare şi cârpe, treceau ferindu-se de stropii maşinei, lipiţi de gard. Radu Comşa îşi apăsă tâmplele prinse într'un cerc dureros. Trebuie numai decât să-i scoată de aci! Se silea astfel, repetând hotărîrea, să-şi înfrângă orice amintire neplăcută din vorbele lui Şcheianu, sunându-i încă răguşit în urechi. Să uite tot. Cuvinte fără răspundere, delir de bolnav. Totuşi se gândea acum la soarta lui Dan fără iubire; mila lui era rece ca împlinirea unei datorii şi nimic mai mult. Fu mâhnit de această descoperire. A doua zi trebuie să înceapă din nou. Se simţea obosit. Poate e bine să vină cu Maria Probota. Dar unde s'o găsească? N'a vrut să-i spună unde stă. Şi Dan ar fi în stare, în faţa ei, să repete murdăria aceia. Ce nenorocit! Dar nu nu se putea convinge deplin acum, că Dan Şcheianu e numai un nenorocit.

— Mergeţi la D-voastră acasă, sau la domnu Deputat? întrebă şofeurul.

Uitase. Luminiţa îl aştepta. Va trece numai să-şi ceară iertare. Avea nevoie de linişte. Să rămână singur.

Când maşina sună intrând, Luminiţa Vardaru îl zări de la fereastră şi îi eşi înainte, trântind uşile după ea.

Ghici îndată, din privire şi din chipul cum Radu îi sărută degetele, cu gândul în altă parte, că se petrece ceva neobişnuit.

— Ce ai Radu? Ce s'a întâmplat? întrebă ridicând ochii spre el cu îngrijorare şi săltându-se în vârful degetelor, să-i citească în privire mai de aproape.

— Nimic. O migrenă... Ştiu eu...

— Haide repede. Lasă paltonul. Sunt sigură că o să-ţi treacă... Dacă vrei un piramidon, îţi aduc imediat din farmacia tanti Laura. Avem în salon doi ofiţeri francezi. Au sosit cu avionul de la Salonic de două zile; acum două săptămâni erau la Paris. Işi descarcă noutăţile aci... Haide!

Luminiţa îl târâ de mânecă.

Radu Comşa arătă ghetele pline de tot noroiul din strada Olimp 14.

— Luminiţo, nu pot intra aşa în casă. Mă dor tâmplele. Nici nu-mi pot găsi cuvintele. Aş face o tristă figură.

Luminiţa lungi puţin „botul".

— Vezi ce rău eşti!... Atunci măcar intră aci, alături. Iai un ceai cu mine... Pe urmă te las, dacă ieşti atât de tenebros...

Camera era goală. Numai prin uşile deschise, în a treia încăpere se vedea lumea adunată la ceaiu, în salonul Vardarilor. Se auziau glasuri, hohote de râs, sunetul pianului întrerupt.

Luminiţa îl trase până la divan. După ce-i apăsă umerii să-l silească să se aşeze, îi cuprinse în palme tâmplele, îi ridică faţa spre ea şi îi privi în ochi.

— Imi ascunzi ceva, Radule... Nu mai eşti al meu. Unde te gândeşti? Spune-mi ce ai?

Radu Comşa îi desprinse mâinele şi îşi apropie obrazul de pieliţa moale şi netedă. In marea sfârşeală, prezenţa Luminiţei îi aducea acum îmbărbătare. Ii rămânea într'adevăr ea, în care să nu se îndoiască; mâná ei pe frunte îi alunga gândurile mâhnite, îngrijorarea ei îi făcea bine; nu se mai simţea atât de singur ca adineori. Ii sărută degetele cu recunoştinţă. Luminiţa se aşează alături, hotărîtă să-l spovedească. Scutură părul scurt şi încârlionţat, luându-şi o înfăţişare gravă cu care nu era deprinsă.

— Acum trebuie să începi, Radule. Ori vrei să mă faci să plâng?

Ea nu plângea odată într'un an şi socotea această ameninţare, argument la care nu se putea împotrivi nimeni.

— Aştept! îşi încrucişă braţele pe piept.

— Luminiţo, crede-mă; n'am ce să-ţi spun... Nu mi s'a întâmplat nimic. Nu e vorba de mine. Un prieten... Lucruri care n'au de ce te interesa.

— Am spus că prietenii tăi sunt şi prietenii mei! rosti Luminiţa cu hotărîre, simţind un fel de mândrie că se poate interesa de chestiuni atât de serioase. Să-l ajutăm, Radule!

— Din nefericire, Luminiţo, nici un ajutor nu-i mai poate fi de folos.

— Nu înţeleg. Nu mă tortura, Radule... Spune-mi de cine e vorba... S'a întâmplat ceva lui Virgil Probota?

— Nu...

— Mariei Probota? S'a îmbolnăvit copilul lor?

Luminiţa se gândi la prietenii lui Radu şi nu mai găsi nici un nume. Comşa îşi privea vârful înoroiat al ghetelor.

— Radule, de ce mă chinui? Spune-mi!

Astfel, uşor şi firesc, Luminiţa trecuse de la durerea pe care voia s'o aline altuia, la nerăbdarea să nu fie contrariată ea.

— Luminiţo, numele n'are să-ţi spună nimic. E un prieten de altădată... Dan Şcheianu.

— Domnul care scria versuri atât de extravagante? exclamă Luminiţa cu desamăgire, fiindcă în acest caz nu mai putea fi vorba de ceva serios.

Îi veni îndată în minte o scenă de acum doi ani: ea şi cu două prietene amuzându-se extraordinar la lectura versurilor lui Dan Şcheianu, dintr'o revistă de avantgardă. Făcuse atunci şi o parodie foarte isbutită. Unui asemenea om nu i se poate întâmpla nimic grav. Sentinţa stătea scrisă limpede în ochii Luminiţei.

Dar Radu, îl apără:

— Da, Dan Şcheianu cel care scria versuri atît de extravagante... Nu e vorba însă de versurile lui. A dus o viaţă nenorocită. S'a risipit nebuneşte... Acum moare de ftizie într'o mizerie indescriptibilă. Viu de la el... Ca şi cum m'aş întoarce din infern.

Luminiţa Vardaru se hotărî repede. Ea vedea lucrurile simplu şi cu soluţii puerile.

— Să-l ajutăm, Radule. Merg şi eu cu tine. Am învăţat destul doar să îngrijesc un bolnav!... Îi fac ceai de teiu. Am grija termometrului. Luăm cărţi să-i citesc. Numai să nu-mi ceară să-i citesc extravaganţe de-ale lui, căci m'ar pufni râsul... Sunt o proastă şi nu pricep nimic; am rămas la Samain şi Regnier...

Radu Comşa nu arătă nici un entuziasm la hotărîrea Luminiţei. Atât ar mai fi trebuit: Luminiţa în balamucul prezidat de d. Alcibiade Gâţu!

— Nu, Luminiţo! Tot ce-am face e de prisos acum. Dacă poţi crede că un ceaiu de teiu şi lectura, sunt destul pentru un ftizic în ultimul grad!... O simplă consolare doar... Să-l scot de acolo, să-l aduc la mine.

— Cu atât mai bine. Tot n'am intrat încă niciodată în casa ta. Chiar mă gândeam să vin odată pe neaşteptate, ori când lipseşti, dac-am văzut că nu mă inviţi.

Apoi cu mobilitatea care n'o lăsa niciodată să se oprească la gânduri triste şi o împingea către viaţă şi voioşie, uitând toată mâhnirea lui Comşa şi proectele ei miloase, apucă o scoică răsucită de pe măsuţa din faţă şi o duse la ureche. Ascultă ăuitul dinlăuntru, zâmbi şi o lipi de urechea lui Radu:

— Auzi?... Ne vorbeşte prin telefon marea de la Constanţa.

In ochi nu mai avea decât viziunea luminoasă a mării: soarele

sclipind pe talazuri, bărcile cu pânzele albe, cum porneau dimineaţa în larg. Chemarea apei suna aci, aproape, închisă în scrinul de sidef trandafiriu, cu colţurile încovoiate.

— Nu ţi-am spus, Radule!... Eri am dat în jerseul meu cel alb, în buzunar, peste un pumn de nisip, de scoici... Aşa cum le-am pus înadins, îţi aduci aminte? pe plajă... Să ne amintim mai târziu, iarna. Era aşa de trist!... Serios că îmi venea să plâng. Cum înotam până departe... Seara cea dinainte de a pleca tu, pe terasă, la Casino... Ce-o fi acolo, acum? Tot soiul de sălbateci. Bulgari, turci... Are să mai ajungă vreodată Constanţa şi marea, din nou ale noastre?...

Işi apăsă iar în ureche scoica prin care marea îi vorbea prietenește de dincolo de zidul nepătruns.

Vru să aprindă o ţigară lungă şi subţire, rusească, dar îşi luă seama. O svârli alături de cutia de chibrituri:

— Şi eu, care uitam să-ţi aduc ceaiul! Am început cu amintirile, ca tanti Laura...

Sări în picioare şi trecu vârtej printre uşi.

Radu Comşa îşi prinse fruntea în mâini, cu coatele rezemate pe genunchi. Dar nu-l mai dureau tâmplele şi nici nu observase când durerea a încetat. Gândul se îndepărta de la Dan Şcheianu. Era acum sigur că totul se va sfârşi cu bine, fără greutate.

In salonul din fund se aprinseră brusc luminile. Văzu un ofiţer francez, în uniformă albastră cu multe curele noi, încrucişate peste umeri, vorbind în picioare cu Laura Vardaru, care ţinea o ceaşcă de ceaiu în mână. Apoi trecând alături, prin faţa uşei, Elena Bilbor cu Scarlat Măinescu... Cum de-a pătruns Scarlat Măinescu în casa lui Vardaru? Işi aminti scrisoarea Elenei Bilbor către Luminiţa, unde îl găsea elegiac şi absent de la cele pământeşti. Acum îi şoptea ceva în ureche foarte apropiat. Elena Bilbor asculta cu ochii duşi, răsucind un şnur de la haină. E un individ primejdios. N'a trecut o lună de când l-a văzut la cercul ofiţerilor ruşi, operând ca un cartofor de meserie, cu Lola lui vărsită şi înconjuartă de oameni beţi. Poate ar fi o datorie s'o prevină pe Luminiţa. Fetele romantioase ca Elena Bilbor, văd în cel dintâi aventurier un tip excepţional şi eroic; sunt osândite să cadă victime...

Dar când Luminiţa apăru cu serviciul de ceaiu, Radu Comşa uită aceste gânduri.

Luminiţa se ghemui lângă el, cu picioarele strânse dedesubt. Aprinse ţigarea şi aruncă inele de fum.

— Când mergi cu noi la Chioaia? Săptămâna viitoare pleacă şi regimentul lui unchiu Pol. Scrie şi Mihai că aşteaptă să fie trimis

la corp peste o lună. Pleci şi tu peste câteva săptămâni... Am să rămân singură Radu, şi ori cât vreau să fiu tare, mă simt neliniştită.

Işi rezemă capul de umărul lui Comşa. Il privi mult, cu ochii în sus.

— Papa spune că războiul nostru de abia acum începe. Şi tot aşa susţin şi ofiţerii aceştia, veniţi de la Paris. E monstruos cum vorbesc toţi cu atâta sânge rece, parcă n'ar fi vorba de moarte.

Strivi ţigara în scoica trandafirie, unde chemarea mării murise pentru dânşii; o mai păstra acolo numai pentru urechea ei roză de sidef, să-şi cânte singură, când odaia e goală...

Radu Comşa îi privi figura indecisă în crepuscul. Era Luminiţa şi n'o mai recunoştea. Glasul sunase cu o nelinişte străină. In umbră nu se lămurea decât o umbră. Abia acum pentru neamul Vardarilor începea încercarea cea grea.

Ii cuprinse mijlocul şi o strânse aproape.

— Incep să nu te mai recunosc, Luminiţo. Să-ţi fie cu adevărat frică?

— Mie? Pardon!

Şi Luminiţa sări în picioare, scuturându-şi părul.

— Pardon! Dimpotrivă, sunt bucuroasă că nimeni n'are să poată spune că Vardarii sunt ca toţi domnii şi toate doamnele care voiajează la Chiev, la Cherson, la Paris, la Stockolm... Pretutindeni unde şi-au dus juvaerele şi căţeii. Pleci tu, pleacă Mihai, pleacă unchiul Pol. Nu e destul că pleci tu?

Radu se ridică.

— Nu, nu! Stai! îl opri Luminiţa. Aceasta nu însemnează că pleci chiar acum.

— Tocmai, surâse Radu. Mai avem timp... Acum Luminiţo, trebuie să văd ce se poate face cu Şcheianu... Să aflu adresa Mariei Probota.

— Ce zăpăcită incorigibilă sunt!... Uitam de bietul Şcheianu al tău. Ce facem cu el?

Luminiţa întrebă îngrijorată caşicum dânsa avea să-i decidă imediat soarta. Dar tot atât de repede uită. N'aşteptă răspunsul. Işi amintise altceva.

— Aşteaptă-mă o clipă... Am pentru tine o surpriză...

Fugi în camera dealături şi se întoarse cu câteva flori albe, mici, abia deslusindu-se în umbra care cuprinsese încăperea.

— Ghiocei... Cei dintâi.

Îi duse la nări florile de primăvară, fără alt miros decât acel rece şi jilav al zăpezii.

— Apleacă-te puţin...

Îi prinse câteva fire în cheotoarea stângă, la piept; îi apucă gâtul, sărutându-l îndesat pe buze. Se strânse lângă el, desmierdându-l pe obraz, cu o înceată atingere a părului. Se smuci când simţi că svâcnirile inimei îi îneacă răsuflarea.

— Acum să ieşim tiptil... Căci dacă află că ieşti aci, nu mai scapi. Încă odată buzele. Pa!...

Acasă, Radu Comşa găsi o telegramă scurtă: *„Mama pe moarte te aşteptăm Anica"*.

Scăpă hârtia din mână. Cercul nevăzut din jurul lui se strângea.

In aceiaşi noapte, zăvorit într'un compartiment întunecat, cu ferestre de scânduri, călătorea spre celălalt capăt al Moldovei. Trenul se târa scârţâindu-şi osiile în noapte, oprindu-se nesfârşit în gări neluminate, părând că nu vine de nicăiri şi nu va ajunge niciodată undeva. Se auziau glasuri în culuoarul tixit, oamenii trântiţi jos, oftând, moţăind pe lazi, bocănind pe coperiş. Se gândise să folosească împuternicirile de la Minister, care-i dădeau drept la o cutie de acestea rezervate pentru curieri. Altfel ar fi mers şi el, acăţat pe o scară, îmbrâncit de soldaţii ruşi care-şi sunau ceainicile, urcând şi coborând într'o necurmată năvală, din staţie în staţie.

Aci era frig, vântul nopţii trăgea printre crăpăturile scândurilor, banca era tare; da se afla singur. Şi gândurile se adunau din întuneric adânci ca întunericul.

Radu Comşa n'ar fi putut găsi un loc mai potrivit unde să-şi măsoare cu alt cuget de cât cel dintotdeauna, viaţa. Acasă, printre oamenii, obiectele şi îndeletnicirile din fiecare zi, l-ar fi prins îndată gesturile obicinuite; s'ar fi întins pe patul lui, în camera lui, ochii s'ar fi oprit la obiectele cunoscute — aci era singur, într'o noapte pustie, fără sfârşit, pe-o scândură care-i strivea oasele ca laviţa unei celule de ispăşire. Trenul rătăcea clătinându-se în besna opacă, purta oameni care nu mergeau niciunul către o bucurie. Străbăteau prin pereţii subţiri, gemete şi oftaturi; foşnetul trupurilor muncite prin somn. Intâia oară simţea direct, că dincolo de Iaşii de unde nu se mişcase patru luni, se întindea un pământ plin de crunte chinuiri. Din câmpurile negre în care înainta gâfâind locomotiva,

vântul umed părea câteodată că răscolește vaiete. Era cer nepătruns de catran, nu se desluşeau sate, nici un locaş omenesc; s'ar fi zis că vagoanele străbat un negru şi mort pustiu. Dar acum Radu Comşa ştia că în besna aceasta, mulţi nu-şi află odihnă şi multe trupuri se svârcolesc în spasmuri, şi mulţi n'ar vrea să se mai deştepte mâine la alte suferinţi, care nu mai au capăt. Le ştiuse acestea şi eri, dar nu-l atingeau. Se petreceau alături de ochii lui.

Bucata de hârtie care-i căzuse în mână, îl întorcea neaşteptat, într'o lume de unde uitase cu desăvârşire că-l mai ţin prins, rădăcini. La femeia de-acolo, pe moarte — nici nu-i venea să-i spună „mamă" — nu se mai gândise decât rar şi vag. O ajuta: un mandat poştal, câte-va rânduri scrise pe cotor, în grabă. Nici ei nu aşteptau mai mult. Pentru toţi devenise un străin, un domn. Se sfiau să-i spună pe nume. Ce-au făcut în timpul acesta? Cum le era viaţa? De câte ori i se furişase în minte întrebarea, rar tresărită în mijlocul îndeletnicirilor lui zilnice, îi apăreau imagini şterse: acum mulg vaca, s'au întors de la ogor... e sărbătoare; în straie curate, cu mâna la gură ascultă slujba de la biserică, în fund, în locul de la urmă, aproape de uşă, unde stau întotdeauna femeile. Inchipuirea nu se oprea la nimic precis, toate se topeau, se risipeau într'un fum. Reconstituia gesturi exterioare, dar din sufletul lor nu mai străbătea nimic, nu-i mai cunoştea. Cu şase ani în urmă, sora lui, Anica îl vestise că şi-a găsit un bărbat, unul de-ai lor, un ţăran. De atunci îl înştiinţa de fiecare dată când avea un copil: trebuie să aibă patru acum, dacă-şi mai aminteşte bine. Incolo ce apropiere putea fi între dânşii şi el? Poate îi iubeşte, dar aşa cum poţi iubi oameni din altă planetă. O dragoste care se simte mai bine din depărtare, fără să fie clătinată de realitatea imediată. In cea din urmă vacanţă când a cercat să se întoarcă acasă — era licean atunci, bursier învăţat cu toată orânduiala în internat — s'a răsucit nopţile pe laviţa tare, fără somn. L'a umilit grosolănia lor lacomă la mâncare, felul de-a vorbi, neştiinţa lor fără vindecare. Şi-a mutat cărţile de colo-colo; ziua şi-o petrecea hoinărind pe pârâu, la câmp, în luncă, singur, ocolit de foştii tovarăşi, acum băeţani desculţi şi cu mâinele bătătorite de plug şi de coasă. Se întorcea seara şi nu ştiau ce să-şi vorbească... Nu l-a mai ispitit nici odată gândul să mai calce acolo. Ii ajuta de departe. Cu aceasta se simţea împăcat. Câţi alţii nu-şi mai amintesc nici atât, niciodată? Ii scria bătrâna, cuvinte dictate altuia, notarul ori învăţătorul; îl chema, se simţea slabă, îl iubea desigur fiindcă era singurul ei fecior, învăţase carte de capul lui, nu-i adusese nici o mâhnire, şi departe, în oraşul pe care dânsa nici în închipuire nu-l putea vedea, îşi tăia

o viaţă despre care toţi vorbeau cu minunare şi laude. Dar chemările acestea, dovezile lor stângace şi inzistente de dragoste, atunci chiar, când se silea să fie înduioşat, nu-l puteau mişca mai mult decât gândul că undeva îndepărtat, în fundul Chinei deopildă, nişte oameni necunoscuţi şi de altă rasă, într'o colibă, ar pomeni de el cu iubire şi dor. El îşi istovise tot ce era duioşie în muncile aspre cu care îşi lărgise loc în viaţă, singur şi biruind lipsuri grele. In două rânduri, sora lui, în semn de recunoştinţă de bunăseamă pentru atâtea ajutoare băneşti venite fără să le ceară, îi trimisese câte-o cămaşă ţărănească cu flori cusute, aşa cum auzise că îmbracă la oraş, noaptea, domnii. Era muncă migăloasă acolo, degetele obosite împunse de ac, seara, după ce s'au întors de la câmp. A vrut să gândească plin de iubire şi de milă la toate acestea, aşezându-şi pânza albă înainte, în care fieştece floare de mătase neagră şi roşie, însemna mai mult decât împunsăturile unui ac cu fir de aţă la capăt: o desmierdare tăcută şi sfielnică de soră. Dar el găsise cămăşile acelea, ridicole, cu chenarele lor pestriţe, şi le aruncase undeva, printre lucrurile netrebuincioase...

Acum se lămurea încă nehotărît, ca un presentiment, o mustrare. Zilele bătrânei sfârşeau. Poate n'avea s'o mai găsească în viaţă. Telegrama era veche de două zile până i-a ajuns. Işi arătase dorinţa să-l vadă. Nu i-o împlinise. Nici când s'a întors de peste graniţă, după doctorat, cu toate hotărîrile din drum, n'a mai găsit timp să se repeadă o zi la dânşii. N'a avut timp? Nu. N'a simţit nici o chemare... Vru să-şi aducă aminte chipul bătrânei şi nu izbuti. Se lămureau alte figuri de bătrâne, obraze imprecise de ţărancă, aşa cum sunt în gravurile anonime din manualele de geografie, din cărţile poştale cu porturi naţionale: o figură asemănându-se cu toate femeile bătrâne de ţară şi nesemănând cu nimeni; dar chipul cel adevărat, ochii, gura, trăsurile, capul acela care se plecase deatâtea ori deasupra lui cu simplitate şi blândeţe, se risipise de mult într'o pâclă. Ceva era uscat aci, în suflet, ca un vreasc.

Radu Comşa se ridică în picioare, să-şi desmorţească trupul îngheţat în toată partea unde suflase vântul de la fereastră.

Trenul se oprise într'o staţie. Demultă vreme poate; nici nu prinsese de veste când. Acum părea că va rămâne înţepenit pentru totdeauna acolo, în mijlocul câmpului. Printre crăpăturile scândurilor din fereastră, se vedeau câţiva copaci mai negri de cât noaptea. Treceau oameni balansând în mâini felinare cu flacăra uleioasă şi ştearsă. Glasuri. Cineva îşi făcea loc cu anevoie printre soldaţii de pe cu-

luar. Bâjbâi încuietoarea, se auzi frecatul unui chibrit, o clipă pâlpâi o flacără.

— Nu mai cercați, domnu locotenent! E închis pe dinăuntru... Un domn curier.

Locotenentul rosti câteva cuvinte puțin amabile la adresa curierilor.

— Vă facem loc aci, domnu locotenent. Pă sacii noștri. Ca la războiu...

Se auzi soldatul ridicându-se, mutând sacii.

— Așează-te și tu, băiatule. Fumezi? întrebă glasul ofițerului. Apoi, după un timp:

— Mai eram cu cineva, camarade. Nu și-o fi găsit loc și mă caută. Trage tu o fugă până jos și strigă: Domnul locotenent Ghenea de la 37... Dacă răspunde, chiamă-l aci. Spune că-l poftește locotenentul Vasiliu.

Soldatul își făcu loc să iasă. Se desluși foșnetul mântălii frecată de perete, în înghesuială. Apoi glasul, strigând pe lângă vagoane, de la unul la altul:

— Domnu locotenent Ghenea... Domnu locotenent Ghenea dă la treișișapte...

Locotenentul Ghenea răspunse de undeva. Se urcă tropăind. Sunară ciocănituri metalice de armă. Un glas cald, de bariton, întrebând:

— Aci ești, Vasiliule?

Celălalt răspunse bucuros. Dincolo de perete, prin întuneric, se putea înțelege din mișcări că locotenentul Ghenea se descinge, își desface nasturi de la manta. Rosti:

— Numai de nu mi-ar sparge Ion, damigeana! O așteaptă băeții de leac...

Desigur locotenentul Ghenea se așezase pe sac, fiindcă suspină ca un om care-și face loc, întinde picioarele.

— Bine că am găsit și atât! spuse locotenentul care se numea Vasiliu. Credeam că rămânem pe jos. Am dat întâi peste un vagon cu ruși. Să mă arunce pe scări, nu altceva...

— Și eu am avut de furcă cu maladeții... Dăduseră năvală la mașină să ia apă clocotită pentru ceiu. Mecanicul se văeta că rămânem aci până cine știe când, să facă din nou presiune. Noroc c'am descoperit niște ofițeri ruși să facă ordine, polcovnici, dracul să-i știe ce...

Tăcură un timp. Se auzi pârâitul unui chibrit. Desigur fumau.

— Ține de ici, băiatule!

— Trăiți! rosti glasul soldatului care le făcuse loc.

— Haide, aprinde! Din ce regiment ești camarade?

— Șapsce Mehedinți!

— Din regiment chiar, sau vărsat?

— Din regiment, don locotenent. Contigentu nouăsute paispce... Din județ, comuna Ilovățu... Scăpărăm dă la Alion.

— Și cum te simți aci, în Moldova?

— Ordonați?

— Cum te împaci cu Moldova?

— De... Moldova ca Moldova... Dar ne gândim la casele noastre, la femei... Auzirăm că le batjocoriră nemții, domle locotenent...

— Le-om plăti, camarade!

— Le-om plăti domle locotenent, că ăl dă sus e mare...

Soldatul lăsă să treacă un timp. Oftă și se auzi cum scuipă.

— Le-om plăti, domle locotenent. Dar batjocora rămâne tot batjocoră. N'o spală nici ăl de sus... Ordonați?

— Acolo nemții, aci rușii... Tot una! închee amar glasul locotenentului care se numea Vasiliu.

La ușă din nou fu larmă și încăerare. Voiau să mai străbată alții, dar cei dinlăuntru se împotriveau cu înverșunare. Glasurile se depărtară.

— Mă gândesc, sună glasul de bariton al locotenentului Ghenea, mă gândesc că din lupta disperată care se dă pentru ocuparea unui loc în vagon, un psicolog ar trage concluzii ingenioase... Un psicolog și poate un sociolog. Și mai ales aceasta nu acum, când e un haos. In timpurile normale... Toate celelalte clasificări se anulează; rămân numai două categorii de călători. Acei care au ocupat un loc și cei care râvnesc la unul. Se uită unii la alții cu dușmănie. Cel de pe culuoar dă târcoale ușilor, deschide și întreabă dacă nu găsește loc, deși vede bine că nu e... Dar așteaptă un miracol absurd. Cei dinlăuntru răspund răstiți, sau cu părere de rău ipocrită — după temperament. Omul închide ușa, oftează, își freacă șalele, se chinuie pe un geamandan. E pentru moment proletarul. Se uită cu invidie la domnul care citește ziarul înlăuntru, fumează întins picior peste picior; la doamna care rontăie un baton de șocolată sau își verifică într'o oglingioară roșul buzelor. O speranță imposibilă îl împinge să mai încerce odată. Iar mai întreabă... — Nu vedeți că nu e loc! răspunde răstit domnul gras — ai observat câți domni grași călătoresc deobiceiu în tren?... Și domnul își înfundă nasul în ziar, iar cel de afară gândește lucruri amare și crâncene pe socoteala domnului gras dinlăuntru, desigur un par-

venit. Pe urmă, domnul gras din compartiment se dă jos într'o staţie şi cel de pe culuoar îi ocupă locul... Ce fericire! Îşi întinde picioarele, scoate un ziar, cere permisie să fumeze, încearcă să intre în vorbă cu doamna frumoasă — ai observat că întotdeauna doamnele care călătoresc în tren, sunt frumoase sau cel puţin distinse?... Acum e acolo ca de când lumea, zâmbind, lăfăindu-se, povestind anecdote tovarăşilor de călătorie — ai observat că jumătate din anecdotele care circulă, îşi au origina în tren? Iar în locul lui, a apărut pe culuoar alt domn, care nu-şi găseşte astâmpăr, îşi frământă oasele, oftează şi tot deschide uşa... Repetă exact ceia ce făcea adineori domnul de pe culuoar, care stă acum foarte confortabil, picior peste picior, în compartiment. Dar acum tocmai domnul acesta din compartiment, care-a uitat complect şi reflecţiile şi durerea din oase, se răsteşte enervat, tocmai cum făcea domnul gras şi parvenit care s'a dat jos: — Nu vedeţi că nu e loc? Şi chiar mai adaogă de la dânsul, cu ironie: — Doar dacă nu vrei să te aşezi în braţele mele! Ar putea jura chiar, că cel de pe culuoar, care tot se iţeşte la uşă, e un individ suspect, fără bilet de clasa a doua sau cine ştie, poate fără nici un bilet, clandestin; unul care pândeşte să şterpelească un geamandan. In timpul acesta, domnul de afară, după ce a trântit uşa, s'a aşezat pe geamandan, gândind lucruri teribile pe socoteala celui dinlăuntru: un individ scârbos şi impertinent... Până când îşi găseşte şi el un loc şi trece în categoria celor dinlăuntru, adoptând imediat toată mentalitatea, şi impertinenţa şi ca să zic aşa, spiritul de clasă. Exact ca în societate: psicologia indivizilor care trec dintr'o clasă socială în alta... Mă gândesc că dacă voi scăpa vreodată din războiul acesta să arunc uniforma, am să utilizez toată povestea în teza de doctorat: psicologia de clasă. Şi încă ceva... Ai observat cu ce aroganţă privesc cei din trenurile exprese pe cei ghemuiţi la ferestrele trenurilor personale sau mixte, oprite în gări cu jumătăţile de ceas în vreme ce expresul lor trece pufnind? Ai crede o superioritate pe care le-o dă viteza asupra celorlalţi muritori...

Amândoi ofiţerii de pe culuoar râseră la gândul acesta, deşi trenurile exprese nu mai erau acum de cât amintiri dintr'o epocă imemorabilă. Apoi se făcu tăcere. Se auzi bocănitul cismelor în perete. Desigur îşi făceau loc să aţipească.

Radu Comşa se întinse pe bancă, învelindu-se peste cap cu pledul. Lemnul băncii mirosea a văpsea cu uleiu. Trenul începu să se mişte scârţâindu-şi osiile. Se legăna târându-se încet, pe calea fără sfârşit, în noaptea impenetrabilă.

Il cuprinse somnul învălmăşit de visuri stranii, aşa cum îl

chinuiau totdeauna în nopți grele... Acum, sora lui, Anica, îi aducea un teanc de cămăși de noapte, cusute cu ață roșie și neagră. Luminița îl îmbrăcase în silă, cu una peste haină, râzând cu hohote: „Ce caraghios ești, ca un oltean cu zarzavaturi! Un oltean din comuna Ilovăț, contigentul nouăsute paispce...". Apoi se afla în tren: un expres trecând vertiginos în gări, unde alte trenuri personale, rămâneau trase pe linii moarte, cu oameni adormiți la ferestre, încremeniți așa pentru veșnicie, într'o zăpușeală care muia totul ca într'un peisagiu de cocă. Cineva îl plictisea mereu încercând să intre pe ușa compartimentului. Avea chipul lui Virgil Probota, totuși îi era cu desăvârșire strein. Și Radu îi striga enervat: — Nu vezi, domnule că nu e loc? Vrei să stai în brațele mele? Se întorcea cu fața către cei din compartiment: — E imposibil să te mai înțelegi cu asemenea indivizi... Desigur nici n'are bilet de clasa întâi!... Ceilalți dădeau din cap: „Avea dreptate. Nu se mai poate călători astăzi în liniște. S'a umplut lumea de tot soiul de indivizi...". Virgil Probota îl privi atât de trist, atât de trist, cu toată mustrarea în ochi!... Și lui îi părea rău, ar fi vrut să-și ceară iertare, dar cineva strein îi striga cu glasul lui: „Nu vezi că nu e loc? Nici pentru tine, nici pentru Maria, nici pentru Dinu... N'aveți bilet, nu pot!...".

Pe urmă, într'o gară, când au trecut, lumea s'a îmbulzit alergând cu mare agitare din toate părțile. Expresul călcase pe cineva. Se plecă pe fereastră să privească. Dan Șcheianu cu trupul tăiat în două, târa în mâini, ca un crab, numai jumătatea de sus a corpului, ridica un pumn plin de sânge și căscând gura lui neagră cu dinții știrbi, striga în urmă: — Canalie! Radu Comșa, canalie!...

Expresul gonea amețitor, totuși ciudat, gara, cu pământ cu tot și cu oamenii adunați în jurul lui Dan Șcheianu, fugea după dânșii, învârtindu-se ca o arie; el nu-și putea desprinde ochii de la jumătatea de trup, târându-se oribil și strigând cu pumnul ridicat: — Canalie! Radu Comșa, canalie!... „E un nebun! — îl consolau ceilalți călători din compartiment. Il cunoaștem, e cel cu versuri extravagante!". S'a întors, fiindcă a recunoscut glasul. Era glasul Luminiței. Când a venit aci? Luminița surâde, își scutură părul negru cu gestul ei obicinuit și îi pune la ureche o scoică: — „Ascultă, Radule, ne vorbește marea de la Constanța!..." Dar în locul murmurului din pâlnia de sidef, scoica îi strigă cu glasul lui Dan Șcheianu; — Canalie! Radu Comșa, canalie!

Radu Comșa se deșteptă. Gâtul îi amorțise. Își frecă ochii. Cum ar fi vrut să fie totul un vis absurd, din care s'a eliberat deșteptat în camera lui! Dar se afla în tren, realitatea nu era mai puțin

Nr. 5124

chinuitoare decât arătările visului; glasul lui Dan Şcheianu îi suna în urechi ca eri în camera lui, în strada Olimp şi în buzunar foşnea hârtia telegramei care adusese vestea de moarte...

Prin crăpăturile scândurilor de la fereastră pătrundea vânătă dimineaţa. Deschise uşa să vadă unde au ajuns. Cei doi ofiţeri dispăruseră. Şi soldatul din Mehedinţi. In locul lor o ţărancă dormea cu capul pe un desag. Până în capătul culuoarului alte trupuri întinse.

Trenul vui pe-un pod. Apa se vedea în negură, opacă, plumburie, ca într'o oglindă aburită. Câteva sălcii îşi plecau ramuri subţiri, în vârf cu canafuri cenuşii.

Recunoştea locurile. Se apropia. Deschise valiza să-şi clătească gura şi să-şi spele tâmplele cu colonie. Soarele luci o clipă o geană roşie, apoi se stinse astupat de nori. Dimineaţa fu rece şi întunecată ca un amurg.

In gară, un singur amploiat somnoros, cu gulerul hainei ridicat peste cămaşa de noapte... Clădirea roşie în care cobora în cele dintâi vacanţe, îi păru mai mică şi mai sărăcăcioasă. Salcâmii negri, încă fără muguri, îl primiră cu braţe ghimpoase, ostil. Câteva păsări ciuguleau grăunţe în praf. La fereastra şefului de gară se afla întinsă o plapomă şi perne să se aerisească; înlăuntru, în umbră se vedea desigur în faţa unei oglinzi, o femee cu braţele goale şi grase, pieptănându-se. Soldaţii români şi soldaţi ruşi, vorbeau între ei cu semne şi cu glasuri răguşite după somn.

Cu valiza în mână, se îndreptă în dos, să caute o căruţă. Se ridicase alături o clădire nouă pe care n'o cunoştea. O firmă proaspăt văpsită, de ospătărie: *„La Oituz"*, cu un infanterist, ţinând arma la picior... In faţă o fântână. O fată cu poalele în brâu, turna apă din ciutură. Se opri să-l privească: hainele târgoveţe şi valiza de piele din mâna lui Comşa, erau ceva cu totul nou aci. Găsi un băiat cu o căruţă. Băiatul întinse un ţol de cânepă pe maldărul de paie. Dădu biciu. Roţile fără arcuri dârdâiră pe pietre.

Astfel, sub cerul leşiatic de Martie, printre ogoare negre pe alocuri cu pete de zăpadă încă netopită, Radu Comşa, chincit pe un braţ de paie, în hainele lui orăşeneşti suflate de vântul tăios, străbătea îndărăt, după ani, drumul uitat.

Toate erau aceleaşi şi totuşi schimbate.

Ruina de han, fără acoperiş, cu zăbrelele de fier ruginit la ferestrele boltite, i se păruse totdeauna uriaşă; era acum numai o zidărie surpată. Câţiva plopi întindeau crengi uscate, sunate de vânt ca oase de mort. In tulpinile groase se căscau scorburi negre cu urme de focuri. Aci se mai aflau altădată încă doi, apropiaţi şi

uriași, cei mai bătrâni din toată șoseaua domnească. Nu mai sunt Au rămas numai cioatele. Sârmele telegrafului gemeau metalic încordate de vânt. Și acum trebuie să mai existe undeva, ceașca de porțelan știrbită, în care a tras la țintă cu pietre.

Căruța coti din șosea pe alt drum mai strâmt. Se încrucișară cu un convoiu rusesc: nesfârșit lanț de căruțe, lăsând în urmă duhoare de pește, de iuft și mahorcă. Oamenii bărboși, în mântălile sure, cântau și râdeau fără grijă. S'ar fi părut că acesta e destinul lor scris până la sfârșitul veacurilor: să rătăcească de la un capăt de lume la altul cu căruțele lor verzi.

— La Hârtoape tătă iarna o mas amar di ruși... Amu-i scoate, îi duce la pozîție! vorbi băiatul, întorcând obrazul vânăt de frig, cu doi ochi verzi-cenușii ca boabele de cafea crudă.

Văzând că domnul din fundul căruței nu spune nimic, tăcu, mânând cu seriozitate de om mare, căluțul fără putere, cu coastele ieșite prin piele.

Pe vale, dinspre ape, vântul sufla mai aspru. Nori grei înaintau înfundând orizontul cu un zid. Spini tăiați de astăvară se rostogoleau pe haturi. Departe, pe-un clin prăvălat, se întindea un lan de grâu, încolțit decu toamnă, cu verdele crud. Iată, și fumurii livezile satului, clopotnița albastră. Pete albe de case. Radu Comșa se întrebă unde e bătaia de inimă, despre care pomenea lectura din școală: revederea locului natal?

El simțea numai un mare pustiu sub cerul noros.

In sat câțiva moșnegi, câteva femei, întoarseră capetele. Nu-l recunoaștea nimeni. Soldați ruși cu cisme uriașe, pășeau peste șanțuri. Un jandarm îl măsură cu severitate. O casă nouă, două, trei... Alta s'a lăsat pe-o coastă, cu un perete umflat sub apăsarea streșinei de paie putrede, gata să plesnească. Își amintește: casa lui Ilie Bălușă... Unde s'a păstrat numele ascuns, să iasă la iveală acum?

— Mergem la primărie? întrebă băiatul, socotind că mușteriul lui e vre'o autoritate în inspecție.

— Mână înainte!... Iți spun eu unde oprești. Ai să faci pe-o uliță, la stânga...

Și Radu Comșa, își adună toată atenția și amintirile, să poată recunoaște care e ulița pe unde copil cu picioarele goale, călcase de mii de ori.

In fața casei văzu gospodine adunate. Își aruncă ochii. Fereastra deschisă: înlăuntru pâlpăind flăcări de lumânări.

O țărancă se desprinse dintre celelalte. Veni la el cu barizul coborît pe ochii plânși: Anica.

Radu Comșa își spuse că dacă ar fi văzut-o în altă parte, în oraș, nu și-ar fi recunoscut sora, deși în obrazul ei oricine ar fi descoperit trăsăturile lui, fiindcă fratele și sora, semănau uimitor.

O sărută. Pe buze simți gustul sărat al lacrimilor. Femeia rămase cu mâinele de-alungul trupului, neîndrăznind să-i spună pe nume: Radu, Radule! domnului acestuia strein. Radule, așa cum îi spunea Zoie Vesbianu, Luminița Vardaru...

Deodată, Anica se răsuci, își rezemă fruntea cu cotul îndoit de stâlpul porții și începu să bocească, așa cum bocesc femeile de țară:

— S'a dus și ne-a lăsat, mămucuța noastră!... Cui rămânem noi de-acuma, mămucuța noastră!...

Radu își încleștă dinții să se stăpânească. Nimic nu-l împietrea mai mult ca o femee plângând, dar încă una bocindu-se!

O apucă de braț și îi ridică mâna; îi șterse cu batista lui, lacrimile:

— Ana... Anico! Fii cuminte. Lasă acum. Du-mă acolo!...

Anica tăcu deodată, își înodă barizul sub bărbie și merse înainte. Femeile deschiseră trecerea. Radu Comșa se opri în prag, cu pălăria în mână:

Pe masă, în mijloc, în sicriul de scânduri, văzu numai fața pământie, cu brazde adânci, și mâinele negre și mari, încrucișate pe piept. Patru lumânări de ceară tremurau flăcări palide în lumina zilei, la căpătâiu și la picioare. Radu lepădă pălăria, apropie buzele de fruntea rece ca osul, de mâinele aspre.

Anica se lăsă în genunchi, începu să plângă încet, cu fața ascunsă, cu broboada căzută pe părul despletit.

Dar el rămase în picioare, așteptând lacrimile care nu veneau...

Aceasta era tot.

Își adună privirea la obrazul cu creturile dese și împainjenite, la buzele vinete, strânse pe gingii care se cunoșteau că dedesubt nu mai au dinți. Un ochiu neînchis bine, lăsa să sclipească sub pleoapă, albul sticlos. Un cap de bătrână moartă.

Aceasta era tot.

Își repetă: E mama, mama, mama!... Tot ce am, ce sunt, n'ar exista fără dânsa. Am fost sufletul ei. O biată femee, o văduvă sărmană care a trăit numai pentru cei doi copii.. N'am auzit-o nici odată văetându-se, cârtind... Mă târam la poalele ei. Când îmi punea mâna pe frunte o simțeam caldă... A fost ceadintâi blândețe a vieții. Și-a împlinit osânda cu resemnare: acum ochii ei nu mai râd, inima s'a oprit, gândul înlăuntru e rece... De ce nu vin lacrimile?... De ce în loc de durere, numai un gol și voința silnică să lăcrimez?

Își lipi fruntea de scândura sicriului. Cu ochii închiși căută să-și treacă în minte toate întâmplările ce-aveau să-i aducă năvala de desnădejde; clipe în care amintirea trebuia să-l înduioșeze cu un amănunt, gândul că moartea e o taină înfricoșată și fără întoarcere. Ceia ce îl aștepta și pe Dan Șcheianu! — își aminti cu răceală. Dar plânsul nu venea. Deșertul acesta care-i golește răsuflaera să fie durere? Ce miros greu, de feștilă și de tămâie... Era credincioasă; ținea toate posturile, se închina cu evlavie... Poate-a închis ochii cu siguranță că începe numai altă viață, cea veșnică, ultima amăgire... Și dac-ar fi? Dacă sufletul e aci aproape, ca o suflare invizibilă, dând târcoale ca umbra unei păsări în jurul cuibului deșert? Dacă îl știe, îl vede, îl înțelege și îi e milă de uscăciunea aceasta din sufletul lui? E aproape și numai nu poate străbate nici un semn, fiindcă între cele două vieți nici o pătrundere nu e îngăduită... Ce prostii! Începe să gândească la fel cu babele bisericoase... E ridicol. Toți oamenii în fața morții sunt ori cruzi ori ridicoli... A tresărit. A simțit pași... Deschise ochii. Trei copii, în cămașe, cu picioarele goale — nu se cunoșteau care sunt băiat ori fată — intraseră lângă ușă și se opriseră privindu-l cu sfială și curiozitate, ca trei pui de sălbătăciune.

Anica plângea cu fața ascunsă; sughițurile înăbușite îi scuturau umerii.

Radu Comșa își apropie încă odată buzele de mâinele noduroase, împreunate inert pe piept, cu o lumânărică subțire între degete. Ce negre, aspre și mari sunt! Mâini bătătorite de sapă, de munci grele, mâini care luaseră pe încetul înfățișarea și culoarea pământului uscat și crăpat. Acum reci, se odihnesc; nu se vor mai clinti niciodată... Acolo, în țărână, peste ani de zile când vor rămâne numai un schelet deșirat, oasele mâinilor au să se mai odihnească încă, pe gratiile coastelor, împreunate, neclintite, așa cum nici odată nu s'au odihnit.

Își privi fără voie mâinele lui tari și nervoase, dar subțiri, albe, cu unghiile lucii și rotunzite: mâini de a căror finețe fusese întotdeauna mândru. Pe urmă ochii se întoarseră la mâinele Anicăi, care plângea cu fața ascunsă în palme. Mâini mari, cu încheeturi umflate, cu degetele răsucite ca rădăcinile de viță... Și mâinile copilului celui mai mare, de la ușă, erau de pe acum înăsprite de pământ. Voi să-și alunge gândul, să-și îndrepte privirea în altă parte, dar mâinile îl chemau, de la ale lui, la mâinele moartei, la ale surorii lui rămasă țărancă; amintirea îi evoca alte mâini: ale Luminiței, subțiri, cu degetele lungi și unghii de pisică, ale Zoiei Vesbianu, fierbinți și încleștându-se în carne, ale tutulor: mâini albe care și-au pierdut

de generații înfățișarea ciolănoasă și teribilă, de când se ridicase cel dintâi om al peșterilor pe două labe, iar pe celelalte două învățase să se folosească la acățat, la apucat, la muncă, la apărare și la ucidere — mâini care au devenit instrumente precise și delicate, podoabe.

Mâinele moartei apăsau pieptul coșcovit, țapene.

Poate în nemișcarea lor, dacă printr'o minune, ar fi pentru o clipă numai ele să reînvie ar purcede îndată mișcările obicinuite, cum repeți un gest automat prin somn, cum mișcă buzele copii când visează că sug.

Câteva femei se apropiaseră de fereastră și se uitau înlăuntru, cu mâinele lor mari la gură.

Radu Comșa se gândi că a doua zi va ști tot satul că feciorul de la oraș al văduvei lui Mihai Comșa, și-a privit mama întinsă pe năsălie, fără o lacrimă în ochi.

Il înăbușea mirosul feștilelor. O atinse pe Anica pe umăr. Când ridică ochii îi văzu înecați în lacrimi, cu un gol adânc de desnădejde: o strânse la piept și o sărută pe pleoapele ude. De departe, de undeva, dintr'un necunoscut, o regăsea pentru o clipă. Dar întoarse capul: părul Anicăi mirosea a gaz...

— Să mergem puțin de aci. Roagă femeile acestea să ne lase...

In ogradă, un copil îi căra valiza. Când îl văzu apărând, o lăsă jos și fugi.

Il strigă. Vru să știe cum îl chiamă. Să-l îmblânzească. Dar toți se ascunseră prin unghere, de unde se ivea un cap tuns și se mistuia repede. Își găsiră refugiu lângă un rus, cu barba roșcată, de astăiarnă încartiruit acolo. Milițianul din fundul Siberiei, le povestea istorii neînțelese în graiul lui neînțeles, îi ridica pe genunchi și le iscodea jucările în dorul odraslelor de acasă, de dincolo de munți, ape, codri și stepe și iarăși munți, ape, codri și stepe. Iar copiii se simțeau mai apropiați de omul de alt neam și alt graiu, decât de domnul acela strein.

Seara, Radu Comșa, singur, se afla rezemat de stâlpul cerdacului. Mâna lui regăsise locul lustruit de mâna lui Radu Comșa, copil. Din atingerea familiară a lemnului, se deșteptau amintiri scufundate. Aci, copil, tot așa stătuse rezemat. Dincoace, seara, când sfârșea lucrul, se așeza maică-sa să toarcă. Mâinele care smulseseră pălămidă și lipiseră lut amestecat cu balegă și erau încă încinse de usturimea sapei, găseau odihnă, răsucind firul aspru de lână... Ri-

dica ochii la el: — De ce nu te duci la culcare, băiete?... Şi firul sfârâia necurmat şi dulce, ca o odihnă, ca o bucurie, ca torsul unei pisici blânde: sfrrr, sfrrr! Acum s'a sfârşit. S'a pus pământ greu peste mâinele acele. S'au oprit pentru eternitate, dar pământul le apasă. Au ieşit dintr'o osândă ca să înceapă alta, acea plină de spaimă a eternităţii.

Se aşează jos, pe scândură, cu spatele rezemat în perete. Se auzia vaca mugind, râcâia cu un corn în peretele şurei. O pisică trecu albă pe linia gardului. S'ar fi spus că e aceiaş pisică de acum douăzeci de ani. Desigur din acelaş neam: viaţa nu s'a întrerupt cu nimic, o curmă moartea aci, şi e totuşi veşnică, pretutindeni. Incă odată avu senzaţia vieţii care durează indiferentă, dincolo de nefericirile individuale, aşa cum gândise cu o presimţire în camera lui Dan Şcheianu.

Stăpâna veche a casei era acum, acolo, în lutul gălbui al cimitirului. Cea dintâi noapte în care nu va geme şi nu se va răsuci prin somn. Dar fiecare lucru mişcat de mâna ei până eri, durează aci; nimic nu s'a schimbat. Vaca o chiamă râcâind cu cornul în perete, pisica albă pândeşte cu ochii fosforescenţi o vrabie, glasul copiilor se aude plin de viaţă şi tânăr. Glasul copiilor care-au fugit de el, să se cataăre pe genunchii siberianului cu barbă roşcată, instalat ca la dânsul acasă, cărând găleata cu apă, coborând fân din pod pentru vacă şi arătând că are şi el, undeva, tocmai la marginea de sus a Asiei, lângă apele şase luni pe an sleite, într'o isbă de vătăluci, cinci copii de toate mărimile, aşa cum măsoară râzând cu palma deasupra pământului. Omul acesta pe jumătate sălbatec de la hotarul ţinuturilor polare se înţelege cu oamenii aceştia pe jumătate sălbateci din satul moldovenesc. Vorbesc două graiuri streine, peste care au găsit totuşi mijlocul să se înţeleagă cu uşurinţă prin semne şi cuvinte ciuntite, fiindcă sub cuvinte stau gânduri şi simţiri simple, comune amândoror. Aci numai el este adevăratul strein.

Şi cu toate aceste, iată vişinul în care se acăţa, pervazul ferestrei unde la început nu putea ajunge şi unde a măsurat anii, după cum nu mai avea nevoie să se ridice în vârful degetelor să privească. Glasul lui a răsunat aci, picioarele goale au frământat pământul bătut de picioarele altor copii. Totul e ca întotdeauna: copacii ceva mai bătrâni, casa mai veche, gardul e nou şi sunt în grădină, câţiva meri tineri; mugeşte altă vacă în şură şi mâţa pândeşte alte vrăbii, dar umbra lui nevăzută colindă încă pe unde-a umblat şi vede altă umbră, plecată acolo, cu furca nevăzută în mână: — De ce nu te duci la culcare, băiete?...

Radu Comșa își descoperea sufletul.

Cu fruntea apăsată în genunchi, cu ochii închiși să vadă mai adânc înlăuntru, rămase stană neclintită, acolo unde stătuse rezemat de foarte multă vreme celălalt Radu Comșa, copilul vădanei.

Când ridică privirea târziu, toate jucau înaintea ochilor într'o painjenire. Poate fiindcă începuse să se lase pâclos întunericul.

Il pătrundea frigul. Ridică gulerul hainei. Mâna tresări la o atingere rece... Cei câțiva ghiocei, înfipți de Luminița în cheotoarea hainei și uitați acolo. Acum pricepea de ce îl țintuiseră atât de stăruitor toate privirile în cimitir. Venise la îngroparea maică-sei cu flori la piept. Ghioceii spânzurau veștezi, în cozile lungi. Aseară îi prinsese Luminița aci, îi simțea încă respirația caldă. Atâtea veacuri parc'au trecut!... Ce-o fi făcând acum? Îi aude râsul... Dar figura s'a înecat nelămurită... Apare numai fantomatic; o umbră indecisă în crepuscul, așa cum îi răsărise și n'o mai cunoștea eri... Mototoli îngândurat florile veștede între degete, svârli jos ghemul alb.

O rață cu aripile pestrițe, se repezi lacom, căzu în bot, se cumpăni pe picioarele scurte și restabilindu-și echilibrul, înghiți cu un măcăit de satisfacție ceia ce mai rămăsese din florile Luminiței.

Fu atât de neașteptat și grotesc, încât în destinderea nervilor încordați, Radu Comșa râse. Râsul sună scurt și bizar, în tăcerea curții de unde fusese scos un mort.

Anica, la fereastră, de unde îl privea demult, cu coatele rezemate, clătină din cap, își făcu cruce:

— E un păgân, Doamne! Nu-i lua în seamă și iartă-l...

Dar dacă s'ar fi plecat sora lui Radu Comșa, să-i vadă ochii mai deaproape, ar fi deslușit, însfârșit genele ude.

CAPITOLUL VIII.

A FOST ODATĂ UN MIC COPILAŞ...

Bătu din aripi un cocoş, chemând răguşit zorile atât de aproape, încât locotenentul Radu Comşa se deşteptă speriat, cu impresia că i-a cântat chiar aci, în urechi. Altul răspunse, şi încă unul, mai departe, din casă în casă, contagios.

Prin fereastră pătrundea dimineaţa stânjinie încă şi cu sclipet de stele. O creangă se clătina neagră în mijeala luminei, ca o umbră omenească plecată să privească înlăuntru, pe geam. Dar Radu Comşa, nedesmeticit, nu-şi dădea seamă unde se află.

Strănută un cal, lângă perete, afară: se auzi cum se ridică de jos, întâi înţepenind cele două copite de dinainte, pe urmă sărind dintr'o svâcnitură în tuspatru picioare. Se scutură şi răsuflă puternic pe nări, aerul rece al sfârşitului de noapte.

— Ce-i mă urîtule, te-ai trezit şi tu? vorbi un glas, şi îndată palma soldatului plesni bătându-l prieteneşte pe crupă.

Urmă un sunet metalic de căldare ciocnită, foşnetul fânului, paşi de cisme, soldatul căscând lung (desigur îşi întindea braţele cu pumnii strânşi deasupra capului), o poartă scârţâi, glas de femee chemă păsările.

Abia acum, locotenentul Radu Comşa se lămuri deabinelea şi deşteptarea fu într'un surâs de destindere. Il dureau oasele muncite pe laviţa tare, acoperită numai cu un ţolinc; dar sufletul dinlăuntru era odihnit şi învigorat, cu după o îmbăiere rece. Altădată somnul se înfunda în vise absurde; chiar când dormea neîntors în patul moale, în pernele puhave de puf, ştia prin somn că ceva perzista suspendat în conştiinţă, aşteptând deslegarea a douazi. Dimineaţa se trezea obosit, cu capul deşert; confruntarea rămânea amânată. Iar zilele şi nopţile se târau una după alta, lipsite de bucurie şi torturate, ca în ajunul unei judecăţi.

Acum, locotenentul Radu Comşa se afla cu el însuşi împăcat. Totul redevenise simplu, luminat şi calm. Il mulţumea gândul că

uniforma n'a îmbrăcat-o, nici pentru judecata oamenilor, nici din cinește ce necugetată bravură: spasm de-o clipă pe urmă împotmolit în regrete. Ceva nu mai putuse răbda aci, asfixiat și strivit. Viața avea nevoie de un examen aspru, de-o operație fără cruțare, cum o rană trebuie curățată adânc, lepădând carnea putredă până la sânge, unde țesăturile sunt calde și vii. Nu căutase războiul din pricină că nu mai putea să înfrunte privirile îndreptate întrebător asupra trupului lui voinic și tânăr, când întâmplarea îl punea alături de alt om ca și el, voinic și tânăr, dar cu mâna retezată și mâneca goală prinsă într'un ac. Nici fiindcă într'o zi fostul lui ajutor de birou, Onisfor Sachelarie, ardeleanul cu sprâncenile păroase și cu fruntea cruntă, în uniforma destrămată de ploi și noroaie, întorsese capul și se prefăcuse că nu-l recunoaște, fiindcă desigur l-a osândit. Nici pentru întâmplarea din ziua aceia, când s'a întâlnit cu Virgil Probotă, întors chiar atunci din grotele lui subpământene de troglodit...

Chinurile lui Dan Șcheianu sfârșiseră. De-o săptămână oasele erau astupate de movilița de lut, sufletul emigrase în steaua veche a magilor asirieni poate, în steaua Sopdit. El, Radu Comșa, se simțea doborît de triste fără pricină, cu gust de iască în gură, cu tot înaintea ochilor leșiatic. Virgil Probota, venise să afle de la dânsul știre despre cele din urmă ceasuri ale celui mai nefericit dintre ei.

Iar după multe cuvinte, în care timp îl apăsa privirea prietenului, măsurându-l și cântărindu-l stăruitor, Virgil Probota începuse o întrebare:

— Mult mă miră, dragă Radule, și suntem prea buni și vechi prieteni ca să te supere întrebarea mea, mult mă miră cum poți tu...

Radu se uitase desigur cu ochi atât de neliniștiți, încât Virgil Probota continuă:

— ...cum poți tu să găsești o plăcere, citind în vremea aceasta asemea prostii?...

Și întorsese pe-o parte și pe alta, o carte de pe biroul lui; într'adevăr o carte veselă și o carte proastă, un roman presărat de calambururi și semnat de Willy, dar pe care era sigur că Virgil nu-l observase când și-a început întrebarea. Radu Comșa știa că întrebarea aceia pornise altfel: „... mult mă miră, Radule, cum poți în nefericirea aceasta generală, să te strecori plin de nepăsare, să stai dosit, să-ți alcătuiești calm viața, să păstrezi sângele rece și odios al brancardierilor care buzunăresc morții după atac și smulg inelele de pe deget?" Aceasta, ori aproape aceasta fusese neîndoios întrebarea lui Virgil Probotă, întreruptă și schimbată fiindcă în

ochii prietenului citise un început de panică. Virgil Probotă îl cruțase — dar nu pentru a evita asemenea întrebări sub care vorbește nedumerire, dispreț, ori milă, se afla Radu Comșa, astăzi, aci.

Judecata altora vine dinafară. Peste ea poți trece senin când știi că există o explicare și o justificare, a ta, pentru tine, aci, în tine. Dar când împăcarea lăuntrică s'a rupt, nici un preț al vindecării nu e prea scump. Locotenentul Radu Comșa s'ar fi aflat oricum aci, cu haina de ostaș pe el. Dar ar fi fost, numai să nu-și poată spune vreodată, cu îndoială, că de la o datorie generală a lipsit.

Acum se afla pentru altceva încă. Datoria și-o plătea pentru el, nu pentru alții: țară, lege și alte realități ori închipuiri din afară. Pătrunsese în el înțelegerea că războiul era un prilej unic și aspru, să-și limpezească tot ce aflase înlăuntru mlăștinos și confuz. Sufletul de abia și-l descoperise. Îl purtase în el și nu-l cunoștea, stătuse pitit cum cărbunii sub spuză așteaptă suflarea de vânt să-i învie.

Tot ce făcuse până acum, îi păruse multă vreme drept, logic, cuminte și neted. Nici el, nici alții, nu i-ar fi putut afla ceva neclar. Își lărgise loc curagios, fără viclenii și fără abateri, cu toată îndărătnicia neamului lui plugăresc, care din toate vremurile a fost învățat să răstoarne cu sudoare pământul, să-și adune pâine din greu, cu răbdare; necârtind când pământul crapă de arșiță, când spicul e treerat de grindină și snopii potopiți de puhoaie. Ca și dânșii, dar în altă lume și înfruntând alte puteri vrăjmașe, începuse după fiecare încercare potrivnică, din nou, a doua zi, cu îndoită îndărătnicie, neașteptând de nicăiri nici o minune și de la nimeni nici o îndurare.

E adevărat, el uitase de unde-i venise sângele sănătos, brațele tari, cugetul limpede, răbdarea neclintită. Neamul acesta și-l uitase, dar tăria lor supraviețuise în el, îl susținuse în tot drumul; se împlinea în el îndârjirea lui taică-său pe care nu l-a cunoscut, Mihail Comșa, până la cincizeci de ani muncind la plug, la coasă și la seceră cu brațe vârtoase de flăcău și mai era încă, apriga stăruință a altora, mulți, dinaintea lor, de care nimeni nu mai păstra amintire; lanț fără sfârșit și anonim, căci numele lor era șters de pe cruci iar pomelnicile nu le mai aflau nicăiri scrise. Dar toți, unul după altul, își trecuseră uneltele lor grele dintr'o mână bătătorită în alta, de la începutul acestor locuri și începutul altor vremi, până la el, ca într'o altă goană a torțelor de un mai aspru simbol.

Acum știa din ce adânc de veac îi veneau puterile neistovite, când ceilalți, unul câte unul, căzeau.

Minunea nu era de la el. Fusese ca un cuvânt lăsat cu limbă de moarte, de toți cei dinaintea lui, care-și găsiseră odată măcar în carnea și oasele ieșite din carnea și oasele lor, bucuria unei altfel de munci și înainte deschisă altă zarişte, de cât acea rotund mărginită a Hârtoapelor. De câteori un zid i se punea înainte, pe care trebuia să-l spargă, în cugetul și în brațul de aci se mișcase nădejdea neclintită și gândul celor de acolo, umbre din urmă, necunoscute și fără contur, împingând laolaltă umăr la umăr cu el. Biruința fusese astfel numai pentru el singur, dar nu era numai de la el.

Și acum când sfârșise tot și trupul începea să se moleșească fiindcă nu mai avea nevoie de nici o încordare, fiindcă drumul era neted desfăcut înainte și vântul avea să-l împingă ușor ca fulgul de păpădie, un gol se căscase neașteptat. Umbrele acelea își încrucișaseră brațele să se odihnească, să vadă din lumea lor nevăzută bucuria lui de aci. Și bucuria întreagă nu venise. Râsul împietrise îndată. Il mistuia un rău nelămurit. Ceva fusese uitat.

Radu Comșa își descoperise sufletul în seara noroasă de Martie, când rezemat de peretele unde se rezema celălalt Radu Comșa copil, se plecase să privească în el, așa cum copil, se pleca peste colacul fântânei părăsite de la Poiana Caprei, să deslușească ochiul de întuneric și de lumină din fund, să asculte sunetul pietrei înghițite de ierburile putrede. Il descoperise sufletul acela și nu fusese mulțumit de el.

Peste toate, de multă vreme, plutise așteptarea ceasului acest ca o presimțire. Nu știa de ce bucuria nu i-e bucurie întreagă, de ce la capătul drumului se găsea tot mai singuratic, fără oboseală, dar cu nemulțumirea că a cucerit un deșert.

Privind înainte nu privise în el. Și nu poți trăi, părăsind ceva aci, în tine, uitându-l, fără ca să nu vie odată ceasul când necunoscutul acela se deșteaptă și începe a se mișca desmorțit.

A doua viață a lui Radu Comșa, începuse de aceia de pe prispa casei din satul Hârtoape, în seara de Martie cu nori. Iar toate îi prilejuiau acum voie bună și împăcare. Aflase de unde va veni deslegarea. Soarele incendiă fereastra. Creanga se luminase: era un gutuiu cu fructe crude, cafenii, păroase. Numai privind la ele, Radu Comșa simți în gură un gust astringent. Își închee nasturii tunicei fluerând. De afară soldatul cu calul plecase. Inchise lada de campanie, cu numele lui citeț și proaspăt văpsit, negru, pe capacul cenușiu. Svârli mantaua și pelerina deasupra: eși să caute o căruță care să-i ducă bagajele până la front.

Întăritor aerul dimineței: rece și acidulat. Soarele strălucește nichelat de curând. Și satul forfotește de soldați și de ofițeri. Vin și se îndreaptă spre gară; se încrucișează căruți cu muniții, chesoane și lăzi de cartușe. Salută și răspunde. Nu cunoaște pe nimeni. Mulți îl privesc lung; uniforma nouă, curelele cromate, chipiul abia scos din cutie, arată ciudat aci, haine de paradă printre uniformele prăfuite, cu noroiu uscat, pătate după îndelung stagiu în șanțuri și în bordee, pe brânci în viroage, unde iarba strivită a lăsat urme pe coate și pe genunchi.

O doamnă, desigur nevastă de ofițer, în picioare într'un furgon, vorbind cu glas subțire, alterat de răcoarea dimineței, așează cu energie maldăre de pachete peste un paner de paie. Ordonanța îi dă ajutor și doi sublocotenenți s'au oprit să privească de la distanță, cu ochi de sălbateci, apariția rară pe aceste tărâmuri. Îi învăluie într'un uragan de praf, un automobil cu doi generali. A apărut de undeva, un convoiu de bucătării ruseți, negre și fumegând în mers.

E mult mai greu să găsească o căruță decum și-a închipuit. Țăranii nu mai au cai, nici căruțe. Iar cei care vor mai fi având, sunt la gară, în convoaie. A întrebat câțiva soldați cu furgoane; merg unii spre Bogdănești, alții spre Mânăstire. Un jandarm la care a cerut ajutor, a strâns călcâiele și a întins cureaua carabinei în fața gradului luând poziția, dar nu i-a fost nici de-un folos; poate a fost prea moale, a întrebat în loc să ordone. Uniforma aceasta nouă e într'adevăr ridicolă!... Are să umble prin ploaie cu ea, să nu-i mai curețe praful, până s'o patina la fel cu toate.

In gară s'a oprit un tren. Se risipește alt val de soldați. Câțiva s'au oprit la o fântână cu cumpănă. Își răcoresc ochii în apa adunată în pumn, cu mormăituri de mulțumire, împroșcându-se unii pe alții, glumind și râzând sonor în vântul subțire. Alții poartă în cârcă legături și desagi. Dintr'un coș cârâie o curcă. Ar părea întorși de la un bâlciu, dacă n'ar fi uniformele și nu s'ar înșira numai bărbați în toată puterea; dacă nu s'ar scurge toți într'acolo, spre capătul șoselei unde e linia misterioasă, ca marginea lumei unde pândesc arătările. Rușii ronțăe semințe de floarea soarelui, abia își târăie cismele prin praf, lălâu. Ei singuri, par că nici nu vin nici nu se duc nicăiri: au numai de umplut încă o zi.

Radu Comșa intră într'o cârciumă: *Abi Ornștein, vinuri vechi, bâcânie și locandă, cațap,* în nădejde că va găsi aci un om, un soldat, cineva cu același drum. Vinurile vechi ale domnului Abi Ornștein sunt doar pe firma de tablă ruginită; din pivniță, cu toate sigiliile,

s'au evaporat. Serveşte numai ceai, fără zahăr şi fără linguriţă, în pahare soioase, cu pâine neagră, rusească, tăiată în felii imense şi lipicioase, dintr'un bolovan de opt funduri, ca pământul pentru fabricat oale. Mai vinde debunăseamă, cu toate propeliştile, pe ascuns şi scump, pe ruble bune, spirt amestecat cu apă şi întărit cu ardeiu; dar aceasta pentru clienţi siguri şi care nu se uită la câteva carboave mai mult. Pentru cealaltă lume, stau rafturile goale, cu câteva pachete de lumânări, de ceaiu, de tutun şi chibrituri, mai toate cu inscripţie rusească. Madam Abi, cu părul alb şi cu faţa roşie, e baricadată după tejghea unde alăpteaza un prunc fără păr şi cu ochi roşcaţi, fără gene. Odrasla lasă din când în când din gură, sfârcul ţâţei enorme şi albe, Madam Abi îi şterge gura de lapte, îl gâdilă în bărbie şi pruncul râde arătând gingii de cauciuc. Dar treaba merge strună; cu paharele pline şi goale, aleargă de la bucătărie şi înapoi, o fată de ţăran cu pestelcă albastră şi un băiat ghebos, straniu de sprinten şi vesel, resemnat infirmităţii, răspunzând la comenzi cu glas canervos şi mişcând braţele lungi cu agilitatea unor picioare de paing. Muşterii beau ceaiul din picioare; cei care şi-au îngăduit luxul să cumpere şi zahăr sau l-au scos din buzunarul tunicei, plin de praf, de fărămituri de tutun şi de scamă, îl amestecă cu limba briceagului şi când n'au briceag, cu coada creionului împrumutat de la madam Abi. Restul de pe fund, îl clătesc mult şi îl dau de duşcă. Işi şterg gura cu mâneca ori cu podul palmei şi pleacă, lipindu-se de uşor să facă loc altora care intră.

Un rus spătos, după ce-a legat calul de gratia ferestrei încât animalul priveşte resemnat înlăuntru, s'a plecat la urechea lui madam Abi; îi vorbeşte ceva complicat şi convingător, cu abundenţă de gesturi care înlocuieşte hiatusurile de vocabular. A convins-o, căci madam Abi, a lăsat pruncul cu faţa în sus în pelinci, pe tejghea, strigând la altă odraslă mai măruntă să-l păzească, şi a trecut împreună cu rusnacul în încăpere, încheindu-şi bluza peste sânul uriaş, pe care l'a împins înlăuntru cu mâna, ca pe o pită suplimentară într'o desagă doldora.

Când rusul s'a întors, în buzunarul tunicei se poate vedea umflătura sticlei cu spirt şi pe obraz semnele celei mai depline fericiri. Zăreşte fiul lui madam Abi, care a făcut de gardă şi care priveşte gigantul cu mâinele în buzunări, crăcănat, cu ochi plini de admiraţie. Il înşfacă de fundul pantalonilor, ridicându-l până la înălţimea gurei să-i spună ceva în limba lui barbară. Odrasla lui madam Abi, pistruiată, cu cămaşă de cit roşu, cu ochii bulbucaţi de spaimă,

se svârcoleşte suspendat ca un cățel prins de pielea spinării şi sbiară cu glasul pierdut.

Rusul râde cu gura până la urechi, se preface că vrea să apuce cuțitul de tăiat pâine, cu înfățişarea fioroasă:

— Cacòi tà parasiòc! Priàtno tebèa zarèzati!

Ceia ce pe româneşte înseamnă:

— Ce mai purcel eşti! Numai bun de înjunghiat!...

Când i-a dat drumul jos, pruncul amețit şi scăpat din aşa o primejdie, se ascunde în poalele lui madam Abi, care-i şterge lacrimile cu colțul şorțului, dar nu îndrăzneşte să se indigneze de o glumă atât de proastă, fiindcă, dacă glumele ruşilor sunt proaste, rublele lor sunt aur.

Radu Comşa n'a găsit nici aci. A băut numai o jumătate de pahar de ceaiu, turbure şi rece. Nu ştie să se descurce singur. N'a făcut încă ucenicia. Ii pare într'adevăr stupid să se împiedice chiar de la început; I se întâmpla aceasta lui, la a căruia uşă acum cinci zile încă, la direcția din minister, făceau coadă coloneli şi oameni cu multe puteri.

Ajunse între gară şi un câmp, unde cantona decurând debarcat un divizion de artilerie. Oamenii roboteau în jurul tunurilor desbrăcați de tunici. Alții se întorceau cu caii de la adăpat. Răsuna glasul gradaților; un ofițer cu picioarele răşchirate, cu haină de piele, supraveghea cu înjurături teribile încărcatul obuzelor, lângă o piramidă cu fân presat. Vântul umfla uşor pânzele vinete ale corturilor. Dincolo se întindea câmpul, valea Trotoşului deschizându-se spre Siret, cu țarine verzi de porumb şi şoseaua răscolită în dâre de praf, de mişuneala soldaților şi a convoaielor.

Toți erau la locul lor acolo, ştiau încotro merg: locotenentul Radu Comşa rătăcea la o parte, ca un elev într'o curte de şcoală unde totul îi este încă strein.

De la gară, i se păru că se apropie o uniformă cu un mers cunoscut. Tăie drumul să-i iasă înainte, acățându-se de această nădejde. Când fură la câțiva paşi, isbucni veselă, vocea lui Mihai Vardaru:

— Domnule Comşa!

Făcu salutul reglementar, rectificând cu gravitate, în zemflemea:

— Domnule *locotenent,* Comşa!

Dar în strângerea de mână a lui Mihai, Radu Comşa simți toată căldura unei adevărate bucurii. Incă unul, desigur, care se întrebase cum l-a răbdat inima să stea la o oparte, iar acum îşi retracta o judecată.

— Şi Luminiţa? Unchiul Alexandru? Tanti Laura?...

Radu Comşa dădu veşti despre toţi, pe care îi văzuse cu o zi înainte, la Iaşi. Erau scandalizaţi de purtarea lui Mihai. In loc să aştepte să fie chemat la regimentul lui Pol Vardaru, Mihai abia eşit din şcoală cu gradul de elev plutonier, se sbătuse de capul lui să fie trimis la un regiment de front. Când primise ordinul, împărţise pe câteva cărţi poştale salutări tutulor, vestind că nu mai are timp să dea pe acasă. Tanti Laura ridicase braţe desnădăjduite spre cer: „Copilul acesta are să ne omoare!" Iar cele două surori, Cora şi Ralu, plângeau pe ascuns, fiindcă partea aceasta a campaniei se ştia acum că va fi mai teribilă decât tot ce fusese până atunci.

Mihai surâdea la acestea toate, ca la nişte tânguiri femeeşti ce erau. Acum, în uniforma pe care Radu Comşa o observă că nu păstrează nimic de haină scoasă din garderobă, adevărată uniformă de tranşee, cu chipiul teşit pe ochi, Mihai avea toată înfăţişarea unui ostaş mult încercat, cu vorba tărăgănată şi împestriţată de expresii enigmatice, având curs numai în şanţuri, în bordee şi la popotele de front. Pentru complectarea acestei impresii, Mihai Vardaru mai scoase din buzunarul tunicei o tabachere de carton presat, dată cu lac negru şi cu capac înfăţişând un soiu de multicoloră roză a vânturilor, adevărată tabachere soldăţească, de unde răsuci o ţigară de tutun bătos:

— Nu-ţi ofer...

Se corijă, cu acelaş ton subaltern:

— Nu vă ofer, domnule locotenent! Mai întâi fiindcă ştiu că nu fumezi decât rar, şi pe urmă, fiindcă în orice caz, n'ai digera mahorcă de-a noastră. E nevoie de puţină obicinuinţă.

Radu Comşa, ca să arate că a rupt desăvârşit cu toate bunurile lăsate în urmă, protestă:

— Dimpotrivă... Dă-mi să răsucesc şi eu una, chiar îmi face plăcere.

Ii făcea plăcere, dar nu-şi putea face ţigare. Nedeprins, rupse două foiţe. Mihai îl privi cu surâs de superioritate:

— Dă-mi voie să răsucesc eu una...

Răsuci într'adevăr una perfectă, de fabrică. Ii dădu să aprindă la un fitil lung, galben, cu o sumă de noduri.

Radu Comşa, după câţiva paşi şi câteva fumuri o asvârli: era curată idioţie să-şi cătrănească gâtlejul cu asemenea buruiană mucedă, când avea în tabacherea lui din buzunar, ţigări fine şi în lada de campanie, rezervă pe trei luni.

Îi povesti lui Mihai, peripețiile de aseară de când coborâse din tren. Găsise printr'o minune unde dormi; dar nu găsea cu ce să plece. Mihai Vardaru se afla aci cu o căruță a companiei; erau din alte regimente dar din aceiași divizie; fronturi vecine. Cu o abatere din cale de câțiva chilometri până la sat trecea și îl lăsa acolo: lucru hotărît.

Peste un ceas purceseră la drum: lada locotenentului Comșa, sluji numai bine, să tocmească o bancă înapoia căruței mânate de un țigan cu negrul lustruit și cu gâtul subțire în gulerul larg al tunicei, vesel și de bunăseamă în viața civilă scripcar de carieră, fiindcă tot timpul a dondănit repertoriul vechiu și nou, de pe front și de dindărătul frontului.

Mihai Vardaru nu-și mai găsea nici el astâmpăr. Era numai de-o lună, dar știa tot, scotocise tot; cunoștea numele unităților dușmane de pe linie, schimbările trupelor, ofensiva care se pregătea. Îl informă pe Radu Comșa că are noroc de un colonel omenos: Colonelul „Una la mână", ceia ce lor nu le căzuse la sorți. Al lor mugea și se înfuria de douăzeci și patru de ori pe zi; ostaș brav și comandant priceput, dar în perpetuă explozie. Când începea să detune, intrau toți în găuri ca șoarecii. Care-i cădea înainte era vinovat de toate: de ploaia de peste noapte, de ticăloșiile subzistenței, de recunoașterile aeroplanelor nemțești care s'au plimbat nesupărate pe sub nasul bateriilor antiaeriene, de întârzirea munițiilor și de arșița soarelui. Când răcnea la telefon, soldații și ofițerii făceau smirna înaintea pâlniei, uitând că îi desparte chilometri de sârmă, de tunetele și fulgerile comandantului.

Acestea toate, le povestea Mihai cu o mare fericire, scoțându-și tabacherea de carton lăcuit și răsucind din tutun negru, țigări ca de fabrică din care pufăia cu cea mai nesățioasă poftă, scuipând printre dinți, în colbul drumului, soldățește.

Radu Comșa îl privea și nu mai recunoștea băiețelul timid, care roșia când glumea răutăcios Luminița ori când Tanti Laura, îi înoda funta la gât, ca unui școlar premiant la ziua încununării. Obrazul rumen și tânăr, de fată, era arămiu acum, ars de vânturi și soare, bărbătesc. Numai când își dădea chipiul pe ceafă, fruntea ferită de arșiță rămânea de-o albeață adolescentă.

Se opri un timp din povestire, urmându-și un gând. Se întoarse pe jumătate, cu fața spre Radu Comșa, mărturisind cu o sinceră satisfacție în ochi:

— N-ai idee ce bucuros am fost când te-am văzut...

Radu Comșa înțelese că voise să termine: „când te-am văzut însfârșit aci...".

— Aveam așa, o îndoială... Știi, noi de *aci* nu-i cam tratăm cu complimente gentile, pe cei de *acolo*...

Mihai făcea deosebirea între cei de „aci" și cei de „acolo", parcă s'ar fi aflat cu uniforma pe el, de la începutul vieții; copil de trupă.

— E greu la început, continuă, o săptămână, două... Pe urmă se pare că viața de dincolo nici nu mai există. Ți-e milă de dânșii... Că pot trăi așa, într'un somn...

Valea începea să se strâmteze. Apăreau culmile cu pădurea rară de la poalele munților. Căruțele, soldații, convoaiele cu saci de făină, cu lăzi de muniții, cu pachetele de fân presat, se înșirau mergând în aceiași direcție, absorbite de punctul misterios unde șoseaua sfârșea retezată de front. Țiganul mâna dondănind înainte, învârtind deasupra capului un biciu dintr'o vargă de corn; caii și roțile întreținеau un continuu nor de colb care îi învăluia plutind odată cu dânșii; Radu Comșa văzu cu mulțumire că uniforma începea să-și piardă sub stratul de praf înfățișarea de haină nouă și sărbătorească.

Mihai se răsuci să arate:

— Dincolo, peste deal e Cașinul, și tocmai în fund, pe pârâu înainte, Mânăstirea... Acolo două brigăzi... Aci, înainte Bogdăneștii, pe urmă Grozeștii... In dreapta, peste munți, Slănicul... De acolo înainte, rușii. Beau, dorm și mănâncă. Joacă zi și noapte cărți și cântă din armonică. Austriecii le svârl din tranșee sticle cu spirt și ei le aruncă pâine... Nu mai visează de cât mir, răspublică și soviete. Ai noștri nu s'au schimbat de astă iarnă, i-au mâncat păduchii; pentru mulți e un noroc să dea peste dânșii un glonț rătăcit, să-i rănească, un tifos... Numai așa scapă să-și vadă o săptămână casa... Cei care mai au casă. Ceilalți rămân aci, n'au unde se duce, casa lor e bordeiul.

Pe cer, spre stânga, apăru mic și îndepărtat un avion.

— Un Taube... In fiecare zi, vin două-trei. Unul singur a fost răsturnat până acum.

Era alb și se rotea înalt în bătaia soarelui. Bubuiră tunurile unei baterii antiaeriene. Nori albi se înălțară rotunzi, încadrându-l, ca norii în care pe zugrăveala bisericilor plutesc serafimii.

Avionul roti ridicându-se încă.

— A scăpat! spuse Mihai, întorcându-se cu privirea în altă parte, obicinuit cu asemenea spectacol.

Dar Radu Comșa nu-și putea desprinde ochii de la pasărea de metal, lăsându-se acum în linie dreaptă peste vârfurile împădurite, acolo unde erau nemții. Îi trebuia o sforțare ca să poată gândi calm, că atât de aproape, peste câteva dealuri, se aflau „ei", că mâini poate are să-i aibă înainte, la câțiva pași. Îl admiră pe Mihai că atât de simplu s'a deprins cu această prezență, că o discută cu nepăsare, ca lucrul cel mai firesc.

Liniștea aceasta a tutulor câți mergeau într'acolo ca după îndeletnicirea din fiecare zi, fluerând, vorbind și glumind, îi părea asemeni inconștienței cu care bolnavii fac proecte de viitor în preziua agoniei.

Iar tăcerea de pe linia unde se află frontul, îl neliniștea ca o tăcere amenințătoare în care se pregătesc catastrofele naturei, acalmia dinaintea uraganelor, cutremurele de pământ, erupțiile de vulcani; panica din natură despre care citise, când cade vântul, nu se mai clintesc frunzele moarte, se retrag păsările cerului și sălbăticiunile își ascut auzul. Intra în zona deslănțuirilor cosmice. Aceasta era așa dar „liniștea pe toate fronturile" din comunicate. Ca un răspuns la gândurile lui, porniră de undeva, de după o culme, în spații scurte, patru detunături de tun. Salvele unei baterii. Sunetul ăui în văgăuni și se împrăștie în ecouri, ca vuetul unui teanc de tipsii uriașe, prăbușite îndepărtat, de un gigant, în pereți de stâncă. Se ridică peste înălțimea rotundă și pleașă, fum galben și alb-lăptos; un nor crescând cu marginile rotunde ca o conopidă imensă.

Mai de aproape porniră alte lovituri, de artilerie grea, răscolind tunetul munților. Apoi se făcu liniște. Țiganul dondănea înainte, caii nici nu tresăriseră, clempănându-și capul din mers, în lupta lor continuă cu muștele. Aceasta era desigur ceia ce comunicatul numea: „slab bombardament de artilerie" sau reperarea tirului, sau altceva, gândi Radu Comșa, dar se sfii să-l întrebe pe Mihai.

Se apropiară de sat. Mihai se uită la ceasornicul dela mână.

— Îți las numai bagajele la o casă și o șterg. Am întârziat... Am încă opt chilometri de drum și la noi nu se glumește.

— Nouă chilometri, domnu ilev! rectifică țiganul care se părea că nu ascultă, dar învățase din meseria lui lăutărească să audă fără să pară că a ascultat și să vadă fără să pară că s'a uitat.

La despărțire, Mihai îi strânse amândouă mâinele cu adevărată dragoste. Îl iubea pe logodnicul Luminiței, acum mai mult și altfel. Făgădui că va veni la cel dintâi prilej, să stea mai pe îndelete de vorbă — să-i afle „impresiile". Îl va chema la telefon. Poate să le fie companiile vecine, pe linia tranșeelor.

Aproape toată dimineața, Radu Comșa și-o pierdu așteptând colonelul care lipsea. Rigimentul era retras de pe fronturi în odihnă. Furierii îi dădură cu grabă un scaun, lângă fereastra cancelariei, unde un trandafir pe jumătate sălbatec, ridica flori roze și frunze zimțate în care se opriseră capete de țigări.

Aghiotantul, fercheș, bărbierit proaspăt, nu conteni să-l cerceteze cu deosebită curiozitate despre viața din Iași; ce se vorbește despre pregătirile ofensivei; ce știri sunt despre guvernul din Rusia; dacă au început să se întoarcă „domnii" din Cherson, Odessa și Chiev; dacă mai există cârciuma lui Viorică din Piața Sfântu Spiridon, unde-a constatat și el că se află un vin strașnic când a scăpat trei zile curier la cartier; ce vești vin de la Salonic; părerile misiunei franceze și — dame, dacă mai sunt tot atâtea nostime, de te miri de unde s'au adunat, și dacă se menține moda ghetelor fabricate din postav și doc militar... „Aci domnule locotenent — (aghiotantul făcu o mutră amărâtă teribil) — aci, ne-am sălbătăcit complect. Ne mulțumim cu țărance. Miroase a caș... Cât despre știrile gazetelor, o mizerie! Ne spun numai ce dă voie cenzura; adică basme".

Radu Comșa judecă sever această flecăreală; nu putea încă înțelege senzația izolării de restul lumei și mai cu seamă nevoia acestor soldați aruncați depărtat pe o porțiune infimă din frontul de o mie chilometri, să-și fortifice încrederea cu speranța în minunile care se pregăteau fără nici o îndoială, fulgerător, pe celelalte fronturi. Fiindcă noul camarad părea prea voios, își netezea stăruitor mustața neagră și tunsă, făcând ochii mici, iar când aprindea țigarea ținea chibritul numai cu două degete, pe cel mic cu o unghie exagerat crescută ca un pinten de cocoș îndepărtându-l cu o mișcare de eleganță îndestul de cazonă; pentru aceste amănunte îl socoti îndată un individ de speță inferioară, o secătură fără nimic eroic. Îi displăcu și graba cu care își verifică nasturii când intră colonelul și slugărnicia cu care îi oferi îndată scaun, ștergând praful după ce-și netezi cu podul palmei cărarea corectă. Numai târziu avea să priceapă că aghiotantul e un băiat foarte de inimă, gata la toate serviciile, bun camarad și iubit de toți cu care împărtășise luni îndelungi viața de bordeiu și de șanțuri, înainte de a ajunge la acest post de elită, în ierarhia militară.

Colonelul își puse ochelarii și răsucind după mână, barba roșie, cercetă îndelung hârtiile, și pe deasupra sticlelor, figura noului venit. Rezultatul fu de bunăseamă satisfăcător, căci a două oară îi întinse mâna lui Radu Comșa, peste masa cu hârți și hârtii.

— Bun venit, locotenente! Ţi-am şi găsit locul, ai sosit la timp. Una la mână. Şi întorcându-se spre aghiotant:

— Compania a doua, plutonul unu, în locul lui Bantăş.

Îşi frecă mâinele albe, cu pete de pistrui ca tărâţele şi cu păr roşu, ieşind stufos de sub manşete. Comşa şi-l închipui sub uniformă, păros ca un urs.

Colonelul îşi scoase ochelarii punându-i cu luare aminte într'o teacă de piele şi aşezând tocul în buzunarul de la piept al tunicei, îl privi cu ochi bucuroşi şi verzi:

— Sper că o să ne înţelegem perfect. Văd că ai venit aci după cerere şi tot după cerere ai renunţat la mobilizarea pe loc... Una la mână. Asemenea minuni nu vedem prea des. Aceasta-mi place... Două la mână. Rigimentul e scos de pe sector, ai timp să-ţi cunoşti camarazii şi oamenii, să te pui în curent cu serviciul. Una la mână. Eşti însurat?

Ochii căutară la mâna lui Comşa, cu inelul de logodnă pe deget.

— Nu, domnule Colonel. Logodit numai. Am crezut mai cuminte, să las după răsboiu, când...

— Aceasta-mi place! se bucură Colonelul a cărui viaţă conjugală era un necurmat prilej de amărăciuni şi catastrofe, fiindcă nevasta era hărţăgoasă, iar ordonanţele îşi luau lumea în cap. Aceasta-mi place, locotenente! Un ostaş liber are numai grija datoriei. Una la mână. Femeia pentru militar este-o perdiţie. Două la mână. Ai să-ţi cunoşti camarazii la popotă. Aceasta-i adevărata noastră familie. O să-ţi găsim şi cartier. Mie-mi place să îngrijesc de ofiţeri ca de copii mei. Dar când îi prind cu cevaşilea să nu mai dea ochii cu mine; să dezerteze! Două la mână.

Colonelul se ridică în picioare, călcând ca un om care intră în apă ferbinte, fiindcă îl strângeau cismele noui.

— Tomaziule, vezi tu de camera locotenentului. Deocamdată poate rămâne în locul lui Bantăş. Ce ştire de la el?

— L'a evacuat la spital, domnule Colonel.

— L'a evacuat la spital? Atunci, una la mână... Vă să zică în orice caz; convalescenţă, concediul, una cu alta fac două luni, două la mână. Rămâne în camera lui Bantăş!

Colonelul îşi privi trist cismele, gândindu-se cu ce operaţie le poate readuce la sentimente mai umane. Se hotărî, într'o fulgerare de inspiraţie: „îl pun pe Ion, soldatul, să le poarte o săptămână până se dau pe picior".

Şi vorbi tare, pentru sine, mulţumit de această fericită soluţie:

— Una la mână!

— Aţi spus ceva, domnu Colonel? întrebă aghiotantul pipăindu-şi cărarea lucie.

— Nimic. Două la mână.

Pe urmă întorcându-se spre Radu Comşa, îşi netezi barba cu amândouă mâinele; stânga pe dedesubt şi dreapta pe deasupra, ridicând-o până la înlăţimea nasului să-i privească vârful retezat ca o barbă de ctitor.

— Mâine aşa dar locotenente, la serviciu. Şi la cea dintâi ocazie, înţelegi; una la mână.

Radu Comşa plecă să-şi caute bagajele, să le strămute la cartierul locotenentului Bantăş, evacuat la spital. Îl întovărăşea un agent de legătură, tuns chilug, cu o ţigare intactă, după ureche. Soldatul mergea cu capul gol, fiindcă tot satul era o singură curte mai mare a tutulor. In drum, împărţea camarazilor şi localnicilor, fără deosibire, ştiri şi ordine:

— Camarade, dă fuga la cancelarie că are domnu căpitan o scrisoare!... Leliţă Marandă ţi-a scutit don Colonel boii pe săptămâna asta, vezi şi-ţi adă fânu până Sâmbătă, că altfel rămâi fără el... Grigoriule, ne-o vinit sârma de telefon. Fainâ! Sârmă rusească! Măi puştiule, s'o întors măta de la Bacău?

Când ajunse în dreptul casei unde Radu Comşa îşi lăsase bagajele pe prispă, în seama unui soldat, agentul îl lămuri cu o tainică admiraţie:

— Aci locuieşte domnu căpitan Pleşea... E un bairam toată noaptea când nu-i compania pe poziţie. La domnu Căpitan se adună toţi domnii ofiţeri de viaţă din regiment... Casa dumneavoastră e numai peste drum, la doi paşi, se vede după păru ista mare.

Lada se afla tot acolo, la capătul prispei, dar mantaua şi pelerina erau întinse pe-un parmaclâc şi scuturate de praf. In lipsă, lada şi valiza cu trusă, fuseseră cercetate pe dos şi pe faţă; viitorii camarazi citiseră numele locotenentului Radu Comşa şi făcuseră tot soiul de presupuneri asupra noului venit cu asemenea echipament nou-nouţ.

Eşi în prag un căpitan cu părul de timpuriu cărunţit, descheiat la tunică, purtând la mânecă semnele unghiulare de rănit. Radu Comşa se prezintă.

— Poftim la noi, domnule locotenent. Să faci cunoştinţă cu

câţiva camarazi... Cristache, poţi să te duci! Îl instalăm noi pe domnu locotenent. Vezi ce s'a făcut cu sârma!

— Ne-o sosit, don căpitan.

— Să mă ai atunci în vedere, Cristache!

— Mai încape vorbă, don căpitan!

Radu Comşa se miră că un căpitan, comandant de companie şi cu semne de rănit, avea nevoie să ceară unui om de trupă „să-l aibă în vedere". Dar mirările lui abia începeau.

In casă, la o masă rotundă învelită cu un cerşaf de pat, trei ofiţeri; care desbrăcaţi complect de haină, care numai descheiaţi, jucau cărţi. In picioare, altul legat pe sub fălci cu o batistă albă, cu obrazul umflat, urmărea jocul de la spate.

Intrerupseră la intrarea streinului. Toţi se ridicară să se desmorţească după ce-şi puseră deasupra bancnotelor rânduite teanc, ceasornicile şi tabacherile în chip de pressepapier.

Il priviră pe Radu Comşa, cu amestecul de curiozitate şi rezervă cu care e primit întotdeauna un strein, într'un cerc unde toţi îşi cunosc cu deamănuntul slăbiciunile, cruţându-şi-le ori tachinându-le, ca într'o mare familie. In trei zile, noul camarad avea să fie clasat, fără drept de apel, într'o categorie din care nimic şi nimeni n'avea să-l mai poată scoate vreodată. Deocamdată era numai un ofiţer necunoscut, cu uniformă şi ladă de campanie neatinse, un debutant, un învârtit poate, care din cine ştie ce pricini, disgraţie ori altceva, fusese trimis la pocăinţă aci.

— Ia loc pe pat, domnule locotenent, îl invită cu multă bunăvoinţă căpitanul Pleşea, îmbumbiindu-şi nasturii tunicei. N'avem jâlţuri, dar cred că nici dumneata nu te aşteptai să găseşti aci un salon. Ai dat ochii cu Una la mână?

Radu Comşa răspunse că s'a prezintat colonelului, că a fost repartizat la compania a doua.

— Atunci eşti la noi! se bucură un ofiţer scund, cu un glas care lui Comşa îi păru de undeva cunoscut. Eşti în locul lui Bantăş... Aceasta trebuie s'o sărbătorim numaidecât, domnule căpitan! Cu o zacuscă şi o ţuiculiţă d'alea grozavele, s'o sărbătorim.

— Mă răule! râse căpitanul mustrându-l părinteşte. Nu ţi-a mai ajuns az-noapte? Uitaţi-vă la el! Ţuiculiţă, zacuscă... Ii era dor. E flămând şi însetat, micuţul!... Şi aseară se jura că o săptămână de acum, nu pune de cât apă în gură...

Intorcându-se către Radu Comşa, căpitanul îl puse în curent:

— Ghenea ăsta e o podoabă fără pereche, domnule locotenent.

Ai căzut într'o companie cu el, să ştii că n'ai să mai ai odihnă. E *buretele* regimentului.

Dar căpitanul Pleşea, porunci soldatului să aducă sticla de ţuică din găleata de apă unde se afla la răceală, ceia ce dovedea că „sărbătorirea" ar fi existat şi fără venirea noului camarad. Apoi începu să desfacă o cutie de zacuscă rusească, bătând în tablă un piron cu un pietroiu.

Acum, Radu Comşa îşi amintea bine de unde cunoştea glasul locotenentului Ghenea. Era glasul din tren, în noaptea de astăprimăvară, făcând prin întuneric tovarăşului de drum, teoria călătorului de pe culuoarul vagonului şi a celui din compartiment. Şi-l închipuise, nu ştie dece, înalt, subţire şi cu figură stafidită, de student gheboşat pe cărţi — poate fiindcă spunea că pregăteşte un doctorat. Era scund, rotofeiu, cu ochii albaştri bulbucaţi şi cu cea mai deplină înfăţişare a omului fără grijă. Căuta pe un raft păhărelele de ţuică, grăbit ca un ucenic de prăvălie şi bombănind un bâzâit de cântec.

— Avem numai două, domnule locotenent. Bem la rând.

— Nu face nimic, zâmbi Radu Comşa. Tot o să vină rândul fiecăruia. N'are să se întâmple ca în tren, după teoria dumnitale; când eşti pe culuoar faci scandal cu nerăbdare să intri înlăuntru, iar când ai intrat, faci scandal indignat să nu te mai deranjeze nimeni...

— De unde ştii? îl privi cu uimire locotenentul Ghenea, cu amândouă păhărelele într'o mână, uitând să le pună cum avusese intenţia, în farfuria din cealaltă mână.

— Ca şi povestea expresului, continuă Comşa cu seriozitate; Expresul care trece arogant prin haltele unde au încremenit somnoroase personalele...

Locotenentul Ghenea nu pricepea în ruptul capului, de unde omul acesta pe care nu-l mai văzuse nici odată, cunoştea teoriile lui înedite. Se aşeză foarte nedumerit pe marginea patului, cu farfuria şi paharele de ţuică în mână.

— Atunci eşti un spion, domnule locotenent ori un ghicitor. In orice caz un om primejdios. Joci cărţi? Pocker, ecarté, maus?

Radu Comşa răspunse că nu joacă.

— Nici nu m'aş pune la masă cu dumneata. Mi-ai citi desigur cartea din mână... Mai bine-ţi dau banii dinainte. Poate eşti hipnotizator? Somnambul extralucid?

— Am fost numai avocat şi cu începere de acum un ceas, locotenent în compania a doua! continuă să zâmbească Radu Comşa.

— Să fie al dracului care mai înţelege ceva! declară locote-

nentul Ghenea, aducându-şi abia acum aminte că are farfuria şi paharele de ţuică în mână şi aşezându-le pe masă. Nu înţeleg nimic, mă mâhnesc şi cad la idee... Şi când cad la idee, numai ăstă — ridică păhărelul — mi-o scoate din cap.

— E un tip care cade din idee în idee! încuviinţă cu un fel de admiraţie pentru aşa camarad, ofiţerul legat pe sub fălci, clătinându-şi cele două noduri ale legăturei din creştetul capului ca două urechi albe de iepure de mosc.

Soldatul tăiase bucăţi de pâine neagră într'o farfurie adâncă înfloriţă cu chenar roşu. Iar culme a rafinamentului, înfipsese scobitori din fabricaţie proprie: aşchii rotunzite cu cuţitul. Căpitanul Pleşea răsturnase zacusca în altă farfurie, turnase oţet şi o prezintă cu gravitatea unui adevărat maître d'hotêl. Ţinea mai mult decât la orice opinie asupra chipului cum luptase pe front sau îşi îngrijea unitatea, la faima de om întotdeauna bine aprovizionat, la care se găseşte în orice moment o ţuică, o sticlă de vin, conserve, pesmeţi şi tutun. „Eu am acasă mă, băieţi, ţigări jubilare, din 1906, de la expoziţie!" declara cu mândria unui colecţionar de exemplare unice. Şi altă dată; confidenţial: „A trimis Colonelul la mine după puţină cafea... Tot tata Pleşea, săracul!" De altfel toţi aveau vanităţi de aceiaşi natură: locotenentul Ghenea era fudul de tunica de stofă franceză unică în tot rigimentul, sublocotenentul legat la fălci ţinea la prestigiul de cel mai bun viorist din toată brigada, altul era cel mai bun pockerist, altul cunoscător de cai — ierarhia valorilor era cu totul alta de cum şi-o închipuise Radu Comşa la zece chilometri de ultima linie a tranşeelor. Nimeni nu pomenea de front, de bravura unuia ori altuia, de ceia ce-au făcut ori vor face: acestea erau numai chestiuni de serviciu.

Se aflau cu toţii acum, numai foarte încântaţi că pot oferi unui camarad nou, o ţuică şi o zacuscă, bunuri mult preţuite care nu se găsesc la nimeni din alte companii, fiindcă nu toate companiile au un tata Pleşea să poarte grije de acestea.

Locotenentul Ghenea, cu sticla în mână, purta şi el grijă, ca întotdeauna să nu rămână nimeni însetat.

Acesta era frontul?

Radu Comşa n'avu vreme când să se întrebe şi să-şi răspundă. Il zorea camaradul să închine pentru trăinicia camaraderiei, să guste din zacusca teioasă şi cu gust de metal. Oferi ţigări fine — din ţigările englezeşti; cinci cutii mari, dăruite de Luminiţa să se gândească la dânsa de câteori va fuma una: — „cinci sute de ţigări, m'am asigurat că măcar de cinci sute de ori are să-ţi treacă nu-

mele Luminiței prin gând!" Socoteala de acasă nu se potrivea cu aceasta de aci. Mai fumau și alții care n'aveau de unde să-și amintească numele Luminiței, dar care pentru aceste țigări îl apreciară îndată considerabil pe noul camarad. Căpitanul Pleșea ceru permisie să strângă una, într'o cutie de tablă unde păstra o rezervă cu mostre din toate produsele manufacturelor de tutun ale epocei: rusești, franceze, egiptene, americane, chiar ungurești și austriace, de la prizonieri. Mândria colecției o reprezintau două țigări japoneze, cu inscripții de aur verde, cu tutunul scuturat de cât fuseseră pipăite și mirosite.

Radu Comșa își arătă dorința să-și vadă noul domiciliu, să se spele de praf ca să fie gata pentru popotă.

Ceilalți se așezară la cărți.

— La cine-a rămas rândul? Ghenea, tu faci!...

Locotenentul Ghenea aruncă miza, amestecă grăbit cărțile caș-icum îl alunga inamicul din urmă.

— Taie!

Ceru sticla de țuică, își turnă la repezeală un pahar.

— Am intrat la idee, domnule locotenent! Așa dar teoria pasagerului de pe culuoarul vagonului?... Hm! Curios. O s'o deslegăm noi și p'asta!... Am mers și eu... Câte?

— Două...

— Servit.

Ofițerul de la spate, legat la fălci, îl mustră:

— Vezi dacă lepezi valetul? Când mergi mascat, ascultă-mă pe mine, păstrează întotdeauna valetul. Dă dracului așii și rigile! Am eu un șpuribus la valeți.

Locotenentul Ghenea trânti cărțile: într'adevăr dacă păstra valetul în locul asului, făcea ful. Turnă altă țuică și fredonă interminabilul cântec, monoton și idiot, care făcea ravagii în toată divizia, și poate dincolo, în tot corpul de armată molipsit:

A-fost-odată-un-mic-copilaș
Ce nu știa, ce nu știa a în-notaaa.
Dar după una-două-trei-patru-cinci-șase-șapte săptămâni
A început
A început a daaa din mâini.
A-ceas-tă-poooves-te dacă v'a plăcut
Eu pot s'o spun, eu pot s'o spun
De-laaa-nce-puuut:

A-fost-odată-un-mic-copilaș
A-fost-odată-un-mic-copilaș

Ceilalți acompaniară în cor, amestecând cărțile, preparându-și mizele:

Dar după una-două-trei-patru-cinci-șase-șapte săptămâni
Dar după una-două-trei-patru...

Soldatul culegând resturile de pâine și cutia goală de zacuscă, mormăia și el:

Dar după una-două-trei-patru...

— Și tu mă, moroiule? îl mustră căpitanul Pleșea. E o pacoste locotenent Comșa, cu stupizenia aceasta de cântec... M'au înebunit! Și cocoșii când se deșteaptă tot pe melodia aceasta încep, și găinele când se ouă, și clopotele de la biserică...

Soldatul deși cu gura închisă, clătina din cap după cadență; se cunoștea că acompaniază ofițerii de la masă, în gând.

— Uite la el, mocofanul!... Mai bine ia lada și hainele domnului locotenent...

Pe urmă, întorcându-se către Comșa:

— Trebuie să-ți alegi un soldat bun. Iți găsesc ei băieții. Un soldat bun e jumătate din tăria ofițerului.

Eșiră. Dar fiindcă cei din casă strigau: „Dar după-una-două-trei-patru-cinci-șase-șapte-săptămâni", Comșa acompanià și el: „Dar după una-două-trei-patru..."

Peste drum, le deschise ușa tindei o țărancă bătrână, după ce lăsă jos un căuș de grăunțe.

— Sărut mâna, domnu căpitan.

— Iacă mătușă Ilincă, ți-am adus un mosafir nou! vorbi tare căpitanul Pleșea, fiindcă femeia era surdă.

Mătușa Ilinca îl prinse pe Radu Comșa numai dintr'o privire repede, acoperindu-și căușul cu grăunțe pe care năpustiseră găinile și ciugulau lacome.

— Huci! Bată-vă boala, doamne iartă-mă și mânca-v'ar nemții, că nu vă mai săturați!...

Iar cu alt glas:

— Poftiți, vă rog, domnu căpitan. Știm noi că musafirii nu vin îi di plăcere pe la bordeile noastre.

— Ai să te împaci bine cu mine, mătușă Ilincă! se grăbi Comșa să câștige de la început bunăvoia gazdei.

— Ha?

— Ai să te împaci bine cu mine, mătușă! repetă Comșa ceva mai tare.

— Oamenii buni se împacă! declară filozofic mătușa Ilinca. Și domnu ofițer Bantăș iera bun dee-i domnul mai digrabă sănătate! Iaca, fata me l-o jâlit ca pi-un frate când l-o dus bolnav cu ambulanția...

— Numai ca pe-un frate, n'ar fi nimic, mătușă Ilincă! făcu din ochi căpitanul Pleșea spre Comșa. Să nu-l fi jelit altfel...

— Aracan di mini, că undi vă mai bati gându domnu căpitan! se rușină mătușa Ilinca, trăgându-și broboada peste ochi. Că fata me doar nu-i dieceli...

— Fata babei e un drac și jumătate, lămuri mai încet căpitanul Pleșea... Mi se pare că Bantăș... Insfârșit, ai să vezi...

Odaia era mică, lipită cu lut pe jos, dar curată. Zestrea dracului și jumătate ocupa o laviță sub icoană. Bagajele locotenentului Bantăș fuseseră ridicate; rămăseseră numai câteva ziare și un calendar, iar pe pervazul ferestrei o sticluță de farmacie, plină pe jumătate cu cerneală violetă și cu dop de hârtie răsucită.

— Iți las soldatul. Iți ajută la despachetat. Când plecăm trecem pe aci și te strigăm. La revedere! Vezi ce e cu dracul babei...

Radu Comșa își desfăcu hainele din ladă. Soldatul le așeză cu îndemânare în cuiele bătute în stinghia ușei. Aduse apă; îi turnă să se spele afară, la marginea prispei fiindcă lighean nu se afla. Privi cu respect spre trusa de voiaj din care Comșa scotea săpunul, apa de dinți, flacoanele de cristal cu capușoane nichelate.

— Are și dom sublocotenent Bică una la fel... Da mai micușoară. Are și tirmus. Ține ceaiu clocotit în el, cât vre... Zice că și înghețată poate să țină.

— Cine-i domnul sublocotenent Bică? întrebă Comșa, despăturind prosopul și uscându-și obrazul în pânza spongioasă.

— Domnu locotenent Bică, de la a cincea... Moșu dumnisale-i domn general la armata întâi. Să vă perii tunica, domnu locotenent?

— Lasă acum. Nu mai am nevoie de nimic. Cum zici că te chiamă? Neculai? Ce naiba, pe toți va chiamă Neculai?... Poți să te duci, Neculai.

— Trăiți, domn locotenent.

Soldatul mai orândui ceva la hainele din cui, părându-i-se că nu le-a tipărit destul.

Radu Comșa se așează pe marginea laviței să-și privească amănunțit camera. Aci, și în bordeiul de-acolo, pe care nu și-l putea încă închipui, îi va fi de-acum viața... Camarazii par să fie oameni de înțelegere. Dar cum își pot pierde vremea jucând cărți, petrecând, când atât de aproape?... Își imaginase altfel. Se trezi fluierând: „A fost odată un mic copilaș!..." Ce cântec stupid! Să facă întâi ordine pe masă. Trei cărți. Călimara și tocul. Hârtie de scris. De ce și-a închipuit că are să-i trebuiască atâta hârtie de scris?... Cutia de țigări. Fotografia Luminiței... Mutând o foaie de mușama neagră, descoperi dedesubt o scrisoare începută: „Dragă Elviro, sunt două săptămâni de când..." Desigur scrisul locotenentului Bantăș. Foaia era ruptă. Camaradul necunoscut dinaintea lui, renunțase, ori începuse alta... Cine știe ce Elviră. Cine știe ce elan se întrerupsese paralizat aci, ori poate numai o scrisoare ca atâtea, plicticoase, începute în silă...

Ca întotdeauna când se muta într'o încăpere nouă, Radu Comșa cercă să-și reprezinte viața celor dinainte, ce bucurii au avut, ce mâhniri, ce-au ascuns numai pentru ei, când omul singur, ferit de alți ochi, se retrage ca un melc în crusta lui. Privea pe fereastră cu aceste gânduri vagi, când văzu venind de la fântână o fată cu donița plină, cu capul gol și cu două coade răsucite pe spate. Dracul și jumătate al mătușei Ilinca. Pășea apăsat, cu picioarele goale pe poteca dintre troscot, încât sânii îi tremurau sub cămașa subțire. Se prefăcea că se uită în altă parte, dar trăgea cu coada ochiului spre fereastră, mușcând în colțul gurei coada unei flori galbene. In urma ei venea un cățel fumuriu cu coada în spirală, împletindu-se pe labele scurte... Zece chilometri până la șanțurile dușmane, și viața continuă aci abia schimbată din făgaș. Nu se auzia nici un pocnet de armă; soldații treceau pe drum privind leneș; în colbul moale, scârțâiau care cu fân. Totul s'ar fi spus că e bucolic și calm, dacă printre soldați nu s'ar amesteca și sanitarii cu semnul roșu al crucii la mână, amintind că uciderea e numai pentru un timp suspendată, și dacă între carele de fân, n'ar înainta greu, furgoanele de muniții.

Când auzi glasul căpitanului Pleșea la poartă, sări apucându-și chipiul ca la chemarea unui prieten vechiu.

Popota era o baracă de scânduri, numai cu un perete; restul apărat de soare cu crengi de brad din care se scuturau pe fața albă ghimpii cetinei. O masă și două bănci lungi; un singur scaun în capăt, pentru colonel. Se adunaseră aproape toți. Radu Comșa se sili să pară firesc sub atâtea priviri necunoscute. Așteptau în pi-

cioare, în grupuri. Căută să-şi fixeze bine în minte fiecare nume pus pe fiecare figură; să le ghicească firea.

— Sunteţi avocat în Bucureşti? întrebă un maior deşirat, slab ca un ţâr, trosnindu-şi degetele osoase.

— Da, domnule maior... Sau mai exact am fost, când avocătura era o carieră şi când Bucureştii...

— Imi pare bine... Suntem concetăţeni. Şi-mi amintesc: Biroul „Vardaru et Radu Comşa", pe bulevardul Carol... Vedeam placa în fiecare zi, de patru ori.

Radu Comşa nu-şi amintea să fi văzut vreodată figura maiorului cu care se întâlnise desigur nu odată în Bucureşti, de vreme ce aveau acelaş drum.

Maiorul îşi frecă nasul lung, privind în pământ.

— Acum Mackensen e stăpân acolo. Şi Bulgarii la Capşa. Ne citea domnul colonel un ziar nemţesc, prins de la prizonieri... Vai de cei din teritoriul ocupat! Sunteţi familist?

— Nu, domnule Maior! răspunse Comşa enervat de acest interogator, a doua oară repetat într'o singură zi.

— Eşti fericit. Te invidiez. Mie mi-a rămas nevasta şi doi copii în Bucureşti. Mă întreb ce-or fi îndurând de la nemţi?

Maiorul duse mâna la buzunarul dinlăuntrul tunicei, pe urmă se răsgândi şi o retrase.

— Am să-ţi arăt altădată fotografia... Poate o cunoşti pe nevastă-mea. Se duce la teatru, la baluri, e în vizită... Am doi copilaşi; unul de patru, altul de cinci ani... O fetiţă şi un băiat. Cum scrie la carte. Nevastă-mea mi-a spus: „Opreşte Mitică, ajunge! Doi copii sunt destul, numai să-i putem creşte!" Cine ştie ce îndură de la nemţi, micuţii!...

Radu Comşa constată că nu poate împărtăşi nimic din amăriciunea plângăreaţă a acestui om, a cărui existenţă o ignora complect acum câteva minute, deşi erau din acelaş oraş, se încrucişaseră de sute de ori pe aceiaşi stradă, desigur se desfătaseră la aceleaşi spectacole bucureştene. Singurătatea oamenilor îi păru mai precisă: fiecare nu existăm real decât pentru câteva sute de alţi oameni — un infim univers. Câteva rude, câţiva prieteni, servitorii, chelnerii, foştii colegi de şcoală ori de carieră şi atât: dincolo o umanitate abstractă pentru care şi tu eşti abstract, nu om în carne şi oase, cu necazuri şi bucurii, ci om statistic, o cifră. Pe cel dintâi întâlnit în cale, care n'avea adineori fiinţă concretă pentru tine, îl opreşti, schimbi vorbe câteva clipe: descoperi o realitate, ai deschis deodată o ferestruică spre alt univers de cât al tău... Maiorul avea

figura tristă, fruntea îngustă, desigur om fără prea multă inteligenţă, moale, amorf, — dar reprezinta o sumă de dureri, satisfacţii şi ambiţii, ale lui, unice, care nu mai semănau cu ale nimănui, fiindcă nu sunt doi oameni identici, şi de aceia sunt complect indiferente tutulor. Se acăţase de el, fiindcă fusese destul numele citit în fiecare zi pe placa biuroului, ca să-i dea iluzia că noul venit nu e cu desăvârşire strein — „treceau în fiecare zi de patru ori pe aceiaşi stradă". Când Maiorul ridică ochii din pământ, Radu Comşa avu o pornire de apropiere:

— Domnule maior...

Dar nu găsi vorbele să continuie, fiindcă un om civilizat simte întotdeauna, o ruşine să pară sensibil şi îşi înfrânge cu pudoare pornirea de compătimire. Maiorul însă înţelese numai din sunetul glasului, îl privi recunoscător cu doi ochi mici ca de şoarec, apropiaţi de rădăcina nasului prelung.

Colonelul sosi vesel, frecându-şi mâinele; îşi schimbase cismele şi se simţea uşor. Acum călca pe vârful degetelor ca un om care se opăreşte, numai ordonanţa, Ion, căruia îi căzuse sorţii să slujească de şanuri vii şi umblătoare. Lângă Comşa se aşeză locotenentul Ghenea, puţin cam prea vesel după atâtea ţuici. Intre felurile de mâncare, îl informă pe şoptite, în ureche, despre calităţile şi cususurile fiecăruia.

— Fiindcă susţii că nu eşti nici ghicitor, nici somnambul extralucid, ceia ce rămâne de văzut, să-ţi servesc eu de informator. Ce ţi-a spus maiorul?... Că are doi copii şi nevastă la Bucureşti, la nemţi, unde cine ştie ce îndură... Nu aceasta? Fii fără grijă, nevasta se consolează desigur uşor, cu nemţii ori cu altcineva, după cum s'a mai consolat. Are şi dreptate. E tânără, nostimă, îi merge gurita de nu te poţi ţine de ea... Pe când el! Ca o babă bocitoare, descântă prin toate colţurile. Are să-ţi arate fotografia doamnei, dacă nu ţi-a arătat-o încă... Ai să afli că are un neg sub sânul drept; tot rigimentul o ştie acum. Că sufere de stomah şi că a avortat, fiindcă nu vrea să mai aibă copii: „Doi ajunge, opreşte Mitică!..." Nu serveşti vin? Faci foarte rău; e un vin extra! Negru şi merge fără sifon... Sub-locotenentul acesta mic, Stelian Minea, cu fruntea de hidrocefal, e student la filosofie. Dobă de carte. Dar timid de ţi-e milă. Îi iau toţi peste picior. Eu şi el, de aci, suntem studenţi. Căpitanul Pleşea e activ; ofiţer minunat. El duce greul batalionului. Şi maiorul e activ, dar când începe bombardamentul aleargă de colo-colo, scărpinându-şi nasul şi piuind cu un fel de sunete din gâtlej, ca puii de curcă prin buruieni, când apare uliul. Mai ser-

veşte tocană; e specialitatea popotei noastre!... Tocană cu mămăliguţă şi ghiveciu... Sublocotenentul de lângă aghiotant, Vizitiu, e învăţător, strânge banii, zice după războiu să-şi cumpere vie. Ne împrumută pe toţi când pierdem la cărţi, dar ne execută la soldă ca cel mai teribil cămătar. De căpitanul Ionescu să te fereşti... Cea mai mare cutră din rigiment. Ai să-l vezi cum râde. E destul atât ca să cunoşti un om: ca un câine care mârâie prin gard. Disprefueşte tot şi nu pricepe nimic. Cum aude pe cineva rostind un cuvânt: ofensivă, aliaţi, religie, orice; întreabă îndată cu dispreţ: „ce e aia ofensivă, mă rog? Ce sunt ăştia aliaţi? Ce e aia religie?"... Hait, m'a văzut una la mână!...

Colonelul, din capul mesei îl urmărea de câteva minute. Işi şterse barba cu şervetul şi clătină din cap, ca un pedagog când surprinde elevii purtându-se necuviincios la masă.

— Haide-haide, Ghenea! Iar ai început cu ticăloşiile tale. Locotenent Comşa, ce-ţi spunea acum? Să ştii de la mine, Ghenea e cea mai rea gură a rigimentului. Una la mână. Dacă te potriveşti lui, toţi suntem nişte... două la mână.

Locotenentul Ghenea bulbucă ochii cu cea mai nevinovată surprindere, jucată măestru:

— Domnule Colonel, dar nu spuneam nimic rău. Dădeam informaţii de serviciu noului camarad...

— Ce e aia serviciu? întrebă dispreţuitor căpitanul Ionescu. Tu şi serviciu!

Când râse, obrazul căpitanului Ionescu, cu liniile corecte, se desfigură brusc şi desagreabil, ca figurile de carton trase cu sfoară. Râsul încetă; tot brusc figura redeveni corectă, fără nici o urmă din rânjetul de adineori.

— Şi ce spuneai, sublocotenent Minea, adineori, despre asta?... Una la mână... Ce spuneai despre oamenii care sunt întotdeauna aceiaşi şi totuşi nu sunt aceiaşi? întrebă colonelul netezindu-şi barba roşie şi privind la sublocotenentul Minea cu înveselire, ca la un om de la care aştepta o mare năsdrăvănie.

Sublocotenentul Stelian Minea roşi, plecând în farfurie capul mare, susţinut pe gâtul subţire ca un vrej.

Ghenea îl atinse pe Radu Comşa pe sub masă, cu piciorul, şoptindu-i în şervetul cu care se prefăcea că se şterge la gură:

— Ai să vezi... Deoparte o prelegere de filosofie, de alta căpitanul Ionescu. Face să asişti. Noi o numim „Masacrul inocentului". Aceasta-i distracţia popotei. Păcat numai că e pe spinarea lui bietul Minea.

Colonelul aprinse o ţigare şi se pregăti să asculte ca la o conferinţă. Fiindcă sublocotenentul Minea tăcea, cu privirea în jos, răsucind cocoloşi de pâine între degete, îl îndemnă:

— Haide Minea, să auzim!...

Şi imediat, cu severitate, căpitanul Ionescu aproape ordonă, ca la serviciu:

— Sublocotenent Minea, să auzim! Ori suntem prea ignoranţi ca să înţelegem filozofiile aşte?

Sublocotenentul Stelian Minea, resemnat acestei torturi bicotidiane de care nu scăpa decât când compania era în tranşee, ridică fruntea enormă şi privi drept la colonel, cu ochii dilataţi de lentilele bombate ale ochelarilor.

— Domnule Colonel, spuneam că niciodată nu e posibil să tragem o previziune directă din istorie. Oamenii, fie ei oameni de stat, fie soldaţi, fie mulţimea de stradă, e adevărat că reacţionează sau încearcă să reacţioneze în faţa evenimentelor, într'un mod analog, dacă situaţiile sunt analoage şi se reproduc. Dar contigenţele...

— Ce e aia contigenţele? întrebă cu dispreţ căpitanul Ionescu.

Sublocotenentul Minea nu-i răspunse şi nici nu întoarse ochii la căpitan.

— Contigenţele pot să varieze şi variază în chip indefinit, reacţiunile pasionale, intelectuale sau instinctive ale oamenilor se mişcă întotdeauna în interiorul unor cercuri îndestul de limitate. Iată de exemplu, să luăm această albină...

Sublocotenentul Stelian Minea întoarse cu o mişcare repede, cu gura în jos, paharul în interiorul căruia intrase o albină. Acum albina era prizonieră, şi neliniştită se învârtea pe pereţii de sticlă, căutând o ieşire.

— Să luăm o albină...

— Ce e aceia o albină? strâmbă din nas, plictisit, căpitanul Ionescu.

— Albina, domnule căpitan, se grăbi să răspundă cu perfidă nevinovăţie locotenentul Ghenea, e o insectă himenopteră; cu şase labe şi patru aripi. Trăeşte în societăţi constituite pe principiul monarhic, cu regină, lucrătoare şi adeseori cu fructul muncii şi al economiilor devorate de o sumă de trântori...

— Atâta lucru ştim şi noi! vorbi cu aer superior căpitanul Ionescu. Înţelegem noi româneşte.

— Domnule căpitan, stărui Ghenea, aţi întrebat ce e aia o albină, am răspuns ce e aia o albină.

— Ei, ce e cu albina ta, Minea? interveni colonelul.

— Această albină, continuă Minea, închisă în paharul de sticlă, poate să descrie curbe şi traiectorii indefinit variate. Fără să calce nici odată exact pe aceleaşi urme. Totuşi nu poate ieşi de sub pahar. Tot aşa contigenţele în care se înlănţuie istoria, nu se repetă niciodată exact, la două epoce distincte, după cum doi oameni chiar gemeni, nu pot semăna exact unul cu altul. Cum spune Bergson...

— Ce e aia Bergson? se supără căpitanul Ionescu. Iar vrei să ne prosteşti cu jidani d'ăştia?

— Domnule căpitan, aşa n'o să mai pot sfârşi niciodată...

Locotenentul Ghinea sări în ajutorul camaradului. Intinse mâna până la paharul unde se afla albina prizonieră şi ridicându-l o eliberă.

Albina îşi scutură aripile, se învârti ameţită pe şervet în dreapta şi 'n stânga, ca o cucoană bătrână care şi-a pierdut umbrela, îşi şterse botul cu picioarele mărunte şi negre şi se înălţă la ceruri.

— Vezi dragă Minea, cât de uşor albina ta poate scăpa de sub paharul contigenţelor tale ilimitate? Pe urmă paharul n'a fost fabricat să servească de instrument de tortură şi obiect de teorii. Fabricantul l'a făcut cu o intenţie mai generoasă. Să poţi bea şi tu, măcar odată pe lună, un pahar rece de Nicoreşti.

Spre mai imediată demonstrare a acestei afirmaţii, locotenentul Ghinea turnă vin în pahar şi îl sili pe elevul lui Bergson să-l bea până la fund.

— Teribilă haimana, Ghenea ăsta! una la mână... declară colonelul ridicându-se şi aruncând şervetul.

Căpitanul Pleşea îl invită după masă pe Comşa să poftească la el, la o cafea turcească, autentică nu surogat. Masa de cărţi se refăcu imediat. Nimeni n'avea timp de pierdut. Venise şi sublocotenentul Minea, care se aşeză modest, pe căpătâiul patului, lângă Comşa.

— Aveţi un birou de avocatură la Bucureşti cu deputatul Vardaru? întrebă biruindu-şi timiditatea. Atunci a lucrat la D-ta un prieten de-al meu, Sachelarie, Onisfor Sachelarie, ardelean. Luam masa la aceiaşi pensiune. Aproape doi ani am făcut proiecte pentru România Mare...

— Era într'adevăr un băiat bun, muncitor, exact. Nu l'am mai văzut.

Radu Comşa îl mai văzuse, dar atunci fostul secretar întorsese capul fiindcă el se afla în haine civile, într'un automobil, pe strada

Lăpușneanu, iar Onisfor Sachelarie îl categorisise imediat, în liota mulțimei plimbărețe din Iași, pusă la toate adăposturile.

— E cam dintr'o bucată! îl scuză ca și cum ar fi ghicit, Stelian Minea. Vede viața ca un cal cu ochelari: drumul înainte, fără să știe ce se petrece la dreapta și la stânga... Era îndrăgostit de o dactilografă, tot de la biroul D-tale...

D-ra Betty! — gândi Radu Comșa, ovreicuța cu părul pufos și cu pielița lăptoasă, cu unghiile roze și întotdeauna manichiurate. O uitase. Toate erau atât de departe... Nici nu se întrebase vre'odată ce se petrece în capul secretarului de la București, cum era în cealaltă viață a lui, dincolo de orele de birou, când redevenea om și nu mai însemna un simplu automat la ordinile lui și ale lui Vardaru... Avea prieteni, discuta și el România-mare, dorea ceva?... Ciudat cum viața fiecărui individ, apare pe două planuri și noi nu ne cunoaștem deobiceiu decât unul singur, așa cum luna nu-și arată de când se învârte în jurul pământului, decât o singură și în totdeauna aceiași față...

Căpitanul Pleșea se așeză și el lângă Comșa, supraveghind cum ordonanța cu mâinele tremurând de atenție, împărțea cafelele turnate în pahare de vin, în lipsă de cești. Când văzu că fiecare își are paharul, căpitanul Pleșea nu mai putu răbda, să nu afle părere asupra cafelei lui:

— Nu e așa, domnule locotenent că asemenea cafea nu se poate bea astăzi oriunde? Cafea martinica și cafea ceilon, amestecate după rețetă proprie... Amicii ăștia nu știu ce lucru rar!... Le dai orz prăjit ori cea mai fină cafea, tot una. O beau ca braga... Să-ți spun drept, eu nu regret ce-am pierdut cu războiul, decât când mă gândesc așa... la unele fericiri de atunci... Stăteai la o fereastră, la cafenea ori la berărie... afară ploua. Treceau oameni călcând prin bălți, cu umbrelele ude, copii cu ziare... Inainte aburea cafeaua. Strigai chelnerului să dea și un pachet de Regale — când o să mai avem noi Regalele acelea? Așa văd eu vremea de pace. Inchid ochii și nu pot să mi-o închipui altfel... Nu-mi mai amintesc nimic altceva: nici cum era un teatru, ce se cânta la un concert, obiectele din casă, nici figura unor prieteni nu mi-o mai amintesc. Pentru mine pacea e un colț la fereastră, te încălzește caloriferul pe dedesubt, afară e urât și plouă, tu îți bei liniștit cafeluța și privești cum se vântură lumea în sus și în jos...

— Eu nu-mi pot imagina pacea așa, domnule căpitan, vorbi încet Minea, scoțându-și ochelarii de pe nas și frecându-și cu degetele urmele roșii unde arcul elastic apăsase rădăcina nasului. Fie-

care dintre noi, are desigur tendința să și-o închipuie ca o înodare a unui fir rupt, o continuitate, revenirea la automotismul cotidian din care se alcătuește acea *la douceur de vivre* pe care au pierdut-o. Chiar viața viitoare nu ne-o putem imagina mult altfel decât viața pe care o trăim. Dar știm cu toții că pacea are să fie altceva. Are să aducă o răsturnare sigură, de valori, o verificare. Ar fi absurd ca atâta lume să se piardă și să îndure atâtea suferinți crunte, numai ca D-ta să te poți întoarce la cafeaua martinica amestecată cu ceilon, pe care domnule căpitan, să mă ierți, o prețuiesc îndestul, fiindcă îmi aduce aminte de cafeaua de la mama acasă, dar n'o socot cheia și lăcata vieții...

Căpitanul Pleșea se ridică să-și pună pe marginea ferestrei paharul golit și se întoarse.

— Aceasta dragă băiatule, să o crezi tu. Eu nu cer altceva decât să mă întorc teafăr la locul meu de la fereastră. Mai aveam eu o dorință, să cumpăr un Pathefon, în rate. Chiar aranjasem aproape cu un ovreiu. Când nu te poți mișca de-acasă, te așezi în papuci înaintea focului, cu ibricul la gura sobei, dai drumul: ai ce vrei! Caruso vrei? Ai Caruso. Și Tita Ruffo, Șaliapin, orchestră... Dar visul acesta văd eu că am să mor și n'am să mi-l pot îndeplini. Au să se scumpească pathefoanele teribil după războiu și pe urmă cine o să mai dea atunci în rate? Dacă s'ar întâmpla însă și aceasta, pot spune că nu mai cer nimic de la viață. Iert și războiu și tot. Tu vezi altfel băețele, fiindcă ești tânăr și ești îmbuibat de cărți. Îți închipui că viața poate da omului altceva, decât i-a dat, de la Cain și Abel încoace...

— Și cu, domnule Căpitan, interveni Radu Comșa, și eu cred în forța morală a războiului... Iată... (Radu Comșa voi să spună cu ce nevoie și nădejde de autoconfruntare a venit de bunăvoie să se dea războiului; dar socoti că își cunoaște prea puțin camarazii pentru a le împărtăși gânduri atât de intime. De aceia se hotărî să continue menținându-se numai în considerații generale). Iată deopildă, domnule Căpitan, un număr de oameni cari nici nu ne-am bănuit existența înainte de a fi aci. Fiecare avea alte îndeletniciri, alt orizont, alte concepții, alte ambiții. D-ta erai mulțumit cu cafeaua de la fereastră, când plouă și în ungherul D-tale familiar, aburul cafelei îți dădea senzația acelei *douceur de vivre* de care vorbea domnul sublocotenent. La rândul său dl. sublocotenent Minea aștepta de la licență realizarea cineștie cărei modeste ambiții care să-i aducă o sumă de satisfacții: poate să devină un comentator al lui Bergson, să-l explice de la o catedră universitară, însfârșit *să*

se realizeze, cum se spune... Fiecare dintre noi, ignorându-ne unii pe alţii, aveam reţeta noastră personală de fericire, ne jalonam existenţa cu câteva puncte de reper sigure, iar când ne apropiam de o ţintă, ştiam bine ce ne aşteaptă dincolo. Şi deodată toţi ne-am aflat aci. D-ta ai lăsat cafeaua dela fereastră, d. sublocotenent Minea examenele şi pe Bergson, d. Maior după cum îmi povestea astăzi, nevasta şi copiii, d. locotenent Ghenea teza de doctorat în care avea să ne expună psicologia de clasă; toţi au părăsit micul lor univers, au renunţat la existenţa lor individuală, ca să devină cifră anonimă într'o masă unde nu mai putem avea nici o iluzie de libertate, de acel liber arbitru care ne era atât de scump până acum doi ori trei ani. Nu mai suntem noi; personalitatea ni s'a diminuat, am căpătat conştiinţa angrenării într'o forţă care ne depăşeşte şi ne-a absorbit. Am renunţat la ce era mai scump egoismului nostru omenesc: libertate, confort, siguranţă. Aci toţi ştiu că au venit la moarte. *Că accidentul, excepţia, anormalul, e să scapi, nu să mori.* S'a făcut socoteală că la fiecare zece secunde, pe frontul european cade în mediu un om, adică 6 pe minut, 360 într'o oră, 8640 pe zi, în afară de schilozi, de suferinţa continuă din spatele liniilor de bătaie... Prin ce mister oamenii au acceptat această sinucidere în masă? Să ne gândim că poate nimeni dintre aceştia, dacă cineva le-ar fi oferit un contract ca în legendă, să se bucure trei, patru ori cinci ani de toate fericirile şi satisfacţiile în schimbul unei morţi la dată fixă, nimeni n'ar fi semnat contractul acesta, în afară de câţiva disperaţi. Totuşi acum s'au oferit cu milioanele. La noi, şi în Franţa, în Rusia, în Anglia, în Germania, pretutindeni... S'au oferit fără probabilitatea nici unei recompense directe şi imediate. Când războiul era o meserie de aventurieri, să zici că putea unul ori o sută, să se îmbogăţească dacă scăpa cu viaţă. Acum în războiu, tu, individ, ai numai de pierdut. Şi totuşi oamenii au alergat de bunăvoie. Nu insist de prisos asupra acestui amănunt: au venit de bună voie! Căci aşa e. Altfel, atâtea milioane de oameni n'ar putea fi constrânse să renunţe la instinctul de conservare numai fiindcă în proclamaţiile de mobilizare s'a vorbit despre drepturile sacre ale naţiilor respective.

— Nu uita că pentru cei care n'ar fi răspuns la mobilizare, erau curţile marţiale, codul militar, întrerupse căpitanul Pleşea, legănându-şi picioarele spânzurate pe marginea patului.

— Curţile marţiale n'au în vedere de cât excepţii. Dacă normalul ar fi nesupunerea celor chemaţi, curţile marţiale n'ar mai dovedi şi codul militar ar cădea de la sine. Eu cred domnule Căpitan că

toți au venit de bunăvoie... Fiindcă omul are nevoia mistică de sacrificiu, de a crede în ceva bun, de a aștepta o iluminare.

Căpitanul Pleșea îl privi mirat, dar nu-l întrerupse.

— Și nu numai omul izolat, domnule Căpitan. Prin crize trecem fiecare, când ne întrebăm la o răspîntene a vieții: Ce am făcut și ce vom face?... Sunt epoci însă când toată omenirea e cuprinsă de asemenea sete de altceva decât marasmul în care trăiește. Atunci apare creștinismul ori altă mistică, principiile revoluției franceze: egalitate, fraternitate, libertate, sau mistica luptei de clasă, în fine o evadare a individului de la egoismul lui individual la o frenezie de sacrificiu pentru binele general. Istoria pomenește de ani, când masele încep să se miște într'o direcție, hipnotizate de un punct, cum unele insecte nocturne sunt atrase de ferestrele luminate. Pornesc să elibereze mormântul sfânt, sau la Meca, sau voluntari să elibereze Grecia sau să lupte alături cu Burii.

— Nu-i fi spunând că și nemții și francuzii luptă tot pentru binele general. Atunci ar avea și unii și alții dreptate...

— Și au, domnule Căpitan. Dincolo de ceia ce-au pus la cale cu sânge rece diplomații și oamenii politici, ori de argumentele castelor militare, mulțimile au intrat în acest războiu general fiindcă de la el așteaptă altceva de cât ceia ce văd socotelile diplomaților. De multă vreme civilizația noastră cu toate bunurile și siguranțele ei nu mai satisface omul. Ii dădea sentimentul de ceva incomplect... Omul nu se mulțumește numai cu o fericire administrativă. Nu se împacă definitiv cu gândul că destinul omenesc sfârșește în ceia ce ne-a dat mașinismul; colectivități organizate rigid, cu regulamente de producție și consumație, cu ore fixe de muncă și cu fericirea ori nefericirea în mâna unui individ necunoscut de la capătul planetei, care fixează prețul bumbacului. Civilizația noastră în timpul războiului era un monstru mecanic și perfect, fără conținut, în mijlocul căreia fiecare individ era nefericit fără să știe exact de ce, cum ai neliniște în ajunul unei boale, când organismul e mînat interior dar boala încă n'a isbucnit. Războiul a apărut să scoată din lumea aceasta veche, obosită, nesatisfăcută, noțiuni noui, pentru un veac deacum înainte, cum din fructul putred scoți de la mijloc sâmburele sănătos care conține germenul altei vieți. Sentimentul acesta e general; vorbesc de o omenire abstractă, o sumă, totalul tutulor indivizilor puși la olaltă, dar vorbesc și de fiecare individ luat în parte, căci și el s'a găsit în fața unei crize la fel. Războiul general coincide cu o revoluție care aștepta să se deslănțuie în fiecare an. Știm cu toții că adeseori un singur eveniment exterior e destul să

ne schimbe linia noastră de conduită în viaţă, să provoace o revelaţie. Un singur ceas de războiu conţine atâtea evenimente câte ar fi ajuns altădată să umple o întreagă viaţă de om. Cum putem crede că din războiu ne vom întoarce tot cum am fost?

Radu Comşa vorbise, încălzindu-se, cu o uşoară ameţeală, fiindcă rostea mai mult pentru el, decât pentru căpitanul Pleşea şi sublocotenentul Minea, gânduri care-l munceau confuz de atâta vreme şi îl aduseseră aci.

Dar căpitanul Pleşea îl ascultase dând din cap cu zâmbetul îngăduitor al omului care a mai auzit asemenea erezii. Legănându-şi picioarele spânzurate pe marginea patului, îşi privea vârful cismelor pline de praf, spunându-şi cu părere de rău că e păcat ca un tânăr voinic, inteligent, cu învăţătură şi frumos să învârtă capul multor femei, poate să-şi piardă vremea despicând firul de păr în patru. Când sfârşi, ridică ochii şi zâmbi cu blândeţe:

— O să mai vorbim despre aceasta locotenente, peste o lună. Eşti proaspăt de tot aci. Ai să te întorrci la ideia mea: să ne mulţumim cu toţii dacă ne-om mai regăsi vreodată cafeaua noastră şi ţigările regale. Ştii, ţigările care ni se păreau ba că erau umede, ba prea uscate, dar ne dăm seama acum că erau o mare fericire pierdută.

De la masa de cărţi isbucni glasul locotenentului Ghenea, cântând cu înveselire în vreme ce fila cărţile: — „A fost odată un mic copilaş...". Ce ai? Ful? A d'autres, puiule! Avem numai caré de valeţi!

Înşiră cei patru valeţi pe masă: „un copilaş, doi copilaşi, trei copilaşi, patru copilaşi!"

Sublocotenentul legat la fălci, îl bătu pe amândoi umerii de la spate, cu atâta bucurie cât îi îngăduia măseaua inflamată:

— Ţi-am spus eu că am şpuribus la valeţi?

Ghenea culese potul, cântând în ciuda celor care pierduseră, o variantă creată adhoc: „dar după una, două, trei, patru, cinci, şase, şapte săptămâni, valeţii toţi, valeţii toţi, au-în-ce-put să deà din mâni!" Vârî banii mototol în buzunarul pantalonilor fără să-i numere, şi se ridică:

— Acum gata, mici copilaşi! Diseară mai frumos... Să tragem o raită pe la băieţi şi să vedem cum stăm cu serviciul. Să tragem şi-o baie. Pe urmă diseară om mai lupta, care om mai putea...

Se întoarse către Radu Comşa:

— Domnule locotenent, am prins ceva din prea frumoasa D-tale prelegere... Atât cât am putut trage cu urechea între două tururi de

cărți. Mă faci să-mi pierd iluzia! Ai să devii concurentul lui Stelian Minea la masă, parol! Cum adică, îți închipui serios D-ta, că Ionescu se află aci fiindcă așteaptă din războiu să țâșnească cine știe ce ideal pentru umanitate? Dar numai pomenește-i de aceasta și are să te întrebe îndată: „Ce e aia ideal? Ce e aia umanitate?" Ori maiorul a venit să comande batalionul așa cum îl comandă ținând lăturile, pentru asemenea baliverne? Sau eu? Sau noi toți? Și fac excepție pentru Minea, el e filozof. Dacă-i aruncă cineva o piatră în cap, în loc să o ridice de jos și s'o trăznească la mirul individului, se oprește îndată și ne ține o locuțiune despre relațiile între cap, piatră, univers, Bergson și contigențele istorice... Să fim serioși domnule locotenent! Toți ne aflăm aci să bem cafeaua domnului căpitan, fiindcă nu se putea altfel. Fiindcă ne-a chemat ordinul de mobilizare și cu toate mofturile noastre, conștiința și onoarea ne-a făcut să răspundem la datorie. N'o să plecăm nici unii ca rușii, când începe bombardamentul. Dar nici nu putem spune că n'am prefera cafelei oferite de domnul căpitan, cafeaua noastră de-acasă care n'o fi atât de aromată și potrivită în toate, dar e a noastră, e acasă, băută comod, după masa ta, în papucii tăi, după ce-ai citit ziarul tău... Sunt de perfect acord cu domnul Căpitan. Să ne dăm întâlnire aci peste o lună. Ai să recunoști atunci, că în afară de datorie, ne-a mai adus puțin, puțin și nădejdea că poate Ardealul... Dar aceasta e altceva... Deocamdată să-ți facem rost de un soldat. Avem unul bun în companie, pe Omir. A fost ordonanța lui Vântu, un camarad căzut astă iarnă. Ți-l trimitem chiar azi. Ai să fii mulțumit de el. S'a purtat cu fostul lui ofițer ca ordonanțele model din istorioarele pe care le citim cu toată veselia în ziarul Marelui Cartier. Omir are să te scutească de multe griji. Aceasta e principalul... Și să nu afle carecumva colonelul că ai o teorie a războiului, că te pune să o desvolți la masă și cazi în mâna lui Ionescu.

Mosafirii căpitanului Pleșea se risipiră la trupă. Radu Comșa intră acasă să aștepte soldatul și cu gând să scrie Luminiței.

Pe masă, într'o oală smălțuită care nu fusese de dimineață acolo, răsăriseră câteva flori galbene și roșii de grădină țărănească: gura leului, gherghine, condurași, catifelușe, maci. Iar în rânduiala nouă a lucrurilor se cunoștea mâna dracului și jumătate.

Radu Comșa se întinse pe laviță, cu mâinele sub cap. Toate impresiile cereau să se lămurească. „Frontul" apărea altfel cu totul decum și-l închipuise nu mai departe de eri, când se urcase în

tren, în gara Iaşilor, întovărăşit până acolo de Luminiţa. A fost desigur ridicol adineori cu tirada despre necesitatea războiului. Dacă mai repetă una la fel, ajunge de pomină. Despre războiu aşa cum a vorbit el vorbesc numai cei de la Iaşi. A avut dreptate locotenentul Ghenea, numai ziarul Marelui Cartier. Aci toţi vorbesc despre altceva. Aşa cum în camera unui bolnav pomeneşti despre orice în afară de viaţa viitoare... In urechi îi sună obsedant frânturi din cântecul nerod: „Dar după una, două, trei, patru, cinci, şase, şapte săptămâni, a început, a început..."

Voi să-şi amintească alte melodii ca să o alunge pe aceasta; dar cuvintele răsăreau îndărătnic: „Această poveste dacă v'a plăcut, pot să v'o spun, pot să v'o spun..." Incepe aşa dar şi el să se abrutizeze? N'ar dori. Vrea să rămână lucid până la sfârşit, să se supravegheze, să nu-i scape nimic. Pentru el războiul e o terapeutică... I-au dat întâlnire peste o lună. Şi cu câtă siguranţă! Dar n'au dreptate. Deşi toţi par oameni de treabă: căpitanul Pleşea cu amestecul lui de cafea, locotenentul Ghenea cu ochii lui bulbucaţi, Stelian Minea cu frunte de hidrocefal... Au luptat. Au semne de răniţi, au fost decoraţi. Cum pot oare împăca viaţa de aci; cărţile, cafelele, ţuica şi glumele lor şi cântecul acesta stupid care-i ţiuie în ureche, cu riscul morţii din fiecare clipă? O singură alarmă la noapte, să-i scoată din rezervă şi câţi dintre ei vor mai cânta şi glumi mâine? „Secretul războiului e să săvârşeşti actele cele mai brave cu aerul cel mai frivol posibil". Aceasta o spunea prinţul Korşaghin, consolatorul Zoiei. Se pare că un consolator căzut în disgraţie, fiindcă a văzut-o pe Zoie în ultimul timp cu un ofiţer francez. Chiar alaltăeri a văzut-o, în muscal, urcând spre Copou... Numai două zile şi toţi sunt departe; figura Luminiţei, acum când vrea să şi-o aducă aproape, îi apare îndepărtată, ca în crepusculul de Martie, când s'a întors de la Dan Şcheianu şi ea îi pusese scoica marină în ureche. Cercă să-şi alunge tot din minte, să-i rămână limpede numai Luminiţa cu râsul ei, cu ochii oblici, cu mişcările obicinuite care fac parte din ea: cum se uită câte odată cu genele numai puţin întredeschise, filtrând privirea, înainte de a isbucni în hohot... Apărea numai râsul, sau numai un gest, dar întreagă n'o mai putea chema înainte. Ciudat, să nu-ţi poţi aminti chipul fiinţei celei mai apropiate de sufletul tău! In curând între el de aci şi ea de acolo, are să se întindă distanţă ca între două planete.

O bătaie uşoară curmă gândurile. Strigă „Intră!" fără să se mişte. Dar când văzu că în prag a răsărit dracul şi jumătate al mătuşei Ilinca, sări în picioare.

— V'am adus apă rece, domnu ofiţer, şi vă roagă mămuca să ne daţi voie să luăm ceva de aici. Nişte boarfe de-ale noastre...

Fata puse cana de lut pe masă, şi îl privi deodată în ochi, îndrăzneaţă, gata de râs:

— Rămâneţi mult la noi, domnu ofiţer?

Radu Comşa observă că are ochii verzi, foarte limpezi, sprincenile subţiri şi dinţii albi, regulaţi şi mărunţi ca o dantură de vitrină, deşi gura era prea mare.

— De ce întrebi cât rămân? Am luat nepoftit locul cuiva de-aci?

— N'aţi luat locu nimănui. Intreb, ca să scoatem nişte lucruri din odaie, să nu vă tot supărăm.

Fata aruncă ochii spre zestrea clădită lângă perete, sub icoane.

— Nu mă supără nimic, fetiţo... Deocamdată nici nu ştiu cum te chiamă.

— Catrinuţa. Numai că domnu locotenent Bantăş mi-o scos alt nume. Imi zicea, Catrinel.

— Catrinel? Rămâi atunci şi pentru mine Catrinel, aşa cum a vrut domnul locotenent Bantăş. Şi spune drept Catrinel cu ochii verzi, îţi pare rău mult, mult de tot că în locul domnului locotenent...?

Fata îşi plecă ochii în pământ, trecându-şi între buze un şirag de mărgele albastre.

— Dacă vorbiţi aşa, mă duc...

— Va să zică, dragă Catrinel, sunteţi o persoană susceptibilă...

— Cum ai spus?

— Eşti o persoană care nu ştie de glumă.

Catrinuţa numită şi Catrinel, strâmbă buzele ca un copil obraznic, gata să scoată limba.

— Nu-mi purta dumneata de grijă, că n-oi ştii ce-i aceia şagă. Dar mă rog, frumosu-i să şuguieşti pe socoteala unui om bolnav?

— Dragă Catrinel, recunosc că am comis o inadvertenţă...

— Cum?

— Ai dreptate. M'am întrecut cu gluma. Ţin să rămânem prieteni.

— Că nu-i avea dumneata parcă prietenele dumitale...

— De unde deduci?

— Cum?

— De unde ştii că am eu prietenele mele?

Dracul şi jumătate, făcu înainte de a-şi da socoteala, cu capul spre mapa de pe masă, unde se afla fotografia Luminiţei. Vru să repare îndată:

— Nu știu de nicăeri... Nu-i greu cuiva să-și închipuie.

Comșa înțelesese însă de unde venea sursa de informație.

— Mai întâi Catrinel dragă, observ că ai fost indiscretă, ceia ce nu-mi place, și pe urmă observ că nu știi să minți. Nu-i greu cuiva să-și închipuie, cred și eu, dacă-mi cotrobăiește prin lucruri...

— N'am cotrobăit. Am așezat lucrurile și-o căzut singură. Ce-s eu de vină?

— Și dacă mă supăr, Catrinel? Și dacă te întreb cine te-a rugat să-mi așezi lucrurile?

— Supărarea omului trece. Se 'mpacă el mâța și cu câinele dar mite omul!... Pe dumneata te ține mult supărarea?

— Depinde....

— Cum ai zis?

— Am zis că mă ține supărarea după cum e și omul...

— Că eu nu-s om!!

— Ce fel de vorbă e asta, Catrinuța, Catrinel?

— Nu ți-o spus domnu căpitan Pleșea că-s diavolu și jumătate a mămucăi? Crede el că n'am auzit?... Las c'a mai trimite la noi după cireșe și i-oi da cireșe să mă țină minte.

— Cum ai putut s'auzi, Catrinel? Ți-am spus că nu știi să minți... Cum ai putut s'auzi, când nici nu erai aci când am venit?

— Ba eram. Colea după fereastră.

— Va să zică asculți la uși și la ferestre. Bine că știu să iau măsuri.

— N'ascult nici la o ușă nici la o fereastră. M'am ascuns să nu mă vedeți și-am auzit fără să vreau... Ce-s eu de vină?

— Și de ce te-ai ascuns, Catrinuțo, Catrinel? Dacă se poate să știu.

— Nu eram pieptănată...

— Am înțeles. Acum te-ai făcut frumoasă și nu te mai ascunzi.

— M'am făcut cum m'o lăsat Dumnezeu. Numai că Dumnezeu n'o dat păr oamenilor să umble cu el smuls ca la arătările din pădure.

Aceasta era la adresa fotografiei, unde Luminița avea părul retezat și răsfirat în bucle.

— De-acum mă duc! se pregătì spre ușă Catrinuța, dând drumul dintre dinți, șiragul de mărgele și așezându-și gura cămășii cu altițe pe sâni.

Comșa văzu o clipă un sân mic și sidefiu. Întoarse ochii.

— Spuneai că ai de luat ceva din zestrea de-aci. Credeam că ți-au venit chiar petitorii.

— Că cine mai are grija măritișului acuma?...

— Nu se mărită slutele, Catrinel. Dar un drac și jumătate ca tine, cu ochii tăi de mâță.

— Am ochi de mâță? Dacă-i vorba de ochi de mâță, apoi aceia de-acolo, din poză, are ochii ca mâțele când se uită la soare...

Dracul și jumătate al babei Ilinca, o sbuchi printre întredeschiderea ușei ca o șopârlă.

Radu Comșa o urmări pe fereastră cum trece spre bucătăria babei, plecându-se din mers să apuce de coada răsucită cățelul fumuriu. Cățelul se întoarse speriat, lătră o singură dată scurt. Apoi bucuros, începu să fugă împleticindu-se după ea, pe poteca îngustă dintre troscot.

După o clipă, Catrinel dădea fuga spre fântână cu o găleată, ferindu-se să întoarcă ochii spre fereastră fiindcă știa că de acolo o urmărește o privire.

„Are dreptate Căpitanul. Fata babei e un diavol și jumătate!" — și cu această reflecție începu capitularea lui Radu Comșa, recunoscând autoritatea celor mai vechi.

In șase zile, până când rigimentul intră în sector, mai avu de aflat multe de la această experiență. Își cunoscu oamenii, învăță mecanismul serviciului și descoperi că nimic nu-i folosea din ceia ce ucenicise în manevrele și concentrările trecute. Viața se împărți între popotă, ceasurile de serviciu cu instruirea trupei, învățând să mânuiască nouile arme de luptă, grenade și mitraliere de curând despachetate din cutii; între nopțile de la căpitanul Pleșea și ceasurile de acasă, unde Catrinel apărea și dispărea îndată, ca o pisică, numai printre uși, nelăsându-se prinsă. In ogradă, robotind cu cățelul fumuriu după ea, nu întorcea nici odată capul spre fereastra lui Comșa. Părea că a uitat că se afla acolo. Dar florile răsăreau întotdeauna altele, proaspete, în oala de lut și de câte ori Radu se așeză înaintea mesei, să aibă fotografie Luminiței sub ochi, descoperea că trebuie s'o caute în cele mai neașteptate ascunzișuri, unde ajungea prin inexplicabile întâmplări.

Până ce făcu ordine soldatul Omir, ordonanța aleasă de locotenentul Ghenea. Cu Omir nu glumea nici Catrinel, dar nici locotenentul Radu Comșa. Tăcut și autoritar, rezervist cu început de încărunțire la tâmple și în firele mustăților, Omir schimbă orânduiala lucrurilor cum știa el: ora ceaiului, apa fierbinte de bărbierit, cismele înșirate lângă perete, hainele din cuier, tocul revolverului. In

tot ce făcea se ghiceau obiceiurile celuilalt ofiţer, pe care-l slujise, mort astă iarnă într'o recunoaştere. La început Radu Comşa a avut o sensaţie neplăcută, ca un om însurat cu o văduvă care-i impune tabieturile răposatului. Aflase că Omir, se târâse atunci pe brânci, până în faţa duşmanului şi nu se întorsese decât în zori, cu trupul sublocotenentului Vântu şi cu o ureche retezată de glonţ. Îi săpase el groapa, purta el de grijă de preot să-i facă pomenirile la zilele când se fac rugăciuni pentru sufletul morţilor. Slujind noul stăpân, soldatul prelungea până în cele mai mici amănunte dorinţele celuilalt. Radu Comşa cunoscu şi această ciudată tiranie, a unui mort necunoscut care-i schimba nesimţit şi îi impunea felul lui de viaţă. De câteva ori se răsvrătise:

— Omir, ţi-am spus că nu-mi trebuie pâinea prăjită la ceaiul.. Şi zahărul, lasă să mi-l pun eu, nu după pofta ta!

Svârlea pâinea prăjită şi cerea alt ceaiu, în locul celui prea dulce.

Omir culegea pâinea, aducea alta neprăjită şi alt ceaiu, fără zahăr. Dar a doua zi uita: pâinea aştepta iar pe farfurie în felii subţiri rumenite, şi în fundul paharului cu ceaiu-sirop, linguriţa se împotmolea într'un strat de zahăr tos, lat de-un deget.

— Omir, ce e porcăria asta?

Soldatul aştepta drept, cu mâinele dealungul trupului, clipind din ochii fără culoare, cu o tresărire a buzei care-i mişca mustaţa ca o mustaţă de epure.

— Domnule locotenent, am văzut că pâinea-i crudă... Şi cum să beţi dumneavoastră numai o apă caldă, ca ruşii?

Radu Comşa se trezea urând de dincolo de moarte, nevinovatele plăceri şi obiceiuri ale ofiţerului necunoscut.

In schimb, hainele erau periate până la ultimul fir de praf, cismele oglindă, fiecare lucruşor curăţat şi rânduit ca pe masa unei fete bătrâne. Şi o sumă de atenţii.

— Domnu locotenent, am găsit nişte cireşe! venea cu o farfurie de cireşe spălate în apă rece.

Iar la şase după amiază, când se întorcea de la inspecţia în cantonament, găsea foaia roşie de hârtie sugativă, călimara şi tocul, puse în evidenţă, pe marginea mesei:

— V'am pregătit toate, domnu locotenent... Poate vreţi să corespondaţi...

Luminiţa avea astfel pe cineva aci, care purta grijă în fiecare zi să-i plece carta poştală cu inscripţia: „a nu se menţiona data,

localitatea, unitatea și nimic despre mișcarea trupelor" sau plicul închis, pe care Omir avea să-l dea cuiva sigur, să-l pună direct la tren ori la Onești.

A doua zi, după ce s'a prezentat Omir, pe masă a apărut o statuietă de marmoră, înfățișând muza elegiei: Erato, cu o liră în mâna stângă, atingând strunele cu degeetle mânei drepte. Un picior era atins și o parte din faldurii mantiei ciuntiți. Radu Comșa o apucase de cap, o răsucise pe toate părțile, căutând să-și explice prezența acestui obiect de galantar în casa babei Ilinca.

Chemă soldatul.

— Ce e asta, Omir?

— Statuie, domnu locotenent.

Radu își stăpâni surâsul.

— Bine, am văzut și eu că e statuie. Te întreb ce caută aci? Cum a ajuns?...

— Domnule locotenent, să trăiți, eu am pus-o... Dacă ordonați, o iau...

— Nu ordon nimic, Omir. Mă întreb numai cum de-a ajuns la tine?

— Domnule locotenent... cu retragerea... Am găsit-o și eu și-am strâns-o.

— N'ai găsit și tu altceva „să strângi?".

— Unii au luat orătănii și porci, domnu locotenent, alții pleduri, perne... Eu am ales asta, tot ziceau că nu-i trebuie nimănui...

Omir, vorbind, se uita părintește la statuia Elegiei.

— Și ce-ai să faci tu cu ea acum, Omir?

— O duc acasă, domnul locotenent. O duc acasă, la nevastă și la copii, când ne-om libera. Să avem și noi o amintire.

— N'ai amintire urechea retezată? Măcar știi cine e?...

— Știu, domnu locotenent... M'o învățat... (Nu spunea cine, fiindcă nu pomenea niciodată numele ofițerului mort). Știu... O chiamă Irato. Zână de-a lor, de-a păgânilor din vechi.

Astfel soldatul Omir, cu nevasta, copiii și casa rămase la inamic, avea și el, ca și căpitanul Pleșea, ca și locotenentul Ghenea, ca toți de aci, întruparea unui ideal personal și egoist despre pace: să-și ducă nevătămată prin toate cumpenele, suvenirul lui de războiu, Erato, femeia de piatră albă naufragiată din cine știe de pustiită gospodărie.

— Omir.

— Ordonați.

— Ce-i cu florile astea de-aci?

Pe pat, un braţ mare de flori de câmp: zâmzâiene, margarete, cicoare, romaniţă, garoafe sălbatice.

— Ertaţi, domnu locotenent... N'am ştiut că veniţi îndată. Nişte flori... ale mele...

Omir ia braţul de flori şi-l duce la el, în tindă. In urmă a rămas un miros de fân cosit pe care Radu Comşa îl respiră cu amintiri împâclite de copil, când hoinărea aproape sălbatec în poenile din sat.

Afară Catrinel trece pe poteca de la fântână, hărăţînd căţelul fumuriu. Are şi ea o floare de câmp, în păr, la ureche.

Se aud tunurile, în răstimpuri departe. Dar nimeni nu le dă ascultare aci.

Radu Comşa îşi înfăşoară săpunul, prosopul şi pieptenele; la poartă îl aşteaptă locotenentul Ghenea să meargă împreună la scăldat. Catrinel a intrat în pământ. Numai căţelul, latră şi scormone cu laba într'o uşă închisă.

Locul de baie e la marginea satului; soldaţii au adâncit albia mutând bolovanii, ridicând un zăgaz de lemne, prund şi pietre, ca o savantă construcţie de castori. In sus locul pentru ofiţeri, în jos alt baraj unde se îmbăiază soldaţii, şi dincolo, vadul unde se adapă caii şi se spală căruţile.

Apa e rece ca ghiaţa şi limpede de se văd pietrile din fund, ca şi cum n'ar fi cărat nici odată cadavre în putreziciune. Curge dintre munţi ocupaţi de duşmani şi în clipotitul sprinten de prunduri, pare că-şi şopteşte singur, ceva sperios şi tăinuit, de acolo.

Câteva tufe de mladă în pietre, ţin loc de cabine de desbrăcat. E şi căpitanul Ionescu, şi maiorul cu nasul lung şi desolat şi Stelian Minea care şi-a uitat ochelarii cu el şi trebuie să se întoarcă, păşind cu strâmbături ridicole pe crestele bolovanilor, să-i pună pe o piatră lată.

— Ce-ţi face rana, Minea? întrebă locotenentul Ghenea.

Rana lui Stelian Minea e vindecată de mult, a rămas numai cicatricea albă cu şuviţe vinete, în braţ. Dar glonţul a atins nervul; trei degete nu se pot mişca, au rămas strânse, ca şi cum ar păstra ascuns, între ele şi podul palmei ceva, un ban ori o medalie. Stelian Minea îşi priveşte mâna slabă, fără muşchi, ca o mână de femee slabă; a scăpat uşor, pentru interpretarea lui Bergson nu are numai decât nevoie de degete agile la mâna stângă.

Dar căpitanul Ionescu, pufneşte cu o strâmbătură a buzei de jos:

— Rană? Minea şi rană? Ce e aia rană?

Intr'adevăr căpitanul Ionescu e purtătorul unei rane fenomen, cercetată ca un caz rar de medici şi subiectul unei dări de seamă pe care o prepară un chirurg francez. E mândru de această nouă dovadă de superioritate. Glonţul a pătruns în piept prin faţă, ieşit pe dincolo, s'a abătut din drum prin piele şi mergând între piele şi muşchi a parcurs toată lungimea braţului oprindu-se la încheetura unui deget; glonţul a fost extras, căpitanul Ionescu a scăpat intact; după o lună era pe picioare.

— Ce e aia rană?... Mi-a luat trei fotografii maiorul Narpoix şi o schemă... Are să facă o planşă.

— O s'ajungeţi la Academia de medicină din Paris, domnule Căpitan! declară cu ipocrită invidie locotenentul Ghenea.

Căpitanul Ionescu îşi împăturește hainele cu o mişcare dispreţuitoare din cap: „dar ce, ca voi!".

Singur, pe un bolovan, maiorul deşirat îşi săpunește trupul osos, cu o şuviţă udă de păr gălbui căzută pe nas, cu o înfăţişare ugilită şi lipsită de demnitate, acum mai ales când nu mai are nici prestigiul uniformei.

Radu Comşa priveşte la trupurile goale de aci, şi la cele mai departe ale soldaţilor, neputându-şi alunga gândul că această carne albă, atâtea trupuri înfăţişând misterioasa minune a vieţii pot fi mâine printr'o singură explozie de proiectil, prefăcute în carne sfărticată, amestecată cu pământ, desgustătoare pachete de măruntaie acăţate în sârmele cu ghimpi, pe care să bonzăie muştele.

Locotenentul Ghenea, muşculos ca un luptător, ridică lespezi de piatră, aruncă bucăţi late ca un disc în apa care împroaşcă jerbe reci, peste trupul maiorului cocoţat pe bolovanul lui rotund.

— Ghenea, încetează odată! Ştii că nu pot suferi apa rece...

— Domnule maior, vreau să vă dau eu curaj dacă n'aveţi. In apă, ca la atac... Nu trebuie să te gândeşti mult... Nici să te vâri în detaliu, întâi un picior, pe urmă altul, ca femeiile... Deodată, băldâbâc, aşa!

Ghenea îşi dă drumul de pe marginea zăgazului în ochiul de apă care-i ajunge până la gât, înoată, pufneşte, face planşe, se scufundă şi apare mai departe, arată cum se înoată epureşte, broşteşte, câineşte, voiniceşte, înotul marinăresc, toate năsdrăvăniile de copil crescut aproape de malul Moldovei.

Incearcă şi Stelian Minea să se apropie de fundul mai adânc unde-i ajunge apa până la bărbie. Inaintează în chicote fricoase de femee, ridicând braţele subţiri deasupra capului, căutând din când

în când cu ochii miopi spre țărm caşi cum pământul ar putea să se îndepărteze singur.

Ghenea se scufundă pe sub apă, îl ajunge şi îl răstoarnă de picioare, apoi sare pe parapetul de piatră, râzând de sbaterea neîndemânatică şi disperată a comentatorului lui Bergson. Il îndeamnă strigând pe veşnica melodie:

„ Dar după una, două, trei, patru, cinci, şase, şapte săptămâni
„Ă început, a început a daaa din mâini...".

Când a sfârşit, îşi şterge trupul stacojiu de frig cu un prosop aspru şi declară, cu o poftă care face să-i lase gura apă:

— Acum o gustare şi-o ţuică la tata Pleşea, fac toate paralele. Comşa, îl luăm şi pe Minea, scăpăm de tipi şi-o ştergem...

Radu Comşa a fost pe rând: domnule locotenent, locotenent Comşa, locotenente, acum a devenit simplu Comşa, pentru cei câţiva camarazi cu care apropierea s'a făcut fără să ştie cum, dintr'o alegere de la sine. Dar Comşa nu vrea acum să se încălzească cu o gustare şi o ţuică la tata Pleşea: vine mai târziu, vrea să vadă cimitirul care e aci aproape, deasupra ţărmului.

Porneşte singur. Sunt două cimitire. Acel de lângă biserica veche, după cireşii bătrâni, unde crucile negre şi putrede apar printre crengi şi verdeaţă. Acolo morţii s'au adunat pe încetul, în locuri libere între morminte, iarba e înaltă, grasă şi înflorită. Sboară albine, dorm fluturi în flori, e sfârâit de lăcuste. Celălalt cimitir nou, după gardul de sârmă ghimpată, e numai şirag aliniat de movili galbene, cruci orânduite milităreşte, proaspete, cu inscripţii negre de păcură pe scândurile geluite. O disciplină rece domneşte aci, par'că o senzaţie de provizorat. S'ar spune că morţii de sub pământul galben, din care încă n'a mijit colţul de iarbă, nu sunt morţi definitiv; aşteaptă când va pleca trupa să-şi strângă şi ei bagajul lor mortuoar şi să pornească în urmă, ca o rezervă care şi-a făcut datoria, dar le nevoie, poate sări să dea o mână de ajutor până la demobilizarea generală când se vor risipi şi dânşii la vetrele lor.

Această impresie o simţea Radu Comşa şi nu se putea deprinde cu gândul că acei de sub sutele de cruci aliniate, sunt morţi pentru totdeauna şi acolo e marele mister.

Cimitirul avea podeţ cu rezemătoare de mesteacăn, drumuşoarele erau plivite, dincolo loc liber pentru cei care aveau să vină; era un cimitir model. La unele cruci se aflau cununi de brad uscate; cetina ruginită se scuturase pe lutul crăpat. Citi câteva inscripţii:

câțiva ofițeri înainte, păstrând și aci ierarhia. Pe urmă multe cruci fără nume. Mută oștire care-a încăput straniu pe un loc atât de strâmt. Aci când războiul va sfârși, vor veni să îngenunche toți, și copiii copiilor tutulor.

Pe-o groapă un braț proaspăt de flori de câmp. Tăblia purta numele: „Sublocotenentul Ion Vântul, căzut pentru patrie". Câteva cifre neciteție. Își aminti brațul de flori de pe patul lui, lăsat de soldatul Omir. Îl recunoscu. Pentru aceasta așa dar îl adusese. Soldatul Omir nu-i mai păru un număr de matricolă, ordonanța care-l plictisea cu maniile lui de fată bătrână. Și nici sublocotenentul Ion Vântul, un mort indiferent, la care se gândea ostil, fiindcă trebuia să-i suporte ticurile din viață...

In vale, pe fundul pârâului, soldații goi se alungau cu strigăte și împroșcături de apă. Pielea albă și umedă strălucea în soare. La cotul râului unde e moara, alții, tot desbrăcați și călări, scăldau caii. Nici unul nu-și ridica ochii spre cimitirul de aci. Nu-și aminteau că există — că îi așteaptă. Numai așa, viața mai putea fi încă trăită, cu această teribilă putere de-a uita.

Soarele se înclina spre culmile crestate de brad. Pe șosea un șir de căruțe stârnea nori de colb în care tremurau razele jucăușe.

Radu Comșa coborî spre sat pe drumeacul printre tufele de corn. Rar și foarte departe, lovituri de tun se îngânau în răstimpuri caşicum gurile de bronz obosite, își împlineau numai o datorie plicticoasă să mențină pe sutele de chilometri de front, focul aprins.

Dar cerul era calm, munții neclintiți, o clipă realitatea apropiată a războiului păru imposibilă.

La căpitanul Pleșea masa de cărți se încinsese în toiu. Un ofițer strein dădea banc cu cărți noi. Tata Pleșea căpătase de la un rus, în schimbul unei sticle de spirt o nouă rezervă de conserve de pește și acum își înfrupta copiii, purtând grijă să nu rămână unul nedreptățit.

Locotenentul Ghenea, desbrăcat de tunica și asudat, nu mai avea nevoie de țuică și de gustări să se încălzească. Intrase într'o serie. Când aruncă și ultimii bani și-i pierdu, întoarse buzunările pe dos, cântând cu mutră amărâtă:

„A fost odată un mic copilaș
„Ce nu știa, ce nu știa... căăărți a jucaaa..."

Se ridică de la masă și se întinse în fundul patului.

— Așaa fraților... Fiindcă acum am scăpat de o grijă, putem

deşerta în linişte un păhărel de ţuică şi altele de vin. Numai decât trebuie să rămâi cu noi Comşa. E ultima noapte. Mâine seară intrăm pe sector.

A doua zi seara, rigimentul se despărţi în pădure pe batalioane, aşteptând întunericul să înceapă schimbul. Radu Comşa îşi pusese întâia oară casca; metalul îi apăsa tâmplele. Nu era deprins cu urcuşul. Gâfâia pe drumul de cară, unde coborau bagajele ofiţerilor din celălalt batalion. Aerul umed mirosea a răşină şi a ierburi aromate. Numai pe crestele munţilor se vedeau câteodată prin ochiurile de lumină, vârfurile de brad adunând cele din urmă raze. Soldaţii urcau tăcuţi. Toată după amiaza făcuseră pregătirile într'o linişte neobicinuită, în care orice glas mai tare sunase falş şi scădea îndată. Ochii se întorceau fără voie spre zarea pădurei verde-albastră. Amuţise şi cântecul copilaşului, trecut de obiceiu din gură în gură. Ofiţerii îşi supravegheau oamenii: strigau nume, întrebau ceva uitat.

Un nor acoperi soarele. Noaptea grăbi vânătă, cuprinzând de jos în sus pădurea. Făcură un popas. Se aprinseră câteva ţigări. O pasăre de noapte îşi ascuţi glasul ca un fierăstrău.

Când porniră, ordinul merse din gradat în gradat:

— Gura şi ţigările! Şi nu tropăiţi ca la nuntă.

Radu Comşa nu mai vedea unde călcă. Se împiedica în bolovani, picioarele se scufundau în scorburi putrede. De sus începu să ţârâie ploaie măruntă. Un suflu de vânt aduse miros greu dinspre tranşee spurcând văzduhul umed şi răşinat al pădurei. Un proiector ca o coadă de cometă mătură cerul, păru că pipăie ca un deget de orb, undeva, la spate, o înălţime. Sunară, singuratice ca două exclamaţii în întuneric, două focuri de puşcă. Apoi iarăş fu tăcere. Lumina cretoasă a proiectorului se plecă încet, până dispăru, părând că şi-a întors strălucirea dincolo, spre cealaltă faţă a planetei.

In besnă atingerea armelor suna surd; ploaia se înteţi. O rachetă se înălţă ca un meteor, sus explodă o lumină gălbuie şi sulfuroasă care aprinse toată pădurea. Şi alte rachete roşii şi verzi, inundară cerul cu lumina lor ireală şi festivă, mai departe, după alte culmi.

Incă un popas. In întunericul mai nepătruns pentru ochii dilataţi de adineori, nu se mai vedea înaintea mâinei.

— Domnu locotenent Comşa? Vedeţi mai în urmă!... Aici e domnu locotenent Comşa.

Cineva îl căută bâjbâind prin întuneric. O ţigară lumina numai buzele rase, o porţiune de bărbie şi nările, dintr'o figură incomplectă, apoi ţigarea luată din gură coborî curb, luminând numai degetele care o ţineau, ca într'un mic glob de serbare veneţiană.

— Imi dai voie... Locotenentul Velea, de la întâia...

— Comşa!

Işi strânseră mâinele prin întuneric, fără să-şi vadă chipurile.

— Nu cunoaşteţi încă sectorul?... Să vă las moştenirea în primire... Pe aci... Nu, la stânga. Dă-mi mai bine mâna!

Mâna camaradului necunoscut îl prinse caldă şi omenească, târându-l în noaptea opacă unde nu se vedea înainte la o întindere de braţ.

••••••••••••••••

CUPRINSUL

Pagina

I: A sburat o pasăre neagră . . . 3
II: Mergeau cântând vitejeşte . . . 31
III: Vrem România Mare! 61
IV: Războiul steguleţelor 105
V: Avuzul cu peşti japonezi . . . 125
VI: Acolo şezum şi plânsem . . . 159
VII: Mâinele albe şi mâinele negre . 213
VIII: A fost odată un mic copilaş . . 259

CEZAR PETRESCU

INTUNECARE

ROMAN

PARTEA II

INTOARCEREA UNDE
AU FOST JURĂMINTELE

1928
SCRISUL ROMÂNESC
CRAIOVA

11.099

CAPITOLUL I.

PE CER S'A ARĂTAT UN SEMN MARE.

Locotenentul Ghenea vorbea întins cu faţa în sus, cu mâinele sub cap. Privind bârnele de stejar ale bordeiului subpământean, deasupra, acolo unde o lampă fumegoasă afuma lemnul şi adunase un roiu de musculiţe nocturne.

— Ceia ce nu poţi să scoţi din năravul soldatului, e focul. Cum îţi scapă din ochi, noaptea, îl şi vezi apărând triumfal cu un braţ de vreascuri. Suflă în tăciune până îi plesneşte coşul pieptului şi când au început să joace flăcările, se chinceşte roată, cu cea mai mare fericire. Dacă sunt mai mulţi, stau la cislă. Dacă e singur, scormoneşte cu un gătej în cenuşă, până îl apucă miezul nopţii. Neam de ciobani şi de cărăuşi. Fără foc i se pare că nu mai sfârşeşte noaptea. Degeaba pedepse, ordine şi degeaba-l iau la ţintă nemţii. O zi-două, se astâmpără. Pe urmă iar începe. Cel puţin acum s'au mai învăţat minte.. Îl aprind la câteva sute de metri, după un adăpost, înăbuşit. Uite, Comşa, pariez că o să găsim un foc la *Casa Neamţului*. Ia-ţi casca şi să mergem. Nu pui pariu? Ştiu. Eşti om sobru, fără nici un viciu. Dar tot să mergem.

Locotenentul Ghenea sări în picioare, îmbumbiindu-şi nasturii. Işi trecu pe sub bărbie cureluşa, şi eşi din bordeiu, plecându-se să nu atingă pragul de sus.

— Să le ducem şi puţină mahorcă, băieţilor! se întoarse Comşa din uşă, alegând de pe poliţă un pachet de tutun rusesc, din rezerva depozitată înadins pentru soldaţi.

— Vă pregătim un ceaiu pecând vă 'ntoarceţi, domnu locotenent? întrebă Omir, petrecându-i din urmă, câţiva paşi. Vă mai încălziţi oleacă înainte de culcare.

— Fă!... Dar să nu dea dracul să-mi fabrici iar o limonadă, că o torn toată în capul Elegiei. Inţelesu-m'ai Omir?

— Şi pentru mine, Omir. Două! recomandă locotenentul Ghenea. Dacă mai ai rom, două! Dacă n'ai, să scoţi din pământ.

Noaptea era luminată şi înstelată. Lumina şi stelele, clipeau însă numai sus. Aci, brazii ţineau umbra nepătrunsă lângă pământ. Picurase rouă pe frunzele late.

O clipă se opriră s'asculte spre linia tranşeelor. Nu se auzia nici o suflare. S'ar fi spus că pădurea e pustie, fără picior de om, că toţi au părăsit şanţurile să lase codrul numai cu sunetele dintotdeauna, care şi ele fac parte din tăcere: clătinarea frunzelor, răsufletul apelor, chemări singuratice de sălbăticiuni.

Dar aproape de tot, dintr'un capăt în altul, prelungite până la marginea mărilor, dela Cercul Polar până la tropice, ştiai că sunt şanţurile cu ţăruşi şi cu sârme, unde unii pe alţii se aşteaptă cu ochii trezi, şi gurile de foc au amuţit, numai că să înceapă cu alte puteri odihnite.

— Mă gândesc, spuse Ghenea ţinându-se de crengile joase de brad la coborîş, că peste munţii aceştia am mai trecut acum cinci ani, într'o escursie, cu liceul... Veneam de la Slănic spre Mânăstirea Caşin. Aci, unde mergem acum, la „Casa neamţului", era o gospodărie în miniatură. O căsuţă albă, acoperită cu olane roşii... Câţiva stupi. O grădinuţă cu flori. Un pădurar, pe semne neamţ de felul lui, un om de treabă, ne-a desfăcut doi faguri şi o fetiţă bălană ne-a dat să bem apă rece într'un pahar brumat. Era un zumzet de albine ca într'o istorioară patriarhală. Pe urmă am plecat mai departe. Acolo unde sunt *ei,* se afla o stână. Ne-a apucat o ploaie grozavă. Am ajuns leoarcă, dar eram cei mai fericiţi absolvenţi de liceu din cele cinci continente. Făcusem un cor... De pe un vârf se vedea spre Ardeal, când s'a înseninat... Am dormit înveliţi cu pelerinile... Şi acum îmi stă mirosul de lână şi de zăr în nări, când îmi aduc aminte... Par'că n'am mai trăit tot noi vreodată, viaţa aceia...

— N'am fost nici odată prin locurile aceste. Doar la Slănic câteva zile, acum doi ani...

Radu Comşa nu continuă. Acum doi ani venise la Slănic cu automobilul lui Alexandru Vardaru, într'o excursie, cu el, cu Mihai şi cu Luminiţa. Atunci a cunoscut-o mai bine. De atunci poate a început fără să-şi lămurească bine, iubirea lor. Erau pe-o bancă, la marginea drumşorului urcând printre brazi, spre munte. Se auziau glasurile sprintene strigând în locurile îngrădite de tenis *play* şi *ready.* Se vedeau printre crengi apărând şi dispărând, în fuga jocului hainele albe de flanelă, o rachetă svârlind mingea uşoară. Luminiţa săpa cu umbrela găuri rotunde în nisip... Îi spusese ceva...

Ce? Nu-şi aminteşte exact, dar cam aceasta: „Fericirea nu poate fi provocată de un eveniment din afară... E o aptitudine a individului. De aceia unii sunt fericiţi exact în împrejurările în care alţii se consideră cele mai nefericite victime din lume... Eu, de exemplu, am nevoie de foarte puţin ca să fiu fericită...“ Luminiţa vorbise cu un surâs de zeflemisire pentru propriile ei gânduri, aşa cum mai târziu Comşa avea să înveţe că surâde întotdeauna, când rosteşte ceva mai puţin uşuratec decât glumele fără urmare. Atunci întâia oară a privit-o mai lung. O socotise o copilă flecară şi năzuroasă, odraslă alintată de oameni prea bogaţi. Pe urmă Luminiţa atinsese un brăduţ cu vârful umbrelei: „N'am văzut niciodată un copac mai lipsit de personalitate. Aci unul, dincolo altul şi crezi întotdeauna că e acelaş. Iţi vine să le legi la fiecare câte o panglică de altă culoare ca să-i recunoşti...“ Isbucnind în râs: „Nu e aşa că vorbesc prea mult, domnule Comşa? Sunt o fiinţă insuportabilă... Din acele cărora nu le suporţi nici prezenţa nici absenţa. Când sunt defaţă toţi gândesc: nu mai încetează odată cu piuitul ei agasant! Când lipsesc tot aceiaşi gândesc: Păcat că nu e Luminiţa aci... Ne-ar mai învia puţin! Tanti Laura susţine că aş face un bărbat să-şi ia lumea în cap, în şase luni... O romantică, tanti Laura!...“ Vorbea şi părea numai foarte preocupată să închidă şi să deschidă umbrela de dantelă în culoarea ivoriului. Apoi sbuchi de lângă el, înaintea lui Alexandru Vardaru şi a lui Mihai, apropiindu-se din capătul aleei... Iar în aceiaşi seară, la masă, ochii lui s'au oprit peste cristalele cu flori, mai mult de cât până atunci asupra ochilor Luminiţei care-l înfruntau o clipă şi pe urmă fugeau... Acum vilele Slăniculuí sunt sub tunurile nemţeşti, figura Luminiţei nu şi-o mai poate aminti întreagă; apare numai şiragul dinţilor albi când hohoteşte, sau numai un gest; clătinarea părului tuns, mişcarea când se ridicase în vârful picioarelor să-i ducă braţul după gât, la despărţire, în gara Iaşilor, murdară şi populată de gloată lărmuitoare ca un azil de mizerie. Iar el, cu mâinele sprijinite în scoarţa brazilor care-i lasă în palmă urme cleioase de răşină, coboară priporul repede, în noaptea luminată numai de scânteerea măruntă a stelelor.

— Păşim mai încet, să-i surprindem asupra faptului... şopti locotenentul Ghenea, oprindu-se şi mirosind câteva frunze de mentă mototolite între degete.

Din „casa neamţului“, crescută acolo pe vremea când pădurile acestor munţi hrăneau cherestelele din vale, mai rămăsese un perete pe jumătate surpat şi hogegele în picioare, după luptele de astăiarnă, Gospodăria în miniatură era numai movili de moloz, cărămidă, ţiglă

pisată şi cenuşa din gura sobelor. Dar acolo unde a fost grădina cu flori, din rădăcinile şi seminţele scuturate de anul trecut, răsăriseră şi în vara aceasta flori pe jumătate sălbătăcite, iar straturile de legume îmburuienite durau încă. Soldaţii se adunau după ruina pereţilor cu spatele întors spre linia frontului: astfel lumina focului era apărată şi toţi păstrau iluzia că se află lângă amintirea unui locaş omenesc.

Flacăra juca pe zidul alb; umbrele se înălţau şi scădeau diforme. Erau şase soldaţi în jurul focului, pe scăunaşe improvizate din pietre şi cărămizi. Vorbea numai unul şi ceilalţi priveau în cărbuni.

— Era unu la noi, unu moş Vasîle Pohrib...

Când sunară paşi, toţi ochii se întoarseră cu tresărire scormonind întunericul, cu încruntarea cu care întotdeauna privirea orbită de lumină cearcă să pătrundă besna.

— Care e-acolo?

Şi îndată, mai încet:

— Is doi domni ofiţeri.

Săriră cu toţii în picioare.

— Ce-i Morarule? făcu prietenos locotenentul Ghenea, înaintând în bătaia luminei. Bună seara, băieţi! Ei, ce-i cu moş Vasile Pohrib?...

— Ia nişte istorii de-ale noastre, domnu locotenent. Povestea Mucenicu ista despre un semn care i s'a arătat lui şi le spuneam şi eu, că era în sat la noi, unu moş Vasîle Pohrib, un solomonar...

— Ce? Şi tu eşti aci, Mucenicule?

— De, domnu locotenent... rosti moale soldatul.

— Atunci, după cum văd eu, e rost să visăm urât la noapte... Are să ne scoată Mucenicu aista din minţi cu arătările lui... Ia să ne faceţi loc băieţi, şi să ne spună întâi Mucenicu ce-i cu semnul care i s'a arătat lui. Pe urmă om afla şi întâmplările lui moş Vasile Pohrib, solomonarul. Staţi jos, băieţi!

Soldaţii făcură roată la loc, în jurul focului, după ce se aşezară ofiţerii. Unul răscoli cărbunii şi flacăra ţâşni împroşcând scântei şi miros de răşină arsă.

— Ei, Mucenicule?

Soldatul Mucenicu urmărea cu ochii plecaţi bâţul camaradului învîind jăratecul. Avea un fel de râs fricos şi trist, uitat pe faţa smeadă, cu umerii obrazilor ososi, luminaţi de jos în sus de flacăra galbenă.

— Ii vine greu să povestească, domnu locotenent! rosti soldatul cu bâţul, aruncându-l în foc după ce-a isprăvit. Are şi dreptate... Cine să-l mai asculte dacă n'are *omu* o ţigară de tutun?...

— Mă Bocăneț, mă, cu obrăznicia ta numai nemții au să-ți vină de hac! profeți Ghenea.

— Eah, domnul locotenent... Obrăznicia tot mai trage din când în când câte-un fum de tutun. Cumintele, n'are decât s'aștepte să-i dee *itindența* până i s'o lungi urechile.

Radu Comșa scoase pachetul de tutun și îl întinse soldatului Mucenicu.

— Să trăiți, domnu locotenent, nu fumez...

— Nu fumează, domnule locotenent, se grăbi Bocăneț să întărească râzând cu toată figura lui de tătar și apucând pachetul. Nu fumează, nu bea, nu suduie. El numai se roagă pentru noi păcătoșii, care fumăm, suduim și bem, și are să ne aștepte muncile iadului până în veacul veacului.

Vorbind, Bocăneț desfăcu pachetul, mirosi tutunul dând din cap în semn de aprobare, îl trecu din mână în mână. Toți răsuciră cu sfințenie, apăsând cu arătătorul să iasă țigarea groasă și îndesată.

— Ei, Mucenicule? întrebă a două oară Ghenea. Ce-i cu năsdrăvăniile tale?

Soldatul Mucenicu ridică ochii negri și lucioși, mistuiți de arșiță, și vorbi cu blândețe:

— Domnule locotenent, eu nu spun nici o năzdrăvănie... Eu am văzut un semn mare și urât și-am înțeles că de-acuma s'apropie capătul... Aiștea stau și râd și suduie și beau tutun și nici nu le pasă, fiindcă diavolul când vrea să-l piardă pe om, întâi minții le ia. Da eu pot zice că de-acuma-i capătul și să ne pregătim dacă s'a arătat semnul despre care scrie și 'n carte...

— Bine Mucenicule, îl îndemnă locotenentul Ghenea, trăgând cu poftă din țigară ca unul care nu se prea sinchisea de judecata viitoare și de muncile iadului. Nouă nu ni se arată semne, tocmai fiindcă fumăm, bem și suduim. Dumnezeu și-a întors fața de la noi și ne lasă în ticăloșiile noastre și-n pierzare. Dar de aceia mai mult Mucenicule, ai datoria să-i îndrepți pe cei rătăciți de pe drumul cel rău și să ne tălmăcești semnele, care nouă nu ni se arată măcar că Dumnezeu ne-a dat ochi să vedem și nu le vedem.

— Domnule locotenent, eu știu că dumneavoastră râdeți. Sunteți tânăr și omului tânăr i se pare că se 'ntinde viața înainte fără de sfârșit ca marea... Și atunci își uită sufletul și în sufletul lui năpădesc buruienile și pălămida, ca în grădina neamțului aistuia săracu, rămasă în isbelițte.

Locotenentul Ghenea nu râse, cu ochii îngânduraţi privind peste capete, în negrul pădurii. Pe urmă făcu un semn cu mâna, alungând un gând supărător și trase mai adânc din țigară.

— Domnul locotenent Ghenea nu râde. Vrea numai ca şi mine să afle, interveni Comşa.

Soldatul Mucenicu împinse cu talpa bocancului un cărbune sărit alături de foc. Vorbi cu alt glas.

— Domnu locotenent Ghenea şi domnu locotenent Comşa, cele ce vorbesc eu oamenilor aistora sunt numai lucruri ieşite dintr'o minte proastă. Dumneavoastră aveţi învăţături de şcoli nalte şi n'aveţi ce afla de la un netrebnic ca mine. Eu nu m'am învrednicit să capăt altă învăţătură de carte decât atâta câtă îi trebuie omului ca să afle învăţătura cea bună din sfintele cărţi. Dară şi sfinţii părinţi au spus că Dumnezeu atunci când vrea să vorbească oamenilor, îşi alege mai deseori gura celui mai păcătos dintre toţi, fiindcă şi învăţăturile Domnului n'au fost scrise pe table de piatră ci pe table de carne şi anume pe inimi. Eu nu ştiu dacă am înţeles bine semnul, dară ochii mei l-au văzut. Şi de două zile şi de două nopţi, mă gândesc şi carnea pe mine să crâncenează, fiindcă văd că stă aproape sfârşitul înfricoşat pe care l-au vestit cartea cu şapte peceţi, iară sufletu meu se bucură cu toate aieste fiindcă am înţeles că se apropie domnia lui Dumnezeu şi a Mielului.

— Bine Mucenicule, vorbi cu nerăbdare locotenentul Ghenea, îndepărtându-şi genunchii dogoriţi. Aceste sunt tălmăcirile tale. Ca să le înţelegem mai bine, spune-ne mai întâi cum a fost semnul...

— Domnu locotenent Ghenea şi domnu locotenent Comşa, să vă spun... Alaltăieri seara când am intrat pe sector am căzut de santinelă. Ştiţi dumneavoastră, că ploua mărunt ca toamna. Stam şi-mi trudeam ochii să văd încolo, spre şanţurile lor. Şi-mi treceau fel şi fel de gânduri prin mintea mea proastă... Că acasă a început al doilea prăşit de păpuşoi... Că n'or fi avut pe cine să pună la coasă fiindcă au rămas numai femeile şi moşnegii becisnici... Pe urmă mă gândiam cum are să sfârşească toată năprasna asta, să ne întoarcem odată pe la necazurile noastre. Şi mă uitam înainte în ploaie şi mi-a venit aşa un gând ca un fel de jale pentru atâta lume care în loc să-şi caute de sărăcia ei şi să se roage pentru isbăvirea sufletului, s'a încontrat şi nu mai ştie de casă nici de nevastă şi de copii şi nici de poruncile Domnului, numai stau în şanţuri şi pândesc să se ucidă unul pe altul. Drept să vorbesc par'că nici pentru nemţii aceia şi pe unguri nu mai simţeam atâta duşmănie, nici pentru dânşii nici pe toate seminţiile care s'au ridicat cu gând vrăjmaş împotriva legei noastre. N'au şi dânşii casele lor? N'au şi dânşii neveste şi copii şi necazuri de vai de mama lor? Şi mă gândeam la cei de ne

cad prizonieri că-s slabi şi jigăriţi ca mâţele 'n post, şi dacă le dai o bucată de pâne nu le vine să creadă şi se uită cu nişte ochi, aşa, domnu locotenent Comşa şi domnu locotenent Ghenea, de te prinde un fel de milă că-i tot om şi prizonierul. Şi mă gândeam că poate şi la dânşii nu este cine să iasă la coasă şi mulţi au prunci pe care nu i-au văzut şi i-au uitat, aşa cum nu ni i-am mai văzut nici noi şi ne-au uitat şi pe noi copii deacasă. Şi atunci am simţit aşa o căldură şi am înţeles că se întâmplă minune. Ci numai s'a deschis peste şanţurile lor o lumină mare şi în lumină a răsărit o pasăre cât trei biserici una peste alta, cu un cap de lăcustă şi cu ghiare de fier şi aripile erau deschise ca la un hultan care se repede, dar pasărea nu se răpezea ci numai stătea împietrită pe marginea şanţului şi ochii priveau de toate părţile şi pe frunte stătea scris nume de hulă şi şapte coarne cumu-s coarnele culbecilor creşteau şi scădeau şi în pliscul de oţel încârjoiat spânzurau inimi de oameni şi mâini de copii nevinovaţi şi curgea sângele şi ieşeau fulgere şi fum negru de smoală. Iară mie-mi bătea inima să spargă coşul pieptului, că m'a ales Inalt prea bunul să văd asemenea semn. Şi lumina după un timp a început a se întuneca şi-au rămas numai ochii de foc şi pe urmă s'a stins şi aceia şi pasărea urâtă nu s'a mai văzut, dar am ştiut că nu s'a dus de acolo, că se uită cu ochii ei mulţi în toate părţile şi din cioc îi spânzură inimi de om şi mâini de copil nevinovat şi nimica din ce facem noi nu-i scapă ochilor, ci numai stă să-i vie alte inimi de oameni şi alţi copii. Şi-am aşteptat din ceruri un glas tare ca să strige oamenilor adevărul cel cumplit şi chemarea la scaunul dreptului judecător, dar nici un glas n'a coborît şi pe cer era numai întuneric ca în cel din urmă iad şi numai ploaie ţârâită de toamnă. Şi-am înţeles că ceasul încă n'a venit, fiindcă nesăţioasa pasăre mai cere sânge şi inimi, dară că ceasul acela se apropie şi n'are să mai treacă o vreme, vremi şi jumătatea unei vremi, până când adevărul şi judecata ziditorului are să răspundă în sămânţa copiilor noştri şi în toate făpturile vii. Şi atunci are să se verse cele şapte potire cu mânia ziditorului pentru fărădelegile noastre şi răni mai grele ca cele de moarte au să lovească pe oameni şi marea are să se facă putredă ca sângele de mort şi are să verse un potir de mânie în soare şi soarele are să se facă negru cumu-i un ghem de lână pârlit şi au să se bată munţii în capete şi să se usuce isvoarele şi peştii să se sfârlogească pe uscat şi din gura proorocilor mincinoşi au să iasă duhurile necurate ca nişte broaşte... Şi ploaia de sus curgea mocnit şi m'a prins aşa o scârbă care mi-a fiert inima când m'am gândit că atâta amar de lume merge la peire ca turma de miei la

înjunghiere fără să se pregătească la ceasul care s'apropie şi vai de atâţia prunci care au să îndure amar pentru păcătoşenia noastră. Aceasta am văzut-o eu cu ochii mei şi am gândit-o eu cu mintea mea cea proastă, domnu locotenent Ghenea şi domnu locotenent Comşa, alaltăeri noapte şi iacă acum stăm şi vorbim şi oamenii aiştia râd, dară pasărea ră cu nume de hulă scris pe frunte stă acolo cu ghiarele pe marginea şanţurilor şi ochii ei mulţi cată la noi şi ne văd şi noi n'o vedem şi dânsa ne-aşteaptă şi poate zice acuma: iaca Mucenicu aista prea multe spune vrute şi nevrute şi mâine am să-i fac şi lui capătul, că mult a fost păcătos în viaţă...

Soldatul Mucenicu tăcu, uitându-se în focul acuma stins, numai cu câteva scânteeri, ca în vis, sub spuza sură şi fărămiţată cum e părul de mort.

Ceilalţi tăceau şi ei, cu gândul la arătarea de peste şanţuri, în care o clipă acum cu toţii credeau, fiindcă sufletele erau pregătite să creadă, iar de jur împrejur întunericul era negru, tainic şi plin de ameninţări.

Un vreasc cu un dop de răşină trosni împroşcând cenuşa ca o castană coaptă. Toţi au tresărit şi s'au scuturat de-un fior, fiindcă noaptea se făcuse rece şi umedă.

Apoi toţi ochii se răsuciră la răsărit. O lumină albăstrie şi dulce chemă privirile spre vârful brazilor din marginea poienii. Nici unul nu spunea că se afla pregătit fără mirare acum, să vadă semnul lui Mucenicu, urît şi cu nume de hulă scris pe frunte, dacă s'ar fi arătat aevea peste vârfuri negre ca o vietate apocaliptică, întoarsă din veacul dintâi.

Dar lumina creştea peste brazi, lină şi rece, fără nici un semn înfricoşat.

— Răsare luna! vorbi unul cu uşurare şi toţi se mişcară din loc cu neastâmpăr, par'că scăpaseră dintr'o primejdie.

— La noi, la câmp, trebuie să fi răsărit de-un ceas de vreme, rosti altul. Când ieram băietani, iaca la ceasu aista plecam noi la scăldat, pe lună.

Tăcu îndată, fiindcă îşi aminti că acolo, pe malul Siretului acum e frontul, satul lui e sfârmat de rafalele tunurilor şi nimeni nu mai ştie unde s'au risipit oamenii.

— Par'că nu-ţi vine să crezi, domnu locotenent, că tot luna asta răsare acolo, unde-s nemţii, grăi soldatul Bocăneţ, a cărui gospodărie, cu nevastă şi copii rămăsese dincolo, la inamic.

Şi altul, îndată, vorbi un gând care-l muncea de mult:

— Spune că porunca Regelui e să ne dee pământ la toți care-am luptat. Noi suntem în dușmănie cu primarele și ne-o scris fomeia epistolă că ne-a luat până și giuncanii și i-o dat o bucată de hârtie galbenă pe dânșii; on belet. Ci, mă 'ntreb domnu locotenent, cum are să mai fie el o dreptate odată în țară, chiar dac'o poruncit Majestatea sa, dacă Majestatea sa e la Iași, iară mare și tare-i în comună primarele, care știe el numai de dreptatea lui? Până la Dumnezeu te mănâncă sfinții, asta-i decând lumea.

— Dacă ne-om întoarce acasă care ne-om mai întoarce, n'om mai lăsa el să fie așa cum a fost! hotărî soldatul Bocăneț, trosnindu-și degetele scurte și privindu-și pe urmă mâinele tari, ca pe niște unelte de luptă sigure, cu care știe că are să-și facă dreptate singur când va fi nevoie.

— N'are să fie cum a fost, băieți! întări locotenentul Ghenea. Când s'or sfârși toate, dacă are să fie nevoie, noi o să fim cei dintâi lângă voi... De asta să nu vă îndoiți nici o clipă. Nu vorbesc numai pentru mine... Știu ce gândesc toți camarazii.

— Și noi zicem, domnu locotenent! grăi soldatul cu juncanii rechiziționați. Se chiamă că acuma la dumneavoastră ni-i toată nădejdea... Ați îndurat cu noi toate năcazurile, ne știți și vă știm. Dreptu-i că ne mai suduie on domn ofițer, mai răcnește la noi, că așa cere să chiamă sărviciu, până nă-l întărești oleacă, omu nu sîmte. Da dumneavoastră, domnii ofițeri, știți că ne-am făcut datoria fiecare cum ne-o agiutat puterile și capul, iară cum or pierit unii or pierit și ceilalți, glonțu n'alege de-i domn ofițer ori leat prost. Deaceia și noi zicem, când ne-om întoarce și-om întâmpina iar prigoană și scârbă, la dumneavoastră să venim ca la un părinte, să ne luminați și să ne scăpați, ca pe unii care ne-ați văzut la treabă, când alții or stat și și-or păzit osul.

— Eah! Măi Stângaciule, clătină cu neîncredere din capul mic și rotund, soldatul Bocăneț. Aieste ni le spun domnii ofițeri acuma, că-s lângă noi și îndură alăturea de noi. Le spun și le cred, că multe gânduri bune pune omul la inimă în ceasul cel de cumpănă. Pe urmă, ne-om risipi pe la casele noastre fiecare și domnii ofițeri pe la casele dumnealor. Și-om uita câte-or fost și câte-or îndurat fiecare, iară domnii ofițeri au să fie niște *civili* pe la treburile lor, cu slujbele lor, și noi, ia niște țărani proști pe la plugurile noastre, cum am mai fost... Tu măi Stângaciule te-i întoarce iar la Primarele tău și dacă te-o prigoni iară cum te-a mai prigonit, te întreb eu pe tine Stângaciule, să-mi spui tu acuma îndată, unde ai să-l mai găsești pe domnu locotenent Ghenea și pe domnu locotenent Comșa, cine știe

pe unde, pe la Bucureşti şi prin alte târguri mari, să-ţi ajuture dumnealor ca să-ţi câştigi tu dreptatea ta? Dreptatea dacă nu eşti vrednic să ţi-o cauţi singur, slabă nădejde să vie altul şi să-ţi spuie: „Măi Stângaciule ori tu, măi Bocăneţ, am văzut eu că sânteţi nişte oameni necăjiţi şi vă belesteşte primarele vostru, care-i un păcătos măcar că tot voi l-aţi ales, şi el acuma-i slugă boierului. Şi-am mai văzut eu după aceia că jandarmii vă suduie şi vă mută căpriorii, şi că nu v'ajunge pământul şi alte multe ca aieste. De aceia m'am gândit eu să vin şi să vă scap din toate scârbele şi să facem o dreptate mare în ţară". Aiastă minune n'are să se întâmple nici odată, măcar de-ar coborî sfinţii lui Mucenicu pe pământ. Le-auzim noi nu-i vorbă la alegeri, când se desfundă buţile cu vin şi balercile cu rachiu, de ni se 'ncurcă minţile... Pe urmă am uitat şi noi care le-am auzit şi nu le-am crezut, şi-au uitat şi boierii care ni le-au spus şi tot nu le-au crezut... Mie 'n sat mi-o ieşit buhu că-s colţos şi obraznic. Bine, rămâi eu colţos şi obrasnic! Dară fiindcă-s colţos, jandarmu şi primarele mă lasă în plata domnului, şi findcă-s obraznic, iaca, dacă am să îndrăznesc să cer lui domnu locotenent Comşa să mai scoată oleacă pacheţălu ceala de iarbă rusească să mai duhănim o ţigarcă de tutun, domnu locotenent Comşa are să scoată frumos pacheţălul din buzunaru dumisale şi ne-om înfrupta măcar că spune: „Mare obraznic îi Bocăneţ aista, are dreptate domnu locotenent Ghenea". Şi m'oi înfrupta nu numai eu care-s obraznic, dară şi voi de pe delături, care se chiamă că nu sunteţi obraznici şi trageţi numa folos de la obrăznicia altuia. Aiasta scrie şi 'n cele patru Evanghelii ale lui Mucenicu: „Cere şi ţi se va da!"

Bocăneţ o luă înainte cu râsul şi râseră şi ceilalţi cu mare înveselire, întinzând mâinile negre, bătătorite şi sgâriate, după pachetul de tutun. Pe urmă fumară cu toată atenţia încordată la plăcerea fumului sorbit până în adâncul plămânilor, cu o gravitate religioasă.

Doi ochi sclipiră verzi şi fosforescenţi în întunericul tufelor de feregă.

— Aaista-i mâţa neamţului, săraca, spuse Bocăneţ. Piss-piss!... N'a pisica-pisica, pisss-pisss...

Pisica mieună slab şi se apropie câţiva paşi, dar nu îndrăsni mai mult.

— Are şi pui acuma: patru... Nişte adevărate sălbătăciuni, domnule locotenent. Mă întreb unde-o fi găsit lighioana motan, aici în pădurea asta!... se miră soldatul Stângaciu.

— Aiasta să se 'ntrebe Mucenicu, măi Stângaciule că el îi sfânt, vorbi Bocăneț. Mâța măi băiete, ca muierea... Par'că nevastă-ta, măcar că se plânge c'o rămas fără giungani, dară dacă o văzut și o văzut că tu de doi ani numa pe meleaguri umbli, crezi tu măi băiete, că nu și-o fi găsit și dânsa un motan?

Toți isbucniră în râs la năzdrăvănia femeii lui Stângaciu, care și-a găsit un motan; Stângaciu scuipă amărât în foc, la un gând care până acum nu-i venise.

Dar pisica nu se mișca. Sclipirile verzi priveau din întuneric la oameni, cu pornire să se apropie și cu teamă de vietate pe jumătate sălbătăcită. Când se dărâmase casa, pisica fugise. Pe urmă, în primăvară, apăruse din cineștie ce rătăciri, credincioasă ruinelor. Avea culcușul puilor într'o gură de sobă. Noaptea vâna păsările adormite în cuiburi și dădea târcoale zidurilor, ca singurul duh paznic al gospodăriei părăginite.

Radu Comșa se ridică.

— Haidem, Ghenea. Noapte bună, băieți!

— A fi bună noaptea, numai de ne-or lăsa nemții în pace, domnul locotenent. Pregătesc ei ceva, de tac de atâta timp de vreme.

Locotenentul Ghenea urcă alături, pe poteca în care luna vărsase tremurate ochiuri de lumină. Aerul era jilav, mirosul rășinei aspru. O pasăre deșteaptă foșni din aripi și piui somnoros.

— Ce zici, Comșa, de arătările lui Mucenicu? întrebă Ghenea într'un târziu, fără să mai surâdă a batjocoră.

— Incă o dovadă, dragă Ghenea, că fiecare caută după înțelegerea lui să găsească o interpretare acestor vremi neînțelese. Omul nu se resemnează numai să le suporte. Nici n'ar putea să le suporte... Mă întorc la ideia mea. Singura putere care ne ține pe toți aci, e credința că ceva din lumea din care am plecat se va schimba când ne vom întoarce. Și că are să fie și în noi, înlăuntru, ceva schimbat. Mucenicu vede isbăvirea lumei, după câte-a înțeles el confuz din Apocalipsă. Bocăneț ori Stângaciu, puțină dreptate, pământ și sfârșitul prigoanei din partea primarului. Dar nici unul nu se poate deprinde cu ideia că totul va fi cum a mai fost.

Ghenea se opri să răsufle. Undeva porniră răslețe focuri de arme. Se întețiră un timp. Tăcură iar. Mai pocni departe un glonț întârziat. Când din nou fu liniște deplină, Ghenea vorbi urcând.

— Avem de-acum o mare datorie, față de oamenii aceștia...

— Intr'adevăr Ghenea... Poate datoria noastră cea mare, are să înceapă numai după ce ne-om întoarce de aci... Dacă nu vom uita, cum se temea soldatul Bocăneț.

Şi amândoi urcară muntele în tăcerea ireală, cu vârful negru al brazilor scăldat de lumina albastră şi metalică a lunei, cu gândurile împovărate de hotărîri grele.

Intr'un loc tranşeia e apropiată de şanţurile nemţeşti numai cu o sută de metri, atât cât ţine un gât de vale. Pe urmă gardurile de sârmă se depărtează pe crestele culmilor, lăsând o spintecătură lărgită la mijloc, unde curge o aţă de pârâu. Din locuri apărate se poate vedea de la unii la alţii. Muntele din faţă e cu pădurea pe jumătate tăiată; a fost acolo un parchet; butucii răsturnaţi, roşii şi vineţi, putrezesc cu gloanţe înfipte în lemn. Alături însă pădurea ascunde şanţurile; brazii se văd în pâcla albastră ca în bruma de pe pielita prunelor.

Ochiul ascuns priveşte încordat să surprindă o mişcare.

E numai o mare tăcere, cum sunt furnicarele acoperite deasupra, neclintite şi mute, unde ştii că dedesubt mişună în galerii, fără istov, oştirea de furnici. Plesneşte arar un foc de armă: un cap s'a mişcat undeva. Dar tăcerea e după aceia mai nefirească.

Dimineaţa o baterie regulează tirul. Munţii se umplu de hăuitul prăbuşirilor în văgăuni. Improaşcă undeva un snop de pământ răscolit şi aşchii de stânci. Norii de fum se risipesc clătinaţi uşor de vânt, ca o pânză sură. In şanţuri oamenii caută unii la alţii, cu priviri neliniştite, cu urechea atentă. Gradaţii trec cu buzele strânse. Răspunde altă lovitură de tun. Ghiuleaua a trecut pe deasupra, spintecând aerul ca o bucată de postav sfâşiată. Apoi iarăşi tăcerea se cască. Nu e pentru astăzi. Oamenii mocnesc în şanţuri, cu spatele rezemat în pământ şi cu genunchii la gură. Numără ceasurile lungi, până la mâncare.

— Mă camarade, tu de colo, ia trece-mi şi mie capătul să-i trag numa un fum...

Vestea vine de undeva — nu se ştie niciodată cine a adus-o întâi — obuzul a lovit doi de la compania a cincea. Aduceau apă... Unuia i-a scos maţele. Mitru a Vădanei, cel pe care-l chema domnii ofiţeri să le cânte din frunză. Pe urmă, chiar unul care l-a dus, povesteşte în vremea mâncării; ţine gamela numai cu o mână, cealaltă e încă plină de sânge omenesc. Dar nimeni nu se miră, nici nu se mai scârbeşte; moartea şi-a pierdut misterul, pe unul l-a ucis glonţul într'un anume loc, ruşinos, când îşi făcea nevoile. Totuşi şi acela murise pentru ţară.

Locotenentul Radu Comșa privește de un sfert de oră, dincolo cu lăcomie, din punctul cel mai apropiat, printre păinjenișul sârmelor cu ghimpi. Nu se vede nimic decât marginea de pământ a șanțului din față, țărușii și împletiturile sârmei în care au rămas acățate bucăți de postav. Și vine miros de excremente și de putreziciune. Câte odată par'că se aud glasuri. Cineva a râs ori a răstit un ordin; nu se deslușește... Din locul acela, în noaptea de Paști, s'au auzit până târziu cântecele nemților. N'a tras nimeni. A fost un armistițiu tacit. Câțiva de aci, au aruncat pâini, dânșii au răspuns cu pachete de țigări. Bocăneț s'a ridicat în picioare pe muchia șanțului și le-a strigat: „Cristos a înviat, nemților!" „Adeverat, kamerad!" a răspuns de acolo un neamț gros cât un știubei, înălțat și el pe margine și salutând înainte, la dreapta și la stânga, cu casca. Pe urmă au întrat iar în borțile lor și s'au așteptat să se ucidă. Pe neamțul acela gros, l-a recunoscut Bocăneț mai târziu, mort de opt zile și intrat în putrezire, între șanțuri, după niște hărțueli fără urmare.

Radu Comșa privește și nu-și poate desprinde ochii. Așa sunt acum milioane și milioane. Pe mii și mii de chilometri. Așteptându-se. Pândindu-se. Și în alte locuri, de luni de zile n'a contenit focul, movilile de carne s'au grămădit pisate de tunuri, și alți oameni proaspeți dintr'o parte și alta, n'au contenit să curgă din isvor nesăcătuit.

In munte se văd câțiva brazi rupți de la mijloc, spânzură fâșii albe de așchii; câțiva drepți și înalți, despoiați de crengi par colonade dintr'un templu prăbușit. Ceva s'a mișcat? Par'că dintr'un punct, din țărâna șanțului din față, alți ochi îl privesc, tot așa țintă. Și dacă într'adevăr e un om, ce gândește acela? Il vede și ce gândește? Dece nu trage?

— Degeaba vă uitați, domnu locotenent. Nu mișcă nemții de-acolo să-i picuri cu ceară. Numai noaptea îi auzim cum cară și se schimbă și suduie în limba lor. Este unul care cântă din flaut. Tăcem toți și-l ascultăm. Iară când sfârșește, batem din palme și-i strigăm: „brava, neamțule!" Râd și ei de acolo și răcnesc vorbe de-ale lor, în nemțește. Cine să-i înțeleagă ce spun? Până când într'o zi s'o sfârși și cu flautul lui, și l-om arde c'o moacă la cap, că dacă-i inamic tot inamic rămâne...

— Domnu locotenent, vă chiamă la telefon.

In pâlnia telefonului se aude numai o sfârâitură continuă și pocnituri metalice: sfrrrsfrrr-pac-pac—sfrrrsfrrr-pac-pac...

Atât a înțeles întrerupt, printre bâzâitul firelor atinse: „Mihai Vardaru... un ceas... allo! un ceas... Aci Mihai Vardaru.., Nu se aude?... allo... așteaptă un ceas..."

Radu Comșa a așteptat și într'adevăr peste un ceas, Mihai Vardaru a apărut în bordeiu, cu casca pe ochi.

— Am venit să te văd... Să-ți aflu impresiile, rosti punând casca pe capătul patului. Sectorul nostru e aproape, trei kilometri în linie dreaptă, prin pădure... Am avut inspecție de la corp, un colonel francez. Am ieșit minunat... Două zile n'a mai urlat furiosul nostru... Aveți un bordeiu foarte bun, văd că există și cineva amator de gazete umoristice... își spuse mirarea plimbându-și ochii pe perete, unde Omir bătuse în ținte, ca o supremă rafinare artistică, foi ilustrate dintr'o revistă münchenează aruncată de peste șanțuri.

Mihai Vardaru vorbea repede, se ridica și se așeza iarăși, întrebând fără să aștepte răspuns, aproape așa cum vorbea Alexandru Vardaru.

Dar sub graba cuvintelor se ghicea ușor un neastâmpăr, ca un un gând alungat și revenind.

— Vrei să mergem puțin? Să ieșim de aci, e prea întuneric... Mi se pare de la un timp că niciodată nu mai este destulă lumină.

Radu Comșa coborî cu Mihai la „casa neamțului" unde ziua era liniște și soarele lumina poiana până târziu. Pe pajiștea verde, măruntă și densă, încinsă de hora brazilor, două urme de-un lemn care-a fost târât, păreau dungi lucioase trase cu o unghie uriașă pe-o catifea fină. Felia de perete rămasă în picioare, cu orbitele ferestrelor goale, arăta ca o față crispată în așteptarea celor ce-aveau să vadă încă după cele ce mai văzuse.

Se așezară pe-o treaptă de piatră, înaintea grădinei cu flori sălbătăcite, între buruieni și spini. Pisica își scosese puii la soare. Unul alb, se juca urmărind delicat cu laba mică pe pământ, umbra unei albine. O furnică roșie târa deandăratele cadavrul unei insecte de trei ori mai mare ca ea. Mihai Vardaru o împinse cu o crenguță subțire, dar furnica reveni încăpățînată să-și reia prada.

— Totul în natură e numai carnagiu, rosti încet Mihai, aruncând creanga și prinzându-și bărbia în pumni. Te apleci să privești cu o lupă deasupra unei palme de pământ, acolo unde ți s'a spus că e calmul măreț al naturei, și vezi numai distrugere. O insectă o pândește pe alta, o larvă atacă pe alta, tot e numai un continuu asasinat. Lumea e un cimitir nesățios.

Se ridică în picioare, ștergându-și fruntea albă și înaltă cu batista, rosti privind într'o parte:

— Știi că am ucis un om?

Indreptă îndată ochii în ochii lui Radu Comșa, lacom să-i citească o tresărire.

Radu bănui ceva din gândurile lui Mihai Vardaru şi spuse, ridicând din umeri cu un gest care voia să arate că el nu găseşte nimic de mirare:

— Dragă Mihai, acesta e războiul!

Şi mai târziu:

— Probabil ai să fii propus pentru decoraţie.

— „Acesta e războiul!"...

Mihai făcu doi paşi, se întoarse şi aşezându-se alături de Comşa, vorbi dintr'o suflare, fără să mai ridice ochii la el.

— Am omorât un om. Nu-l cunoşteam, nu-mi făcuse nici un rău, nici n'avea de ce să-mi dorească un rău... Purta numai altă uniformă. Era ca şi mine tânăr, purta ca şi mine uniformă de elev plutonier. Poate venise exact cu aceleaşi gânduri ca mine. Şi eu am întins revolverul şi-am tras. In două minute omul acela tânăr cum sunt eu aci, n'a mai fost decât un stârv. Un ochiu îi ieşise din orbită, fiindcă am tras un glonţ în cap. Părea că priveşte însângerat şi cu spaimă la mine... L'am îngropat. Il chema Kadar Istvan, din scrisorile din buzunarul lui, am văzut că era student la litere, pregătea o teză despre Petofi, se gândea cu îngrijorare la sărăcia lui care n'are să-i îngăduie să-şi ia un doctorat la Iena, când va fi pace... Acestea le scria către o soră a lui şi n'apucase să trimită scrisoarea. Şi mai era şi altă scrisoare, de la sora lui, cineştie ce fată nevoiaşă, care-i trimitea un pachet cu lucruri femeeşti, nişte batiste, lenjuri, o cutie cu erzaţ de cafea, zahăr, pachete de şocolată... Il întreba dacă poartă destulă grijă să nu răcească, adăuga alte amănunte familiare, un unchiu care a fost pe la ei, ce fac bătrânii, o verişoară care întreabă de el şi îl aşteaptă... Mi le-a tradus toate un camarad ardelean. Era o viaţă acolo care se pregătea şi eu am curmat-o. Cu ce drept? Ceia ce nu mai are întoarcere, nu se mai poate plăti, nici repara... nimic... un stârv... Şi m'am ascuns după aceia şi am plâns. Ofiţerii m'au felicitat şi maiorul... M'au chemat colonelul la telefon... Toţi se bucurau că am ucis un om. Acum îţi pot spune fiindcă nu-mi mai e ruşine: după ce s'au sfârşit toate, m'am ascuns şi am plâns. Pentru el şi pentru mine... Acum am înţeles ce este războiul.

Radu Comşa îi prinse mijlocul şi îl strânse lângă pieptul lui ca pe-un copil, fiindcă într'adevăr acum, buza de jos a lui Mihai tremura ca buza unui copil care-şi biruie un scâncet.

— Dragă Mihai, dacă nu trăgeai tu, trăgea el. Nu ştiu cum au fost împrejurările, nu mi le închipui, dar aceasta e cert: dacă l-ai împuşcat tu, înseamnă că altfel nu se putea... Te omora el.

— Tocmai aceasta e mai îngrozitor, vorbi Mihai. Tocmai aceasta

e... Ne-am întâlnit în patrulă. La noi este într'un loc distanță de doi chilometri între tranșee, niște viroage. Acolo ne-am întâlnit în mijlocul nopții, parcă ne-am fi căutat. Eu singur am cerut să fiu trimis... Altfel mergea un sergent cu trei oameni. Poate și el a cerut ca și mine. Numai ca să-și dovedească lui singur, că nu tremură... Veneau spre noi și i-am așteptat. Când le-am ieșit înainte, soldații lui au ridicat mâinele să se predea. Dar el le-a strigat în ungurește o comandă, și a întins mâna să tragă. Era cât mine de înalt, se profila perfect între doi copaci. Din două capete de lume am venit amândoi ca să ne căutăm acolo!... Am tras două gloanțe, unul după altul, a tras și el unul, mi-a șuierat pe la ureche. Când s'a prăvălat cu mâinele întinse, am simțit o mare bucurie, tot sângele din trup mi se ridicase în cap și în inimă. Înțelegi grozăvia? Am simțit o mare bucurie fiindcă ucisesem un om, eu care nu puteam strivi o furnică... Două gloanțe, unul în cap, unul în plămân...

— Vezi Mihai, singur recunoști că nu se putea altfel. Ți-a trecut glonțul pe la ureche, puteai să cazi tu în locul lui, stărui Comșa, dar fără convingere. Nu spuneai tu că în războiu nu există ucidere?

— Spuneam... spuneam! Ce spuneam erau lucruri înainte de aceasta. N'aveam de unde să știu. Nimeni nu poate să știe de departe. Toți rațonează, discută, expun teorii, exaltă. E ușor să crezi când iești departe, că numai tu deții adevărul... Acum am înțeles că războiul e o singură realitate: toți care-au ucis n'au să uite aceasta niciodată. Poate de aci numai mai e cu putință să vie o scăpare, aci stă singurul bun al grozăviei acesteia pe care o săvârșim cu toții. Când fiecare va avea mortul lui și amintirea aceasta va fi prezentă în fiecare act al vieții, are să se răstoarne toate minciunile, înțelegi, toate... Când am să mă întâlnesc peste un an, doi, zece, cu un imbecil care să-mi debiteze palavrele vechi de când lumea, am să-l întreb numai atât: Dumneata ai ucis un om? Dacă nu, te rog să nu-mi vorbești. Ești un impostor. Dumneata nu poți înțelege... Dar ce să ți le spun acestea?... Nu mai interesează acum pe nimeni. Poate altădată. Acum vreau numai să te rog ceva...

— Spune Mihai, îl îndemnă cu blândețe Radu Comșa.

— Iată ce vreau să te rog, șovăi Mihai. De atunci am o presimțire... Nu e așa că-ți vine să râzi?... Dacă se întâmplă ceva, uite, sunt aci două scrisori... Una pentru toți, pentru tanti Laura, Unchiul Pol, unchiul Alexandru, Luminița, pentru Cora și Ralu... Cum vezi un testament general... Poate o să râdem toți mai târziu, când vom scăpa și am să te rog să nu spui la nimeni!... Și mai este încă o scrisoare... Ai să mă ierți că nu-ți spun acum pentru cine. Dacă va fi să afli, ai să

afli atunci... In plicul alb se află alt plic cu adresa... Dacă se întâmplă ceva, rupi plicul alb și scrisoarea dinlăuntru te rog să o faci să ajungă la adresă... Nu te superi, nici că te rog atâtea, nici că sunt atât de misterios... Aci nu mai am pe nimeni...

Radu Comșa strânse scrisoarea cu adresa ascunsă, gândindu-se la Măgduța Dobreanu, fetița cu genele frizate și gura cât un *o* caligrafic.

Mihai dădu capul pe spate și respiră ca un om care-a urcat în fugă peretele unei prăpăstii. Sub ochi avea două dungi vinete, pe care nimeni nu i le mai văzuse până acum. Obrazul tânăr și copil, era supt, nările palide. Incercă să surâdă, dar zâmbetul fu ca al unui copil după ce-a plâns.

Se smunci de jos și strânse brusc mâna lui Radu Comșa. Făcu un gest neisprăvit de îmbrățișare. Porni repede deacurmezișul poenii, pe urmă printre trunchiurile drepte.

— Mihai! Mihai!

Radu Comșa se ridică să alerge după el, întrebându-se: „Unde pleacă așa? Unde aleargă copilul acesta?"

— Mihai...

Dar Mihai Vardaru era acum departe, din când în când numai tunica verde apărea și dispărea sub crengile joase.

Pisica adăpostită în ruini își târa puii mici, în gură, la adăpostul lor ascuns, fiindcă lumina apusului se retrăgea oblică peste munți.

Albinele se scufundau ametite în cupa florilor cu picioarele pline de polen. Și ele, în locul stupilor sfărâmați, își duraseră undeva, în vre-o scorbură, o gospodărie de mizerie. Fiindcă oamenii se ucid, nu însemna că viața nu trebuie să se lege mai departe.

La ceasul când se împart scrisorile, toate mâinile strâng petecul de hârtie avar. Se ascunde fiecare să rămână numai cu veștile lui. Unii silabisesc cu greu slovele șterse de atâta drum, acoperite de atâtea peceți. De pe frunți curg boabe de sudoare de truda grozavă. Un om care împinge cu umărul să miște un tun, luptă cu literile întortochiate cu neputința unui copil. Alții, cei care nu înțeleg de loc semnele misterioase, așteaptă să sfârșească ceilalți.

— Domnu caporal, fă bunătatea și cetește-mi și mie... Am primit oleacă de scrisoare de-acasă.

Există un soldat în plutonul lui Comșa, care păstrează necitită o scrisoare de două luni. O scoate din când în când, o răsu-

ceşte pe-o parte şi pe alta: hârtia s'a tăiat în patru bucăţi cum a fost împăturită. Cerneala e muiată de sudoare, într'un loc e arsă de ţigară. Nu îndrăzneşte ori nu vrea să lase să-i fie citită. Nimeni n'a înţeles. Când se uită la dânsa poate vede atâtea de acasă câte n'ar putea încăpea nici într'o scrisoare din lume. Epistola lui e în fiecare zi alta. In ea găseşte răspuns la toate întrebările.

— Ce măi Ghermănuţă, iar îţi citeşti corespondenţa? râde-a batjocoră, un sergent trecând pe lângă el după treburi.

Ghermănuţă ţine scrisoarea pe dos.

O strânge. Pe azi e destul.

Ceilalţi care ştiu carte, n'aşteaptă de-acolo prea multe bucurii. Frunţile se încreţesc pentru o jumătate de zi. Intr'un sat e molimă. Aiurea ruşii au ridicat fânul şi nu l-au plătit. Altuia i-a luat şi vaca. Vine şi vestea că a murit un copil. Omul priveşte undeva, în peretele de pământ. Nu glăsuieşte nimic, numai priveşte fără să vadă înainte. Oftează şi se răsleţeşte de toţi. Şi n'are măcar o ţigare.

Sunt unii care nu primesc niciodată nimic. Toţi ai lor au rămas dincolo. Când se împart scrisorile, îşi caută de lucru aiurea. Se întorc mai târziu, cu linişte silită, întrebând pe unul şi pe altul:

— Ei, ce-ţi scrie deacasă nevasta, Viţălarule? Au început să strângă şi pe la voi fânul? Şi copilul a dat Dumnezeu şi s'a făcut sănătos?

Fiindcă nu au pe nimeni, îndură pentru necazurile tutulor şi se bucură pentru bucuriile tutulor.

Sublocotenentul Stelian Minea nu mai are nici el de ce să aştepte cu neastâmpăr sacul cu veşti. Cere numai un ziar şi citeşte atent, dintr'un capăt în altul: listele de preţuri, anunţurile de morţi, ordonanţele, accidentele şi comunicatele de pe fronturile streine. Radu Comşa când se întâmplă să se afle cu scrisoarea în mână, înaintea lui, se simte jenat, nu vrea să-şi arate nerăbdarea. Deşi a recunoscut scrisul şi plicul Luminiţei, o strânge în buzunar cu indiferenţă prefăcută.

Sublocotenentul Stelian Minea înalţă fruntea bombată şi ochii miopi; de pe foaia gazetei cu cerneala mirosind a catran.

— Ce mai scrie în ziar, Minea?

— Nimic de seamă... Aceleaşi poveşti. De ce nu-ţi citeşti scrisoarea? Crezi că mai simt ceva? Crezi că n'am văzut cum ai strâns-o? Acum m'am deprins.

Radu Comşa se aşează pe-un butuc răsturnat, ochii aleargă lacom pe rândurile subţiri şi înalte. Stelian Minea în celălalt capăt

al butucului a lăsat ziarul să-i cadă. E cu obrazul în palmă, privește în iarba călcată de picioare, în mușchiul unde fuge o gânganie verde cu aripi metalice.

In bordeiu, un capăt de lumânare își pâlpâe sâmburele ofilit de lumină.

Radu Comșa întins pe patul de cetină urmărește umbrele lingând pereții de grinzi. Un greer țârâie stăruitor și continuu. A pus cartea la cap; una din cele trei nedespărțite. Dar n'o deschide. Locotenentul Ghenea lipsește. E la camarazii din altă companie, într'un bordeiu, unde unul și-a adus o damigeană de vin. Radu Comșa îl așteaptă. Gândurile multe s'au materializat par'că, îl apasă, e săturat de ele — simte nevoia altui om căruia să-i spună... Se simte mai bun, înțelege par'că lucruri pe cari nu le-a înțeles niciodată până acum... Să stai așa, cu ochii închiși, și să lași gândul să curgă cu toate ezitările lui, cu dibuirile din care se limpezește, și să știi că cineva ascultă.

Peste un ceas, Ghenea sosește vesel. Desbracă tunica, o svârle într'un ungher, se oprește în fața lui Comșa, crăcănat, cu mâinele în buzunarele pantalonilor, clătinându-se puțin.

— Păcat că n'ai fost, dragă Comșa... Un vin d'ala grozavul! Damigeana toată ziua ținută în pârâu... Rece ca ghiața! Pe onoarea mea: ghiață! Și tata Pleșea ne-a făcut o cafea de-a lui teribilă, dragă Comșa!... Pe onoarea mea: teribilă!... Ce voiam să-ți spun?... Asta e nostim... Voiam să-ți spun ceva și s'a dus... Insfârșit înțelegi: o cafea pă cinste...

Aprinde o țigară. Mâna cu chibritul joacă nesigur înaintea gurei și nasului până să poată da foc.

Se trântește în patul îngust, cu țigarea între degete, fredonând: „A fost odată un mic copilaș... a fost odată...“

După două minute, e aproape adormit. Restul țigării a căzut jos dintre degete, dar mai murmură agonia cântecului: „Dar după una... două... trei... patru,.. cin',.. șse..,“

Radu Comșa suflă în lumânare. Privește cu ochii deschiși în întunericul de păcură. E numai el și glasul continuu al greerului, ca un mecanism de ceasornic în gaura lui ascunsă din pământ.

A doua zi, locotenentul Ghenea, are el nevoie să simtă alături înțelegerea unui om.

— Dragă Comșa, mi se pare câteodată că vorbele sunt făcute pentru a ne disimula gândurile, nu pentru a le exprima... S'au uzat.

Le-am prostituat numai pentru trebuințele noastre vulgare și mediocre de toată ziua. Pe urmă când vrei să spui ceva care există în tine, mai subtil, mai intim cu ființa ta, cuvântul te trădează. Te trezești cu el, după ce l-ai rostit, paralizând tot ce-ți stătea pe buze... Ți se pare, uite că ar fi foarte simplu, să explici ceva unui prieten, să-i spui ce ai pe suflet... Ai tot aici, gata, lămurit, ca plicul unei scrisori pe care trebuie numai să-l deschizi și să citești... Și când dai ochii, ți-a înghețat toată pornirea fiindcă nu ai la îndemână decât cuvintele uzate care au trecut prin toate gurile. Astfel eu, dragă Comșa...

Dar acum Radu Comșa e cel care nu ascultă. Fluieră fără să-și dea seama când a început, melodia obsedantă; „Dar după una, două, trei, patru... săptămâni..."

Ghenea s'a oprit. Se uită lung, cu plictiseală la pereții de bârne, unde se află lipite ilustrațiile umoristice ale lui Omir. Intinde mâna pe poliță și apucă teancul de cărți sleite și cu colțurile rotunjite de atâtea mâini prin câte-au trecut:

— Hai mai bine atunci, să te fac un ecarté.

Pe urmă, într'o noapte batalionul a pornit iar la vale, pe drumul prăvălatec, de cară. A rămas sus numai o parte din regiment. Odihna se face din bucăți. E unul din puținile rigimente care n'au cunoscut refacerea!

— Scăparăm și de data asta de Friț! se bucură Bocăneț, pocnind dintr'o frunză. Iar om trece la baia noastră și ne-om spăla jâgul c'oleacă de sopon care miroase a său, și-om mai auzi iar glas de muiere... Ce zici, sfinte Mucenicule? Și tu te-i duce iar la biserică și-i trage iar nouăzecișinouă de mătănii pentru sufletele păcătoase. Numai de nu ne-ar fi a rău atâtea plimbări, c'am început să uităm crâșcarea de astă iarnă.

La casa mătușei Ilinca, și-a găsit și Radu Comșa ulcica cu flori țărănești, și ochii verzi ai lui Catrinel și muza de piatră albă, Erato, adusă desdedimineață de Omir, de la deal.

In fața ferestrei, firile lungi de nalbă până 'n straşină au înflorit: flori galbene, bătute și moi.

Privind, cu obrazul desmierdat de perdeluța subțire clătinată de vânt, Radu Comșa se întreabă cu ce se aseamănă mai mult, așa pufoase cum sunt: cu miezul de cozonac proaspăt, ori cu puii de găină abia ieșiți din găoace? Inspre el vine Catrinel, cu altă cămașă de zăpadă cu flori sînilii pe umeri, pe care nu i-a cunoscut-o și cu

catrinţa scurtă, despicată, lăsând să-i se vadă goale şi rotunjite ca fusul, pulpele până sus.

Îi râde, rupând o floare de nalbă şi ţinând-o în colţul gurei.

— Ce mai spun nemţii, de sus? arată cu capul spre munte.

— Ce să spună, Catrinuţo, Catrinel? Se pregătesc să vină într'acoace, fiindcă au auzit şi ei că baba Ilinca are-un drac şi jumătate cu ochii verzi... de mâţă! îşi aduse aminte şi adăogă.

— De mâţă? Biiine! Dară ştii dumneata că mâţa scoate unghiile când vrea?

Catrinel îşi arătă unghiile care n'au cunoscut niciodată ce e aceia manichiură.

— Şi ce-ai făcut în vremea asta, Catrinel?

— Am strâns fânu... Nu vezi (arătă spre stoguşorul de fân, clădit proaspăt şi netezit ca o jucărie, lângă şură). Am mai lucrat oeacă... Am mai tors... M'am mai gândit.

— Te-ai mai gândit? se miră Comşa. Şi la ce, mă rog, dacă se poate să ştiu?

— Aiasta nu-i grija dumitale.

— Cam ştiu eu la ce... Adică ştiu eu la cine, Catrinel.

— Ba nu-i mai ştii dumneata, măcar că multe mai crezi a şti.

Catrinuţa ciuli urechile, fiindcă i se păru că se aude mătuşa Ilinca dereticând pe undeva, pe-aproape.

— Fug, că mă vede mămuca şi-mi trage-o papară ca aceia...

— Va să zică dacă nu te-ar vedea, n'ai fugi Catrinel? întreabă Comşa cu o căldură de care s'a mirat singur, uitându-se prea lung la sânii ridicând în sfârcuri pieptul cămăşii.

Catrinel e cu obrajii învăpăiaţi, îşi acoperă pieptul cu mâna, răsturnând cu piciorul căţelul cu blană fumurie. Căţelul se ridică şi mârâie, iar se rostogoleşte. Roşaţa din obrazul lui Catrinel s'a risipit.

— Ţi-i drag tare, puiul ăsta de urs, cum văd? arătă Comşa spre căţel.

— Dacă zici că ştii atâtea, mă miră ce tot atâta întrebi!

S'a răsucit pe călcâie şi-a fugit. Căţelul aleargă după ea împleticindu-se, căzând şi alergând. Radu Comşa bate prea tare, cu încheeturile degetelor strânse pumn, în muchia pervazului. Durerea îi face bine. Aşa, încă, încă...

La popotă au apărut feţe noi. Mai întâi nevasta domnului Colonel. A venit numai pentru trei zile, ca să aibă ce povesti trei luni.

ce şi câte-a văzut, pe front. Colonelul e cu barba pieptănată şi mătăsoasă, cu ceva sărbătoresc în mişcările june şi galante, aşa cum vor fi fost când era sublocotenent.

Dar doamna Colonel are buzele prea văpsite, la colţul ochilor creţuri ca o gutapercă boţită, întrebuinţează o pudră viorie care-i face o mască de cântăreaţă pensionară. Râsul îi desveleşte gingiile vinete de deasupra până sus; niciodată Radu Comşa n'a putut suporta râsul femeilor care-şi arată gingiile.

— Dumneata, domnule locotenent eşti tot una cu avocatul Radu Comşa, care ia pe nepoata colonelului Pavel Vardaru? glăsueşte subţire doamna Colonel, tocmai din capătul mesei, tipărindu-şi cu mâinile de oparte şi de alta a tâmplelor părul, care e mai negru spre vârf şi mai decolorat spre rădăcină.

Radu Comşa simte roşaţa din obraz.. Toţi ochii îl privesc atent. Ghenea îl atinge pe sub masă cu vârful piciorului, şoptindu-i înăbuşit, tuşind în şervet: „Treci la raport, locotenent Comşa!"

— Da, doamnă Colonel! răspunde cu politeţă rece Radu.

— Am văzut-o de câteva ori. O ţigăncuşă foarte nostimă. A fost colegă cu una din ficele mele... Lumânărica, Candeluţa? Cum îi spune, domnule locotenent? Are-un nume cam fistichiu.

Cincisprezece perechi de ochi s'au întors curioşi spre locotenentul Comşa, a cărui logodnică se numeşte Lumânărica ori Candeluţa.

Radu Comşa priveşte cu mare atenţie faţa de masă: a observat o pată de sos şi alături cum pânza arsă de ţigare a fost ţesută savant cu aţă albă.

— Se numeşte Luminiţa, doamna Colonel! răspunde Comşa respirând greu, caşicum ar fi răsturnat un sac de pe umeri.

— Da, da Luminiţa! se bucură doamna Colonel, trecându-şi limba pe buze. Ştiam eu bine că are un nume ridicol. Vardarii au însă avere şi deputatul e un tip cu foarte mare trecere... Mă mir că nu e încă Ministru.

Radu Comşa a mozolit cinci cocoloaşe de pâine, pe care le clădeşte în piramide, le înşiră în figuri geometrice. S'a hotărât: până pleacă doamna Colonel are să se dea bolnav, nu mai mănâncă la popotă.

Colonelul a înţeles indiscreţia acestei anchete şi schimbă vorba.

— Să lăsăm aceasta, Sofi... Ştiţi copii, că guvernul Kerenscki începe ofensiva în Galiţia? Se apropie şi rândul nostru, una la mână. In curând vom avea şi o vizită de la marele cartier... Incep să ne viziteze, domnii... Două la mână. Aceasta înseamnă că se apropie domnilor, una la mână.

Căpitanul Ionescu e gata să întrebe:

— „Ce e aia una la mână?" dar se reţine şi surâde cu dispreţ: Ce e aia inspecţie? Ce e aia ofensivă? Să poftească aci...

A doua zi colonelul a apărut singur la masă. E posomorât şi barba şi-a pierdut strălucirea. S'a certat cu Sofi. Sofi a cerut să fie trimis la trupă Ion, fiindcă s'a purtat obraznic cu ea şi Ion va fi trimis la trupă. Iar Sofi pleacă mâini desdedimineaţă la gară, cu o zi mai curând de cât se aştepta. Colonelul fumează nervos, aprinde o ţigare printre feluri, trage câteva fumuri, o aruncă, aprinde alta. Toţi tac la masă şi sublocotenentul Stelian Minea a scăpat de astădată de supliciu.

La un moment, pe neaşteptate Colonelul, face o declaraţie neadresată nimănui:

— Ostaşul care se însoară e un măgar! Una la mână.

Talpa lui Ghenea striveşte pe sub masă piciorul lui Radu Comşa.

— E un măgar, Tomaziule! Ai înţeles?

— Am înţeles, domnule Colonel! afirmă aghiotantul.

— Ce-ai înţeles? Să-mi trimiţi un soldat în locul lui Ion. Două la mână. Pe Oţelaru. Oţelaru-i gospodărit. Un soldat însurat cunoaşte altfel rânduiala lucrurilor într'o casă, nu-i una la mână, un besmetic şi un zevzec... Pe Oţelaru să mi-l trimiţi!

— Pe Oţelaru, domnule Colonel!

Se aude un muscoiu albastru bâzâind, apoi aterizează ca o aeronavă pe mâna păroasă a colonelului atras de cineştie ce capriciu sau iluzie optică.

Colonelul încearcă să-l prindă cu cealaltă mână făcută cupă, dar muscoiul cu reflexe verzi-albastre ca de metal oxidat, a sburat şi acum descrie zigzacuri deasupra capetelor.

— Ce scandal e ăsta? exploadează Colonelul. E popotă aci, ori grajd? Ce caută muştele aştea aci? Poate să fie infectată, o... una la mână, o muscă de cadavru!

Căpitanul Ionescu se uită după musca de sus:

— Ce e aia muscă de cadavru? Am mai văzut noi d'astea!

Dar întrebarea o rosteşte în gând, pe figură se citeşte numai aceiaşi indignare nedumerită a Colonelului: Ce e aceasta, popotă ori grajd?

Locotenentul Ghenea profită că atenţia generală e îndreptată la viragiile muscoiului de cadavru, şi face semn soldatului să schimbe sticla de vin.

Astfel soldatul Ion, prin voința doamnei Sofi și cu aprobarea celui mai pașnic și omenos colonel de pe frontul armatei a doua, a fost trimis la trupă, direct la compania lui din tranșee.

După trei zile, un general, doi coloneli de stat major, un ofițer francez și unul rus, au vizitat trupa abătându-se de la regula de până atunci, care era să descindă numai la comandamentele de brigăzi, divizii și corpuri. Au sosit la vremea mesei, în trecere. Colonelul n'a lăsat să-i scape această fericită împrejurare. Bucătarul s'a întrecut pre sine însuși.. Cu altă dispoziție văd ochii care inspectează după o masă îmbelșugată.

Când Radu Comșa și Ghenea au intrat în baraca popotei, oaspeții erau dinainte așezați. Generalul în capul mesei, Colonelul la dreapta, pe urmă cei doi ofițeri streini și colonelii de stat major. Crengile de brad erau schimbate proaspăt, miroseau a rășină. Un steag românesc, unul rus și unul francez, își amestecau culorile. Apăruseră trei portrete mari încadrate cu benzi tricolore: Regele, Generalul Comandant de armată și generalul Berthelot. Colonelul îmbrăcase tunica nouă care-l strângea la gât, silindu-l să vâre din când în când arătătorul între guler și omușor, pe sub barbă. In dreptul inimei, când se pleca să asculte glasul generalului, se clătinau ușor două șiraguri de decorații, fiindcă Colonelul era ostaș ales și luptase întotdeauna brav. Ofițerul francez în tunica albastră de culoarea mării, întorcea tot timpul fața spre general, iar către ceilalți ofițeri din celălalt capăt al mesei, numai ceafa congestionată, pe care se vedeau deasupra gulerului cicatrici albe de furuncule. Fuma dintr'o pipă scurtă. Spunea cu răceală, verde, tot ce-i păruse până aci nemulțumitor, iar generalul român și ceilalți doi ofițeri superiori se grăbeau să zâmbească amabil, aprobând și căutând scuze. Glasul colonelului *Una la mână,* se îneca emoționat: mâna cu păr roșu pipăia sponcile gulerului să dea drumul cuvintelor. Numai comandantul rus, scotea cu poftă și cu un continuu surâs de satisfacție, de două ori din fiecare fel, îndrepta ochi disperați spre sticlele depărtate, când paharul dinainte rămânea gol: pe chelia rotundă răsăriseră boabe de sudoare, ca roua pe un dovleac turcesc.

Aliatul francez îl ignora. Dacă încerca să rostească ceva, îi reteza cuvintele, și atunci rusul se grăbea să-și lărgească buzele groase și grase de sos, într'un zâmbet umil:

— Nu e nimic. N'am zis nimic. Totul merge perfect, tot este cum spuneți!

Privirea căuta iar sticla:

— Mulţumesc, mulţumesc!... Prefer puţin coniac. Nu vin, coniac! Pe sub şervet, descheia nasturii tunicei şi dădea drumul la cătărămi.

— Nu vorbesc de disciplină! rosti cu asprime francezul netezindu-şi mustaţa blondă şi coborîtă à la Vergigetorinx. E o tiranie de creaţie boşă. Dar există o ierarhie care trebuie întreţinută şi un moral al trupei cultivat de ofiţer. Când soldatul ştie pentru ce luptă şi are încredere în comandant, iar comandantul îi dă el exemplul şi-i mai dăm şi armament, atunci nu ne temem de rezultat. Dumnealor au acceptat soviete: soldaţii discută şi aprobă ori nu ordinile şefilor. E o nebunie domnilor, e anarhia armată!

Comandantul rus îşi şterse cu batista năduşala de pe chelie, privind vinovat şi rugător împrejur:

— E o nebunie, domnilor. Recunosc: o nebunie şi e anarhia armată. Puţin coniac dacă se poate. Mersi. Mulţumesc foarte mult: într'adevăr o nebunie.

Francezul îi întoarse spatele, strângând din umeri cu dispreţ:

— Soldatul român e brav. Luptă la baionetă ca senegalezii. Acum când nu avem numai bastoane pentru luptă şi când ofiţerii români au învăţat cu o dureroasă experienţă că războiul nu e o manervă cu focuri oarbe, trebuie scumpii mei domni...

Colonelul asculta iritat dându-şi toate silinţele să pară încântat şi de perfect acord cu tot ceia ce aude. Francezul era el însuşi un militar priceput şi viteaz, luptase pe Somme şi la Verdun, toată misiunea franceză făcuse servicii netăgăduite armatei româneşti ajutând-o să învie din cenuşă, chiar în acest rigiment murise în luptă un ofiţer francez şi celălalt care-l înlocuise era acum în spital — dar de ce-i comparau cu Senegalezii?

Generalul din capul mesei răsucea cuţitul privind încruntat în tăiuş. Tăcuse aproape tot timpul ascultând: ştia că două lucruri nu-şi găsesc împăcare. Francezul era preocupat de victoria lui; tot ce se întâmpla pe orice front, aci sau aiurea, avea importanţă în măsura în care putea ori nu să aibă o urmare pe frontul de la Aisne, Verdun, Craonne sau Chemin des Dames. Românii aveau ochii şi gândurile adunate numai la ţara pierdută. Ei nu puteau fi ca Senegalezii; acum cu deosebire, când cu desnădejde se pregăteau să-şi ia ţara înapoi.

Când se ridică Generalul, păru absurd de scurt pe picioare, fiindcă avea trupul spătos şi voinic, iar cât stătuse pe scaun păruse peste înălţimea normală.

— Acum să mergem, să vedeți... Senegalezii! hotărî, zâmbind cu intenție, în mustățile mari.

Francezul pricepu, făcu un gest ca și cum ar fi voit să dea o explicare, dar scutură numai scrumul din pipă, lovind mâna dreaptă cu pumnul stâng. Rosti în locul cuvintelor ce voise să spună și-i păreau prea complicate:

— Trupele de culoare sunt dintre cele mai prețuite pe frontul occidental, fiindcă sunt dintre cele mai brave!

Generalul rus venea în urmă, ciugulindu-și fărămiturile de pe tunică. Una la mână, numai din ochi, expedie în dreapta și 'n stânga, ordine mute printre ofițeri.

— Ți-am spus Comșa, că vorbele sunt create numai să ne trădeze gândurile, nu să le exprime! rosti Ghenea mergând repede spre platoul unde era trupa. Toți avem pentru francezi dragoste și recunoștință, ca să vorbesc cum se spune în toasturi... Iar când încep o discuție, ai văzut? Ai văzut ceva mai stupid? Bietul nostru tătuc, am crezut că se sufocă în gulerul lui.

Tăcură fiindcă se apropiau de soldații aliniați, în tunici noi de doc albastru cenușiu, voioși și gravi. Gradații dădeau cele din urmă ordine răgușite.

Seara, masa la popotă a fost mai lungă. Inspecția ieșise bine, aci în rezervă și pe sectoare. Acum, se știa că toată armata întâia a părăsit zonele de refacere și se află gata pe frontul Siretului. Iar în flancul stâng al armatei întâia, spre Limpejoara, Mărăști și Mânăstioara, se pregătea o luptă grea.

— Pentru acest lucru, am să vă dau eu un banc număru unu, la tata Pleșea! declară locotenentul Ghenea. Și avem să mai uscăm și damigeana pe care mi-a adus-o leatul meu de-acasă. Mâine ne sgreptărâm iar la gropile noastre... De astădată nu mai știm când ne vom întoarce și cine. De bani și de damigeană nu mai avem așa dar deocamdată nevoie. Și mai bine să scăpăm de grija lor de cât să le lăsăm moștenire...

Locotenentul Ghenea vorbi și făcù. Dădu un banc numărul unu și se curăță de bani numărul doi. Eliberat de-o grijă, rămase numai cu a damigenei. Iar un soldat țigan, scârțâi din scripcă toate cântecele frontului; românești și rusești și chiar Madelon, dar cu deosebire „La Bacău... la Bacău" și istoria pruncului care după mai multe săptămâni, a învățat a da din mâni.

— Eu dragă Comșa, sunt un netrebnic! descoperi la un moment cu mare mâhnire Ghenea, privind cu ochii bulbucați în fundul paharului gol unde aflase că e un mare netrebnic. Eu am ceva aici pe suflet și nimeni nu știe. Eu am văzut de multe ori că vorbele nu ne folosesc, decât să ne facă pe lume mai singuri... Dar tot am încerc eu odată să-ți spun ție ceva. Până atunci să ne cânte brunetul acesta ceva de jale, un cântec rusesc. Eu mor după cântecele rusești. Duhnesc ei rușii a vutcă, a mahorcă, a ceaiu și a iuft, dar cântecele lor sunt divine. Am zis divine? Acesta e adevărul! Divine, dragă Comșa. Și de Stelian Minea acesta mi-e milă și pe el îl iubesc. El e ca un pui pierdut de cloșcă, trebui să-l strângem și să-l apărăm și să-l ducem înapoi la mama lui. Eu pentru dânsul și cu căpitanul Ionescu m'am certat; i-am spus numai două vorbe și m'a înțeles. Și el mă dușmănește acuma și mă paște, dar mie nici nu-mi pasă. Stelian puiule, vino să bei un pahar de vin cu tată-tău și să te pup pe frunte, ca pe-un fiu cuminte și ascultător ce-mi ești...

Stelian Minea își scoase ochelarii primejduiți și se lăsă sărutat pe frunte; gustă oțerindu-se un deget de vin din pahar.

— El nu știe să bea, că-i mic și necăjit! îl compătimi Ghenea netezindu-l pe cap, ca pe-un copil adoptat într'adevăr. El numai cu Bergsonu lui. Eu i-am dat dracului pe toți Bergsonii. Acum suntem toți niște brute și nici nu mai putem crede că am mai citit și noi cărți. Tată Pleșea, și pe tine am să te sărut.

L'a sărutat și pe tata Pleșea, care a venit cu linguriță cu care amesteca în cafea, să bea și el un pahar de vin și să se lase sărutat pe tâmpla căruntă, fiindcă Ghenea e pupăcios la chef și nu se cuvine a fi stricat gustul unui om la petrecere.

Tata Pleșea a trecut astăzi printr'o cumpănă mare. Colonelul francez, fiindcă i-a văzut pe piept semnul decorației franceze i s'a adresat de două ori foarte afabil, în graiul lui Corneille. Iar tata Pleșea care are numai vagi noțiuni de graiul lui Corneille, a răspuns de amândouă ori, gâtuit de emoție, un „Oui, mon Capitain!", retrogradare care l-a surprins foarte pe Colonel. Pe urmă a înțeles că tata Pleșea poate fi foarte bine un ofițer brav, cu toate aceste insuficiențe lingvistice; i-a strâns mâna și l-a bătut pe umăr, ca pe-un viteaz senegalez. Tata Pleșea povestește pentru a treia oară, cu linguriță în mână:

— Mă întreabă nu știu ce dracu, în franțuzeasca lui „Mon Capten!" și tututu și tatata și chescâvu și conmsicomsa. Eu răspund ca un tâmpit: „Ui mon capten!", par'că dracu mi-a luat mințile să

uit că-i colonel... El face niște ochi de idiot. Eu mă uit la el tot ca un idiot. Să-l ia dracu cu *chescăvuul* și *comsicomsaul* lui, că mi-a dat cafeaua în foc.

Pe urmă, în încăperea căpitanului Pleșea a fost numai fum de tutun și scârțâiala scripcei, și glasuri amestecate povestind tot ce se poate povesti de către oameni care de mult sunt despărțiți de ceilalți oameni.

Radu Comșa a plecat mai devreme acasă. N'a observat când începuse ploaia. Acum noaptea e plină de fulgere. Și apa potopește de sus gârlă. Pe prispă, sub streșina lată, o pată albă, neclintită. Se pleacă să deslușească ce e.

— Tu ești, Catrinel? întreabă cu mirare. Ce faci aci?

— Nimic... Ascult cum plouă, șoptește fata, ferindu-și fără voie, cu o tresărire, capul îndărăt, fiindcă s'a aprins brusc un fulger.

— Ai să răcești aci, drace! Du-te la culcare! vorbește tot în șoaptă Comșa, fiindcă în șoaptă vorbise și ea.

— Nu pot dormi... In casă e cald și mămuca horăie...

Comșa pune mâna pe zăvor să intre: „In definitiv, treaba ei! O fi așteptând pe cineva... Ce m'amestec eu?"

— Pleci mâine? întrebă într'o suflare ușoară Catrinel.

Radu a lăsat încuietoarea ușei:

— Da Catrinel, plecăm mâine. Și de astădată o să rămânem acolo mai mult.

Catrinel îl privește în sus la lumina albastră a altui fulger. O scutură frigul.

— Am auzit că începe iar de-acuma... Au trecut tunuri noi, multe și mari. Incepe iar...

— Aceasta n'o știe nimeni, Catrinel.

Tăcere.

Ploaia curge potop și din streșină sar stropi mărunți ca o pulbere rece.

— Bună seara, Catrinel.

— Dacă te duci, bună seara...

Radu Comșa a intrat. In tindă Omir doarme cu mantaua în cap, la pământ. In odaie începe să-și decingă curelele, pe gânduri, fără să aprindă lumina... Ce naiba o fi așteptând mâța cu ochii verzi a babei Ilinca? „Nimic... Nu pot să dorm. Ascult ploaia... Dacă te duci, bună seara." Cum: dacă mă duc?... Se apropie fără sgomot, s'o privească, plecându-se peste fereastra deschisă. Catrinel stă cu picioarele sub ea, cu mâinele încrucișate pe sâni, cu creștetul rezemat în perete, tocmai sub pervaz. Afară ploaia neagră e brăz-

dată de lumini întrerupte. Firile de nalbă ude se clatină sub potop şi în flacăra fulgerilor când se aprind, par cu florile lor, lumânări înalte şi împodobite de cununie.

Radu Comşa s'a lipit cu braţul şi cu pieptul de marginea ferestrei, s'a înclinat deasupra capului de dedesubt. Părul lui Catrinel miroase a fân plouat. S'a plecat mai tare. Mâna a atins obrazul care e neted şi rece ca pieliţa mărului.

Catrinel nu s'a ferit; degetele apasă numai mâna lui pe obraz. Acum obrazul s'a învăpăiat. Mirosul părului e de fân copt în soare. Capetele s'au apropiat, Radu îi ridică bărbia şi în luminile sfâşiate îi vede de sus în jos, un început de surâs fricos de vietate sălbatecă, nedeprinsă cu desmierdarea. Nu ştie, el a ridicat-o sau Catrinel s'a răsucit în picioare? gurile lor s'au găsit. I-a prins mijlocul. Are sânii pietroşi, ca fructele şi cămaşa e jilavă şi rece de praful ud al ploii. Dar unde s'a încleştat mâna, în sâni, e cald ca în miezul unei pâini coapte. Şi atingerea obrazului e netedă, cum nu şi-a închipuit, şi acum nu mai e rece, dogoare.

Ce stranie noapte cu fulgere mute! Nu tresare nici o bubuitură de tunet. Par'că e o noapte văzută de-un surd.

A ridicat-o în braţele tari. S'a sbătut, dar ce e sbaterea unei copile în două braţe tari care vor? A ridicat-o şi o trece uşoară peste fereastră, înlăuntru.

— N'ai să... N'ai să... geme încet Catrinel.

Radu îi astupă gura cu gura. Catrinel e moale în braţele lui, cu ochii închişi, de moartă. Radu se împleteceşte şi cu mâna liberă trage perdeaua să acopere fulgerile.

— N'ai să... N'ai să...

— De ce plângi, Catrinel? îi simte obrazul ud de lacrimi. Nu trebuie să plângi. Nu vreau să plângi.

Iar fulgerile albastre trec prin perdeaua subţire de pânză şi cataractele cerului s'au rupt.

A doua zi, Catrinel nu s'a văzut toată ziua în ogradă. Căţelu fumuriu scânceşte la uşi, o caută împleticindu-se pe poteca dintre troscot, la poartă şi la fântână.

— Ha? Că n'aud bine, măicuţă! răcneşte mătuşa Ilinca. Intrebi de Catrinuţa?... Că mai avem o leacă de fân peste vale... Nu ştiu ce-a pălit-o tuma az, să vadă de nu l-o mâlit ploaia...

Radu a început de două ori să scrie Luminiţei. Rândurile s'au împleticit de la început. Foile de hârtie au mers sub muşamaua

neagră să țină tovărășie altei scrisori începută de altă mână: „Dragă Elviro, sunt două săptămâni de când..."

Florile s'au vestejit în oala de lut smălțuit. Spânzură cu vârfurile plecate și unele s'au scuturat.

Noaptea, picioarele încărcate de noroi, se târâie greu, prin întuneric, spre înălțimile de acolo. Și Radu Comșa pășește cu fruntea în jos, nu numai din această pricină. Răsuflările urcușului se amestecă întrerupte cu sunetul bidoanelor atinse și cu ciocnirea armelor. Din crengi se scutură apa în pale; Comșa ridică fața să-i cadă stropii în ochi. Îi face bine această baie și nu scoate batista să șteargă obrazul ud.

In casa mătușei Ilinca, în odaia cu statuia Elegiei pe masă, Erato împietrită cu mâna pe liră, Catrinel la flacăra lumânărei, cu un ac străpunge ochii de pe fotografia Luminiței și cu cerneală îi sgârie o pereche de mustăți.

Cu mâna proptită în pământ, Radu Comșa ridică ochii peste butucul putred. Încă nu se vede nimic; abia e mai puțin întuneric decât adineori. Nasturii tunicei îi intră în piept. A pus din nou bărbia pe cotul întors, înfundat în lemnul descompus și ud, care se fărămițează sub apăsare. Mirosul iute de putreziciune și bureți îl amețește. A aținit și tresare... I s'a părut că doarme de mult, de la începutul lumei.

Dar ceasul cu fosfor de la brățară arată că au trecut numai două minute. Și întunericul abia e mai puțin opac. Acum se deslușesc trunchiurile verticale dinainte și umbrele de crengi, fantastic de neclintite. Cu ce are să biruie oare arșița aceasta din gâtlej? Mai adineori când a ajuns aci, a călcat într'o apă, la doi pași. Are să-și moaie buzele acolo, când va începe să se mai lumineze. Iar minutarul fosforescent abia înaintează. Mai este o jumătate de ceas până când vor sări cu toții să se repeadă. Un om a tușit și o umbră a trecut plecată pe dinainte, mutându-se dintr'un loc în alt loc. Verzui s'a aprins un licuriciu în mușchi, clipește neclintit și s'a stins.

Intunericul încă se mai destramă. Dimineața abia se încruntă vânătă din nori. Intr'o pânză de păianjen tremură suspendate câteva boabe diamantine de rouă. Și frunzele crestate de feregă, se văd acum brumate ușor de aceiași sudoare a nopții... Cât de ușor, de simplu, ce minuni divine ar fi toate, dacă n'ar ști că acolo!... Și setea aceasta de bolnav.

La stânga, departe, au început tunurile. Numără loviturile, își spune în gând: acesta obuzier, acesta de munte, acesta de la noi, aceasta de la dânșii.

Iar „dânșii" unde sunt? Așteaptă?

S'a ridicat într'un genunchiu, pe urmă în picioare. Nu recunoaște locul. N'a mai ajuns niciodată aci. De patru zile, de când înaintează și se retrag, smulgându-și și pierzând poziții, au mers oblic. Soldații se mișcă și ei; umbrele se confundă cu trunchiurile arborilor, dar tunicile foșnesc la fiecare mișcare aspru, fiindcă de patru zile de când le înmoaie prin noroaie și iar le usucă pe dânșii, s'au întărit scoarță și dacă unul s'ar desbrăca s'o arunce, haina ar sta singură în sus.

Incă zece minute.

Zorile turburi s'au răsfirat. Noaptea spânzură numai în crengile negre. Comșa înconjură ochiul de apă stătută. Nu e apă din care să poți bea. Apă verzuie și neagră, cu mătasă flocoasă plutind și cu broaște care au sărit speriate. Acum scot din mătreață numai ochii ficși și gurile lor rotunde și desgustătoare. Și e un om care-a căzut cu fața în jos, cu capul pe jumătate înfundat în nămol. Un mort. A crezut la început că e un soldat întins, așteptând. Casca e răsturnată în apă, pe-o coastă.

Dar e un mort. Uniforma e românească și e de sublocotenent. Lucește nou firul de metal alb pe umăr și numărul rigimentului.

Radu Comșa a pus genunchiul în pământ și s'a plecat să-l întoarcă.

Când trupul cu mâna țapănă s'a rostogolit cu pieptul în sus, atunci din mâl, cu scame de mătreață vegetală, cu un singur ochiu alb, fiindcă celălalt era scurs și din el spânzura o lipitoare și fugeau gângănii de apă, l-a privit stârvul copilului Mihai Vardaru.

Lipitoarea s'a desprins cu un spasm în trupul gras și vâscos.

Han!... o mână nevăzută i-a gâtuit răsuflarea. S'a rezemat de-un brad acoperindu-și privirea cu brațul. Mai târziu Radu Comșa avea să-și spună întotdeauna, că dacă mintea nu i s'a clătinat atunci, cum s'a temut, a fost numai fiindcă în clipa aceia au erupt brusc toate tunurile de la spate și soldații au sărit în picioare.

Minutarul se oprise pe ceasul, când două mii de oameni pe tot sectorul, porneau în năvală. Cea dintâi mitralieră germană clempăni. Pe urmă salvele gloanțelor. Pe urmă grenade. Iar pe deasupra încrucișându-se cu șuier, cu chiot, cu sbârnăit și cu prăbușiri, obu-

zele dintr'o parte şi alta. Un brad retezat la jumătate, se clătină cu aşchii sfâşiate, ca o jucărie de carton; vârful svârlit a rămas suspendat între alte vârfuri.

— Haideţi băieţi, haideţi băieţi!

In dosul unui trunchiu, când un om s'a adăpostit înainte de a se repezi încă un salt, se adună toţi turmă.

— Haideţi băieţi, haideţi băieţi!

Gloanţele se înfig în lemn cu un sunet ciudat, iar unul a intrat în capul unui soldat dealături de tot, ca o piatră svârlită în lut moale. Radu Comşa nu-şi aminteşte cum se numeşte soldatul, e din plutonul lui, eri a ştiut cum îl chiamă. Şi altul, necunoscut, din alt pluton, aleargă cu mişcări stranii, se împleticeşte, a scăpat arma şi caută să prindă cu mâinele întinse aierul; din gura căscată nu iese nici un sunet, numai sânge ca o panglică de catifea roşie şi când s'a prăbuşit a mai încercat să se ridice. L'a isbit cineva cu călcâiul. Dar pe celălalt cum îl chema? Cum îl chema? Radu Comşa aleargă torturat absurd, numai de această întrebare.

— Haideţi băieţi!...

Radu Comşa îl vede şi pe soldatul Bocăneţ fugind pe lângă el cu paşi răşchiraţi peste măsură, şi pe Mucenicu, cumpănind arma în mână fără să tragă, absent, mergând numai fiindcă merg toţi. Obrajii palizi şi uzi de sudoare rece, s'au înverzit în lumina de plumb. Radu Comşa îşi spune că acum toate inimile sunt golite de sânge, toată carnea e încreţită pe oase şi în toţi se cască nu frică, ci altceva necunoscut, o spaimă în afară de tot ce e omenesc.

Au dat într'un gol. Copacii au fost retezaţi aci. Gloanţele măturâ în plin. Au mai trecut alţii pe-aci, astă noapte ori eri. Sunt morţi neculeşi. Gloanţele îi mai ucid odată. De pe celălalt clin, înaintează altă companie... Căpitanul Ionescu păşeşte calm, cu ţigara în gură, întorcându-se din când în când spre soldaţii lui, deandaratelea. Cum a putut să-l urască? De ce-l urăsc toţi? Ei merg cu toţii într'acelaş gând, şi iată-l nu se ascunde, nu arată teamă, fumează şi păşeşte cu linişte nefirească. Poate surâde cu dispreţul lui care acum nu i-ar mai părea lui Comşa, nici lui Ghenea, nici nimănui, imbecil: „Ce e aia glonţ? Ce e aia moarte?"

— Haideţi băieţi, haideţi băieţi!

A ţiuit un roiu de gloanţe. Oamenii sar peste căzuţi, îi ocolesc. Dar nimeni n'aude ce strigă aceia. Un rănit îl apucă de picior şi Radu Comşa se smulge răcnindu-i ceva.

Pânza mitralierei a trecut pe deasupra şi oamenii au svâcnit mai departe. A călcat o mână, se întoarce din mers, nu era mort,

mâna mișca. I-a rămas în talpă senzația cărnei strivite. Sublocotenentul Stelian Minea, între oamenii lui, cu obrazul plin de noroiu și de fum, strigă cu glasul subțire; e cu fruntea enormă descoperită; mâna fluturâ goală. Și dincolo nu vezi ce e la dreapta, la stânga; numai știi că alții se sgreapțănă pe alte pripoare și cad sub altă răpăială de gloanțe, și aceasta se 'ntinde până la Siret și până la Dunăre.

S'au trântit toți. Pânza a trecut pe deasupra.

Un cap se ridică și se retrage îndată după o rădăcină, ca un melc în găoace. A lovit aproape un obuz care-a detunat urechile. Din pâlnia de țărână și pietre, înecată de fum, au împroșcat picioare și mațe. Radu Comșa își șterge gura de sânge, scuipă, i-a intrat în gură sânge de om; își privește mâna, a fost stropit de ceva vâscos și alb, poate creeri de om. Se târâie unul numai în mâini, cu gura oribil sfărâmată. Când a trecut pe lângă el, Radu Comșa l'a recunoscut. Soldatul Ion care-a fost trimis la trupă fiindcă așa a cerut doamna Colonel și acum nu mai poate striga, fiindcă nu mai are gură.

In marginea golului, cu ramuri împroșcate de gloanțe, atacul se clatină o clipă. Puștile răspunde de aproape. Trosnesc cu flăcări scurte granate. Acum sar peste trupuri cu uniforma nemțească și mâinele se întind ferindu-și fața; „Kamerad, kamerad!" Alții se văd în poala poenii din față. Se văd și dispar.

— Haideți băieți... Baioneta, băieți.

Au intrat din nou în pădure, unde adineori erau nemți și soarele s'a deschis deodată în lumini paralele printre vârfuri, ca într'un vitraliu. Soarele și cerul, și tot, e indiferent la tot ce fac aceștia.

Mitraliera a tăcut.

— Fug! răcnește Bocăneț, întorcând capul spre locotenent.

— Ce este? strigă Comșa ca un surd, fiindcă n'a înțeles.

— Fug nemții! Fuge Frițl își încarcă pușca din fugă soldatul. Fug de baionetă.

Dar altă mitralieră a început mai de departe, metodic. Doi răniți trec rezemați, cu clătinături stranii, ca doi oameni beți, împleticindu-se și rezemându-se de copaci.

Pânza de pădure a fost subțire. Din nou luminiș și gloanțele bâzâind subțire ca viespele.

In spate nu mai e nimic; răniți târându-se și strigăte în urmă de tot:

— Bran-car-dier! Bran-car-dier!

Ordinul trece din gură în gură.

— Măști! Săpați măști.

Şi gloanţele se înfig în ţărână, retează crenguţe, sar asvârlite din piatră, capetele cad în piept, unghiile se înfig în pământul care-a fost odată darnic şi bun. Peste capete focuri de baraj opresc rezervele. Radu Comşa îşi aprinde ţigarea, cât oamenii scobesc măşti, şi e preocupat de singura grijă să nu-i tremure mâna. Dar mâna are mişcări sacadate de păpuşă mecanică.

Seara au fost iar îndărăt. Incă odată atacul s'a frânt. Printre soldaţi s'au amestecat soldaţi necunoscuţi din alt regiment. Artileria românească trage cu puteri îndoite. Peste un ceas trebuie să pornească din nou. Ultima oară — să nu mai vină nici un om îndărăt. Colonelul îşi netezeşte nervos barba cu mâna stângă, fiindcă dreapta e strânsă într'un bandaj. Maiorul deşirat şi cu nasul lung ascultă ordinile fără să înţeleagă nimic, tot timpul a fost undeva unde nu l-a văzut nimeni. Acum a apărut, îşi freacă nasul şi începe vorbe neisprăvite. Colonelul îl priveşte de jos în sus, îi întoarce spatele.

— Domnule Colonel...

— Am zis! Una la mână. N'ascult nimic! Ai înţeles, domnule Maior? N'ascult nimic!

— Domnule Colonel...

Maiorul păşeşte răşchirat în urma Colonelului, gesticulând cu braţele lungi.

Colonelul nu-l ascultă. Se opreşte înaintea căpitanului Pleşea care-şi numără oamenii, îi pune mâna bandajată pe umăr.

— Iubite Pleşea...

— Dece, domnule Colonel?... Datoria. Nimic de cât datoria.

Se întoarce la numărătoarea lui: prezent, prezent, mort, rănit, mort, mort, mort, prezent, dispărut, rănit, rănit...

Când a sfârşit se duce şi îl ia pe Radu Comşa de braţ.

— Să mergem acum la Ghenea. Inainte de a-l duce...

Păşesc peste o movilă de cartuşe răsturnate, de unde un sergent împarte. Aproape s'a întunecat.

Ghenea e întins pe o brancardă. Alături căpitanul Ionescu mort, cu pieptul spart, cu tunica descheiată, lăsând să se vadă sângele care-a udat toată cămaşa şi a început să se înegrească. Dar pe obrazul alb, neatins, golit de sânge, stă scrisă o nedumerire: „Ce e aia moarte? Ce e aia obuz? Am mai văzut noi d'aşte..."

Ghenea deschide ochii. Vrea să surâdă, dar nici un muşchiu nu se supune. O schijă i-a trecut prin osul capului, la ceafă.

— Tată Ghenea... vorbește încet și greu, împleticind cuvintele. Ești și tu aci... Comșa?

Tace. Amândoi s'au aplecat s'asculte, fiindcă se aude acoperit de canonadă și de vaetele altor răniți. Un vârf de creangă de brad, cade de sus, legănându-se ca o cruciuliță verde.

Ghenea încearcă să întoarcă ochii bulbucați, spre dreapta, unde e întins trupul căpitanului Ionescu, așa cum a fost adus de sanitari. Nu poate, jos nu se vede, capul cade îndărăt.

— Nu te mișca Ghenea. Spune-ne nouă... Ce vrei tu, Ghenea?... întreabă amândoi, așezându-i mai sus ceafa udă de sânge cleios.

— E Ionescu? Acolo e el?

Amândoi dau din cap.

— Da... De ce?

Ghenea privește în sus, bradul care văzut de la poale spre vârf, pare nemăsurat de înalt, în cerul înserării de ireală albăstrime.

— ... nu vorbeam cu el... Știți că eram certați... Acum aș vrea.., dar e imposibil. Acum imposibil...

Căpitanul Pleșea îi mângâie postavul tunicei. Mustața sură îi tremură.

— Trebuie să taci... Ghenea... Nici o oboseală... Numai liniște... Acuși vin să te ridice. Ai să ai liniște și când ai să te întorci sănătos, bem iarăși din cafeaua noastră... Am să păstrez anume pentru tine... Cafea ca în vremurile bune...

Ghenea vrea să surâdă, la amintirea cafelei lui tata Pleșea, dar surâsul e numai în ochii albaștri și dilatați; mușchii obrazului refuză.

— E curios... tată Pleșea... Comșa. Auziți? E curios... nu simt nimic... absolut nimic... fără durere. Numai mâinele nu le pot mișca... nici picioarele... nimic. Uite vreau să strâng.

— Ghenea, te-am rugat să taci! vorbește cu asprime căpitanul Pleșea, punându-i mâna care spânzura pe marginea brancardei la loc, pe piept.

— ... să tac! Ascultați. Vreau să vă rog ceva. Pe tine, tată Pleșea și Comșa, pe tine... Am mai vrut odată... Ascultați? Dacă nu scap...

Ghenea închide ochii. Ce vede acolo nu e puterea nimănui să mai vadă.

— ... dacă nu scap, am să vă rog pe voi... Ascultați?... Eu am un copil. Am avut odată o dragoste... Ascultați? Nu știe nimeni... Ea n'are să spună niciodată... N'are să îndrăznească... Săracii nu îndrăznesc... Ascultați? Comșa, auzi?... E o fată săracă... nu trebuia.., Am un copil. Și voi, dacă nu scap, am să vă rog pe voi... Ce spu-

neam? Da, ea n'are să spună... Înțelegi, tată Pleșea?... Comșa, m'ascultă?... Ce-au să facă deacum, singuri? Am fost o canalie... Nu trebuia... Comșa!... Eu am un... Ce spuneam?.., A fost odată un mic copilaș... Nu asta... E cântec asta... Ce spuneam?.., Să-i scriți voi, să vă duceți voi la dânsa... Ascultați?... Imposibil. Ce spuneam?... Imposibil, nu-mi amintesc... Pleșea, Comșa, de ce-au tăcut tunurile?... Au tăcut acum.

Ochii căpitanului Pleșea și ai lui Radu s'au întâlnit cu același gând: „Tunurile n'au tăcut, bat încă mai tare. Dacă nu le-aude înseamnă... Și dacă moare, n'are să știe nici odată nimeni unde să *le* scrie, unde *să-i* caute..."

Plecați deasupra, aproape în genunchi, așteaptă. Dar locotenentul Ghenea nu mai clintește, întins acolo, cu fața în sus. Numai din ochi îi curg acum lacrimi mari, care se rostogolesc încet deoparte și de alta, până acolo unde e sângele baltă.

— Ghenea... Auzi? Ghenea!

Îl scuturâ amândoi, dar capul se clatină moale pe căpătâiul brancardei. Numai lacrimile continuă, mari, mute. Căpitanul Pleșea îi desface tunica. Ascultă. Casca i-a căzut jos, și căpitanul cu tâmplele sure ascultă inima care era tânără și s'a oprit. Nu mai respiră și totuși plânge, regretul ireparabil, dus dincolo de moarte.

Când s'a ridicat, căpitanul Pleșea, pășește undeva spre întunericul de sub brazi, smulgându-și un nastur de cât îl răsucește. Radu Comșa fărimițează în dinți, o bucată de scoarță de brad. Nu știe când a luat-o și de unde.

Dar peste cadavrul căpitanului Ionescu, nimeni nu s'a plecat. Se urcă numai furnicile roșii. Și noaptea i-a împresurat acum pe toți, iar o creangă lată de brad, se clatină încet, ca o apărătoare pentru somn lung.

— Bran-car-dier! Bran-car-dier!

Când au pornit din nou în noaptea pădurei de unde n'au fost strânse încă toate leșurile, un reflector îi primește orbindu-i cu lumină verzuie. Radu Comșa a văzut o clipă deșirându-se peste păduri, peste gropi, peste oameni târându-se pe brânci, peste tot ce e ireal și totuși aevea, a văzut deșirându-se halucinația lui Mucenicu, pasărea înălțată în cârligele ghiarelor de fer, să caște ochii, fără număr și nesățioși. In lumina rece, erau însă numai alți viermi târându-se și alții, unul lângă altul, mereu lunecând și căță-rându-se. Lumina s'a mutat încet... Toți bâjbâie iarăși numai în în-

tuneric, dar ochii se întorc hipnotizaţi acolo unde proiectorul tremură deasupra unui punct şi caută ca un deget într'o rană. Coboară de sus candela unei rachete. Din nou se distinge în flacăra sulfuroasă, ireal de aproape, fiecare spinare încovoiată şi fiecare armă. O mitralieră şi-a slobozit clănţănitul metalic neaşteptat de alături; cu tăiuşuri de aşchii granate se sparg.

Radu Comşa aleargă de la trunchiul unui copac la altul, răcnind oamenilor cuvinte fără legătură, strigăte care nu înseamnă nimic. Şi în clipa când îşi spune că o putere ascunsă şi bună, printr'o minune îl apără încă, ceva i-a trosnit în obraz şi în piept, un vid s'a deschis sorbindu-i suflarea, iar mâinele-au bătut deodată întunericul gol.

CAPITOLUL II.

IN INTUNERIC SE AFLĂ LUMINA.

Ca să cânte privighetoarea mai frumos, scoate-i ochii. Va crede că e întotdeauna noapte. (Sfatul păsărarului).

§ 1.

Îi conducea un sanitar fără capelă, cu obrazul roşcat şi stropit de pistrui, îmbumbiindu-şi din mers nasturii bluzei. Din când în când se oprea să mâture cu vârful bocancului, din praf spre şanţ, resturi de bandagii murdare de sânge, de iod, de puroi.

Alexandru Vardaru mergea alături, inspectând cu ochi severi aşezările. In urmă, Laura Vardaru şi Luminiţa în haine cernite — doliul lui Mihai.

Bărăcile de scânduri crescute în jurul spitalului erau spoite cu var. In alb fusese turnat ceva verzui: culoarea ostilă rănea privirea. Dar şi fără aceasta, privirea se posomora îndată ce drumeţul întâmpina aci mirosul de medicamente, de carne putrezită şi de murdărie omenească, după ce străbătuse câmpul cu fâneţă şi copaci, unde totul era încă simplu şi însorit, iar războiul părea la celălalt capăt al lumei.

Acolo sbura o ciocârlie în lumină, brazdele retezate de iarbă răsfirau mireasma dintotdeauna a fânului cosit. Se afla un lan verde de trifoiu, aşternut până la marginea unei dumbrăvi, şi verdele acela, crud, neted şi sănătos, dădea întregului şes înfăţişare de prosperitate bucolică. Stropise un ropot de ploaie numai până aproape, în şosea. Norii se lăsau spre miazăzi negri, iar peste toată întinderea se arcuise un curcubeu ireal: miracol de sub care aşteptai să răsară în sbor albul porumbel cu creanga măslinului. Sufla adierea răco-

roasă: în trifoiul ud luceau de cleştar boabele ploii. Omul uită că aproape se petrece ceva dureros şi ireparabil. Călca fluerând, smulgând un fir de iarbă inspicat, gândind la lucruri plăcute şi la nimicurile din care se înfiripă bucuria de a trăi.

Ajuns la adunarea aceasta de construcţii precare, de corturi vinete şi de căruţi cu crucea roşie pe pânze, ochii se turburau deodată şi un pumn cu unghii ascuţite strângea să înăbuşe inima. De ce toate acestea? Când au să sfârşească?

Şi sborul ciocârliei, şi mirosul de fân, şi lanul de trifoiu, şi curcubeul ireal şi toată lumina şi gândurile de adineori se înecau lipsite de sens. Şi lipsite de realitate. Realitatea era numai aci, singură, alta.

Iar paşii se târau greoi şi silnici, ca mersul ocnaşilor spre un capăt de drum unde nu aşteaptă nimic alt, decât aceiaş şi aceiaş resignare posomorâtă.

Trei bărăci de privăţi, cu uşile date în lături, lăsau să se vadă murdăria hidoasă, gurile circulare şi negre.

De sub o camionetă sanitară, fără o roată, lăsată într'o râlă, un mecanic vârât cu faţa în sus, numai cu picioarele afară, cerea răstit o piesă ajutorului îngenunchiat pe o foaie de cort.

— Nu aia, idiotule! Ţi-am spus nu aia, franţuzul, boule!

Boul îşi şterse cu mâna unsă obrazul asudat şi căută într'o cutie de scânduri franţuzul.

Pe împrejmuirea de arbuşti tunşi, cămăşi şi ismene întinse, de pânză groasă, arătau pete desgustătoare. Câţi-va convalescenţi desculţi, cu mântăli între umeri, se soreau tolăniţi pe un taluz, vorbind încet între ei. Nu se mirau că se află aci şi nu găseau nefiresc. Scăpaseră, şi acum uitau de unde scăpaseră, povestind amintiri care-i făceau să râdă. Şi râsul suna scârţâit şi absurd, ca hohotele din balamuc. Unul scria pe genunchi o scrisoare, muind după fiecare cuvânt un capăt de creion în gură şi privind îngândurat în gol. Le tăie drumul o găină, fugărită de altele, târând în plisc un tampon ud de sânge.

Alexandru Vardaru clătină din cap cu nemulţumire. Ce ordine e aceasta? Cum pot tolera atâta murdărie?

In uşa unui pavilion, un medic în halat apăru cu mânecile sumese, se uită iritat la civilii necunoscuţi, le întoarse spatele vociferând la cineva, dinlăuntru:

— Am spus că nu e permis! Până când porcăria aceasta? Ce face sentinela la poartă?

Trecură printre două şire de saltele întinse în praf, unde alţi

soldați, numai în cămașe, schimbau paiele dintr'o claie proaspătă. Toți se întrerupseră din lucru, cu gura coșului de pânză vânătă într'o mână și cu smocul de paie în cealaltă, să privească personagiile care sosiseră cu un automobil. Erau goi, părăși și murdari.

Mâna Luminiței tremură sub brațul Laurei Vardaru. Tanti Laura îi căută în ochi. Trivilitatea acestei mizerii o ofensa.

— De ce n'ai fi ascultat tu oare, Luminițo? Cuminte era să ne lași numai pe noi întâi...

Vorbind, duse la nări un flacon destupat.

Luminița, palidă, cu buzele strânse, scutură din cap, cu mișcarea de nerăbdare care altădată îi flutura părul tuns, acum adunat sup pălăria mică-neagră.

Intâlniră alt sanitar, cu un lighean de tablă, în care se afla un picior tăiat de sub genunchiu; alb ca o piesă anatomică, dar la încheetura labei cu lip uscat; picior de biet soldat, purtând încă și în moarte umilitoarea mizerie a tranșeelor.

Degetele Luminiței se înfipseră cu unghiile în brațul Laurei Vardaru. Tanti Laura simți că are și ea nevoe acum, de un braț să o sprijine.

Soldatul cu obrazul stropit de pistrui se opri:

— Aici este. Numai vă rog să vorbiți întâi cu domnu Maior... Altfel nu e voie. Nu e permis de câț după patru. Ordin!

Arătă cu mâna spre avizul bătut în ușă.

Alexandru Vardaru scoase carta de vizită, cu chenar negru:

— Dă-o domnului Maior. Spune-i că vreau să-i vorbesc. (Corectându-se)... Că îl rog să poftească să-i vorbesc puțin... Aștept aci sau să mă cheme înlăuntru.

Sanitarul intră, tipărindu-și bluza pe trup și părul roșcat pe frunte.

Alexandru Vardaru făcu câți-va pași. Se opri înaintea avizului. din ușă, scris de mână, cu cerneala violetă palidă și ștearsă, așa că nu se mai putea citi decât semnăturile și sigiliul. Un colț se desprinsese din cui și flutura. Alexandru Vardaru acăță colțul hârtiei la loc, să restabilească ordinea. Se întoarse. Privi lung la Luminița, îi desmierdă bărbia cu stângăcie de om nedeprins să mângâie:

— Ce-e fetița tatei? Ce-e fetița tatei?

Luminița surâse trist:

— Vezi că sunt tare, Papa. Trebuie să fiu tare... Radu...

Cuvintele se înecară în gâtlej. Privi înainte peretele care-i tremura în lacrimi. Era acolo iscălitura unui soldat, scrijilată complect, cu numele, comuna, județul, contigentul și rigimentul, ca o adresă

minuțioasă de răvaș, ca un apel disperat și naiv al unui anonim din marea mulțime, să-și cerșească partea lui de eternitate.

Îi ajunse gâfâind, Neculai șofeurul, cu mănunchiul de flori și pachetele de hârtii albe; tot ce socotise Luminița și tanta Laura că pot aduce puțină alinare unui rănit.

Luminița luă mănunchiul pe braț, ca pe-un copil apropiat de sân. Așeză frunzele între trandafirii învolți și garoafe, să fie un mănunchiu corect. Florile miroseau proaspăt și pur, ca orice flori crescute să înfrumusețeze viața oamenilor. Ele, pentru muribunzi și pentru iubire, erau aceleași flori, dăruindu-se cu egală nevinovăție în același parfum. Dar oamenii găsesc odată că sunt triste și altădată că la o fericire mai pot adăoga încă ceva, iar unei dureri că aduc îmbunare. Luminița înțelese întâia oară că nimic în viață, nici flori nici oameni, nu participă într'adevăr la ceia ce rămâne aci, închis și singur și inexprimabil, în suflete. Iar florile apăsară grele pe braț, ca trupul unui copil mort.

Lumina soarelui cernea decolorată prin nori subțiri — sfărmiturile cerești ale furtunei îndepărtate. Un stol de vrăbii sburâ sfârâind ca un pumn de plumbi din frunzele unui salcâm în frunzele altui salcâm. Ca jucătorii de cărți, Luminița gândi: „Dacă se întorc îndărăt, atunci Radu scapă; dacă se întorc înainte de a trece un minut, rănile n'au să-i lase nici o urmă grea; dacă nu sboară până vine doctorul, atunci... atunci..." Dar alungă gândul, cu frică să nu irite astfel destinul.

Maiorul apăru și vrăbiile nu se clintiră din salcâm.

Lucrase în spital de la șapte, era cu ochii injectați de oboseală, isprăvise abia acum, și ca să-și alunge leșiala din stomach, ceruse un pahar de lapte ferbinte. Sanitarul îi dăduse biletul deputatului Vardaru tocmai în clipa când deșerta paharul. Uitase să se șteargă la gură în grabă, și pe mustățile rare și sburlite, de pisoiu, rămăsese o dungă de caimac. Alexandru Vardaru îi vorbea, neputând să-și desprindă ochii de la pata de pe mustăți. Maiorul răspundea cu privirea la cele două femei în haine cernite. Cunoștea numele lui Alexandru Vardaru din ziare și din desbaterile parlamentare, știa că este un personagiu puternic, se grăbi să se arate cât se poate de îndatoritor; dar cum avea printre camarazi faima de Don Juan irezistibil, nu putea lăsa fără ochiade focoase frumusețea și distincția doamnelor în doliu.

Alexandru Vardaru îl luă de braț, ducându-l câțiva pași, să-i ceară fără înconjur, departe de urechile femeilor, știre sigură, dacă rana ori rănile locotenentului Radu Comșa sunt grave și în ce măsură.

Inainte de a răspunde, maiorul duse o mână la mustață, gânditor, privindu-și vârful cismelor. Mâna atinse pata de lapte, tresări, se uită la degete, își aminti, roși și scoase îndată batista, frecându-se apăsat și cerându-și scuze, cu un surâs care-i sburli mustățile înainte, ca la pisoi, când cască:

— Ne abrutizăm aci, domnule deputat... De cu noapte, tăiem, pansăm, operăm... Adevărați casapi! Ingrijind de alții, uităm de noi, domnule deputat.

Dar Alexandru Vardaru respiră ușurat; de la început îl persecuta gândul cum să-i spună și nu găsise momentul. Scăpase însfârșit de obsesie. Totul îi păru de acum înainte mai simplu.

Medicul povesti. Rănile erau grave desigur, dar nu de moarte. Trei, de granată: la piept, la gură și la ochi. Ochii probabil să scape intacți, acum sunt înfășurați complect să nu străbată lumina. La buze va rămâne o cicatrice fără importanță. Complicată doar rana de la piept: plămânul perforat, două operații una după alta abia i-au scos așchiile din coastă, dar criza a trecut, a fost bine îngrijit la ambulanță înainte de a ajunge aci. Și este un organism robust — un om tare. „Sângele lucrează mai sigur decât biata noastră știință!" — încheie cu modestie maiorul, continuând să-și șteargă în răspăr cu batista, mustățile rare, deși acum nu mai avea ce.

— Să vă conduc... Doamnelor, dacă permiteți...

Maiorul o luă înainte. Luminița își auzea svâcnelile inimei.

Toate privirile din paturi se întoarseră lacome, fiindcă orice vizită era un eveniment. Mâini golite de sânge, trăgeau repede păturile deasupra. Unul îndreptă ochii desnădăjduiți și rugători spre un infirmier să-l învelească — în locul mâinilor avea două bonturi înfășurate în bandagii groase, prin care pătrunsese ser gălbui.

Luminița trecu în revistă rândurile de paturi: nici aci, nici aci, nici aci.

Radu se afla în colțul cel mai întunecos, dar să fi fost în cel dintâiu pat și nu l'ar fi recunoscut. A înțeles numai fiindcă acolo s'a oprit maiorul.

Locotenentul Comșa era numai o momâie de vată. Luminița își închipuise clipa aceasta altfel: avea să-l găsească dormind, ori citind, ori privind cu ochii în tavan. Avea să vină tiptil lângă el, în vârful picioarelor, să-și apropie buzele de buzele lui, de frunte, de ochi.

Capul întreg înfășurat în bandagii; atât, în dreptul nărilor și într'un coiț al buzelor două tăieturi circulare în vată și în tifon, să lase aierul.

Soldatul Omir, în picioare, la căpătâiul patului, îi pândea fiecare mişcare, cu ochi credincioşi de câine. Pierduse altădată un stăpân. Era hotărît, pe acesta să-l apere cu toată îndârjirea. Făcu un pas înainte când se apropiară, caşi cum aveau să i-l ia.

La sunetul paşilor, mâinele lui Radu Comşa pipăiră marginea păturei. Auzia surd prin fâşiile încrucişate peste urechi. Aşteptă. Ştia că paşii se opresc întotdeauna sau înainte de a ajunge la el, sau trec dincolo. Nu era ora pansamentelor.

Luminiţa îi prinse mâna, nu ştiu ce să facă cu ea, o duse la buze. Laura îşi deschee şi îşi închee nasturii mânuşilor. Alexandru Vardaru citi inscripţiile foii de observaţie. Medicul avu deodată altceva de făcut, la patul bolnavului de alături. Soldatul Omir, întinse gâtul să-i plesnească vinele.

Luminiţa se plecase deasupra vălătucului de vată, acolo unde trebuie să se afle dedesubt ochii. Străbătea un miros farmaceutic. Şopti înecată:

— Sunt eu, Radule... Eu, Luminiţa.

Se mişcară numai mâinele pachetului fără figură. Cu amândouă, bolnavul duse la gură, într'o convulsie, pumnul Luminiţei, dar sărutarea fu numai o atingere uscată şi moale, de pânză.

Soldatul Omir, ascunse sub pat vasul de sticlă cu lichid gălbui.

— Radu...

Când a păşit aci, Luminiţa ştia că are să-i spună atâtea câte a gândit de două zile de când a aflat, şi câte nu s'ar sfârşi într'o noapte. Din toate, nu găsi decât desmierdarea mută a mâinelor cu sudoare rece şi numai un cuvânt repetat:

— Radu... Radu...

Pe dosul palmelor căzu caldă o picătură, două, mai multe. In faşele albe, Radu Comşa murmura şi el un singur cuvânt indistinct. Poate numele Luminiţei, poate altăceva.

Bolnavul din patul dealături se întoarse cu faţa la perete.

— E şi Papa... şi tanti Laura.

Degetele lui Radu Comşa căutară în gol, cuvintele erau numai bolboroseli. Ochii dinlăuntru nu vedeau decât întunericul în care se aprindeau şi se stingeau constelaţii ca dintr'un adânc de pământ.

Alexandru Vardaru îi puse palma pe umăr, o retrase îndată, fiindcă dădu peste alte faşe şi îşi aminti spusele medicului, că rana de la piept e cea mai grea. Glasul îi tremură un moment numai, nesigur. Pe Radu Comşa îl iubea, iar de la moartea lui Mihai, ceva din toată asprimea se mlădia câteodată.

— Radule... Dacă sunt aci... dacă suntem aci, nu e pentru vorbe.

N'are sens să-ți spun ceia ce se repetă de obiceiu: curaj, țară, recunoștință. O singură grijă există acum pentru noi toți: să te avem sănătos mai curând. Pentru aceasta voința face cât cel mai miraculos medicament. Am venit să-ți întărim această voință și această încredere. Să înțelegi că la cele ce suferi tu, participăm și noi. Nu ești singur. Aceasta e tot ce-am venit să-ți spunem...

Mâna cu degete scurte și tari, strânse mâna lui Radu Comșa. Își șterse obrazul cu batista. Mai multe nu știa să spună. Nu era om pentru condoleanțe și tandrețe. Și observă că unghiile lui Radu Comșa nu sunt tăiate și sunt murdare. Îi făcu semn mut lui Omir, cu degetele mișcate foarfece în jurul unghiei arătătorului, că trebuie să le taie numai decât.

Laura Vardaru îl dădu ușor la oparte. Ea știa să vorbească altfel cu răniții, nu călca întâia dată într'un spital. Se așeză pe marginea patului. Mâna grăsulie dar lină atinse bandajul. Îi așeză altfel capul pe pernă, așa că îndată greutatea de plumb se destinse și respirația fu mai liberă. Îi spuse, plecată peste obrazul ascuns, cuvinte fără însemnătate și simple, dar care aduceau lumină în ochii astupați fiindcă deșteptau interes pentru măruntele gesturi ale vieții. Amănuntele cele mai vulgare: pansamente, mâncare, băutura care răcorește, spălat, toate luau importanță neasemuită și încetau a mai fi vulgare.

Îi pipăi dedesubt fașele de la piept, spuse că vor aduce a doua oară, când vor veni, cerșafuri, saltea, alte perne mai moi. Dădu deslușiri lui Omir ce trebuie să facă. Știa că bolnavul redevine un copil cu toate poftele și mulțumirile inocente ale unui copil.

Luminița, de cealaltă parte a patului, cu un foarfece de pansamente, galant oferit de maior, îi tăia unghiile rotunzindu-le, și îi strângea într'un tremur degetele deșertate de sânge. Întorcea ochii de la butucul de bandaje: nu mai putea să-și închipuie cum e dedesubt figura lui Radu, cum a fost altădată.

Nici ochii, nici buzele, despre care unchiul Pol spunea că sunt de cadână, nici privirea care-o înfășura ca o îmbrățișare fluidă, nici surâsul desvelind dinții albi. Era numai un pachet de pansamente, cu două găuri oribile la gură și la nări, ca într'o mască de scafandru, o mumie neclintită exalând miros de desinfectante și onguente.

Iar Radu Comșa, strângând degetele Luminiței, ascultându-i glasul surd, nu-și mai putea chema în întunericul lui din ochi, populat de constelații negre și roșii și verzi, chipul cel adevărat al Luminiței.

Odată în mijlocul unei fraze, Laura Vardaru pomeni numele lui Mihai. Se opri.

Mâinele lui Radu Comșa se sgârciră așteptând. Știau. Nu? N'avea

cum să înțeleagă din hainele negre că aflaseră, fiindcă el nu putea vedea aceste vestminte de doliu. Și în ochii care nu isbuteau să reconstituie figura Luminiței atât de apropiată și totuși pentru el indecisă ca o fantomă în crepuscul, se căscă monstruos de amănunțit toată oroarea clipei când l-a întors pe Mihai cu fața în sus, cu fața lui tânără putrezită de apa stătută și cu lipitoarea spânzurând în orbită. Figura Luminiței, alături, nu mai avea pentru el ființă aevea; dar capul lui Mihai cu mâna țapănă deasupra așa cum părea că se ferește de lumină, cu singurul ochiu alb privindu-l înspăimântat și cu celălalt supt de viermele desgustător, îi era atât de aproape și întreg și prezent, încât s'ar fi părut că fașele bandagiului le-au împreunat capetele alături, unul în fața celuilalt, să se atingă și să nu se mai poată părăsi.

— ... când ne-a scris ultima oară, bietul Mihai, reluă tanti Laura cu un suspin.

Așa dar știau. Nu va fi nevoit niciodată să le spună că el l-a găsit și cum l-a găsit, în mâlul muced cu viermi. Pentru toți ceilalți, va rămâne numai amintirea copilului, când roșind cu sfiiciune de fată, când neliniștit de atâta viață câtă îi înfierbânta vinele de sevă. Numai el singur are să știe în această lume că ochii aceia au putut să fie altfel, spăimântător de cum pot să fie altfel aceiași ochi care au râs, au privit și cu atâta sete se pregăteau să se bucure de minunea de a trăi.

Își aminti scrisorile. Le avea aci, undeva, strânse de Omir.

— Omir!...

Soldatul se plecă lungindu-și gâtul. El doar mai înțelegea ce bolborosește în legăturile lui de vată, locotenentul.

Scoase cutia în care se aflau toate scrisorile. Luminița recunoscu plicurile lunguiețe, cu scrisul ei. Radu Comșa pipăi cu mâinele oarbe până găsi cele două scrisori ale lui Mihai. Încercă să explice, dar cuvintele nu isbuteau. Scrise cu un creion, pe nevăzute, tremurat și stângaci ca literile unui începător, pentru Luminița: plicul alb să-l deschidă ea singură. Să-l dea la adresa dinlăuntru. E dorința cea din urma a lui Mihai.

Ca și Radu Comșa, Luminița fără să știe ce nume stă scris pe adresa cu atâta grijă ascunsă înlăuntrul plicului, se gândi îndată la ochii cu gene frizate și la obrazul de miniatură al Măgduței Dobreanu. Și toată dimineața de astă iarnă, cu zăpada neclintită în depărtări, drumul cu sania spre Chioaia cu arborii ninși ca giganți madrepori albi, nebuniile lui Mihai, nebuniile ei, atâta viață care părea eternă se stinse în scrum. Numai atât timp a trecut și atâta noapte s'a lăsat acum peste toate. Erau adunați aci, gândeau cu toții

la aceasta, dar gândul rămânea înlăuntru deşi a-l rosti ar fi însemnat singura îmbunare a durerii uscate în fiecare. Iar când tăcerea se rupea, cuvintele sunau indiferente şi streine, ca să exprime deşertăciuni.

Alexandru Vardaru îşi cercetase decâteva ori ceasul cu nerăbdare. Luă iarăşi la braţ pe maior, ducându-l până în fundul sălii. Ceia ce voia el — şi voia cu un ton care îndată îl convinse că nici nu s'ar putea altfel — era ca locotenentul Comşa să fie mutat imediat, din sala aceasta comună într'o cameră mai mică şi singur. Aceasta până când va putea suporta drumul să fie adus la Iaşi. Va veni iarăşi peste câteva zile. Va trimite până atunci pe cineva cu cele trebuincioase bolnavului. Nu se îndoia că rănitul va avea tot timpul o îngrijire specială. Apăsa pe cuvântul „specială", cu un drept care nu admitea replică. Se punea la dispoziţie în schimb, să facă tot ce se poate face pentru spital. Şi-a dat seamă că sunt lipsuri, ştie că nimic nu se face niciodată dacă nu e cineva să forţeze uşile. Lui îi erau deschise toate.

Alexandru Vardaru să fi vrut, n'ar fi nimerit mai bine slăbiciunea maiorului.

Medicul îngrijea eroic de bolnavi, era un hirurg priceput şi neobosit dincolo de faima lui de Don Juan; dar cu o pasiune de maniac, tot timpul liber şi-l trecea expunând în dreapta şi-n stânga cum înţelege el să fie organizat un spital în apropierea frontului. Era celebru cu aceste proecte. Inainta cereri, devize, planuri, memorii, care călătoreau de la un birou la altul cu numere, rezoluţii, parafe şi peceţi, până când adormeau într'un dosar. Nu scăpa nici o inspecţie fără să ceară îmbunătăţiri după o listă întotdeauna la îndemână, modificată, adnotată, complectată în fiecare zi cu alte observaţii. In aşteptarea acestor modificări hipotetice şi îndepărtate, gospodăria spitalului suferea îndestule lipsuri care s'ar fi putut îndrepta fără nici un raport şi fără nici un memoriu. Medicul nu le vedea: el avea ideile lui.

Alexandru Vardaru nu scăpă până la uşa automobilului:

— Am să vă trimit numărul memoriului, domnule deputat... Şi o copie. Am păstrat o copie... Să poftească domnii aci, să constate la faţa locului... Toată speranţa domnule deputat e în dumneavoastră. Vă trimit o copie bătută la maşină.

Alexandru Vardaru privi lung, cu desaprobare, găinele care trăgeau din două capete de bandaj pline de sânge. Maiorul îi urmări privirea. Înţelese şi tăcu deodată, smulgându-şi mustăţile de pisoiu.

Luminiţa se ghemui între Alexandru şi Laura Vardaru, cu palmele desfăcute în sus, pe genunchi. Cu ochii goi.

Nu. Nu era aceasta. Altfel își închipuise. I-a strâns mâinele mult să-i simtă sângele, i-a ținut capul enorm lângă pieptul ei... I-a tăiat unghiile — ridicolă mărturie de iubire. Nu putea fi aceasta, tot. Nu i-a rostit nimic din câte și-le spusese atât de limpede și cald, astă noapte, și în cealaltă noapte, de când a aflat, și tot drumul până aci... Iar el, numai a bolborosit nelămurit. Ceilalți răniți au figura liberă, ochii... In ochi atâtea se pot citi!... De ce tocmai el? Inchise pleoapele să-și amintească cum sunt ochii lui Radu și buzele. O scuturâ un fior.

— Ce e, Luminița? o strânse mâna caldă a Laurei Vardaru pe după mijloc.

— Nu știu, tanti... Nu mi-am închipuit așa... o podidiră lacrimi repezi.

Automobilul intră în dumbrava rară, unde se sfârșea câmpul de trifoiu, cu verdele jilav, care dădea șesului înfățișare de prosperitate bucolică. Neculai, ținu dreapta de tot, alături de șanț, să treacă pe lângă un convoiu de camionete sanitare. Pe urmă, scăpată la drum liber, mașina țâșni într'un uragan de praf.

Nu e aceasta. Nu aceasta am așteptat! — gândea și Radu Comșa, în mormanul lui de vată. Era acum desnădăjduit de singur în întunericul bandagiilor. Ar fi vrut să doarmă, să nu gândească nimic, să uite ca într'un început de moarte.

Alături se afla un rănit, a înțeles de la început, din vorbele medicilor, că e ofițer de artilerie, un rănit care doarme tot timpul. Când se trezește, nu găsește nimic mai interesant decât să povestească ce a visat. Absurd, uită realitatea pentru a trăi incoherența vedeniilor din somn. Are desigur o rană grea; de trei ori l'au dus la masa de operații. Despre aceasta nu pomenește nimic. Nici nu se vaetă. Acum două zile i-au tăiat un picior. A tăcut toată după amiaza, copleșit de amețeala cloroformului care ajungea până la el, miros fad, prin căptușeala de vată. Pe urmă, când s'a deșteptat, a început să povestească imediat, cuiva, care îl asculta:

— Să vezi ce nostim... Am visat că eram pe marginea unei ape ape foarte mari, într'o pădure în vegetația necunoscută. O pădure equatorială... Am mers mult, până să găsesc un loc bun de coborît, fiindcă malul era înalt și râpos... M'am desbrăcat, am intrat în apă, era o apă caldă și plăcută, cum e apa de vară... Am început a înota spre o insulă de la mijloc, unde se vedea un șir de palmieri, cu smocuri ciudate de frunze în vârf... Deodată apare o femee înotând lângă mine și începe să râdă...

Rănitul se oprea să râdă și el, la amintirea râsului cu care

l-a întâmpinat femeia din apă. Nenorocitul nu mai are un picior, nu poate merge, se va târî toată viața într'o cârje, nu poate înota, și el visează că merge și înoată, și acestea sunt singurele lucruri care îl interesează. Realitatea teribilă o uită.

De ce a spus: „nenorocitul?" E întotdeauna o fericire să poți reface după fantezia ta, realitatea, măcar dormind. Și el visa altădată. Acum somnul e gol. Viață suspendată. Dar chiar atunci când visa, nu era o evadare din realitate, era o prelungire chinuită a tot ce-l nemulțumea peste zi, o conștiință monstruos diformată, o justiție a umbrelor.

Radu Comșa mișcă mâinele deasupra păturei; degetele atinseră ceva strein. Pipăi.

Și soldatul Omir se plecă, rostind:

— Sunt flori, domnu locotenent. Un buchet care nu se află mai frumos... Le-o adus Cucoanele.

Erau florile Luminiței, rămase acolo, fiindcă socotise de prisos să le mai dea, când a știut că ochii astupați nu puteau să le mai vadă și nările nu mai puteau să miroase.

Degetele continuară să pipăie: căuta să ghicească florile prin atingere. Aceștia sunt trandafiri, acestea garoafe. Frecă între degete foile răsucite și netede ale unui trandafir — era un trandafir roșu și învolt, acestea nu le putea ști, învăța numai să le simtă. Iar atingerea din vârful degetelor, era netedă și rece, ca obrazul lui Catrinel, în noaptea cu fulgere. De ce să-și mai amintească noaptea aceia? Și tocmai acum! Impinse florile:

— Ia-le!

Omir ridică mănunchiul cu luare aminte să nu turbure rânduiala frunzelor, plecă să caute un vas cu apă, pășind în vârful bocancilor lustruiți oglindă, cu grijă să nu trezească odihna celor din paturi.

Radu Comșa, trunchiu diform de vată, numai cu mâinele libere dealungul păturei aspre, ar fi părut în neclintirea lui că doarme acum.

Dar în întunericul ochilor astupați, sub maldărul de cârpe, se ridicau ca ochiurile de apă din adâncuri, gânduri cum nu cunoscuse niciodată, fiindcă niciodată ca în acest pat de spital, n'a fost atât de îndelung singur, numai cu el, fiindcă ochii nu mai puteau să-și risipească privirea în afară, căutau numai în el.

— „Ascultă, ce vis curios!" sună încă nedesmorțit de somn, glasul artileristului amputat. „Se făcea că eram copil și plecasem în excursie, cu o bicicletă mică, știi, cum sunt bicicletele pentru copii..."

ACADEMIA INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ Nr. 5124

§ 2.

— Stimabile Comșa, îți pot spune că salcâmul nostru de la fereastră s'a pregătit de toamnă. Și îți mai pot spune că văd intrând pe poartă pe doamna doctor Probotă... Ceia ce înseamnă că peste o jumătate de oră va fi aci și din prag ne va face o morală severă, fiindcă miroase a fum de tutun și fiindcă iarăși am aruncat capete de țigări pe jos, ceia ce se întâmplă numai în cele mai ticăloase cafenele de suburbie. Morala vei suporta-o și tu, măcar că nu fumezi, ergo nu poți arunca chiostecurile în dreapta și-n stânga. Această supremă eleganță aparține numai subsemnatului. Dar doamna doctor Probotă, va trece peste aceste regretabile lapsusuri din educația mea neglijată și se va așeza iarăși pe marginea patului tău, ca să rămână mai mult decât e decent lângă un bolnav cu aceleași drepturi și datorii ca oricare altul. Constatare care din nou va contraria spiritul meu democratic și egalitar, ostil oricărui privilegiu de clasă și altor asemenea mofturi. Deocamdată să ne tragem cu unghiile prin păr și să ne așezăm pocăiți sub cerga noastră cea de toate zilele; să fim ca întotdeauna doi bolnavi exemplari...

Bolnavul exemplar păși de la fereastră rezemându-se cu palmele de perete. Cămașa lungă era desfăcută pe pieptul foarte păros, picioarele goale în papuci erau tot atât de păroase. Când ajunse la pat își lepădă papucii scuturându-i pe ciment. Inainte de a pune capul pe pernă, repetă o tentativă neisbutită să aducă oarecare rânduială în părul cârlțos și rebel. Orânduiala rămase ca întotdeauna o iluzie. Vârvoiul își strămută doar direcția dinspre ochi unde făcuse până atunci streșină, spre creștet, liberând fruntea cilindrică.

Dar omul își trase pătura până la bărbie cu un surâs de satisfacție: se vedea în închipuire un bolnav exemplar.

Radu Comșa nu-i putea zări surâsul. Nu-i cunoștea nici fața. Nu știa cum arată acest tovarăș în necurmată agitare. Știa numai că rana aproape de vindecare îngrijorează doctorii, dar că îndată ce scapă de sub supraveghere, tovarășul se târâie sprijinindu-se

de pereți până la fereastră și nu tace decât prin somn. Ba nici atunci încă.

Sforăie și când se oprește din sforăit, glăsuiește. De aceia la început îl exaspera. N'a putut dormi câteva nopți, fiindcă tovarășul de cameră dormea patetic. Sforăiturile se deslănțuiau în ciclonuri, se opreau să se prefacă în fluer subțire de piculină, erupeau în note profunde de bas, apoi omul lupta prin somn cu brațele, începea să cuvânte și sfârșea întotdeauna cu o singură exclamație: moft! Iar dimineața cum se deștepta, dacă nu apuca o carte în mână să rămână furat până la ultima pagină în lectură, vorbele curgeau inepuizabile ca apa dintr'un robinet uitat deschis.

Acum îl iubește. Când tace îi lipsește. Tovarășul de cameră e pasionat de cel mai mic amănunt al vieții, e în continuă răsvrătire, gata să se războiască pentru nimic cu tot spitalul și e pitoresc. E în acelaș timp trivial și subtil, cinic și plin de candoare, brutal și cu delicatețe neașteptată: ascensiunile în cele mai pure înălțimi ale ideii le închee coborând brusc într'o comparație la al cărui auz roșesc și urechile zidurilor.

— Comșa, eu până în clasa cincea liceală n'am știut la ce poate servi o perie de dinți. Al meu părinte avea o higienă specială: se clătea dimineața în gură cu un gât de rachiu pe care îl înghițea apoi plescăind din limbă și înjurând cu cele mai măestre imagini și cu o savantă competință de anatomist. Injura când rachiul era bun și-l dregea, înjura când nu era bun și nu-l dregea. Injura când era vesel, când era amărât, sătul, flămând, bolnav, sănătos, indignat sau în extas de admirație. Universul cu toate ale sale minuni era pentru dânsul un lung prilej de înjurături. Prilej și material. Niciodată dacă nu l-ai auzit, nu-ți poți imagina la ce superbe jerbe de înjurături pot sluji diferitele constelații cerești. Căci trebuie să-ți spun, stimabile Comșa, că eu sunt fiul operei mele și al unui hamal. In toată viața acest părinte-hamal — și ți-o jur că această viață nu era defel idilică — o singură vanitate l-a susținut cu vârtoșie în toate ceasurile potrivnice: să rămână hamalul care înjură cel mai teribil în toată țara românească. Ți le spun acestea ca să-ți explici că am cui semăna, când nu vorbesc în alexandrini. E singura moștenire rămasă pe urma regretatului meu părinte, care astăzi desigur cască de urât pe peronul gării Paradis-Nord, unde după cât știu nu-ți este permis să te exprimi decât serafic, iar nici un pasager nu descinde cu geamandan să-i strige: „Ia-o înainte băiatule, și mișcă... Hai, trap!...“

— Comșa?

— Da...

— Observ că au cam rărit-o mosafirii tăi. Familia deputatului Vardaru, cea cu atât de fine ţigări, coşuri de fructe, flori, cărţi şi atât alte multe şi delicioase mofturi.

— De ce-au rărit-o? N'au fost Joi?

Comşa se grăbi să-i apere, deşi avusese acelaş gând: a început să-l uite familia Vardaru. Spunea: familia Vardaru, dar gândea: Luminiţa.

Bolnavul exemplar numără pe degete:

— Joi, Vineri, Sâmbătă, astăzi Duminecă. Patru zile... nouăzeci şi şase de ore. Altădată veneau de şapte ori pe săptămână şi câteodată de două ori pe zi... Incep să-mi pierd răbdarea. M'am învăţat cu ţigări bune, cu fructe, cu pesmeţi la ceaiu, cu belşug... Eu până n'am căzut rănit şi până nu m'a adus Providenţa care se numeşte doamna doctor Maria Probotă în camera ta, n'am ştiut ce e aceia huzur... Şi e ignobil stimabile Comşa, să înveţi un om cu ţigări fine şi la timp, cu pesmeţi şi flori, şi pe urmă să-l laşi numai cu năravul. Inseamnă că ai fost filantrop, numai aşa, de-un moft.

Pauză.

Radu Comşa s'a răsucit şi a gemut, fiindcă în ochi i-au trecut fulgere roşii. Tovarăşul s'a ridicat într'un cot, îl priveşte cu îngrijorare şi cu atâta bunătate câtă poate să arate faţa păroasă şi aspră.

— Ce e Comşa? Te doare? Vrei ceva?

Iar pauză.

Omul şi-a pus capul pe pernă cu mâinele sub ceafă. Vorbeşte privind în tavanul unde patrulează fără odihnă o muscă.

— Am întrebat dacă te doare şi m'am ruşinat Comşa, eu care nu mă ruşinez uşor, fiindcă întrebarea mea e făţarnică... Te-am întrebat un moft. Dacă mi-ai fi răspuns: da! mă întreb cu ce te puteam ajuta? Cum pot să iau parte într'adevăr la durerea altuia? Află dela mine Comşa că durerea ta e întotdeauna numai a ta.

Radu Comşa, în bandajul lui pare că n'a auzit. Acum faşele i-au lăsat gura şi nările libere: acopăr numai ochii şi partea din obraz cusută. Dar în pansamentul lui, Radu Comşa a auzit şi gândeşte că într'adevăr în durerea morală ca şi în cea fizică, omul e osândit să se mistuie singur. Acei care un timp au cercat să ţi-o pătrundă, încep a obosi, te ocolesc, nu se mai pleacă deasupra să le simţi respiraţia caldă de unde şi tu să sorbi căldură de viaţă.

— Comşa?

— Da...

— Când te-ai plictisit de palavrele mele, spune-mi ce să-ți citesc... Mai avem încă două cărți minunate. Mă mir că am putut trăi până acum fără să le fi cunoscut. Ca și cum aș fi fost mai săarc, dacă se poate, și nu o știam... Dar înainte de toate să te rog ceva.

— Zi!

— Cere amicilor tăi, să ne aducă alte cărți decât acest anost Bourget, Bourget... De ce ne tot îmbuibă cu Bourget?

— Nu pricep mirarea... Sunt doar cărți alese de femei!

— ... (urmează o înjurătură la adresa lui Bourget, atât de complicată, vastă și teribilă, încât camaradul lui Radu Comșa, numai pentru atât, ar merita să fie proclamat imediat președinte de onoare al Sindicatului hamalilor). Să ne slăbească dumnealor cu acest domn Bourget. Ce e muzeul acesta de conți, contese, marchizi, marchize, baroni, baroane, viconți, vicontese, duci, ducese, bancheri, bancherese, moftangii și... (se opri, fiindcă descoperi că nu există un plural feminin cert: moftangese sau moftangioaice?). Dacă am face o statistică, ies în romanele acestui domn Bourget de două ori mai mulți indivizi cu particulă și blazon, decât numără toată Franța laolaltă... Ce moft e ăsta? Drame morale și probleme de conștiință? Adică domnul acesta crede că numai în lumea mare și numai de la douăsute de mii venit în sus, se pun probleme de conștiință?... Ai observat că nici unul din eroii domnului Bourget, nu muncesc ca mine și ca tine să-și câștige pâinea întâi și pe urmă să se țină de drame morale? Toți taie cupoane și câinilor frunze, așteaptă câștiurile, se întorc de la vânat și de la castel, cască și fiindcă nu mai au nimic de făcut după ce-au sfârșit de căscat de li s'au dislocat fălcile, hai! să-și pună și ei, micuții, o problemă de conștiință... Și eroul, ai observat Comșa, eroul cu revolverul la cap? In loc să sloboadă glonțul, așteaptă cinci pagini să capete cârcel la mână până când domnul Bourget ne ține un curs de psichologie pentru doamne, domnișoare și demidomnișoare: „sunt temperamente care... Binet spune... Acele firi despre care Taine..." și alte o mie și una de mofturi. Trage domnule odată cocoșul și nu-mi umbla mie cu marafeturi că-mi pierd sărita! Trage și pe urmă am să înțeleg eu cititor ce fel de temperament ești și am să înțeleg eu cu ce fel de mofturi de conștiință îmi umbli... Știi, Comșa, cu ce compar eu romanele acestui domn Bourget?

— Nu știu cu ce compari romanele acestui domn Bourget...

— Cu niște căței împanglicați de salon, cu aceasta îi compar. Și știi de ce Comșa?

— Nu știu de ce îi compari cu niște căței de salon.

— Să-ţi spun eu de ce, Comşa. Ai văzut căţei de aia desgustători, care te ling, au tremurici, dansează pe picioare subţiri de paiajen şi nu mai sfârşesc fandosindu-se? Când li s'au înodat intestinele fiindcă s'au îmbuibat, se târâie constipaţi pe covor de ţi-e scârbă. Şi ai crede că s'a întâmplat o catastrofă, atâta agitaţie e în casă: „Vai ce-o fi mâncat Pusi? Şi-a stricat stomahul, Pusi... Fuga la telefon, chiamă doctorul... Imediat, că moare Pusi!" Ştii ce fac eu Comşa, cu asemenea javre?

— Nu ştiu ce faci cu asemenea javre...

— Le înşfac de ceafă şi le svârl de trei ori peste cap pe fereastră afară... Aceasta fac eu cu asemenea javre. Aşa cum aş aruncă şi volumele acestea de indigestie psichologică ale domnului Bourget, dacă n'ar fi aduse cu gingaşe intenţii de Vardarii tăi.

Şi aceasta durează douăsprezece ore pe zi, când sunt singuri.

Radu Comşa regretă că nu-i poate vedea indignarea pe figură şi e silit să o reconstituie numai din accentul cuvintelor.

Acum tovarăşul lui Radu Comşa tace şi desigur fumează, fiindcă Radu a auzit chibritul şi simte mirosul de tutun.

S'a deschis uşa. A apărut în prag Maria Probotă. Se uită mustrător cu ochi obosiţi la aţele de fum şi la aureola de mucuri lărgită pe ciment pe o rază de doi metri, în jurul patului unde zace bolnavul exemplar. Mustrarea e mută, numai în privire, dar tovarăşul lui Radu Comşa e cu atât mai sensibil.

— Nu vă uitaţi la mine, doamnă Probotă... Comşa e de vină, vă spun pe onoare! Dacă prietenii lui, ori ca să fiu mai exact, prietenele lui îi tot aduc ţigări, ce putem face? Suntem recunoscători şi fumăm.

— Am să vi le confisc! ameninţă Maria Probotă cu o bănuială de surâs pe buzele împietrite.

Tovarăşul lui Radu Comşa turteşte ţigarea de perete şi aruncă jos mucul, cu figura sa pocăită de bolnav exemplar.

Maria Probotă cercetează foaia de observaţie, temperatura: dar nu le desface pansamentele, căci nu e ora pansamentelor, iar bolnavii nu sunt în secţia ei.

— Dacă ai sta liniştit domnule sublocotenent, dacă ai fuma mai puţin şi ai vorbi şi mai puţin, ai fi acum pe picioare...

— Dar mă simt foarte bine aci, doamnă Probotă... Abia m'am deprins să trăiesc ca un rentier. Când am să înţeleg că vreţi să mă daţi afară, rup singur pansamentele... Sunt şi rămân aci... Am jurat să nu mă despart de locotenentul Comşa. Eu am întotdeauna convingerea vanitoasă că tot ce se întâmplă în jurul meu nu sunt

mofturi, se întâmplă cu intenţii ale Providenţei pentru mine. Dacă m'a pus alături de Comşa, înseamnă că Providenţa are ea vre-o socoteală cu mine şi cu el.

Maria Probotă îşi astupă urechile înspăimântată de avalanşa care ameninţă ca totdeauna să nu mai sfârşească.

Se apropie de patul lui Comşa. Rănitul vorbăreţ tace brusc, deschide o carte şi întors pe o coastă, cu spatele, se cufundă în lectură cu o indiferenţă la tot ce se petrece împrejur, care pe Maria Probotă o jeneză.

Atinge mâna lui Radu.

— Azi ce ne spui?... Când dăm drumul luminei?

Radu Comşa nu-i vede privirea în care totul e stins, dar cuvintele şi atingerea mâinei îi fac bine.

— N'aş fi crezut niciodată că trei săptămâni înseamnă atât de lung... Dinu, ce face?

— Am să-l aduc într'o zi... Nu-i mai ajunge timpul. I-a născocit unchiu-său altceva: smeu. Abia îl pot duce seara la culcare. Nu mai vorbeşte decât de sbârnâitori, cumpănă, coadă, smee de una şi de două coale... Copiii sunt fericiţi... Nu înţeleg înfricoşarea timpului în care trăim şi au să uite îndată.

A fost o scurtă însufleţire când a vorbit de copil, acum s'a stins.

Vorbele au căzut în urechea lui Radu Comşa ca pietrele care deschid cercuri concentrice în apă, mult după ce-au ajuns la fund; acum toate cuvintele îi sună în întunericul lui mai adânc.

Purtând mâna la fruntea acoperită să-şi aşeze bandajul mişcat, spune încet:

— Nu numai copiii au să uite... Tot omul uită. Aci e poate şi singura noastră putere de a trăi. Omul uită un adevăr, îl caută din nou. Il redescoperă. Nenorocirea şi durerea ne învaţă sensul vieţii; dar ar fi teribil ca învăţătura aceasta să ne rămână veşnic prezentă aci, să ne paralizeze. O uităm, ca să avem voluptatea de a o mai căuta şi a o mai găsi încă odată. Aceasta e de altfel toată povestea omenirei...

Bolnavul exemplar se răsuceşte din pat, dovedind aşa imprudent că n'a citit, ci a ascultat.

— Nu Comşa, n'ai drept să spui aceasta. Deşi urăsc războiul, îi sunt recunoscător. E singura împrejurare când durerea ta egoistă poate lua un caracter universal. E o consolare să ştii că suferinţa ta individuală de astădată nu se pierde meschin şi izolată, ca un moft fără importanţă pentru restul lumei, ci se confundă cu o catastrofă

universală... Fiecare om de la o vârstă înainte e o ruină păcătoasă în care nu s'a petrecut nimic. Acum vor fi toți ruini grandioase în care s'a petrecut ceva teribil. Fatalitatea înainte de războiu era într'adevăr făcută din nimicuri. Iți cădea un burlan în cap, ori te însurai cu o balcâză care-ți amăra zilele... Existau și înainte de războiu martiri, dar nimeni nu-i băga în seamă, martiriul lor era urât și mediocru, nici ei nu se știau că sunt martiri. Experiența lor era pierdută pentru ei și pentru umanitate. Dar acum fatalitatea nu mai e o sumă de nimicuri: e o realitate precisă și formidabilă, dominând câteva zeci de milioane de oameni; iar martirii au conștiință că sunt martiri. se văd, se știu, se numără, sunt și ei milioane care vor face o categorie aparte în omenire... N'o să mai avem rușinea elanului, n'au să ne mai sperie toate stârpiciunile și să ne conducă toate larvele care se intimidează înaintea a tot ce e mare, dezinteresat și curajos... Zici că o să uităm? Dar aceasta de aci? (Își desveli pântecul înfășat unde se vindecau spărturile gloanțelor, și îl acoperi îndată când își aduse aminte că e o femee de față și că Radu Comșa nu poate vedea). Aceasta de aci, și ochii tăi, și pieptul din care ți-au scos hirurgii atât de complecte și curioase colecții de așchii, acestea sunt mofturi, se pot uita? Acestea au să fie ruini în care nu s'au petrecut nimic? Căci nu rana care are să se cicatrizeze e totul, dar tot ceia ce ai gândit, ai simțit și ai văzut înainte de a ajunge până la rană, acelea mă interesează, ele sunt bunul și răul războiului. Sunt răni care nu trebuie să se închidă niciodată. Dacă ai să le poți uita și dacă ai să le uiți, și dacă am să le pot uita, și am să le uit, atunci stimabile Comșa, ne putem întoarce spatele de pe acum; suntem niște mofturi. Atunci ar însemna că războiul a fost într'adevăr numai un asasinat. Iar eu care am culcat atâția oameni cu mitraliera, câți n'a ucis cel mai celebru ocnaș din cei cu craniul măsurat la serviciul antropometriç, merit nu tinicheluțe, panglici, mofturi, prăjiturile, țigări, și îngrijire de prunc răsfățat, ci o pedeapsă mai grea de cât streangul, o tortură care n'a fost născocită...

Maria Probotă își astupă iarăși urechile îngrozite de vertiginoasa peroratie. Tovarășul lui Radu Comșa tăcu, nemulțumit că din nou nu și-a stăpânit neastâmpărul. Deschise cartea de pe piept la semn și întorcându-se cu băgare de seamă și încruntări de durere, începu iar să citească.

E tăcere. O frunză roșie a intrat ușor pe fereastră, a părut că-și caută întâi plutind un loc, s'a refugiat cu un foșnet de amenințarea toamnei de afară.

Radu Comșa a săltat capul orb să prindă ce înseamnă acest fâșâit pe ciment.

— Nimic... O frunză... Încă o toamnă...

Pe figura Mariei Probotă nu s'a clintit nici o linie și obrazul e totuși încă mai dureros împietrit. Ceva s'a destins înlăuntru — un simțimânt purificat alături de omul pentru care ascuns suferise. Acum, Radu Comșa e numai un prieten în durere.

Maria tace. Făptură firavă în haina albă de pânză, încovoiată pe marginea patului, e numai o femee lângă un bolnav, ridicându-i capul mai sus pe pernă, privindu-i bărbia descoperită, și ascuns sub pansament, obrazul, pe care îl știe pentru totdeauna desfigurat. Ceva rău, neștiut de nimeni, era însfârșit mort. Viața ei se elibera.

Nu mai simțea nici ură pentru el, ura care nu era decât altă voluptate, acră, a iubirei, nici teamă, nici neliniștea de care fugea și pe care o căuta. Nimic de astădată nu mai era vinovat în îndemnul ce-o purta în fiecare zi aci. Plecându-se peste figura orb înăbușită, atât de aproape încât Radu Comșa îi aude bătăile inimei în pieptul strâmt, când îi vâră mâna sub trupul rupt de așchii să-l îndrepte, e numai femeia alinând un soldat căzut: mamă ori soră, așa cum au îngenunchiat întotdeauna, de când oamenii se întreucid, să pună balsam pe răni de războiu. De când a așteptat eliberarea aceasta și iată, nu-i aduce acum nici o bucurie.

— Radule... (de-acum îi poate spune fără nici o teamă pe nume), Radule, nu mi-ai spus ce să-i scriu lui Virgil?

E încă o biruință asupra ta însă-ți să amesteci amândouă numele, fără nimic vinovat, fără ezitarea secretă, să nu mai simți rușinea și umilința tăinuită în tine.

— Radule, ce să-i scriu lui Virgil? întrebă a doua oară.

Radu Comșa își pipăi pansamentul pe ochi. Zâmbi așa cum zâmbea acum, cu mușchii buzei crispați dureros și urât.

— Scrie-i că am ajuns însfârșit așa cum spune camaradul meu de aci, o ruină grandioasă în care s'a petrecut ceva... Și dacă îi pare aceasta sibilic — spune că îl aștept să capete lămuriri de la prietenul meu Vasile Mogrea.

Rănitul din celălalt pat, dovedind încă odată că era mai atent la ce se petrece în jur, decât voia să pară, se întoarse ținând semnul foii din carte, între degete.

— Comșa, în ironie stă adesea plăcerea să insulți cea ce iubești mai mult... Tu ai pudoarea gândurilor și celor ce simți. Crezi că a le mărturisi e o slăbiciune... Și că a le batjocori e o bravură. Ești ca acele isvoare care atunci când sunt aproape să fie captate,

fug... Dar isvorul dacă există, tot trebuie să iasă odată la lumină. Sunt curios să-ţi văd ochii, când doamna Probotă şi colegii domniei sale, îţi vor scoate însfârşit această mizerie de cârpă... Sunt sigur că arată aşa cum mi-l închipuiesc.

Bolnavul exemplar deschise iarăşi cartea la semn. Işi aminti şi surâse în mustăţile aspre:

— Vă jur că de-acum tac! Mi-am consumat debitul verbal pe două ceasuri.

Se întoarse cu spatele, trăgându-şi şi pătura peste umeri.

Maria Probotă privea deasupra lui Radu Comşa ca deasupra unui obiect. Privirile lor se încrucişau prin pânze şi vată, dar nu se vedeau. Radu Comşa simţea umilire aşa cum se afla, înaintea fiinţei care uitase şi iertase. Dar Maria Probotă, cu spaimă descoperea că acum, când tot ce era rău şi înăbuşit în ea fusese definitiv biruit, în loc de bucuria aşteptată, i se desfăşura înainte numai un deşert uscat. Işi spusese că atunci când va veni ceasul acesta, va afla că viaţa ei se mai poate încălzi la o lumină blândă. Lumina era acum numai peste ruini devastate şi infertile — aşa cum rostise omul păros de alături: ruini în care nu s'a petrecut nimic. Iar figura cu fruntea rotundă, ochii castanii cu firişoare de aur, gura cu frăgezime încă de copil între cele două paranteze de cute săpate sub nările subţiri, erau de un calm neomenesc, o rigiditate sub care totul a fost pustiit. Tot aşa cum sunt inerte chipurile morţilor după ce s'au răcit.

— Ce să-ţi mai aduc, Radu? Fructe, flori?... Astea nu... Ştiu că domnişoara Vardaru...

— N'au venit de patru zile! se răsuci iar din pat tovarăşul lui Comşa, cu promptitudinea unui şcolar pârâtor.

— N'au venit de patru zile? repetă, încet, cu mirare Maria Probotă.

Şi tăcerea care dură, îi păru atât de goală lui Radu Comşa, încât îi apără îndată:

— Desigur s'a întâmplat ceva... Vor fi fiind la ţară... Se va fi întâmplat ceva Colonelului Pol Vardaru.

Ca să alunge gândul care rodea în el, schimbă altăceva:

— Ce voiam să te rog?... Da. Cărţi, dacă se poate să ne aduci, mai bine de cât flori şi...

— Dar orice, doamnă Probotă, orice poate să fie! O chimie, un dicţionar ori un almanach de la 48, numai Bourget, nu!... se grăbi să adaoge bolnavul exemplar, apărându-se cu amândouă mâinile caşicum îi răsturna cineva chiar acum pe piept, să-l sufoce, toată

opera completa a lui Bourget, în ediție definitivă și revăzută.

— Tot nu v'ați împăcat, domnule Mogrea?

— O!

Tovarășul lui Radu Comșa înlocui cuvintele cu un gest care arăta că între el și autorul Cosmopolisului, nici o reconciliere nu e posibilă.

Maria Probotă se ridică.

— Să-mi fiți liniștiți, vă rog... Și domnule Mogrea, te-am rugat mai rar cu țigările... Am să vi le confisc.

Mai vru să adaoge ceva, cu mâna rezemată de fierul patului unde se afla Radu. Dar șterse gândul ca un fir de funigel păinjenind înaintea ochilor.

Când deschise ușa, frunza uscată, târâtă de curent, fugi să se ascundă într'un ungher mai păzit de suflarea rece a toamnei.

Tovarășul lui Comșa aștepta până când pașii din sală se depărtară. Intinse mâna și alese o țigară. Aprinse aruncând în sus inele de fum, privindu-le cum trec unul prin altul.

—Comșa?

— Da...

— Pe doamna Probotă o cunoști de mult?

— De când eram și eu și dânsa la Universitate. De ce?

— Nimic. O întrebare ca oricare alta. Și cu Probotă ești prieten? Prieten vechiu?

— Ce întrebare? Cel mai vechiu și mai bun... Colegi din clasa întâi de internat.

Tovarășul lui Comșa aruncă trei inele de fum unul prin altul, le risipește cu mâna.

— Il cunosc și eu puțin... Am suplinit o catedră și ne-am cunoscut într'o cancelarie... Un tip cam pedant, cu chelie precoce, roșcat și fără gene.

Alte trei inele de fum, și mâna păroasă iar risipindu-le. Apoi o reflecție, așa, fără nici o legătură.

— Soarta unor femei e câteodată stupidă. Nu e cel mai ușor lucru să te resemnezi sărutului conjugal, onest ca o recompensă. In fine moft. Viața e uneori un moft trist, Comșa.

Radu Comșa nu înțelege. Camaradul lui are nevastă și copil în București. I-a vorbit întotdeauna despre dânșii cu suflet, suferă pentru soarta lor: au rămas singuri și fără bani acolo, sub stăpânire streină. Sunt săraci. S'au luat numai fiindcă s'au iubit. S'au unit două sărăcii. Nimic nu-l îndreptățește să vorbească astfel.

Dar tovarășul lui Radu Comșa a schimbat cartea pe care o citea singur; a luat alta să continuie cu glas tare, pentru amândoi:

Svârli țigarea, firește jos, și începu:

„In ușă apăru Natașa. Toată lumina soarelui năvăli învăluind-o în irizații tremurătoare, ca o eșarfă. Orbit, Stolnicov închise o clipă ochii. Când îi deschise, figura Natașei tot nu se distingea, dar razele făceau în jurul capului, în păr, o aureolă..."

Radu Comșa care vedea acum, în ochii închiși imaginile luminoase mai vii decât întotdeauna, o văzu pe Natașa în prag, plutind aerian în explozia de soare, cu tremurul razelor în păr. Figura indistinctă era a Luminiței, a Zoiei Vesbianu, a Mariei Probotă, a lui Catrinel. Toate confundate, conciliate, topite în una singură, ireală. Dar painjenișul de raze palpitând în păr, îl orbi acolo, în întunericul lui, de atât de iradiantă și nepământească lumină.

••••••••••••••••

— Et quel est le jeu? dit Merlin.
— C'est le secret d'enserrer un homme sans tour, sans murailles et sans liens.

Merlin
(Romans de la Table Ronde).

Tristă Luminiță,

Tu știi că pentru mine începutul unei scrisori e întotdeauna dificil și rece, ca cele dintâi cuvinte cu care încep o conversație într'un salon: vremea, servitoarele, jurnalele de modă — sau acum comunicatele, rușii, Verdun, Salonic, etc. Și cum rodeam vârful tocului în dinți (obiceiu urât dar incorigibil) mi-am adus deodată aminte, că tot așa, după miezul nopții, la aceiaș masă și tot cu fereastra deschisă, acum un an îți scriam la București un răvaș tot așa de lung, cum sunt sigură că va fi și acesta. Am măsurat așa mai bine timpul. Un an! Am fugit repede la oglindă să cercetez dacă nu mi-au dat fire albe, așa cum e maman astăzi albită cu totul. Câte prostii, ți-am scris atunci, Luminițo! Ni se păreau toate simple și nu ne îndoiam nici o clipă că vor sfârși repede și patetic. Aveam chiar un fel de mândrie, evident nemărturisită fiindcă nu se spun toate prostiile câte-ți dau în gând, aveam mândria că începe și pentru noi o vreme eroică așa cum au trăit contimporanii lui Napoleon. Că vom fi în acelaș timp actorii și spectatorii unei grandioase epopei. Pe urmă abia am văzut că tot ce se pare epic și glorios în perspectiva timpului, când bunicii povestesc nepoților, e de fapt numai un nesfârșit lanț de mizerii și de urâțenii. Suferința nu este grandioasă decât când e evocată mai târziu în amintire și a fost curățată de tot ce era meschin. Ce să-ți spun? Acum știu că toți contemporanii lui Napoleon nu erau

oameni supranaturali așa cum mi-i arătau cărțile, erau numai niște oameni necăjiți care suportau vremurile, nu le creiau și nu le conduceau. (Cred că-ți place introducerea Luminițo, e după ritual: o considerație generală, înainte de a trece la amănunt). Acum am să urmez numai sfatul lui M-lle Roche, care ne rezuma lecția de stil și compoziție, într'o singură concluzie: „Enfin, bavardez, la plume aux doigts!"

Ai ghicit, aș vrea să fiu iarăși lângă tine Luminițo, nu atât fiindcă eu mă simt atât de singură și aș vrea atâtea să te întreb, căci se petrece în mine ceva necunoscut și nou, dar mai ales fiindcă te știu pe tine atât de încercată de mâhniri. Bietul Mihai! Când am citit scrisoarea ta nu-mi venea să cred. Poate e o eroare, se fac atâtea confuzii în listele de pierderi! Dar am văzut că nu avem dreptul să ne mai îndoim. Și mă gândesc cum într'o vară ca aceasta, cu atâta soare, poate să fie un copil pus în cutia aceia oribilă de lemn și îngropat cu pământul pe piept. Toate nebuniile lui de astăiarnă, și dimineața aceia când s'a înfuriat și a rupt fotografia lui la Chioaia! Tu spui că ai acum mustrări pentru că îl chinuiai — dar cine și-ar fi închipuit, Luminițo? Și mă gândesc la Măgduța Dobreanu, la Cora și la Ralu... Cum pot să nu urăsc războiul?

De aceia cred Luminițo, că e un noroc pentru Radu Comșa că a fost rănit. O rană oricât de grea e singura siguranță pentru tine, că nu se mai poate întâmpla altceva mai oribil. E cel puțin pentru multă vreme la adăpost, așa cum ne-am bucurat noi când am aflat că bărbatul Emiliei a căzut prizonier. E o bucurie egoistă și poate lașă, dar de ce să nu fim sincere și să n'o spunem? Un rănit se vindecă și un prizonier se întoarce — dar acei care nu se vor întoarce nici odată?

Nu înțeleg din scrisoarea ta un lucru. E poate numai o părere... Zici că e penibil când te afli lângă el și în loc de cuvintele bune pe care le aveai pe buze cu un ceas înainte, taci numai și privești bandajul care-i ascunde fața și ochii. Și scrii că te simți așa lângă el, streină, par'că ceva s'a îndepărtat. Vezi de aceasta mai cu seamă regret că nu sunt lângă tine. Ai înțelege mai bine Luminițo, că nu trebuie să spui aceasta, nici pentru tine nici pentru el. Ar fi într'adevăr oribil. Dar nu e așa că nu se poate? Sunt sigură că astăzi chiar, ai să fii la capul lui și ai să-i pui mâna pe frunte și pe ochii acoperiți, și ai să-i spui cuvintele pe care le gândești și nu le spui. Gândește câtă nevoie are el acum de cuvintele acelea pe care le înăbuși avară în tine.

A fost pe aci domnul Paul Vardaru, cu nu știu ce misiune ur-

gentă la comandamentul rus. A trecut numai ca o vijelie pe la noi, târât de Papa, care l-a întâlnit furios pe toți rușii și pe toate comandamentele din lume. Era periat, netezit, bărbierit și tânăr, par'că n'ar fi venind direct de pe front, unde rigimentul lui a fost iarăși decimat și scos din luptă. A stat la masă la noi, a animat puțin casa noastră care e atât de tristă de la un timp. A speriat-o pe biata maman cu rețetele de mâncări — ceia ce numește dânsul „l'art de la gueule", pe care românii au pierdut-o. I-a interzis să utilizeze vreodată fasolea verde, mazărea, cartofii de primăvară, morcovii, decât imediat ce sunt culese din grădini: după câteva ore își pierd toată savoarea. Puiul să fie fript numai la frigare sau într'o coală de hârtie albă — puiul la tavă e o crimă. Insfârșit le știi toate mai bine decât mine. Privea biata maman cu niște ochi la acest colonel cu două rânduri de decorații pe piept, venit direct de pe front, și vorbind cu pasiune numai de mâncări, băuturi, de Brilat-Savarin, Grimond de la Reynière, marchizul de Cussy, mai țin eu minte ce gurmanzi celebri! La sfârșit a povestit câteva anecdote cu ruși, atât de picante încât a trebuit să-mi caut de lucru prin alte camere până a sfârșit — simțeam cum îmi ard urechile. Iar la plecare, nu s'a lăsat până ce maman n'a primit o sticlă de Cognac Martel ***, pe care o avea nu știu unde în mașină, plângându-ne pe noi românii că n'am învățat nici până acum cum trebuie băut cognacul: numai în pahare speciale cu gura foarte largă să poți respira toată aroma. Dar când și-a adus aminte de Mihai, l-am văzut privind în altă parte, țintă, până când i s'au limpezit ochii.

După plecare în casa noastră s'a făcut iarăși liniștea care mă apasă: par'că a fost scos un mort de aci. Maman iar a început să se strecoare albă și îmbătrânită printre uși, slugile să pășească în vârful picioarelor, Papa s'a închis în birou, unde citește Montaigne ori nu știu ce enciclopediști, ca să fie cât mai departe de tot ce se petrece pe lume. Cum știi și tu, toate ne-au mers și acum rău. Recolta a fost rechiziționată ca și vitele toate de muncă: în schimb în sertar s'au adunat bonuri galbene pe care nu dă nimeni un ban. Trăim ca săracii — nu înțeleg cum pentru alții războiul e un prilej de îmbogățire, și îl admir pe domnul Vardaru, că atât de bine știe să-și apere interesele, rămânând tot odată și bun român, fiindcă dă mai mult decât dau alții îndoit mai bogați, și acum plimbându-se pe la Paris, Tockio, Stockolm, etc. Dar dă numai ce știe că trebuie dat — la Papa vin toți, încarcă, lasă bonuri și pleacă. Iar bonurile rămân să țină *signet* în volumele lui Montaigne.

Am mai avut o singură zi de bucurie, când ne-a venit din Elveția o scrisoare de la bărbatul Emiliei — prizonier la nemți. S'a în-

tâmplat ca tocmai în lagărul lor din Germania să fie anunţată o vizită a unor gazetari elveţieni, olandezi, danezi, spanioli, suedezi, însfârşit din ţările neutre. Emil a scris atunci o scrisoare din ajun, şi a înmânat-o pe furiş unui gazetar la întâmplare, rugându-l s'o trimită prin legaţie şi lăsând-o deschisă să vadă că nu scrie decât lucruri familiare. Aşa ne-am trezit într'o zi pe neaşteptate, cu scrisoarea foarte gentilă a elveţianului, care nu-l cunoştea nici pe bărbatul Emiliei nici pe noi, şi în plic, scrisoarea cealaltă. E o mângâiere să vezi că în mizeria în care se sbate toată omenirea acum, mai întâlneşti oameni care de la adăpostul neutralităţii lor foarte confortabile, tot au îndestul suflet să înţeleagă suferinţele celorlalţi, care-şi ispăşesc neutralitatea de doi ani, cum a fost a noastră, numai risipă şi desmăţare.

A fost câteva zile şi fratele cel mai mic, Toderiţă, după o rană fără importanţă la Mărăşeşti. Dar a plecat lăsându-ne bucurie mai puţină, ai să vezi mai departe de ce.

Şi acum Luminiţo, să trec şi la partea cea mai delicată, pentru care aş vrea să fiu lângă tine şi să vorbim altfel decât într'o scrisoare, chiar când atinge dimensiunile chilometrice ca toate răvaşele mele.

Când spuneai în glumă că roşesc cum nu se cuvine unei fete, în faţa lui Scarlat Măinescu, nu-ţi puteai imagina cât de aproape ieşti de adevăr. Nici eu nu ştiam atunci. N'aş putea să-ţi spun cum a fost şi de ce... Poate era hotărârea unei puteri mai mari decât noi, căreia nu ne putem împotrivi...

Iţi aminteşti că acum un an, când nimic nu mă îndreptăţise să cred că o să-l cunosc vreodată, îţi scrisesem că l-am văzut la braţul lui Radu Comşa, pe calea Victoriei? El e domnul acela cu privirea elegiacă şi absent de pe planetă, despre care îţi scriam. A trebuit multă vreme să-mi amintesc de unde-i cunosc figura, altfel aş fi crezut că o ştiu din altă viaţă. Şi când mi-a vorbit întâia oară, am simţit că roşesc: nu voiam să roşesc şi cu cât gândeam că nu trebuie să roşesc cu atât simţeam sângele svâcnindu-mi în obraz. Pe urmă ne-am cunoscut de aproape, era prietin nu ştiu de unde cu Camil. pe urmă l-a invitat Papa şi Maman. Am simţit ceva necunoscut când mă privea înzistent şi ochii lui spuneau altceva decât vorbele indiferente pe care le rostea întotdeauna cu un ton de ironie, ca un om blazat de toate nimicurile omeneşti. In fine Luminiţo, e prea lung şi complicat să-ţi povestesc toate. Ai înţeles că eu, aceia în tot deauna rece şi care spuneam că voi împleti cosiţă albă fiindcă nu vreau să se repete ceia ce vedeam împrejurul meu pretutindeni, voi fi peste puţine zile logodnica domnului Scarlat Măinescu. Papa e în-

cântat, Scarlat, (vezi că nu mă pot opri să-i spun pe nume), Scarlat l-a cucerit. Maman e bucuroasă că mi-au ieşit ideile, absurde cum spunea ea, din cap. Dar toate nu se pot povesti într'o scrisoare. Aş vrea să ţi le şoptesc în ureche.

Am fost acum două zile, cu Scarlat la moşie. Imediat a observat că toată gospodăria se părăgineşte. Din câteva cifre a dovedit lui Papa toată risipa, şi cum împotriva impresiei pe care mi-a făcut-o că ar fi elegiac şi absent de pe planetă, Scarlat dă dovadă de spirit întreprinzător, l-a convins pe Papa că un om energic ar putea scoate venituri întreite de cât arată scriptele de anii trecuţi. Insfârşit nu e numai un bărbat spiritual, inteligent şi umblat în lume (observi ce banală am devenit cu epitetele?) dar pare să fie şi un om activ şi cu iniţiativă, ceia ce ar aduce puţină ordine în gospodăria noastră de moldoveni prea pasivi.

Şi aci ajung la întâmplarea cu Toderiţă. Când a venit în permisia lui de câteva zile şi a aflat de la Maman, în loc să vină şi să mă îmbrăţişeze cum aşteptam, s'a arătat foarte rezervat. A început spunând că tocmai faptul că e prieten cu Camil, e îndestul de proastă recomandaţie. Pe urmă, când s'au cunoscut, tot timpul a stat morăcănos şi l-a cercetat cum cercetează vameşii paşapoartele pasagerilor. In seara aceia Scarlat a fost mai cu vervă decât oricând. Fiecare frază era o jerbă de scântei. Il priveam cu adevărată recunoştinţă că aduce puţină viaţă în casa noastră atât de posomorâtă şi că mama se luminează la figură şi mai uită tristeţele ei. Toderiţă răspundea sec la întrebări, ca la un interogator, nu râdea, când abia începusem să ne veselim puţin; însfârşit a stat între noi ca o bufniţă cobind a rău.

Scarlat a observat şi numai delicateţa l-a făcut să nu remarce altfel lucrul, decât neglijându-l complect şi vorbind mai departe caşi cum Toderiţă nici nu exista. Când a plecat, am avut o scenă cu Toderiţă: m'a bufnit plânsul. El şi-a permis să spună că un om care în loc să fie pe front ori măcar altfel util ţării, îşi petrece timpul la mesele de cărţi, în tovărăşia unei „secături" cum e Camil, nu poate să fie decât o secătură de acelaş speţă. Destul că avem un exemplar în familie. Iar după aceasta, o sumă de lucruri urâte şi rele, aşa cum vorbesc mulţi din cei întorşi de pe front, cu o intransigenţă de oameni care nu mai înţeleg şi au uitat viaţa de oameni.

E adevărat că Toderiţă e singurul dintre copii care aproape n'a cerut niciodată nimic de acasă; deşi cel mai mic a fost bursier la liceu şi e bursier la şcoala lui de inginerie — mă mir cum a putut scoate acte de paupertate când avem moşie în judeţ, — dar aceste lucruri foarte frumoase, nu-l îndreptăţesc să se amestece cu atâta

brutalitate în viaţa altora. M'am convins încă odată, dragă Luminiţo, că oamenii cei mai insuportabili sunt virtuoşii: rigiditatea nu le permite să înţeleagă nimic din viaţă şi că omul e un fragil aparat de carne, suflet şi nervi, nu un mecanism pe care să-l învârţi cu o chee de ceasornic. Cele câteva zile cât a mai stat acasă, de abia ne-a mai vorbit. Ne-am despărţit numai cu o atingere de buze. Şi fiindcă n'am rezistat şi am început să plâng, pe o canapea a noastră unde plângeam toţi când copii primeam pedepse, s'a întors din prag să-mi spună:

— Să fii bucuroasă dacă peste trei ani are să-ţi rămână măcar canapeaua aceasta, ca să ai pe ce plânge...

Monstruos.

Scarlat a întrebat numai după ce a plecat, de ce e atât de morăcănos M-r St-Vertu — aşa l-a numit el — şi cu aceasta s'a sfârşit.

Şi mă întreb dragă Luminiţo, ce cruzime au oamenii, chiar când sunt fraţii cei mai apropiaţi şi se iubesc, să-şi sfâşie unul altuia inimile cu unghiile? Toderiţă a plecat, dar ceva a picurat în sufletul meu, ca să n'am bucuria întreagă. Mă surprind câteodată privindu-l pe Scarlat cu alţi ochi decât ar trebui. Mă neliniştesc ochii lui, care capătă o răceală cenuşie de metal, când vorbeşte despre unele lucruri. Dar îndată ce-mi întâlneşte privirea, ochii lui sunt buni şi calzi, şi îmi spun că nimic din cele ce cobea Toderiţă nu pot să fie adevărate. De altfel, ştiu că Scarlat are un rând de case şi o moşioară în teritoriul ocupat; e un om de energie care şi-a făcut singur averea, exact cum ar trebui să compenseze temperamentul unei fete romanţioase ca mine, şi că dacă îşi pierde din când în când timpul la mesele de cărţi, e numai fiindcă încearcă să se înşele uitând ceasurile grele prin care trecem şi situaţia lui de refugiat.

Am sfârşit Luminiţo, şi încheind, simt o ruşine faţă de mine însumi. Toată lumea sufere, toţi din jurul meu poartă haină neagră sau măcar altfel de dureri; la voi sunt tristeţi grele, iar eu în mijlocul acestor catastrofe sunt absorbită numai de acest sentiment nou. Mi se pare că sunt pasărea aceia despre care am citit că începuse să-şi facă un cuib în gura unui tun. Nu ştiu de ce mi-e frică. De ce tocmai eu să fiu aleasă pentru puţină fericire? Mă ierţi că fericirea mă face egoistă? Am vorbit numai de mine. Aş vrea Luminiţo, să fiu lângă voi, tu şi Radu Comşa, căci nu se poate să nu vă rezerve şi vouă aceiaşi fericire. Dacă viaţa ne trimite câte o încercare, e numai ca să preţuim mai mult ceia ce am fi putut pierde. Doresc însănătoşire repede lui Radu Comşa şi ţie altfel de gânduri. Cum aş dori să fie toţi fericiţi în jurul meu!

Te îmbrăţişează: *Elena.*

§ 4.

După cinci zile de ploaie mocnită, un vânt cald mână norii spre miază noapte, desvelind cerul adânc.

Soarele obosit şi tomnatic, cercă să împrăştie o timidă amăgire de primăvară. Radu Comşa îi simţi desmierdarea bună pe obraz. Inălţă capul, acum încins peste ochi cu o singură fâşie îngustă şi neagră, să primească în plin această baie caldă de viaţă. La fereastră, pe un scaun, cu mâinele pe genunchi ca bătrânii când ies să se sorească în April, respira cu lăcomie aerul încă jilav.

Vasile Mogrea se plimba dintr'un capăt în altul pe cimentul sonor, se oprea să-l privească o clipă, ridica ochii afară, la salcâmul cu frunze ovale de ceară. Işi muşcă mustăţile aspre.

— Acum, iubite Comşa, îţi pot mărturisi că simt un regret că ne vedem aproape vindecaţi. Ne despărţim, şi mă tem că tot ce-am vorbit şi-am hotărât în camera aceasta de spital să nu rămână un moft. Ne întoarcem iar la viaţa care ne depărtează definitiv. Poate o să ne ocolim când vom da ochii. O să ne fie ruşine de atâtea mofturi. Şi de aceia, Comşa, simt mâhnire.

Radu Comşa îşi îndreptă faţa spre el, caşicum ar fi putut să-l privească prin cingătoarea opacă.

— Nu te 'nţeleg prietene. Eu acum nu mă mai tem. Cât am adunat în întunericul acesta de două luni, e destul să renască un om. De ce crezi că avem să ne ocolim? Ne vom căuta dimpotrivă unii pe alţii, căci nu suntem numai doi. Presimt că se află sute acum, care se caută. Poate chiar în spitalul acesta. Avem să ne căutăm şi să ne găsim...

Celălalt se rezemă de pervazul ferestrei privind pe gânduri o vrabie sburlită într'un ram. Când vrabia sbură, se întoarse.

— Aceasta o ştiu Comşa, şi totuşi mi-e frică. Mi-e frică de viaţă... Aici e uşor să hotărăşti. Pe urmă, viaţa ne sileşte la tocmeli. Insfârşit moft!

Privi din nou la lumina de-afară; alungându-şi temerile vorbi cu bucurie:

— Poţi spune, dragă Comşa, că şi soarele s'a arătat astăzi bun cu tine. Peste câteva ceasuri, când vor veni să-ţi scoată însfârşit

mizeria aceasta, ai să dai cu ochii în lumină. Dacă s'ar fi întâmplat eri, ai fi deschis ochi noi la o lumină urâtă şi veche. Era un cer mucegăit de-ai fi zis „Moft!" şi-ai fi cerut îndată bandajul înapoi să nu-l mai vezi. Astăzi e un soare lustruit ca un samovar rusesc şi un cer spălat şi muiat în sineală, într'adevăr festiv. Te invidiez de două ori. Intâi fiindcă mă conving astfel că te bucuri de o atenţie specială a providenţei, pe urmă pentru senzaţia unică, atunci când vor cădea cârpele acestea ca să renaşti, cum drept ai spus... Deocamdată e ceasul unsprezece, se apropie vizita înaltelor personagii. Dă mâna să te conduc până la pat. E ultima oară când îţi mai pot sluji cu ceva.

Radu Comşa căută cu mâna liberă înainte, în gol, până ajunse lângă pat.

Tovarăşul îi împături haina, o aşeză pe scaun, îl înveli până la bărbie. Apoi cu îndemânarea unui licean deprins să fugă noaptea din dormitor, se desbracă şi îşi mistui uniforma, întinzându-se în poziţia lui de bolnav exemplar. Era bărbierit proaspăt, cu mustaţa tunsă şi ţepoasă ca o perie de dinţi, cu părul pentru moment domesticit de foarfece şi pomadă — numai câteva fire indisciplinate îndrăzneau întoarcerea la vechea libertate, care făcea întotdeauna coafura lui Vasile Mogrea să amintească sârmele de frecat parchetul.

In tăcere, cu faţa în sus, cu mâinele paralele dealungul trupului, începură să aştepte vizita înaltelor personagii.

In vremea aceasta, înaltele personagii treceau de la pat la pat, în sălile mari cu soldaţi. Era o vizită de trei ori anunţată şi amânată. Două zile spitalul fusese spălat, măturat, feţuit, desinfectat, pavoazat. La intrare, deasupra porţii boltite, crengi verzi încrucişate şi drapele aliate urau bun sosit înaltelor personagii. Bolnavii, mutaţi, categorisiţi din nou, îmbrăcaţi în cămăşi curate, săpuniţi şi periaţi, aşteptau în păturile aliniate cu emoţie molipsită de la tot personalul agitat. Ciudat: pentru moment uitaseră rănile, braţele şi picioarele amputate, ochii orbi şi durerile crunte — chiar cei în delir se opriseră şi simţeau cu toţii grandoarea evenimentului şi orgoliu, că fac parte dintr'un spital onorat cu o atât de însemnată atenţie.

Misiunea era numeroasă. Un general obez, stacojiu ca un rac fiert, cu părul şi mustăţile albe, gemând în tunica prea strânsă, cu ochii convulsionaţi ca de spaima unei explozii apropiate. Fie care pas era însoţit de un complex de scârţâieturi. Scârţâiau ghetele de piele de bison, scârţâiau jambierele roşii care gâtuiau pe pulpă pantalonii cu lampaz, scârţâiau curelele încrucişate pe piept şi pe mijloc; în întregime mirosea a piele şi scârţâia ca un geamandan nou. Alt ge-

neral scund şi grozav de spătos, în uniformă cu buzunări numeroase şi enorme, încât ar fi putut cuprinde toată arhiva marelui stat major, părea, nu s'ar fi putut spune de ce, foarte încântat de tot ce întâlnea. Rămânea în urma tutulor, ridicând sprincenile îmbinate şi imense cât o pereche de mustăţi, să adaoge după inima sa milostivă, cuvinte de îmbărbătare bolnavilor:

— La Mărăşeşti? Bravo! Amândoi ochii? Regretabil, dar nu e nimic... Bravo!... La Poiana Mărului, ai zis? Interesant... Se poate trăi foarte bine şi numai cu o mână... Bravo, îmi place băiatule! Iţi spun că-mi place!...

Strângea mâinele câte nu erau ciunge, desvelea păturile să vadă resturile picioarelor, sfârşite în bonturi de bandagii... Bolnavii cercau să se ridice pe-o coastă, înălţau gâturile slabe, îngăimau începuturi de vorbe.

— Stai liniştit!... Bravo! Nu e nimic. Ţara! Minunat!...

Se aflau încă două doamne şi o fată blondă, în haină albastră de culoarea viorelei, înaltă şi fragilă, cu umerii slabi şi înguşti, cu părul imaterial ca un abur. Toată silinţa şi-o adunase să-şi reţină lacrimile. Impărţea timidă câte o floare din mănânchiul resfirat pe braţ, şi ţigări dintr'un coş, purtat respectuos de un infirmier. Nu ştia cu ce cuvinte să-şi însoţească darul; cu obrajii învăpăiaţi de emoţie, punea floarea şi cele câteva ţigări pe marginea păturei şi pleca repede, ca după o faptă ruşinoasă. Dar ochii bolnavilor o urmăreau recunoscători; simţeau că într'adevăr aceasta sufere pentru suferinţa lor.

Una din doamne, înaltă şi pieptoasă ca un jandarm călare, într'o manta de mătase cafenie, cu mustăţi sure, privea paturile printr'un lorgnon ţinut în mâna cu numeroase inele şi brăţări, plecându-se pe jumătate ca înaintea unor vitrine cu obiecte curioase, adresându-se răniţilor cu interjecţii franceze împestriţând frazele româneşti:

— Quoi? Ţara n'are să vă uite niciodată, que je te dis! Au să ne sosească peste câteva luni un transport de aparate ortopedice perfecţionat... Voila! Creaţie englezească, are să fie o plăcere să uzaţi de ele... Lasă capul jos, tinere, pe pernă... Quoi? O să facem şcoli şi pentru orbi. Puţină răbdare. Et puis! Et puis!... Te doare? Curaj! Eh oui! je comprends bien... Curaj... Are să treacă... Allons.., Toate au să treacă, grâce au ciel... De ce să gemi? Quoi? Să aduci mulţumiri lui Dumnezeu că te-a ales să suferi martiriul pentru scumpa noastră ţară... Ah! il ne faut pas să plângi... Allez! Dacă se sfârşeşte războiul? Ah! grand Dieu, non!... Intâi să-i învingem, să sufere şi ei, să sufere teribil, ce que j'en dis!

Din când în când se întorcea spre un domn civil, cu bărbiță și cu ochelari cu șnur, cu piciorele moi și nesigure, adus de spinare în redingotă neagră, cu ninsoare de mătreață pe umeri; un personagiu important între toate, care-a rostit o scurtă și simțită cuvântare când a descins din automobil și a împărțit cu degete gelatinoase, decorații.

— Mon ami, sunt splendizi de curaj și de abnegare. Parbleu!

— Parbleu! confirmă personagiul important între toate, zâmbind ca un om care-și asumă cu modestie jumătate numai, din secretul acestui curaj și acestei abnegații.

Colonelul medic șef al spitalului, gros cât un ipopotam și fin ca o insectă, amenință să fie atins de strabism din pricina sforțărilor cu care încearcă să privească în acelaș timp la personagiul foarte important între toate, la doamna cu lorgnon și la cei doi generali. Își iubește bolnavii și spitalul, își spune că e inutilă această odioasă comedie: vizitarea unui spital ca un muzeu de mizerie și distribuția de consolări clișeu; dar nu-și poate înfrânge precipitarea mai tare ca el, să previe fiecare întrebare, să surâdă când surâde personagiul important între toate și să dea din cap a confirmare, când generalul scund și grozav de spătos, încurajează un amputat de amândouă picioarele, cu obrajii scobiți de suferință, cu buzele uscate și albe și cu ochii de păcură în fundul orbitelor:

— Bravo! La Oituz? Nu e nimic... Se poate trăi foarte bine și fără picioare... Țara băiatule!...

In urmă alți medici în șorțuri albe și doamne de caritate și infirmiere purtând coșurile de țigări și infirmieri cu condici, cu flori, și cu pachete de șocolată... Convoiul înaintează doi pași, se oprește, bolnavul face sforțări să se ridice într'un cot și încearcă printre crispațiile de durere să surâdă, rușinat ca se află culcat înaintea atâtor persoane înalte...

Iar cei pe unde convoiul a trecut, își căută cu degetele câte le-au mai rămas, pe marginea păturei, cele câteva țigări, pachetul de șocolată și floarea lăsată de fata subțire și bălană, cu ochii umezi și cu buza de jos tremurând. Ea singură presimțea că acestor dureri altă alinare li se cuvine de cât exclamațiile doamnei cu lorgnon și îmbărbătările generalului scund: „Nu face nimic... La Oituz? Bravo!"

Camera lui Radu Comșa și Vasile Mogrea s'a umplut, abia putând să primească atât de numeroși oaspeți. Radu Comșa își mușcă buza, tovarășul lui mototolește marginea păturei între degete.

Colonelul medic șoptește ceva personagiului important între toate, Comșa aude numai numele lui Alexandru Vardaru.

Personagiul înaintează, ridică mâna tremurătoare, cu vinele ca

sforile: „Patrie... niciodată... recunoştinţa ţării... am să-l felicit pe Vardaru."

— Comment? îl priveşte doamna cu lorgnon ca într'un panoptic unde se vede agonia lui Osman-Paşa. Trei răni şi vindecat? C'est prodigieux! Mai quoi! am spus întotdeauna că Vardaru... ce n'est dejà pas si mal.

— Bravo! Ochii? Se poate trăi foarte bine şi fără ochi. Vindecat? Chiar astăzi scoate-ţi pansamentul? Ei bravo! Cu atât mai bie... Curaj!

Generalul scund şi spătos îi scutură neaşteptat mâna, încât patul s'a mişcat pe ciment şi în ochii lui Comşa au trecut fulgere negre. Se întoarce la celălalt pat.

— Şi dumneata?

Dar ochii lui Vasile Mogrea l'au pironit îndrăzneţ şi drept, încât s'a citit în ei ca şi cum ar fi fost scris cu literă de-o palmă, gândul batjocoritor: „Ce, şi eu? Bravo, nu? Se poate trăi foarte bine!"

Generalul s'a oprit, s'a pipăit deasupra nasului unde se îmbinau sprincenile groase, de teamă par'că să nu se fi desprins ca o pereche de sprincene postişe, şi ducând apoi amândouă mâinile la spate, privi indiferent pe pereţi.

— Sublocotenentul Mogrea, lămureşte Colonelul-medic, ca întotdeauna mândru de bolnavii lui. Rezervist. Profesor. Un adevărat brav. Citat în ordin de zi pe corp de armată... singur cu mitraliera... menţinut poziţia...

Ochii sublocotenentului Mogrea se încrucişează cu ochii colonelului într'o mustrare: „De ce? ce importă?"

Dar personagiul important între toate, şi-a şters cu o mână mătreaţa de pe umeri şi s'a plecat peste pat, rostind: „Patrie... nici odată... recunoştinţa ţării... pregătim viitorul..."

— Pregătim? Cine „pregătim?" Eu şi dumneata? sună sec vorbele sublocotenentului Mogrea, care părea că a descoperit ceva foarte curios în tavan.

In tăcere a scârţâit numai pielăria generalului ca un geamandan strâns în curele, înainte de a-l coborî la trăsură. Personagiul important între toate şi-a retras mâna ca la o atingere de reptilă, îşi şterge mătreaţa şi zâmbeşte cu milă complice, către doamna cu mustăţi sure şi cu lorgnon, clătinând din cap.

— Hm! făcu personagiul important.

— Hm! făcu doamna cu mustăţi sure.

— Hm! făcu generalul scurt şi spătos.

— Hm! făcu celălalt general, amenințat de apoplexie, care nu rostise nimic până acum.

Dar în ochii fetei cu haina albastră, trece întâia dată un început de surâs trist, iar colonelul medic îl privește cu indignare îngăduitoare, ca pe-un copil care s'a purtat necuviincios la masă.

Personagiul important își șterge bărbița cu batista și se îndreaptă demn spre ușă, urmat de întreg convoiul. Copila înaltă, în haina albastră, a rămas să pună cele din urmă flori pe patul bolnavilor.

— Acestea nu supără... Nu e așa? îndrăznește să întrebe cu glas care amintește ecoul clavirului după ce cântecul a încetat.

— De ce să supere, domnișoară? Pe acestea le păstrăm aci... pentru totdeauna! arătă cartea în care va strivi florile, când vor începe să se vestejească.

Copila mulțumește cu obrajii învăpăiați. A observat că rănitul citește aceiași carte pe care o citește și dânsa acasă. Este acolo un capitol... Dar ar roși mai tare să spună ce capitol.

Când s'a închis ușa după toți, tovarășul lui Radu Comșa s'a ridicat pe marginea patului: își sburlește părul în semn de independență și protest.

— Comșa!

— Da...

— (imitând glasurile de adineori). Patrie... recunoștință... Am să-l felicit pe Vardaru... Comment? Trei răni și vindecat?... C'est prodigieux! Am spus întotdeauna că Vardaru... Quoi?... Ai crede că acest domn Vardaru e rănit și de două luni n'a văzut lumina cum n'ai văzut-o tu de două luni: lumina, luminița și alte luminății și mofturi... Comșa!

— Da...

— Știi ce fac eu cu asemenea personagii care vizitează spitalele ca grajdurile de curse?

— Nu știu ce faci cu asemenea personagii.

Omul cu părul sburlit ca sârmele de frecat parchetul, spuse atunci ce-ar face el cu asemenea personagii care vizitează spitalele ca grajdurile de curse, dar tiparul nu va putea niciodată să reproducă textual.

Sublocotenentul Mogrea începu să-și îmbrace uniforma, cu înfrigurarea școlarilor când se pregătesc să fugă pe fereastra dormitorului. Își închee nasturii. Impinge chipiul pe ochi.

— Comșa, eu m'am dus... Până la cinci sunt îndărăt... Regret că nu pot asista la evenimentul resurecției tale... Dar am să te găsesc înviat... Bună...

E a două oară când camaradul lui Comșa dispare la întâlniri misterioase.

Radu Comșa a rămas singur. Ultima dată privește în el înainte de a fi iarăși întors la lumina celorlalți. Ascultă sunetele confuze din jurul lui, le descifrează, s'a deprins să înțeleagă din ele ceia ce ar trebui să-i vadă ochii. Peste câteva ceasuri când îi va fi îngăduit să vadă într'adevăr, vor fi toate tot așa de purificate și limpezi, cum le proiectează acum lumina lui ireală dinlăuntru?

Au trecut pași pe sub fereastră; s'au auzit strivind nisipul sub talpă. Pe urmă alți pași în sală. Au sunat prin fața ușei. Nu sunt pentru el; i-a cunoscut de departe. I-ar fi recunoscut — deși erau tot pași de femee: tocuri înalte bătând mărunt și ritmic cimentul. Luminița n'a fost de două zile; a spus că vine și n'a venit. Iar Maria Probotă n'a venit de două săptămâni. „In durerea fizică, ca și în cea morală omul e întotdeauna singur". Va vedea însfârșit și ochii acestui prieten, care l-a ajutorat în întunericul de două luni, să privească în el și să găsească lumină. Va recunoaște și atâtea figuri, până acum fantomatice, de două luni plecându-se peste patul lui, unele cu blândețe, altele cu indiferență — le-a simțit din glasuri, le-a ghicit imperceptibil numai din prezența lor.

A foșnit ramura din fereastră. Acuși va fi altceva decât o ramură auzită.

Ce adâncă tăcere câteodată... Nu s'ar spune că sunt deasupra și alături și pretutindeni de jur împrejur, într'aceste ziduri, o mie de oameni cu o mie de alte suferinți, fiecare închise în fiecare... Pe urmă iar pornesc goarnele de automobil, se aud pe culuoare duruind roatele paturilor spre sălile de operație, glasuri și tusete, gemete, și bizar, între ele câteodată un cântec țărănesc, monoton și interminabil. Nici odată ca în această încăpere n'a presimțit în jurul lui atâtea mistere, și solitudinea oamenilor nu l-a podidit nici odată cu atâta milă pentru umanitate.

Prin mila de el a învățat mila de alții. Durerea nu l-a strâns avar numai în carapacea lui de vată. Pacificat, a putut ascultà gemând lumea. Fiindcă de două luni n'a mai putut vedea cu ochii lumea cea de aevea, a ascultat ceia ce e invizibil în lume. L'au împresurat gânduri pe care oricând altădată le-ar fi alungat sau n'ar fi avut timp să le asculte. Intins în nemișcare letargică a stat două luni să gândească și să simtă pentru toată umanitatea. I-ar fi rușine să o mărturisească aceasta. Are să-i fie rușine mai ales mâine. Omul când pune în mâna unui sărac o pomană, o face pe ascuns, cum ar săvârși o faptă rea.

Acum se simte ca un trunchiu desmorţit în primăvară, plin de sevă. Şi de toate hotărîrile îi e cu toate aceste teamă, fiindcă îi e teamă că are să-l reia viaţa, să-l desprindă de tot ce-a adunat aci, să le risipească în toate vânturile. Ştie că în orice bolnav dormitează ingratitudinea cu care va dezerta de la toate gândurile bune, îndată ce-i este îngăduit să se ridice din pat şi să se întoarcă la viaţă.

Astfel, vindecarea lui Radu Comşa începe prin regretul după suferinţa pe care o părăseşte. Până eri era bucurie şi nerăbdare. Dece i-a turburat-o? „Ne despărţim şi tot ce-am vorbit şi hotărât în camera aceasta de spital poate să rămână pierdut..." A răspuns că n'are teamă. Şi acum se îndoieşte. Îi e teamă de ceia ce trebuie să înceapă de acum şi, ciudat, în neliniştea aceasta se amestecă părere de rău pentru acest Radu Comşa orb de două luni, de care se desparte. Tot astfel la judecata de apoi, când noroadele de morţi vor porni din mormintele vechi, cu o absurdă înduioşare vor întoarce privirile spre groapa cu întunericul ei muced, pe care o părăsesc.

Radu Comşa ridică între perne capul. Se auziau foarte departe paşi, dincolo de colţul culuoarului, dar prin ziduri ştia că aceşti paşi sunt pentru el. Iar pentru acest început de instinct nou, pe care îl va pierde mâine când nu-i va mai fi trebuincios, simte părere de rău.

Paşii s'au oprit înaintea uşei. Cineva a tuşit. Altul a râs. Glasuri. Le recunoaşte pe toate.

Au făcut cerc în jurul patului. Poate spune acum din scârţâitul ghetelor unde se află fiecare. Colonelul e lângă el, plecat, îi simte pe frunte respiraţia caldă, care miroase a tutun.

— Locotenente, a sosit ceasul execuţiei... Ţi-ai făcut rugăciunea? glumeşte cu o mare oboseală în vorbă, fiindcă a repetat aceleaşi cuvinte, la alţi bolnavi, de sute şi sute de ori. Lasă stolul jos, Petrăchescule! Să-i dăm lumina în doze mici... Şi scaunul, trage-l aci!

Se aude stolul desfăşurat. Sgomotul rece al scaunului mutat pe ciment. Îl ajută să se ridice din pat; infirmierul îi pune papucii în picioare; când i-au rezemat ceafa de spătar, l-a atins cu o tresărire mânerul unui instrument de metal.

Colonelul i-a prins fruntea în degetele scurte şi grase, i-o răsuceşte ca unui manechin, îi pipăie banda de pânză.

— Lumină a zis şi lumină s'a făcut! sună obosită gluma.

Au crănţănit foarfecele. Atât de simplu era tot? In faţa lui Radu Comşa s'a ales din noaptea de două luni, ca o lună plină, faţa rotundă şi bună a colonelului.

Radu Comşa a dus palmele la ochii înundaţi de erupţia albă, în care jucau curcubeee.

— Ne-ne! îi apucă mâinele Colonelul, punându-i-le imediat pe genunchi şi plecându-se să-i cerceteze de aproape pupilele. Ne-ne! atât de repede şi te-ai şi săturat, locotenente?

Se îndreptă de mijloc, aruncă jos fâşiile din mână. Ochii albaştri şi fini, cătară în ochii lui Comşa cu o bunătate acum tristă. Îi puse amândouă palmele pe umeri.

— Cum ne simţim? Ai căpătat ochii şi zi, pierdu-şi glasul?

Radu Comşa privea cu o uşoară ameţeală oamenii care-i apăreau întâia dată aevea: Colonelul vast în halatul rotunzit pe burtă, medicul ajutor cu mâinile în buzunările şorţului, infirmierul cu cap de galinaceu. Toţi surâdeau ca unui copil trezit din somn. Infirmierul îşi şterse nasul cu arătătorul.

— Ei?

Ar fi vrut să rostească vorbe rare de mulţumire, aşa cum îi dilatau inima. Nu rosti decât: „Domnule colonel, domnule căpitan..."

— Ssst! ameninţă Colonelul cu degetul gras şi galben de tutun. Acum peste o săptămână scoatem şi p'asta! bătu cu degetul corsetul de bandagii care-i înfăşura încă pieptul. Pe urmă ne spui la revedere, faci loc altuia.

— Domnule Colonel, ceia ce...

— Ssst! îl opriră ochii albaştri. Ai să uiţi mâine. Toate sunt fleacuri. Acum linişte, nu ridici deocamdată stolul... Şi cred că n'ai să te apuci să citeşti! răsuci o carte pe mesuţă să-i citească titlul. O aruncă la loc, cu indiferenţă, fiindcă de mult se desvăţase să mai citească o carte.

— Te-am lăsat, locotenente. Aşteaptă şi alţii.

Toţi trei s'au îndreptat spre uşă. Trecând, infirmierul a cules de pe ciment o bucată de vată.

Radu Comşa e par'că desamăgit. „Evenimentul resurecţiei" s'a petrecut prea repede şi altfel de cum îl aştepta de două luni. Singur, măsură cu privirea camera. O crezuse mai mare, paturile mai depărtate. De ce-şi închipuise că peretele era alb, când e de culoarea cafelei cu lapte? Lumina prin stolul dens e de culoarea chilibarului. Totuşi îl oboseşte, trebuie să se înveţe să clipească... Străbate o singură bandă îngustă de soare, între marginea stolului şi pervaz. In ea joacă praf aproape invizibil. Şi tremurul razelor e cald, deşi nu-l atinge. Nu poate rezista chemării de afară. Păşind spre fereastră — curioasă senzaţie să vezi unde pui piciorul şi să nu mai pipăi — svârli cu vârful piciorului legătoarea lepădată jos, care-i astupase ochii. Dădu întâi numai un colţ într'o parte, cum ar privi pe furiş într'un loc interzis. Apoi cu hotărârea bruscă a înotătorului când se

aruncă într'o apă necunoscută şi rece, smuci stolul să desvelească cerul.

Soarele, cerul, copacii, drumurile cu prund, cum au năvălit toate ca o explozie... L-au ameţit şi se reazămă cu ochii închişi. Ce repede se refugiază în întunericul lui! Aşa, acum numai în doze mici, cum a recomandat doctorul. A redeschis ochii numai pe jumătate; în tremurul pleoapelor îi joacă lacrimi. Poate e imprudent... Dar cum poţi lăsa soarele atât de aproape, când l-ai aşteptat cu lăcomie de două luni? Abia acum emoţia i-a înăbuşit respiraţia... Creanga salcâmului cu frunze ovale de ceară e chiar sub fereastră, o poate atinge. Şi departe alte tufişuri cu arbuşti, cu frunzele sfârlogite de brumă. Vârful ierbei e ars. La poartă soldaţi şi bolnavi. Unul pleacă desigur; e cu o legătură albă sub braţ, sub celălalt cu o cârjă. In jurul lui cei care rămân îi urează drum bun. Sunt cu mâinele în bandagii, cu obrazul acoperit de faşe. Flutură din mâini. Cel care pleacă s'a întors repede, trece pe lângă zăbrelele de fier, cu mersul lui încă nedeprins, de infirm; piciorul de lemn şi cârja sună în pietre, legătura albă se balansează la fiecare pas, dar în mers are o stranie sprinteneală voioasă, de om pe care îl mai poate aştepta undeva o fericire. Când nu se mai vede, ceilalţi s'au întors muţi, privind în ţărna drumului, târându-se ca larvele. Ca să vadă *aceasta* i-au dat ochii?

Radu Comşa a ridicat privirea mai sus de la pământ, spre zarea unde se vede departe, printre pomi, Iaşul în pâcla albastră. Şi deasupra cerul. Ce odihnitor e şi lin! Nori plutesc absorbiţi de adânc, luând forme fantastice de zei şi de monştri fabuloşi. Nu-şi poate desprinde ochii de la misteriosul lor joc. Suflă un vânt abia simţit. Ii tremură fire de păr pe tâmplele însfârşit libere.

Radu Comşa simte o înduioşare de copil. Poate înduioşare de el, poate de cerul care mai ştie încă să fie calm. Norii şi-au schimbat conturul. Adineori era o femee plecând mâna spre o tufă de flori, Acum e o fregată cu pânze întinse pe-o mare cu creste mărunte de valuri. Şi iarăşi e o femee cu fruntea în pumni, cu coatele rezemate pe genunchi: gândind, plângând, sau privind într'o depărtare nevăzută?

Cum a tresărit! Adineori, adunat în el, simţea de departe paşii şi îi recunoştea. Acum risipit în afară, nu i-a auzit decât când s'a isbit uşa în perete.

S'a întors; din prag l-a privit un om cu chipiul pe ceafă, cu ochiul drept micşorat să-l ferească de fumul ţigării. Mai târziu, n'avea să-l mai poată vedea altfel ochiul acela decât aşa, pe jumătate închis,

fiindcă ţigarea e veşnic nelipsită acolo, în colţul gurei. Dar pe om l-ar fi recunoscut, chiar dacă nu i-ar fi auzit glasul.

Au avut amândoi o pornire de îmbrăţişare şi amândoi s'au oprit ruşinaţi. Şi-au întins numai mâinile care abia se încleaştă mai cald ca între doi cunoscuţi indiferenţi. Se privesc. Işi surâd. Nu ştiu ce să facă cu mâinele.

Radu Comşa îi spune că tovarăşul lui e aproape aşa cum l-a închipuit, sburlit, cu fruntea înaltă şi cu toată înfăţişarea rebelă, de la nasturii aproape smulşi din încheetori până la privirea care nu e calmă, pe suprafaţa lucrurilor, ci scormoneşte ca un vârf de baston brutal ridicând pietrele. Prin ce previziune l-a ştiut aşa cum era, fără să-l fi văzut vreodată?

Sublocotenetul Vasile Mogrea nu-i mai înfruntă privirea. Se uită în jos. Radu Comşa e încă mai desfigurat decum şi-l închipuia. Cicatricea roşie-vânătă din colţul gurei şi acea care boţit ridică pielea din colţul ochiului, fac jumătatea de obraz să pară opărită. Ce bine a făcut că a ascuns oglinda! Desigur nu s'a văzut, poate nici nu s'a gândit la aceasta. Nu bănueşte. Va trebui să-l deprindă pe încet cu gândul.

Iar vorbele se leagă greu. Acum când îşi văd ochii se simt mai îndepărtaţi. Au presimţirea că fiecare vorbea numai să-şi spună lui însă-şi gândul — acum vor trebui să pândească pe figura celuilalt, ecoul.

Sublocotenentul Mogrea îşi aruncă pe pat chipiul, trage cu sgomot celălalt scaun, aprinde de la ţigarea sfârşită altă ţigare.

Arată cu mâna păroasă spre geam.

— Cred că am avut dreptate, Comşa! Cerul şi soarele te-au primit sărbătoreşte.

Privesc amândoi norii, care acum au scobit în cer o grotă în care se vede un catafalc.

Omul cu părul ca sârma de frecat parchetul a întors ochii în pământ. S'a hotărît. Vorbeşte fără să ridice fruntea, sgâriind cu unghia o pată de noroiu uscată, pe postavul genunchiului.

— Imi pare rău, Comşa, că trebuie să-ţi mâhnesc cea dintâi zi a ta, de lumină.

Radu Comşa s'a mişcat pe scaun. Caută la ochii prietenului care se ascund. Ciudat e abia să-ţi fie redaţi ochii, ca să citeşti cu teamă în ochii altuia o veste rea.

— Nu înţeleg, Mogrea...

Mogrea continuă să frece cu unghia locul unde a fost pata.

— Ai întrebat de câteva ori de ce nu mai vine Maria Probotă...

Radu Comșa nu observă că prietenul nu mai spune ca întotdeauna „Doamna" Maria Probotă.

— Tot nu înțeleg.

Mogrea descoperi altă pată mai mică. Începu să o curețe și pe aceia cu dușmănie. Schimbă altfel.

— Tifosul e o boală grea, Comșa... Mai cu seamă când dă peste un organism fără rezistență morală... obosit... detașat mai dinainte de viață... Mi s'a părut întotdeauna când Maria Probotă surâdea, că ceva imperceptibil în surâs, știu eu, poate dintele acela albăstriu în toată dantura intactă, în fine ceva, neliniștea... ca un avertisment al morții... Sunt unele fructe în care roade un vierme ascuns deși fructul părea intact... Când a ajuns la inimă, fructul se desprinde și cade... fără suflarea vântului... singur.

Vorbind, Vasile Mogrea freca pata atât de preocupat de ea, în cât părea că numai din pricina aceasta își dibuiește vorbele.

Dar Radu Comșa de astă dată a înțeles.

— Și?

— Acum vin de acolo... S'a sfârșit.

Omul termină de frecat pata, șterse tot genunchiul cu mâneca și se ridică de pe scaun ocolind ochii lui Radu Comșa, ca ochii unui om căruia i-ai pricinuit un rău de moarte. Se rezemă cu coatele pe pervaz și începu să privească la norii albi, în care peștera se surpase pe catafalc. Stătu mult așa, mușcând cartonul țigării. Când se întoarse, Radu Comșa era tot pe scaun, cu mâinele pe genunchi, așa cum fusese deprins când era încă orb. Dar în ochii goi nu isvorâse nici o lacrimă să îmblânzească obrazul, rupt de fier. Îl împresurau numai morți: Dan Șcheianu, bătrâna, Mihai, Ghenea... Și acum, încă...

Sublocotenentul Mogrea îl luă de braț, așa cum îl lua când avea nevoie să fie dus de cineva.

— Te întinzi pe pat, dragă Comșa... Și lăsăm stolul.

Radu Comșa se lăsă dus. Când se puse pe marginea patului, iarăși cu mâinele pe genunchi, ochii întâlniră deasupra cărții de pe mesuță, o cutie de seringă nichelată, cu luciul capacului ca o oglindă. Întinse mâna poate fără să gândească, amintindu-și că nu și-a mai văzut ochii, că nu-și mai știe chipul — cicatricea numai a pipăit-o. Dar n'avu când să-și apropie oglinda metalică de ochi; celălalt i-o smulse:

— Lasă acum... Pentru o singură zi e prea mult.

CAPITOLUL III.

CA SA FII TARE, FII SINGUR.

Se ridică din jîlț. Merse câțiva pași. Se întoarse la loc. Răsuci între degete scoica roză cu margini încovoiate de sidef, în a cărei pâlnie Luminița spusese odinioară că ascultă chemarea mării. Din nou nu-și găsi astâmpăr. Oglinda îi atrăgea tiranic privirea, să-i arate obrazul cu cicatricea desgustătoare: coada ochiului cu pielea boțită și arsă spre tâmplă, buza spintecată desvelind într'un rânjet continuu, doi dinți și gingia.

Întoarse jâlțul cu spatele la oglindă. Dincolo se auzia în răstimpuri glasul lui Alexandru Vardaru, vociferând.

A căpătat un obiceiu oribil: când e nerăbdător își roade unghiile. Trebuie să se desbere. Își vârî mâinele în buzunarul tunicei. Merse iarăși până la fereastră.

In grădină, Cora și Ralu Vardaru, în vestmânt negru, se depărtau pe poteca potopită de frunze foșnitoare; strânse una în alta, cu umerii încovoiați, ca două bătrâne într'un cimitir. Grădina devastată de toamnă părea mai largă. In fund se vedea spinarea unui zid cu tencuiala grunzuroasă și fără nici o fereastră, perete geometric și hâd, altădată ascuns de frunziș.

Cele două surori căutând în aleele deșarte fantoma invizibilă, măreau dezolarea grădinei, cu poteci tăiate pentru veselia și încântarea ochilor. Pantofii negri răscoleau sonor frunzele metalice; din când în când se plecau să ridice ori poate să smulgă ceva, dar păreau că cercetează în nisipul mărunt urmele pașilor numai de ochii lor știute.

Radu Comșa se înduioșă de această durere tenace. Mihai și în moarte, trecuse cu indiferență peste sufletul lor. Ceruse în scrisoarea cea din urmă, să fie lăsat acolo unde avea să-l găsească glonțul, unde oamenii să nu-i „scurme" mormântul. Cora și Ralu nu puteau astfel să-și adune durerea lângă movila de pământ, unde să vină în fiecare dimineață pășind în vârful picioarelor, ca lângă pătucul lui

de copil, când nu se îndurau să-i deştepte somnul. L'ar fi avut aproape. Ar fi putut să-l cheme. Plivind o floare, mâinele lor l'ar fi veghiat ca în viaţă. N'ar fi fost atât de desăvârşit absent. Acum amintirea risipită o culegeau din fiecare ungher unde în aer a rămas nevăzut un gest al lui, îi mai aud glasul, îl simt cu o tresărire apropiindu-se lin cu surâsul din cealaltă lume: „Iată-mă, Cora! Iată-mă, Ralu! Totul a fost o glumă... Cum aţi putut crede?"

Radu Comşa gândi că o singură îndurare le-a cruţat: n'au să-l vadă nici odată decât intact şi elastic, în adolescenţa lui plină de sănătate şi frumuseţe, n'au să-l ştie cum îi stă lui în ochi, în arătarea de spaimă din balta cu mâl de la cota 535, cu fruntea putredă şi cu lipitoarea atârând în orbita golită. Se mişcă să-şi rupă din ochi imaginea monstruos de clară. Călcase mai apăsat. Alexandru Vardaru deschise uşa de la birou:

— A, tu erai Radule?... Intră.

— Aştept până...

Radu Comşa se gândea la persoana necunoscută dinlăuntru, pe care o executa Vardaru cu glas atât de violent.

— Nu e nimic. Intră! Poţi asista la execuţia acestui domn.

Radu Comşa intră, şi rămase surprins constatând că „acel domn" era Sofron Vesbianu. In picioare, lângă birou, bărbatul Zoiei îşi ştergea cu batista sudoarea de pe chelia ovoidă. Se uită duşmănos la martorul nepoftit. Nu recunoscu în acest ofiţer cu obrazul desfigurat pe prietenul Zoiei. Numai când Radu Comşa se mută în lumină şi fu cu partea neatinsă spre el, Sofron îşi puse batista în buzunar şi se grăbi să-i întindă mâna bondoacă, zâmbind milog:

— Domnule Comşa, judecă şi dumneata...

Alexandru Vardaru îşi dădu drumul între braţele fotoliului.

— Vă cunoaşteţi? Cu atât mai bine. Să te pun în curent. Acest domn (îl arătă ca pe-un animal împăiat), prin nu ştiu ce legături cu comandamentul rus a obţinut pe numele spitalelor ruseşti autorizaţia să taie lemne din pădurea Statului, de lângă Chioaia. Taie şi le transportă. Bine înţeles cu oameni şi cai puşi la dispoziţie de comandamentul rus, iar alţii, rechiziţionaţi de la noi. Face două depozite aci, circa cinci sute vagoane. Evident nimeni nu se atinge de ele, de bună credinţă că sunt ale acestor pacoste de aliaţi. Şi fiindcă acest domn ştie că a îngheţat populaţia şi bolnavii, astă iarnă, se pregăteşte să le speculeze. Iţi imaginezi cu ce preţuri! Desigur se roagă lui Dumnezeu să avem o iarnă mai teribilă ca cea trecută... Intâmplarea face să prind de veste — tăia doar lângă Chioaia! — intervin să se facă o anchetă, se dovedeşte potlogăria...

— Nu e nici o potlogărie! Pot face dovada! protestă Sofron Vesbianu scotocindu-se în buzunarul stâng al vestei, pe urmă în cel drept, pe urmă în buzunarele hainei şi însfârşit în fiecare buzunar al pantalonilor, de unde nu scosese nici o dovadă.

— Lasă-mă să termin! Se dovedeşte potlogăria şi se ordonă rechiziţionarea lemnelor. Şi acest domn, ştii cu ce propunere îmi vine? Imi oferă o transacţie pe care o socoate cea mai firească şi onorabilă soluţie. Treizeci de vagoane, mie, Vardaru, să mă dezinteresez de chestiune... Şi nu e prima cu care îl surprind. Iţi închipuieşti ce operează de un an. Acest individ şi alţii de aceiaş speţă: o bandă. Numai de pungăşii auzi.

— Domnule Vardaru, insulţi în casa dumnitale un om care... Domnule Comşa, vă fac martor! îşi agită Sofron Vesbianu mâinele scurte.

— Nu e pungăşie? Şi vagoanele de grâu sustrase rechiziţiei, astăiarnă, nu e pungăşie? Şi zahărul cu care ai îndrăznit să vii la mine să-mi propui, nu e pungăşie? Şi vagoanele de ulei, de la Botoşani, nu sunt pungăşii?

Vorbind, Alexandru Vardaru se ridicase şi înaintând în jurul biroului se apropiase de Sofron Vesbianu, care ridică braţul în dreptul obrazului ciupit şi cu negi păroşi, caşicum Vardaru avea să-l lovească.

— Acestea nu sunt, pungăşii? Dacă te dau pe mâna Curţii Marţiale? Dacă înfunzi puşcăria? Mi-e milă numai de fata nenorocitului ăluia de Racliş, altfel...

Alexandru Vardaru nu era cu mult mai înalt decât celălalt, dar îl stăpânea atât cu privirea încât Sofron Vesbianu se condensase în colţul biroului lepădând toată apa prin pori. Uitătura piezişă, ocolind ochii, nu făgăduia nimic bun.

— Ai să iscăleşti aci... Aşteaptă!

Vardaru continuă să-i poruncească răstit, ca unei slugi, fără să-l îmbie să ia loc pe scaun. Şi Radu Comşa privi cu uimire la Sofron Vesbianu, multimilionar şi un soiu de tiran la el în casă, supunându-se acestor porunci. Vardaru scria atât de apăsat încât peniţa scârţâia. Sofron Vesbianu silindu-se să pară nepăsător, se apropie de Radu Comşa, cu mâinele la spate:

— Când ne faci plăcerea să vii pe la noi... O pot anunţa pe Zoie? Zoie Dimitrievna, făcu aluzie la discuţia de astăiarnă.

Radu Comşa îngâimă o scuză, ori care, dar Vardaru îl scăpă de această corvoadă.

— Iscăleşte!

Sofron Vezbianu citi foaia de hârtie; cu tocul în mână încercă o împotrivire, în care se vedea că nu-şi pune prea multă nădejde.

— Domnule Vardaru, dar înseamnă cu aceasta să renunţ şi la capitalul meu... Am plătit numai la...

— Iscăleşte!

Sofron Vesbianu muie peniţa în călimară şi semnă. Pe urmă se scărpină amărât în chelie şi cum era cu degetele unse de cerneală lăsă pe creştet trei parafe.

Vardaru puse tamponul, împături coala trecând cu unghiile pe muchii.

— Lăsaţi măcar să o prezint eu... stărui Vezbianu, întinzând mâna după hârtie.

Alexandru Vardaru puse coala împăturită în buzunarul hainei, privindu-l cu scârbă.

— Ca s'o dai când îţi convine? Aci e mai sigură. Şi acum nu mai am nimic cu dumneata.

Sofron Vesbianu întinse mâna lui Comşa, o îndreptă spre Vardaru, dar văzând că celălalt le ţine pe amândouă în buzunar, isprăvi gestul ducând degetele să-şi pipăie cravata.

La uşă, Alexandru Vardaru, îi strigă din urmă:

— Vezi, sunt obiecte de preţ în sală...

Sub insultă, Sofron Vezbianu se opri o clipă, vru să rostească ceva din prag, dar reţinându-se eşi îndesându-şi pălăria pe chelia cu trei amprente digitale.

— Cum şi-a putut da nenorocitul ăla de Racliş, fata după o asemenea bestie? se miră Vardaru, făcând ordine pe birou, lăsând capacul călimărei de cristal şi ştergând peniţa în părul aspru din cupa de porţelan.

Când sfârşi, îşi ridică ochii cu totul îmblânziţi spre Radu.

— Să ne mutăm în grădină. Am spus să ne aducă acolo cafeaua şi fructe... Să profităm de cele din urmă zile cu soare.

De fapt, Alexandru Vardaru ştia că schimbându-se dintr'un loc în altul, îşi schimbă desăvârşit şi dispoziţia sufletească. Aci unde-a ţipat la Sofron Vezbianu, n'ar putea să păstreze calmul de care are nevoie.

O clipă, se oprise uitându-se la obrazul lui Radu Comşa, apoi arătând cu mâna cum indica pe teren când hotăra o modificare: tăierea unui şanţ ori alinierea unei grădini, rosti:

— Trebuie să reparăm acestea. Când se vor termina toate; la Paris ori la Viena, un chirurg poate să pună ordine în câteva ceasuri.

Radu Comşa roşi, gândind dureros că se află acum înglobat

în obiectele supuse ordinei şi modificărilor pentru care avea o deosebită chemare părintele Luminiţei. Alexandru Vardaru observă că atunci când roşeşete, obrazul lui Comşa e mai respingător: cicatricile rămân palide fiindcă dedesubt nu mai circulă sângele.

La masa de sub nuc, îi aştepta un coşuleţ împletit cu mere, piersici şi pere. Farfuriile şi cuţitele orânduite alături, cutia cu ţigări de foi. Nucul nu-şi lăsase încă toate frunzele. Se desprindeau fără nici o suflare de vânt, descinzând lin în spirale. Pe scândura neagră a mesei, se vedeau figuri scrijilate cu vârful briceagului de Mihai.

Radu se aşează în dreapta lui Vardaru.

— Treci te rog, dincoace, îi arătă loc pe scaunul de paie, la stânga.

„Aceasta e ca să fiu cu obrazul neatins spre dânsul" — gândi cu tristeţă Radu.

Alexandru Vardaru alese un măr. Descoperi altul strâmbat de cineştie ce boală ascunsă. Il puse pe masă; îl privi pe faţa boţită şi verde, îl întoarse cu cealaltă faţă netedă şi rumenă, care-i ascundea desăvârşit meteahna. Privit aşa, părea un măr sănătos ca oricare altul. Il lăsă cu partea aceasta în sus. „Nici unui fruct nu-i este îngăduit să strice armonia naturei" îşi spuse Comşa, înţelegând ce-a gândit Vardaru când a răsucit mărul, şi simţindu-se solidar, într'o nefericire comună, cu fructul infirm.

— Uite de ce te-am chemat, Radule... începu Vardaru curăţind mărul minuţios în spirale, cu metoda pe care o punea în tot ce făcea. A venit la mine, aseară, fostul tău tovarăş de spital. Cum se numeşte?

— Mogrea. Vasile Mogrea...

— Da, Vasile Mogrea. N'am înţeles exact ce voia. Imi pare un cap desorganizat. Ar face bine să-şi mai tundă părul. Poţi fi brav, cum aud că a fost, fără să sperii lumea cu o claie de sălbatec polinezian. La urmă, aceasta îl priveşte. A venit, cum îţi spun, aseară. Mă căutase de două ori. Nici n'a vrut să ia loc pe scaun. Mi s'a părut agitat mai mult decât trebuia. Războiul a stricat multora nervii. Păcat. Altfel, destul de inteligent şi cu lectură; dar tot nedisciplinat, răsturnat ca o bibliotecă într'un camion, — şi negativ. A început prin a spune că pleacă peste două zile la unitate, se desparte de tine; înainte de a pleca şi fără ştirea ta (a subliniat-o de vreo două ori, dar n'avea nevoie să o facă), ţine să-şi împlinească o datorie. Nu înţelegeam unde vrea să ajungă. Domnule Vardaru — îmi spune — deşi prietenul Comşa n'a simţit niciodată nevoie să mă pună în curent cu chestiunile lui intime, am înţeles că e logodit cu domni-

şoara Vardaru. M'am uitat la el cu mirare: aceasta e o chestiune care ne priveşte numai pe noi: tu, Luminiţa şi eu... Aci se opreşte, îmi face o teorie a războiului pe care am suportat-o fără să clintesc. Nu ţi-o repet. Desigur o cunoşti mai bine decât mine, de vreme ce v'aţi aflat două luni în aceiaşi cameră. După ce a terminat-o, trece la un rechizitoriu al claselor conducătoare. Am început să-mi pierd răbdarea. L'am rugat să vie la chestiunea care l'a adus la mine, fiindcă îmi închipuiam că n'a venit să-mi ţină o conferinţă. Avem altceva mai bun de făcut. Atunci mi-a spus că atitudinea noastră, adică a Luminiţei, a mea, a Laurei, faţă de tine e ingrată. Te-am părăsit. Ne interesăm mai puţin de tine. A adăogat că e sigur că această căsătorie n'are să se mai facă şi că e natural să sfârşească astfel. El ştie că ţara e împărţită în două categorii: combatanţi şi cei dindărătul frontului. Două mentalităţi care nu se pot reconcilia. In fine altă teorie. Am suportat-o şi pe aceia... Toate, bine înţeles, mutând obiectele de pe birou, întorcând plicurile să citească adresele, schimbând scaunele de la locul lor, lepădând scrumul ţigării pe covor. L'am rugat să termine. Mă chemase de două ori la masă: nu-mi place să mă fac aşteptat. Atunci fără nici un motiv, spune că regretă că am pierdut amândoi timpul, că era mai bine să nu fi venit — lucru la care am căzut de acord — îşi ia chipiul şi pleacă lăsând uşile deschise în urmă.

Alexandru Vardaru aşează cuţitul deacurmezişul farfuriei, după ce l-a şters să nu coclească. Adunând sâmburii mărului, tăcu fiindcă venise servitoarea cu cafelele.

— Lasă-le aci. Pleacă. Şi cine mă caută, nu sunt acasă...

Alese o ţigară din cutia de lemn, aprinse. Se uită la Radu care netezea cu unghia una din figurile lui Mihai săpate în lemnul moale; o clipă, cum nu i se vedea de fel celălalt obraz, părea Radu Comşa de altădată, sănătos la trup şi la minte, aşa cum îl alesese el pentru Luminiţa, lăsându-le iluzia că s'au găsit ei.

Alexandru Vardaru continuă:

— Aceasta e vizita prietenului tău, Radule. Nu ţi-aş fi spus-o, dacă nu m'aş fi gândit mult după ce-a plecat. Tu ce găseşti de zis?

Radu ridică ochii. Il părea rău că prietenul săvârşise o nedelicateţe, faţă de el şi faţă de familia Vardaru. Dar nu regretă cu totul.

— Mă surprinde. Nu-l îndreptăţia nimic să încerce a explica el, ceia ce aveam datoria să explic şi să-mi explic eu...

Vardaru îl privi mirat.

— De ce explicaţie e vorba?

Radu întoarse mărul atins, punându-l alături de unul intact. Rosti, încet şi rar:

— Acesta nu mai e la fel cu acesta.

Cele două mere stăteau într'adevăr ca un om rumen şi robust, lângă un infirm. Alexandru Vardaru le aruncă în coş, amestecându-le cu celelalte. Vorbi cu mâhnire pe care nu găsea nevoie să o ascundă.

— E adevărat, Radu. Dar să sperăm că aceasta are să se repare. Şi aci singura care decide e Luminiţa. Nici eu, nici tu, nu avem dreptul... De altfel, cum ai să rămâi lângă noi ca să-ţi reiai direcţia de la Minister, Luminiţa are să se deprindă.

Radu Comşa pusese amândouă mâinele pe masă şi îşi privea atent degetele.

— Nu rămân să-mi iau direcţia la Minister. Am cerut să fiu chemat la regiment.

De surprindere, Alexandru Vardaru uită, şi îşi scutură scrumul ţigării.

— Acum am eu nevoie de o explicaţie, Radule. Tocmai vorbisem cu Ministrul. Credeam totul aranjat.

— Explicaţia e cum nu se poate mai simplă. Prefer să mă aflu acolo unde nimeni nu întoarce capul după mine cu surprindere ori cu desgust... Şi unde oamenii n'au nevoie să *se deprindă* ca să mă suporte. Sunt deprinşi.

Alexandru Vardaru îi puse mâna pe mâna întinsă pe masă.

— Radule, începi să vorbeşti ca prietenul tău de aseară. Ştii că mie şi nouă tutulor, n'ai drept să ne aduci această mâhnire. Şi ştii pentru ce, (gândi la Mihai, dar nu-i rosti numele). Am observat la voi toţi această mentalitate curioasă. Vorbiţi de spatele frontului, cașicum n'ar fi alcătuit de părinţii, soţiile, surorile, fraţii, copiii voştri.

— Ca deopildă Sofron Vesbianu, de adineori...

— Sunt şi de aceştia, dar ai văzut ce pat. Mi se pare ciudat că am ajuns aci. Credeam că ne cunoaştem îndestul, că suntem lămuriţi unul asupra altuia. Aveam satisfacţia că îţi cunosc gândurile, cum mi le ştii pe ale mele. Puteam spune dinainte cum ar proceda Radu Comşa în cutare ori cutare situaţie.

Radu Comşa râse cu râsul care-i despica buza în rânjet.

— Aceasta fiindcă adoptasem o anumită mentalitate de clasă...

— Ce înseamnă „mentalitate de clasă"? întrebă Alexandru Vardaru, retrăgându-şi mâna şi bătând în începutul de enervare, cu vârful degetelor în scândura mesei. Ce înseamnă mentalitate de

clasă şi cine te-a silit s'o adopţi? Ai venit singur, te-au ridicat calităţile tale...

— Calităţile mele...

— Da, calităţile tale, atunci când nu-ţi jucai fericirea individuală pe fraze.

Radu voi să-l întrerupă, dar Alexandru Vardaru nu-i îngădui.

— Mă surprinde trist Radule, că te descopăr contaminat de boala aceasta nefastă. E mai gravă pentru mine decât semnul unei răni. Veniţi de pe front cu teorii, în loc de o experienţă de viaţă. Formulele vă maschează viaţa: în loc să vedeţi realitatea, croiţi un univers de sisteme rigide, la care aţi vrea să se supună natura şi când natura nu se supune, vă miraţi, vă lamentaţi şi vă revoltaţi. Mă surprinde. Te socoteam imun.

— Fiindcă eram o brută.

— Fiindcă erai normal şi echilibrat. Când ai plecat pe front, acum câteva luni mă aşteptam la orice, la aceasta nu.

— Nici eu! surâse în cicatricea buzelor Radu Comşa. Nu mă cunoşteam încă. M'am descoperit acolo. Acum suntem mulţi care am învăţat că am fi dezertori, dacă după războiu nu ne-am întoarce să continuăm aci, pe frontul intern.

Alexandru Vardaru se răsuci să-l privească mai cu luare aminte. Nu-l credea atât de contaminat. Dar îşi stăpâni enervarea.

— Radule, să te întreb ceva... In tot ce cunoşti tu din viaţa mea, găseşti ceva de condamnat?

— Nu! răspunse repede Comşa, fiindcă într'adevăr viaţa lui Alexandru Vardaru era limpede. Dar nu e vorba de aceasta...

— Ba este, Radule. Este, fiindcă după criteriile tale, ale voastre, (nici nu ştiu acum printre care să te socotesc), sunt totuşi de condamnat. Ai spus-o singur: am mentalitatea de clasă. Adică reprezint pe frontul intern, duşmanul împotriva căruia dacă n'ai lupta, te-ai socoti dezertor. Mi-ai declarat-o răspicat.

— Dacă luăm cuvintele în înţelesul strict...

— In înţelesul strict, Radule. Am oroare de exagerări, dar şi de subtilităţi. Realitatea nu se ascunde sub fraze.

— Nu rostesc fraze. E vorba de o dorinţă generoasă de sacrificiu, de un ideal.

— Şi aceasta nu e frază, Radule? Eu m'am socotit întotdeauna nedemn de aşa zise marile idealuri. Viaţa mi s'a părut mai simplă. Omul nu se sacrifică idealurilor vagi. Nu iubesc o lume imaginară, o iubesc pe cea reală. Ştiu că nu putem face miracole, nici în viaţă de toate zilele, nici în cea politică. Tot ce poţi face e să corectezi

puțin și treptat realitatea. Chiar patriot sunt fără imaginație; n'aș făgădui o fericire idilică fiindcă știu că nimeni n'ar putea-o realiza. Ideile generoase duc la dezordine, lirismul la catastrofe. Nu înțeleg o societate de nefericiți egali în mizerie. Automat societatea creiază o diferențiere și o ierarhie.

— Acesta e argumentul invocat de toate feodalitățile...

— Ba e argumentul experienței istorice, Radule. Ai numai datoria să nu accepți cu brațele încrucișate această situație, ca un privilegiu căzut de sus; ai datoria să sacrifici atât cât îți îngăduie instinctul propriu de conservare, pentru a face semenilor un bine real. Dar nu să-i turburi cu himere.

— De câte ori mulțimea își cere un drept la viață, i se spune că năzuiește himere...

— Dragă Radule, de pasiunile mulțimei trebuie să te servești adesea ca să-i faci bine, chiar împotriva voinței ei. Eu nu pot crede că societatea așa cum e și cum ne-a dat civilizația de care beneficiem toți, e un complot al bogaților și al tiranilor, pentru a specula norodul. E soluția adoptată de oameni, după ce-au dibuit veacuri. Nu e ideală, firește. Dar e perfectibilă. Se poate retușa, nu se poate răsturna.

— Ai dreptate să aperi... rosti Radu Comșa, cu râsul care-i strâmba buza. Nimeni nu renunță la un privelegiu de cât silit.

— Tatata, Radule! Așa dar suntem acum și pentru revoluție? In plină adolescență... Te știam de douăzeci și opt de ani împliniți.

Radu Comșa roși. Numai semnul din coada ochiului și de la buze, rămase alb ca o arsură.

— Toată omenirea va fi după războiu într'o adolescență, dacă dorința de bine și altruismul e apanagiul numai al adolescenței.

— Cunosc și această poveste, Radule. Numai că adolescența e o vârstă ingrată și atât. Un om la începutul vieții găsește că totul merge rău: judecă aspru societatea fiindcă n'are încă loc în ea. Toate înfrângerile mediocre le explică prin stările din afară, nu prin confuzia interioară unde încă nu s'a stabilit un echilibru. Dacă omenirea va trece după răsboiu printr'o asemenea criză de adolescență, cu atât mai trist pentru omenire. Copii n'au făcut niciodată o revoluție și nici n'au putut câștiga ceva prin amenințări. După ce bat puțin din picioare, se cuminței, acceptă realitatea.

— Tocmai aceasta e lașitatea. Se cuminței și acceptă realitatea. Capitulează. Sunt pierduți. Când un om s'a cuminți înseamnă că e un cimitir de renunțări.

Alexandru Vardaru privi consternat la Radu, care-și rodea un-

ghiile. Il enerva deopotrivă, atât ideile lui Comșa, cât și năravul acesta nou, care dovedea că nu se mai supraveghează. Radu Comșa abia sub această privire își dădu seama ce face; ca un copil surprins își ascunse mâinele.

— Mi-e penibil, Radule — continuă Vardaru — să descopăr că ai această naivitate, bună pentru întrunirile de opoziție; speranța unei fericiri idilice de la căderea unui regim. Știm doar cu toții, că o revoluție nu e utilă, justificată și durabilă, decât atunci când sancționează o evoluție împlinită. Și atunci nici n'are nevoie de violențe. E numai recunoașterea formală a unei stări de fapt, existente. Căci nu poți distruge decât ceia ce e distrus.

— Noi vom restaura ceia ce alții au distrus! vorbi sec și aproape dușmănos Radu.

— Cine „noi"? întrebă cu un zâmbet de îngăduință Alexandru Vardaru.

— Noi... toți! roti mâna Radu Comșa, arătând legiunile invizibile, presărate dealungul și deacurmezișul țării; toți cei din șanțuri, și cei din spitale și prezența celor morți care-au nădăjduit miracolul.

Alexandru Vardaru vru să pună din nou mâna pe mâna lui Radu Comșa. Avea cuvintele de pacificare pe buze. Își spunea că e numai o stare trecătoare, explicabilă la un om care-a stat atâtea luni în spital, atâtea în șanțuri, și a ieșit din toate cu carnea strivită. Dar de deasupra, din creanga de nuc, un paiajen păros, cu picioare lungi, se lăsă pe-un fir de ață, se balansă o clipă și rupându-și firul nevăzut, începu să fugă pe scândura mesei cu mișcări epileptice. Alexandru Vardaru putea înfrunta orice în viață, în afară de vederea unui paiajen. Omul tare în care isbeau fără să-l clintească toate pasiunile adversarilor și toate protivniciile realității, își pierdea cumpătul ca o femee înaintea insectei desgustătoare.

Prinse cuțitul și cu tăiușul, dintr'o singură lovitură îl despărți în două. Picioarele paiajenului se strânseră, jumătate de trup mai fugi desordonat, apoi se ghemui într'un spasm, destinzând din când în când câte o labă, ca un fir de resort mecanic stricat. Alexandru Vardaru mătură resturile cu cuțitul, șterse tăiușul cu batiste și îl puse la loc. Dar mâna îi tremură; toată stăpânirea îi pierise.

Se ridică.

— Să mergem, Radule. Continuăm altădată.

— Eu n'am ce continua. Să sfârșim acum. Peste două zile plec.

Vardaru se așeză nemulțumit. Știa că deacum discuția nu va decurge cum o voise el. Ținuse să afle până unde a ajuns ceia ce

numea „contaminarea" lui Radu Comșa. Îi era destul. Mai rămânea nădejdea că tot ce rostise Radu, e trecător. Stărui să termine pentru acum:

— Mi-ai mai spus odată că pleci, Radule. Nu te oprește nimeni. Nădăjduiesc că ai să te întorci fără acești... fără aceste... însfârșit cuminții. Știi că ești liber.

— Liber, poate mai mult decât gândesc? Trebuia să o înțeleg! Să nu aștept să mi se spună. Nu? întrebă surd Radu.

— Ce sens au cuvintele tale, Comșa? Nu-mi vei fi făcând ofensa să crezi că acum, aș încerca eu... sau Luminița... fiindcă te-ai întors așa... că am putea...

Se opri. El, cu vorba întotdeauna precisă, nu-și mai găsea cuvintele. Blestemat paing! Strânse țigarea de foi în dinți atât de încleștat, încât îi reteză vârful. O aruncă. Se ridică în picioare și puse mâna pe umărul lui Comșa, dar fiindcă îi văzu fața în plin, cu amândouă cicatricile, întoarse îndată privirea, înlături.

— Dragă Radule, suntem amândoi nervoși astăzi. Să amânăm...

„Îi e desgust să mă privească în față, cum a ascuns adineori mărul infirm printre celelalte. Și dacă i-aș sta în cale, m'ar suprima, așa cum a retezat paingul cu tăiușul cuțitului — gândi Comșa amar. De la dânsul nu poți aștepta nici o îndurare. Totul e ordonat, precis, dinainte hotărât. Ideile generoase duc la desordine, lirismul la catastrofe! Nu poate bănui ce șete alta, de altceva, există aci..." In colțul ochiului cu tăietura cicatrizată înotă o lacrimă.

Plecă privirea în pământ. Umerii se încovoiară ca la bătrânii atrași de chemarea dinlăuntru. Se simțea acum înaintea lui Vardaru împuținat și fără putere de împotrivire, ca domnișoara Betty când nu îndrăznea să răspundă, ca Marița, slujnica din București cu ochii de culoarea pelinului veșted, ca adineori Sofron Vezbianu.

Fiindcă Alexandru Vardaru se afla în picioare și el jos, ca să rupă această senzație de dominare, se ridică și el de pe scaun; era așa cu mult mai înalt de cât Alexandru Vardaru, celălalt fu silit să ridice ochii, când Radu îi vorbi.

— Ocolim mi se pare o discuție mai precisă. Așa cum îți place dumitale! Și ca să nu plutim în vagi considerații generale, să rezum. M'am întors altul de cum m'ai cunoscut dumneata. Firesc să-ți plac mai puțin. Dar m'am întors altul și pentru Luminița. Ca aceasta de aci (arătă semnele din obraz). Firesc ca și dânsa, ca și d-ta, să-l prefere pe Radu Comșa cel de atunci, care nu mai există. In numele lui, am venit să-i ofer deslegarea.

Făcu o pauză. Tăie deșertul dinainte cu mâna. Continuă:

— Mă doare... Luminița a fost viața mea. Eram atât de sigur că am s'o fac fericită!... Dar cum să-i impun prezența unui om desfigurat fizicește? Și cum s'o târâi în aventura grea, cum presimt că are să fie viața mea de-acum?

— Radule?

— Pe dumneata nu te pot asculta. N'ai să înțelegi nici odată. Dumneata totul măsori, tai, rotunjești; consideri omul un material inert... Mi-ai adormit de la început tot ce putea fi elan dezinteresat în mine; ai vrut să mă ții aproape de pământ, să mă legi aci...

— Radu, nici odată nu m'am așteptat...

— Și acum dacă mai stărui încă și nu mă mături din calea dumitale, cum ai făcut cu păiajenul de adineori, e fiindcă mai crezi că ai să pui ordine, aci în obraz, și ordine aci, în inimă.

— Radu, n'aș permite altuia să îndrăznească...

— Te stimez, dar te urăsc. M'ai făcut să săvârșesc lașități. Am stat într'un birou când alții mureau în gropi. Am lăsat odată un copil în ploaie, în drum, ca cea din urmă bestie. Când mă gândesc în urmă, mi-e desgust de mine. Parc'aș privi un vierme, care s'a îmbuibat... Aceasta ai făcut din mine.

— Comșa, ai fost ceia ce ești.

— Acum îți spui că după zece minute, când voi sfârși să începi dumneata, am să fiu iarăși docil, Vasilache tras de o sfoară. Nu. Nu.

— Comșa! îi apucă Vardaru mâna.

— Nu! se răsuci Radu Comșa, pornind pe alee, fiindcă simțise că îi tremură glasul, că n'ar putea rosti un cuvânt mai departe și că pentru Luminița, la o singură chemare ar renunța la tot.

Alexandru Vardaru isbi cu piciorul în scaun. Infipse cuțitul într'un măr atât de puternic, încât mărul se spintecă în două; jumătățile se legănară o clipă. Vardaru le măturâ cu tăiușul cuțitului. Pe urmă își aduse aminte că se calmează numai când va repeta același lucru de treizeci de ori în gând. Își puse mâinele în buzunări, și privind în sus nucul aproape despoiat, constată: „Frunzele nucului au căzut fiindcă e toamnă. Frunzele nucului au căzut fiindcă..."

Sună isbită poarta de fier.

Radu Comșa porni pe stradă, cu ochii în pământ, fără să vadă, cu umerii încovoiați, cu gânduri haotice din care se alegea unul singur: „De-acum s'a sfârșit. Sfârșit. Nu m'a oprit. Atât aștepta!..."

— Hep-hep! Păzește!

Se dădu în lături. Trăsura cu roți de cauciuc trecu în trap întins. In fund, pe pernele albastre, picior peste picior era răsturnată Zoe Vesbianu și un căpitan francez care-i povestea ceva glumeț, căci

în ochii amândoror lucea râsul. Fără voe, Radu Comșa salută. Zoe Vesbianu privi nedumerită, răsucindu-se peste coșul trăsurei, la acest ofițer necunoscut, cu obrazul atât de oribil desfigurat.

„Nici dânsa nu mă mai recunoaște. Ce sunt? Cine sunt acum?" se întrebă Radu, cu un gol în suflet, grăbind pașii pe strada cu trecători indiferenți.

Merse mult. Rătăci pe uliți unde nu mai trecuse. Locuri streine. O cazarmă. Pe urmă o școală. O curte unde se plimbă convalescenți cu mâinele în bandagii... Deacum rămâne singur. Numai el, în fața lui. S'a eliberat. Ar fi avut veșnic o șovăială. Ar fi trebuit să aleagă. Așa s'au desfăcut toate de la sine. Liber! — dar ce lipsită de bucurie e această libertate...

Se întoarse încotro vedea că se îndreaptă toți trecătorii, spre străzile cunoscute.

Intr'un colț îl zări pe Sofron Vesbianu oprit din drum, să ademenească la el un câine alb, jigărit, corcitură de toate rasele, cu blana murdară și coada flocăită.

Sofron Vesbianu pocnea din degete, înaintând spre câine.

— Na sireacu... Na cuțu! Na, mă cuțule!

Câinele se apropia câțiva pași, se retrăgea, privea îndărăt distanța până la gard, neîncrezător.

Și păru atât de ciudat, bărbatul odios al Zoiei cercând să mângâie un vagabond al străzilor, mai ales după cele la ce asistase în biroul lui Vardaru, încât Radu Comșa crezu că dintr'o cruzime monstruoasă îl chema poate ca să experimenteze pe el o tortură de el născocită sau poate să-i arunce o otravă fulgerătoare.

Câinele îndrăzni însfârșit să se apropie. Sofron Vesbianu îl desmierdă pe blană, îi mângâie botul, îl bătu pe spinare:

— Mă sireacu... Mă cuțu, mă! Al cui ești, mă cuțu?... Cum te chiamă, mă sireacu!...

Câinele se tolăni cu labele în sus, își freca spinarea de trotuoar arătându-și bucuria acestei desmierdări neașteptate, sări în picioare, se gudură și strănută.

— Mă sireacu, mă!

Pe obrazul lui Sofron Vesbianu, vânăt, cu ochii mici, se luminase o bucurie omenească. Radu Comșa îl văzuse întotdeauna altfel. Invăță că de ce străbate mai adânc în spăimântătoarea realitate omenească, de ce omul e mai indescifrabil, iar binele și răul e împletit mai indisolubil.

Sofron Vesbianu se depărtă spre capătul străzii, întorcându-se din când în când, și chemând:

— Na urâtule! Na, mă cuțule, mă...

Câinele îl urma de la distanță, legănându-și coada flocăită, de bucurie poate că și-a găsit însfârșit un stăpân.

Radu domoli pașii. Se apropia de casă. Nu-l aștepta acolo nici măcar un câine cules de pe stradă.

Îl aștepta altcineva.

La poartă, mașina lui Alexandru Vardaru.

Șofeurul salută, ducând mâna la caschetă.

— Ce e, Neculai? se acăță de speranță, cu glas uscat în gâtlej.

— Am venit cu duduia Luminița, domnu locotenent. E în cameră la dumneavoastră. V'a căutat, și-acum vă scrie un bilet.

Radu urcă scările din două salturi. Luminița, cu spatele întors la fereastră, scria la birou. Când îl văzu, mototoli foaia și se repezi să-l prindă cu amândouă mâinele de gulerul tunicei.

— Radule!... Ce-a fost?... Radu, ce sunt acestea?

Dar Radu Comșa simți că buzele Luminiței au ocolit obrazul cel atins, și buzele au căutat instinctiv, pielea netedă. Iar toată bucuria îi fu o drojdie acră.

— Ce-a fost, Radule?... N'am înțeles nimic de la Papa. Și-a luat pălăria și-a plecat. L-am auzit întâia oară blestemând războiul... E adevărat Radu, că tu?... Că tu ți-ai închipuit?... (Radu Comșa strivea strâns pieptul Luminiței la pieptul lui; îi desmierda umărul mantilei de mătase, neîndrăznind să spere că totul nu s'a sfârșit).

— Luminița... Luminița mea...

Numai bătăile inimei svâcneau prin haină. Luminița nu ridica privirea la el. Păstra ochii închiși. Îl vedea așa cum îl știuse; nu cum o strângea lipită de trupul lui, plecând obrazul în care cicatricile palide arseseră chipul îndrăgit de ea, ca un acid.

Radu vru să-i desfacă nasturii mânușei, să-și lipească îndelung, cu recunoștință, buzele de încheetura moale a mâinei.

Luminița se împotrivi.

— Nu Radule... Am venit să te iau. Mergi cu mine.

— Unde?

— Mergi cu mine... N'ajunge atât?

Îi atinse obrazul cu buzele, proaspete ca un fulg.

— Ia-ți o manta, ceva... Haide odată! bătu nerăbdătoare din picior.

Și se întoarse abia acum să privească biroul lui Radu, în care intrase întâia oară.

— E bine la tine... Și cărți ai... Ce multe încă, și nu mi-ai spus nimic!

Răsfoi câteva, citi titlurile. Se opri la una și râse:

— Pauvre Fustel!...

Radu nu înțelegea.

Luminița răsuci volumul lui Fustel de Coulanges, aruncă ochii pe începutul unui capitol, pe altul.

— Pauvre Coulanges!... Există cineva care a murit cu ideia că e un imbecil fără pereche... Grand-Papa! Mitu Arpășeanu.

Radu Comșa, cu mantaua pe braț, cu figura împietrită de pustiirea din el, aștepta. Luminița se arătase nerăbdătoare să meargă mai repede și acum uitase... Nu-și imagina ce vrea să spună. Ea urmă, cu privirea sclipind a râs, furată de amintirea prea veselă:

— Am o remușcare Radule, și pentru Fustel de Coulanges și pentru Grand-papa... Nu ți-am povestit? E nostimă. Când eram mică, în clasa a treia de liceiu, în vacanță, Grand-papa mă supunea la o tortură de două ori pe zi. Avea vederea slăbită de tot, nu putea citi. Și căzuse păcatul pe mine, să-i citesc eu... De-ar fi fost măcar romane! Dar nu! Fustel de Coulanges, Taine, Michelet... Se punea în jâlț, eu alături la mesuță: „Haide Luminițo! treizeci de pagini și ai scăpat..." Incepeam. După un sfert de oră mi se părea că n'au să mai sfârșească. Aruncam ochii la numărul paginilor: mai sunt 25, 22, 20... Incepeam să sar aliniate. Pauvre Grand-pere se silea să înțeleagă, dădea din cap: „Și aceasta se numește un cugetător mare, Luminițo? Observi ce gândire eliptică are și cum îi lipsește suita în idei? Am să reviu la Tacit și la Sueton. Ție cine-ți place Luminițo; Tacit sau Fustel de Coulanges?" Nici unul Grand-papa! — „Ei, drăcoaico, drăcoaico, te-am înțeles. Fugi la porumbeii tăi!" Scăpam. Zut, pentru Fustel de Coulanges, zut pentru Tacit!... Pauvre Grand-Pere, pauvre-Fustel!...

Luminița isbucni în râs, aruncând cartea pe masă. Râsul pătrunse în inima lui Radu ca un vârf de cuțit răsucit. Lui i se juca viața și Luminița putea gândi la altceva, putea râde? Sunt două lumi, două lumi care nu se pot pătrunde. In ochi se adună atâta mustrare încât o văzu și Luminița. Se opri mâhnită deodată, readusă la realitatea prezentă și posomorâtă. Ii prinse gâtul, dar tot nu-l privi în față:

— Mă ierți? Uită-te în ochii mei... Mă ierți, Radu?

— De ce să te iert, Luminițo? Tu iești Luminița dintotdeauna, numai eu sunt acum altul.

— Cum vorbești, Radu!... Mergem de-aci. Mă sufoc.

Il târî de braț.

La mașină porunci lui Neculai să se așeze în fund, ea trecu la volan, Radu alături. Dădu drumul motorului: un timp merse atentă

la trecătorii străzilor şi la viragii, schimbând vitezele, frânând, sunând claksonul, până ajunseră între teii Copoului.

— Unde mergem, Luminiţo? întrebă Radu.

— Ce-ţi pasă?... Nu e destul că mergi cu mine?

Luminiţa acceleră. Vântul îi flutura şuviţele de păr scăpate de sub urechile bonetei de piele cenuşie; spre dânşii venea vertiginos peisagiul de toamnă, cu frunze metalice şi cu unduierile moi ale colinelor. Şoseaua era în afară de calea armatelor; întâlneau numai convoaie răsleţe şi drumeţi ferindu-se dincolo de şanţ, din vârtejul de praf. Pe linia zării, Ceahlăul ridică din pâclă forturile vinete, apoi se nărui. Luminiţa acceleră încă. De sub guma roţilor, pietrele mărunte împroşcau din praştii; aerul vâjâia în urmă, spintecat de botul maşinei. Trecură printr'o dumbravă cu luminişuri în care se prefira blând soarele toamnei ca într'o privelişte eternă, nepângărită de toate contorsiunile omeneşti.

O casă cu acoperiş de şindrilă, cu streşina lată şi pe alocuri înegrită de muşchi, se pitise ascunsă la marginea poienii. Era un paltin înainte, o cumpănă de fântână, un câine ridicând somnoros capul şi încolăcindu-şi botul la loc; o femee cu furca în brâu, păşind în urma unei vaci cu viţel, câteva mioare.

Luminiţa încetini.

— Aci aş vrea să trăiesc. Departe de tot, de toţi. Ah! cum mă fac toţi să sufăr! rosti întorcându-şi o clipă capul pe jumătate şi adunându-şi îndată atenţia la curba şoselei.

Radu tăcu. Luminiţa crezu că n'a auzit, şi repetă, când şoseaua fu din nou linie dreaptă:

— Acolo să fim... Departe de toţi care... Numai noi...

Radu Comşa vorbi:

— Fiindcă ţi s'a părut de la distanţă, Luminiţo, că acolo ar putea fi o viaţă idilică, fără nimic care să învenineze. Dar dacă ne-am fi oprit şi dacă am cerceta de aproape, ai vedea că şi viaţa acelora, ca a tutulor, e roasă de nemulţumiri mediocre, că îşi blestemă soarta, râvnesc altceva... Îşi închipuie că toţi, de oriunde, în afară de ei, sunt mai fericiţi. Orice viaţă omenească e devorată de un rău ascuns.

Luminiţa acceleră din nou. Copacii de pe marginea şoselei galopară ameţitor spre Iaşii rămaşi undeva, în urmă. Acum Radu fu cel care crezu că Luminiţa n'a ascultat, cu luarea aminte încordată numai la mersul puternic şi ritmic al motorului. Dar târziu, Luminiţa fără să-şi schimbe privirea fixată înainte, vorbi poate numai pentru ea.

— Orice viaţă omenească e devorată de un rău ascuns, fiindcă oamenii n'au niciodată curaj să privească în ei şi să se explice. Să se explice lor şi altora.

— Lor şi altora...

— Da; lor şi altora. Să renunţe la mândria care ne închide în noi, ne pecetluieşte fiecare într'o crustă cum îşi închid melcii cutia când dă frigul.

Mai vru să adaoge ceva, dar îşi luă seama. Strânse buzele şi acceleră. La capătul drumului se prăvăla pe un clin, o pădure fumurie. Când ajunse în margine, Luminiţa frână, sări trântind portiţa:

— Neculai, ne aştepţi aci. Toarnă ulei, nu-mi place cum bâzâie...

Apoi cu o satisfacţie pe care nu şi-o putea ascunde, către Radu:

— Ţi-a plăcut cum te-am adus? Dă-mi braţul... Nu mă întrebi când am învăţat să conduc?

Radu privi praful şoselei. Ce se petrecea în el şi ce deşarte întrebări îi punea Luminiţa! Desigur aceasta făcuse, când el era întins în pat, orb, şi ea nu-şi găsea timp să vină.

— Mergem pe-aci... Imi place cum foşnesc frunzele. Şi miroase de ameţesc, ca un lichior foarte vechiu.

Marginea pădurei era rară. Potecile ascunse de noianul foilor. In adânc, întrecându-se cu ecoul, o pasăre ori o sălbătăciune repeta un sunet regulat şi mecanic. Luminiţa se strânse mai aproape la pieptul lui Radu. Işi smulse mânuşile ca să-şi împletească degetele goale cu ale lui.

— Luminiţa... începu Radu.

— Nu. Te rog nu, Radu... Lasă aşa... îngână ea dureros.

Merseră tăcuţi sub crengile goale. Foşnetul paşilor suna uscat şi mortuoar. Pasărea ori sălbătăciunea amuţise. Toată pădurea era deşertată de viaţă. Frunzele cele din urmă coborau în cercuri line. Erau numai ei singuri acolo, într'o mare părăsire, strânşi unul lângă altul să ocrotească o flacără muribundă, în larga dezolare a toamnei.

— Luminiţo, începu iarăşi Radu.

— Sunt obosită... Să stăm aci.

Era un trunchiu răsturnat. Luminiţa ascunse ochii în palme. Stătu mult aşa; poate îşi ascundea ochii uzi, poate îl chema înainte, pe celălalt Radu... Nu i se vedea decât ceafa cu pieliţa fină şi brună, cârlionţii părului scăpaţi din boneta de piele gri; mică şi fără putere, ghemuită, strivită în decorul înalt, vânjos şi aerisit al codrului, care şi în moarte păstra o grandoare solemnă. Când desfăcu palmele, nu ridică ochii; vorbi privind în cimitirul de frunze de la picioare:

— Am spus adineori Radule, că oamenii sunt nefericiţi fiindcă

n'au niciodată curaj să privească în ei şi să se explice... Lor şi altora. Ne înăbuşim în noi... Radule, îmi ajuţi tu să mă explic, să lămuresc ce e aci?

— Luminiţa.

— Vreau să fiu sinceră şi nu pot. Ca să fii sinceră trebuie să ştii ce e în tine şi eu nu ştiu. Astăzi sunt într'un fel şi mâine nu mă recunosc... Care sunt eu, cea adevărată?

— Luminiţa...

— Lasă, te rog.

Scuturâ capul şi cu palmele împreunate între genunchi, după o pauză, surâse privind în gol.

— Observi ciudăţenia? Cer ajutor de la tine şi nici nu te las să vorbeşti. Mi se pare că mă întrerupi de la ceia ce mă priveşte numai pe mine, par'că tu ai fi aici numai ca să asculţi. Altceva am vrut să vorbesc şi altceva spun. Altceva am simţit şi altceva este. Există cineva strein în noi, care ne dă la oparte, se instalează în locul nostru, vorbeşte pentru noi. Exprimă ceva din noi, dar nu mai suntem noi.

— Luminiţa...

— Te-am rugat, lasă!... Era atât de simplu înainte. Mi se părea că totul are să fie veşnic. Nu mă temeam de tine, nu mă îndoiam de mine. Imi era dragă viaţa. Credeam că n'are să ne refuze nimic. Şi acum?... E oribil să te îndoieşti de tine, să ştii că se află pitit aci, un duşman care te pândeşte... îţi dictează el. Radule, numai un an a trecut şi suntem atât de altfel!...

Acum Radu stătea cu capul în pumni, cu coatele pe genunchi. Trecu o suflare de vânt şi desprinse o plasă sonoră de frunze. Luminiţa se îndreptă şi îl privi. Ar fi vrut să-i cuprindă fruntea la piept; dar braţul era frânt. Să-i rostească vorbele bune cu care a alergat până aci; dar cuvintele muriseră reci pe buze. Să-i pună fruntea pe genunchi într'o dureroasă spovedanie; dar omul de-alături îi era strein.

Soarele îi scălda într'o lumină obosită care nu mai putea încălzi nimic din ce se afla în ei obosit.

Cum a crezut că aceasta mai poate fi iubire? Era numai milă, remuşcare; îşi mai spunea poate că-l iubeşte din orgoliu. Şi un gând crud îi tresări: „Dacă ar fi murit ca Mihai, ca alţii, l-aş fi iubit pentru totdeauna!" Ii fu spaimă de simplitatea cu care acceptase acest gând. Ii fu ură pe ea.

— Mă ierţi, Radule?... Dacă ai şti, câte gânduri... Dar acestea nu se pot spune. Mor cu noi.

Radu Comșa ridică ochii. Luminița îi văzu cicatricile în plin, gura cu buzele voluptuos desemnate de altă dată — buzele de cadână cum spunea Pol Vardaru — strâmbate acum de rânjetul care desvelea dinții, colțul ochiului lăcrimos.

Întoarse capul spre pădurea înaltă și impasibilă — Radu își prinse din nou obrazul în pumni. Ce mai sperase? Ce nebunie sperase?

Acum gândeau amândoi că mai bine s'ar afla oriunde în altă parte, decât aci împreună. Ce căutau? Ce gând imposibil îi adusese?

Așteptau amândoi să plece mai curând, dar pândeau care va da semnul întâi. Și așteptând nu se mișca nici unul, ascultându-și respirația.

O veveriță trecu din creangă în creangă, pe puntea aeriană, sprintenă și voioasă, lunecând ca o întrupare a fără de grijei. Păru că se joacă de-a vațiascunsele după ramuri. Se opri să ronțăie ceva, cu labele mici duse grațios la bot. Svâcni spre vârf și dispăru, înghițită par'că de cer, redată aerian aerului. Amândoi o urmăriseră cu privirea, și când nu mai fu, își îndreptară ochii goliți; Luminița spre fundul pădurei, el înspre pământ. Dura încă nesfârșită și multiplă viața, era încă plină de măreție natura și de mister, până la răsufletul celei mai infime vietăți; numai ei stăteau acolo ca doi captivi, legați în mijlocul codrului, cu un blestem de-o vrăjitoare rea. Iar ce se afla întrânșii adânc, nu-și puteau spune; era îngropat ca apele subterane care n'au să vadă nici odată lumina și se pierd în nisipuri, fiindcă nu se află mâna îndurată să le elibereze. Nu se mișcau. Cine să rupă tăcerea? Să se ridice întâi?

Îi deslegă un pădurar, cu tolba subsuoară și cu pușca pe umăr, trecând și poftindu-le ziuă bună, cu mirare, fiindcă îi vedea târgoveți, în pustiul lui. Se ridicară amândoi ușurați din vraja ruptă, îndreptându-se spre șosea.

Radu Comșa aprinse o țigare.

— Minunată pădurea, toamna.

— Da, minunată.

Mai merseră un timp.

— Cred că pe aci am venit.

— Da, pe aci...

— Se cunosc urmele.

— Da, se cunosc urmele.

Gândurile lor se încrucișau altfel: s'ar fi strâns cu desnădejde să implore amăgirea că nimic nu e adevărat, nu s'a sfârșit.

Dar vorbele sunau spăimântător de calme:

— E târziu?... Ceasul meu a stat.

Luminița ridicase ochii spre Comșa; îi venise pe buze numele lui: Radu, și nu-l rostise.

Incepea să se sfiască a-l rosti.

Radu Comșa își privi ceasul de la brățară:

— Șase... Șase și cinci.

Și urmări, mai departe, fumul albastru al țigării risipindu-se în aerul străveziu-roz, de amurg tomnatec.

Șofeurul se uită lung la figurile lor împietrite; își fixa pentru el o opinie pe care avea s'o împărtășească în aceiași seară tutulor servitorilor din casa Vardarilor.

— Nu mă lăsați pe mine, duduie? Sunteți ostenită...

Luminița îi făcu numai din cap semn lui Neculai să rămână îndărăt, își puse mânușile și se așeză tot ea la volan. Mână mașina ca pe-o fiară care trebuia dresată, căutând înadins linia cea mai apropiată pe marginea șanțului, năpustind mașina la viragii de patinau roțile în prund. „Un pom, un singur stâlp, și se sfârșește cu amândoi!" gândi cu voluptate exasperată și rea Comșa.

Dar mașina spinteca precis aerul, cu apusul în dreapta, învăpăiat, semn de toamnă vântoasă și lungă.

Ii păru că Luminița se pleacă prea mult pe volan. Se plecă și el să-i vadă chipul. Din ochii Luminiței curgeau lacrimi, svântate de aerul vertiginos, fără să le șteargă. Se pleca numai să le ascundă. Și bărbia îi tremura. Dar cu mâinele încleștate pe volan se arăta încă tare, cu toată îndărătnicia stăpânind fiara cu carapace metalică aruncată ca un bolid dealungul șoselei.

In oraș, opri la poarta lui Comșa.

Radu îi sărută mâna. Rosti ceva, indiferent ce, numai fiindcă asculta șofeurul.

Intră fără să privească îndărăt; pe cel dintâi scaun căzu cu mâna rezemată de spătar, cu ochii astupați de îndoitura cotului.

Dar îi ridică îndată. Luminița era lângă el. Ii puse mâinele pe umeri — voise să-i ridice și să-i strângă tâmplele, dar evitase atingerea semnului de rană pe care și-l închipuia luciu și rece, ca o piele streină, de mort.

— Radu... Nu poate să fie așa. Cum să cred?...

Trase un scaun apoape de el, îi prinse o mână.

— Nu pot să cred, Radu. Ințeleg ce e în tine când taci. Dar n'ai drept... Tot ce-am gândit noi, tot ce ne-am spus, nu poate sfârși așa... Cum să uităm? Nu e nici un an de când... Tot trecutul acesta...

Radu îndreptă pieptul:

— Eu nu sunt trecut, Luminițo.

Insă ce mai voise să spună, nu rosti.

— N'am înţeles aceasta, îşi apără Luminiţa cel din urmă spasm de chemare. Este ceva rău între noi. Are să treacă. Vezi cum am alergat?... Renunţ la toată mândria mea. Mă arăt cum sunt, cu toate urâţeniile mele... Cum desigur mă condamni. Dar cum am putea să ne întâlnim mâine? Să întoarcem ochii amândoi?... De ce nu vrei să înţelegi ce se petrece în mine? Să mă ajuţi să înţeleg...

Se opri să respire, cu bărbia ridicată în sus, cum înalţă păsările când beau apă. Apoi cu simţul prezent al realităţii, care nu părăseşte niciodată femeia, îşi aşează rochia prea ridicată, până la genunchi. Radu Comşa observă gestul. Gândi: „Vorbeşte, dar atenţia îi e mai degrabă îndreptată la rochie, la nasturii mânuşei".

— Viaţa nu e aşa cum am văzut-o — continuă Luminiţa. E mai crudă. A rupt ceia ce credeam noi veşnic, ca timpul... Iţi aduci aminte? Atâtea proiecte, Radu... Atât de simple ni se păreau toate, Vezi, pentru ele m'am întors. Eram să plec şi din drum m'am întors. M'aş fi simţit vinovată faţă de viaţă, dacă n'aş fi făcut aceasta. N'am atâta orgoliu, să mă închid, ca tine. Invăţ că din viaţă trebuie să ne mulţumim cu ce ne poate da. Să ne facem o fericire a noastră din puţin... din... din...

— Zi, Luminiţo! Spune cuvântul: din resturi.

— Nu aceasta, Radu... Dar cum pot să mă fac înţeleasă?

Luminiţa îşi apăsă ochii. Ii deschise iar strângându-se alături, într'adevăr, fiindcă seara coborâse şi în umbră obrazul lui Radu nu mai păstra nimic din muşcătura cruntă a fierului, părea Radu pe care îl iubise ea, de care se acăţa încă. Cel de aci nu mai putea fi cel de aevea.

— Nu, Radu! se strânse lacomă de umerii lui, frecându-şi obrajii de haina aspră. Tot ce-a fost rău între noi şi nu ne-am spus în vremea aceasta din urmă, avem să uităm. Rămânem numai aşa cum ne-am ştiut. Radu, numai acei de atunci am fost cei adevăraţi... Spune, că ai să mă ajuţi să fiu aşa. Vezi, vorbesc cum n'am vorbit niciodată. Mă umilesc. Radu, nu feri obrazul de mine...

In întuneric, Luminiţa îi căuta obrazul pe care să pună sărutul pentru celălalt Radu. I s'ar fi dat cu un elan de desnădejde, cu o ofrandă a fecioriei, să pună ireparabilul între dânşii, să ştie că niciodată n'ar mai avea drept să şovăie. Dar mâna prinzând faţa lui Comşa, cuprinse amândouă cicatricile pe care le simţi lucioase şi moarte. Şi-o retrase mai repede decât a gândit. Se ridică aşezându-şi părul sub bonetă, cu toată pornirea răcită. Se ridică. Vorbi ca foarte de departe:

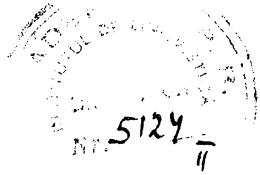

— Mă dor tâmplele, Radu... Sunt ameţită. Trebuie să plec acum. Ce-are să spună Neculai?... Dar te rog Radu, să te gândeşti la toate... Eu te aştept. Ori unde ai să fii, eu te aştept... Nu-mi dai mâna?

Radu apropie degetele mânuşei fără să le atingă de buze.

Luminiţa se depărtă împleticindu-se. Se rezemă de uşă.

— E întuneric... Condu-mă până la poartă, tu ştii scările aceste...

Il prinse încet, când se apropie, de după gât, şi înălţându-se în vârful picioarelor îl sărută pe frunte ca pe un defunct.

Radu o întovărăşi până la poartă, cu capul gol. Luminiţa se ghemui într'un colţ al maşinei, subţire şi fără contur, ca o manta aruncată. Mai vru să întindă mâinele într'o chemare ultimă, dar altă putere i le ţinu cu pumnii înfipţi în perne. Maşina urni.

Când Radu se întoarse, din întunericul zidului apăru Vasile Mogrea, cu chipiul tras pe ochiul pe jumătate închis, cu ţigarea în colţul gurei.

— Sbură porumbiţa, Comşa! Ai?

Radu îi întinse o mână fără oase.

— Am văzut-o când a intrat după tine. Am aşteptat aci.

Radu îi făcu loc înainte, dar celălalt continuă:

— Mă gândeam întâi să vin ca din întâmplare. Să-mi iau rol de arbitru... I-aş fi arătat, să ţină minte pentru totdeauna!... Dar când am văzut că nu aprinzi lumina, mi-am spus: Haha! Astea nu-s mofturi... A găsit singur el, Comşa, explicaţia cea mai bună... Argumentul la care nu rezistă nici o femee. N'am avut dreptate?

Radu încleştă dinţii: vorbele prietenului pângăreau brutal, coborau trivial pe pământ, ceia ce era pur şi inalterat în toată suferinţa lui şi a Luminiţei.

Intrând în cameră, după ce Comşa aprinse lumina, celălalt inspectă patul intact, ordinea din toate obiectele, strâmbă dispreţuitor din nas şi aruncă ţigarea pe podea, călcând-o cu piciorul. Răspunse tot el:

— Constat că n'am avut dreptate, Comşa. Şi regret. Eşti mai naiv de cum te credeam. Ascultă-mă. Pe femee o cucereşti cum poţi şi cum se întâmplă. Adesea ori nici nu ştii cu ce mofturi. Dar n'o păstrezi decât stăpânind-o. Acum văd scena. I-ai povestit, ce? Moft! Este-un singur sistem, dragă Comşa, patentat de când străbunii noştri se aflau în grote. Nu dă greş niciodată. O înşfaci de mijloc şi o îndoi cum vrei tu. Nu te uiţi că-şi ţine genunchii strânşi. Nu asculţi nici un scâncet. Sunt numai prefăcătorii. Mofturi. Dacă ai ascultat, eşti pierdut. Dacă nu, e a ta! Cât vrei. Vine după tine.

Trebuie s'o alungi... Dacă te-ai potrivit mofturilor, crezi că are să-ţi mai calce vre'odată pe aci? Moft!

Vorbind, Vasile Mogrea, cu chipiul pe cap, măsura camera dintr'un capăt în altul, acăţând cu vârful bocancilor colţul covorului, răscolind cărţile, mutând obiectele de pe birou. Se opri înaintea lui Radu Comşa, şi îl privi cu compătimire, cu jumătatea ochiului drept închisă, fiindcă în colţul gurei fumega ţigarea.

— Comşa, îmi dai voie să-ţi spun prieteneşte: eşti un mare prost! Aceasta e tot. Restul sunt mofturi!

Radu îi vorbi, biruindu-se:

— Te rog, Mogrea. Dacă ţii să rămânem prieteni, te rog să nu-mi vorbeşti niciodată despre aceasta. Asculţi? Niciodată.

Celălat slobozi două conuri de fum pe nări şi căscă ochiul închis.

— Niciodată?

Pufni, îmbrăţişându-l într'o privire de nemărginită milă.

— Bine. Am înţeles. De acord! Dar ai să vii tu să-mi vorbeşti. Să nu-mi ceri atunci să te ascult... Acum poţi să deschizi fereastra. Să iasă mirosul de ciocoaică. Duhoarea aceasta de Coty.

Pentru Vasile Mogrea, toate parfumurile erau L'Origan de Coty. Şi ca să-şi arăte complecta indiferenţă, deschise cea dintâi carte, volumul lui Fustel de Coulanges şi începu să citească. In cinci minute fu transfigurat ca întotdeauna când citea. Tot ce era aspru şi vulgar în înfăţişare dispăruse; uitase şi pe Radu Comşa, uită şi de ce venise şi tot ce vorbise, era acum cu două mii de ani îndepărtat, printre colonadele albe ale cetăţii antice, în togă albă, în sandale şi cu fruntea încinsă de cunună. Intorcea foile cu degetul uşor; desigur fără să-şi dea seamă ce face, scoase chipiul şi îl aşeză somnambulic pe un teanc de cărţi. Radu Comşa pe marginea patului îl privea rozându-şi unghiile. Incă odată un semen al lui îi părea enigmatic. Indescifrabil. Adineori îi răscolise sentimente duşmane, fiindcă ofensase brutal o suferinţă ascunsă, ca un om care ar fi apucat cu mâni păroase şi impure, o fragilă şi nepământeană imagine. Nimic din ce se petrecea în el într'adevăr, nu presimţise. Credea că n'are să-i ierte niciodată aceasta. Şi acum, înainte era altul, strămutat în alt veac.

Vasile Mogrea simţi privirea lui Comşa asupră-i. Ridică ochii zâmbind în mustăţile aspre ca peria de dinţi, cu gândul încă la lumea de două milenii stinsă, de care se desprindea cu părere de rău. Inchise cartea, cerându-şi scuze.

— Manie, Comşa! Asta e opiul meu. Altfel aş turba toată ziua dărâmând, răsturnând, înjurând. Mergem?

Venise să-l ia la întâlnirea unde fuseseră chemaţi de câteva zile încă, înainte de a pleca. Nu ştiau bine câţi vor fi. Nici cine. Ştiau doar de ce se caută.

Merseră fără să vorbească, urmărind fiecare alt gând, cum îşi târau în dreptul felinarelor după ei, fiecare altă umbră.

La casa din capătul Păcurarilor, dibuiră prin ograda întunecoasă, călcând pe o punte de scânduri îngustă, aruncată peste bălţi negre care miroseau a grajd. Desigur locuinţa unui birjar. Două trăsuri deshămate. Un cotiugar cu fân de unde ronţăia molcom un cal. Un felinar de tablă cu capătul de lumânare pe sfârşite, lumina fumegos şi trist peretele galben, la intrarea cu trepte. Din şură se auzia cineva vorbind cu caii ruseşte; omul îi văzu şi apăru balansând alt felinar în mână, strigându-le cu glas castrat:

— La domn ofiţer mo roc? Bateţi mo roc la uşa. Nu resturnaţ mo rog samovar.

Ocoliră samovarul cu lucirea metalică stinsă în ungherul scărilor.

Le deschise uşa un ofiţer necunoscut, cu mâna prinsă pe sub tunică, în bandaj. Îi conduse printr'o sală cu hamuri noi, atârnate în perete, zurgălăi şi zăbăli nichelate, cu miros de magazin de pielărie; de aci într'o încăpere dreptunghiulară, cu tavanul jos, de grinzi. Se aflau adunaţi ofiţeri din toate armele, toţi tineri, fumând, pe scaune şi întinşi într'un cot pe trei paturi; unii nedesbrăcaţi de manta. Radu Comşa cu surprindere recunoscu pe Onisfor Sachelarie, care se ridică grăbindu-se să-i strângă mâna, cu privirea stăruitor fixată la semnele din obraz. Câteva figuri îi erau familiare, din stradă sau din spital sau din întâlnirile frontului.

Vasile Mogrea cunoştea mai mulţi, îl părăsi apropiindu-se de un domn cu ochelari, cu barbă de lipovan şi cu lavalieră neagră care-i dădea aer artist; singurul civil între toţi.

Discutau ceva, intrarea lor întrerupse firul, căci după ce se cunoscură toţi, ofiţerul cu mâna bandajată, desigur gazda, continuă:

— Eram doisprezece... Acum suntem paisprezece. Toată comparaţia mea cu cei doisprezece apostoli a căzut precum vedeţi, prin prezenţa camarazilor Comşa şi Mogrea. Dar ştim că suntem mai mulţi. Poate sute, poate mii. Numai nu ne cunoaştem... Alexiuc, fă lampa mai mică, fumegă!

Alexiuc, un sublocotenent de artilerie cu obraz bălan de fată, făcu lampa mai mică, îşi duse la nas degetele să vadă dacă a rămas miros de gaz şi se aşeză la loc, pe marginea patului, să asculte cu atenţia binevoitoare a unui elev la o inaugurare de curs.

— Nu ne cunoaştem, şi de aceia am fost de idee cu câţiva camarazi

să ne descoperim şi să ne adunăm. N'avem nevoie să fim deocamdată mulţi... Inainte de războiu exista un sistem ingenios să fe taci cu un ceasornic elveţian gratis. Trebuia numai să împarţi la 12 prieteni 12 bilete de câte doi lei, care le dădea drept să obţină la rândul lor alte 12 bilete... Acestea odată distribuite la alţi 12 prieteni, el devenea posesorul unui cronometru elveţian gratis. Vedeţi dar, că tot sunt buni la ceva prietenii... Aceste prietenii, camarazi, să le folosim acum pentru a împrăştia din om în om, dorinţa noastră de bine; tot ce-am meditat şi am pornit să nădăjduim în tranşee. Să le dăm un început de înfăptuire. Aproape toţi ne aflăm aci trecători. Locul nostru este pe front. Acolo trăim de-un an. Ştim ce e acolo. N'am să vă vorbesc deci, cum scrie la ziarul Marelui cartier; patriotism sedentar din serviciu comandat. Ştim şi cine sunt aceştia... Alexiuc, iar filează lampa!...

Alexiuc micşoră lumina şi se aşeză docil pe marginea patului. Radu Comşa privea cu pornire de prietenie la camaradul care vorbea, aşezat picior peste picior pe-un scaun în mijlocul camerei, însoţindu-şi cuvintele cu gesturile mâinei stângi sănătoase. Avea figura virilă, părul ţepos, tuns scurt şi ridicat în sus perie, ochii cercetând în timp ce cuvânta, pe fiecare dintre ascultători în parte. Vorbele sunau calde, fără pompă oratorică, povestind numai ceia ce ştiau şi gândeau toţi: „N'aş vrea să dăm acestei întâlniri de camarazi, înfăţişarea unei conspiraţii. Avem cu toţii o datorie pentru moment, să ne apărăm bucata de ţară, câtă ne-a mai rămas. Dar acolo, printre oamenii noştri am contractat o obligaţie. Ştiu şi soldaţii la care ne întoarcem, că atunci când se vor sfârşi toate, ceva trebuie îndreptat. Făgăduieli se rostesc multe. Poate sincere. Dar făgăduelile şi jurămintele se uită după ce a trecut primejdia. Zic prieteni, să vă găsească ceasul pregătiţi şi adunaţi, să rezistăm."

Vorbind, privirea se opri la lampa care fumega iar Alexiuc înţelese, nu mai aşteptă, şi coborî fitilul în capsula de alamă. Ofiţerul cu mâna în bandaj îi mulţumi din cap, urmând:

— Aci, am văzut cu toţii că este multă mizerie. Chiar am simţit unii, să mărturisim, un fel de remuşcare, fiindcă de pe front îi înglobam pe toţi laolaltă, par'că toţi ar trăi în huzur. Dar se află aci şi multă lume pentru care războiul e numai un accident neplăcut, care durează prea mult. Se plimbă şi se plictisesc. Vor să sfârşească totul mai repede. Chiar dacă am mai pierde ceva din ţară şi din vieţi — numai să sfârşească. Ca să înceapă ei iar... Aceasta să n'o mai îngăduim camarazi. Să nu mai înceapă tot dânşii... Vă mulţumesc că aţi venit. Acum să vedem părerea fiecăruia, ca să hotărîm un plan de acţiune.

Ofițerul cu dreapta bandajată lăsă scaunul gol. Toți priviră unul la altul.

— Vorbește tu...

— Ba tu; eu mai la urmă.

— De ce nu vorbești dumneata?...

Domnul cu ochelari și lavalieră își netezi zâmbind barba de lipovan.

— Ei, domnilor? îndemnă gazda.

— Să vorbească Simion! rostiră mai multe glasuri.

Cel care se numea Simion se apără, roșu ca un semnal de gară.

— Simion! Să vorbească Simion!

Fiindcă toți strigau, se trezi și Radu Comșa cerând cu înverșunare să vorbească Simion, deși nu știa cine e Simion și de ce e nevoie neapărat să vorbească Simion.

Căpitanul Simion, pătrat și spătos, păși incomodat parcă de mușculatura care-i scurtase brațele și picioarele, și îi plesnea uniforma pe el. Pieptul era acoperit de două rânduri de decorații. Abia atunci Radu Comșa își aminti numele: Căpitanul Simion fusese citat în comunicatul Oficial, de două ori capturase tunuri de la inamic, și cu o singură companie, câteva sute de prizonieri la cotele cele mai încercate.

Căpitanul Simion își șterse fruntea brobonată cu batista; vinele gâtului se umflaseră sfori groase, se vedea că mai ușor i-ar fi fost să miște un tun cu umărul, sau să ridice câte un inamic de ceafă în fiecare mână, decât să dea examen de oratorie în fața atâtor necunoscuți. Mototoli batista udă în pumni, ca școlarii buretele de la tablă, când nu știu lecția:

— Domnilor... camarazi... prieteni...

Se opri, privind disperat lampa care încă odată fumega. Alexiuc împuținâ lumina. Aceasta îi mai dădu răgaz. Era cu picioarele desfăcute, plantat în dușumea cașicum s'ar fi temut să nu-l smulgă o putere teribilă din loc. Dar operația lămpii sfârși, fiindcă toate au un sfârșit pe lume. Căpitanul Simion își trecu iar ghemul batistei pe frunte.

— Camarazi... prieteni... domnilor... Eu nu știu să vorbesc. Eu sunt de felul meu silvicultor... Eu numai cu pădurarii vorbesc... Cu pădurarii și cu soldații vorbesc... Camarazi, hotărâți și eu fac!... Domnilor, camarazi... eu atât am de spus: hotărâți și eu fac!

Strângea batista în mână ca o piatră din care avea printr'o minune să stoarcă apă. Socoti că n'a spus destul, se mai întoarse către toți:

— Camarazi... prieteni... Eu sunt silvicultor... Atât ştiu să spun. Vă jur: hotărâţi şi eu fac!

Se aşeză la loc, inundat de sudoare. Pentru toţi fu o deziluzie. Eroii trebuie să tacă. Domnul cu ochelari şi lavalieră de artist, surâdea misterios, netezindu-şi barba rară.

— Mogrea! Să vorbească soblocotenentul Mogrea.

Vasile Mogrea se repezi cu ţigarea în gură şi cu ochiul stâng închis pe jumătate. Dădu scaunul la o parte ca un obstacol suprimat. Scuipă ţigarea şi deschise ochiul. Privi roată, la toţi, par'că atunci îi descoperea:

— Camarazi, toţi suntem veniţi de pe front şi ne întoarcem pe front. Cred că o să mă înţelegeţi. Aţi constatat acolo că inamicul îşi pierde caracterul individual, se confundă cu forţele vrăjmaşe ale naturei; trăsnetul, focul şi cutremurile. Nu mai sunt oameni, sunt numai inamicul, unităţi; o trupă. Dar când omori, omori oameni. Eu am omorât oameni. Nu-mi pare nici bine nici rău. N'am remuşcare. Remuşcarea e-un moft! Mă înţelegeţi cu siguranţă. Toţi câţi suntem aci am omorât măcar câte un om. In afară de dumneata! se adresă domnului civil şi cu ochelari şi lavalieră, care îl asculta zâmbind.

Domnul cu lavalieră plecă ochii intimidat: într'adevăr el nu ucisese un om.

Vasile Mogrea îşi trecu mâna prin părul ca sârmele de frecat parchetul, mută scaunul din dreapta la stânga.

— Am constatat camarazi, că pe duşmanii aceştia pe care i-am omorît nu-i uram. Urăsc naţia lor, armata lor, dar pe ei nu-i urăsc. Am văzut după aceia câţiva. Ii ştiţi cu toţii... Cu gura căscată, ochii holbaţi, sânge şi maţe. Mi-am spus: pe omul acesta eu l-am suprimat. Am săvârşit o crimă împotriva naturei. Am desfiinţat un exemplar din umanitate care n'are să mai apară niciodată pe planetă. Moft! Eu am tras şi l'am ucis. Ei bine, camarazi, am vrut să mă înduioşez, să-mi descopăr o remuşcare şi nu m'am înduioşat şi nu mi-am descoperit nici o remuşcare. Toate s'au petrecut în afară de mine. Nu sunt responsabil de nimic. Nici de bravură, nici de laşitate. Insfârşit, moft! Voiam să ajung aci: se află un duşman mai apropiat decât acel de pe front. Cu neamţul ori cu ungurul, n'am nimic de răfuit de la individ la individ. Oricare dintre acei pe care i-am împuşcat eu, nu-şi lăsase casă şi nevastă, să vină să mă caute înadins pe mine, despre a cărui existenţă n'a avut habar decât în clipa când i-am dat moartea. Se supunea unui ordin, unei noţiuni a lui de justiţie; credea că vine să apere dreptul lui la viaţă, cum

mi-l apăr eu pe al meu. El credea că el are dreptate; eu cred că am eu. Dracul să ne mai înţeleagă. Moft! Atât e cert: Nu-l uram şi nu mă ura! Acum patru ani, dacă ne-am fi întâlnit într'un târg nemţesc, am fi deşertat poate împreună o halbă de bere bavareză şi am fi mâncat o pereche de crenvişti cu hrean, comentând foarte paşnic pe Kant şi pe Nietzche sau ascultând o orchestră vieneză. Totuşi pe acest om necunoscut şi cu care n'aveam nimic de împărţit, l-am suprimat ca să-i las văduvă, orfani, surori şi alte mofturi. Vă repet că nu mă înduioşează. Nu-s umanitarist plângăreţ. Ce? Ar fi fost el mai generos cu mine? Dar am constatat camarazi, că duşmani nu-ţi pot fi într'adevăr cei de departe, care-ţi sunt duşmani numai fiindcă ei au fost induşi în eroare şi mâine poate să-ţi fie prieteni. Duşmani adevăraţi şi veşnici, îi ai numai pe aceştia de aci. Prin care sufăr eu şi sufăr alţii şi a suferit taică-meu şi bunicu-meu şi neam de neamul meu. Pe duşman trebuie să-l cunoşti. Eşti duşman cu vecinul din gard, nu cu mandarinul din China, nici cu Fritz Wolf pe care nu l-ai văzut în viaţă. Camaradul nostru a vorbit de pregătire, dar n'a spus ce fel de pregătire. Şi pentru ce pregătire. A ocolit. Să o spun eu! Camarazi, să ne pregătim pentru răfuiala cea mare. Să-i chemăm la răspundere. Să-i înjugăm la plug dacă trebuie. Să nu avem nici o milă de muierile şi de copii lor. Dacă va fi nevoie, le vom arde casele şi le vom spinteca pruncii. Ne-au trimis să luptăm, nu pentru Ardeal şi Bucovina, fiindcă puţin le păsa lor de aceasta; ci ca să le apărăm căţeii şi târfele lor, pe care le-au târît după ei şi au umplut lumea până la Paris şi la Tochio. Şi acum tremură. Făgăduiesc tot, ca să uite mâine tot... Să pregătim revoluţia, camarazi.

Vasile Mogrea mută scaunul de la stânga la dreapta, trântindu-l de tresărire toţi, aşteptând să-i vadă sărind ţăndurile. Pe urmă se făcu tăcere şi nimeni nu îndrăzni să privească la nimeni.

Căpitanul Simion se ridică spătos şi pătrat, îşi şterse sudoarea abundentă şi rosti hotărât.

— Eu aceasta nu o fac!

Apoi se aşeză la loc şi îşi puse batista udă pe genunchi, să se usuce. Tăcerea dură grea. Domnul cu lavalieră continuă să zâmbească, răsucindu-şi vârful bărbii de lipovan.

Din fundul unui pat, cineva glăsui fără să se ridice.

— Imi daţi voie şi mie?

Glasul era cald, iar ofiţerul către care se întoarseră toate privirile, ar fi avut poate o figură impersonală, ca alţi sute şi sute de oameni, dacă n'ar fi fost lumina bună şi albastră a ochilor.

Se uită peste oameni, cu fixitate de orb care vede dinlăuntru în afară.

— Imi daţi voie?... Eu cred prieteni, că suntem toţi cu inimile obosite. Căutăm responsabili acolo unde responsabilă e numai viaţa. Camaradul meu a descoperit o stare ciudată: nu-şi urăşte duşmanul în care totuşi a tras şi va mai trage, dar urăşte oameni de aci, în care n'a tras, şi sunt sigur că nici nu va trage.

— Ba bine că nu! isbucni Vasile Mogrea, uitându-se la ofiţerul care vorbea, ca la un duşman.

— Eu nu-i urăsc pe aceşti oameni, pe cari îi urăşte sublocotenentul Mogrea. Acum suntem mulţi care nu mai putem urî pe nimeni... Am auzit un cuvânt greu: revoluţie. Aceasta înseamnă iarăşi măcel şi sălbătăcie, pentru o fericire problematică. Ştim cum încep revoluţiile, nu ştim unde sfârşesc. La o suferinţă prezentă, să adăogăm altele viitoare?... Eu cred prieteni, că revoluţia s'a făcut.

— Aş vrea s'o mai văd şi p'asta! se ridică Mogrea păşind apăsat prin cameră.

Celălalt îl aşteptă să termine de plimbat, şi când Mogrea se aşeză la loc, continuă fără nici o iritare în glas.

— Revoluţia s'a petrecut în noi, prieteni. Eram altfel de oameni şi suntem alţii. Atunci ne sbăteam cu toţii de cum începea ziua, într'un soiu de frenetică lăcomie să ne satisfacem ambiţiile şi poftele noastre. Dacă aveam succes ne acapara succesul, dacă aveam de înfrânt dificultăţi, ne îndârjeau piedicile. Eram preocupaţi, abrutizaţi, împinşi într'un angrenaj din care nu există scăpare. Destul să fi privit într'o dimineaţă de lucru, lumea de pe stradă: toţi alergând alungaţi de minutarele ceasului, pe figuri o îngrijorare de oameni în gară să nu piardă trenul. Şi când sfârşea seara, unde era bucuria muncii împlinite? Unde era odihna aceia în care să găseşti reculegere? Care era răsplata acestei robii de oameni liberi? N'am văzut-o. Nimeni n'avea vreme să rămână odată singur, în faţa lui singur. Undeva, exista în noi, infirmă şi părăsită ca o cenuşăreasă, inima din noi pe care nu ne-o cunoaştem. Am descoperit-o atunci când ne aflam singuri în şanţuri, cu moartea înainte. Acest miracol îl datorim războiului. Are să creeze o religie nouă. Mila de toată omenirea, fiindcă începe cu mila de noi. Eu cred prieteni că numai aceasta e revoluţia cea adevărată... Să facem puţin bine acolo unde putem îmbuna o asprime. Nu filantropie şi altruism, care sunt caritări reci, de la distanţă, fără obiect. Ci milă, fiindcă mila e sensuală, deci umană. Eu am avut un duşman pe care îl uram de moarte. Când m'am întors aci, l-am căutat şi i-am întins mâna. S'a mirat. N'a înţeles. I-am

cetit în ochi. Un fel de teamă în prezența unui act absurd. E un om cu toate cusururile și lașitățile omenești și săvârșise cel mai crud rău pe care un om îl poate face altui om. M-a privit și a rămas uitându-se în palmă, cu frică par'că să nu-i fi lăsat acolo o otravă ori un praf explozibil. Dar după ce-am plecat, sunt sigur că a căutat să priceapă și că ceva în conștiința lui opacă s'a mișcat. Atât îmi e destul. Am pus un grăunte care va germina. Iar după aceia m'am simțit fericit și mă simt și acuma, par'că am smuls o ultimă rămășiță urâtă din mine.

— Moft! rosti Mogrea cu ochiul pe jumătate închis, aprinzând de la țigară o altă țigară.

Celălalt nu arătă că a auzit, în fundul patului, cu privirea peste ceilalți, păru că se dezinteresează de restul discuției.

— Moft, moft și moft! păși Vasile Mogrea în cameră, strămutând scaunul și isbindu-l la loc.

Ofițerul de gazdă, văzând că soarta scaunului e primejduită, i-l feri din cale. Mogrea trecu mâna să pună o ordine iluzorie în părul rebel și vorbi răgușit.

— N'am venit aci să ne tânguim ca muierile, nici să ținem predici de amvon. Aceasta e treaba muerilor și a popilor. Am venit să hotărâm fapte, nu vorbe. Restul sunt mofturi!

Căpitanul Simion se ridică neașteptat, înaintă un pas, rostind cu cea mai mare energie:

— Hotărîți și eu fac!

Își aduse aminte, și preciză singura rezervă:

— Dar revoluție, nu! Camarazi, prieteni, revoluție nu!

Sublocotenentul de artilerie, bălan și copil, Alexiuc, nu-și putu stăpâni un chicot de râs ca o fată din casă gâdilată.

Căpitanul Simion îl privi cu mirare, ceilalți cu desaprobare. Domnul cu lavalieră de artist surâdea discret.

Onisfor Sachelarie se alătură de părerea lui Mogrea. Erau amândoi părоși, cu figurile aspre, făcuți să se înțeleagă, deși unul era numai încăpățînare, iar celălalt amestec de subtilitate și trivialitate, în continuă dispută interioară.

— Regatul, vorbi Onisfor Sachelarie, are trebuință de o revoluție. Avem arme, avem oamenii cu noi. Când s'o găta războiul și se ordonă demobilizarea, mergem să tragem la răspundere fanarioții. Iancu și Ion Ursu Horea, au făcut revoluție, fără arme și numai cu țărani. Au să se adune mai mulți decât ne cugetăm. Avem aci unul, pe domnul locotenent Comșa. Era un foarte elegant și frumos regățean de București, pe care nu-l puteam îndrăgi. Acum

războiul l-a trecut la necaz şi dacă l-a durut, ni l-a adus vremea la noi. Să-mi dea voie să-i cer pentru o judecată necugetată, iertare.

Toţi întoarseră ochii la Radu Comşa, cu cicatricele lui teribile. Radu plecă obrazul ascunzându-l în umbră, ca şi cum s'ar fi aflat gol înaintea tutulor. In privirea aruncată o clipă spre Onisfor Sachelarie nu se află nici o prietenie. Domnul cu lavalieră continuă să surâdă răsucindu-şi vârful bărbii, din care făcuse un cârlionţ ca o coadă de răţoi.

Un locotenent cu semnul de medic la guler, se ridică timid, cu o mână rezemată de capătul de metal al patului. Cuvintele aprinse şi sacadate, contrastară cu făptura bicisnică:

— Revoluţia e pretutindeni în aer... In Rusia e numai semnalul. Ceia ce nu spun comunicatele, ştim cu toţii. In Franţa, în Germania, în Austria, se desmeticeşte proletariatul... Temniţile gem şi curţile marţiale condamnă pe capete... Să ne bucure! Cu cât represiunile vor fi mai crude, cu atât mai repede se apropie domnia proletariatului... Popoarele vor pace... Omul e făcut pentru pace. Cine a fost într'un spital, a văzut toată mizeria războiului mai odioasă de cât e pe front. Am aci un manifest de la un prizonier german, rănit. Acolo Liebneckt, Roza Luxemburg... In Franţa Romain Rolland... Sunt sute... Deschid drumurile. Se apropie revoluţia mondială... Nu putem rămâne în afară de ea...

— Moft, revoluţia mondială! întrerupse Vasile Mogrea, privindu-l cu singurul ochiu deschis. Nu mă interesează ce se întâmplă în Franţa, în Germania şi în Rusia. Treaba lor! Răfuiala noastră e cu aceştia de aci. Incolo, moft! Ii priveşte pe fiecare personal.

— Revoluţia noastră o cuget numai ca o revoluţie naţională! întări Onisfor Sachelarie. Revoluţia mondială e o mahinaţiune evreiască.

— Jidovească, spune jidovească! stărui Mogrea, scuipând capătul de ţigară fără să-l atingă cu mâna şi cercând să-l stingă cu un scuipat, ochit de la distanţă, printre dinţi.

Locotenentul medic, privi dureros la amândoi, cu tot sângele fugit din obraz. Mâna rezemată de marginea patului tremura imperceptibil. Peste ceia ce vedea el, cuvintele camarazilor căzură palme grele. Reluă:

— Şi eu sunt evreu. Aceasta nu mă împiedică să fiu bun român şi să mă consider în acelaş timp cetăţean al umanităţii.

— Moft! Nu e vorba de dumneata! îi tăie vorba Vasile Mogrea. Dacă porţi uniforma românească, trebuie să fii bun român. Cetăţean al umanităţii, ce e aia? N'am văzut nici unul. Ai putea să-mi spui cu ce paşaport umblă? Baliverne şi mofturi!...

Medicul cercă să continuie:

— Dumneata singur, ai recunoscut că nu urăşti oamenii pe care i-ai ucis, măcar că erau nemţi, unguri, sau austriaci. Cine i-a văzut într'un spital fără uniforme, numai cu rănile lor, au văzut că sunt numai oameni într'o suferinţă generală. Glonţul produce tot atâta durere în carnea unui german ca şi într'a unui român. Când dumneata spui că ai tras, numai fiindcă aşa ţi-a dictat educaţia militaristă, ai recunoscut fără să ştii, că te simţi cetăţean al umanităţii. Eşti mai aproape de idealul meu decât crezi...

— Nu mă învăţa dumneata, domnule Medic, ce sunt. Mă cunosc doar! Umblu cu mine de când eram mic. Moft! Umanitatea? De unde o mai scoaseră-ţi şi p'asta?

Locotenentul medic încovoie umerii sub apăsarea veche a osândei care poartă fără odihnă fii lui Israel dintr'un capăt în altul al lumei, neînţeleşi, alungaţi şi urâţi. Avea fruntea înaltă, ochii neliniştiţi de o suferinţă fricoasă, înăbuşită acolo, fiindcă afară întâmpină batjocoră şi prigoană. Era pipernicit, cu braţe subţiri fără musculatură, cu obrazul fără sânge şi numai cu pometii prea roz, ca stigmatul ftiziei; exemplar bicisnic al rasei care a obosit aşteptând cu îndărătnicie să intre în pământul făgăduinţei, la chemarea Mesiei ce întârzie să mai revină. Radu Comşa îl iubi, cu simpatie de infirm. Se gândi că e dintre acei evrei, cărturari şi himerici, care ispăşesc aci şi pretutindeni avuţia arogantă a Cohnilor şi a Polacilor, fiindcă în loc să descifreze în cărţile sfinte poruncile lui Iahveh şi glasul profeţilor, la lumina sfeşnicului cu şapte braţe, îşi potolesc neastâmpărul metafizic, construind omenirei imposibile sisteme de fericire universală, în afară de spaţiu şi în afară de timp. Pentru această crimă neamurile îi duşmănesc şi îi alungă. Şi îi urăsc mai mult decât pe Polaci şi pe Cohni...

Locotenentul evreu se lăsase să lunece încet pe marginea patului, rezemându-şi capul mare în palma cu degete osoase şi privind pe podea restul din ţigarea lui Vasile Mogrea, care se sfârşea de fumat singură.

Radu Comşa îşi rodea unghiile. Domnul cu barbă surâdea uitându-se la lampa care printr'un inexplicabil capriciu, încetase să mai fumege.

Ofiţerul de gazdă rupse tăcerea, aducând scaunul la loc fiindcă socoti că nu mai e ameninţat de mânia lui Mogrea.

— Ne-am depărtat de la chestie. Trece timpul, camarazi şi încă n'am hotărât nimic.

Căpitanul Simion se mişcă din loc, se ridică pe jumătate şi se aşează fără să pronunţe nimic. Dar toţi înţeleseră ce voise să spună: „Hotărâţi şi eu fac!" Sublocotenentul Alexiuc, ca să-şi alunge râsul, se gândi la lucruri cumplite.

— Ca să hotărâm, trebuie să ne înţelegem! se plimbă Mogrea prin cameră.

Precaut, ofiţerul de gazdă îi retrase scaunul din cale.

— Trebuie să ne înţelegem şi văd că fiecare vrem altceva. Câte capete atâtea mofturi. In acest caz am venit aci să facem un moft şi o mie de mofturi. Aceasta e!

Spunând, apucase scaunul înainte ca ofiţerul de gazdă să-i fi putut prevedea intenţia, îl ridică la jumătate de metru şi îl trânti pe cele patru picioare atât de puternic, încât lampa se clătină pe masă şi începu iarăşi să fileze. Dar scaunul era solid şi scăpă teafăr.

Se ridică un căpitan voluminos, cu încetineală calculată, scuturându-şi fire invizibile de pe tunică şi aranjându-şi manşetele. De la prima mişcare, toţi înţeleseră că se pregăteşte să rostească o conferinţă şi toţi ştiură, fără să fi putut spune dinainte de ce, că va fi o conferinţă lungă şi plicticoasă.

De altfel, căpitanul era conferenţiar universitar, aştepta de când a intrat să-i vină rândul. Era sigur că numai el, va clarifica tot, definitiv. Işi pipăi manşetele, nasturii, privi cu ochi de mulţumire bovină la toţi dinprejur, la masă, la tavan, la pereţi, la lampă. Işi trecu delicat mâna prin părul dat pe spate. Se ştia impunător. Tuşi şi îşi şterse mustăţile corect retezate, cu o batistă albă, pe care o despături atunci, apucând-o de mijloc, scuturând-o şi pe urmă împăturind-o la loc.

— Domnilorrr!

Privi din nou la toţi împrejur, aşteptând să se facă linişte.

— Camarrrazi! Seneca, ilustrul discipol al lui Zenon, într'o scrisoare către Lucilius condamnă războiul cu aceste cuvinte...

Radu Comşa pricepu că nu va putea să urmărească nici o perioadă până la sfârşit. Ceilalţi începură să privească în tavan, să-şi cureţe unghiile, să se aşeze mai bine, ca în vagon pasagerii când se pregătesc de dormit. Ofiţerul de gazdă deschise uşa şi vorbi şoptit cu o ordonanţă, revenind apoi în vârful degetelor.

— Dacă privim în natură, scrie generalul Bernhardi, găsim că războiul e legea fundamentală a evoluţiei... continuă conferenţiarul.

Comşa inspecta cu deamănuntul pereţii afumaţi, soba uriaşă după moda rusească, portretele muscalului-proprietar: Ţarul Nicolae, Impărăteasa, Impărăteasa mamă, o fotografie înfăţişând o tră-

sură goală, nouă, cu roți de cauciuc și muscalul în caftan de catifea, atingând cu vârful cravașei spinările cailor cu părul țeselat lucios. Icoane rusești: Sf. Gheorghe, Sf. Spiridon, Mucenica Pelaghia. Vederi din Moscova, Kremlinul...

— Profesorul Grasset, afirmă pe de altă parte că există o noțiune biologică a libertății, care recunoaște neuronilor psihici umani o activitate proprie...

Toți căpătaseră aerul absent al mosafirilor siliți să asculte cu resemnare când cântă fata gazdei la clavir, același vals, în fiecare după amiază de ceaiu. Domnul cu lavalieră își netezea barba surâzând cu bunăvoință egală și superioară, cum surâsese la tot ce auzistase până acum. Singur căpitanul Simion, aplecat să soarbă cuvintele mai de aproape, cu vinele gâtului umflate, stacojiu și apoplectic, asculta cu religiozitate, admirație și respect, un om care putea să vorbească atât de mult, repede și savant. Dar pe figura cu toți porii deschiși să sugă înțelepciunea conferențiarului, se vedea lămurit că eroul căpitan Simion nu înțelegea mai mult despre ce e vorba, decât dacă ar fi ascultat Mahabarata în limba sanscrită.

Vorbitorul sfârși prin a se adresa mai mult căpitanului direct, ca și cum ar fi fost vorba de o chestiune personală între ei doi.

— Asociațiile formând clanuri și națiuni, sunt bazate pe respectul reciproc a egalelor capacități egoiste, cum spune Le Dantec, și e destul pentru aceasta, să accentuăm...

Radu Comșa număra grinzile tavanului, pe urmă scândurile văpsite verde. Vasile Mogrea găsise o carte și întorcând foile, mascat de domnul civil cu barbă și lavalieră, citea ca un elev, romanul sub pupitru. O mână îl atinse pe Radu, pe umăr. Un locotenent, care stătuse tot timpul nemișcat la dreapta și în spatele lui, încât îi simțise respirația caldă în ceafă, îi vorbi în șoaptă.

— Domnule Comșa, îmi dai voie să-mi spun încă odată numele?... Poate vă amintește ceva. Teodor Bilbor, frate cu Elena Bilbor, prietena domnișoarei Vardaru. Știu de la Elena că o cunoașteți... E poate deplasat ce o să vă cer, dar am observat că tot nu ascultați... Pe urmă cine mai știe dacă ne mai întâlnim vreodată?... Acum, fiecare din noi poate ne vedem ultima oară...

Se opri, fiindcă vorbitorul privi sever în colțul lor. Când conferențiarul universitar se întoarse iarăși să continuie chestia personală cu căpitanul Simion, fratele Elenei Bilbor continuă:

— Știu că Elena e cea mai bună prietenă cu domnișoara Vardaru... De aceia numai mi-am permis... Iată ce voiam să vă rog: ce

fel de individ e Scarlat Măinescu? Vă întreb, fiindcă e prieten cu dumneata...

— Eu prieten cu Scarlat Măinescu?

— Cel puțin așa spunea dânsul...

— Cunoscut, da! Nu prieten...

— Am înțeles atunci, domnule Comșa. Vă mulțumesc.

Radu Comșa întoarse ochii mirat, la tânărul care îi amintea acum deplin, ochii și ovalul obrazului și toată înfățișarea Elenei Bilbor. Ce voia să spună că a înțeles?

— Am înțeles, îi preveni întrebarea locotenentul Bilbor, după graba cu care d-ta te-ai apărat de bănuiala că ai putea fi prieten cu indivizi de speța acestui domn Măinescu. Atât îmi ajunge. Intărește ce știam eu...

Comșa se gândi la seara de astă primăvară, când îl văzuse pe Scarlat Măinescu în casa Vardarilor, șoptind la urechea Elenei Bilbor. Incepu să înțeleagă și avu o mustrare. Se hotărîse atunci să atragă luarea aminte a Luminiței, și nu o făcuse. Era poate prea târziu.

— Și de ce te interesează domnule Bilbor, prietenia ori neprietenia mea cu Scarlat Măinescu?

Fratele Elenei Bilbor întârzie să răspundă răsucind capătul unei curele. Numai târziu spuse, privind atent la Comșa:

— Elena e de două luni logodnica acestui domn Măinescu.

Ciți în ochii lui Comșa surprinderea neplăcută și știu de ce e surprins.

— Nu e așa domnule Comșa, că D-ta dacă ai avea o soră, n'ai dori să devină nevasta unui individ ca acest domn Măinescu?

Radu Comșa scuturâ din cap. El avea o soră; era nevasta unui soldat, a unui țăran pe care nu-l văzuse niciodată. Dar într'adevăr, oricine altul, era mai bine decât Scarlat Măinescu.

— Biata Elena... Merita altceva! murmură Teodor Bilbor, retrăgându-se în ungherul lui și lăsându-l pe Radu Comșa să-și roadă până la carne unghiile.

— Două secole mai târziu, Diderot scria: Răsboiul este un fruct al depravației omenești, e o maladie convulsivă și violentă a corpului politic... se auzi ca prin vis glasul conferențiarului, și toți se mișcau din loc, se răsuceau, își astupau căscatul cu palma și aveau lacrimi în ochi de cât li se desfăcuse fălcile.

Veniseră aduși de dorința să precizeze ceia ce era confuz în ei, să hotărască, să înfăptuiască ceva. Când o înșiraseră pe străzi până aci, erau plini de nerăbdare, călcau cu emoție, spunându-și că vor

asista poate la un eveniment din viața lor care va deveni un eveniment hotărâtor pentru toate vremurile de mai târziu. Acum doreau toți să plece mai repede, se simțeau streini, erau sătui de glasul monoton, de prezența lămpii fumegoase pe masă, de aerul mirosind a tutun, a gaz și a piele.

— La Arienii din India ca și la Semiții din Palestina, am văzut că societățile monastice născând din...

Toți priveau lampa cu fitilul ars și sticla afumată, dorind să se întâmple ceva neașteptat, să explodeze, să ia foc, orice catastrofă care să-i scoată prin miracol din cleiul acestei plictiseli. Unii se gândeau că au renunțat la o întâlnire cu o femee pe care poate n'au s'o mai vadă niciodată, alții că-i așteaptă familia, un prietin ori două ceasuri de somn într'un pat cu așternut omenesc — un bun pe care au să-l regrete peste câteva zile, când vor fi din nou în bordeele subpământene. Toți priveau posomorâți, numai conferențiarul vorbea senin, ștergându-și din când în când grațios mustățile cu o atingere a batistei albe, pipăindu-și manșetele, destăinuindu-i cu un zâmbet dulce căpitanului Simion ce fac Arienii din India și Semiții din Palestina, și ce-a scris Seneca, ilustrul discipol al lui Zenon, către Lucilius.

Destinul voi ca sublocotenentul Vasile Mogrea să sfârșească de citit capitolul din cartea începută și să privească la ceas. Aruncă volumul peste capul domnului cu barbă de lipovan și lavalieră, și ridicându-se, se apropie cu pași apăsați de scaunul de unde grăia căpitanul conferențiar. Toți răsuflară, înțelegând că supliciul sfârșește dacă se amestecă Mogrea.

— ...chiar dacă se întâmplă la unele moluște și la unii viermi, ca elementul bărbat al unui individ să-și fecundeze ouăle, acest hermafrodism e o excepție; e necesar în general să fie o împreunare între doi indivizi distincți, de sexe distincte...

Vasile Mogrea îl privi cu mâinele în buzunările tunicei, cu ochiul stând închis, cu țigarea în colțul gurei, împroșcând două spirale de fum pe nări.

— Moft!

Conferențiarul ridică ochii bovini mai mult mirat decât ofensat de întrerupere.

— Da! Moft! Crezi dumneata, domnule căpitan că ne-am adunat aci ca să ne înveți cum fac viermii copii și cum să-i facem noi? Meșteșugul acesta l-am învățat cam de multișor...

— Domnule sublocotenent...

— Nu sunt nici sublocotenent nici nesublocotenent. Ne-am adunat mai mulți camarazi să ne spovedim păsurile și să hotărâm ceva...

Dumneata ne vorbeşti de Seneca, Amaceliţi, Diderot, Zenon, mofturi şi alte moluşte...

— Vreau să expun idealul moral al omenirei în faţa războiului.

— Moft, domnule căpitan! E miezul nopţii şi n'avem timp să ascultăm ce-a fost cu Amaceliţii. Concluzia! aceasta ne interesează... Care e concluzia dumnitale?

Căpitanul n'avea nici o concluzie. Se ridică demn, îşi împături batista şi începu să se plimbe cu un surâs de milă pentru asemenea societate în care regretă că s'a amestecat. Toţi se sculară în picioare, tuşind, întinzându-şi braţele amorţite, scuturând scrumul ţigărilor, tropăind să-şi aşeze hainele. Incepură să-şi caute chipiile, să se închee la nasturi. Căpitanul Simion privea cu admiraţie amestecată de teroare, la sublocotenentul Mogrea care se încumetase să reteze atât de scurt un orator care vorbea atât de mult, repede şi savant. Se ridică şi el, pătrat, mişcându-se ca un tanc printre ceilalţi, cu regretul vag că nu va afla niciodată ce legătură misterioasă e între idealul moral, războiul şi fecundarea ouălor de moluscă.

— Aşa dar n'am hotărât nimic, rosti cu părere de rău şi cu o scuză în glas, ofiţerul de gazdă, văzând cum i se risipesc oaspeţii.

— Ce să hotărâm? Unul vrea revoluţia mondială, altul crede că din războiu am învăţat mila şi trebuie să împărţim în dreapta şi în stânga de sufletul morţilor, domnu căpitan ne trimite la Zenon... Moft! Vom pleca fiecare să facem ce ne taie capul. Restul, moft şi o mie de mofturi!

— Să ne mai întâlnim mâine sau poimâine, stărui gazda...

— Să facem un comitet! îşi dădu părerea Onisfor Sachelarie, venit din patria presidinţilor şi comitetelor..

— Moft! îşi tufli chipiul pe ochi Vasile Mogrea. Acum de asta avem nevoie, comitete şi comiţii!

Căpitanul Simion cu chipiul care-i strângea tâmplele ca un cerc prea îngust, călcă ţapăn făcându-şi loc şi declară cu fermitate:

— Camarazi... prieteni... Eu nu mai fac! Eu înţeleg fapte!... Eu m'am hotărât... Când sună demobilizarea, Românie Mare, Românie mică, eu nu vreau să mai ştiu... Eu mă întorc la pădurile mele. Eu sunt silvicultor. Eu nu ştiu să vorbesc. Mă scuzaţi, camarazi... prieteni... eu nu pot...

Işi scoase chipiul şi îşi şterse sudoarea, trecând apoi batista şi pe pielea dinlăuntrul chipiului:

— Camarazi... prieteni... Nu vă supăraţi... Eu dacă nu mor, mă întorc la pădurile mele... Eu nu pot să mă mai amestec... Eu sunt silvicultor...

Domnul cu barbă și lavalieră, care nu rostise toată vremea nici un cuvânt, continuând să surâdă, își luă pălăria cu boruri imense și se strecură pe ușă. Nimeni n'ar fi putut să spună de ce venise, de ce surâsese tot timpul, de ce tăcuse și de ce pleca...

Afară coborâse ceață opacă. Felinarul lumina bolnav, într'un manșon alburiu, fără să arate drumul. Călcară în echilibru pe scândurile înguste, până la poartă, în ograda cu bălți mirosind a grajd. Calul ronțăia legat de căruța lui. Alți cai strănutau în grajd. In șură, lumina era stinsă.

Nu se vedea la doi pași înainte. Se risipiră. Ofițerul cu ochii albaștri și buni, care nu voia revoluția ci o religie a milei, vorbi încet, cu glas mâhnit, luându-și noapte bună de la Comșa:

— Incă mai avem nevoie de războiu... Nu ne-a învățat tot... Mai trebuie suferință, pentru ca oamenii să afle că răul nu e afară... e în noi... și că vindecarea se află tot în noi.

Își rosti numele de astădată distinct. Atunci Radu Comșa știu că e același nume de pe coperta uneia din cele trei cărți, pe care le purtase cu el în bordeiu. Dar celălalt plecase înainte de a aștepta un cuvânt.

Ii prinse brațul, Vasile Mogrea. Merseră pipăind cu piciorul bordura de granit în ceața densă, care asfixia felinarele în agonie. Tăceau cum tac întotdeauna oamenii după ce au vorbit prea mult, au auzit vorbind prea mult, au fost prea mulți. Orașul tot era orb. Cu ferestrele stinse. Cu negura înfășurându-l ca o scamă, acățându-se lipicioasă pe haine, înăbușind respirația. Orbecăiau pe lângă ziduri, împiedecându-se, întinzând mâinele să nu isbească într'un perete, în stâlpi. S'ar fi spus că planeta s'a împotmolit în altă atmosferă irespirabilă, pentru altfel de vietăți, de peșteră, unde n'are să mai străbată un soare nici odată. Prin mijlocul străzii scârțâiau însă roți. Orașul dormea mocnit, dar poverile continuau să se târâie spre gări, spre bariere, spre câmpuri în care războiul continua undeva. In amândoi crescu dorința să se afle mai repede acolo. Aci nu aveau încă ce căuta.

Vasile Mogrea vru să-l întovărășească până acasă.

— Nu... Noapte bună!

Ii strânse mâna. Se despărțiră. Lui Radu Comșa îi păru că prietenul a plecat prea repede. Desigur atât aștepta. Voia adineori să rămână singur și acum n'avea ce face cu singurătatea. Ii auzi pașii depărtându-se, repezi și siguri. Pe urmă nu se mai auzi nimic. Își târî picioarele pe asfaltul mat. Nu mai era cer deasupra. Apoi și luminile ofticoase se stinseră brusc de la uzină. Bâjbâi într'o cavernă cu

hrube întortochiate, într'un mare întunerîc. Ca întunerîcul lui când era cu ochii legaţi. Dar atunci lumina era înlăuntru. Se temea ca de o bucurie prea mare de ceastălaltă, de afară... Iar când venise, pentru ce venise?... Işi muşcă unghiile şi îşi dădu seama că le roade. Vârî mâinele în buzunările mântălii. Işi roade unghiile... Alexandru Vardaru decide soarta feţii lui, ca parcelarea unui teren. Lui Onisfor Sachelarie îi slujeşte argument... Ce-a ajuns? Şi Luminiţa?... Doarme? Gândeşte la el, la ei?... „Radule, ajută-mă să-mi explic... Să ne facem fericirea noastră din puţin..." Din resturi. O fericire nu se cârpeşte din resturi. Acum nu trebuie să mai gândească la aceasta... La nimic, din ceia ce nu va mai fi în curând decât un trecut. Acum viaţa lui o datoreşte altcuiva... Cum şi-au pierdut timpul! Vorbe, fiecare urmăreşte egoist o nălucire a lui, la care nu renunţă. Au venit acolo, şi fiecare a venit cu altă realitate, din el; cea de afară nu există; realitatea e numai în noi. Şi e inexprimabilă. A spus-o Ghenea: „Cuvintele sunt prea tocite. Trădează gândul..." A spus-o astăzi Luminiţa: „Altceva am voit să vă vorbesc şi altceva spun". E o suferinţă generală a omenirei. Poate pricina tutulor celorlalte suferinţi. Incomunicabilul care te izolează pentru totdeauna, de ceilalţi semeni... S'a rătăcit... Trebuia să apuce pe cea dintâi stradă... Ce noapte mucedă!... Iar îşi roade unghiile. Când nu-ţi mai poţi supraveghea nervii — semn rău. Era stăpân altădată pe fiecare gest. Prea stăpân... Ce imbecil căpitanul cu toată conferinţa lui! Ce voia?... „Aştept concluzia!" Cu ce privire idioată, s'a mirat! N'avea nici o concluzie... Pentru concluzie nu compilezi din cărţi: ţi le dă viaţa. Le cauţi ori le aştepţi. Pentru el e limpede. Deacum totul e limpede. Nici o şovăială. Nimic să-l reţină. Deacum e singur. Numai omul singur e tare.

Când a dispărut ceaţa? S'a retras miraculos, ca un văl ridicat. Acum sunt stelele sus; cerul e înalt şi pur.

Ridică ochii spre tremurul stelelor clare şi eterne; diamantin prinse în catifeaua albastră a nopţii. Merse înviorat. Sprinten ca în ritmul unei melodii de Lulli. Oraşul era scăldat în lumină ireală; lumină stelară. Şi aerul uşor, purificat; ca o fereastră care-a fost deschisă într'o cameră de convalescent şi a lăsat să exploadeze hohotitoare sănătatea.

Trase zăvorul portiţei nerăbdător, ca la o întâlnire la care a întârziat. Urcă scările într'o suflare. Aprinse lumina şi fără să-şi desbrace mantaua, scrise în picioare, pe un plic, adresa Luminiţei, cu litere apăsate. Işi scoase verigheta din deget şi o puse pe birou. Inelul fugi până la cadra de lemn a mesei, se ciocni de margine, se cumpăni o clipă şi se întoarse îndărăt, împins de un deget nevăzut. Il înfăşură într'o foaie albă şi închise plicul.

Svârli mantaua şi chipiul. Intinse braţele ca un om liberat de cătuşe. Se culcă îmbrăcat, acoperindu-şi ochii, să facă întunericul în care de două luni învăţase să găsească lumină. Fără să-şi dea seamă, pipăia din când în când inelarul gol, de pe care lipsea veriga de aur. Puse atunci amândouă mâinele sub cap.

Când deschise ochii târziu, se opriră în colţul de lângă uşă. Cele două scaune erau apropiate, aşa cum rămăseseră din astăseară, când stătuse el şi Luminiţa, acolo. Păreau că singure, continuă numai pentru ele, ceia ce începuseră ei.

Radu Comşa se ridică şi le despărţi.

••••••••••••••••

CAPITOLUL IV.

TRĂIASCĂ ROMÂNIA MARE!

La colţul bulevardului, o caterincă tănguia valsul din „Prinţesa dolarilor".

Omul cu pălăria fără nici o formă şi fără nici o culoare, răsucea fără nici un entuziasm manivela, măcinând sacadat notele ca grăunţele de cafea în râşniţa cu melodii. Papagalul moţăia cu penele prăfuite. Tresărea scâncind cu o privire bolnavă, de câte ori lădiţa smuncea prea tare, trezindu-l din visul pădurilor natale cu sbor de colibri, cu şerpi balansându-şi otgoanele din vârful copacilor giganţi şi cu roiuri de insecte multicolore, ca să-l întoarcă la realitatea mediocră şi monocromă a urbei cu zidurile fumurii.

O ordonanţă cu o pereche de cisme atârnate de urechi într'un singur deget, încetini paşii acompaniind cu fluer de virtuos valsul. Se opri să scoată un planet. Când căpătă hârtia verde îşi continuă drumul, renunţând la fluerat, s'o silabisească din mers. Apoi, dintr'o curte ieşi o doamnă bătrână, cu pelerină neagră şi capelă cu mărgele de sticlă, purtându-şi de mână nepotul. Plăti un bilet pentru copil şi altul pentru dânsa.

— Observă Comşa, cât de stupidă nevoie are omul să spere mereu ceva! vorbi Vasile Mogrea, fluturând ziarul în mână. Ce dracu o mai fi aşteptând de la viitor, o sgripţuroaică antideluviană ca aceasta?

Vasile Mogrea tăcu îndată, să devore cu lăcomia dintotdeauna, ediţia ziarului cu cerneala încă udă. Se rezemă de grilaj, căutând umbră, fiindcă soarele începea să dogorească, întâia oară în primăvara aceasta.

Cucoana bătrână îşi puse ochelarii să citească destinul. Il descifră cu nerăbdare întâi pe al ei, şi numai după aceia, biletul copilului.

Omul opri manivela. Işi şterse sudoarea cu o cârpă murdară.

Începu să vorbească încet cu papagalul, cum vorbesc oamenii simpli şi copiii, cu dobitoacele, când rămân singuri.

Papagalul exclamă dispreţuitor şi gutural:

— Moşneag ţâcnit!

Pe urmă schimbă piciorul şi piroti iar.

Radu Comşa uită o clipă discuţia cu Vasile Mogrea, întreruptă, căutând să-şi reconstituie din această exclamaţie, viaţa de-acasă a omului cu papagalul şi caterincă:

...Desigur o baracă de mahala, unde îi aşteaptă pe amândoi o cumătră cu nasul roş, şi cu mătură. Omul cu planete soseşte târziu, legănându-se. S'a oprit la cârciumă, e vesel, dondăne ceva fără şir.

— Moşneag ţâcnit! îl întâmpină baba cu mătură, cerându-i punga să vadă cât a adus.

— Moşneag ţâcnit! repetă confirmând, pasărea cu profil semit.

Dar papagalul tresări încă odată din somn, rostind de astădată:

— Hé, dis vieux!... Vieux toqué!

In acest caz — îşi spuse Radu Comşa — am dat greş. Bătrânul ţâcnit nu poate fi împărţitorul de zodii. Cumătra de-acasă, n'are cum să-l întâmpine în graiul în care se exprimă cumetrele lui Courteline. Trebuie să fie un altul, un „vieux toqué" din vre-o familie ruinată, de unde la desfacerea totală a moştenitorilor, pasărea albă cu guşa de culoarea asfinţiturilor, s'a declasat, ajungând pe cutia ambulantă cu valsuri.

„Vieux toqué! — Moşneag ţâcnit!" e debunăseamă revanşa păsării flecare, aruncată stăpânului de azi, în amintirea celuilalt, vre-un bătrân chefliu, cartofor şi mueratic; disperare a soaţei care cu masa întinsă în sofragerie, îşi amăgea aşteptarea citind un roman de Dumas-père... Până ce bătrânul ţâcnit a murit, sau a murit cucoana bătrână sau din alte pricini obscure, lucrurile au fost scoase la mezat şi pasărea a devenit prin capriţiile hazardului, Pythie democrată cu tarif moderat, pentru toate pungile plebee.

Radu Comşa părăsi însă şi aceste ipoteze, din care construia întotdeauna din aspectele străzii drame fictive ale vieţii, căci dintre toate se alese vie şi imediată, amintirea lui Pavel Vardaru. Şi îndată se întrebă, dacă numele i-a răsărit fiindcă papagalul alb şi roşu de pe lădiţa caterincei i-a amintit papagalul verde al Laurei Vardaru, Jack, intonând cu neostenită frenezie „C'est un hartileur maman"; sau fiindcă într'adevăr a presimţit cu o clipă înainte, apariţia lui Pol Vardaru, venind acum în carne şi oase din capătul bulevardului. Se strădui fără succes, să-şi rememoreze cum se numeşte în psicologie fe-

nomenul acesta al previziunei: gândul la o persoană cu câteva minute înainte de a o întâlni.

Generalul Pavel Vardaru, în haine civile, cenușii cu ghetre albe și pălărie de paiu pe-o sprinceană, se apropie răsucind între degete moriști triumfale de baston. Când îl recunoscu pe Comșa, traversă trotuoarul:

— Ce devii?... (Ezită, fiindcă era deprins să-i spună: Radule!). Ce devii Comșa? Am auzit că te-ai făcut bolșevic...

Își scuturâ cu mănușele gri pantalonul și potrivi dunga pe picior.

Radu Comșa își prezintă prietenul. Vasile Mogrea întinse mâna morocănos, continuând să citească ziarul, rezemat de grilajul de fier.

— Și când ne răstorni? Când proclami revoluția? Când ne împarți casele și când ne trimiți în surghiun? îl tachină surâzător generalul Pol Vardaru, cu o bunăvoie care dovedea că numai de aceste îndepărtate amenințări nu-i pasă lui acum.

— Cât de curând... Puțină răbdare! răspunse pe acelaș ton, Radu Comșa, admirând cât de tânăr se păstrează unchiul Luminiței, cu tot părul alb pe care îl purta surâzător ca o cochetărie mai mult.

— In orice caz, sper că o să mă ai în vedere... In amintirea trecutului, Comșa...

Se feri în lături, să salute până la pământ o doamnă foarte elegantă, învestmântată în olandă albă și matâ, de la pălărie până la pantofi. O privi din urmă, cu sprincenile ridicate în semn de nemărginită admirație.

— Dragă Comșa, cât timp țara Românească produce încă asemenea exemplare de rasă, nu înțeleg de ce s'ar plânge lumea... Totul merge de minune și viitorul ne surâde. Ai pune-o p'asta la tors și la spălat rufe?

— Ba bine că nu! mormăi Vasile Mogrea de după ziar. La perforat bilete, în tramvaiu... hotărî, fiindcă citea tocmai că personalul tramvaelor cerea mărirea salariilor.

— Asta e nostimă! se bucură în culmea fericirei generalul Vardaru. La cea dintâi ocazie am să i-o spun. Și am să adaog bine înțeles, ca în acest caz sunt gata să deviu cel mai pasionat pasager al tramvaiului din București. Mă rechiziționați și pe mine... conductor. Iți spuneam Comșa, că o să am nevoie de protecție...

Generalul Pavel Vardaru își scoase monoclul să-l șteargă cu batista, zâmbind cu beatitudine acestor perspective încântatoare, fără să ia seama la privirile asasine cu care îl onora prietenul lui Comșa.

— De ce nu treci odată pe la Laura? întrebă, așezându-și sticla rotundă în arcada sprincenei. Nu e un motiv, fiindcă s'a întâmplat

așa, să ne ocolești acum și pe noi. Știi cât te simpatizează Laura!... Dealtfel *ei* sunt la Paris. Nu riști o întâlnire, oricum, neplăcută...

Generalul se încruntă unei amintiri, potrivindu-și floarea albă de la butonieră.

— Acum să-ți spun între noi, Comșa... Mai bine poate că a fost așa. Cine te obligă adică să renunți de bunăvoie la libertate? Toate femile din lume, s'o știi de la mine Comșa, sunt încântătoare, câtă vreme sunt nevestele altora. Când devine a ta, nu mai are nici un haz. Uite, cu Laura chiar... Cunoșteai menajul nostru: Ideal! Nu mă întreba când plec, când mă întorc, de unde vin, ce-am făcut... Acum, de două săptămâni numai scene. Și știi pentru ce? Să ți-o spun, că e nostimă...

Pavel Vardaru se opri. Caterinca începuse aria „La donna e mobile". Generalul o acompanie: „qual piume al vento...". Suspină, cu un gest larg de regret, pentru trecutul definitiv pierdut:

— Ah! Comșa, Comșa! Când au să se mai întoarcă vremurile acelea? Carusso, Maria Galvani, Tita Rufo, Șaliapin, Grand-Opera... Cu mizeria aceasta a valutei, nici nu te mai poți mișca din țară. Prizonier, mă simt prizonier aci... Deoparte valuta, de alta expropierea... Și ce dobânzi dragă Comșa, ce dobânzi nemai pomenite!

Privi în gol. Își aduse aminte că începuse să povestească altceva:

— Ce spuneam? Da... Să vezi ce mi se întâmplă de două săptămâni. Intr'o zi, îmi aduce un imbecil, fost sub comanda mea, două sticle de lichior. Bols olandes, autentic, dinainte de războiu. „De unde le găsișI, mă urâtule? — întreb — astea nu sunt de nasul tău!" Imi răspunde că de la el, din garnizoană, la Caracal. La o cofetărie, unde nu le întreba nimeni, de zece ani. Adevărat! Cine să bea Bols la Caracal, și încă la o cofetărie? Și atunci îmi dă în cap: — „Stai, nenișorule! Am dat peste o sursă pe care n'o cunoaște nimeni." Mă urc în tren. Cobor la Caracal. Ai fost la Caracal? Nu mai călcasem pe-acolo de când eram locotenent. Imi mâncase acest Caracal o jumătate de an din tinerețe, până ce-am pus toți sfinții la contribuție să obțin mutarea. Oraș tipic de provincie. O viață mocnită, să te sinucizi. Caracalenii nu cunoșteau altă pasiune de cât plăcintele. Se întorceau cu buzele grase, își făceau semn de pe celălalt trotuar, ridicând două degete unsuroase și strigându-și: *C!*, alte două degete, strigându-și *B!* Adică înțelegi: au mâncat două plăcinte cu brânză și două cu carne. Aceasta era viața la Caracal, pe vremea aceea!... Acum îți imaginezi, că nu m'a cuprins nici o înduioșare, amintiri, etetera, etetera, când am descins din tren. M'am urcat în birjă, și mână direct la cofetar. Mă ținea minte. Cumpăr tot licheorul. Nici nu știau ce au,

idioții! De acolo mă duc la Vâlcea, la Slatina, la Târgu-Jiu, la Severin. Cum ajungeam în oraș, spuneam birjarului să dea raită la toate cofetăriile. Vin acasă cu șase lădițe. După o săptămână iau altă linie... Mi-am făcut rezerve pe zece ani, cu prețuri ridicole. Și ce licheor Comșa, ce coniacuri! Unde mai găsești la București, o singură sticlă dinainte de războiu? Nici fabricile nu cred să mai aibă, de cât pentru muzee și expoziții!... Dar ca să nu-mi fie mulțumirea întreagă, acasă mă așteptau scenele Laurei. Că bat drumurile cine știe pentru ce! Că am născocit chestia cu lichiorurile, numai să-mi creez un alibi... Că poate nici nu plec din București și mă ascund să comit cine știe ce grozăvenii!... Insfârșit, cunoști până unde ajunge imaginația femeii când o ia razna. De aceia îți spun, Comșa: Mai bine așa! Liber ca pasărea cerului. Aci înțeleg programul bolșevic și ader din toată inima la el. Jos căsătoria!... Un contract: mă placi, îți plac? Poftim! După o lună, o săptămână ori o noapte, când descoperi că te-ai înșelat: Adio, și n'am cuvinte!...

Generalul Pavel Vardaru văzu că doamna în haină de olandă se întoarce. Își luă repede ziua bună:

— Ne-am înțeles, Comșa. Mă ai în vedere. Dânsa perforatoare de bilete și eu conductor. Mă duc să-i spun. Și mă ofer să-i dau lecții de perforat, din vreme...

Ieși în calea doamnei, scoțându-și pălăria de paiu cu un gest de conchistador.

— Viex toqué! Vieux toqué! țipă pasărea albă-roșie, sburlindu-și creasta.

— Lichea bătrână! pufni Vasile Mogrea, boțind ziarul în mână.

— De ce, Mogrea? îl apără Radu Comșa. Toate acestea nu l-au împiedicat să fie un comandant cum n'am avut cinci, în tot rosboiul.

— Moft! Citesc aci că s'au numărat zilele acestea altăceva, decât asemenea comandanți de vodevil. S'au numărat până acum cincizeci-și unu de mii de orfani de războiu. Înțelegi? Copii de care are să-și bată joc filantropia oficială și au să poarte grijă coconeturile cu baluri, tombole și toate mofturile... Iar individul acesta, face razie de licheoruri! Poate mâine o să alergați după el, să-i oferiți un loc de frunte în partid. Numai o lichea ca el, mai lipsea între atâția moftangii.

Caterinca explodă neașteptat primele desacorduri din „Sambre et Meuse."

Radu Comșa fu silit să vorbească mai tare, pentru a acoperi împroșcarea notelor. Era o guerillă care dura de o lună între dânșii, cu scurte armistiții. Radu Comșa credea în partidul nou întemeiat, cu

deviza: „Vrem ca România Mare să devină România nouă!". Vasile Mogrea nu admitea nici o disciplină, era în războiu cu toată lumea, nu descoperea pretutindeni de cât mofturi şi iar mofturi.

— Mogrea, vorbi Radu Comşa împăciuitor, să nu începem iar. Ştii bine că o discuţie nu e conflictul între două idei, ci între două temperamente. Tu ai vrea să distrugi tot, fiindcă ai voluptatea să loveşti brutal, să ofensezi... Nihilism curat. Eu cred că întâi trebuie să ţinem seamă că există o realitate, pe care n'o poţi suprima decât treptat, modificând-o...

— Adică, iar compromisuri? Mai lasă tu, mai las eu, până din tocmeală în tocmeală, ne întoarcem de unde-am plecat. Imi pare rău Comşa, dar trebuie să constat că începi şi tu să devii un moftangiu!

Vasile Mogrea îşi îmblânzi constatarea severă, bătând prietenul pe umăr.

— Glumesc, Comşa! Dar mă tem că experienţa ta are să-ţi aducă numai deziluzii. Oamenii când se adună mai mulţi, devin turmă. Nu se mai pot conduce decât după legile psichologiei colective. Personalitatea îţi dispare, se nivelează — şi tu ştii că nivelare nu există decât în mediocritate. Tu speri că miracolul are să-l săvârşească un partid?... Dar partidul e o adunătură de ambiţii, de vanităţi, de interese şi de o sumă de mofturi. Are să conducă nu cel mai tare, ci cel mai viclean şi mai tenace. Un partid vrea să guverneze. Şi când guvernezi, începi printr'un compromis. O capitulare azi, mâine alta... De altfel ce să vorbim degeaba. Mâine o să-ţi vedem menajeria!...

Ii prinse braţul. Partidul României Mari care vrea să devină România nouă, vestise pentru a doua zi o mare întrunire publică. Afişe albe, tăiate în diagonală de o bandă tricoloră, chemau pe toate zidurile capitalei, cetăţenii la cea dintâi manifestaţie care pregătea alegerile. Se anunţau vorbitori din pământurile eliberate. Trenurile descărcau de două zile, în gara de Nord, delegaţi din provincie. Ţărani în porturi simple şi albe; foşti ofiţeri demobilizaţi; invalizi sprijiniţi în cârji şi cu mânecele goale; mult tineret cărturăresc; popi şi învăţători, strecurându-se intimidaţi, cu legături pestriţe şi geamandane jerpelite, printre automobilele deslănţuite pe calea Griviţei spre miezul Bucureştilor. Guvernul, nu putuse împiedica revărsarea aceasta. Unul din guvernele de scurtă durată, perindate de doi ani, de la întoarcerea trupelor în Bucureşti.

— Priveşte, dragă Mogrea, mulţimea aceasta proaspătă, cu care n'am fost deprinşi încă, vorbi Radu Comşa, neputându-şi stăpâni agitarea lăuntrică şi uitând că el fusese acela care-şi rugase prietenul să schimbe discuţia. Cum o poţi compara cu bandele de canalii, cu care

ne-au obișnuit întrunirile politice, decâteori opoziția vrea să răstoarne guvernul? Este ceva nou. Există în aer...

— Moft! Să lăsăm. De doi ani, ne pierdem vremea să ne convingem unul pe altul.

Intr'adevăr, de doi ani, discuția se încingea între dânșii, până la cuvinte grele. Se despărțeau furioși, ca a doua zi să se caute cu nerăbdare, ca s'o înceapă din nou. Lui Radu Comșa nu-i mai rămăsese decât acest tovarăș. Intâmplarea, în care văzuse un semn ascuns al destinului, făcuse ca în iarna când s'a întors din Moldova, să-și găsească aproape toate amintirile fostei lui existențe dinaintea războiului, risipite.

Proprietarul casei murise, moștenitorii împărțiseră și vânduseră; mobila și cărțile din cele două camere ale lui, fuseseră înfundate într'o șură, de unde fiecare furase ce-i căzuse la îndemână. N'avea pe cine chema la răspundere. Astfel se părăduise tot ce putea să-i amintească cealaltă viață; era mai liber, totul fusese șters ca să-și poată reconstitui viața cea nouă, pe teren curățat. Și locuia acum într'o casă mărginașă, cu odăile întunecoase și respingătoare, cum se cuvenea unei existențe de abnegație și de renunțare. Totul era șters, tot. Și-a dat seamă în ziua când s'a întâlnit față în față cu Luminița, la braț cu bărbatul ei, la ieșirea unui restaurant. Nici o tresărire. Era, ca și acum, cu Vasile Mogrea. El n'a întors capul, dar Vasile Mogrea, nu l-a cruțat în ziua aceia. Il cunoștea, pe *celălalt*. Din școală îl cunoștea, și apoi din Facultate. Și ca să-i răscolească bine sufletul, până la sânge, așa ca vindecarea să-i fie mai întreagă, n'a contenit să-l zugrăvească pe celălalt, ca să înțeleagă Radu Comșa, cu cine a fost schimbat.

— Ce satisfacție, dragă Radule! își frecase mâinele păroase cu o bucurie barbară. Să fi căutat Alexandru Vardaru în toată țara Românească, așa Românie mare și lată cum e acum, n'ar fi putut găsi altă mediocritate mai perfectă. Premiantul întâi la toate — zece la teză, zece la oral. Destul să-ți spun atât, ca să înțelegi calitatea omului. Dobă de carte, fără un dram de personalitate. Corect, pantaloni pe dungă, dicțiune, bună creștere, toate mofturile! Un tenor în viață. N'are să supere niciodată pe nimeni, sunt sigur că nici nu știe să înjure. N'are nici o părere personală — e de părerea ultimei cărți cetite. Admirabilă pomadă între degetele lui Alexandru Vardaru. Are să-l mozolească așa cum vrea el... Ii întrevăd un viitor strălucit; carieră politică, universitate, mai știu eu ce... Și uitam să-ți spun că pe deasupra tutulor se mai numește și Radu. Radu Șerban. Așa încât domnișoarei Vardaru i-a fost desigur ușor să se deprindă cu această substituire de persoane, de vreme ce i-a rămas măcar

jumătate din numele tău. Nişte putori, femeile. Mamă, sau soră, sau nevastă, sau logodnică — tot una! Fă-ţi cruce! Ai scăpat de mare primejdie.

Radu Comşa s'a deprins acum şi cu acest gând. S'a deprins cu atâtea, câte-i păreau altădată ciudate şi condamnabile! Curios, cum păşeşte pe acelcaşi străzi şi nu se mai regăseşte, întâlneşte aceiaşi oameni şi par'că nu i-a cunoscut niciodată. Găseşte o plăcere să petreacă ceasuri întregi în casa lui Vasile Mogrea, într'o încăpere scundă, întotdeauna cu miros de mâncare, în murdărie şi dezordine, care i s'ar fi părut altădată de cea mai desgustătoare trivialitate. Fetiţa lui Mogrea îşi şterge pe pantalonii lui degetele pline de dulceaţă. Amalia, nevasta lui Mogrea, duruie la maşina de cusut, încât trebuie să-şi răcnească din răsputeri cuvintele, când vorbesc. Păşeşte peste ziare aruncate, cărţi deschise şi pline de sosuri, pe colţurile mesei sunt farfurii cu resturi de mâncare sleite; totul arată sărăcie lipsită de decenţă şi el se simte bine acolo, se întoarce irezistibil atras.

In faţa teatrului, Radu Comşa se despărţi, luând seamă că e în întârziere. Fixase întâlnire cu delegaţia organizaţiei din Iaşi, unde centrul îi hotărâse o candidatură, deocamdată de încercare, şi cum spunea Mogrea, rânjind: „de moft". De la hotel, însă delegaţia se risipise. Toţi porniseră nerăbdători să hoinărească prin Capitală, să caşte gura la vitrine, să facă târgueli pentru neveste şi să se întâlnească în localurile de aperitive, cu alţi factori politici, din alte judeţe. Il întâmpină numai un domn roşcat, cu mutră vicleană de vulpe, familiar şi vulgar, exprimându-se în dialect arhimoldovenesc:

— Ti-am recunoscut după sămnu din obraz. Ţi-o spun fără intenţii di suparari, puiule. Aista-i un capital electoral cari nu trebui neglijat. Ai fost un viteaz pi front. Alegătorul i bini să o ştii şi cu atâta mai bine, dacă ari dovadâ scrisâ pi faţâ. Aiasta rămâni lucru di preţ măcar pentru o bucatâ di vremi. Nu uita, că îndatâ după întruniri, mâni plecăm. Sâ nu scapi din vederi puiule, echipamentu di campanii. Manta di ploai, galoşi şî cortel. Avem să umblăm pi undi ş'o înţărcat dracu copii. Acolo, să ştii di la mini, drăguţă, că n'avem trotuoar ca pi calia Victoriei.

Domnul Lică Cartojan, îşi ceru iertare după aceste binevoitoare sfaturi, că trebuie să plece după prieteni, în explorarea magazinelor de noutăţi, după cum cerea lungul pomelnic, împăturit în buzunarul vestei. „Dacă m'aş potrivi nevestii, ar trebui sâ cumpăr tăt târgu puiule, tăt târgu!"

Se depărtă, înarmat subsuoară cu umbrela uriaşă, de care era inseparabil, chiar când umbla pe unde nu şi-a înţărcat dracul copiii.

Radu Comşa îl privi din urmă, cu acreală. Ciudate tovărăşii îi impunea partidul grandioaselor reforme! Cu individul acesta, nu îşi simţea prin nimic, nici o apropiere. Iar familiaritatea lipicioasă: „Puiule!" — îl indispunea ca tonul prietenos, al chelnerilor de la birturile de periferie. Totuşi, se îndreptă spre casă, să-şi pregătească bagajele pentru a doua zi, şi bine înţeles, manta, galoşi şi cortel.

După un ceas, când fu îndărăt în Calea Victoriei, se văzu silit să recunoască umil, că toată dreptatea fusese de partea domnului Lică Cartojan. Nori păcurii se ridicaseră deasupra capitalei, ploaia repede şi neprevăzută de primăvară, se deslănţuise în cataracte, cu cele dintâi bubuituri de tunete şi cele dintâi fulgere ale echinopţiului. Iar el, îşi lăsase umbrela, galoşii şi pardesiul de ploaie, gata de drum, pe divanul de la uşă, ca să se prelingă acum pe lângă pereţi, ferindu-se de şuroiala de pe acoperişuri.

La *Café de la Paix,* prin geamul aburit, i se păru că zărise la o masă pe căpitanul Pleşea, rezemat într'un cot, privind potopul de afară. Se întoarse din drum. Nu fusese o părere. Nu-l mai întâlnise de pe front şi se îndreptă spre fostul camarad cu un elan aproape frăţesc.

Tata Pleşea, îi întinse mâna fără să arate nici surprindere, nici bucurie. Radu Comşa, observă pe umeri, trese proaspete, de maior.

— Insfârşit, iată împlinit visul dumitale! rosti, trăgând un scaun alături. Exact cum îl imaginai. O masă la fereastră de cafenea, afară plouă; nu lipseşte nici pachetul de ţigări şi nici cafeaua... Ce spuneai dumneata, că nu o să le mai vedem niciodată?

— Aceasta e cafea şi acestea sunt ţigări? se tângui tata Pleşea, cu amară compătimire, pentru astfel de vremuri. Te-aş ruga să guşti din amândouă, ca să-mi dai dreptate. Ce-a fost nu se mai întoarce.

Maiorul Pleşea se plecă peste masă, să şteargă cu dosul mânei ceaţa de pe sticlă, să-i rămână privirea liberă, în strada unde nu se aprinseseră încă becurile şi luminau numai vitrinele şi farurile automobilelor. Trecătorii se încrucişau sgribuliţi, surprinşi de ploaie în haine subţiri. Un băiat cu ziare, cu şapca pe ochi, traversa printre trăsuri şi maşini, gheboşat, cu teancul de foi subsuoară, cu mâinele înfundate în buzunările pantalonilor. Maiorul Pleşea, cu uniforma ponosită, pe care străluceau noui numai tresele, avea înfăţişarea tristă şi timidă, a săracilor intraţi într'un local prea luminos.

— De cât atâta lumină, (arătă şiragul de becuri şi candelabre), s'ar îngriji mai bine să servească o cafea mai omenească. Ştii a ce miroase cafeaua aceasta, Comşa? A ghindă prăjită! E întâia oară, când beau ghindă prăjită. Mai rău ca pe vremea războiului!

Pe masă, ceaşca era numai începută şi lăsată la o parte, rece.

— Ci mai spune şi altceva domnule Maior! îl îndemnă Comşa, privindu-i cu prietenie, mustăţile cărunte şi ochii de om ignorant şi bun, cuprins de înduioşare pentru amintirile vechi, dintre dânşii. Unde eşti acum? Ce faci?

— Fac, ce facem toţi, Comşa. Ne întoarcem tunicile pe dos. Bem cafea de năut şi fumăm ţigări umplute cu sfori, cu paie, cu păr şi alte produse pe care se vede că a pus România Mare, monopol. Iţi aminteşti colecţia mea de ţigări?

— Cum nu, domnule Maior. Era doar celebră în tot sectorul! zâmbi Radu Comşa la amintirea cutiei în care tata Pleşea, colecţionase câte un exemplar din cele mai rare produse ale manufacturilor de tutun, aliate şi înamice.

— Mi-a furat-o, Comşa. Inchipuieşte-ţi, mi-a furat-o! anunţă cu dezolare Maiorul. Soldatul, servitoarele din casele pe unde am fost încartiruiţi, ştiu eu? Pe cine să bănuesc? Nu mai auzi decât de fraude şi de depozite arse. S'a ticăloşit lumea, nu ştii în cine să mai ai încredere. Intr'o zi, desfac cutia, o păstram în fundul lăzii, într'un antret. Zic: „Ia să văd ce mai fac ţigările mele sireacele, să nu dea umezeala peste ele." Când colo în cutie nici urmă de ţigări. Să-mi vie ameţeală. Un pachet de ziare, mototolit. Şi eu, care nu mă îndur am să mă ating de una! Mă mulţumeam să le miros. Mai bine pierdeam leafa pe trei luni...

Radu Comşa îşi dădu toate silinţele să pară foarte mâhnit de această neconsolabilă pierdere, deşi făcea în vremea aceasta o neplăcută comparaţie între maiorul acesta cu manii ridicole, cu uniformă sărăcăcioasă şi cu înfăţişare abrutizată, şi între tata Pleşea, cel de pe front, brav cu simplitate, sub aripa căruia se adunau cu toţii, ca să capete îndată siguranţă şi sănătatea sufletească.

— Intrebam, domnule Maior, unde se mai află rigimentul? Ce face Colonelul nostru, una la mână?

— Colonelul ne-a lăsat... L'au înaintat şi ne-au trimis un muţunachi de şcoală nouă, un reformator. Iar cu rigimentul am ajuns în Basarabia. La Bălţi. Ai auzit vre'odată de Bălţi? Te întreb, fiindcă acuma e ţara atât de mare, încât nu ne-o mai cunoaştem. Dacă n'ai auzit, te-aş invita să pofteşti pe la noi, la Bălţi... Când plouă, trebuie să opreşti o birjă, ca să te treacă depe un trotuoar pe altul. Altfel, înoţi până la glesne. Şi imaginează-ţi Comşa, dacă ai mai auzit vreodată aceasta!... Capitală de judeţ fără o cafenea! Scârbos!

Incercă să aprindă o ţigară. Ţigarea era umedă şi tare, nu scotea fum. O aruncă, scuipând cu dispreţ:

— Scârbos!

Epitetul se adresa în aceiaşi măsură, Capitalei de judeţ fără cafenea şi ţigărilor incombustibile, pe care le punea în comerţ Regia monopolurilor din România mare. Pe urmă, tata Pleşea întrebă, cu mare interes:

— Cunoşti Ardealul?

— Puţin, făcu Radu Comşa, un semn vag cu mâna.

— Te întreb, fiindcă am auzit că în Ardeal sunt nişte cafenele, Comşa, nişte cafenele! Cum n'am avut noi nici în Bucureşti, în vremurile bune. Dacă nu ne trimite în Ardeal, până la anul, când ies la pensie, n'am să mai am parte să le văd. Toată lumea spune că ai ce vedea în Ardeal. Am vrut să-mi cer şi eu un concediu, să aflu ce e cu acest Ardeal, pentru care am stat doi ani în bordee şi în şanţuri. Pe urmă m'au speriat băieţii, că e drumul scump, că nu găseşti camere la hoteluri... Am renunţat.

Maiorul Pleşea se opri, fiindcă nu mai avea ce spune. Aci se opreau toate preocupările şi tot orizontul conversaţiei sale. Nu mai avea ce spune nici Comşa. Simţi o părere de rău că şi-a întâlnit fostul comandant. Că a intrat, când l-a văzut pe fereastră. Ar fi păstrat pentru totdeauna altfel de amintire; numai acea, de „acolo".

Atinse distrat cu mâna, un pachet de pe masa de marmură.

Obrazul maiorului Pleşea se lumină.

— A! Să-ţi arăt ce-am cumpărat, dragă Comşa. Imi pare bine că poţi să-ţi dai şi tu o părere, eşti poate mai pricepător în muzică decât mine. Douăsprezece plăci. Am un patefon, am uitat să-ţi spun. O ocazie. Şi mi-am zis: Ia să nu trec eu pe la Bucureşti, fără să nu mă aprovizionez. M'am privat de altele, dar am ales în schimb nişte plăci! Bomboane!

Cu nerăbdare de copil care arată celorlalţi, darurile, desfăcu plicurile cu discuri şi trecu pe rând lui Comşa, citindu-i cu ortografie proprie:

— Ignace Jan Paderewchi, Nocturne en si bemol, Op. 16 No. 4. Grozav, Paderewschi, Comşa! In the Heart Hawaï... Citeşte tu... My Honolulu, Dream Girl. Şi Trovatorul, Comşa, Trovatorele!...

Impachetă minuţios plăcile. Legă sfoara. Radu Comşa se simţea jenat de privirile vecinilor, amuzaţi de acest ofiţer care-şi arată marfa, ca un voiajor al unei fabrici de gramofoane. Dar Maiorul nu lua seamă la acestea; puţin îi păsa de ce pot gândi şi spune necunoscuţii din jurul lui — nişte civili. Era stăpânit acum de singura bucurie adevărată, pe care i-o îngăduiau aceste vremuri generoase numai în decepţii:

— Aceasta, pot spune dragă Comșa, că mi-a rămas singura mulțumire. Mă întorc la rusnacii și jidanii mei, la Bălți. După ce mi-am terminat serviciul, mă pun la papuci, pun ibricul de cafea la spirt și dau drumul. Atunci doar mai uit, și spun că tot mai e bună la ceva România Mare.

Privi din nou, pe geam curgerea ploii. Necurmata goană a trecătorilor. Jocul luminilor în oglinzile lichide.

Întrebă cu indiferență, fără să întoarcă ochii, așa, de mântuială:

— Și tu ce faci pe aici? Ai vre'o slujbă, ceva?

— Avocătură...

— Așa, că bine zici. Uitasem. Atunci trebuie s'o duci bine, aud că avocatura rentează. Toți fac afaceri, toți au procese. Te-ai însurat?

Radu Comșa își aminti deodată că e grăbit și se ridică.

— Mi-a făcut mare plăcere că te-am văzut.

— Și mie... La revedere!

Mințeau amândoi. Unul plecă desamăgit. Celălalt rămase să privească, lângă pachetul cu discuri și cafeaua de ghindă prăjită, ploaica din stradă — care nici aceia nu se mai părea că poate fi comparată cu ploile dinainte de războiu.

A doua zi, seara după întrunire, Radu Comșa de abia își găsi un loc în trenul de Moldova, tixit de prietenii domnului Lică Cartojan. Toți își schimbară peste capete edițiile gazetelor cu discursurile ferbinte stenografiate. Toți își arătau o bucurie sgomotoasă și nestăpânită. Manifestația întrecuse toate așteptările. Acum erau siguri, că „ceva" trebuie să se schimbe în țară. Fiecare cuvântare se încheiase în urale. Turburătorii angajați de poliție, fuseseră îndată reduși la tăcere. Iar domnul Lică Cartojan, înconjurat de o gardă sigură și credincioasă, desfășura un aprig plan de campanie.

— Pot zîci, dragii mii, că i-am răpus. Alegirea di-acum îi numa di formî. Ai noștri pi toată linia. Chestia ce gre i doară să nu s'amestici centru. Aiasta li-am spus'o, acuma să văd dac'au înțăles-o. Dumnealor să țină cuvântări, cât mai tari, ca s'ajungâ și la urechia lui Vodâ, odatâ pentru totdeauna. Dar atâta! Despri rest, să ni lasî pi noi, că ni cunoaștim meșteșugu și oamenii, mai bine. Fiindcâ drept să vă spun, teoriile dumnealor în materie de alegeri nu mi-au pre plăcut. Că să nu întărtăm lumea; că să nu făgăduiești dicât ceia ce știm câ să poati faci și așa mai diparti. Ci sânt fleacurile aiești, mânjilor? Apoi, dacă nu-i sgândări oleacă rana alegătorului unde-l doari, digeaba ni mai prezintăm la alegeri. Luptâ nu să poati da

cu mâinile în buzunar şi nici nu poţi faci scrob fără sâ spargi ouâ! Noi om lupta cum ştim noi şi cum am învăţat di douăzăci di ani, di când facim politică. Pi urmă, când om câştigă victoria, să poftească dumnealor şî sâ spună că nu li-o plăcut că am câştigat-o cum am câştigat-o. Cred că eşti di aceieşi păreri cu mini, domnule Comşa!

Radu Comşa nu se încumetă să fie de altă părere, cel puţin deocamdată. Şi ghemuindu-se printre pachetele care umpleau compartimentul, îşi făgădui ca în campania alegerilor, să lupte cu alte arme decât cele vechi, ruginite şi înveninate ale domnului Cartojan. Alegătorul va înţelege îndată, că binele îi poate veni şi cu alt preţ, decât al minciunilor şi silniciilor.

Până la Iaşi, aţipi şi se trezi cu intermitenţă. La fiecare staţie capitală de judeţ, trenul se deşerta de grupuri care se despărţeau schimbându-şi urări de izbândă şi dându-şi întâlnire, peste o lună, în Dealul Mitropoliei. Se aflau printre dânşii şi mulţi oameni tăcuţi, cu hotărâri neclintite în ochi. Lui Radu Comşa îi plăcea să şi-i închipuie, risipindu-se în câmpurile acestui început de primăvară, să arunce sămânţa cea nouă a vremii. Şi îi iubi, părându-i rău, că a lăsat tot timpul să domine în vagon numai glasul piţigăiat al domnului Licâ Cartojan, cel cu mutră ascuţită şi vicleană de vulpe, fără ca el să arate cu tărie, cum lucrurile ar putea decurge şi altfel. Domnul Cartojan, nu părea a bănui nimic din aceste desaprobări mute. Dimpotrivă, îi arătă toată bunăvoinţa. La Iaşi, îl conduse de la gară la hotel, poruncind portarului să dea camera cea mai bună, pentru viitorul domn deputat. Portarul se execută, nu de hatârul viitorului domn deputat, dar fiindcă domnul Licâ Cartojan era un personagiu bine cunoscut, a cărui bună voie preţuia mai mult de cât cel mai generos bacşiş.

— Va sâ zîcâ ni-am înţăles, puiule! Mâni dimineaţă sâ fii gata. Trecim şi ti luăm. Zîua di azî tot îi pierdută. Ti hodineşti oleacâ. Ti speli şi ti ferchezueşti, iară dacă ai poftâ sâ dai ochi cu băieţîi la Club, treci pi acolo. Tot sî fixează lista difinitivâ. La revideri!

Radu Comşa încercă să adoarmă. Nu isbuti. Urmă sfatul domnului Licâ Cartojan, coborî, colindă străzile cunoscute din timpul refugiului. Trecu prin faţa casei unde a stat. Nici o schimbare. Liliecii negri şi uzi de ploaie. Prin faţa casei unde Ralu şi Cora Vardaru, privegheau credincioase amintirea lui Mihai. Livada boerească părea pustie. Ferestrele casei, cu stoluri groase, trase. Poarta de fier, ruginită, legată cu lanţ şi încuiată cu lacătul. Oraşul era trist. Incruntat. S'ar fi spus că nu-l atinge desmorţirea primăverii. Ii păru mai sărac, golit de frământarea fără de care nu şi-l mai putuse închipui. Oamenii pă-

şeau somnolent şi indiferenţi, în ploaie. Peste tot străzi desfundate, casele cu împrejmuiri strâmbe, grădini inundate de ploaie, cu pomi bătrâni şi părăsiţi. Nu descoperi nici un cunoscut. La Club, mâinile se întinseră cu răceală. Era un oaspe nepoftit, trimis de la centru. Nimeni nu-i cunoştea numele, nu auzise de nici o ispravă care să îndreptăţească pretenţia de a răpi dreptul unui localnic. Semnul din obraz, indispunea privirile. Când se alcătui lista, cu înţelegere tacită, îl înscriseră undeva, pe la coadă şi toţi se eschivară din jurul său. Radu Comşa înţelese astfel, cât de multă nevoie avea de buna prietenie a domnului Lică Cartojan şi cât de folositoare îi era încă, experienţa sa încercată: „Eu sunt vulpi bătrânî, puiule!"

De aceia, a doua zi dimineaţă, când domnul Lică Cartojan bătu la uşă, îi eşi în cale cu un început de simpatie, de care îi fu silă, şi pe care, totuşi nu o putea birui.

— Haide, puiule! Armele şi muniţiunile, că plecăm la luptă pi viaţă şi pi moarti!

Armele şi muniţiunile, adică: umbrela şi galoşii.

Domnul Lică Cartojan, cu pălăria în cap, păşi prin cameră, inspectând din vechiu obiceiu de fost poliţaiu, tariful bătut în uşă, dădu din cap cu desaprobare la diferitele adaosuri pentru lumină, încălzit, serviciu, taxă comunală şi taxă de lux; pe urmă, ca şi cum şi-ar fi amintit o chestie de mică însemnătate, se opri înaintea lui Comşa, şi îi puse amândouă mâinele, pe umeri.

— Iţi spun drept, că-mi pari tari rău, drăguţî, di celi ci s'o întâmplat.

— Ce anume? întrebă Radu Comşa, cu nedumerire, măcar pe jumătate prefăcută.

— Ei, ci? Înţelegi bini ci vreu să spun, şi apreţuesc delicateţa. Chestia di eri, mă rog, la fixarea candidaturilor. Ti-au lucrat. Aista-i cuvântu cel adivarat. Ti-au lucrat şi-mi pari rău. Nu m'aşteptam. Şi îţi spun drept, am şi eu partea me di vină... Fiindcă am lipsit. Dacă eram eu, altfel mergeau lucrurile. Numa dracu m-o pus să mă duc la vie. Acuma chestia-i să reparăm. Să lucrăm din răsputeri şi ai să vezi că mergi lista întreagâ. N'ai idei ci rău îmi pari.

Radu Comşa fu nevoit să-l consoleze el. De altfel nu lupta oare pentru principii, pentru partid? Scaunul de deputat îi era aşa dar, indiferent. Nici nu-l ceruse, nici nu-l aştepta.

— Tocmai, puiule. Ceia ci spun şi eu. Aista-i partid nou. Nu-i partid di pricopseală. Imi pari bini că ni înţălegim, şi-ţi spun drept că ieram sigur că avem să ni înţălegim.

Adevărul era, că domnul Lică Cartojan nu se aflase străin de

„lucrătura" de la Club. Lipsise tocmai fiindcă această lipsă îi ușura orice eventuală explicație cu centrul, de unde primise cadou, acest candidat fără noroc. Îl cântărise pe Radu Comșa de la primele cuvinte și înțelesese că era inofensiv — „îl cumpăr, măi mânjilor, cu două parali!" după cum declarase în timpul serii la Club, când venise după plecarea lui Comșa, să sărbătorească fixarea candidaturilor, cu a sa, printre numele de frunte. Acum rămânea doar grija să salveze aparențele și să-l utilizeze la alergătura prin sate, muncă obositoare și cu pierdere de vreme, de unde cei mai mulți dădeau bir cu fugiții.

— Drăguți, să ni cam grăbim. Așteaptă băieții afară. Sântem numai băieți buni, aleș pi sprinceană. Mergim cu trăsura. Prin satili pi undi avem noi di umblat, automobilu nu-l scoți nici cu patru părechi di boi.

Radu Comșa descinse, prevăzut cu arme și muniții: adică manta de ploaie, galoși și umbrelă. In două trăsuri antideluviene, se afla încărcată toată garda din sectorul domnului Lică Cartojan. Își strânseră mâinele, foarte încântați de cunoștință și doi se înghesuiră să-i facă loc între dânșii.

— Eu zic, să oprim puțin la barieră, la Avram Bucluc, să luăm o gustare! propuse cel mai voluminos dintre cei șase electori, un uriaș care abia încăpea în trăsură și fusese nevoit să se lungească într'o râlă, sub coșul de piele.

— Ci dracu bre, așa de dimineață? se împotrivi moale, domnu Lică Cartojan. Nici nu ni-am urnit încă din târg.

Discuția se încinse aprinsă, părerile fiind controversate, dacă e oportun ori nu, un mic popas la Avram Bucluc. Birui majoritatea, deci trăsurile se opriră la barieră. Avram Bucluc, care-și cunoștea oamenii, scoase din pivniță un clondir respectabil de tămâios; servi mai întâiu două rânduri de rachiuri cumplite, tăie felii subțiri de pastramă usturoiată, puse să frigă o serie de fleici. Toată trupa se însufleți de porniri eroice. Radu Comșa avu prilej să-și cunoască mai de aproape tovarășii. După cele două rachiuri înghițite în silă, numai ca să nu apară năzuros și cu opini separate, simți oarecare căldură în vine și își spuse că începe să coboare la nivelul celorlalți.

Domnul Avram Bucluc, odată cu bateria primenită, strecură și vestea că înainte au mai trecut două trăsuri, cu oamenii lui cuconu Costică, șeful de sector, al celui mai primejdios dintre partidele adverse.

— Îi călcăm pi urmă, se bucură Lică Cartojan. Cu atâta mai bini, găsim oamenii înfierbântați și avem ocazie sâ știm ci procop-

salâ le-o făgăduit el, ca să ştim cât să făgăduim noi mai mult, la licitaţii.

Fleicile au fost, după părerea unanimă, divine. Cu puteri însutite, toţi urcară în trăsură şi caii se opintiră în ştreanguri, pe drumul desfundat de ploile primăverii. Tovarăşii lui Radu Comşa, cu poftă de vorbă, deschisă de băutură, începură să istorisească întâmplări pline de interes, în legătură cu tactica şi strategia electorală.

— Eu unul, povesti cel gros şi mâncău, n'am văzut una mai reuşită, ca cea de acum doi ani. O născocise farfaraua de Naie Bălușanu şi n'a dat greş, în tot judeţul. Cum ştiţi, candida pe lista guvernului. Toţi se sbăteau pe drumuri, cheltuiau bani cu nemiluita, sbârnâiau telefoanele. Naie Bălușanu nu se mişca de la Club. Ceilalţi erau scandalizaţi. Incercau pe toate glasurile, unii cu aluzii, cei mai îndrăzneţi pe faţă, doar-doar de l-or face să se mişte, nu să-i vină totul de-a gata. Naie Bălușanu tăcea, asculta şi râdea în el, de câteva ori numai, scos din sărite, le spuse să-l lese în pace. Are el patenta lui. Cui nu i-o plăcea, să-i radă o sprinceană. Până atunci, răbdare şi tutun! La drept vorbind, toţi câţi îl cunosc pe Naie Bălușanu, cum lupta el altădată la alegeri, îşi închipuiau că trebuie să clocească ceva. Şi să vedeţi, câtă dreptate aveau! Cu două zile înainte de alegeri, numai ce dă sfoară să se prezinte la Club, toţi mahării sectoarelor. Se închide cu toţi în sala mare — cunosc lucrurile, că nu plecasem atunci de la liberali şi eram şi eu printre dânşii. O jumătate de ceas numai i-a trebuit, ca să aflăm cu toţii despre ce e vorba. Adevărat că merita patentă. Plecăm în ziua alegerii la localurile de vot, punem doi-trei oameni să împrăştie svon că deasupra fiecărei cabine, în podul localului, se află dinainte făcută o gaură cu sfredelul. De acolo, unul de-ai noştri, priveşte cu'n ochi, să vadă fiecare unde pune pecetea. Şi dacă votează altă listă, cel de sus îi presară puţină făină pe cap, să-l însemne. Aşa, că după semn, aflam adică îndată, noi cei de afară, care şi-a ţinut cuvântul şi care ne-a umblat cu şoalda. Svonul trece din om în om. Cei mai mulţi dau din cap cu neîncredere. Prea li se părea boacănă. Incepe votarea. Ese un nătărău, ştergându-şi creştetul cu podul palmei, chip să scuture făina, pe care i-a presărat-o cel de sus. Bun! Am înţeles. Puneţi mâna pe el băieţi şi trageţi-i! Trageţi-i pentru seceră, pentru stea, pentru ciocan, pentru coasă, pentru plug şi pentru toate semnele câte sunt şi nu sunt. Omul a ieşit ameţit din maşina de palme. Cu al doilea la fel. Cum se şterge pe cap, cum intră în fabrică. Toţi s'au dat pe urmă la brazdă. Intrau ca mieluşeii şi puneau pecetea ferindu-şi capul, să vadă bine cel de sus că a votat lista guvernului şi să nu-l

presare din greşală. Bine înţeles, că de gaură în tavan, de om pus la pândă şi de semn cu cenuşa, nici vorbă. Acestea ieşiseră numai din capul lui Naie Bălușanu. Ce nevoie erá de semn, dacă prostul singur se dedea de gol, după cum se ştergea ori nu, de frică să nu fie însemnat? A mers toate strună, la toate localurile din judeţ. Şi adevărat, că toţi l-au ridicat cu alaiu, pe Naie Bălușanu. Când ai aşa cap, ce nevoe mai e să te mişti de la Club, să umbli pe coclauri şi să cheltueşti parale? Rămâi la club şi joci preferans. Pentru tine lucrează prostia alegătorului. Pot spune că numai Naie Bălușanu a salvat atunci situaţia partidului în judeţ. Lică Cartojan, din cealaltă trăsură, ar putea să ne mărturisească el singur, câtă fiere i-au adus alegerile acelea, acum doi ani, că era atunci împotriva noastră şi se arăta sigur de reuşită, cum era sigur de ce are în buzunar. Numai că patenta s'a răsuflat. Au aflat oamenii. Nu mai merge a două oară. Trebuie născocit ceva nou. Şi din păcate n'avem în partid, capul lui Naie Bălușanu. A rămas la liberali şi mă tem că a pregătit altă lovitură: Să luăm aminte fraţilor!

— Aţi auzit că era vorba să treacă la noi? vorbi omul pipernicit şi sgribulit, cu gulerul paltonului ridicat, care tot timpul istorisirei se muncise să-şi facă loc, de picioarele uriaşului, pe scăunaşul trăsurei. A vrut să treacă la noi şi s'a opus cuconu Jănică. Cică e om compromis. Par'că e vorba de compromis ori necompromis... Vorba e dacă ai ori n'ai cap de politică. Vă spun drept, eu cu asemenea oameni aş merge până în pânzele albe. Ţi-e mai mare dragul să porneşti cu el la drum. Ai nădejde. Găseşte el întotdeauna ceva, să te scoată din nevoie.

Cel gros mormăi aprobativ, răsucindu-şi butucii picioarelor. Radu Comşa se simţi dator să amintească tovarăşilor, că se aflau împreună tocmai pentru a pune capăt acestor triste năravuri vechi şi că partidul luase fiinţă din necesitatea acestei primeniri.

— Cinste faţă de alegători! Aceasta să urmărim. Nu e nevoie de supralicitaţie şi de pehlivănii. Să nu minţim şi să nu întărtăm imaginaţiile. Toţi simt că este nevoie de o schimbare. Şi noi înfăţişăm singurul partid care are să aducă această schimbare. De aceia vin la noi, fără să-i căutăm. Vin fiindcă au credinţa că am rupt-o cu trecutul. Să nu-i înşelăm. Se pot face fapte mari. Ţara e bună, numai cei care au condus-o până acum, au fost ticăloşi.

— Dumneata ai vorbit alaltăeri, la Dacia? întrebă cu vădită intenţie de ironie, pipernicitul din faţa lui Comşa.

— Nu! fu nevoit să recunoască Radu Comşa.

Omul pipernicit râse cu satisfacţie, arătând un dinte lipsă printre

ceilalți, negri de tutun, și trimițând în obrazul lui Comșa o duhoare violentă de pastramă cu usturoi. Pe urmă, după ce-și privi ceilalți doi tovarăși din trăsură, cu o clipire din ochi: „Lăsați fraților, să-l operez eu!" — își lămuri rostul întrebării.

— Rău ai făcut, că n'ai vorbit la Dacia. Cele ce spui dumneata, numai la Dacia se potrivesc. Discursuri, așa ca să vorbim și să aplaude lumea, să te ridice dălcăușii în brațe și să strige ura! La fața locului, unde mergem noi, se mai schimbă lucrurile. Țăranul, n'are nevoie de istorii de acestea. Trebuie să știi, că războiul l-a făcut mai colțos. A învățat să ceară și să știe ce să ceară. Pe el nu-l interesează chestii mărețe de prin discursuri, câte 'n lună și 'n soare. Lui să-i vorbești despre lucruri pipăibile. Ce-l doare pe el. Adică jandarmul, notarul, pământul, birurile, prestația, o cooperativă, o bancă unde să găsească două-trei mii de lei, cu camătă mai puțin deochiată. Aceasta îți cere el. Să-i spui că ai de gând să rezolvi accasta. S'a învățat să ceară și știe să se tocmească. Dacă îi vorba să-i spui palavre, măcar să-i spui palavrele care-l interesează pe el. Sau dacă nu te lasă programul, sau dacă nu vrei să-ți iei angajamente și dacă îți dă mâna, atunci strânge-i șurubul. Presară-i făină pe cap, închide-l, sechestrează-l acasă, poartă-l pe drumuri, să te voteze de frică, dacă n'o face din dragoste. La noi, slavă Domnului, nu e cazul. Aici ai dumneata, singura dreptate. Vin ei la noi, măcar că îi țin ceilalți, prinși cu minciuna sau cu frica. Dar nu-i nevoie să ne înveți dumneata, ce trebuie să facem și ce să vorbim alegătorului. Cunoaștem meșteșugul acesta de când am făcut ochi.

Radu Comșa simți îndemn să oprească trăsura și să coboare în ploaie. Ce căuta între oamenii aceștia? Unde erau, toți cei ce-și luaseră hotărârile brave, de altădată? Toți lipseau, și el se afla în asemenea tovărășie. Atât de repede se împlineau profețiile lui Vasile Mogrea... Gândea și n'avea tărie să oprească și să coboare. Rămase mai departe, acolo unde se afla, sub burduful de piele în care bombănia ploaia, toropit de căldura animală și desgustătoare a celor doi vecini, între care era captiv: uriașul pirotind de somn și un individ smârcâind tot timpul pe nas și scuipând printre dinți, la fiecare trei minute, în noroiul drumului. De pe scăunașul din față, pipernicitul îi arunca în nări, duhoarea pastramei cu usturoiu. Își înfipse cu îndărătnicie, privirea în depărtările tăcute, împânzite de ploaie.

Câmpurile erau posomorâte și negre, cu petece rare de grâu înverzit. Intr'un vârf de deal, trăsurile poposiră. Uriașul scoase din buzunarul paltonului o sticlă plată de coniac.

— Trage un gât și hai să ne împăcăm! Asta înfierbântă! îl în-

demnă şi pe Comşa, oferindu-i sticla, după ce-a şters gâtul cu podul palmei.

Radu Comşa mulţumi şi refuză. Coborî în ploaie să se desmorţească. De după un dâmb, se apropia cu cojocul întors, un moşneag care nu-şi lepădase căciula de iarnă. Cum venea, în pâcla fumurie a ploii, cu paşi măsuraţi şi rari, îi păru lui Radu Comşa că se apropie de undeva de departe, din peştera veacurilor. Acela era omul dintotdeauna al acestor locuri, crescut cu rădăcini vegetative, pe care nu le-a smuls nici una din urgiile vremelnice. Ceştialalţi; el, tovarăşii lui de drum, erau numai trecătorii de-o zi, musafirii nepoftiţi. Vin şi se duc.

Moşneagul scoase căciula şi le ură ziua bună. Se opri să privească şi să cerceteze, cine sunt şi unde merg, cu aceea curiozitate liniştită a oamenilor simpli. Il recunoscu pe domnul Lică Cartojan. Primi chiar o ţigare de la dânsul — şi oroare! — o hârtie de cinci lei, pentru un rachiu. Radu Comşa îl găsi lipsit de demnitate omenească, deşi cu o clipă înainte, regretase că n'are la el o ţigară să-i dea şi nu pusese mâna în pungă, numai fiindcă îi fusese jenă de tovarăşi, să nu mărească impresia de atât de stupid debutant în materie de propagandă electorală, după cum se dovedise.

Moşneagul strânse ţigarea cu îngrijire, s'o fumeze acasă, pe îndelete. Le pofti spor la „claca cu minciuni" şi porni înainte, spre iazul de sub deal, unde i s'au rătăcit nişte „boale de gâte".

— Recunoaşte te rog, dumneata domnule candidat, dacă la asemenea oameni trebuie să te prezinţi cu programe de reforme şi alte baliverne? întrebă cu răutăcioasă curiozitate pipernicitul cu răsuflarea usturoiată. Ii arde lui de libertăţile constituţionale, cum îi arde lui Ştiubei, acum, de îngheţată de vanilie.

Ştiubei, uriaşul cu sticla de coniac, acum golită, protestă că este amestecat într'o chestiune de care se dezinteresează complect.

— De ceia ce-mi arde acum, să vă spun drept, ar fi o jumătate de metru de cârnaţ fript. Mi-a deschis coniacul acesta o poftă teribilă! Bine că nu mai avem de cât trei sferturi de ceas, până la crâşma lui Hascăl.

Intr'adevăr, distanţa era apreciată exact. Tovarăşul Ştiubeiu, cunoştea toate cârciumile din judeţ, cu specialităţile respective, şi se bucura din partea tuturor patronilor, de o mare şi legitimă consideraţiune, cuvenită unui atât de excepţional şi activ consumator. La Hascăl, în marginea comunei, încăperea era plină de oameni strânşi de la treburile câmpului, din pricina ploii. Toţi îl întâmpinară pe domnul Lică Cartojan, ca pe o cunoştinţă veche, iar domnul Lică

Cartojan dovedi o memorie fenomenală a numelor, a necazurilor tuturor și a unor imemoriale procese de loialitate sau de ingratitudine, de la alegerile precedente. Cunoștea numele fiecăruia, numărul copiilor, termenele de judecată, dorințele și durerile tăinuite. Știa al cui cuvânt merită încredere, și care e vândut cu trup și suflet, partidelor adverse. Intr'un sfert de oră, în odaia lipită cu lut pe jos, duhnind a fum de tutun prost și a miros de suman plouat, vorbi cu fiecare în parte, tras într'un ungher, despre ceia ce știa că îl doare, expeditiv și misterios. Pe urmă, pecetlui înțelegerile cu câteva chilograme de vin, revenind la masa cu scândurile nevăpsite și cu un șervet întins pe colț, unde Știubei și tovarășii săi, își puneau proviziu stomahurile la cale. Radu Comșa se simți inutil și deplasat în această bucătărie și ospătărie electorală, cu totul strein de gândul cu care plecase din București.

Domnul Lică Cartojan îmbuca hălci mari din cârnațul fript, vorbea cu gura plină, adresându-se după cum îi venea în amintire, câte unuia dintre țăranii de la masa din față. Apoi dădu câteva lămuriri, cu glas mai încet, lui Radu Comșa.

— Aicea, puiule, lucrurile merg pi roati. Ii am pi tăți în mână. Comuna-i lucratâ di oamenii mii. Nu sâ mișcâ nimica fără știrea me. Dincolo ari sâ fii mai greu. Numa di nu m'a da di sminteală bețivu ceala di Bâzdâgâ.

Își aminti de o îngrijorare care-l preocupa de astăzi dimineață și se adresă țăranilor de la masă:

— Măi băeți, da pi Bâzdâgâ din Ciolănești l-ați văzut azî cariva? O fi trecut cumva di la târg, acasâ?

— Trecut coane Licâ. Amu două ciasuri o trecut... Dac'o ajuns, aiasta-i altă vorbă. Câ mulți crâșmi 's în drum. Earâ cam cu chef și cânta în căruță, di huia valea.

— Iar s'o îmbătat, ticălosul! se văetă domnul Licâ Cartojan. Să știți câ n'o aranjat nimic. Batim drumu digeaba.

Ceilalți tovarăși erau de altă părere. Beat sau treaz, Bâzdâgă e om pe care se poate compta. După el, trage jumătate de comună. In orice caz, au să-l întâlnească pe drum și au să-l culeagă din cârciuma unde se va fi oprit. Și într'adevăr l-au întâlnit. Mai avea o sută de metri de la cârciumă până acasă, și nu se încumetase să parcurgă această distanță fabuloasă. Calul o luase singur, cu căruța înainte, se oprise la poarta casei, nechezase să-i dea drumul în șură; dar Ion Bâzdâgâ nu se îndura să se despartă de oamenii lui, cu care avea o socoteală. Când îl văzu pe domnul Licâ Cartojan, intrând în cârciumă urmat de suită, svâcni de pe scaun și se repezi să-l sărute.

— Coane Licã, eşti omul nostru!

Domnul Licã Cartojan puţin entuziasmat de această sinceră declaraţie, îl respinse cu mare asprime.

— Aşa ni-a fost vorba, Bâzdâgâ? Imi pari bini cã ti gãsãsc aici, sâ-ţî spun cã nu mai am nevoi di sărviciile tali...

Ion Bâzdâgă, se clătină la lovitura acestei disgraţii. Era un om înalt, voinic să ducă în fiecare mână câte un Lică Cartojan; hainele curate, jumătate de târgoveţ, jumătate de ţăran, dovedeau bună stare prosperă. Fusese zece ani factor poştal, pe urmă în vremea când se dislocau trupele ruseşti, învârtise nişte afaceri nelămurite, după care îşi cumpărase douăzeci de hectare de pământ, vie, îşi durase casa cea mai arătoasă din comună şi se împăcase cu conştiinţa, dăruind o sumă neobicinuită — o sută de mii de lei — pentru zidirea bisericei din sat, rămasă de multă vreme cu zidurile la jumătate. Acum îşi clădise şi o moară cu motor de benzină. De-o săptămână bea înaugurarea. Ameninţarea domnului Lică Cartojan rămânea astfel lipsită de seriozitate; un partid, mai cu seamă în preziua alegerilor, nu se lipseşte atât de uşor de serviciile unui om cu prestigiul bunei stări printre consăteni, chiar dacă această bună stare n'a fost câştigată la curata lumină a zilei. Era un adevăr, de care şi-ar fi dat seamă îndată, şi Ion Bâzdâgâ, dacă spirtul şi vinul pitrocit pe drum, la toate cârciumile de la oraş până aci, nu i-ar fi întunecat limpedea judecată şi nu l-ar fi pregătit la cel mai amar pesimism.

— Asta-i ci vream sâ-ţî spun Bâzdâgâ! Cu dumneata am terminat-o!

Domnul Lică Cartojan, se îndreptă cu umbrela subsoară spre uşă, implacabil ca destinul, deşi ştia că n'are să treacă pragul, ci are să se întoarcă după ce vinovatul îşi va cere iertare, recunoscându-şi cu umilinţă în faţa publicului, păcătoşenia.

Ion Bâzdâgâ, îl chemă cu desnădejde:

— Cucoane Lică, să nu faci treaba asta. Stai şi mă ascultă...

— N'ascult nimică. Imi pari rău că la nevoi am pus gâtu pentru tini şî ti-am scăpat di la primejdie. Darâ sâ ştii di la mini câ păstrez asta la inimă şi am sâ ţi-o plătesc. Ni mai întâlnim noi.

— Ce să ne mai întâlnim, coane Lică? Că doar suntem întâlniţi gata... încercă să o aducă pe calea glumei, Ion Bâzdâgă.

Adevărul era că ameninţarea domnului Lică Cartojan, cuprindea destule motive de îngrijorare, dacă n'ar fi fost să rămână numai la vorbe. In afacerile turburi ale fostului factor poştal, atunci când lucrurile luaseră întorsătură urâtă şi dăduse material pentru un dosar la Curtea Marţială, domnul Lică Cartojan fusese acela care îl sco-

sese la liman, cu faţa curată. Şi omul cu mutră ascuţită şi roşcată de vulpe, ştia lucruri pe care nu le mai ştia nimeni. Ceilalţi tovarăşi ai domnului Lică Cartojan intervenira să aducă pace.

— Haide Lică, lasă-l să-l vedem ce spune...

— Ci să spună, puilor? Că doar îmi cunosc eu omu... Nu videţi că nu poate lega două vorbi?

— Eu nu pot lega două vorbe, coane Lică? Imi pare rău... Iaca, vezi şi dumneata dacă nu pot spune: doisprezece cocostârci pe casa lui Cogălniceanu.

Ion Bâzdâgă rostise impecabil formula cu care în partea locului se pune la încercare încurcătura de limbă a beţivilor. Toţi râseră cu bunăvoinţă şi cu încurajare. Ghiaţa era ruptă. Domnul Lică Cartojan se întoarse cu umbrela de la uşă; acum avea siguranţă că vinovatul are să facă luntre şi punte, să-şi răscumpere ertarea.

Comuna era piatră grea de încercare. Amândoi învăţătorii şi preotul, de douăzeci de ani făceau politica partidului de la guvern.

Aveau legături vechi cu oamenii; o strămutare de voturi, cerea muncă anevoioasă şi tenace. Toată puterea stătea în mâna fostului factor rural, care-şi vedea trecerea crescând, pe măsură ce-i creşteau hotarele şi i se întindeau afacerile, conduse lucid, cu mare isteţime şi cruntă lăcomie de ban, când nu se afla sub stăpânirea vinului. Ion Bâzdâgă pofti mosafirii la el acasă, o luă înainte pe jos, păşind peste bălţile drumului. Pe urmă, avea să meargă din casă în casă, să adune gospodarii.

Deschise poarta larg, să treacă trăsurile, printre purceii şi răţile bălăcindu-se în noroiul ogrăzii. Dar casa se arăta mai încăpătoare şi mai curată decât se aştepta Radu Comşa — şi gazda aştepta cu mândrie, mirarea oaspeţilor. Ii întâmpină, în cerdac, o femee desculţă, fără vârstă, cu ochii gălbui.

Domnul Lică Cartojan, o luă înainte, făcând prezintările:

— Madam Bâzdâgâ. Domnu viitor deputat, Comşa. Madam Bâzdâgă, Domnu Ştiubeiu.

„Madam Bâzdâgă", emoţionată şi flatată de rangul de mare doamnă, la care fusese ridicată, îşi ceru iertare că a prins-o vremea aşa, desculţă şi nepieptănată.

— Inţălegim, lasă nu ni mai spuni nouă aieste, că 'nţălegim, îi veni într'ajutor domnu Lică Cartojan. Gospodăria! Aista-i partia dumnitale, după cum partia lui Ion, îl drojdia şi Nicoreştiu!

Madam Bâzdâgă luă apărarea soţului, din simţ de solidaritate conjugală.

— Că nu-i chiar aşa cum spune lumea... Ia se mai ia şi el, când

îl grămădesc necazurile. Că Doamne iartă-mă, nu din drojdie şi din Nicoreşti s'o învrednicit să agonisească ce-a agonisit...

Domnul Lică Cartojan nu crezu oportun să mai aprofundeze această chestiune şi dădu să înţeleagă gazdei că tutulor le-ar prinde teribil de bine un borş de găină, dres cu smântână, fierbinte şi cu mămăligă, să se încălzească.

— Că asta nu era nevoie să mi-o spui. N'aţi intrat doar în casă pustie! se simţi ofensată în demnitatea sa ospitalieră, madam Bâzdâgă.

Dădu fuga să-şi schimbe îmbrăcămintea şi să se încalţe. In vremea aceasta toţi începură să scotocească prin cele două odăi cu uşile deschise în lături, şi unde fantezia soţilor Bâzdâgă, adunase cel mai bizar muzeu de obiecte eteroclite. Scoarţe de lână şi macaturi de bâlciu, cărţi poştale bătute în perete şi şifonieră cu oglindă, ulcioare smălţuite şi tablale de carton presat, căni de sticlă colorată şi broboade de borangic: cel mai lipsit de gust amestec de mahala şi de lucruri curat ţărăneşti, cu frumuseţea pierdută prin vecinătatea tinichelelor de dughiană proastă. Incolo, curăţenie şi miros de busuioc, mai tare decât al coloniei din sticla pusă la vedere, sub oglindă. Ion Bâzdâgă se înfăţişă cu amândouă mâinele ocupate; în fiecare ţinea câte două clondire, şi subsoară alte două. După ce le orândui, prezintă raportul. El se simţea în stare să tragă măcar două treimi din voturi, dacă...

Dacă îndată ce s'ar schimba guvernul, domnul Lică Cartojan îşi ia angajament să mute jandarmul şef de post; dacă au să-l pună pe Ciubotaru preşedintele comisiei interimare, măcar că Ciubotaru a scăpat de puşcărie numai datorită amnistiei; dacă închide crâşma lui Mânzatu şi dă brevet, să se deschidă alte două, lui Timofti şi lui Petrachi Surdu; dacă ridică opreliştea de păşune în pădurea statului; dacă îşi dau cuvântul că are să expropieze şi cele două sute de hectare, ale lui Ionică Pastia; dacă stăruie să se facă o anchetă severă la cooperativă şi vinovaţi, nevinovaţi să scoată de acolo pe Strâmbeanu şi pe Ilincă, să pună oamenii „noştri" — însfârşit o sută şi unu de „dacă..." De altfel, oamenii au să se adune, pleacă el să-i cheme, şi domnu Lică Cartojan are să audă cu propriile sale urechi şi să vadă cu proprii săi ochi. Până atunci, lasă mosafirilor clondirele de vin să se încălzească şi pe madam Bâzdâgă, să pregătească masa. Aprinse lampa, şi porni să bată cu un baltag în porţile gospodarilor şi să-i adune la sfat.

Madam Bâzdâgă, cu cioboţele cu scârţ şi cu toc înalt, îmbrăcată în haine târgoveţe şi mirosind ca o drogherie, a colonie şi a pudră, întinse pe masa din mijloc faţă albă, farfurii şi tacâmuri noi.

Ştiubeiu se interesă foarte de aproape de alcătuirea menuului şi consilie câteva modificări.

Peste un ceas, mămăliga şi oala cu borş abureau în mijlocul mesei, limbile se deslegaseră, Ion Bâzdâgă se întorsese, se pusese la curent, înghiţind de duşcă o jumătate de duzină de rachiuri şi toţi se simţiră în cele mai optimiste dispoziţiuni. Gospodarii începuseră să se adune, intrau în odaie, după ce-şi ştergeau cu îngrijire opincile de prag, se înşirau lângă pereţi în picioare, privind cum mănâncă târgoveţii şi aşteptându-i să termine. Inghiţeau în sec, ştergându-şi mustăţile cu dosul mânei şi arătau mare admiraţie şi respect pentru capacitatea de îngurgitare a lui Ştiubeiu, şi pentru belşugul din casa lui Ion Bâzdâgă, care râdea sgomotos, se întrecuse cu numărul paharelor, privea cu ochi paienjeniţi şi lucitori, nu scăpa prilej să o apuce de guşă pe madam Bâzdâgă şi să o pişte de sânii moi şi osteniţi, decâte ori trecea să schimbe farfuriile. Madam Bâzdâgă îi dădea ruşinată peste mână, pe urmă se întorcea să dea aminte ţăranilor din picioare, să nu se reazeme de perete, cu sumanul ud. Oamenii se fereau, supuşi, fără să se simtă jigniţi de glasul oţărit şi poruncitor al gazdei. Işi socoteau consăteanul trecut într'un rang deasupra lor şi acceptau această nouă orânduială, găsind-o firească.

Radu Comşa fu de părere că masa se prelungeşte peste măsură, neomenos spectacol sub ochii celor ţinuţi să postească, în picioare.

— De asta, te îngrijeşti, dumneata? se miră Ion Bâzdâgă, aruncând o privire ceţoasă, de milă şi de dispreţ, la oamenii mobilizaţi de el, de pe la gospodăriile lor. De asta îţi pasă, dumitale? Nu-i vezi cum stau?... Stau ca nişte boi.

Boii ofensaţi de astădată, după un schimb de semne şi de şoapte se strecurară unul câte unul pe uşă, afară. Domnul Lică Cartojan fu cuprins de o mare îngrijorare:

— Ci dracu, ieşti nebun, bre? Ti apuci s'alungi oaminii cu ticâloşiili tali? Numa di prostii ti ţii!...

Ion Bâzdâgă nu acordă însă atâta gravitate faptului. Făcu un semn spre uşă, de superior dispreţ:

— Lăsaţi, că eu îi supăr şi tot eu îi împac. Ii am aici.

Arătă palma, unde îi avea.

Astfel, lanţul era înverigat solid: pe el îl avea în mână domnul Lică Cartojan, el îi avea pe cei de afară, iar pe domnul Lică Cartojan, îl ţinea strâns, desigur, altă putere de mai sus. Radu Comşa simţi înecându-se într'o ceaţă foarte îndepărtată, hotărîrile brave naive şi inoperante, din serile de demult. Cuvintele locotenentului Ghenea, în drum de la casa neamţului, altele, adunările din casa bir-

jarului din strada Păcurari, în Iaşi, noaptea fără sfârşit, din patul spitalului, când cu ochii legaţi, crezuse că descopere în el, lumina. Toate se împotmoleau trivial strivite, apăsate afund, de o lege de fier, împotriva căreia nici o putere omenească nu există.

Eşi în cerdac, să se răcorească. In ploaie, gospodarii aşteptau, umbre întunecate. Radu Comşa cercă să-şi pună toată blândeţea în glas, când îi întrebă:

— Ce? Aţi plecat, oameni buni?

— Facem şi noi adunarea boilor! răspunse un glas gras în întuneric şi ceilalţi începură să râdă, gata să se întoarcă, la cea dintâi chemare. Lui Radu Comşa îi fu ciudă de atâta lipsă de mândrie. I-ar fi plăcut mai degrabă să-i ştie plecaţi şi pentru totdeauna duşmani. Dar domnul Lică Cartojan, după ce-şi încălţă galoşii, coborî cu Ion Bâzdâgă în mijlocul oamenilor şi după un sfert de oră, îi aduse pe toţi sus, îmblânziţi.

Până târziu, după miezul nopţii, Radu Comşa se răsuci pe patul tare, fără somn. Un sforăit inhuman, formidabil şi întrerupt de gemete, umplea odaia. Ştiubeiu, lupta cu visuri cumplite, după atâtea mese câte înghiţise de astăzi dimineaţă. Uşa la tindă era deschisă. Acolo se aflau culcaţi jos, pe un mindir, ca să facă loc mosafirilor, Ion Bâzdâgă şi madam Bâzdâgă. Fostul factor rural, înfierbântat de vin, nu-şi găsea nici el, se vede, somnul. Radu Comşa a înţeles aceasta, după dialogul ascultat fără voie.

— Da şăzi ghinişor, măi omule! se apără şoptit, glasul lui madam Bâzdâgă. Ci naiba, nu ţi-i ruşine? Ne-aud oamenii iştia...

Pauză. După un timp:

— Ţţţîţî!... Să ştii că-mi ieu ţolul şi mă culc afară, în cerdac...

Mai târziu, îmblânzită:

— Parcă eşti chior, di nu mai ştii...

Şi glasul lui Ion Bâzdâgă, sigur de sine:

— Lasă, nu te mai fasoli. Ce, poate vrei să zici că nu-ţi convine?

După trei zile, Radu Comşa se întorcea pe acelaş drum, în trăsurile cu caii vlăguiţi şi cu tovarăşii răguşiţi, de vorbă şi de băutură. Tăcea duşmănos, între Ştiubeiu, uriaşul care făcuse ravagii la toate mesele şi între pipernicitul sgribulit în palton. O hotărîre neclintită crescuse în el. Cum ajunge la Iaşi se urcă în tren să nu se mai întoarcă sub nici un cuvânt. Pentru ceilalţi, isbânda alegerilor era neîndoioasă. Dar cu ce preţ!

Pe dealul popasului, în negura ploii, acelaş plugar în suman

ori poate altul, se depărta cu mers sigur, măsurat, fără grabă, venind din ceață și întorcându-se în ceață. Din nou îi păru că e singurul om al acestor locuri, pe care nu-l atinge vremelnicia. Dintr'un veac trece în alt veac, abia mai schimbat, imperceptibil, de cum va fi fost în vârsta necunoscută a neamului trac. Zădarnic voi să și-l reconstituie, cu chipul cel real, al moșneagului care-a primit fără demnitate, țigarea și cinci lei de rachiu, de la domnul Lică Cartojan. Cealaltă imagină, a închipuirii, biruia mai puternică, fiindcă era poate singura, într'adevăr, cea aevea.

CAPITPLUL V.

FERUL, FONTA ŞI OŢELUL.

„Nu există animal mai feroce ca o femee în dosul unui ghişeu" — gândi Radu Comşa şi rosti gândul tare, către un domn cu blană, tovarăş de aşteptare.

Domnul se întoarse cu un surâs de aprobare, dar deveni îndată indiferent şi distant, când văzu că cel care vorbise are obrazul crestat de tăieturi: poate un îndivid scandalagiu cu suvenirul unei lovituri de sifon.

Domnişoara din dosul ghişeului, părea că ignoră cu desăvârşire existenţa celor zece oameni rezemaţi de gratii, făcând coadă, schimbând picioarele pe cimentul ud de zăpada topită a încălţărilor. Discuta ceva foarte aprins, cu cineva dinlăuntru care nu se vedea, căci în afară de gura ghişeului, zăbrelele despărţirii erau înfundate.

— Am găsit o ocazie... Stofă foarte drăguţă, englezească... verde cu raieuri. Eu îmi lucrez rochiile singură, după tiparele din „La femme de France."

Persoana invizibilă rostise ceva foarte cu haz, căci domnişoara hohoti, arătând dinţi mărunţi de rozătoare.

— Se poartă iar garnitură de blană... Ai văzut rochia lui madam Olmazu?

Domnişoara nu mai râdea. Privi încruntat în vid, cu invidie, la gândul rochiei cu blană, a doamnei Olmazu. Când vorbi, dinţii mărunţi arătară acum ca dinţii rozătoarelor care trebuie să lucreze încontinuu, ca să nu crească peste măsură... Spuse în şoaptă ceva pe socoteala lui madam Olmazu. Persoanei invizibile, se pare că nu-i venea să creadă, căci domnişoara exclamă ofensată.

— Parol! Cum aş putea altfel să colportez asemenea lucruri, dacă n'aş fi văzut cu ochii mei? Am văzut-o Marţi seara, ieşind... După cinci minute a apărut şi tipul, răsucind bastonul şi apucând

în cealaltă direcție... Fără nici o rușine dragă, îți spun; fără nici o rușine!... A ajuns ca una d'alea...

Domnișoara își așează părul gălbui la tâmple, strâmbând buzele cu desgust la constatarea că madam Olmazu a ajuns „una d'alea". Făcu ordine minuțioasă pe masă. Deschise un sertar și căută într'o cutie, pe urmă în alta. Își puse mâneci de lustrin peste mânecele hainei. Căscă cu repetiție, ducând delicat la gură, vârful degetelor cu unghiile lăcuite. Scrise ceva.

Domnul cu blană își pierdu răbdarea. Bătu în geam.

— Domnișoară!

Domnișoara atinsă de surzenie totală, își curăți unghiile cu un colț de hârtie îndoit triunghiular.

— Domnișoară!

Domnișoara aruncă însfârșit o privire încruntată la fereastră. Ridică geamul pe jumătate.

— Te-aș ruga, domnule, să citești întâi avizul și pe urmă să-ți manifestezi impacienta. Nu suntem la prăvălie!

Lăsă scurt geamul la loc și continuă să-și curețe unghiile celeilalte mâini.

Avizul prevenea: „Recomandatele se primesc de la orele 8—12 a. m. și 2—7 p. m." Ceasul arăta două fără două minute. Deci domnișoara se afla în dreptul său să-și urmeze toaleta unghiilor.

La 2 fix deschise, vorbind cu dușmănie, încât s'ar fi spus că are demult ceva de împărțit cu domnul cu blană, care poate e rudă ori măcar prietin cu madam Olmazu.

— Poftim și deprindeți-vă să fiți ceva mai politicoși!

Aruncă scrisoarea pe cântar. Incepu să caute timbre. Schimbă penița. Puse întâi numere de ordine pe cotoarele unei pagini întregi din condica de recipise. Pe urmă nu găsi sugativă. Mai descoperi că cerneala violetă e pe sfârșite și începu o laborioasă operație, pitrocind un rest dintr'o sticlă, în călimară. Domnul cu blană, după ce aștepta docil recipisa își făcu loc cu coatele să treacă, însfârșit eliberat.

Când îi veni rândul lui Radu Comșa, înaintea lui se înfipse un funcționar comercial cu un teanc de plicuri albastre. Radu Comșa le dădu la o parte.

— Pardon!

— Lasă-mă, domnule! se răsti pițigăiat funcționarul comercial. Ce? Nu știu eu când ai venit?

Radu Comșa îl privi în creștet. Cu o mână l-ar fi smuls de guler, să-l treacă pachet peste gratii. Funcționarul pipernicit îi dădea

înainte din coate. Radu Comșa îi puse mâna grea pe teancul de scrisori.

— Umplu sala cu ele...

— Ce e domnule, ce? piţigăi glasul. Ce eşti dumneata aci? Se cunoaşte după mutră că trebuie să fii un scandalagiu...

Cei care aşteptau se despărţiră spontan în două tabere, după legile misterioase care conduc psicologia colectivităţilor. Unii văzuseră cu ochii lor că domnul cu semnul la buze a sosit întâi; alţii tot cu ochii lor văzuseră că aştepta dinainte funcţionarul comercial.

Domnişoara dădu sec drumul ghilotinei.

— Când sfârşiţi, să mă anunţaţi vă rog, şi pe mine.

Ca să nu piardă timpul, începu să complecteze coloanele unui tablou, aşteptând până se va aplana controversa de-afară. Mulţimea de la spatele lui Comșa mormăi: „Crescuţi în pădure, domnule!... Ce suntem noi de vină, dacă?... Tot soiul de tipi... Haide, domnilor! N'o să stăm aci o mie de ani!"

Radu Comșa fierbea de mânie şi de umilinţă. Îşi birui prima pornire, să-l scoată pe celălalt la loc liber, în palme şi în lovituri de picioare. Pe urmă se gândi că a devenit într'adevă o brută. Rosti calm:

— Treci, domnule! Poftim, sfârşeşte...

— Puteai să faci aşa de la început! triumfă funcţionarul comercial, răsfirându-şi plicurile pe pupitrul ghişeului, convins acum că într'adevăr el avusese dreptate, de vreme ce celălalt ceda. Domnişoară!...

Domnişoara nu ridică ochii, până nu sfârşi coloana tabloului...

Coborând scările largi ale Poştei, Radu Comșa respiră aerul iernei cu sete, să-şi răcorească enervarea rea din el. Incidentul de sus, venise numai să umple paharul. De la începutul iernei, curseseră una după alta, pricini de amăriciune şi desgust.

Un câine lup cu sgardă nichelată sburda voios pe strada uscată de ger, în jurul unei doamne înfăşurată în blănuri. Îl mirosi dând din coadă. Radu Comșa îl isbi cu ciudă şi în aceiaşi clipă toată furia se potoli. Câinele fugi lângă doamna cu blănuri şi se întoarse de la adăpost, să-l privească mustrător, cu o omenească întrebare nedumerită în ochi. „Devin o brută... devin o brută!" îşi repetă Comșa, oprindu-se înaintea unei vitrine să lase câinele şi doamna să se depărteze. Adineori, când intrase cu scrisoarea la poştă, simţea bucurie că poate săvârşi o faptă bună: ajutora un prietin. Acum era desgustat de tot: nu se gândise oare un moment, acolo în faţa ghişeului, să rupă scrisoarea?

Pe urmă se întrebă de ce nu-i va fi răspuns Virgil Probotă,

de-a fost nevoie să-i repete rugămintea? Virgil Probotă era la Cluj, de un an, la Universitate, unde își împlinea însfârșit visul lui — un laborator să lucreze în voie. Iar Radu Comșa îi ceruse un serviciu. Să stăruie, fără să spună din partea cui, pe lângă Alexandru Vardaru, acum ministru, ca să revină asupra nedreptății săvârșite cu Vasile Mogrea, suspendat pe trei luni și apoi mutat la o catedră din Bucovina, pentru ideile politice rebele. Răspunsul nu mai venea. Și nu înțelegea dece. Știa că Virgil Probotă, care nu făcea nici un fel de politică, putea cere cu ușurință un serviciu lui Alexandru Vardaru, ca fost dascăl al Luminiței și al lui Mihai. Apelase la acest lanț al slăbiciunilor: el cerea lui Virgil, Virgil lui Vardaru, Vardaru colegului de la Instrucție, numai să scutească pe prietenul Mogrea de mizeria surghiunului într'un orășel depărtat, cu gospodăria lui săracă și al doilea copil încă de leagăn.

Radu Comșa cumpără gazetele de după amiază. Își aruncă ochii la ultima oră politică. Citi titlul cu litere late: „Declarațiile domnului Alexandru Vardaru. Opera de refacere administrativă. Mai puține legi și mai multă gospodărie."

Impături ziarele. Se îndreptă în silă spre casă, unde nu-l atrăgea nimic.

Așa dar guvernul se pregătea să-și împlinească legislatura întreagă! Sunt siguri de rezultatul alegerilor. De altfel au și dreptate. Aceștia știu ce vor. Nu anunță miracole. Tac și-și văd de treburi, lăsând altora îndeletnicirea proiectelor naive. Radu Comșa gândi că în fiecare zi, cei mai înverșunați apărători ai reformelor care aveau să facă „România mare să devină și România nouă" au slăbit glasul, unii au plecat din partid, alții se pregătesc să plece. Iar el nu s'a despărțit de toți, să-și vadă de necazurile lui, numai din lașitate. L'ar bănui că nu o face din oboseală și desgust, ci din cine știe ce meschine socoteli, acum, când partidul se află în lichidare. Guvernul „României mari care să devină și România nouă", durase atât cât fusese nevoie să desamăgească toată lumea. In câteva luni isbucniseră afaceri scandaloase; unii făcuseră dovadă numai de cea mai inocentă nepricepere, alții se repeziseră lacom să-și potolească stomahurile flămânde. Certele între diferitele grupări, alimentaseră caricaturile gazetelor. Totul sfârșise grotesc și când dimisia silită, pusese capăt acestei scurte aventuri, mulți nu îndrăzniră un timp să mai scoată capul în stradă. Guvernul României noui, întrecuse tot ce văzuse vreodată România veche.

Acum, pregătind iarăși lupta alegerilor în opoziție, se vorbea de purificarea partidului. Dar legendele caricaturilor rezumau în-

treaga tristă poveste: „Atât de tânăr şi impur? — Partidul purificării naţionale îşi spală rufele murdare înaintea naţiunei. — Năravuri vechi cu firmă nouă", etc., etc.

Radu Comşa ştia acum, că tot ce năzuiseră devenise imposibil şi absurd. Exaltarea lor fusese captată de câţiva oameni care mânuiau voturile ca un capital al subscriitorilor, într'o aventuroasă întreprindere. In rămăşiţele entuziasmului slujeau în manifestele partidului, ca frazele bombastice ale unui prospect de emisiune. Totul fusese pângărit. Totul desfigurat. Tot astfel în potirul catifelat al trandafirilor, se aciuiază încolăciţi, viermi trândavi şi graşi.

Nu le rămânea, celor câţiva îndârjindu-se să nu se risipească încă, decât umilinţa. Când se întâlneau, ocoleau să vorbească despre aceasta, cum nu pomeneşti despre un mort scump.

De aceia Radu Comşa, călca în gerul aspru al iernei, fără nici o vigoare, cu mersul unui om în care s'a cuibărit o boală mistuind deocamdată ascuns. Afişele colorate vesteau reprezintaţiile teatrelor. Işi aduse aminte că demult n'a mai călcat într'o sală de spectacol. N'a mai ascultat un concert. Nici de advocătura lui n'a mai purtat grijă. E acum un om sărac şi fără căpătâiu.

Trecu prin faţa Ateneului. Unde într'o noapte cu viscol, în cea dintâi iarnă când s'a întors în Bucureşti, Vasile Mogrea spusese că după frământările care-au să vină, când vor lua sfârşit, fiecare dintre dânşii vor rămâne încremeniţi sus ori jos, ca mineralele prinse în scoarţa planetei, după convulsiile geologice, când s'au răcit.

El rămânea undeva, afund.

Acasă găsi răspunsul lui Virgil Probotă. Ii recunoscu scrisul înainte de a desface plicul. Aşa dar nici nu mai fusese nevoie de scrisoarea de astăzi! A fost numai ca să aibă o umilinţă mai mult, la ghişeul unde a suportat obrăznicia celui dintâi venit. Când citi primele rânduri, dispăru amintirea neplăcută şi mutra obraznică a funcţionarului comercial. Virgil Probotă scria că dorinţa i-a fost împlinită. Alexandru Vardaru i-a răspuns că a rezolat-o, deşi „acel Vasile Mogrea, după cât îşi aminteşte, e un tip cam zănatec."

Radu Comşa care era departe de a cânta ca un tenor de operă, îşi manifestă bucuria intonând cu voce falşă, primele note din „Pescuitorul de perle."

Imbrăcă paltonul acompaniat de această muzică şi grăbi să ducă vestea prietenului. Nerăbdător, opri o birjă, coborî în drum să ia o sticlă de vin negru, fructe şi bomboane pentru copii. Era o bucurie care se cuvenea sărbătorită. Privi mulţimea străzii îmbujorată de ger, cu o simpatie necunoscută adineori. Salută oameni că-

rora de multă vreme nu le mai dăduse ziua bună. Atât de mult bine îţi dăruieşti ţie însu-ţi, făcând un bine unui semen!

Din seninul sticlos pluteau abia vizibile steluţe de zăpadă, sclipind imaterial. Îşi aminti că n'a patinat de mulţi ani. Era un sport care-l pasiona altădată. Şi i-ar face bine, acum, când atâtea ceasuri rămâne ghemuit ca o sălbătăciune alungată, în camerile lui veşnic neaerisite.

Sări cu pachetele în braţe. In antretul scund şi întunecos îl întâmpină duruitul maşinei de cusut şi un miros sfârâit de varză prăjită. Acestea coborâră puţin, pe pământ, la realitatea trivială de toate zilele, elanul cu care deschisese uşa.

Vasile Mogrea, în papuci, într'un surtuc vechiu peste cămaşa de noapte, citea la gura sobei. Amalia trăgea la maşină un pantalon de pânză albă, pe care îl ascunse când îl văzu intrând; fetiţa târa prin casă, cu sfoară, un automobil de tablă defect. Celălalt prunc dormea în leagăn, cu pumnii mici, strânşi deasupra capului. Priviră nedumeriţi la pachetele lui Radu Comşa.

— Iţi aduc veste bună, Mogrea!

N'avea tărie să i-o împărtăşească mai târziu, după o pregătire, cum plănuise.

— Moft! Eu şi veste bună! închise cartea Vasile Mogrea, punând-o între el şi spătarul scaunului. Ia loc pe-un scaun Comşa, vezi bine că n'ai îndestul loc de plimbare în vastele mele apartamente...

Radu Comşa n'avea astâmpăr să se poată fixa pe un scaun.

— Când era vorba să pleci?

— Peste cinci zile. Am şi fost. Am găsit casă. Pare că am dat peste oameni de înţelegere. De mâine împachetăm.

— Uff! când mă gândesc ce-o să fie! se tângui Amalia, împăturind rufa de pânză şi aşezând deasupra foarfecele.

— Dragă Mogrea, nu mai împachetaţi, nimic, nu mai e nevoie... Daţi telegramă că e liberă casa. Şi de la întâi, prezintă-te la liceu. S'a revenit asupra deciziei.

— Moft! vorbi Vasile Mogrea, aprinzând o ţigară la cărbune şi privind imediat la Comşa, cu ochiul stâng întredeschis. Moft!

Radu Comşa se opri din plimbarea în camera strâmtă, surprins că vestea lui n'a provocat senzaţia la care se aştepta. Crezu că n'au înţeles bine.

— Am aci o scrisoare... De la prietenul Probota. A intervenit el la... la... Insfârşit..

Era să rostească numele lui Vardaru, dar îl ocoli.

— A intervenit el... Nu ştiu la cine. Nici nu importă aceasta de

altfel. Fapt este că îmi scrie că s'a revenit. Uite şi numărul deciziei. Nici nu-ţi imaginezi ce bucurie am că...

Vasile Mogrea lăsă jâlţul şi veni la Comşa, prinzându-l de umeri şi privindu-l în ochi:

— Dragă Comşa, vestea ta nu e nouă. Am primit încă de alaltăeri avizul. Se vede că scrisorile de la Cluj ajung a treia zi după înmormântare!... M'am dus la Minister şi le-am turnat una, să mă ţină minte. N'am nevoie de pomana nimănui. Cu atât mai mult, de mila acestui domn Vardaru. Văd că evitai să-mi spui cine a intervenit. Lăudabilă pudoare! Mi-au spus însă cei de la minister, odată cu alte graţiozităţi. Că am avut noroc de data asta, altfel... Altfel, ce? Înţelegi? Altfel, puteam adică să o păţesc mai rău. Apoi dragă Comşa, mie să nu-mi umble dumnealor cu mofturi. Nu cer nimic, nu vreau graţia nimănui. Aceasta e tot! De mâine împachetăm şi peste cinci zile, încetez măcar pentru un timp, a mai fi bucureştean. O să le arăt eu, că de aci ori de la distanţă, tot eu rămân, aşa cum m'a făcut mama, zevzec, mitocan, calic, cum vrei; dar cu ciolanele spinării ţapene, nu târâtoare. Asta e tot. Restul sunt mofturi!

Comşa privi fără să înţeleagă, când la Vasile Mogrea, când la nevastă-sa.

Amalia ridică braţele desnădăjduită.

— Acum vezi şi dumneata, domnule Comşa! De eri îi tot spun şi nu înţelege. Avem norocul să putem rămâne aci. Nu şi nu! Ca să ajungem în cine ştie ce cocioabă şi să purtăm copii pe drumuri.

Vasile Mogrea deschise ochiul stâng şi privi asasin la nevastă-sa.

— Iar începi?

— Cum să nu încep, Vasile? Tu îţi răstorni cărţile într'o ladă şi ai terminat. Ce facem însă cu gospodăria noastră?...

— Iar începi? repetă Mogrea crescendo.

— Judecă, domnule Comşa, dacă e om cu care să te înţelegi...

— Iar începi?

— Virginica abia a scăpat din răceală. Cel mic, ştii bine ce ne-a spus doctorul!...

— Iar începi? Iar începi cu mofturi, cu mofturi, cu mofturile tale? M'ai turbat, m'ai înebunit de eri!...

Vociferând şi gesticulând, Vasile Mogrea făcu şase paşi laţi în cameră, câţi îi trebuiau să ajungă la perete şi îndărăt. In drum, isbi cu piciorul în automobilul defect al fetiţei. In maşinăria de tablă se deşteptă subit o reminiscenţă a resorturilor, din vremea când umbla fără sfoară, şi descriind o curbă, începu să circule cu mijloace proprii.

Fetiţa bătu din palme:

— Merge tăticule! Merge singur...

Toată furia lui Vasile Mogrea căzu. Își ridică fetița în brațe și o sărută sonor pe amândoi obrajii, după a căror murdărie sumar ștearsă se putea deduce de la prima vedere că a mâncat dulceață de vișine.

Virginica se ceru jos, să scoată automobilul de sub pat, unde se retrăsese să se repauzeze după neașteptatul acces de vitalitate. Îl scoase la lumină. Automobilul într'adevăr mergea.

— Să mai spui că enervarea nu e bună la ceva!... glumi fără convingere Radu Comșa, să rupă tăcerea penibilă, după scena conjugală pe care nu o prevăzuse, când venea pe stradă cu atâta bucurie.

Amalia Mogrea se așeză la mașina de cusut și începu a durui frenetic, să-și potolească și dânsa enervarea cu mijloacele pe care le avea la îndemână. Copilul din leagăn dormea senin, zâmbind prin somn, în mijlocul celor mai teribile sgomote, ca un copil născut pe țărmul Niagarei. Mirosul de varză prăjită pătrundea cu stăruința unui parfum plebeu.

— Atunci ce faci? întrebă Comșa, mai păstrând nădejdea că prietenul va reveni.

— Cum ce fac? Ce sunt eu, un moftangiu, când vorbesc? Am spus că plec, plec!

Radu Comșa se așeză pe jilțul din fața sobei, unde stătuse Mogrea, ca un prieten deprins să se simtă la el acasă. Începu să sfarme cu cleștele cărbunii din foc. Vorbi, uitându-se în flăcările jucăușe:

— Eu cred, dragă Mogrea că e bine să te mai gândești. Știi bine că pe urmă regretele nu folosesc la nimic.

— Adică tu o știi aceasta. Din experiență firește! stărui Mogrea cu intenție.

— Nu înțeleg. Explică-mi!... lăsă Radu cleștele jos, ridicând ochii.

— Ce să-ți explic? Vorbesc românește doar. Regretele tale. Acele pe care nu le spui nimănui, dar se citesc în ochi.

Radu îl privi cu tristețe.

— Și tu nu ai tot atâtea regrete? Nu le cunoști și tu?

— Nu m-ai înțeles. Altceva am vrut să spun. De alte regrete e vorba. Insfârșit mofturi, să vorbim de altceva.

Radu Comșa cercă să ademenească la el fetița, cu care nu se putuse niciodată împrieteni. Îi întinse un măr. Fetița se feri de fructul oprit, cu o repulsie pe care dacă ar fi cunoscut-o și Eva odinioară, tot neamul omenesc ar hălădui până astăzi în Paradis.

— Acum înțeleg rostul sticlei și mofturilor acestora! vorbi Va-

sile Mogrea, cu râsul crud care-i desvelea dinții sub mustățile țepoase. Ăți vrut să ne veselim că rămân. Că am început să capitulez cu ceva în viață. Că am ajuns la înțelepciunea să primesc o pomană de la indivizi pe care îi urăsc și îi disprețuiesc. Haha! ce puțin mă cunoști încă, dragă Comșa! Haide, nu face mutra aceasta funebră! Ne putem înveseli și fiindcă plec. Să știi de la mine că mi-au făcut un serviciu svârlindu-mă la marginea țării. Scap de atmosfera de aci... Capăt puțină perspectivă. De la distanță se văd mai bine jucând Vasilachii.

Vasile Mogrea desfundă sticla, turnă în pahare desperechiate, cum erau toate lucrurile în casa lor, de la paturile care nu erau amândouă la fel, până la copii care nu semănau, cum nu seamănă un ied cu un puiu păros de urs.

Radu Comșa sorbi numai puțin și aşcză paharul plin pe marginea sobei Rolul lui aci se isprăvise. In loc să aducă o bucurie cum aștepta, pricinuise discordie între bărbatul care voia să plece, mânat de veșnicul lui neastâmpăr, și femeia care voia să rămână în cuibușul, cel puțin sigur, al mizeriei lor.

— Ai văzut declarațiile lui Vardaru? întrebă Mogrea, bătând cu dosul mâinei gazeta. „Mai multă gospodărie... Avem nevoie de continuitate". Îi e teamă că patru ani n'au să-i ajungă pentru potlogării.

— Dragă Mogrea, tu știi bine că lui Vardaru i se pot aduce orice învinuiri, de care nu scapă un om politic. Dar cinstea lui nu poate fi pusă la îndoială.

— Îl aperi? Comșa, Comșa, ți-am spus că oricât ai căuta să nu-ți trădezi regretele, ți le citește în ochi și cine nu vrea.

— Iar nu înțeleg, Mogrea.

— Fiindcă nu vrei.

Radu Comșa roși, încât îi rămaseră numai cicatricele albe. Ce citea în el, care să-l facă să roșească?

— Mogrea, dacă într'adevăr găsești ceva care să-ți dea dreptul...

Vasile Mogrea, cu picioarele în papuci întinse pe pervazul sobei, cu capul rezemat pe spătarul scaunului, vorbi privind în tavan, cu țigarea lipită de buză, în colțul gurei.

— Să-mi dea dreptul!... Să-mi dea dreptul!... N'am nici un drept. Îți sunt numai un prietin care văd și-mi fac o părere... Restul e moft. Pricep Radu Comșa ceia ce tu poate încă nu-ți dai seamă... Te-am văzut mușcând adineori din felia de portocală. Ca o femee... gustai câte puțin și-i sorbeai mustul, să o savurezi mai bine. Și mi-am dat seamă deodată, mai lucid că oricând, că nu e vina ta de tot ce se întâmplă.

Radu Comșa se răsuci alarmat:

— Dar ce se întâmplă, Mogrea?

— Se întâmplă că ești plictisit de toate. Te-ai descurajat. Ai mutra aceasta de înmormântare... Și revin la moftul meu, cu felia de portocală. Am văzut cum muști dintr'un fruct, cu sensualitate. Tu erai făcut să ceri vieții plăceri. Tot felul de plăceri. Să ai o femee frumoasă, o mâncare fină, o casă confortabilă, o victorie care să-ți dea toate satisfacțiile, nu să te bați cu morile de vânt, ca un zevzec ca mine. Imi pare rău că nu te-am cunoscut înainte de războiu... Să-ți fi văzut gura intactă, buzele... Sunt sigur că era gură tipică de senzual. Și suferi astăzi Comșa, nu fiindcă războiul te-a atins în viața ta sufletească, ci fiindcă te-a lovit pe unde păcătuiai.

Vasile Mogrea nu cobora înadins ochii din tavan, ca să poată vorbi mai pe șleau, fără să întâlnească privirea lui Comșa.

— Și ca bun prietin, Comșa, înainte de a pleca îți dau un sfat. Lasă toate aceste mofturi pentru care ți-ai pierdut timpul până acum, pe socoteala mea și a altora ca mine. Tu întoarce-te la viața de mai înainte. Dacă mai poți. Dacă te mai primește...

— Mogrea! se ridică Radu Comșa în picioare. N'ai drept să-mi spui lucrurile aceste... Nici să le bănuiești măcar.

— Drept? Iar începi cu drept și nedrept și cu toate mofturile.

— Când știi Mogrea, că tot ce fac de atâta timp... Acuși se împlinesc trei ani...

Vasile Mogrea râse surd, ca pentru el numai:

— De atâta timp! Acuși se împlinesc trei ani! Vezi cum i-ai numărat, Comșa? Eu nu-i număr. La mine sunt de când m'am născut.

— Mogrea, te-aș ruga să lași ochii din tavan și să privești în ochii mei. Să spui franș, ce înseamnă toate acestea?

Mogrea întoarse ochii din tavan, se ridică în capul oaselor pe scaun și îl privi drept.

— Inseamnă că dai târcoale în jurul scârbei de unde ai plecat. Aceasta înseamnă. Il aperi pe Vardaru. Ceri servicii, prin alții să zic și pentru alții, dar tot de la acest Vardaru. Câinele se întoarce la vărsătura sa. Scrie în biblie aceasta...

Vasile Mogrea păru că se interesează grozav de vârful țigării, urmărind cu o atenție de expert al regiei, combustia tutunului. Ii părea rău de cele ce rostise, dar nu le mai putea retrage. Era un gând crescut cu încetul, și firea lui dreaptă, fără întortochieri, nu-i îngăduia să-l ascundă. Se ridică și făcu iarăși trei pași până la perete, trei pași îndărăt.

Tăcerea se căscă grea. Nu-și puteau privi în ochi. Fetița adormise

lângă automobilul de tablă. Amalia Mogrea duruia frenetic la maşina de cusut. Radu Comşa găsi mirosul de varză insuportabil, în toată casa aceasta cu gospodăria trivială.

Pierdea şi această prietenie. Gândi că aci, îi era ultimul adăpost de refugiu: în tot menajul acesta eteroclit şi haotic aflase două suflete simple, care mâine îi vor lipsi. Din nou nu descoperi cuvintele bune şi calde să spună toată mâhnirea din el. Singurătatea de-afară, de care se înspăimânta. Se uită de două ori la ceas, cu înfăţişarea celui ce-şi aminteşte deodată că a întârziat de la o întâlnire! Îşi întinseră mâinele privind în altă parte. Strângerea fu moale şi indiferentă. Când păşi afară, Mogrea vru să facă un pas după el, cu amândouă mâinile deschise. Dar se opri. Se trânti în jâlţ, desfăcând foile cărţii la semn.

Radu Comşa îşi târî picioarele în strada îngheţată, mergând fără să ştie încotro, cu un nod amar în gâtlej.

Nămeţii se topiră în bălţi murdare, pe urmă iar fulgui şi o săptămână păru că iarna se întoarce. Sub pojghiţa de ghiaţă, străzile conservară gunoaele, să aibă cu ce înmiasma aerul primăverii la cel dintâi soare călduţ. Radu Comşa cunoscu în această vreme cartiere pe care nu le-a văzut niciodată.

Cele două camere îl înăbuşeau. Când nu suna nimeni la uşă şi agenda arăta o zi goală, îmbrăca paltonul, răsucea cheia şi pornea să alunge pe uliţi mărginaşe un duşman care-i fugea înainte. Se poticnea în înfundături, se pomenea după un ceas rătăcit prin aceleaşi maidane pe unde a trecut. Speria câinii ţâşnind cu botul în cutii de conserve ori desgropând din movili, mortăciuni. Află întâia dată deaproape mizeria urbană: casele căzute într'o râlă, cârpite din dărâmăturile altora, femei ieşite din umanitate, cu nasurile vinete şi ochii opaci, pachete de sdrenţe slinoase, înjurându-se dintr'un prag în altul, copii cu genunchii sgâriaţi svârlindu-şi bulgări de ghiaţă şi bolovani, marginile capitalei hidoase ca o pecingine, unde oamenii orbecăesc larve în besnă, când se aprind luminile centrului.

Mâncă în birturi de mahala, în farfurii de culoarea săpunului de rufe, cu furculiţi de aluminiu, pe colţuri de masă fără şervet, unde se cunoşteau zoioase urmele rotunde ale paharelor. Se trezea ascultând de un ceas dialogul vecinilor de masă: căruţaşi şi hamali în mântăli aspre, îmbumbiate strâmb, hohotind răguşit, ştergându-şi mustăţile pleoştite cu podul palmei, deşertând cu schime de oţărală un vin turbure ca urina laboratoriilor de analiză, înoind comanda cu

fundul sticlei isbit în masă: „Băiete!"... Restul se înţelegea din semnul mut al arătătorului spre litra deşartă.

Porniră apoi ploile lui Martie. Il prindea noaptea cu amezeala pătrunsă în ciolane. Tramvaele înaintau spectrale, cu lumini împâclite în şuroiala apei. Trecătorii se prelungeau pe lângă ziduri cu plictiseală de moarte pe figuri, când apăreau şi dispăreau în dreptul luminilor aprinse. Picurii bombăneau în coşurile trăsurilor. Se vedeau înlăuntru umbre ghemuite; birjarul era o momâie de ţoale şi muşamăli. Farurile maşinilor scormoneau din întunericul ud, alte unghere hâde. Lăzi de gunoaie, câini încălzindu-se la gura canalurilor, oameni beţi, rezemaţi cu fruntea de garduri.

Ajungea lângă uriaşe construcţii neisprăvite, înălţând pereţi de cărămizi roşii ca rănile, cu orbitele ferestrelor goale la cinci şi şase etaje. Radu Comşa observă că aproape în fiecare stradă se ridică acum o clădire nouă. De ce se îmbulzesc toţi? Ce miracol aşteaptă? Ce ambiţii, laşităţi şi mizerii se vor aciua cu lacomă nerăbdare, în încăperile acestea noui, îndată ce tencuiala va fi sbicită şi tapetul întins pe pereţi? Ii fu milă de soarta tutulor. Şi de soarta copiilor care se vor naşte acolo, să înceapă iarăşi şi iarăşi, sbaterea deşartă. Trecea la colţuri cu lămpile violente de cinematograf, unde o sonerie chema strident, metalic şi continuu, deasupra imenselor afişe multicolore, înfăţişând un automobil prăbuşit într'un abis, ori o prinţesă himerică dându-şi suflarea în spasmul unui sărut. Viermuiau grupuri sgribulite în jurul intrărilor, cerşând dreptunghiului de pânză luminată, evadarea din mediocritatea de toată ziua, splendori magnifice din Savanele celor două Americi, idile în grădinele Mediteranei. Şcolari în uniformă, cu gulerile mănţălilor ridicate, citeau un program boţit. Pe trotuoar apa spăla coji de portocală. Un vânzător de ziare, leoarcă, îmbuca lacom un capăt de corn, strigând cu gura plină. Il atingeau umbrelele deschise. Il isbeau oamenii grăbiţi, fără să ceară iertare, caşicum mizeria vremii căinoşise sufletele şi ar fi spart toată pojghiţa de civilizare.

Radu Comşa trecea necunoscut, între alţi necunoscuţi, târându-şi deşertul în indiferenţa străzilor vâscoase. Ajungea acasă cu ultimul tramvaiu gol. Incasatorul numărându-şi mărunţişul pe platforma din dos, un moşneag moţăind cu pâinea într'un ziar vechiu, o femee îmbrobodită în şal, privindu-şi cu ochi morţi încălţările sparte şi ude: vagonul slobozit zănateç pe şine. Se strângea în camera friguroasă ca într'o cavernă, muncit de insomnie. Il prindeau zorile. Altă zi fără început şi fără sfârşit.

Pe urmă, într'o dimineaţă, vântul aduse din câmpuri depărtate

presimţirea primăverii. Pasul trecătorilor bătu deodată, elastic şi înviorat trotuarul sbicit, femeile avură altă lumină în ochi, ţigănci cu flori albastre şi albe îi aţineau calea. Nici murdăria dospită în soare, nici duhoarea benzinei, nu birui şuvoirea reavănă a aerului.

— Respiră, vorbi la spatele lui un glas plăcut. E ca în sonetul lui Heredia, când pe granitul Bretaniei, de peste oceanul brumos, vântul îi aducea aroma Antilelor natale...

Radu Comşa se întoarse să vadă cine a glăsuit. Era un tânăr cu figură de broască, urât şi cu faţa buboasă. Dar omul uitase urâţenia lui şi hainele jerpelite. Privea transfigurat cerul, ţinând o carte veche subsuoară şi cu celălalt braţ, braţul unui prietin. Amândoi se depărtară călcând uşor, ca spre o mare fericire. Radu Comşa îşi urmă drumul posomorât. Fu pentru el mai grea chinuire să-şi poarte inima uscată printre învoioşările desmorţite cu atât de puţin: o fâşie mai limpede de cer întrevăzută peste ziduri şi o rază de soare, jucând mai caldă pe obraz.

Căută locurile unde lumina n'ajunge. Uliţi cu gloduri cleioase, pieţi unde rămăşiţi de legume svârlite spurcau primăvara cu miasme de putreziciune. Se întorcea pe cheiul Dâmboviţei, oprindu-se să privească de pe parapetul podurilor, apa uleioasă şi lâncedă, în care şi peştii trebuie să se fi prefăcut în viermi.

Râul bălos împotmolea cârpe şi stârvuri. Pe pantele malului, unde îndrăznea să dea colţul ierbei, cioburi de vase, tinichele mâncate de rugină, bucăţi de vată şi vertebre albe cu gratii de coaste, aduceau îndată aminte că dacă primăvara va fi purces poate undeva să plesnească mugurii şi să înverzească pajişti, aci e numai o rană purulentă care se deschide la soare. Deasupra tărăbilor de scânduri, spânzurau atârnaţi de picioare, miei jupoiţi, cu tidvele rânjind. Câini jigăriţi lingeau picăturile de sânge.

Niciodată nu-şi imaginase că o primăvară poate fi atât de hidoasă şi crudă.

Intr'o seară Radu Comşa după ce-şi gonise toată după amiaza duşmanul nevăzut, se întoarse ca întotdeauna cu sângele ostenit în vine, cu măduva vlăguită în oase, şi ca întotdeauna nu-şi găsea loc, strămutându-se când pe scaunul biroului, când pe divanul cu arcurile scârţâind la fiecare răsucitură. Incrucişase mâinele sub cap, privind ornamentele tavanului cunoscute cu deamănuntul, până la ultima floare strâmbă, unde zugravul a pus hârtia greşit. Tictacul ceasornicului de mână îi sună deodată fin şi cald în ureche, ca o prezenţă vie, nu ca un mecanism cu inima de rotiţe. Răsuci brăţara să-i asculte îndelung bătaia măruntă. Işi spuse că e atât de singur acum,

încât se îndestulează cu această tovărăşie a insectei metalice. Şi un gând tresări. Ceva a uitat. Înşelarea lui fusese aci. Voise să-şi ofere ceva din viaţă, pentru un bine vag, general şi abstract. Tot ce încercase se împotmolea în urâţenii fără folos. Fumul se întorcea îndărăt, respins. Fiindcă uitase că datoria cea mare şi simplă, începea mai deaproape.

Se ridică şi răscoli hârtiile din sertar, de pe birou, scuturâ cărţile. Era o scrisoare veche de două săptămâni. Sora lui de la Hârtoape, Anica, îi cerea un sfat. In vară sfârşea şcoala cel mai mare dintre copii. Văduva se gândea din vreme să-l pregătească pentru învăţătură mai înaltă, la oraş, să se bucure de aceleaşi îndestulări de care se bucură el. Nu mai găsi scrisoarea. O săptămână o ştiuse acolo, sub ochi, înfiptă în călimară. Pe urmă dispăruse cum dispar scrisorile pe care le strângi la îndemână, ca să le găseşti după ani în textul unei legi ori într'un buzunar de vestă uzată.

Incepu un răspuns. Nu-şi amintea însă cum se numeşte copilul. Rupse hârtia. Se răsgândi. A doua zi dimineaţa se urcă în tren. Seara fu în satul Hârtoape.

Căruţa îl lăsase la cotul drumului. Mergea mai departe, în celălalt sat. Radu Comşa cu valiza în mână fu întâmpinat în uliţă de un cârd de gâşte. Gânsacul se năpusti astmatic, umflându-şi aripile. Il urmări cu mânia până la gard. Găsi poarta pe jumătate în lături. Anica mulgea vaca. Nu-i auzi paşii. Radu se apropie în vârful picioarelor, se opri să aştepte. O găsea la îndeletnicirea ei firească de ţărancă gospodină. Un val de înduioşare îi podidi ochii. Aci era numai simplitate şi acceptare cuminte a vieţii. Cum putuse să-i uite atât de îndelungă vreme? Laptele ţâşnea aburind cald în şiştar. Femeia vorbea singură cu vita. Când ridică ochii şi îl văzu, răsturnă scaunul cu trei picioare, sări ştergându-şi mâinele de poale. Radu îi sărută fruntea: părul mirosea a gaz.

Vaca întoarse ochii umezi la cei doi fraţi, privindu-i cu impasibilă seninătate animală. Ugerul era încă plin: ştia că datoria ei încă nu e împlinită. Cuminte aştepta să-i revină stăpâna. Dar stăpâna, frecându-şi mereu degetele de poale, nu-şi putea desprinde ochii de la obrazul fratelui, întrebându-se ce cruntă întâmplare l-a sluţit aşa ca aproape să nu-l mai cunoască.

Radu Comşa observă că zarzării sunt în floare. Doi, la fereastră, se plecau spre casă, încunând-o cu o fragedă voioşie. Cercă să fie şi el bucuros. Işi prinse peste umăr sora (are să-i spună la vreme, să nu-şi mai ungă nici odată părul cu gaz):

— Ana... Anicuţo... Am venit...

Anica se plecă să ferească şiştarul din picioarele Sâmbotinei, îşi suflă pe urmă nasul, cu degetele. Se repezi în pridvor să caute ceva. Se întoarse cu mâna goală. Pe urmă îşi luă seama şi îl pofti în casă, începând să-şi ceară iertare, ca unui străin, că o găseşte aşa. Intinse lăicer nou pe laviţă, trase de două ori cu mătura pe lutul de jos; fiindcă amurgirea cuprinsese încăperea, aduse o lampă cu flacăra ofticoasă.

— Lasă Anicuţo, acestea. Vino lângă mine şi spune-mi...

Radu întinse mâinele către singura vietate lângă care mai putea să afle căldură.

Anica nu se aşeză pe scaun. Vorbi cu pieptul rezemat de masă, într'un cot. Povestea era simplă şi scurtă. Gheorghe, „omul" ei nu s'a mai întors. Nu s'au mai întors mulţi din sat. Pensia vine la două trei luni; nu-i mare lucru, dar tot îşi prinde o nevoie cu dânsa. Copii sunt, slavă Domnului, sănătoşi. Ghiţă sfârşeşte şcoala în vară. Vine rândul celui mai mic. Fetei îi ajunge câtă carte a învăţat. N'o mai lasă să isprăvească. Are să-i fie de-un ajutor pe lângă casă, Implineşte în iarnă zece ani. A mai căpătat şi pământ. Se mai găseşte câte cineva să îngrijească de necazurile ei. Acum copiii sunt pe uliţă, se duce să-i strige.

O piele de oaie întinsă sub grindă răspândea miros greu, de hambar şi de stână. Radu Comşa deschise fereastra. Măsură încăperea dintr'un capăt în altul, să-şi desmorţească picioarele înţepenite în căruţă. Intr'un cuiu atârna o carabină şi deasupra un chipiu de jandarm. Dar nu luă aminte la ele. Se gândi că nu l-a cunoscut niciodată pe acest Gheorghe, care nu s'a mai întors. Se acăţă de o pâlpâire. Are să poarte el grijă de copiii aceştia. O datorie îndoită: sunt ai surorii lui şi ai unui soldat. Pliveşte din buruiană câteva fragede vlăstare ameninţate. Incepe a împlini cuvântul dat ostaşilor Bocăneţ, Mucenicu, altora, în noaptea cu lună, în poiana din dosul şanţurilor nemţeşti. De astădată cu fapta, singur, cum s'ar fi cuvenit să purceadă toţi, de la început, înainte de a-şi slei curajul şi suflul în complicitatea atâtora, înrăiţi şi vechi. O faptă bună aci, una dincolo, minunea s'ar fi săvârşit din totalizarea lor. Dacă fiecare fost comandant ar fi adoptat necazurile foştilor soldaţi pe câţi i-au ştiut mergând cu simplitate la moarte sub ordinul lor, dându-le numai zece zile pe an să le asculte păsurile şi să-i ajutore în ceasurile de cumpănă, dreptatea s'ar fi înfăptuit de la sine, nesimţit, cucerită pas cu pas, cum se netezeau adânciturile fronturilor, din mărunte lupte obscure cu eroisme nepomenite în nici un comunicat glorios. Va sfârşi aci. Va căuta apoi să dea de urmele altora, Omir, Bocă-

neț, Mucenicu, să-i caute, dacă dânșii nu-l caută. Păși mai vioiu, își frecă mâinele ca un om care se pregătește de lucru cu nădejde.

Aci era masa unde-și scria lecțiile, într'un caiet cu scoarțele albastre. Masa era prea înaltă. Îl durea întotdeauna pieptul. Este altă masă, tot atât de înaltă, și alt caiet, tot cu scoarțe albastre. Îl răsfoi. Cu cerneală apoasă, pe paginile cu liniatură de pătrățele violete, probleme de aritmetică. Scris stângaci, cu multe picături care au fost șterse cu limba, cuvinte greșite și tăiate. Corecturi cu creion roșu. Caietul nu pare să fie al unui școlar excepțional. Insfârșit are să vadă.

Vaca râcâi cu cornul în peretele de afară. Grajdul se afla tot în dosul casei. Noaptea se auzia răsuflarea caldă a vitelor în paie. Tot așa are să le audă și acum.

Tresări. Năvăli o fetiță isbind ușa, se opri în prag speriată. In părul bălan un pieptene de celuloid roz, picioarele goale, haină de stambă pestriță, cu pete grase în față. Rezemată de ușor, nu știu ce să facă.

Radu Comșa își îmbună glasu cât mai prietenos:

— Haide, urâto! Apropie-te, drace... Haide, nu mănânc oameni... Natalia, par'că te chiamă?...

Fata își înfipse mai adânc pieptenele de celuloid în părul decolorat, nu ridică sfârcul de nas din pământ.

— Natalița o chiamă pe fata Păvălăchioaiei... Mie-mi zice Nuța...

— Nuța! își aminti Comșa. Știi tu cine sunt eu, Nuța?

Radu se apropiase și îi netezea bărbia.

— Ii fi domnu percept... ridică Nuța ochii, prinzând curaj.

— Nu! făcu Radu din cap.

— Atunci domnu învățător ceal nou...

— Nu.

— Domnu Agent...

Radu Comșa n'apucă să afle care domnu agent anume, fiindcă intră Anica, mânând de la spate plodurile culese de pe drum.

Cel mai mic se sclifosea, smârcâindu-și nasul; se cunoșteau înfocate urmele palmelor pe obraji. Când văzu un domn necunoscut în casă, tăcu brusc, ștergându-și ochii cu pumnul — ceia ce, din amestecul lacrimilor cu praful, îi făcu un obraz de hornar.

— Imi scot sufletul, împelițații! se văetă Anica, înșfăcând împricinatul de-un umăr și mutându-l din cale.

Copilul păru indiferent la acest tratament lipsit de dulceață, neslăbind o clipă din ochi domnul strein. Cel mai mare, Ghiță, scoase o cărțulie din sân și o dosi sub căpătâiul patului.

— Şi tu ce stai ca o mironosiţă? se răsti Anica la fetiţa cu pieptenele roz.

Nuţa se scărpină subsoară, pe urmă în cap, pe urmă în spinare, atât cât o ajungea mâna.

— Ţine şervetu de ici şi fugi la dugheană! Cere o jumătate de pâine.

— Dumneata nu obicinuieşti rachiu?

Radu, care era aci „dumneata", nu obişnuia rachiu.

— Numa bădia Mitriţă be rachiu! declară nepotul cel mai mic al lui Radu Comşa, cu obraz de hornar.

Anica trecu peste această constatare. Desnodă cu dinţii, dintr'un colţ de batistă cu mărgele banii şi numără, înşirându-i pe marginea mesei.

— Anicuţo, lasă-mă pe mine... îi dădu Radu banii la o parte, scoţând portbiletul din buzunar şi întinzând fetiţei o hârtie.

— Ia una întreagă şi vezi... albă!

— Albă are numai Jmil.

— Te-i duce şi la Jmil, că nu ţi s'or rupe papucii până acolo, vorbi Anica înodându-şi banii la loc în batistă.

Nuţa porni la Jmil. Nu-şi rodea papucii până acolo; era desculţă.

— Dumneata mi-i ierta...

— Spune-mi „tu", Anicuţo...

— Mi-i ierta dacă am să te las singur, cu plodurile, să pregătesc ceva de îmbucat.

Radu Comşa rămase cu plodurile. Cercă să şi-i apropie. Il întrebă pe cel mai mare de carte, de şcoală, de învăţător. Copilul înainta câte un pas, câte un pas, până fu alături. Era slab, cu fruntea chinuită de creţuri, cu obraji prea gălbejiţi, cu buzele arse şi cu o privire concentrată, cum au surzii. Se rezemă de laviţă, ciugulindu-şi o destrămătură a cămăşii, se destăinui. Pricepe greu şi îl doare capul câteodată, nu ţine minte. In sat sunt mulţi pe care îi doare capul; au friguri. Le dă sanitaru prafuri. Atunci îi mai lasă câte o săptămână—două. Mulţi sunt bucuroşi, că scapă de la şcoală; se duc cu vitele la păscut ori în luncă la scăldat. Dar el nu vrea să lipsească nici o zi, vrea să înveţe. Nu poate să iasă premiant ca băiatul părintelui şi ca Petruţă Timofti, fiindcă ei pricep uşor şi ţin minte. Dar nici el n'are să rămână un prost; are să înveţe, măcar de-ar fi nevoie să nu doarmă decât două ceasuri pe noapte — stărui cu încăpăţinare copilul cu fruntea încreţită şi buzele arse.

Işi arătă caietele, cărţile, păstrate curat, învelite în hârtie albastră. Radu Comşa îl întrebă câte ceva. Copilul într'adevăr price-

pea anevoie, răspundea alături, își lua seamă, și încruntându-și fruntea începea să gângăvească. Radu își spuse că poate l-a intimidat; abia îl cunoaște, e pentru el un strein — numai a doua zi își va putea face o părere. Cel mai mic, care arăta să fie mult mai sprinten la minte și era îndesat ca un săculeț, se amestecă de câteva ori în vorbă, până ajunse să-și spovedească și el însfârșit, un păs:

— Pe Ghiță nu-l bate, bădia Mitriță. Da pe mine mă bate. Cu cureaua ceia lată mă bate.

Radu Comșa gândi că acest bădia Mitriță, va fi fiind vre-o rudă despre care nu-și amintește. In sat se află desigur multe rude pe care nu și le mai amintește.

Veni fata cu pâinea, mestecând o bucată de coajă. Intră și Anica, aprinsă la obraji de dogoarea focului, cu o mămăligă aburind pe fund de lemn. Radu Comșa o privi mai lung, întinzând îndemânatic masa lor săracă. Era voinică și în toată tinerețea încă. Cu ochii umezi și domoli ca ai Sâmbotinei; gâtul rotund și alb. O admiră cu înduioșare pentru resignarea vrednică în care își ducea gospodăria cu trei copii. Mâncă din borș, într'o strachină mare, laolaltă cu toți, pe urmă din altă strachină, brânză răsuflată. Erau numai două furculițe, cu dinții strâmbi, pentru Anica și el; copiii făceau în pumni un boț lungăreț de mămăligă, îl atingeau numai puțin în brânza roșcată și iute. Radu Comșa hotărî că a doua oară, când va veni, să cumpere pentru toți cuțite, furculiți, lingure și farfurii. Să-i educe după un mic manual de civilizare. Tăceau. Se auzia numai mestecarea fălcilor și sfârâitul lămpii. Pâinea rămase întreagă. Copii cerură câte-o felie goală, la sfârșit — desert.

După masă, Nuța ajută la strâns blidele. Anica îi împinse pe toți la culcare, în cealaltă încăpere. Cum aveau o singură lampă, copiii se desbrăcară prin întuneric. Se mai auziră hârjonindu-se un timp, pe urmă se făcu tăcere. Când Anica sfârși de trebăluit afară, veni să se așeze lângă Radu, cu mâinele în poală.

Radu Comșa vorbi mult. Vorbi mai mult pentru el, decât pentru sora care nu pricepea de ce atâtea întortochieri, pentru a spune lucruri atât de simple. Când Radu își ceru iertare că prea târziu s'a gândit la dânșii, fiindcă multe mâhniri l-au silit să se oprească mai întâi la necazurile lui, Anica socoti că poate și-a pierdut slujba. Nu îndrăzni să-și arate această teamă și să rostească părerea ei de rău, simplă și din toată inima. Tipărindu-și poalele, stărui să-l convingă că nu dorea nimic deocamdată, de cât să-și dea băiatul la școală. Celelalte le duce ea singură la capăt, cum le-a mai dus. Pentru atât, nici nu era nevoie să vină acum. Ar fi adus ea copilul la

toamnă. Pe urmă căscă. Începu să-i întindă așternutul. Au să mai vorbească mâine, tot e Duminecă. Dar să știe depe acum că nu-i cere nimic. Dacă are atâtea griji, ea nu vrea să-i mai adaoge altele. Îi pofti noapte bună. Radu Comșa stinse lampa: făcea mai mult miros de gaz de cât lumină. Se răsuci îndelung să adoarmă. I se păru că a auzit pași pe lângă fereastră. Un glas de bărbat vorbind în șoaptă. O ușă se închise, apoi dură numai tăcerea nopților de sat, cu orăcăitul monoton al broaștelor și lătrături somnoroase de câini. Răsufletul Sâmbotinei străbătea prin perete. Ațipi un timp. Tresări, ridicându-se într'un cot, fiindcă a auzit iar pași. Dar a fost numai o părere. I-a alungat somnul și acum, mirosul pielei de oaie spânzurată în grindă a inundat toată încăperea. Noaptea se adâncise atât de întunecată, fără stele, încât pătratul ferestrei era abia mai puțin opac decât negrul peretelui. Cu ochii lărgiți la acest întuneric, înăbușit de mirosul cald al lânei, se frământă schimbând planuri. Se simțea din nou mai bun, dornic de hotărâri brave. Induioșat de soarta atâtor larve omenești, orbecăind în besnă, fără îndurerea nici unei lumini care să le deschidă drumuri. Năvăleau cuvintele bune și calde pe buze, pe care nu le-a mai rostit de mult, nimănui, sufocate în singurătatea dureroasă în care de atâta vreme trăia. Dacă și-ar fi ascultat gândul, ar fi trezit atunci, îndată, din cealaltă încăpere, sora rămasă țărancă săracă și simplă, să-i spovedească toate chinuirile cărora adineori nu le putuse da cuvânt și acum se desfăceau în el, ca o eliberare.

Alături se porni un sforăit greu și cineva, vorbi prin somn.

Îl deșteptă a doua zi, Nuța, cu o ceașcă de lapte ferbinte, plină ras. Pășea în vârful picioarelor, cu ochii țintă la clătinăturile laptelui, să nu-l verse. Era îmbrăcată în straie curate, de Duminecă, vestminte reduse în miniatură după portul unei femei în toată puterea. Spălată, cu părul netezit, îi aduse aminte lui Radu Comșa de acele Infante ale lui Goya, care la opt ani, erau zugrăvite în costumele complicate și greoaie, ale epocei.

Fetița așează ceașca pe-un scaun, la capătul patului.

— Bădie, avem și zahăr, dacă poftești mata.

Pentru acest „bădie", Radu îi netezi cu recunoștință obrazul, părul bălan, ridicat în pieptenele roz. Nuța scotoci într'un sertar; dintr'o cutie de tablă aduse în pumn două bucăți de zahăr, atât de vechiu, rotunzit la muchii și cenușiu, încât păreau un mineral desgropat din pământ.

— Mămuca-i la biserică. M'a lăsat pe mine, să fac ce-i porunci mata! lămuri fata, cu toată gravitatea întregei gospodării rămase pe mână.

— Nuţo, mai întâi eu nu-ţi poruncesc nimic. Te rog numai, să-mi dai o cană cu apă pentru spălat, şi puţină sare în loc de zahărul acesta pe care mai degrabă, te înţeleg că ai vrea să-l ronţăi tu.

Sarea era tot atât de vânătă ca zahărul; pisată mare, umedă şi pusă într'o ceaşcă de cafea ştirbă. Dar Nuţa, cu demnitate, nu ronţăi zahărul-mineral, ci îl depozită mai departe în cutia de tablă, pentru cine ştie ce alt eveniment important.

După ce-şi răcori ochii, Radu Comşa ieşi în ogradă, păşi pârleazul grădinei. Pământul era săpat. Aci au fost întotdeauna cartofi, dincoace fasole; câteva straturi aliniate, cu gunoi negru presărat deasupra. Zarzării îmbrăcaseră flori de hârtie, în primăvara cu pământul încă negru-vioriu şi gol sub care musteau seminţele. O claie de strujeni; un stog de fân pe jumătate tăiat, regulat, mărunt şi neted, ca firele de tutun fin. Pretutindeni se cunoştea prezenţa unei mâini de gospodină vrednică. O şură nouă, pe care n'a cunoscut-o. E veche acum: plugul cu fierul lucios ca argintul, întors în sus, prăjini şi lemne rezemate într'un ungher, deasupra, din grinzi, pânze de paiajen atârnând cu atâta praf, încât păreau sdrenţe grele. Radu Comşa se întoarse să se aşeze în soare, unde era locul lui de copil, pe prispă. Dar locul lui era ocupat de altul. Băiatul cu obrajii gălbejiţi şi cu privirea încordată de surd. Îşi spunea pe derost lecţia, cu degetul între foile cărţii închise: „Fierul, fonta şi oţelul. Fierul... Fierul este un metal... Fierul... Fierul se scoate din pământ. Fierul este un mineral... Fierul... Fierul nu se scoate din pământ aşa cum îl vedem noi... Fierul... Fierul se găseşte amestecat cu alte corpuri streine... Fierul... Ca să alegem fierul de corpuri streine... Fierul..."

Radu Comşa se aşează lângă el, desprinzându-i binişor cartea din mână. Îl cercetă cu răbdare despre lecţii învăţate mai de mult, căută să descopere ce se află în mintea chinuită. Copilul încrunta ochii să priceapă, între sprincene se săpa o cută adâncă, fruntea se strâmta de două degete, gângăvea şi gâfâia par'că ar fi cărat un sac greu în cârcă. Radu Comşa puse cartea alături, închisă. Îi fu milă de toată încăpăţinarea neputincioasă a copilului. Dar nu era decât o minte slabă. Nimeni n'avea să poată face nici odată din el, nimic. Ca să-şi împace conştiinţa va merge şi la învăţător, să afle.

Copilul luă cartea şi reîncepu monoton, ca o melopee a plictiselei: „Fierul, fonta şi oţelul... Fierul..."

Radu Comşa intră să-şi caute pălăria.

— Spui Anicăi, că m'am dus până la şcoală. Într'un ceas sunt înapoi.

— Îi spun... Fierul, fonta şi oţelul. Fierul... Dacă luăm fierul... Ce este fierul?... Fierul... Fierul este un mineral... Nu!.. Este un metal...

La școală, dirigintele îl primi scuturându-și țărna de pe mâini, între straturile grădinei.

Se bucură când îi auzi numele.

— Așa dar dumneata ești Comșa? Radu Comșa. Phii, domnule, nu-ți imaginezi dumneata câtă părere de bine îmi faci. Am auzit de la alții despre dumneata. Eu sunt de cincisprezece ani în sat, de când a eșit la pensie dirigintele cel vechiu. Nu mai contenea vorbind despre Radu Comșa. Iți spun drept, într'o vreme credeam că e un maniac... Radu Comșa încoace, Radu Comșa încolo... Ere mândru de dumneata, ca de-un copil al lui. Spunea că te așteaptă un viitor strălucit. Și după câte am auzit mai târziu, am înțeles că nu s'a înșelat. Imi dai voe să te poftesc oleacă în casă și să te invit la un pahar cu apă și la o dulceață? Tocmai mi-a venit băiatul.

— Mulțumesc... Nu vreau din pricina mea să sufere astea... arătă Comșa spre straturile neisprăvite.

Invățătorul se rușină, plecându-se să ridice o greblă căzută între dânșii.

— M-ai găsit la grădinăria mea... Eu sunt domnule Comșa un învățător de modă veche, ca și răposatul dascălul dumnitale. Când scap de celelalte îndatoriri mă întorc la apucăturile mele țărănești. Feciorul meu e altfel. Ai să-l cunoști. De-abia eri mi-a venit. A isbândit să fie mutat aci. El face politică. Vorbește tare frumos, are darul convingerii. Zice că-i păcat să piardă un asemenea capital. Acuma oamenii sunt mai întreprinzători. Au vreme să facă de toate... Câte odată par'că mă tem. Politica-i mare ispită și după războiu, mai mult turburare ne-a adus, decât foloase. Atuncea Coste — Coste îl chiamă — prinde a râde și-mi spune să mă întorc la straturile mele, că nu-s făcut să pricep vremurile aieste, nouă. Dar eu te țin de vorbă, domnule Comșa, și poate dumneata ai venit cu alte gânduri. Ai să-mi faci plăcerea să-mi spui cu ce te poate servi un învățător bătrân și nevoiaș ca mine?...

— Câteva lămuriri numai... Un sfat de la dumneata... Am un nepot: Gheorghe Câmpeanu...

— Văduva lui Câmpeanu e sora dumnitale? Hm!...

Dirigintele duse degetele cu țărna uscată la gură, și tăcu o clipă. Pe urmă adăogă:

— Nu mă gândeam...

Radu Comșa continuă:

— De acest nepot, m'am hotărât să mă interesez mai deaproape. Avem o datorie, noi cei plecați de la sate, să întindem mâna și altora, să-i ajutăm să-și facă un drum. Aș vrea să-l dau la o școală mai

înaltă după ce termină aici. Şi cum e elevul dumnitale, eşti cel mai în măsură să-mi dai un sfat din vreme... Poate la vară să-l pregătim pentru un concurs.

— Gheorghe Câmpeanu... Gheorghe Câmpeanu!... repetă dirigintele, păşind peste strat să fie mai aproape de Comşa. Ca să fiu sincer, domnule Comşa, trebuie să-ţi spun cu părere de rău, că nepotul dumnitale n'are să reuşească nici odată la un concurs.

— Mi s'a părut într'adevăr că...

— Eu îl dau la ceilalţi din clasă, exemplu de cuminţenie şi de muncă. Dar îmi pare rău că atât nu-i destul la un şcolar. N'are destul fosfor, domnule Comşa!...

Radu Comşa făcu un semn de neputinţă, lărgind amândouă palmele în lături. Era ceia ce constatase şi el.

— N'are destul fosfor, repetă dirigintele, bucuros de această formulă, acum descoperită şi pe care îşi spunea, că va întrebuinţa-o întotdeauna, când va fi vorba de elevi ca Gheorghe Câmpeanu. Şi dacă n'are fosfor, nu putem face nimic. Ca să rămână la plug nu-i trebuie mai multă ştiinţă de carte... Dar să meargă mai departe, domnule Comşa, de ce să-l împingem şi să regretăm şi noi, să ne blestemе şi el? Rămâne pe drum... Fosforul nu-l putem da noi, cu linguriţa.

Radu Comşa nu mai avea ce afla. Se pregăti de plecare. Dirigintele îl reţinu.

— Aşa dar văduva lui Câmpeanu, e sora dumnitale? Într'adevăr nu mă gândeam. Vrednică femee şi isteaţă, păcat numai că... Insfârşit, nu mă priveşte pe mine...

— Nu înţeleg, domnule diriginte...

— N'am nici o cădere să mă amestec, domnule Comşa... Lumea e lume. Am scăpat şi eu o vorbă. Iacă vine şi fecioru-meu, Coste! se bucură, cu toată lumina năvălită în ochii bătrâni.

Feciorul dirigintelui se cunoscu de la prima vedere că e de altă modă. Salută cu pălăriuţa mică şi se prezintă desgheţat.

— Veniţi din Bucureşti, domnule Comşa? Atunci ne puteţi spune ultimile ştiri politice de la centru...

Vorbind, îşi trăgea manşetele care cădeau prea lungi peste degete, îşi pipăia funta albastră.

Radu Comşa spuse ultimile ştiri politice de la centru:

— Guvernul n'are de gând să plece şi opoziţia nu se resemnează să aştepte.

— Aţi găsit formula justă! declară domnul Coste, deplin încântat. Aceasta e toată definiţia politicei. Numai că opoziţia aştep-

tând, nu se gândește să se organizeze. Așteaptă pară mălăiață. Nu lucrăm, domnule, nu ne organizăm. Aci stă, toată buba...

Își ridică mânecile cămășii, pe sub haină, de subsuoară.

— Vedeți, eu m'am sbătut să obțin mutarea aci, pentru a începe o organizație serioasă. Eu dau mare importanță organizațiilor de la periferia partidului. Victoriile se câștigă întâi cu soldați educați și disciplinați, nu numai cu generali. Cel mai ideal stat major, nu face două parale, cu o trupă desorganizată.

Făcu o pauză. Dirigintele îl privea cu părintească admirație. Domnul Coste se întoarse spre Radu Comșa, întrebându-l cu o subită îngrijorare:

— Cred că nu sunteți guvernamental?...

— Nu! se împotrivi Radu Comșa. Sunt dintre cei condamnați să rămână întotdeaunna în neagra opoziție...

— Tocmai! surâse cu înțeles domnul Coste, bucuros că are de-face cu un om care pricepe situația. „Intotdeauna", e un fel de a vorbi!... Depinde numai de noi, dacă știm să ne mișcăm. Eu mi-am făcut socoteală că rămâne aci un capital politic neutilizat. Tata dăscălește aci de cincisprezece ani, a dăscălit zece ani în comuna vecină, la Cohalmi; are legături cu oamenii... E ascultat și iubit. Dar nu face nici un fel de politică. S'a dezinteresat întotdeauna. El, cu grădinăria lui. Crede că fiecare individ are să fie fericit, când va avea în poartă doi perji. Iar toți oamenii, la zece chilometri rază, au câte doi pruni în poartă și alții câte patru și opt, și eu tot nu-i văd fericiți. Se vede că rețeta a dat greș. Și atunci trebuie să căutăm alta.

Dirigintele rușinat își ascunse mâinele, cu pământul straturilor uscat pe degete.

— Ei, și tu, Coste...

Domnul Coste îl privi cu îngăduința cuvenită unui bătrân prins de nevinovate manii.

— Glumesc, tată...

Apoi, întorcându-se către Radu Comșa:

— Și cum vă spuneam, m'am întrebat de ce-ar rămâne adică acest capital nefolosit? Zestre a guvernelor, transmisă de la unii la alții... Am cerut mutarea aci. Mă pun pe lucru. Oricând pot aduce un număr de voturi sigure. Aceasta comptează. Dacă ne organizăm, totul e al nostru...

Fiul dirigintelui arătă circular, viitorul, cu mâna peste care cădea manșeta prea lungă.

Radu Comșa își luă ziua bună de la cei doi învățători, unul cu grădina și altul cu viitorul. Se abătu din drum să cumpere de la du-

gheana domnului Jmil, provizii la care până atunci nu se gândise. Intră pe poartă, întovărăşit de-un băiat încărcat cu pachete.

Ghiţă, cu fruntea încreţită şi cu ochii ficşi, repeta în acelaş loc, somnambulic: „oţelul... oţelul... Din fier căpătăm oţel. Cum este oţelul?... Oţelul este flexibil. Oţelul... Oţelul este mai tare ca fierul. Oţelul..."

Deasupra în grinda streşinei, o rândunea îşi zidia cuibul. Venea cu huma în plisc, piuia după fiecare bob lipit, sbura tăind aerul străveziu al primăverei ca o harnică suveică. Ghiţă, nu vedea nimic, cu obrazul torturat în bătaia soarelui, stăruia cu toată convingerea: „Oţelul... Din oţel se fabrică fel de fel de obiecte... Anume... Oţelul.., Ce se fabrică din oţel? Din oţel se fabrică... Nu... Oţelul..."

Anica îi ieşi înainte, în haine de sărbătoare, rumenă şi cu piepţii strânşi în cămaşa cu fluturi. Când văzu toate pachetelele şi pricepu, se simţi umilită:

— De ce trebuia, dumneata...

— Anicuţo, te-am rugat odată să nu mai aud acest *dumneata*...

— Ce trebuia dumn...? Ce trebuia să aduci aici toată dugheana lui Jmil? Avem şi noi, slavă Domnului, cu ce primi un om în casă.. In afară dacă nu ţi-or fi făcând silă cumva, bucatele noastre, proaste...

Radu o ascultă cu un surâs împăciuitor, cum îşi apăra mândria ei de gospodină. Ii netezi obrazul învăpăiat:

— Zi-i înainte, Anicuţo! Aşa te recunosc... Ai rămas tot fetişcana iute foc, de gura căreia ştia şi mama...

Intr'adevăr, dintr'o depărtare înceţoşată, Radu Comşa vedea codana sprintenă şi aprigă, ducând toată gospodăria la paisprezece ani.

Anica plecă ochii în pământ, roşie mac. Avea ciuboţele cu toc înalt şi ciorapi de lână albă, bariz untdelemniu cu flori verzi. Deşertă unul câte unul pe prispă pachetele din braţul băiatului, dar părea hotărîtă să nu se atingă de ele.

— Dă în foc, mămucă! se auzi glasul Nuţei.

Anica intră în bucătăria de scânduri. Radu în casă. Se opri în prag. Pe laviţa unde dormise el, cineva se afla cu faţa în sus. Un jandarm.

Jandarmul se ridică în capul oaselor, pe urmă în picioare, încheindu-şi încet nasturii tunicei. Intise mâna şi i-o sgudui din umăr.

— Am onoare să mă prezint, sergent şef de post Iftodiu Dumitru.

Se aşeză pe laviţă, poftindu-l pe Radu Comşa să ia loc, ca la el acasă. Radu luă loc, privind la sergentul şef de post Iftodiu Dumitru, cu cea mai mare nedumerire.

— Fumaţi? întrebă jandarmul.

Oferi tabacherea cu țigări funcționare. Comșa refuză. Sergentul Iftodiu Dumitru, se căută în buzunar, căută pe masă, strigă:

— Ghiță!

— Indată! răspunse glasul lui Ghiță, curmând citania cu fierul, fonta și oțelul.

— Chibrit! ordonă laconic sergentul șef de pot. Haide, trap Castravete!

— Indată, bădie Mitriță!

Radu Comșa simți că devine imbecil.

Sergentul Iftodiu Dumitru luă cutia de chibrituri din mâna băiatului, aprinse, o svârli pe masă și aruncă fum gros pe nările păroase. Era bărbierit de curând, cu un briciu care sgâriase; dintr'o crestătură, în bărbia lată cursese sângele și peste rană, lipise o foiță de țigară străbătută de o picătură de sânge.

— Ați venit să vedeți ce mai face Anica și ce-i fac plodurile? întrebă cu bunăvoință sergentul Iftodiu Dumitru.

— Mda! recunoscu moale Comșa.

— Foarte frumos! aprobă jandarmul, pipăindu-și delicat foița de țigare, să se convingă dacă o mai are.

„Iftodiu Dumitru... Iftodiu Dumitru — gândi Radu Comșa — cine poate să fie?" Se trudi să-și aducă aminte toate numele vagi de rubedenii, cumetri și cumetre, din sat, de altădată.

— Locuiți în București? interogă jandarmul.

— Mda...

— Foarte frumos! Am fost și eu odată în București. Foarte frumos Bucureștii. Am fost la Comandamentul nostru. Știți unde se află Comandamentul corpului de jandarmi?

— Mnu! își mărturisi ignoranța, Radu Comșa cu părere de rău.

— Păcat! Foarte frumoasă clădire... Pe strada... Ei să fie al dracului, pe ce stradă nene? Cum îi spune străzii, că mereu o uit?... Dar frumoasă stradă...

Sergentul șef de post, privi gânditor în fum, unde vedea splendorile Capitalei. Pe urmă își răsuci mustățile, arcuindu-le un sfârc răsucit și țuguind buzele, ca să le poată privi cu ochii încrucișați, în jos, dealungul nasului.

— Cred că v'a spus Anica...

— Ce?...

— Chestia noastră.

— Nu mi-a spus nimic, și nu înțeleg despre ce chestie e vorba.

Jandarmul părăsi mustățile, trase un fum, apoi sprijinindu-se cu mâinele în marginea patului, își întinse cismele înainte orizontal, să le admire lustrul.

— Vorbesc de chestia noastră. Eu şi cu dânsa... Poate dumnitale nu-ţi convine şi e bine să cunoşti întâi.

Sergentul Iftodiu Dumitru se ridică în picioare şi privi pe fereastră cu mâinele la spate. Se întoarse la Radu Comşa, uitându-se în creştetul lui, de sus, crăcănat:

— Eu din partea mea aş fi ajuns şi la cununie. N'am ce spune, muiere vrednică din toate punctele de vedere. Vrednică la gospodărie, vrednică la pat. Dar n'a vrut dânsa în ruptul capului... Pe urmă m'am cugetat şi eu, şi-am spus că are dreptate. Intâi, de ce-ar pierde pensia? Şi după aceia, ce fac cu dânsa, dacă mă mută undeva, în Basarabia ori în Banat ori cine ştie pe unde, unde a înţărcat dracul copiii? Este? Este!...

Radu Comşa înalţă ochii înegurați de dureroasă umilinţă.

— Domnule sergent, abia acum aflu...

Se gândi la ceia ce şovăise să-i spună învăţătorul; deci la ceia ce toată lumea ştia şi vorbea.

— De la dumneata aud întâia dată... Nu mi-am închipuit... Am nevoie să mă gândesc, înainte de a decide...

— Ce decizie? vorbi sergentul şef de post, ducându-se să privească iar la fereastră. Nu e vorba de nici o decizie. Mi se pare că dânsa-i majoră. Eu cunosc legea, domnule! Sunt ofiţer de poliţie judiciară. Aşa ne-am înţeles, aşă rămâne. Ea n'are decât foloase de tras. De gospodină e gospodină, cum am mai spus. De sdravănă e sdravănă. Pensie are. Am purtat de grijă să nu rămână pe dinafară la pământ. Că mai spune unul ori altul o vorbă, ici-colo? Mă întorc şi zic: cine-i stăpân pe voinţa ei şi pe trupul ei? Şi cine-i stăpân pe gura lumei? Femee tânără, în toată puterea; ochii văd, inima cere... N'oi fi vrând să se călugărească! Este? Este!...

Radu Comşa înghiţi un nod, ca o coajă uscată de pâine.

— Cred că asta-i fără nici o supărare! se întoarse jandarmul pe călcâie, răsucindu-şi sfârcul mustăţilor şi privindu-l încrucişat. Vorbim între bărbaţi. Ca dânsa găseam zeci şi zeci. Acuma umblă femeile după noi, că s'au împuţinat bărbaţii la număr. Pot spune aşa dar, că a avut noroc. Cine-ar fi purtat grija ei, cum i-am purtat-o şi i-o port eu? Poate dumneata crezi, că ai vre'un drept să te amesteci, să te dai cu părerea? Am să mă întorc atunci şi să zic: Au unde erai dumneata, atunci când avea nevoie să o scoată cineva din necaz? De aceia să rămânem buni înţeleşi şi prieteni. Fără supărare!

Radu Comşa îşi lăsase fruntea în palmă.

Sergentul Iftodiu Dumitru se plimbă prin cameră cu mâinele

la spate. Scuipă țâșnit printre dinți și șterse moneda lichidă cu talpa. Pe urmă își frecă mâinele mulțumit că a lichidat chestiunea care îi stătea pe suflet. Strigă de la fereastră:

— Ghiță! Ia-n vezi de rachiu și de-o coajă de pâine... Trap!

Ghiță părăsi „fierul, fonta și oțelul", aduse șipul de rachiu, o ceașcă și o felie de pâine.

— Dumneata nu servești? îl îmbie și pe Comșa. Nu? Imi pare rău... Atunci ne servim numai noi.

Turnă o ceașcă, o dădu de dușcă, rupse o înghițitură de pâine, mai turnă una; tot așa până la trei.

— Aceasta-i porția mea! declară satisfăcut, ștergându-și mustățile.

Anica intră ocolindu-le privirea. Cătând numai cu coada ochiului, pe furiș, să înțeleagă cum s'a încheiat întâlnirea între cei doi. Trase masa la mijloc și întinse un șervet curat, cu dungi roșii. Sergentul Iftodiu Dumitru, încălzit de spirt, o bătu pe șold, cu o palmă lată și sonoră, ca pe-o juncană, scoasă la vedere în târgul de vite.

— Imi placi astăzi, Anico!... Văd că te-ai pus în mare ținută.

Anica, roșie, îi feri mâna. Dar sergentul Iftodiu Dumitru o pișcă de sân.

Nuța cu o strachină în brațe, aștepta și privea.

Radu Comșa își luă pălăria. Scena aceasta par'că o mai văzuse aidoma. Da. In casa lui Ion Bâzdâgă, electorul domnului Lică Cartojan. Își birui glasul, să nu tremure:

— Eu nu mănânc, Anico. Mă doare capul.

Ieși, împiedicându-se în prag.

— Am onoare, să vă salut! grăi în batjocoră jandarmul, trântindu-se pe laviță, cu fața în sus. Nu-i place! Par'că îl întreabă cineva dacă îi place ori nu-i place? De ce n'a venit atunci, când ai rămas vădană să întrebe: „Fa! soru-mea, ai rămas singură, i-an să văd și eu ce nevoi ai și tu? Ce facem cu plodurile?" Vine după trei ani, în inspecție. Poate vrea să dreseze și un proces-verbal?

Sergentul Iftodiu Dumitru se veseli cumplit la ideia că Radu Comșa poate vrea să dreseze un proces-verbal cu rezultatul inspecției și să semneze în condică.

Strigă:

— Ghiță! Mai trece șipu cu rachiu, să ne veselim, că am scăpat ieftin la control!

Ghiță, victima ferului, fontei și oțelului, aduse șipul cu rachiu.

— Și ceașca, logofete? Ceașca, nu-ți dă în cap s'o aduci?

— Indată, bădie Mitriță!

Bădia Mitriță își turnă, dădu de dușcă, pe urmă îl privi pe Ghiță cu înveselire, răsucindu-și sfârcurile mustăților.

— Te-ai îmbrăcat și tu precum văd, în mare ținută... A venit domnu Comandant de la București!... Și, cum ai ieșit la inspecție, castravete?

Sergentul Iftodiu Dumitru se așeză cu un gemăt ușor în capul mesei. Când auzi că se află niște pachete aduse de Radu, de la Jmil, se ridică singur, le desfăcu, întinse pe masă și împărți.

— Ce-i drept, are gusturi boierești, domnu inspector. Aceasta-mi place!

Copiii înfulicară cu lăcomie, sardele, zacuscă, felii de salam. Anica privea, cu un nod în gât. Tăiase o găină. Spărsese ouă. Pregătise cină pentru oaspe și sărbătoare, iar el plecase. Îl găsi, firește, tot pe Radu vinovat. Ochii îi înotară în lacrimi. Mai mult de necaz de cât de durere.

Sergentul Iftodiu Dumitru o consolă, bătând-o pe crupă.

— Ei, ce-mi stai acum, parcă ți s'au înecat corăbiile! El se duce și eu rămân. Asta-i chestia, puico!

Se deschee la tunică și se întinse pe laiță. După zece minute sforăia cu gura deschisă. Ghiță întors la locul lui, pe prispă, luase cartea și începu: „Fonta... Fonta. Din fier se mai face și fontă. Cum este fonta?... Fonta este... se sfarmă dacă o lovim... Nu!.., Fonta,„ Dacă luăm fonta...“

Rândunica sfârșise de mistriit cuibul. Acum îl capitonă pe dinlăuntru, cu fulgi smulși din piept, culcuș cald pentru ouăle de mâine.

Radu Comșa, ajunsese în vremea aceasta departe de câmp. Trecuse peste arături. Pământul negru și greu, îi reținea tălpile, împleticindu-i mersul. Câmpul era gol, cum rămâne în zilele de sărbătoare. Ogoarele își întindeau fășiile proaspăt întoarse de plug. In soare luceau grase ca antracitul. Pe alocuri ridicase colț verdeața crudă a grâului de toamnă. In toată întinderea plutea tăcerea tainică a semințelor care germinează, a sevei care se pregătește în adâncuri abia desmorțită, a pământului mustind să erupă nouă viață vegetală, pentru încă un an. Văzduhul era dureros de limpede. Străveziu și ametitor. Numai sălciile dăduseră canafuri cenușii și moi la atingere, ca blana de pisic. Apa venise mare. In munte se topeau încă nămeții.

Se așeză pe o cioată neagră, privind fără gând, rostogolirea mută a răului. Pluteau rădăcini, bucăți de garduri împletite, strujeni smulși de undeva, unde puhoiul a inundat. Aci apa era strânsă în maluri, lutoasă și repede, ca o putere stăpânită și rea, încordându-și

tăriile să se deslănţuie aiurea. Curgerea fără vuiet avea ceva de misterioasă ameninţare. Radu Comşa urmări cu ochii un copac târât, cu firele rădăcinilor afară, dispărând câteodată, încolăcindu-se ca şerpii, întorcându-se, oprindu-se într'o piedică nevăzută de dedesubt. Pe dinaintea lui copacul trecu repede, ca o plută. Pe urmă se propti într'un cot. Păru că s'a înfipt acolo. Nu. Se ridică pe jumătate, îndreptând rădăcinele ca desnădăjduite braţe de înecat, apa îl răsuci încet, cu vârful spre curgerea puhoiului şi îl smulse, împingându-l spre mijloc, unde lunecă uşor, după lupta din care s'a eliberat victorios. Radu Comşa svârlea bucăţi de pământ în apă. Se ridică să caute altele, şi pietre, ca şi cum pentru aceasta ar fi venit. Pe urmă iar rămase fără gând, urmărind curgerea cu ochiuri mâloase, răscolite din adânc. Şi în sufletul lui, era acelaş clocot mâlos şi înăbuşit.

Se întoarse spre seară. Il salută, cu pălăriuţa neagră, dintr'un grup de ţărani, feciorul dirigintelui, care nerăbdător începuse să pregătească viitorul organizând prezentul. Câţi-va ţărani se întorseră să-l privească din urmă. Erau de o vârstă cu dânsul. Desigur hoinăriseră împreună, îşi roseseră coatele pe aceleaşi bănci ale şcolii. Nu se cunoşteau. Ştreini, priveau la un strein.

Intră în ogradă în vârful paşilor, ca un vinovat. Nu se uită în ochii Anicăi. Ea, îi vorbi ocolindu-i privirea:

— Ţi-am oprit de mâncare. Dacă te-o lăsat capul, poate poftesti şi dumneata să îmbuci oleacă de udătură...

— Anico, vino aci, să-ţi vorbesc...

Anica se aşează resemnată, ca înaintea unei judecăţi. Ascultă, răsucind între degete colţul broboadei.

Radu Comşa puse toată blândeţea în glas. Când sfârşi, femeia îşi şterse lacrimile cu poalele pestelcei.

— Ai să faci aşa, Anicuţo? Ai să mă asculţi? îi apucă mâinele groase şi tari, să le desmierde toată asprimea.

Anica întoarse faţa cu urme roşii de plâns, privind la fereastra unde zarzării îşi plecau crengile cu flori albe.

Ii desfăcu încet mâinele şi nu vru să răspundă.

— Mă duc... Mugeşte Sâmbotina în poartă.

Radu Comşa se întinse cu faţa în sus, în locul unde stătuse tot aşa, sergentul Iftodiu Dumitru. Văzu în perete carabina şi chipiul de jandarm: prezenţă pe care toate cuvintele lui nu o putuse înlătura. Inchise ochii. Era sfârşit de aerul primăverii, de drumul lui peste câmpuri, de nemâncare. Viaţa îi păru mai cruntă de cât totdeauna. Şi aci, a împotmolit, a înecat. El a lipsit. S'a refăcut singură aşa cum se refac toate vieţile, din rămăşiţi şi din umilire. Va trebui mult

acĭ, să se întoarcă şi să desfunde un ogor mâlit, cum se îndărătnicea taică-său cu pământul înecat în fiecare an... Deschise ochii. Era întuneric. A auzit prin somn un glas şi ca un plâns surd. Glasul se aude şi acum. Afară, pe prispă. Şi e glasul Anicăi.

— Ce vină poate să-mi aducă mie, cumătră Ioană? Nu îngrijesc eu de copii? Nu-i dau la învăţătură? Nu-i gospodăria mea cum o ştie tot satul? Care ogor altul, de cât al meu, e cel dintâi arat, sămănat şi prăşit? Nimeni nu m'a văzut cerând, nici n'am de împărţit nimic cu nimeni...

— Asta-i drept! întări glasul străin, care trebuie să fi fost al cumătrei Ioana.

— Adică la ce-mi cere să mă stric cu Mitriţă? Nu-s om şi eu? Nu zic că n'am greşit... Dară dacă ţara ni-a luat bărbaţii la războiu să ni-i piardă, îmi pare mie cumătră Ioană că ţara n'are ea grijă să *ne dea alţii la loc... C'am păcătuit? Nu-s nici cea dintâi şi nici cea* de pe urmă. *Cât o trăit Gheorghe, m'am păstrat curată cumu-i paharul. Dac-am păcătuit acuma,* cine n'o săvârşit păcat, să ridice *piatra şi arunce, cum scrie şi la Evanghelie.*

— Ba că chiar!... sună acelaş glas al cumetrei. Da de popa Gligore, că are ţiitoare de când i-o murit preuteasa şi i-o făcut încă patru ploduri, nu mai zice nimeni nimica. Toate îi sărutăm cu smerenie mâna şi îi cerem blagoslovire...

— Acuma stă şi doarme, după ce mi-a oţărît inima. Lui ce-i pasă! Mă mir de ce nu mă lasă în pace să trăiesc cum ştiu eu şi cum am mai trăit. Nici nu-i cer să-mi dee nimic şi nici nu-mi trebuie de la el, nimic. Să mă lase în prostia mea... I-am cerut un ajutor şi eu... Cu Ghiţă. Şi văd că rău am făcut. Ziceam să-l dau la şcoală mai mare, să ajungă doctor ori avocat ori ofiţer, că-i băiat cuminte şi muncitor, cum îl ştii şi dumneata. Ştii ce-mi răspunde, cumătră Ioană?

— Zi, Anico! Eu de unde să ştiu?...

— Imi spune să rămână aicea la plug ori să-şi cate vre-un meşteşug, că nu-i de el cartea. Ghiţă săracu, care stă toată ziua şi buchireşte la învăţătura lui, de nu-i am grija ca la o fată. Şi ştii de ce îmi spune asta, cumătră Ioană?

— De unde să ştiu, femee dragă?...

— Iaca să-ţi spun eu. Asta ca nu cumva să nu se mai ridice şi altu din neamul lui şi să se mai bucure şi alţii de-o viaţă mai omenească.

— Ţîţîţi! se auzi cumătra Ioana, minunându-se de atâta câinoşenie.

— Asta-i bucuria şi ajutorul pe care să-l aştepţi de la un frate,

cumătră, dacă s'a ridicat şi i-a ajutat Domnul să nu mănânce mămăliga pe care o mâncăm noi! Şi ştii de când am înţeles eu ce fel de om îi frate-meu aista, cumătră Ioană?

— Ei spune s'aud, Anică! glăsui cu nerăbdare cumătra.

— De când cu moartea mămucăi, Dumnezeu s'o ierte! De-atunci am înţeles şi l-am desprins de la inima mea... Era mama întinsă pe masă şi n'a scos o lacrimă, cum nu scoate piatra o lacrimă. Pe urmă, sara, după ce-am îngropat-o, era aici pe prispă, unde stăm acuma şi numai ce-l văd că prinde a râde. Mi-am făcut cruce, Doamne iartă-mă...

— Aracan de mine! se îngrozi glasul cumătrei Ioana. Atunci să ştii că-i mare câine! L'o ticăloşit târgul, care nu se mai află...

Glasurile tăcură. Anica îşi suflă nasul. Cumătra Ioana întrebă:

— Şi-acuma ce faci?

— Ce să fac? *Îl aştept să plece, să-mi văd de necazurile mele. Ducă-se el la Bucureştii lui şi lese-mă pe mine în prostia şi păcatele mele! Nu-i cer nimic şi nu-mi trebuie nimic...*

— *Drept ai, Anică! Te aud şi te plâng.* Şi Mitriţă ce spune la toate aieste?

— Mitriţă! El îi mai cuminte. Ca un om înţelept ce este, mi-a spus să tac, să ascult, şi să fac pe urmă cum m'o tăia capul meu. Zice, când am început să plâng: Bagă de seamă Anico, el se duce şi eu rămân!

— Aiasta-i vorbă mare! încuviinţă cumătra Ioana. Acuma, Anico dragă, te-aş ruga de o lecuţă de făină, că m'a apucat noaptea şi-am uitat la ce venisem.

Se ridicară amândouă.

Radu Comşa îşi isprăvise de ros toate unghiile. Anica aduse lampa şi se ridică în genunchi, pe laviţă, să ia carabina şi capela sergentului Iftodiu Dumitru.

— Poţi să le laşi acolo unde sunt, Anico. Plec eu!

— Când? întrebă Anica repede, cu o uşurare pe care nu şi-o putu ascunde.

— Acum... Dacă-mi găseşti o căruţă, acum chiar. Este un tren la miezul nopţii.

— Dacă zici dumneata...

Anica lăsă chipiul şi carabina la locul lor. Alergă să găsească o căruţă. Când se întoarse, Radu îşi spuse că a aflat-o mai repede decât se aştepta.

Ghiţă îşi aşeză cartea peste caietele învelite cu hârtie albastră,

mai aruncând ochii să-şi lămurească ceva nelămurit din chestia fierului, fontei şi oţelului. Anica i-o smunci din mână, trândind-o:

— Ci las-o încolo de carte, că tot un prost la vaci ai să rămâi!

— De ce, mămucă? întrebă copilul nedumerit, neştiindu-se vinovat cu nimic.

— Să rămâi aici, să râneşti balegă, fiindcă aşa vrea dumnealui!

Copilul se uită cu ochi plini de tristă mirare şi cu mustrare de animal bătut, la Radu.

— Dar ce i-am făcut?

— Nu i-ai făcut nimic! răspunse tot Anica. Eşti prost, prost, un prost din care n'are să scoată nimeni nimic. Prost ca tată-tău, Dumnezeu să-l ierte!

Băiatul se vârî într'un ungher şi începu să plângă. Işi ştergea lacrimile cu dosul mâinei şi Anica. Radu îi privi din prag, cu valiza în mână: acesta era fructul viermănos al hotărârei pentru care venise.

La căruţă îl petrecu Nuţa, în hainele ei de sărbătoare: miniatură de port femeesc în toată puterea, ca infantele lui Goya. Radu Comşa puse un picior pe butucul roţii să urce. Se întoarse şi o ridică în braţe, o sărută pe ochi, pe obraz, pe pieptenele roz, pe părul mirosind a gaz.

Ii dădu drumul. Spuse omului să mâne. Se mai răsuci în urmă. Copila, în noapte, îi făcea semn de drum bun, cu mâna. O văzu umbră mică şi neagră, părăsită în noaptea adâncă şi neagră.

Pe urmă îl întovărăşi numai lătratul câinilor.

CAPITOLUL VI.

STRIGOII.

In două zile, capitala se transfigurase ca după o băutură vrăjită. Îl întâmpină pe Radu Comşa cu vestmânt festiv. Cu flori de liliac şi ferestre deschise în lumina de cleştar a dimineţei.

Trecătorii nu mai goneau alungaţi de grijile lor mizere. Păreau că au ieşit în soare numai pentru plăcerea soarelui. Mersul şi gesturile nu mai aveau nimic din osteneala sângelui sleit şi acru. Pluteau imponderabile. Privirile se întâlneau fără indiferenţa dintotdeauna. Se recunoşteau oameni care nu s'au văzut niciodată. Se înţelegeau din ochi cu o fericire complice: „Prietene, nu e aşa? O minune soarele acesta!..."

Iar femeile se prelingeau pe lângă vitrine cu mlădieri de feline desmierdate.

Radu Comşa îşi târî iarăşi mocnit paşii prin sălile Palatului de Justiţie vânturate de curente, pledă câteva procese fără însemnătate, reluă colinda prin cartierele mărginaşe.

Dar primăvara biruia şi aci. Din gunoaie şi din smârcuri dispăruse urâţenia trivială. Un cireş alb, plecat peste marginea unui gard, era destul să pavoazeze o înfundătură până eri cangrenată. Se căscau în lături ferestre care-au fost ferecate luni de zile, alungând cocleala unde a hibernat mizeria. Cerşitorii arboraseră cârpe noui şi mai puţin sdrenţuite. Nechezau gloabele cotiugarelor scuturându-şi pielea pustuloasă întinsă pe ciolane, adulmecând cu nările în vânt cine ştie ce îndepărtată înviere a pajiştilor. Îi treceau printre picioare haite de câini fugărindu-se după o căţeluşă periată, spălată şi mătăsoasă, scăpată dintr'o curte aristocratică, cu panglică şi zurgălău la gât, ademenită de amoruri proletare, ca fica împăratului îndrăgostită de ciobanul neîmbăiat.

Radu Comşa citi pe tăblia albastră a unei străzi, un nume care îi spunea ceva. Se trudi să-şi amintească, lăsându-şi paşii agale,

printre zaplazuri cu grădini scufundate într'o tăcere provincială. I se alătură deodată numele de alt nume și de o întâlnire.

Într'o seară, cu un an în urmă, cunoscuse un om dintre acei despre care ceilalți oameni vorbesc întotdeauna cu o superstițioasă rezervă: respect amestecat cu teamă. Un om care deslănțuise furtuni, luptase cu legile țării, ispășise răsvrătiri în temniță. Acum se ținea departe de foștii tovarăși. Se spunea că lucrează la o operă ce va însemna epocă, închis într'o bibliotecă unde multe tomuri poartă omagii frățești ale celebrităților revoluționare din toată Europa.

Radu Comșa pornise întovărășindu-l pe stradă; să-i vorbească înfierbântat despre prefacerile țării, despre chinul sufletesc al celor scăpați din războiu, „generația de sacrificiu" cum se spunea atunci, și alte cuvinte mari care pluteau în aier și îi erau în vremea aceia cu deosebire scumpe. Ieronim Pacu ascultase, fără ca Radu Comșa să-i poată vedea ceva din figură, fiindcă în sfârșitul acela cețos de Februarie, seara era umedă și veteranul revoluțiilor își înfășurase partea de jos a obrazului, într'un șal de lână, iar partea de sus, cu ochii și fruntea, o păstra ascunsă de o pălărie neagră cu boruri uriașe, adevărată pălărie de conspirator, cum mai fabrică numai Italia pentru briganzii filmelor.

In mijlocul unei fraze, Ieronim Pacu îl oprise: — „Mă ierți, tinere!... Foarte interesant ceia ce spui. Dar pierd tramvaiul. Când vrei să continui, treci pe la mine. Imi face plăcere, oricând..."

Se cățărase pe scara tramvaiului, făcându-și loc cu coatele, în mantaua păroasă, prin plebea remorcei. De acolo, își adusese aminte și îi strigase, plecat peste bara platformei, strada și numărul unde să-l caute. Radu rămăsese la piciorul felinarului desamăgit. Veteranul revoluțiilor se arătase prea puțin pasionat de gândurile care îl munceau pe el, și încă pe atâția alții, atunci.

Acum poate îl va ajuta să se regăsească. Își amintea strada, nu-și amintea numărul. Intrebă la o tutungerie. Vânzătoarea îl informă, serviabilă:

— Numărul 36. Pe dreapta... O casă cu vitraj. Domnu Ieronim cumpără întotdeauna tutun de la noi. Tutun de pipă. Luați seama la câini.

Intr'adevăr, în portiță, printre zăbrele, își arătară colții doi câini de stână, apărând cu vrăjmășie patetică domeniul veteranului revoluționar. Descoperi un buton de sonerie. Apăsă cu timiditate. O slujnică vioaie, în straiu ardelenesc, deschise poruncind câinilor să tacă. Dulăii se liniștiră brusc și începură să miroase oaspele prietenos, dând din coadă. Slujnica îl privea drept în ochi, cu o urmă de râs, cu

care venise din casă, unde probabil se întâmplase ori povestea cineva, ceva foarte hazliu. Radu Comșa scoase carta de vizită, recunoscând că deocamdată nici câinii, nici slujnica, n'au sumbră înfățișare de conspiratori.

Fata șovăi în capul scărilor, dacă să-l poftească înlăuntru ori nu.

— Adăstați să văăd cie ziece, duomnul! N'avieți tiamă... Nu mușcă, numai gura ie die dânșii, tune-i dracu...

Slujnica nu intră în casă. Merse în grădină, unde în picioare la o masă, un bărbat în vestă de lână cu mâneci, geluia o scândură. Radu Comșa crezuse că e un dulgher. Omul lăsă gealăul jos, se uită la carta de vizită, se uită la Radu Comșa așteptând în capul scărilor. Se vede că nici numele, nici figura vizitatorului nu-i spunea nimic.

Făcu un semn, resemnat.

— Insfârșit... Poftește-l, să vedem ce vrea...

Slujnica îi deschise portița grădinei și o tuli în casă, unde avea de sfârșit râsul. Indată se auziră alte glasuri de femee și un chicotit de copil, în antretul cu geamlâc...

Ieronim Pacu, nu mai păstra nimic din gravura bărboasă de pe vremuri, așa cum îl înfățișau foile muncitorești, într'o temniță sub o fereastră cu gratii și cu un ulcior de lut alături, sau repezindu-se cu pieptul desfăcut într'o barieră de baionete.

Radu Comșa văzu un moșneag robust, cu fruntea osoasă și lată, cu barba potrivită scurt și sură, ca un autentic dulgher. Il invită să se așeze pe banca de lemn, cu spătar. Cu un creion lat, continuă să tragă linii pe o scândură, ferind din cale un metru galben, articulat, de meseriaș. Își aminti acum capul lui Comșa; semnele lui din obraz nu se uitau ușor.

— Așa dar ai venit? vorbi, potrivind două scândurele cap la cap și trăgând o linie. Te-am așteptat... Unii îmi bat la ușă a doua zi.. Cei mai nerăbdători. Alții după doi ani. Cei care știu să aștepte... Dar tot pe aci trec...

Se opri să reteze cu un ferestrău îngust capătul scândurei. Radu Comșa gândi că după vorbă, privire și toată înfățișarea, e din neamul oamenilor cu bunătatea posacă, oameni care intimidează copiii și plictisesc femeile.

— Așaaa... Bun! se adresă scândurei retezate.

Pe urmă întoarse ochii verzi-cenușii, spre mosafirul de pe bancă.

— Dragă tinere, te rog spune-mi ce te aduce la mine. Nu lua seamă la ce meșteruesc eu aci. Când lucrez ascult mai bine. Munca e neplăcută numai când e obligatorie.

Își ridică mânecele vestei de lână, desvelind brațe musculoase și albe. Rotunzi muchiile scândurei.

Radu Comșa pomeni seara în care l'a cunoscut, cu doi ani în urmă. Descoperi cuvinte de ironie amară, pentru a zugrăvi crud deosibirea între naivitatea avântată cu care îi vorbise atunci și tristețea cu care a venit să-i vorbească astăzi. Ca să fie mai bine înțeles, povesti de la început. Satul, anii de școală, războiul, până la mizeria morală din care se ridica și cădea atras îndărăt...

— Știu! grăi Ieronim Pacu, strângând linioarele metrului după ce măsurase, și punându-l alături. E fenomenul fatal, de câte ori transfertul de clasă s'a făcut brutal. Rămâi izolat. Ai părăsit pe unii și încă nu te primesc ceilalți.

Incepu să bată două scândurele într'o stinghie îngustă, alegând țintele dintr'o hârtie vânătă de băcănie și ținându-le între buze, pe cele potrivite.

Radu Comșa istorisi cum tot ce-a încercat n'a isbutit. Cele mai generoase hotărâri stau sub prăbușiri.

Ieronim Pacu, potrivi alte două scândurele. Acum se vedea că înjgheabă pereții laterali ai unei cutii. Rosti, după ce scoase ultimul cui dintre buze.

— Știu. Dar cel mai bun mijloc pentru a contribui la fericirea universală, e ca fiecare să înceapă prin a și-o face pe a lui proprie. Goethe a spus-o.

Radu Comșa evocă amintirea epocei de îndată după războiu, când mulți ca dânsul, întorși din șanțuri, se arătaseră cu atâta însuflețire gata să-și apere tinerețea, pentru a realiza o primenire a lumei. Suflu ce-a cutreerat toate țările după vărsarea de sânge și acum pretutindeni pare că s'a înfundat în smârcuri.

Ferestrăul reteză alt capăt de scândură. Ieronim Pacu îl ridică de jos. Scutură făina de lemn de pe mâini.

— Știu! vorbi. Sunt împrejurări când egoismul tău coincide cu o emoție generală. Atunci crezi că devii martir pentru un bine general. De fapt, nu săvârșești decât ceia ce îți dictează acest egoism.

Unul câte unul — continuă Radu Comșa — au renunțat. Mulți nici n'ar vrea să-și amintească ce-au hotărât odată. Li se par copilării fără urmare. Exaltările unei nopți, sub impresia alcoolului, de care a doua zi roșești.

Ieronim Pacu tăie două stinghii subțiri, le netezi, bătu un fund la cutie.

— Știu... E o regulă generală ca existența agitată a martirilor să sfârșească în pacea sinecurelor.

Și acum, Radu Comșa se găsește într'o izolare desăvârșită. De

unde a plecat nu se mai poate întoarce. Spovădui ce l-a întâmpinat în satul Hârtoape.

— Știu! dovedi că știe și de astădată, monoton și nesurprins de nimic Ieronim Pacu, alegând un lemn rotund și trăgând cu creionul semnul unei rotițe. Am spus adineori, că acesta e riscul transfertului de clasă prea brutal. Când un individ evadează dintr'o clasă și nu s'a situat încă temeinic în alta, are motiv să se desoleze. Constată în jurul lui o desăvârșită indiferență. O natură mută, tovarăși cu care legăturile sunt numai exterioare; aceasta e marea solitudine socială. Aceasta cred că e suferința dumitale.

Radu Comșa mărturisi că la această suferință caută astăzi un leac. Un sfat. Sunt alții care vor fi trecut pe aci.

Veteranul revoluțiilor tăcu un timp, până ce isprăvi patru rotițe. Începu să le dea găuri cu un burghiu.

— Inteligența n'are nevoie de complici! declară laconic și continuă să sfredelească găurile, suflând să împrăștie tărâțele de lemn.

Când sfârși, ridică ochii la o cușcă atârnată deasupra, în creanga mărului înflorit. Indreaptă o cupă de porțelan și mustră sticletele dinlăuntru.

— Iarăși ți-ai vărsat apa?... Acum rabdă fiule, până și-o aduce aminte de tine, Veronica!...

Radu Comșa crezu că Ieronim Pacu l-a uitat, cum uitase Veronica sticletele. Răsucea între degete o spirală de geluitură, cu miros plăcut și umed de brad. Dar Ieronim Pacu nu-l uitase. Își dădu uneltele la oparte.

— O clipă numai și am terminat.

Așeză osii de lemn în rotițe, prinse cutia deasupra; pe masă apăru un cărucior de copil.

— Pentru nepotu-meu! lămuri. Cam rudimentar, dar în definitiv plăcerea a fost pentru mine, să i-l lucrez. Pentru plăcerea lui se poate cumpăra altul, de fabrică, perfecționat și mai arătos!

Își scutură praful de lemn și aschiile de pe vesta de lână. Se rezemă de masă, cu spatele spre căruciorul alb și cu fața la Comșa. Ca un lucrător care și-a sfârșit treaba și are acum vreme de palavre, aprinse o pipă scurtă.

— Și ai venit așa dar la mine, cum fac toți! Ia să mai trec pe la moșneag. El trebuie să aibă pregătită vre-o soluție... El e negustor de himere. Imi mai poate ogoi amarul cu dulceața cofeturilor lui serafice. Mărturisește, dacă de fapt nu te-a îndemnat să vii la mine, acestea?

Ieronim Pacu zâmbi cu melancolică îngăduință pentru această faimă de rebel și pentru rolul lui de duhovnic.

— Cunoşti un cuvânt al lui Rouget de L'Isle, tinere Comşa? *„Ça va mal, on chante la Marseillaise!"* spunea la bătrâneţe, în zilele revoluţiei din Julliet. Nu sunt ca moşneagul Rouget de L'Isle. De câte ori aud cântând Marsillieza, nu ciulesc urechile cum fac caii de circ când au ajuns la saca şi trec pe lângă o fanfară. Dar nici nu spun că *ça va mal...* Spun numai că tinereţea trebuie să cunoască şi aceasta. Să treci şi pe aci. Să te muşte puţin viaţa. Unele fructe sunt mai gustoase, când au fost ciugulite de păsări. Tinereţea nu cunoaşte fericirea îndoelii. Crede că lumea a fost creiată ca să fie dărâmată şi reconstituită după o nouă sinteză. Crezi în idei. Te oferi să mori pentru ele. Dar ideile nu sunt nici bune, nici rele, prin ele înşile. Depind numai de emoţia care le animează. Şi temperamentul decide soarta lor. Mai târziu abia descoperi tragicul dintre ideia pe care ţi-ai făcut-o despre tine şi realitatea la care ai izbutit. Imi vorbeşti de fericirea generală? Dar tinere, fericirea n'o putem da nimănui cu deasila, dacă n'o vrea, nu-i trebuie.

Ieronim Pacu, pâcâi din luleaua scurtă. Privi în gol. Pe urmă, se mişcă să aşeze bucata de zahăr între gratiile cuştei, de unde pasărea o rostogolise ciugulind. Se întoarse spre Comşa, privindu-l cu ochi buni:

— Uite, cu acest sticlete sunt foarte bun prietin. Nu e aşa Stick că suntem foarte buni prieteni?

Pasărea pestriţă piui, scuturându-şi aripile şi rostogolind cu o lovitură de plisc, din nou cubul de zahăr. Ieronim Pacu îl dojeni, iar drept pedeapsă îi lăsă zahărul în cojile de seminţe şi în murdărie. Continuă:

— Pe acest amic, îl văd într'o zi zburlit şi supărat, nevoie mare. Nu se atinsese de cânepa lui, nici de zahăr, nici de apă. Gogea ca o victimă a infamei reacţiuni încarcerată într'o fortăreaţă politică, Bastilia, Vaţ sau Petropawlosck... Şi îmi vine deodată un gând: „Bine, moşneag caraghios şi incorigibil revoluţionar, tu care ai făcut atâta scandal pentru libertate, cum poţi ţine captiv o nevinovată pasăre care a fost creiată să se sbeguie în tufişul grădinelor şi să ţiuie în libertate, cât îl ţine gura?" Aceasta mi-am spus şi m'a cuprins o mare ruşine pentru această inconsecvenţă, pe care n'o observasem până atunci. Deschid cuşca, să-i dau libertatea, adică fericirea... Ca un imbecil, la început nici nu voia să iasă. L'am scos cu deasila. A trebuit să-l alung. Sboară pe-o creangă, de aci pe acoperiş, pe coş. Nu-i venea să creadă. Insfârşit dispare. Il salut: „Adio, fiule! Şi poartă-ţi libertatea sănătos!" Pe urmă îmi văd de lucru, frecându-mi mâinile, cu conştiinţa împăcată că am săvârşit o faptă bună. La masă, po-

vestesc noră-mei fapta mea caritabilă — eu cu dânsa stau; fiu-meu a murit în războiu. Cu dânsa şi cu nepotu-meu. Îi auzi?

Ieronim Pacu se opri să asculte glasul copilului şi al nurorii, în antretul cu geamlâc. Zâmbi, ca un adevărat şi simplu bunic.

— Noră-mea, mai realistă, ca toate femeile, se arătă mai puţin entuziasmată de bravura mea, de cât mă aşteptam. Zice: — „Ai făcut rău, tată... Are să dea peste el vre-o pisică." Mi-a stricat toată bucuria. Când citeam, îmi fugeau ochii de pe rânduri. Mă frământa mereu remuşcarea: „Moşneag nebun ce eşti, aşa ai înţeles tu să faci fericirea unei vietăţi care venea atât de delicat să-ţi ciupească în palmă seminţele? La aceasta ţi-a folosit toată înţelepciunea, învăţată din cărţi şi din experienţă?"... Toată ziua am fost indispus. Nu se prindea lucrul de mine. Am pornit-o în oraş. M'am întors posac. In prag, seara, mă întâmpină nepotu-meu cu glasul tăiat de emoţie: — „Bunicule, s'a întors sticletele înapoi!" Am alergat să văd minunea. Sticletele ciugulea liniştit din seminţe. Şi văd pisica vecinului, pe acoperişul bucătăriei, cu ochii fosforescenţi. Îl pândea încă... Mai cuminte sticletele ca mine. Şi te gândeşti cu câtă nedreptate se spune că nu există cap mai sec ca cel de sticlete!... Dragă tinere, nici fericirea individuală a aproapelui, nici cea general socială, nu stă în puterea noastră să o procurăm. Fiecare viaţă e delimitată de un cerc invizibil, ca cel tras de vrăjitori la sălbateci, peste care omul să nu poată păşi. N'ai drept să-l împingi spre necunoscutul unde nici tu nu ştii ce-l aşteaptă...

Ieronim Pacu scutură pipa şi îşi netezi cu latul palmei, fruntea osoasă şi pleaşă, cu un gest rămas de bunăseamă din vremurile când avea chică de conspirator.

— Aud că circulă pe socoteala mea tot soiul de basme. Că stau închis şi lucrez la o „operă capitală". In fine tot soiul de asemenea fantasmagorii. Tinere Comşa, toate acestea sunt născociri. Aş spune: calomnii! Am un nepot. Am datoria să-l cresc, să-l fac om întreg, să-i pregătesc fericirea lui individuală. Aceasta încerc. Nici nu râvnesc la altceva. Am început să urăsc şi sfinţii. Sunt pacostea omenirei. Aceştia nu cunosc ce înseamnă îndoială. De aceia sunt rigizi, inhumani şi nu surâd nici odată. Certitudinea e severă şi intolerantă. Viaţa sfinţilor şi a eroilor e foarte frumoasă în cărţi. Dar nu se aminteşte în aceste cărţi, că bunăoară după moartea unui om de sfinţenia sfântului Francisc din Assisi chiar, oamenii s'au ucis deasupra sicriului, ca să-şi smulgă unul altuia cadavrul? Gândeşte puţin la aceasta... Le aminteşte toate acestea îmi pare, un om de duh şi încă tânăr: Maurois. Şi să mă întorc la

mine... Ce-am făcut, ce-am trăit, ce nădejdi ale altora am desamăgit, nu importă. Nici nu-mi pasă şi nici nu vreau să mă socot renegat. Animalul nu poate evada din real în ficţiune, fiindcă n'are imaginaţie. Omul însă cunoaşte această evadare, în ideal, în dorinţă, în Dumnezeu, în artă, în socialism, în revoluţie, în iubire, în nemurire... Imaginaţia îi creiază alte realităţi. Mi-a creiat şi mie. Am crezut în ele. Mă dezinteresează acum. Dacă mi-ar mai fi îngăduit să folosesc limbajul de altădată, aş spune că la sfârşitul vieţii priveşti la închipuirile tale de odinioară, ca la fluturii prizonieri într'un bloc de ghiaţă. Sunt morţi, congelaţi, şi totuşi numai moartea şi ghiaţa îi mai conservă. Dacă sufli deasupra, să topeşti peretele de ghiaţă, nu mai rămâne decât un mototol, o vâscozitate... Dar îmi pare că vorbesc prostii. Mă ispiteşte din nou limbajul foiletoanelor... Acum te rog să mă ierţi. Mă aşteaptă nepotu-meu să-i duc acest vehicul primitiv.

Ieronim Pacu scutură pipa de marginea mesei, o puse în buzunarul vestei de lână şi îl întovărăşi pe Radu Comşa până la portiţă, ducând în mână căruciorul de scânduri. In uşa verandei apăru un copil cu şorţ alb. Când văzu jucăria, ridică mâinele în sus de bucurie:

— Bunicule!... Dă-l mai repede, bunicule...

O doamnă cu părul spic, lăsă lucrul alături, fericită de fericirea copilului. Radu Comşa trecu pe lângă fereastra deschisă, unde se vedea un perete întreg, îmbrăcat cu rafturi de cărţi: tomurile cu omagiul revoluţionarilor faimoşi în toată Europa.

„E un moşneag nerod. S'a zaharisit!" îşi repeta Radu Comşa, întorcându-se pe strada cu grădini provinciale, unde nu străbătea larma Capitalei şi o pisică traversa în vârful labelor fără nici o grabă, fiindcă vehiculele se rătăceau arar pe aci.

Inserarea cobora albastră. Becurile nu se aprinseseră. Era ceasul când aerul primăverii e dureros şi oamenii păşesc extenuaţi, după o risipă în desfătare prea mare.

Perechile treceau la braţ, în haine de culori deschise, cu mersul languros, cătându-şi în ochi. Glasurile şoptite aveau mlădieri de suspin. Buzele multora erau atât de aproape, încât ştiai că acuşi, în casă ori într'un colţ mai umbrit, vor sfârşi în sărut. O femee îl privi venind, cu un surâs de îmbiere, căci Radu Comşa era înalt şi svelt încă. Dar când îi văzu cicatricile din obraz, întoarse capul şi trecu pe celălalt trotuoar.

Ajunse la capul Podului. Trăsurile şi automobilele se întorceau de la Şosea, agale. Unii îşi uitaseră braţul după mijlocul femeilor. Ochii nu vedeau strada; privirea trecea peste oameni, arbori şi zi-

duri, cu altă nălucire rămase în pupilă. Liceeni în culorile vărgate ale echipelor, cu genunchii goi, veneau în cete gălăgioase de la câmpurile de sport. Intr'o trăsură trecu Zoe Vesbianu, cu un tânăr în pardesiu cenuşiu şi pălăria moale. Işi uitase degetele în mâna lui. Nu întoarse capul când Radu Comşa salută. Nu-l recunoscu. Pe urmă, chiar pe lângă bordura trotuoarului, filă alt automobil de roşul sângelui închegat, condus de Luminiţa, plecată pe volan. Alături, o nursă cu bonetă de dantelă albă ţinea un copil pe braţe. Radu Comşa strânse pumnii în fundul buzunărilor, până când unghiile se înfipseră dureros în carne. Străbătu Calea Victoriei printre mulţimea înaintând în pas de menuet, în începutul vioriu de înoptare, când becurile şi vitrinele răsfiră lumini încă prea timpurii.

Observă că aproape nici un trecător nu e singur: un bărbat, o femee; o femee, un copil; doi prieteni, două femei... Primăvara nu-i lasă să se închidă în singurătatea lor ostilă dintotdeauna. Bucuria nelămurită se cerea împărtăşită, caută un prieten, un cunoscut care să devină confident, un braţ în care să se reazăme cald. Mulţi desigur, vor trece peste o săptămână cu indiferenţă şi plictiseală, unii pe lângă alţii. Acum se simţeau atraşi de puteri tainice, se descopereau mai buni, îşi găseau unul altuia farmec pe care nu l-au cunoscut şi de care se vor mira mâine, cu pudică ruşinare că şi l-au putut atribui într'o inexplicabilă amăgire.

Radu Comşea grăbea pe marginea trotuoarului, atins de roţi, împroşcat de strigătul birjarilor şi insultat de interjecţiile agresive ale clacsoanelor.

Pe Bulevard se opri din mers. I s'a părut că l-au privit, sleiţi şi indiferent, ochii cuiva cunoscuţi. Da, ochii lui Titel Iliescu. Era rezemat de bara unei vitrine şi poate îl privise, fără să-l vadă. Cu barba de trei zile, cu gulerul neschimbat, cu pleoapele grele, se cunoştea că s'a oprit acolo fără să ştie de ce, aşteptând nu ştia pe cine. Radu Comşa se rezemă şi dânsul, alături de bara de alamă. Celălalt îi făcu loc fără să-l observe, cu gândul absorbit aiurea. Acum se vedea ce priveşte. Radu se înşelase când crezuse că ochii aceia s'au oprit asupra lui, că l-au văzut. Titel Iliescu se oprise pentru altceva. Privea un câine, întins la intrarea unui gang, lingându-şi pielea roşie, mâncată de râie. Din când în când, câinele se odihnea, clănţănind din dinţi şi tremurând. Pe urmă începea altă porţiune de piele, strâns numai în mizeria lui, fără să ridice privirea la trecători. Un rândaş, cu şorţ albastru îl isbi cu piciorul intrând în gang. Câinele fugi grebănos şi şchiop, sub o vitrină. Se întoarse, când socoti că primejdia a trecut. Se simţea la gura gangului, la un adăpost al lui cucerit, unde

revenea cu încăpățînare, cerșind cu ochii lăcrimoși să fie lăsat în pace. Era atâta mizerie tragică în înfățișarea animalului lingându-și rănile desgolite de păr, până la carnea vie și desgustătoare, încât lui Radu Comșa îi fu mai multă milă decât de câine, de fostul prietin care în această înserare voluptoasă de primăvară, nu găsise altceva pe ce să-și odihnească privirea.

Îi prinse brațul. Titel Iliescu ridică ochi opaci. Fu numai un început de surpriză, îndată împotmolit.

— Priveai și tu? întrebă lânced, fără mirare, cașicum s'ar fi despărțit de eri, nu de atâția ani.

Și îndată, se hotărî cu energie:

— Hai să bem un șpriț!

Alături se afla o bodegă. Titel Iliescu intră înainte. Arătă energie doar cât comandă o sticlă de vin; nerăbdare doar până băiatul o desfundă. Dădu pe gât, două pahare unul după altul. Întinse o hârtie băiatului.

— Ia de la prăvălia de-alături un guler moale. 38! Repede, până nu se închide...

Pe urmă turnă alt pahar. Îl goli. Se răsuci pe scaun, rezemându-se cu creștetul în perete și privind țintă, rafturile cu sticle.

Băiatul aduse gulerul învelit în hârtie subțire. Titel Iliescu îl vârî în buzunar, fără să-l desfacă și să se uite la el. Sorbi alt pahar. Nu șterse buzele ude. Făcu semn mut cu degetul, băiatului, să schimbe altă sticlă.

Radu Comșa nu-și putea desprinde ochii de la prietin, cu senzația de groază a unui om care azistă de pe mal, la înecul altui om. Nu mai rămăsese nimic din chipul cu trăsuri fine, din ochii cu limpezimea bună. Un obraz buhăit, cu pungi tumefiate sub pleoape, cu vinișoare vinete străbătând pielea. Și mutenia aceasta, indiferentă și absentă!

— Tu nu bei? tărăgăni cleios prietenul. Bea! Eu abia după două sticle încep să simt că trăiesc... numai după două...

Aprinse o țigare. O svârli. Era umedă. Ceru alt pachet. Când aprinse, uită chibritul în mână până ce-și arse degetele. Îl aruncă, fără să tresară, cașicum carnea fusese insensibilă flăcării. Fumă cu țigarea spânzurată în colțul buzelor, cartonul lipit de buza de jos.

— Titel!... începu Comșa.

— Hm? mormăi prietenul cu gura închisă, umplând amândouă paharele deșarte și întorcându-se să privească rafturile cu sticle.

— Ascultă, Titel...

Titel Iliescu ascultă cu ochii la dulapul cu butelii, unde se afla

lipită o foaie albă, scrisă cu coada condeiului: *„A sosit vin de Drăgășani"*. Numără literile. *A*, una; *s*, două; *o*, trei; *s*, patru... Total nouăsprezece... Nu, douăzeci și unu... Nu, douăzeci! Douăzeci; cu soț. Atunci mâine are să câștige. Trebuie să sfârșească ghina. Titel Iliescu juca la club, când nu bea. Și număra literele firmelor, titlurile gazetelor, totaliza numărul birjelor și taximetrelor, să verifice dacă sunt divizibile prin doi. Atunci era semn bun: avea să intre în vână. Numerile cu soț îi purtau noroc, cele neperechi prevesteau pasele negre.

Comșa vorbea înainte...

— Ești nostim, Radu Comșa. Știi că ești nostim?... Eu când beau, tac.

Începu să numere îndată literele din numele lui Radu Comșa: *R*, una; *a*, două; *d*, trei... total nouă litere. Nume cu ghinion. Turnă din nou în pahare.

— Bea, Radu Comșa!... Acesta nu înșeală nici odată.

Radu Comșa era nemâncat, nu era deprins cu vinul; simți un adaos de viață în vine și o înduioșare generală, pentru prietin, pentru băiatul care servea, pentru patronul care tăia felii de șuncă, pentru el, pentru toată viața.

Titel Iliescu deșerta paharul. Turna altul. Se întorcea să termine un calcul complicat: întâi numărul rafturilor, pe urmă numărul sticlelor din fiecare raft, pe urmă totalul general împărțit prin doi.

Radu Comșa văzu că unghiile prietenului sunt netăiate, cu negru dedesubt; avea un buton la manșetă de-un fel și la cealaltă, altfel; cămașa fină, dar murdară, hainele arse de țigară...

— Ascultă, Titel!... continuă Comșa să povestească însfârșit unui suflet, ceiace purta în el de zile și zile... Ascultă...

— Radu Comșa, Radule, războiul a făcut și altfel de infirmi. Invalizi care nu se văd. N'au rănile afară... Apropie paharul. Ciocnește și taci. Eu, când beau tac. Beau mult și tac întotdeauna.

Bău, turnă și iar bău.

La mijlocul nopții, obloanele se lăsară cu vuiet, patronul ceru iertare că închide. Eșiră, plecându-se, pe ușa cu jumătate din tăblia de fier coborâtă. Radu Comșa vedea oamenii clătinându-se straniu, apropiindu-se și dispărând. Dar simțea o fericire necunoscută. Titel Iliescu îi prinse brațul. El nu se legăna. Nu se împleticea. Era deprins.

— Acum nu te las, Radu Comșa. Mergi cu mine...

Radu Comșa nu întrebă unde. Mergea ori unde. Se rezemă cu mâna de un perete, cât prietenul îi dăduse drumul să oprească un

birjar. Zidul cu patru etaje, îi păru că se clătină sub mână şi se surpă, ca un decor de carton. Râse singur de această senzaţie. Pe urmă se uită împrejur ruşinat, să descopere dacă nu l-a auzit cineva râzând singur.

— Mergi cu mine! îl împinse Titel Iliescu să-l urce în trăsură.

La un cabaret voia să-l ducă. Abia acum a înţeles. N'a mai fost la un cabaret de ani. De altfel, de câte ori a călcat el într'un cabaret? Trăsura rătăceşte pe străzi, se încrucişează cu altele, îi inundă o clipă farurile automobilelor. Nu mai ajung? N'a crezut niciodată că Bucureştiul e atât de nesfârşit... Au ajuns. Portarul îl salută pe Titel Iliescu familiar, ca pe-un client cunoscut. Şi garderobiera la fel... Nu, şampanie nu bea! Tot vin... Titel Iliescu face semne mute chelnerilor. Il servesc toţi fără să-i mai aştepte comanda. Ştiu ce înseamnă fiecare gest.

Dansează o femee goală, numai cu două cupe de metal la sâni şi o cingătoare tot de metal, la mijloc. Are părul negru albăstriu, retezat liniar pe ochi, ochii lungiţi ca basoreliefurile egiptiene. Face din când în când, semn cu privirea, lui Titel, să-i arate că l-a văzut. Toate îl cunosc... Chelnerul întreabă la ureche dacă să servească o sticlă la masa unde e domnişoara Yvonne şi alta, la masa unde e domnişoara Katuşca.

Titel Iliescu dă din cap: „Bine!... Să servească şi să-l lase în pace!" Apoi dispare. Unde stă atât? Radu Comşa îşi toarnă singur acum. Priveşte cu un surâs de beatitudine alt număr din program. O pereche. Se învârt fiindcă dansează ori fiindcă toate îi joacă acum înaintea ochilor? Radu fixează un punct din cortina ridicată. Punctul nu se mişcă. Dar mesele de jos ondulează. S'a întors Titel... E bărbierit şi cu guler curat. Acum Radu Comşa a înţeles ce destinaţie avea gulerul cumpărat la bodegă. Desigur se afla aci şi un coafor. Ii e milă de fostul prietin. Ar vrea să-i spună cuvinte bune, care să-i îmblânzească durerea ascunsă, cine ştie ce durere... Dar celălalt toarnă, bea şi tace. E cu spatele întors la sală. A venit dansatoarea cea goală. E acum într'o toaletă argintie, cu flori verzi, ca algele de mare împletite pe trupul unei înecate. Il desmiardă pe Titel, pe bărbie, îşi face loc pe genunchii lui. Omul întoarce capul plictisit, îi trece mâna peste umăr, să apuce paharul.

— Beţiv! Eşti un beţiv scârbos! îl dojeneşte dansatoarea înfăşurată în alge.

— Sunt un beţiv scârbos... recunoaşte Titel Iliescu, fără să clintească un muşchiu din obrazul buhăvit, cu pleoapele pe jumătate închise. Da. Sunt un beţiv scârbos. Ei, şi?...

Femeia se uită pe urmă la Radu:

— Şi prietenul tău?... Desigur tot un beţiv. Păcat de el... Ce are la obraz? Numai cu oameni de aceştia umbli...

Titel Iliescu întinde mâna după sticlă. Işi toarnă.

— Ei, şi? Păcat de prietenul meu... Păcat de mine. Ce-ţi pasă? Nu mai vorbi atât. Lasă-mă să beau. Eu când beau, tac.

— Beţiv scârbos! îl mustră încă odată femeia cu o ultimă mângâiere pe bărbie, trecând la altă masă, unde a invitat-o discret un chelner.

Radu Comşa a recunoscut acolo pe generalul Pavel Vardaru. E în haine civile. Cu un comandor de marină. Cu monoclul în arcada sprincenei, părul alb, jovial şi satisfăcut, înconjurat de femei. Erau trei, acum cu dansatoarea, sunt patru. L-a recunoscut şi generalul Vardaru. Il chiamă.

— Titel, numai o clipă, mă ierţi? Mă chiamă...

Titel Iliescu face semn indiferent cu mâna:

— Ei, şi? Poţi să pleci, poţi să rămâi. Mi-e perfect egal. Eu beau singur şi tac.

Radu Comşa îşi adună toată voinţa să meargă drept. A răsturnat un scaun. Se întoarce să-l aşeze, dar i-a luat un picolo înainte. Se învârte toată sala. Mesele se depărtează, îi fug înainte; când merge, piciorul depăşeşte distanţa pe care o calculase. Jazzbandul urlă. Perechile se răsucesc. Toate acestea îl ameţesc mai mult decât vinul... A ajuns. Cade pe-un scaun. Pavel Vardaru îi întinde un pahar de şampanie. Işi prezintă tovarăşii de masă. Toţi sunt oameni de treabă. Radu Comşa ar putea să jure pentru toţi, că sunt oameni fără pereche. Şi generalul Vardaru, şi comandorul de vas, care vorbeşte femeilor ca într'o tavernă de port, cu cuvinte pe şleau şi înjurături teribile. Femeile fac haz, privindu-l cu o poftă rea, aţâţată în ochi.

— Bătrân pirat! i se adresează generalul la fiecare început de frază.

Piratul s'a ridicat să prindă o femee să închee o socoteală veche, se vede. Dar nu ajunge până la ea. Se leagănă dublu, ca pe-un vas bântuit de îndoită furtună: ruliu şi tangaj. A renunţat şi revine turnând o înjurătură de matrod care despică în două catapeteasma cabaretului.

— Bătrân pirat! îl bate generalul Vardaru, cu palma pe umăr, plin de admiraţie protectoare.

Femeile chicotesc. Una a pus în capul lui Pavel Vardaru o pălărie cu pene. Generalul schiţează cu pălăria de indian, un început din

dansul scalpului. Ce societate veselă! Radu Comșa n'a văzut niciodată atâta veselie. Pavel Vardaru își amintește de el, își scoate monoclul, privindu-i cu desaprobare cicatricea gurei. A gândit ceva. Și-a adus aminte de buzele lui Radu Camșa, de odaliscă. Dar n'a rostit nici un cuvânt. Își așează monoclul la ochi și luptă cu o femee care-l scotocește în buzunar. E prins într'o plasă de serpentine. Când mișcă mâna foșnesc benzile de hârtie, târâie scrumiere, răstoarnă cestile de cafea. Toată sala e panglici de serpentine, verzi, galbene, roșii, acățate în candelabre, făcând paienjeniș, între mese.

— Bătrân pirat!

Bătrânul pirat, hohotește cu glas detunat, care acolo, pe mare, va fi acoperind desigur vuietul helicei. Povestește o anecdotă din Marsilia. Are pe fiecare genunchi câte-o femee. Una îi sburlește părul. Alta se chinuie să prindă în ochiu monoclul lui Vardaru. Toți râd. Toți vorbesc deodată. Pe el l-au uitat.

Radu Comșa se ridică sprijinindu-se de spătarul scaunului. Își ia noapte bună. Pășește în zigzag și râde. A nimerit la altă masă, târând după el o trenă de serpentine. Își cere iertare și râde. Domnii de la masă și femeia întorc capul. Râsul lui Comșa îi strâmbă prea desgustător obrazul. Dar el râde. Acum de nimic nu-i pasă. Toți sunt buni... Titel Iliescu e acolo. El singur nu râde. Toarnă, tace și bea... Ii toarnă și lui.

Ochii lui Titel Iliescu sunt cenușii acum. A alungat altă femee care-a venit să se așeze la masa lui. Să-l lase singur. El când bea tace. A început numai de două ori să spună ceva și s'a oprit.

Odată:

— Radu Comșa, socotelile mele sunt făcute. Mai am bani pentru un an... *Faits vos jeux!* Pe urmă?... Pe urmă... *Rien ne va plus!..t.*

Sfârșise cu un gest de retezare, privind o bandă de hârtie legănându-se în candelabrul din mijloc, până ce s'a înfășurat în jurul unei perechi de dansatori și s'a rupt. Poate se gândea la cârciumile unde se va târî, poate la alt sfârșit.

Și altădată, vorbi fără să se uite în ochii celuilalt:

— Radu Comșa... Tu știi?... Am vrut de multe ori să te caut. Pe urmă m'am gândit că e mai bine așa... Radu Comșa, îți mai amintești de prietena ta, Zoe? Zoe Vesbianu?... Pe Zoe Racliș am iubit-o. E foarte de mult. Acum nu-mi pasă. A fost a mea, după ce-a fost și a ta și a altora. După ce-a fost a tutulor. Acum nu-mi mai pasă...

Sorbi paharul încet, ca o otravă ucigașă dar plăcută.

Târziu, adăogase pentru el:

— Când se încovoaie sub desmierdarea mânei, e acum ca o

panteră care se ghemuieşte să sfâşie... Eu am iubit altă Zoe. Pe aceia n'are s'o cunoască nimeni. Am omorât-o pe una în cealaltă... Radu Comşa, întinde paharul! Eu când beau, tac... Acesta nu înşeală niciodată, Radu Comşa, s'o ştii de la mine.

Pleoapele au coborît încet cortina peste ultimul act unde eroina a murit.

De aci înainte Radu Comşa nu-şi mai aminteşte cum au trecut ceasurile. Jazzbandul şi orchestra vioarelor se alternau, împingând beţia în spasmuri epileptice. Ooamenii aveau ochii painjeniţi, femeile părul lipit, cu ondulaţiile desfăcute. Numai chelnerii circulau corecţi, ca dresorii într'un circ de fiare deslănţuite, veghind la dorinţele tutulor, în fracurile negre, cu piepţii cămăşilor coşcoviţi.

Un alcoolic precoce, la spatele lor, repeta aceiaşi obsesie de examen, în urechile chelnerilor când strigau comanda, în faţa muzicanţilor, parodiind tactul.

— *Est vulgus cupidus voluptatum et si eodem princeps trahot...*

Umbla prin sală, cu paharul în mână, împleticindu-se:

— *Quidquid oritur qualecumque est, causam habeat natura...*

Titel Iliescu răsucea gâtul sticlei în răcitoare, cu fălcile încleştate, cu ţigarea lipită de buza de jos.

— Bea, Radu Comşa! Acuşi se face ziuă şi n'avem timp.

Gândurile lui Radu Comşa se împleticeau în convulsii neisprăvite. Un gând se amesteca neaşteptat cu altul, îşi pierdea urma. Totul apărea acum anormal şi totuşi plăcut. Dispăruse noţiunea zilei de mâine, se simplifica tot, se urzeau din ceaţă hotărîri brusce şi eroice, a căror împlinire îi pare acum cel mai uşor lucru din lume. Pe urmă îl cuprinse din nou mila pentru prietenul care tăcea şi bea. Titel cel cu ochii buni şi atoate iertător de altădată, cel care povestea atât de încântător!... Şi Zoe... Cine-ar fi crezut?... Toată viaţa e plină de taine. A văzut-o astăzi. Cu un tânăr cu mutra pudrată, o lichea de dancing desigur. Şi cu alţii a văzut-o, altădată. Intotdeauna cu altul, schimbat. Iar acesta de aci, stă, tace şi bea. Se ridică să-l sărute îmbălat, pe frunte.

Titel Iliescu, îl privi sever.

— Stai liniştit şi bea!

Alcoolicul ajunsese la masa lui Vardaru, închina comandorului de vas:

— *Sic navis venerunt...* Nu! Pardon! *Barbari nostros navibus egredi prohibebant...*

Râsul bătrânului pirat, acoperi explozia tobei de jazzband.

Acum toate se învârt. Se scufundă într'o ceaţă. Dacă mai stă

încă o clipă, are să cadă jos. Cu o ultimă încordare a voinței, Radu Comșa se roagă:

— Titel, mă înăbuș... Să ieșim... d'a... d'aici..,

Titel Iliescu privește fix numărul de la garderobă, pe care l-a pus pe masă: 17. 1+7=8, soț, soț înseamnă că se schimbă ghina.

La ușă îi petrece alcoolicul sughițând:

— Hâc!... Pardon! *Magis mirari se aiebat quod non iam in Asia essent...*

Afară șofeurii deschid portierele mașinilor, licitându-se:

— Aci! Liber, conașule!... Liber...

— Mergi cu mine! hotărî cu autoritate Titel Iliescu. Mișcarea îți face bine.

Și sever, cu mustrare și compătimire:

— Nu știi să bei!...

Radu Comșa își dă toate silințele să calce drept. Strada șalupează. E acum o stradă dintr'un tablou dinamist: etajele cresc, scad, fațadele se apropie, felinarele au urcat la al treilea rând, coboară și s'au topit. Strada înaintează cu el.

— Nu pot. Lasă-mă! se rugă, așezându-se pe o treaptă, cu pălăria în mână.

Titel Iliescu îl privește cu milă și cu dispreț.

— Bine! Am spus că nu știi să bei. Te duc la o trăsură.

Il trage de umărul hainei să-l ridice. A găsit ceva mai bun decât o trăsură. O femee.

— Ia-l la tine... sau la el... Cum vrei.

Femeia îl ia în posesiune cu autoritate. Titel Iliescu întoarce spatele și se depărtează spre capătul străzii încet, ca un om care n'are ce face cu restul nopții.

S'a mai întors să-i privească din urmă. Apoi dispare la colț, cu țigarea stinsă, lipită de buze, bătând cu bastonul în marginea de granit a trotuarului. Femeia luptă să-l târâie pe Radu Comșa. E beată și dânsa, dar mai puțin. Și ea, e deprinsă. Are sprincenele îmbinate, sâni enormi, disproporționați cu restul trupului slab. Strânge bărbatul aproape, încălzindu-i mâna subsuoară, unde haina e umedă de sudoare. Radu Comșa s'a desmeticit puțin. Se uită din când în când la obrazul femeii, îi pare cunoscută de undeva, sub pudra groasă, cu buzele roșii, vărsite fără măsură, peste marginea lor firească. Se bălăbănesc amândoi în norii măturătorilor. El vrea să meargă într'o parte, dânsa îl târâie în alta. Vorbește răgușit, îl face bețiv. Inaintea sergenților trec cât pot mai țapeni, să nu pară amețiți. Pe urmă, când s'au depărtat, femeia începe iar. Au ajuns

pe uliți necunoscute, cu casele joase. Se apropie sfârșitul nopții. E în aer pregătirea unei triumfale dimineți de primăvară. Cu piuit de păsări și o geană stânjenie de cer, peste case.

Radu Comșa declamă, cu mâna lărgită spre cer:

„... et de divines matinées
De cristal, de soie et d'argent."

— Ssst! taci că se trezesc vecinii! îi astupă gura, femeia cu sânii enormi. Am ajuns, așteaptă...

Radu Comșa se reazămă de perete, cât femeia caută cheia în pungă, deschide. Pășește după ea, împleticindu-se într'o tindă întunecoasă. A isbit cu piciorul o găleată de tablă. Femeia îl târâie de mână, înlăuntru. Il lovește din prag un miros dospit și închis, de parfum prost, de săpun, de apă zăcută.

— Nu te mișca. Așteaptă s'aprind!...

Lumina s'a risipit roză, în capsula de hârtie colorată care îmbracă globul. Femeia își aruncă pălăria. Dă foc mașinei de spirt.

— Haide! Desbracă-te!

Radu Comșa pășește prin cameră, împiedecându-se de scaune. Face recunoașterea locului, inspectând cadrele de pe pereți.

— Ai să-mi răstorni lucrurile! se supără încă odată, răgușit, femeia. Desbracă-te odată. Iți spun. Uff! toți bețivii sunteți la fel.

Femeia și-a aruncat bluza. E numai în fustă și în cămașa umflată peste sânii din caleafară mari. Vine să-i ajute să se desbrace. Vede acum mai bine semnul din obrazul clientului; strâmbă desgustată din buzele roșii ca o rană hidos deschisă. Intreabă stupid, arătând cicatricea:

— Ce e asta? Cum poți umbla cu asta?... Și îți mai vine încă să bei, cu porcăria asta în obraz!...

Radu Comșa se reazămă de perete și își cere, râzând idiot, iertare că poate umbla și bea cu porcăria aceia în obraz. A pus mâna pe o fotografie înfiptă în rama oglinzei: un bărbat cu șapcă de apaș și cu pantofi de tenis. Altă fotografie: un plutonier. Umblând, răstoarnă un borcan. Il așează prompt la loc, râzând și vorbind singur:

— Nu e nimic. Pardon!

Fotografiile îl interesează din cale afară. A mai descoperit una: o femee goală și un bărbat... Desgustător! Și încă una.

Radu Comșa cade pe scaun desmeticit deodată. De pe cartonul palid, privește Dan Șcheianu.

— Lasă aceasta! Nu-ți permit! îi smulge femeia fotografia din mână. Nu-i pentru mutra ta de bețiv.

A dus cartonul la piept, cu gestul familiar al femeilor când se apără. Radu Comșa luptă să i-o smulgă îndărăt. Mâna se întinde moale și cade... Nu. Nu-i mai trebuie.

— Te-ai supărat? întreabă femeia îngrijorată că acum omul poate să plece.

— Nu! face semn din cap, Radu Comșa.

Și se uită cu alți ochi, la stăpâna cartonului decolorat. Așa dar, într'o amintire Dan Șcheianu mai trăiește. Toți l-au uitat. Prietenii, revistele nu-i mai pomenesc numele; e șters definitiv din orice amintire, și iată cineva îl apără. Cineva? Vietatea aceasta poate fi *cineva*? Mai are ceva omenesc?

Radu Comșa se uită prostește la femeia care își scoate acum ciorapii, trăgându-i pe dos ca o piele jupuită. O recunoaște. Tovarășa lui Dan Șcheianu, pe cheiul mării, la Constanța: „Lenușca, dă-mi!" Intindea mâna după cutia cu praf alb și Lenușca se apăra...

Femeia e acum desbrăcată și de cămașe. Umblă goală prin cameră, așa cum e deprinsă să umble cu animalică impudoare în fața celuidintâi necunoscut. Singura îmbrăcăminte e perechea de pantofi cu tocuri înalte. Sânii îi spânzură monstruoși, cu două rotocoale mari în vârfuri, ca două cicatrici circulare de arsură. Stinge flacăra spirtului. Așează pernele.

— Haide odată! N'ai să mă ții toată noaptea...

Radu Comșa suflă în lampă. Pipăie până la pat, și când îi întâlnește trupul gol, se prăvale cu un muget de animal, încleștând în brațe, în carnea lâncedă și flască, toate femeile care în această primăvară amețitoare sunt ale altora.

Glasul răgușit sună în întuneric.

— Ești nebun? Ce înseamnă asta? Ufff, toți bețivii... Când are să sfârșească odată?

Pe urmă calmat, într'un târziu, căscând:

— Vezi că-mi murdărești cerșaful cu ghetele... Cum ai spus că te chiamă?

CAPITOLUL VII.

ÎNTOARCEREA UNDE AU FOST JURĂMINTELE.

§ 1.

Domnul Lică Cartojan atinse birjarul pe spate să oprească. Zărise la stația de tramvaiu pe Radu Comșa, așteptând la bordura trotuarului cu ochii într'un ziar. Își făcuse socoteala repede: acesta e omul care îi trebuia.

Sări din trăsură și când fu lângă Comșa, își anunță prezența cu un bobîrnac în ziar.

— Traditore, traditore! Ni-am lihămitit di atâta opozîțiie ș'acuma cetim să videm: cadi ori nu cadi infama reacțiuni?

Domnul Lică Cartojan era ca întotdeauna cu mutra de vulpe vicleană și ca întotdeauna nedespărțit de umbrela provincială, deși ploaia nu stropise de două săptămâni.

Prinse mijlocul lui Comșa, familiar, și intră — cum spunea — „direct în chestiune".

— Puiule, am să ti rog ciava... Macar că mi să pari că ti-ai cam dipartat di partid... Mi să întâmplă una niplăcută. Imi vini mâni un proces la Casațâie. Avocatu' cari-o pledat la Ieși în apel, îmi telegrafiază în ultimu' moment că nu poati vini. O dat o boală pisti iel. Tocma' mă ducem la unu' di-aici, cum mi-o dat iel adresa'n depeși. Dar știi că nu-mi placi să mă adresez la fel di fel di nicunoscuți. Imi faci mari sărviciu puiule: chestie di un șfert di cias. Ai să vezi când studiezi dosaru': un fliac! Am câștigat la tăti instanțâli. Eu în București nu pre cunosc lumi; numa' di-ai noștri din partid... Dară partidu-i una și afacirili sânt alta...

După o pauză, făcând cu ochiul, ca între oameni care știu despre ce e vorba:

— Bini înțâles când îi vorba de amara opozâțâie! La puteri

îi alceava; cari om nu s'a 'nfrupta cîti-oliacă dac'o luptat pentru partid?

Ii dădu drumul de mijloc, şi îl privi în ochi:

— Am înţăles că primeşti.

Radu Comşa nu spusese că primeşte, dar gândul îi surâdea. Advocătura lui mergea slab. O lăsase, o reluase; clienţii nimereau numai din întâmplare şi pentru treburi mărunte. Domnul Lică Cartojan se ivise la timp.

— Să vedem... Până nu studiez dosarul, ce-aşi putea spune?

— Atunci îi ca şî făcut, puiule! — se bucură domnul Cartojan. Motivili recursului îs pusâ la punct di avocatu' meu. Numai li disvolţi. Văd că aşteptai un tramvai. Dă-l naibii di tramvai şi hai să luăm masa împreună!... Iţi explic cum stă toată daravera, cât gustăm din nişti mititei cu gogoşari, cari-s singuru' lucru bun cari-mi placi la bucureştienii aiştia.

Radu Comşa luă masa la restaurant împreună cu domnul Lică Cartojan şi se lămuri. Rămase surprins numai dă domnul Cartojan se judeca pentru o întreprindere din judeţul Bacău. Il credea operând numai la Iaşi, unde îşi avea sediul electoral.

Domnul Lică Cartojan îl compătimi:

— Ţi-am spus eu puiule, că nu eşti di politică. In politică, drăguţâ, sâ-ţi faci afacirile cât mai diparti di alegători. Altfel ti scormoneşti ba unu' ba altu', te mai bagiucureşti-o gazetâ, mai intri în conflict cu oameni chiar di la tini din partid, că di undi mânânci tu vra să sâ 'nfrupti şâ altu'. Eu am, puiule, două câmpuri di operaţâie. La Ieşi fac politică şi oamenii mă ştiu ca atari; la Bacău, şi mai am încă o făbricuţă în tovărăşie cu un ovrei în Ardeal; acolo îs negustor. Eu la Ieşi fac sărvicii la alţii, la Bacău şi la făbricuţă me din Ardeal, cer sâ-mi facă alţâi sârvicii, macar di-ar fi aciia alţii, nişti bandiţi din infama reacţiuni.

Radu Comşa studie dosarul, pledă şi câştigă procesul. Nu-i păruse afacerea prea curată. Procesul îl câştiga domnul Lică Cartojan şi îl perdea o obştie de ţărani. Dar avocatul obştiei se prezentase numai de formă; dreptatea după lege trecuse încă din prima instanţă de partea domnului Cartojan. Sentinţa rămase definitivă.

— Brava, puiule! Ştiem că n'am dat greş! — clipi domnul Lică Cartojan din ochii de vulpe, cu deplină mulţumire. Cum agiung acasâ îţi expediez onoraru... Nu pre am parale la mine, că Bucureştiu ista m'o uscat. Da' cum agiung... fii fără grijî! Sau mai bine altâceava... Ai procesâ cumva aieste v'o două zili, ori poati ieşti mai liber?

Radu Comșa răspunse că n'are procese aceste vr'o două zile. Domnul Cartojan se veseli:

— Atunci am nimerit-o. Eu plec diuarâ. Nu mă duc la Ieși până săptămână viitoari. Mă opresc întâi la Bacău. Am și depeșat să mă aștepți otomobilu' fabricii la garâ. Am înțăles după cât mi-ai spus, că locurili undi tăiem noi, li cunoști di pi vremea războiului ș'am mai înțăles că ți-ar faci plăceri să li mai vezi. Ai o ocazâie cum nu să poati mai bunî. Ti duc șâ ti aduc până la garâ, la Bacău, cu otomobilu. Stai o zâ, faci plimbari cât îm văd ieu di daravelurili meli, ti'ntorci șâ cu bani... Zău, că-mi faci mia întâi, mari plăceri!... Să vezâ ce frumos am curațât noi pi undi o fost ticăloșâia ceia di războiu! Dacâ ti-ai hotârât, ni vedem la garâ. La revideri!

Radu Comșa nu eșise din București de cîteva luni, din iarnă. Și la câmp nu fusese de anul trecut, dela cel din urmă drum al lui în satul părintesc, Hârtoape. Își spunea că undeva există verdeață și câmp liber, iar el uitase. De multă vreme se hotărâse să se întoarcă și acolo odată, în locurile pe care le-a cunoscut numai subt bătaia tunurilor. Amânase, îl ținea legat aci viața ca pe o muscă prinsă în hârtie cu clei. Seara fu la gara de Nord. Luase un bilet de clasa a doua; domnul Lică Cartojan avea unul de clasa întâi.

— Ei, ci ni facim acu', puiule? — întrebă dezolat.

— Nu ne facem nimic. E foarte simplu. Dumneata mergi în vagonul dumitale, eu într'al meu. Ne dăm amândoi jos în gara Bacău. Tot odată ajungem.

— Ei, nu așă, frati! Să-l schimbăm... Plătim diferența până nu sâ închide casa... Ia dă-l oliacă la mini, că văd că-s tot mai discurcăreț ieu, macar că's provincial!

Radu Comșa care n'avea cherestea în ținutul Buzăului, nici o făbricuță în Ardeal, și trăia cu strânsă economie, schimbă biletul ca să țină companie domnului Cartojan. Până la Buzău află astfel prețul diferitelor calități de scânduri, la Galați și loco gară, ticăloșia căilor ferate care urcă la fiecare trimestru tariful dar nu pune la dispoziție vagoane decât cu „șpagă" la personalul din stații, află catastrofele schimbului, incapacitatea guvernului în politica economică, și alte multe chestiuni care îl dureau mult pe domnul Lică Cartojan. Pe urmă dincolo de Buzău, când se goli vagonul, Lică Cartojan întinse subt picioare un ziar și peste obraz desfăcu altul, adormind subit, cu o miraculoasă trecere dela agitarea cea mai cumplită la un somn vecin cu moartea. Radu Comșa eși pe culuoar; deschise fereastra să respire noaptea răcorită.

Luna ţinea fidelă tovărăşie trenului, în întunericul de dincolo de scânteele maşinei. Haltele cu lumini somnoroase rămâneau năluci în câmpuri mute. Radu Comşa îşi aminti dintr'o pâclă unde dormiseră înecate, cuvintele locotenentului Ghenea despre expresurile arogante, rostite odată în altfel de tren şi în altfel de noapte. Are să-i vadă mâne movila de pământ unde tot neastâmpărul acela care părea etern, a muţit. Gândi la taina lui grea, de moarte, neisprăvită atunci pe brancardă, luând-o cu el în lumea de unde n'avea s'o mai ştie nimeni, niciodată. Se alese din pâclă şi chipul lui Mihai Vardaru, dar nu chipul lui tânăr şi voios, ci numai hâda arătare cu obrazul înălţat din balta cu aţe verzi, cu lipitoarea cuibărită în orbită. Pe urmă Radu Comşa se gândi la el, iar vântul rece al nopţii fu amar.

In gara Bacău îi aştepta fratele Domnului Cartojan, administrator general al întreprinderii. Exemplar aidoma cu domnul Lică Cartojan, cum seamănă un pui de vulpe cu o vulpe mai bătrână.

Când află că procesul s'a isprăvit şi că a fost câştigat, îşi manifestă bucuria, scoţând pălăria de doc, trântind-o în palmă şi aşezând-o apoi pe cap, cu funta la frunte.

— Bini c'am văzut-o şâ pi asta! Di-acuma ni punim pi lucru sărios.

Se plimbă în hainele de sport, cu jambiere galbene şi cu pardesiu de pânză, măsurând peronul şi frecându-şi mânile exact cum şi-le freca domnul Lică Cartojan.

— Di-acuma bădie Lică, ai să vezi cum ţâ-i frec eu pi mârlani! Au sâ să'nveţe dumnialor sâ mă cunoască şâ sâ mă pominiască...

Radu Comşa intră în restaurant să-şi încălzească stomahul cu un ceaiu ferbinte. Ii părea bine că a venit, dar începea să regrete că se întoarce *acolo*, în tovărăşia acestor oameni, cu gândul numai la afacerile lor, la cine ştie ce fel de afaceri!

Domnul Lică Cartojan îşi repară puterile cu o gustare mai solidă: sardele, brânză, pastramă şi câteva ţuici. Plăti galantom şi consumaţia lui Radu Comşa, cu toată împotrivirea. Afară îi aştepta un Ford, hârbuit şi ruginit ca un ibric.

— Poati vrei sâ stai lângă şofer, puiule? — întrebă ospitalier domnul Cartojan. Imi convini şi mia. Pe drum numai bini mă puni Ticu în curent cum mai stau lucrurili pi-aici... Eu aşa lucrez, puiule! Un frati aici, unu' la făbricuţa din Ardeal. Au şi dânşii de lucru şâ câştigă oliacă di parali, iară ieu n'am tiamâ câ furâ şi părăduieşti unu' străin.

Maşina ţâşni într'un huruit de fier vechiu cu o sprinteneală şi un avânt neaşteptate dela înfăţişarea preistorică. Şofeurul slobozi

cu o bucurie de sălbatec, samovarul fosăind, sbârnâind, strănutând şi jucând în arcuri, pe drumuri colboase, pe creste de dealuri şi peste podeţe. Radu Comşa îşi făcea degetele picioarelor cârcel în ghete, de câteori maşina aruncată la cotituri, pârâia pe roţile de dindărăt, părea că se răstoarnă peste cap sau că se va desface brusc din toate încheeturile, să umple drumul de şuruburi şi hârburi. Dar maşina nu se desfăcu şi nu se rostogoli peste cap.

In două ceasuri erau la Oneşti. De aci Radu Comşa recunoscu locurile. Ii păreau deşarte şi mai largi, fără forfota în care le văzuse întâiu.

De după culmi ar fi aşteptat poate să se înalţe o pasere de metal, încercuită de noruleţi albi ca cei din jurul serafimilor pe icoane; să bubue salvele unei baterii care-a fost uitată acolo şi s'a deşteptat.

Drumul era umblat numai de cară cu boi, ferindu-se în mers domol spre şanţuri, cu oameni mergând pe lângă încărcături, iar după culmi se ridica şi se lăsa numai un nor alb, de vară.

— Eu am să rămân oliacă la fabrică, puiule! — îl bătu domnul Lică Cartojan pe umăr, de la spate. Dacă vrei, ti dai oleacă gios, să ti dismorţăşti şi să vezi locurili. Sântem chiar pi-o linie undi-o fost tranşeili. Pi urmă ti duci maşâna la sat, vezâ şi acolo ci ai di văzut şâ viń ieu să ti aduc înapoi... Tot am oliacă di răfuială cu dumnialor, dela Obştie. Am să li aduc veşti buni!...

Fordul îşi sdruncină fiarele pe ponoarele unui drum de cară. Radu Comşa se răsuci să vadă: pe acolo, mai departe, era poteca pe unde urcau. Se auziră ferestraele ţipând în tăcerea pădurii. Maşina încetini pe lângă un convoiu cu scânduri. Domnul Lică Cartojan strigă ceva la oameni, făcând cu degetul ameninţător. Cărăuşii rămaseră cu pălăriile în mână.

Pe urmă şofeurul slobozi iar, hurducându-i peste hopuri. Inconjurară o împrejmuire de leaţuri; roţile călcară pe pământ moale cu rumegătură de lemn şi aşchii; săltară pe linia îngustă şi ruginită; intrară pe poarta fabricei şi se opriră poticnindu-se, în faţa unei case albe, cu o inscripţie pe placă de lemn:

In hangarele de scânduri, ferăstraiele spintecau văzduhul cu vaiete întrerupte. Tăceau o clipă, începea altul, se întreceau într'un fel de chiote de triumf.

ACADEMIA R.P.R.
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ
BIBLIOTECA
Nr. 5124
II

Domnul Lică Cartojan; își frecă mâinile și vorbi tare, fiindcă nu se auzea de vuet.

— Aiasta-i muzica ci-mi placi!... Puiule, dacâ vrei sâ ti speli și sâ ti scuturi oliacă di colb, ti duci Ticu în odaia lui, îți pregătești Lența tăti celi. Pi urmâ ti plimbi undi-ți spuni inima. Eu am de lucru o țârâ în cancilarie.

Radu Comșa își răcori ochii. Inima nu-l îndemnă să intre în fabrica unde ferăstraele despicau brazii cu miros iute și ud. Se depărtă pe după împrejmuirea de scânduri, în pădure.

Dela o potecă înainte, începu să-i fie cunoscut drumul. Pe urmă iar nu-l mai cunoscu.

Aci fusese pădure; e acum pământ pleș, cu smeuriș. Se împiedică într'un capăt de sârmă ghimpată, ca o capcană răsucită în vârful unui par putred. Par'că mai la dreapta... Acolo a fost bordeiul lor: e o groapă scufundată în care au crescut bălării. Se ascunse un animal într'o gaură. Pe urmă șanțul surpat: abia o adâncitură cu buzele rotunzite de ploi. O bâltoacă. Tresări. Sunase „știoc" ceva, ca un glonț în pământ. A fost numai o broască țâșnind în apă coclită. Dar un cartuș a găsit jos, de alamă verde-neagră. Tot pământul e presărat de sfărmături de metal; însă nu se mai văd sfărmăturile, le-a acoperit mușchiul și iarba.

Au murit aici oameni și se așteptau să se omoare?

Tăcerea e ireală. Cerul înalt. Numai în vale gem ferăstraele.

Aici a fost locul cel mai apropiat între tranșee. De aici privea la șanțurile nemțești cu lăcomie și cu svâcniri scurte în inimă. Din movila de pământ atârna sdreanța unui sac negru și putred. Le părea atât de misterioasă tranșeia aceasta din față!... Acum poate vedea însfârșit ce e acolo.

A mers. Un șanț dărâmat ca și celălalt, cu vrejuri și spini. N'ar fi crezut niciodată că erau atât de aproape. O piatră svârlită mai tare ar fi ajuns dela unul la altul.

Și încă o sârmă peste care a călcat, în alt par putred: numai că e o sârmă de ale „lor". Un bordeiu de ofițeri. A fost mai temeinic construit: a rămas gura întreagă.

In vizuinile acestea se pândeau unii pe alții? Pe fâșia aceasta îngustă de pământ credeau ei că se deslănțuie un cataclism cosmic? N'a fost nimic. Abia câteva scurmături în țărnă, pe care le-a cicatrizat vremea, le-a netezit ploile și le-au îmbrăcat buruenile.

Numai morții nu mai au nici o întoarcere.

Iar dacă s'ar întoarce nu le-ar suna oare straniu țipătul ferăstraielor retezând în lemn, în vale?

Radu Comșa se întoarse unde altădată a mai stat. La butucul de lângă bordeiul lui, când cetea scrisorile.

In capătul acela, întotdeauna își găsea de lucru Stelian Minea, cetind ziarul, când el desfăcea plicul Luminiței.

Prin ce minune trunchiul a rămas? E acum putred. Miroase a mucigai; au crescut ciuperci din miezul umed. Când atinse una, se sfărmă fragilă și au fugit gângănii. Cum au încăput oare în scorbura aceasta și au putut trăi? Aveau două paturi: acolo Ghenea a vrut odată să-i spună ceva și a tăcut. Poate era aproape să-și spovedească taina pe care a dus-o cu el. Erau aproape și aproape de moarte, dar nu se simțeau însă destul de aproape să-și spună într'adevăr ceiace înlăuntru îi rodea.

Nici o țipenie. In tainica tăcere a sihliei, suspină muribund numai un ecou refugiat acolo din cine știe ce adâncuri. Rășina topită de căldură birue mirosul răcoros al tufelor de mintă. Bâzâie țânțari în fâșiile de raze.

Pe aici cobora la „Casa Neamțului". A regăsit drumul. Dar și zidul cel din urmă a căzut. Cărămizile și treptele au fost cărate undeva să slujească de vre-un adăpost nou. Ciudat: mai durează totuși flori sălbătăcite printre ierburi și recunoaște fire de legume. Pete rotunde și goale în pământ, arată pecingini în care n'a mai putut prinde viață nici o iarbă. Urmele focurilor vechi. De aici a plecat Mihai în cea din urmă zi. Și dincoace, într'o noapte, au hotărât aproape ca un jurământ, când se vor întoarce în cealaltă viață, să cheme la dânșii oamenii care-și răcoreau necazurile în jurul tăciunilor. Soldatul Bocăneț, arătarea lui Mucenicu; alții despre care nu-și mai amintește nici cum se numeau... Nu i-ar mai cunoaște și nu i-ar mai cunoaște.

Bate lin o talangă de turmă; printre brazii de sus se ițesc pete albe pe celălalt munte. De acolo își purta săbiile de lumină proiectorul.

Când se întoarce, pe măsură ce se apropie, răcnetul ferăstraielor crește. In metalicul sfâșiat al pânzelor dințate de oțel, chiotul de biruință, amenință toată pădurea. Ele singure au pus stăpânire aici. Pădurea are să fie pe încetul înghițită de baraca de jos.

Se aud acuma și lovituri de secure, glasuri omenești, trosnetul copacilor prăbușiți. Pe urmă strigătul laolaltă al oamenilor, când răsucesc un trunchiu greu cu țapinele. Ecoul se întoarce ostenit după ce-a colindat toate văgăunile.

— Ei, puiule, cred că ți-o plăcut! — îl întâmpină frecându-și mânile domnul Lică Cartojan. Păcat că pădurea-i cam stricată di ticăloșia ceia di război!... Altfeliu ar fi fost o afaciri șâ mai fainâ.

Domnul Lică Cartojan, păşeşte peste butucii răsturnaţi, urmat de fratele mai mic, după cum puiul învaţă să iasă la vânat după vulpea bătrână.

— Eu am avut o idei bună, Puiule! Am adus lucrători din Basarabia şi din Maramureş. Ieşti aşa sâgur. Pi-acolo-i lipsâ şâ foamiti, îs bucuroşi câ li dă cineva di lucru sâ câştigi o bucatâ di pâni. Am făcut şo cantinâ. Banu iesî de la mini şi sâ'ntoarci tot la mini.

Domnul Lică Cartojan mai împărţi câteva ordine, mai ceru câteva lămuriri. E vorba să se înceapă un parchet nou. Dintr'acela are să curgă mană.

— Aiştea-s nişte brazi drepţi ca lumânarea. Lemn fain! Cât zâci Ticule, sâ ni iasă dintr'o bucată?

Amândoi fraţii fac socotelile. Brazii aşteaptă resignaţi, cu vârfurile neclintite în cer.

— Acuma, drăguţi sâ ni întoarcem la fabrică. Eu n'am isprăvit cu condicili meli. Dacâ ţi-i voia să pleci îndată, dau ordin şofeurului. Eu îs di păreri să iei întâi masa cu noi. O pus Lenţa, cumnatâ-mea nişte pui la fript, oliacă di brânză cu smântână, mai un vinişor... Nu vrei? Eu nu ti sâlesc! Găseşti ceva de'mbucat şi la crâşmâ, în sat...

Porunci şofeurului să tragă Fordul.

— Numai ti rog drăguţâ, sâ mi-l trimeţi îndată înapoi. Cum sfârşesc aici viu şâ ieu sâ mă răfuiesc cu dumnealor. Şâ pi disară, ieşti la noi. Pregăteşti Lenţa nişte curechi cu raţă... Dormi într'un pat mai acătări, pi urmâ mâni dimineaţâ ieşti la gară.

Samovarul ţâşni iar peste hopuri şi şanţuri, coborîndu-l pe drum ocolit pe Radu Comşa, în sat.

Când ajunse, nu ştiu unde să oprească. Abia acum îşi dădu seamă că din satul cel adevărat, nu cunoştea pe nimeni afară de mătuşa Ilinca şi — de ce-a scuturat aşa din cap? — şi pe fata mătuşei Ilinca.

Cei care însemnau într'adevăr satul, erau înghiţiţi atunci de numărul armatei: casele deveniseră cartierul cutărui ori cutărui ofiţer. Mai ştia că o parte din sat căzuse subt bătaia tunului, după ce-a fost rănit, când trupele s'au retras şi numai după câteva zile de luptă, frontul a fost împins la loc.

Străbătu pe jos drumul dela un capăt la altul. Multe gospodării nouă, altele lărgite; nici un semn nu mai rămăsese că au spart pe aici obuzele. Viaţa se refăcuse îndată. Copiii băuleau pe uliţi. Il lătrară câni şi se potoliră. Aici a fost cartierul şi popota; şcoala e văruită proaspăt, poartă o inscripţie nouă. Cartierul căpitanului Pleşea. Şi dincoace casa mătuşei Ilinca.

Radu Comşa avu o şovăire înainte de a deschide poarta. Fântâna

înalță cumpănă nouă, acoperiș nou de șindrilă îmbracă și casa; dar florile de nalbă ca și atunci se ridică până în streșină. Un copil tăbârcește pe lângă poartă, o fetiță cu ochii verzi. Acolo e fereastra dela odaia „lui", unde pe masă veghea muza Elegiei și a lui Omir, Erato, atingând cu degetul coarda nevăzută a lirei...

Il întâmpină un bărbat spătos, în cămeșoi neîncins, care clădea un stog. Rezemă țăpoiul de fân.

— Aș vrea să vorbesc cu mătușa Ilinca... rosti Comșa uitându-se la fetița cu ochii verzi, ca să nu întâlnească ochii bărbatului.

— Hăhă! Să fii dumneata sănătos, de când îi moartă baba Ilinca...

Radu Comșa rămase cu mânile spânzurând dealungul trupului.

Omul se dădu mai aproape, scuturându-și fânul din păr.

— Poți să-mi spui mie, domnule, dac-ai avut ceva cu răposata...

— Nu... N'am nimic de spus... Credeam... O știam de pe vremea războiului. Am trecut pe aici... zic, să mă abat, să văd ce mai face...

— Atunci îi fi cunoscând și pe Catrina?... S'o chem pe dânsa... Catrinăă-i!

O femee cu pruncul la sân se uită pe fereastra deschisă; pe fereastra de atunci. Încruntă privirea la străinul care vorbea cu bărbatu-său, dar nu-l cunoscu. Un târgoveț cu un semn urât la gură.

— Catrină! — chemă încă odată omul. Ce dracu' moșmolești acolo, femee?...

— Indată Culai! — sună dinlăuntru glasul, același.

— Rămâi sănătos, bade! — se întoarse deodată străinul. Eu numai pe răposata voiam să-o văd...

Omul închise poarta după el, și fiindcă era gospodăros, gândi că trebue să-i bată leaturile care s'au uscat și joacă.

— Intreba de mă-ta, ierte-o Dumnezeu acolo unde se află! — lămuri femeii care eșise cu pruncul în brațe, netezându-și părul subt broboadă. Zice c'a cunoscut-o pe timpul războiului... Era chiar belit la obraz; aceala-i sămn de schijă...

— Și ce-o plecat, parcă-l alunga cineva? — se miră femeia, desfăcând din nou sânul și potrivindu-l în gura copilului.

— Cine să-l știe?... A fi având v'o negustorie pe-aici și-i grăbit omul.

— Avea un semn urât, săracu'! — închee fără nici o bănuială, cea care se numise odată Catrinel.

Apoi omul apucă țăpoiul și se întoarse la stog; femeia intră în casă.

Radu Comşa mersese repede; numai când fu departe, domoli pasul. Razele cădeau vertical, se încingea arşiţa. Trecură scârţiind trei cară cu fân, în colb.

Când văzu firma „La infanteristul vesel", înţelese că aceia e cârciuma despre care pomenise domnul Lică Cartojan. Pe zugrăveala tablei, infanteristul vesel şi expresionist, cinstea la o masă cu faţa prăvălată să i se vadă toate cele patru laturi, un pahar de vin din care zugravul înfăţişase în acelaşi timp fundul, gura şi o secţie transversală.

Înăuntru era răcoare, podelele fuseseră stropite cu apă. Portretul Regelui şi al Reginei, priveau în tejgheaua unde bonzăiau muşte pe o farfurie cu slănină uscată. Domnul Gheorghiu îl servi, întinzând pe masă un şervet curat, din casă. Dar Radu Comşa abia atinse mâncarea: i se oprea în gâtlej. Desfăcu ziarul rămas de dimineaţă în buzunar, după ce terminâ cafeaua cu miros de orz prăjit.

— N'ai tăiat nici astăzi, Gheorghiule?

— Nu părinte!... Mâni dimineaţă am să taiu. Am eu grijă de Sfinţia-voastră.

Părintele înaintă din prag, uitându-se cercetător la străin.

— Şi de cafea, m'ai uitat, Gheorghiule? Poate avem drept să bem şi o cafea, dacă dă Dumnezeu şi ne vine veste bună de la Bucureşti.

— Nu v'am uitat, părinte! Tot mâne. S'o dus nevasta la târg.

Părintele iar privi lung la străinul care cetea un ziar. Işi luă inima în dinţi.

— Ce mai scrie la gazetă, domnule, dacă nu te supără îndrăzneala mea?

Radu Comşa împături ziarul, îl puse pe masă, la margine.

— Eu l-am cetit, părinte. Dacă vă face plăcere...

Părintele se apropie.

— Imi dai voie: preotul Atanasie Livezeanu. Intrebam ca un sălbatec, aşa cum suntem noi de pe la ţară, flămânzi să aflăm câte-o ştire mai nouă... Ne vine poşta la două zile odată şi când prindem câte-o gazetă o cetim de-a fira'n păr...

Părintele Atanasie trecu degetele prin caerul coliliu al bărbii.

— Sunteţi pe-aici cu vre-o afacere?

— Nu părinte... Am făcut războiul prin locurile aceste, şi am venit să văd cum arată acum.

Părintele Atanasie privi la semnele lui Comşa din obraz şi luă loc pe banca de lângă părete, răzemându-şi o mână în cârja lustruită.

— Am înţeles eu dintr'odată că acela-i semn de război, dom-

nule! Va să zică aţi venit să vedeţi satul nostru? Dacă aţi făcut războiul prin pădurile noastre, atunci înţeleg. Poate aveţi chiar camarazi şi prietini îngropaţi pe aici? Multă tinereţe şi-a lăsat oasele în pământul nostru...

Radu Comşa recunoscu fără poftă de vorbă, că a venit să vadă şi morminte de prietini.

Părintele Atanasie privi departe, cu ochii care vedeau în ceaţă.

— Acuma domnule, vin rar oameni care să-şi mai aducă aminte. Inainte, îşi mai căuta unul un frate; văduva locul unde a fost îngropat bărbatul. Pe urmă s'au liniştit cu toţii. Pe om îl prinde viaţa îndată... Chiar mă gândeam, domnule, că omul nu numai că uită morţii lui, dar poate n'ar fi bucuros să ştie că s'ar putea întâmpla minune să se întoarcă vre-unul. Gândeşte-te dumnneata, ce-ar fi să se scoale odată atâta amar de morţi din războiu, într'o înviere numai a lor, şi să se întoarcă pela case? Crezi dumneata că ar găsi o mulţumire pentru dânşii, iar pentru cei vii, ar fi o mare bucurie să se pomenească cu aşa oaspeţi? Unii şi-au împărţit moştenirea; alţii au călcat cuvântul lăsat cu limbă de moarte, văduvele s'au măritat; copiii şi-au rânduit treburile după capul lor... Sculatul din morţi ar fi un nepoftit care să strice viaţa celor vii şi toţi n'ar şti cum să se scape de dânsul. Mă uit numai la ce văd, aici în sat la noi... Şi mă gândesc amar pe urmă, că tot aşa se petrece în toată ţara, şi pe urmă la toate neamurile care s'au avut în duşmănie... Iţi vine să crezi câteodată că dac'ar învia aceia de le scrie pe cruce „eroi"; de teama socotelilor, ar cere cei vii să scoată armatele şi să-i mai omoare odată. Şi-ar striga mai grozav pentru aceasta, cei care au jălit atunci mai din toată inima să nu mai vadă cei ridicaţi din morţi ce-a rămas cu vremea din jalea lor...

Părintele Atanasie îşi aşează ochelarii şi se uită peste titlurile mari ale gazetei. O împăturí la loc.

— Aşa dar domnule, zici că mi-o leşi mie? Iţi mulţumesc tare mult. Să crezi dumneata, îl duc acasă şi-l citesc dintr'un capăt în altul, literă de evanghelie. Şi pe urmă după ce-am sfârşit, îmi pare rău că l-am cetit. Iţi spun drept domnule, că eu nu pot să pricep unde merge omenirea noastră!... Toţi spuneau că după ce s'o face pace, are să fie odihnă pentru toţi şi tihnă să se bucure de bunurile pământeşti şi să caute şi de cele ale sufletului. Când deschizi gazeta, vezi numai că iar se adună fel de fel de conferinţe şi fac planuri şi se tocmesc, iară nici o nădejde de înţelegere nu se arată. Se pun alte biruri şi lumea se teme de alte urgii, poate să fie iar măcel; iară despre răscoale, ceteşti că sunt acuma până prin China şi până la

marginea pământului. Noroadele nu-şi mai găsesc astâmpăr şi oamenii îmi par că mai rău s'o înrăit. Ziceam că după întâmplările cumplite prin care a trecut, omul are să se întoarcă să-şi caute alinare în el. De unde această minune?... Mai lacom s'arată încă de cele pământeşti şi parcă-i grăbit să nu cumva să mai trăiască şi alţii.

Părintele Atanasie se uită mâhnit la un şirag de covrigi întinşi pe un băţ deasupra tejghelei, parcă deacolo avea să vină dezlegarea.

— Chiar la noi în sat, avem astăzi oleacă de frământare, într'un necaz cu cei care nu se mai satură... Este aici un domn, unu' Lică Cartojan...

Radu Comşa ridică ochii.

— Iară cu acest domnu' Lică Cartojan, ne judecăm noi de doi ani. Au înjghebat oamenii o obştie aici, să taie dânşii pădurea. Ziceau că li se cuvine atâta, după ce le-au fost gospodăriile sfărmate şi pământurile doi ani călcate de armată... Pe urmă, oamenii au văzut că s'au cam pripit şi n'au putut strânge banii la vreme. Atunci a răsărit nu ştiu de unde domnu' Lică Cartojan să pună el banii câţi lipseau, în dreaptă tovărăşie. Face contractu' cu obştea, începe lucrul, când au răsuflat oamenii să închege oleacă de bani, domnu Cartojan al nostru tot amâna: „Lăsaţi oameni buni, că nu-i grabă şi nu vă pune nimeni cuţitu' în gât!" Oamenii se minunau ce noroc a dat peste dânşii să aibă deaface cu un suflet să-l pui la rană, ca al domnului Cartojan. Işi prind cu banii alte nevoi: unu' să-şi dreagă casa, altul să-şi roadă pământul care a fost bătătorit de cai, mai cumpără o vită... Până când într'o bună dimineaţă se trezeşte obştia cu citaţie, dată în judecată de domnu' Cartojan cel bun să-l pui la rană, subt cuvânt că nu şi-a respectat la vreme contractul şi cere stricarea actului să rămână singur stăpân pe pădure.

Radu Comşa nu mai privea acum în ochii preotului, albaştri şi cu lumina slăbită. Se uita ţintă în farfuria murdară, unde bâzâiau două muşte. Iar în sosul sleit şi dezgustător, se vedea hrănindu-se din dezgustătoare rămăşiţe. Ştia amănunţit din dosar, povestea părintelui Atanasie. Şi îşi spunea că la aceasta, a fost oricât, măcar la ultimul act care-a pecetluit despoierea, complice. Când pledase, obştia aceasta nu fiinţa pentru el decât o abstracţie, un adversar invizibil, într'un proces după toate formele legii terminat şi câştigat. Acum îi apărea realitatea altfel, în carne şi oase; oameni cu necazurile lor şi oameni care au fost jăfuiţi de un drept.

Părintele Atanasie îşi strânse gazeta.

— De asta îţi spuneam eu dumitale că suntem într'oleacă de frământare. Aşteptăm să ne vie din ceas în ceas telegramă ori omul

nostru dela Bucureşti. Eri s'a judecat procesul la Casaţie, poate s'o milostivit Dumnezeu să treacă dreptatea de partea noastră. Altfel ne lasă sărmani pe toţi, domnul acesta, Cartojan! Telegrama văd că nu vine... Cu poşta noastră dela ţară, n'ai parte să afli nici dacă s'o îndurat Dumnezeu să-ţi mai lese zile bune ori ţi-a luat răsuflarea...

Radu Comşa împinse de dinainte farfuria dezgustătoare. Muştele sburară în cercuri scurte şi se întoarseră la rămăşiţele sleite.

Părintele Atanasie îi strânse mâna, ca un om care s'a uşurat povestind un necaz celui dintâiu întâlnit şi îi e recunoscător că a avut răbdarea să-l asculte.

— Şi îţi mulţumesc, domnule! — arătă ziarul.

Radu Comşa roşi de-i rămaseră numai cicatricele albe: nu ştia încă părintele Atanasie ce fel de mulţumire i se cuvenea!

Din prag, preotul se întoarse către domnul Gheorghiu:

— Nu mă uiţi fiule, mâne... Poate dă Dumnezeu şi avem disară bucurie... De două zile nici n'am atins gura de mâncare.

Negustorul îşi aşeză covrigii, farfuria cu slănină uscată şi cuţitele de pe tejghea. Vorbi către străin:

— Bietu' părintele nostru, de când cu procesu' ista, pot zice că nu mai ştie ce e aceia somn şi mâncare... La el au venit oamenii să-i ceară sfat când au pornit obştia şi acuma se ştie cu răspundere pentru tot satul. Dară lui domnu' Cartojan nici nu-i pasă. El se are bine cu suprefectu', cu prefectu şi se are bine cu toţi câţi împart legea. Mi-am vârât şi eu economiile la obşte. Acum să vedem ce răspuns vine. Dac'am perdut, putem spune că ni s'a dus munculiţa noastră pe gârlă şi trebue s'o începem din capăt.

Domnu' Georghiu scoase un carnet cu scoarţe de muşama vărgată din saltarul tejghelei şi se scufundă în socoteli misterioase, cu un plumb violet pe care îl tot muia în gură.

In jurul lui Radu Comşa se adunau muştele ca în jurul unei putreziciuni. Cele două portrete regale priveau plictisite la socotelile din carnetul vărgat. Acuşi vor afla toţi — gândi Radu Comşa — şi îi fu ruşine că tot satul, şi părintele Atanasie, şi negustorul cu economiile lui, îl vor vedea plecând alături cu domnul Lică Cartojan în maşina lui, care trăncăneşte de trezeşte toţi câinii, şi vor şti poate că el l-a ajutat la judecata din urmă.

Plăti — schimbând o hârtie nouă, din cele dela domnul Lică Cartojan.

Iar drumul la cimitirul de sus, în soare şi subt ochii ţăranilor din ogrăzi, fu lung, cum nu l-a ştiut.

Trecu puntea pârâului unde era scăldătoarea lor. Albia se schim-

base; unde fusese zăgazul erau numai pietre uscate şi albe. Mlada era roasă de o turmă. Apa se risipise pe prunduri în aţe subţiate de secetă.

Poteca ducea numai până la cimitirul satului cu cireşi bătrâni şi tei, şi cu bisericuţa de scândură acoperită cu şindrilă neagră. Deacolo înainte, spre celălalt cimitir, cărarea se astupase: nu mai călca picior omenesc. Morţii erau cuprinşi de ierburi şi de uitare, în marginea fâneţei. Gardul de sârmă era spart, un viţel ridică botul şi îl privi cu ochi umezi, miraţi.

Din podeţul de scânduri se desfundaseră bârnele; o rezemătoare căzuse atârnând într'un singur cuiu. Crucile erau astupate de iarba înaltă şi groasă. Ploaia mâncase din ele. Vânturile le culcase. Pământul era pe alocuri scufundat, răscolit de muşuroaele cârtiţilor. Acelea şi-au săpat hrubele lor printre oase de morţi.

Radu Comşa căută numele. Nu se mai ceteau decât câteva. Soldaţi necunoscuţi erau acum aproape cu toţii. Găsi crucea căpitanului Ionescu: „Ce e aia moarte? Ce e aia veşnicie?" Crucea se prăvălise strâmbă. O apăsă cu pieptul în pământ, să-i mai dea viaţă de un an. Nu descoperi mormântul lui Ghenea; putea fi oricare dintre cele fără nume: „Dacă ne vom întoarce vre-odată de aici, Comşa, avem o mare datorie". Radu Comşa se văzu între morţi, avocatul domnului Lică Cartojan.

Şi mai căută încă dela cruce la cruce. „Vreau să rămân acolo, între soldaţi". Oasele lui Mihai Vardaru erau aici, între soldaţi. Crucea lui ca toate, iarba înaltă ca peste toate.

Radu Comşa gândi întâiu să smulgă spinii cu canafuri violete. Dar nu-i smulse. Mihai l-ar fi mustrat: „să-i rămână groapa în uitare, cum în uitare e a tuturor".

O pasere argintie, înşelată de nemişcarea lui, pogorâ pe un vârf de sâmzâiană, se legănă şi cu piuit, zbură în alt vârf de iarbă înspicată. Sburau albine cu pungile încărcate de polen în iarba coaptă. Fâneaţa cânta de zumzetul gâzelor. Soarele se înclina spre culmi. Nici o suflare; numai viţelul fumuriu păştea mai departe, cu botul în iarbă. Acum morţii erau încorporaţi câmpului, făceau parte din fâneaţa grasă. Nici o sbatere; tăcerea numai nemărginită şi cerul boltit. Dacă s'ar ridica toţi de aici să se întoarcă la cei la care li s'a oprit în spaima morţii gândul ultim, nimeni nu i-ar primi.

S'ar umplea lumea de prea mulţi strigoi.

Radu Comşa chemă din pământul cu flori şi cu scaeţi amintirea

lui Mihai. Şi întâia oară după mulţi ani nu-i mai veni amintirea hidoasă cu vermele vâscos în ochiu; ci Mihai acel de pe treapta de piatră, în poiana cu dungi lucii pe iarba lucioasă, ca semne trase cu unghia pe-o catifea verde. A ridicat atunci ochii de copil care-a plâns: „Am să-ţi spun altădată. Acum nu mai are nici o însemnătate".

Ce ştie acum numai pentru el? De acolo nimic nu mai străbate la nimeni — iar aici e numai pământ peste oase părăsite.

Stelian Minea împături biletele. Numără restul, cu minuțiozitate de provincial venit în capitală cu buget limitat, din care trebuie să stoarcă maximum de desfătări cu minimum de spese.

Margareta avea de ce să fie încântată. Programul ei se realiza întocmai: o seară la Operă, una la Național, una la Teatrul Mic. Numai de s'ar ține croitoreasa de cuvânt, să fie rochia gata în termen și pălăria, de n'ar trece peste o mie opt sute. Altfel, Stelian Minea știe că n'are să-i mai tihnească aceste trei zile. Căci grijile lui erau acum de această natură, de doi ani, de când se însurase. Adică mai exact, de când fusese însurat printr'un complot, vast, tenace și subtil, al coconetului de toate vârstele, din orășelul unde căpătase catedra definitivă.

La Bulevard, ceasul arăta trei. Îi mai rămâneau așa dar, patru ore de libertate. Margareta se dusese la o prietenă, iar Stelian Minea regreta din tot sufletul, că nevastă-sa nu are mai multe asemenea prietene aci. Tovărășia ei, pe stradă, devenea un supliciu. Mai întâi, era cu un lat de palmă mai înaltă ca dânsul, scandalos de voinică și de rumenă. De câte ori arunca ochii, fără voie, în geamul vitrinelor, se vedea pereche reflectată grotesc; el mărunt și firav, ea înaltă și sdravănă, ca o mamă cu odrasla convalescentă, ieșiți la plimbare. Pe urmă, îl jena felul ei de a vorbi tare și vulgar, staționarea îndelungă la vitrinele parfumeriilor, modistelor și pantofăriilor, aerul ei agasat, de câte ori se oprea și el la fereastra unei librării, luxul vestimentar de gust îndoelnic; tot ce-i ofensa discreția lui, cu care fusese învățat să se strecoare prin viață, atrăgând cât mai puțin luarea aminte a semenilor.

Intră la Alcalay. Alese câteva cărți, numai după îndelungă chibzuială, cu aceiași preocupare să nu depășească suma prevăzută în acest redus capitol bugetar. La ieșire, se isbi piept în piept, cu Onisfor Sachelarie.

— Onisfor!

— Steliane!

Se îmbrățișară și se depărtară cu un pas îndărăt, unul de altul, să se contemple, după atâția ani. Fură amândoi satisfăcuți de examen. Toată înfățișarea indica o prosperitate mediocră, stabilirea definitivă în marele anonimat. Onisfor Sachelarie purta guler tare, haină neagră și corectă; Stelian Minea își spuse că reprezintă acum tipul desăvârșit al ardeleanului rigid și solemn, cum îl zeflemisiau caricaturile și anecdotele timpului. Îl întrebă, dacă nu e cumva deputat sau director de bancă.

— O, nu! se apără Onisfor Sachelarie. Noi rămânem încă osândiți la opoziție îndelungă. Din pită unsă, mănâncă numai netrebnicii cari vi s'au vândut vouă, pentru blidul cu linte.

El, deocamdată are numai un birou avocațial într'un oraș din nordul Ardealului, unde se bucură de o clientelă serioasă și sigură. A venit în București, în interesul unui asemenea client și de trei zile colindă ministerele.

— Ci, tune-i mama dracului de Excelențe, că nu poți ajunge până la ele, par'că pe toți i-a făcut mă-sa grofi! Mă cuget, durere, că și ardelenii noștri, s'au ciocoit drăguții de ei, încă mai năstrușnic, de îndată ce ajung domni. Adăști trei audiențe, până se milostivește să-ți privească chipul și să-ți asculte năcazul, ca să te amâne la ziua mai de apoi.

Stelian Minea își șterse ochelarii bombați, ca să-l admire mai bine. Glumi, cu binevoitoare dorință de împăciuire:

— Va să zică, ne regăsim pe aceleași poziții, dragă Onisfoare? Regățeni și ardeleni! Nu mai încăpem unii de alții. Să ne scoatem ochii mai adânc, că nu degeaba suntem frați!

Celălalt, încruntă sprincenile stufoase și făcu un semn de lehamite: Mai bine să nu mai vorbim despre chestiunea aceasta.

Îi propuse altceva. Mergea, tocmai, la Madam Czvimbrovskich, Madam Cimbru, unde se află un nepot în gazdă. Madam Cimbru a murit. Nava cu pasagerii altei generații, o conduce acum Lisbet, care și-a găsit un bărbat însfârșit; un om de poliție, care se îmbată și o bate. Dacă Stelian Minea e curios să revadă veranda mesei lor de altădată și să-și cunoască succesorii la discuțiile lor aprinse de odinioară, Onisfor Sachelarie îl invită să-l întovărășească în trăsură, până acolo.

— Te avizez, că ai să petreci o jumătate de oră interesantă poate, dar neplăcută. Junii din generația nouă n'au nimic sacru. Respectiv, distrug tot și arată față de înaintași, necuviință și dispreț.

Stelian Minea primi. Nu-l sperîa până într'atât, furia iconoclastă a acestei generaţii încriminate. Il ispitea deopotrivă, perspectiva de a revedea veranda proectelor grandioase, cât şi dorinţa de a mai gusta, din fructul acum interzis, al controverselor acerbe. In urbea lui, toţi cunoscuţii erau toropiţi într'un neant de abrutizare. Jucau cărţi, nu discutau decât politică, se înfundau la chefuri imbecile, înveselindu-se foarte, la aceleaşi glume repetate cu o monotonie de viaţă animală. Toată existenţa lui era ternă şi leşiatică. Acasă îl aştepta o femee gureşă şi hărţăgoasă, plângându-se etern de obrăznicia slugilor şi de scumpete, zeflemisindu-şi cu neîndurata superioritate a mediocrităţii practice, bărbatul încă palid şi timid — un om de nimic, un filosof. „Filosof" — era şi epitetul de derâdere, cu care îl întâmpinau colegii în cancelaria liceului, precum şi circumstanţa atenuantă, pe care concetăţenii crunt înarmaţi pentru viaţa lor de larve, o acordau acestei fiinţi şubrede, cu capul mare susţinut pe un gât ca un vrej, trăind în lună şi preocupat de abracadabrante idei generale, ce nu ţin de foame. „Lăsaţi-l pe bietul Minea, că el un d'ăla... însfârşit, nu mă 'nţelegi... un *filosof!*" Diagnoza era în acelaşi timp, protectoare şi compătimitoare, cum se cuvenea unui exemplar de umanitate dezarmat şi cu responsabilitatea redusă. O discuţie, în veranda lui Madam Cimbru, îl tenta, de aceia cu o temerară incursiune în trecut, o chemare a păcatului vechiu, întoarcerea măcar pentru o clipă, într'o lume care-a fost cândva şi a lui, iar acum e scufundată pentru totdeauna, într'un paradis irevocabil pierdut.

Trăsura îi purtă pe străzi întortochiate, cu acoperişuri din ce în ce mai joase şi cu grădini din ce în ce mai largi. Amândoi se răsuceau să descopere vechile staţii de tramvaiu, haltele de încrucişare, casa unde stătea un fost coleg. Din nou, centrul capitalei se îndepărta cu larma asurzită şi totul relua o înfăţişare calmă şi somnolentă de oraş provincial. Ici-colo, se înălţaseră clădiri uriaşe, cu câte cinci şi şase etaje. O asemenea construcţie, cu zidurile roşii neisprăvite şi cu punţile schelelor prăfuite de var, li se păru o prezenţă deplasată şi insolentă peste drum de casa lui Madam Czvimbrovsckich. „Asta strică tot farmecul străzii, gândi Stelian Minea, miroase a parvenitism." Şi intră în verandă cu oarecare emoţie. Cu toată miopia, recunoscu îndată, în perete, tabloul: „Liniştea domneşte la Varşovia" şi cele trei portrete ale domnului Anton Czvimbrovsckich; visător şi bălan cum era înainte de logodnă, apoi în frac alături de Madam Cimbru, în toaletă de nuntă cu buchetul de flori în mână şi însfârşit, ciocnind sticla de rom, cu cei doi prieteni necunoscuţi, la bâlciul din Nămăeşti. Nepotul lui Onisfor Sachelarie, bătu călcâiele,

se îndoi de mijloc și salutând ceremonios, după moda teutonă încă în vigoare în Ardeal, se prezintă lui Stelian Minea:

— Liviu Moldovan.

Apoi, prezintă ceilalți patru camarazi: Vasia Sacară, cu păr decolorat și ochi albaștri, în bluză rusească, neagră, încheiată cu nasturi de sidef la gât; Matei Sărățeanu, în costumul unei echipe celebre de footbal, cu genunchii goi și tricoul vărgat, alb și portocaliu, proaspăt întors de la o întâlnire-antrenament; Leontin Constantinescu pierdut într'o imensă pereche de pantaloni charleston și Nadia Ciobanu, persoană asexuată și plină de siguranță în mișcări, întinzând mâna fără să scoată țigarea din gură. Stelian Minea, păstră pentru el remarca involuntară, că pe „vremea lui", nici o studentă nu se încumeta atât de liber, să participe singură la o adunare între colegi. Toți tăcură, stingheriți de acești intruși. Nadia Ciobanu, aprinse o țigară de la cealaltă sfârșită, își făcu de lucru răsfoind o carte de anatomie.

— V-am întrerupt, desigur, căută să încălzească atmosfera, Stelian Minea. Vă rog să continuați: masa aceasta și pereții aceștia, ne cunosc bine, pe prietenul Onisfor Sachelarie și pe mine. Ne-am pierdut multe nopți, aci, împărțind firul de păr, în patru. Am cedat mâna... E rândul dumneavoastră acum. Ca în goana torțelor, dacă vă amintiți, la vechii elini, făclia trece din mână în mână...

Toți surâseră de politeță și tăcură. Studenta cu bluză rusească și cu părul tuns, schimbă cartea de anatomie pe un roman, și pe sub gene, o clipă, măsură cu o înveselire interioară, chircitura aceasta cu fruntea de hidrocefal și cu ochelari de miop, vorbind cu atât de imprudentă desinvoltură despre un exercițiu sportiv, unde se cere agerime, vigoare și altfel de trup. Și-l închipui, gol ca alergătorii greci, gâfâind cu torța în mână, ridicol și pipernicit, cu membrele lui de paiajen, printre ceilalți concurenți, care toți vor fi fiind desigur, cu pieptul lat, cu mușchii în fus și cu tendoanele elastice, ca Matei Sărățeanu, de față. Comparația fu sdrobitoare pentru Stelian Minea. Noroc că profesorul nici n'o bănuia. Își potrivise ochelarii mai bine, să revadă ca un vechiu prietin, amănunțit, tabloul episodului din Varșovia, la al cărui spectacol lăcrima domnul Anton Czvimbrovsckich, leahul pribeag, în ceasurile rând romul și mastica, îl predispuneau la elegie.

Se întoarse către Onisfor Sachelarie:

— De câte ori mi-am amintit tabloul acesta pe front!... Era destul să-mi răsară în minte, ca să-mi apară îndată ca una din fericirile bune și calde: confort, casă, calm, cum credeam că n'o să mai revedem niciodată, după războiu.

Pe urmă, către ceilalți, novicii:

— Trebuie să știți domnilor, că aci ne-a găsit mobilizarea. Pentru noi, casa lui Madam Cimbru, e un monument istoric.

Tinerii luară act cu indiferență, de acest fapt important. Pentru dânșii războiul însemna un eveniment prea îndepărtat, mai mult abstract. Sfârșitul unei epoci și începutul unui alt ev, cum sunt delimitate capitolele în manualele de istorie. De politeță, și cu o abia bănuită intenție de persiflare, tânărul cu genunchii goi și cu piept de luptător, întrebă:

— Ați participat la războiu?

— Evident! răspunse Stelian Minea. Din șase câți ne aflam aci, nici unul n'a lipsit. Și doi au căzut: Boroș în Ardeal, Lăscăruș Codreanu la Argeș.

Studenta cu bluza rusească, alungă de sub ochi pagina din romanul lui Giraudoux, împrumutat de colegul cu pantaloni charleston, ca să și-l imagineze pe domnul acesta, ugilit ca un puiu de curcă, sărind peste meterezele tranșeelor, răcnind și svârlind cu granate în atacuri, repezindu-se printre baionete și tăind drum, în piepturi omenești. Imaginea fu imposibilă și absurdă. Inchipuirea refuză să o accepte.

Stelian Minea, trase un scaun fără să fi fost invitat. Și fără să gândească, se așeză la locul care era al lui. Indată se simți cum a fost. Contactul material al mesei, cu mușamaua vărgată sub cot, îi dădu senzația că eri s'a ridicat de acolo, și că nu face decât să continuie ceia ce-a lăsat întrerupt. Prezentul mediocru și ireparabil, nevasta rea de gură și autoritară, sura existență de provincie cu orice perspectivă închisă ca de un zid opac, colegii de cancelarie cu intrigile și aerul lor superior și protector, glumele crude ale elevilor; toată realitatea aceasta fu suspendată printr'o magie. El, cel adevărat, era numai acesta de aci. Privi la fiecare dintre cei de pe pat și de la masă, ca să le reconstituie după fizionomie, firea și preferințele. Era într'adevăr o lume nouă și necunoscută. Dar nu-l intimida.

— Prietenul Sachelarie, m'a prevenit că vom găsi aci o companie incomodă. Chiar ostilă. El crede că deși ne despart numai zece ani, alcătuim două generații atât de străine și de dușmane, încât nu există nici o punte de reconciliere. Sunt sigur însă, că prietenul Sachelarie se înșeală. Oamenii se schimbă, dar ideile rămân aceleași. Oamenii și sistemele. Nimeni n'a gândit ceva nou de la Platon încoace.

Cel care opuse îndată altă părere, fu Vasia Sacară, basarabeanul în cazacă neagră.

— Am înțeles îndată, că dumneata, ai fost cel care te-ai înșelat,

nu domnul Sachelarie. Noi ne-am mai întâlnit odată cu domnul Sachelarie şi am discutat atât de înfocat, încât a plecat supărat. Atunci am aflat de la dânsul, câteva din părerile dumitale, căci pentru dumneata, domnul Sachelarie are mare admiraţie şi iubire. Am înţeles că eşti un raţionalist, un occidental, unul din învăţaţii aceia sceptici şi atei, care până acum câţiva ani, juraţi pe cărţile lui Anatole France. Şi e destul atât, ca să înţelegem că ne despart, nu zece ani, ci o jumătate de secol, un secol, mai mult încă. Între noi este Voltaire.

Stelian Minea, îşi aruncă în treacăt, sub sticla bombată a ochelarilor, privirea la studentul cu pantaloni charleston, între el şi care, se afla Voltaire. Vasia îi surprinse privirea şi îi ghici gândul. Vorbi îndată, în numele tuturor:

— Desigur, dumneata ne găseşti adunaţi prea din toate colţurile lumei, ca să apărem ca o unitate constituită. Ce zici? Unul; Leontin, cu shimmy şi charleston, cu Cocteau şi Gide; altul, Matei, cu sportul şi cu Henri de Montherland; celălalt, Liviu, cu autohtoniştii lui; Nadia, cu Sologub şi Block, eu cu Berdiaiev şi Bulgacov; unul antisemit, altul ortodox, altul modernist acut — ce legătură poate exista între indivizii aceştia? Eu n'am jucat niciodată charleston şi camaradul meu Leontin, nici nu vrea să audă de paneurasianism. El e pentru apărarea occidentului, cu Massis. Şi totuşi ne suportăm, ne simţim solidari, ne învrăjbim numai când e vorba de vechiul regat, de Ardeal şi de Basarabia; atunci ne întrecem fiecare a ne găsi drepturile uzurpate de ceilalţi şi a ne exagera calităţile şi nefericirile regionale. Incolo, ne strângem cot la cot, când ne aflăm în faţa dumneavoastră. Fiindcă dumneavoastră pe noi nici nu încercaţi să ne înţelegeţi şi ne condamnaţi, iar noi, pe dumneavoastră vă înţelegem si tocmai de aceia vă desaprobăm. Sunteţi laşi.

— Fiindcă nu suntem bolşevici? întrerupse Onisfor Sachelarie. Ce ştii dumneata despre laşitate şi bravură, când n'ai cunoscut riscul permanent al morţii?

— Lasă asta, interveni Stelian Minea, fiindcă nu-i plăcea nici odată să se pomenească despre faptele lor din războiu. Suntem laşi? Să vedem de ce? Iţi spun drept că e o acuzaţie nouă şi mi se pare foarte curios, să ne ascultăm rechizitoriul.

Tânărul cu bluza neagră, înţelese că a mers prea departe. Se simţi dator să atenueze acuzaţia:

— Vorbim, în afară de persoane, nu e aşa? Vorbesc despre generaţia dumneavoastră şi nu numai despre aceasta de aci. Dar despre cea din toată Europa. Camarazii dumneavoastră de arme, aliaţi sau inamici. Vă numiţi generaţia sacrificată...

— Nu ne numim de fel... Astea sunt vorbe. Le-a rostit cineva în vre-un discurs ori le-a scris în vre-un apel, şi formula a prins, dar nu ne-am însuşit-o toţi. Majoritatea, suntem mai modeşti, se apără Stelian Minea.

— Ba, nu! Indiferent de unde a venit cuvântul, e just. Căci sunteţi într'adevăr generaţia sacrificată. Dar nu din vina altora. Aţi capitulat singuri. Aţi câştigat victoria şi pe urmă n'aţi ştiut să o duceţi până la sfârşit. V'aţi temut de viitor ca femeile de şoareci. Acum toată viaţa vă e o succesiune de regrete. Viaţa vă stătea înainte şi aţi căutat-o în urmă. Te întreb, domnule Minea, dacă nu e un spectacol ruşinos, cel de la Liga Naţiunilor şi de la toate congresele care mai durează şi acum? Cârpesc şi ciopârţesc tratatele iniţiale de ani de zile, se tocmesc şi mai lasă de ici unul şi de colo, altul, ca şi alte chestiuni utilitariste şi materiale.

— Ştii că eşti curios, dragă domnule! se miră Stelian Minea. Ce vină am eu, de la catedra mea obscură dintr'un orăşel ticălos, că premierul Franţei şi cancelarul Germaniei, se tocmesc la Liga Naţiunilor. Pot eu să fac ceva?

— Acum nu! reluă înverşunat, studentul basarabean. Acuma e prea târziu. Dar aţi fi putut. Căci vina de aci porneşte. Aţi capitulat şi aţi lăsat să vă conducă cei bătrâni. Adică acei care refuzau să înţeleagă că sufletul omenirei cere o schimbare. I-aţi lăsat pe dânşii, şi ei să încăpăţinează să creadă că un cataclism ca războiul, n'a deslănţuit alte crize, decât deprecierea monedară şi problema refacerilor. Ei nu pot vedea că există o revoluţie a sufletelor şi a conştiinţelor; mai adâncă de cât cele exterioare care au dus la schimbările formelor de guvernământ, la crize economice şi la îndârjirea luptei de clasă. Acestea sunt manifestări exterioare. Expediente. O republică nu-şi face cetăţenii mai fericiţi de cât un imperiu, şi fericirea aceasta nu poate să o dea o reformă fiscală. Aceasta o spuneaţi singuri înainte de războiu, şi aţi uitat-o. O regăsim în toate cărţile care în timpul războiului, justificau războiul. Atunci făgăduiaţi altă lume, spuneaţi şi eraţi siguri că luptaţi pentru altă lume, şi acum vi se pare cea mai mare fericire să reconstituiţi lumea cea veche, aşa cum a fost ea înainte. Sunteţi nemulţumiţi şi nu ştiţi de ce. Doriţi ceva, şi nu ştiţi ce. Iar situaţia vă este agravată, fiindcă nici o generaţie n'a mai avut ca dumneavoastră, posibilitatea de a da vieţii pecetea pe care aţi fi voit-o. Toţi, când v'aţi întors de pe front, român, francez, neamţ, aveaţi dreptul să realizaţi omenirea pentru care aţi combătut. Nimeni n'ar fi îndrăznit să vă conteste acest drept. Nici n'ar fi avut puterea materială să o facă. Şi aţi dezertat unul

câte unul. Acum, alungați și lăsați pe din afară, atribuiți vieții deprimarea dumneavoastră interioară, trăiți meschin, vă văetați; aveți frică și ură de viață. Și vă scandalizează că noi vrem să ne trăim viața, așa cum o înțelegem...

— Da! Charleston, sport! întrerupse cu dispreț Onisfor Sachelarie.

— De ce nu? Charleston, sport. Și celelalte. Nu se exclud. Generația dumneavoastră era livrescă. Nu-și scotea nasul din cărți, și din pricina cărților, nu vedea și nu trăia viața. Ori oameni rebegiți, să-i culci cu o suflare, ori oameni invadați de grăsime... Sport, charleston, manifestații de stradă, ortodoxie, modernism, tradiționalism, în altă parte: catolicism, apărarea occidentului și apelul la Asia, toate ne atrag, sunt crizele unui nou ev mediu. Din ele, are să se aleagă ca uscatul de ape, după deluviu, o nouă omenire cu fericirea ei. Pe care bine înțeles, nu o puteți admite și n'aveți s'o puteți suporta, căci nimic nu este mai greu decât să faci oamenii să accepte o fericire nouă. Le trebuie cea morfolită de veacuri. Tânjesc după ea.

— Vă invidiez, dacă puteți crede că din anarhia aceasta, poate să iasă o omenire nouă! rosti fără convingere Stelian Minea.

— Anarhie! Nimic nu seamănă mai mult cu o casă în ruină, decât una care se construește. Ni se pare că o spune Cocteau, al amicului Leontin. Și o verific aceasta în fiecare zi, privind cum se înalță casa din față. Nici o obiecție, nu putem face, nici arhitectului, nici lucrătorilor, până când nu vom vedea-o gata.

Vasia, întinse picioarele, privindu-și vârful ghetelor și așteptând de la Stelian Minea, o apărare a generației sale. Dar Stelian Minea tăcea, turtind vârful unei țigări stinse. Tot ce ar fi avut de spus, îi părea inutil. Se simțea într'adevăr ostenit, ca un om care-a trăit un veac, și nu mai are nimic, nici de spus, nici de dorit. Ceilalți, începură să vorbească în șoaptă, despre lucruri care îi priveau numai pe ei. Nadia, care ascultase tot timpul cu ochii la Vasia, se întreba de ce nu-l poate iubi, pe el care înțelege atâtea, știe atâtea, și pune atâta pasiune în toate; pe el, care o iubește cu atât de tăcută desnădejde; și de ce se simte irezistibil atrasă de Matei Sărățeanu, deși e numai frumos și puternic, dar simplu. Matei Sărățeanu o învălui cu privirea, și ea rămase cu zâmbetul înghețat pe buze, ca porumbița magnetizată de șarpe. Onisfor Sachelarie, intră cu nepotul într'o cameră cu fereastra la stradă, să-i dea sfaturi și ceia ce aștepta nepotul, mai mult: bani de buzunar.

Stelian Minea se simți cu desăvârșire strein; se ridică de pe

scaunul și de la locul fost „al lui". Întrebă, dacă n'ar putea-o vedea pe Lisbet, vechea lui gazdă.

— Nu cred că e „vizibilă", lămuri cu înveselire cruntă, Leontin, cel cu pantalonii charleston. I-a venit jupânul cu chef și l-am auzit mustruluind-o ca la poliție. Acum el sforăie și ea plânge. Pe urmă, el are să se trezească, și ea are să-i fiarbă o ciorbă de potroace. E un tip *șic*, jupânul, *costaut*, și știe cum treubie să se poarte cu femeile.

Stelian se gândi că Lisbet ispășește crunt rătăcirea tinereții. Își aminti:

— Și Toni? Mai există, Toni?

— Oho! Și încă cum există! Cea mai teribilă pușlama a cartierului! Acum a dispărut, fiindcă a venit jupânul. Când e jupânul aci, nici el nu e „vizibil". Nu vor să se vadă, ca luna cu soarele.

Onisfor Sachelarie, apărut întovărășit de nepotul de pe a cărui figură se vedea strălucind toată satisfacția, că suma de buzunar n'a desmințit așteptările. La spatele lui Onisfor, făcu un semn camarazilor, cu latul palmei pe obraz, că „l-a ras". Căci pentru el, Onisfor Sachelarie nu era decât un unchiu cam caraghios și pedant, strâmt la minte, dar îndefinitiv generos la pungă. Nepotul se dovedea din altă stofă, mai elastică, se „regățeniza" mai ușor.

Își luară rămas bun.

— Mai veniți pe la noi, când treceți prin București! se simți dator să-i invite fără intenție malițioasă studentul cu bluza neagră. Madam Lisbet are să regrete că nu v'a văzut. Ne vorbește întotdeauna cu mare sfințenie, despre dumneata, domnule Minea.

Stelian Minea, încercă să glumească:

— Sper că ea nu-i atât de vrăjmașă ca dumneata, generației noastre.

— De ce? Discuția n'are supărare. N'am vrut să vă ofensez cu nimic...

La spatele lor, când coborau scările, Leontin, cel cu pantalonii charleston și cu părul lins, repetă gestul lui Liviu Moldovan la spatele unchiului:

— Bravo, Vasia! L'ai ras.

In trăsură, Onisfor se întoarse către prieten:

— Ce dracul tăcuși și tu, toată vremea? N'ai găsit nimic, să-i pui la respect?

Stelian Minea, privi șiragul caselor, fără să răspundă. Intr'adevăr făcuse figură de idiot. Acum îi apăreau numeroase și irefutabile, toate argumentele pe care le tăcuse adineori. Onisfor Sache-

larie, își spuse că prietenul s'a zaharisit în provincie, dacă a putut suporta atâta insolență, fără să găsească o replică, la care le răspundea altă dată, tuturor, cu o sută.

— Ce-o mai fi făcând oare, domnișoara Betty? își aminti Stelian.

Onisfor Sachelarie, dădu din umeri cu indiferență. Nu știa ce-o fi făcând domnișoara Betty, nici nu se mai gândise vre-odată și nici nu-l interesa.

Pe lângă dânșii, țâșni sgomotos, lăsându-i în urmă, o motocicletă cu ataș; conducea Matei Sărățeanu în tricoul lui vărgat, alb și portocaliu, cu o beretă bască pe-o sprinceană; la spate, Leontin cu pantalonii charleston, ținându-l de subsuori, și în ataș ghemuită în leagănul lăcuit, Nadia, cu o țigară între buze. Toți întoarseră capul și îi salutară amical. Mașina săltă vertiginos peste gropi și pietroaie, filând trecătorii și bordura trotuoarelor, viră nebunește și dispăru.

— Ce oameni! Ce oameni! se minună cu indignare Onisfor Sachelarie. Au să-și rupă gâtul...

— In orice caz, ei au trecut și noi le înghițim praful, constată Stelian Minea, risipind cu mâna norul de praf în care respira.

Onisfor încruntă sprincenile, neconvins, fiindcă după el, asemenea apucături și asemenea idei, nu făgăduiau nimic bun. Opri. Se ducea la un sanatoriu, unde se afla în convalescență un bătrân pentru care purta mare evlavie. Îi rosti numele. Era al unui fost conducător ardelean, în procesele vestite de acum douăzeci și treizeci de ani, client al temniților politice, din Vaț și din Seghedin. Stelian Minea se miră, aflând că mai trăește. Nimeni nu-i mai pomenea numele, nu mai apărea nicăiri, îl credea de aceia mort și de mult îngropat.

Rămase singur. Nu știu ce să facă până la șapte seara, cu toată libertatea pe care o dorise. Rătăci pe străzi. Nu mai cunoștea pe nimeni. Larma trecătorilor și îmbulzeala vehiculelor, îi păreau insuportabile, acum, când se desvățase de ele. Își spuse că n'ar mai putea trăi aci. Descoperi că i-a intrat în sânge existența lui mucedă și fumurie de provincie, că dorește să se întoarcă îndărăt mai repede, că viermele în culcușul lui. La hotel, îl primi Margareta furioasă. Rochia nu era gata.

— Așa e, dacă mă potrivesc eu ție. Ce ești, bărbat? O cârpă!

Stelian Minea nu știa de ce e vinovat și la ce i s'a potrivit Margareta, lui. Nici ce legătură este între bărbăția lui, de cârpă, și între neexactitatea croitoresei. Dar nu încercă să pătrundă aceste misterioase corespondențe, al căror secret îl cunoaște numai logica femeiască. Se așeză pe marginea canapelei, și desfăcând pachetul

de cărți, începu să taie foile unui volum, cu o elocventă și disprețuitoare impasibilitate. Femeia nu lăsă să treacă nesancționată, această mută provocare. Îi smulse cartea și o svârli, cât colo:

— Ce crezi că am venit aci, să te admir citindu-ți terfeloagele tale? Ia-ți pălăria și hai la croitoreasă!

Îl prinse de braț, și Ștelian Minea se supuse docil, căci pe mâna lui descărnată și pipernicită, strângerea fu puternică și implacabilă, ca o luare în posesiune. Și astfel, resignat, merse să se piardă în anonimatul cel de toate zilele.

Camerista desfăcea cu o suavă delicateţă, una câte una, rochiile din geamandanul deschis în mijlocul dormitorului, printre alte valize mai mărunte şi cutiile de pălării, lăcuite. Exclamaţiile de admiraţie întovărăşeau crescendo, fiecare exemplar rar, purtând marca faimoaselor case din Rue de la Paix şi Faubourg St. Honoré. Zoe Vesbianu le svârlea cu indiferenţă pe spătarul scaunelor. Totuşi mătăsurile moi, blănurile şi ţesăturile elastice, îi desmierdau plăcut vârful degetelor. Şi fiecare toaletă, cu amestecul lor de parfum, însemna o amintire arzătoare şi atroce, ca trecerea printr'o văpaie, cum fusese toată viaţa de două luni, din care se întorcea.

— N'au să mai încapă în şifonieră! se sperie servitoarea. Avem acuma, mai multe decât un magazin de mode...

Zoe nu observă impertinenţa acestei familiarităţi şi nici acel „avem", care punea laolaltă, în fond comun, garderoba stăpânei şi a servitoarei. Altădată, ar fi restabilit distanţele cu un singur cuvânt, aspru. Acum lunecarea în jos, se făcuse pe nesimţite, pe măsură ce sluga devenise confidenta şi oarecum, complicea stăpânei. Zoe nici nu se mai gândea la aceasta. Mototolind o eşarfă moale, de mătase, în pumn, privi o clipă pe geam, colţul ştiut, din faţă. O cârciumă de şofeuri şi birjari, unde privirea era deprinsă să regăsească întotdeauna, o prezenţă tenace, plină de misterioasă ameninţare şi cu toate acestea devenită indispensabilă, ca oxigenul văzduhului respirat.

Sluga surprinse privirea, vorbi fără să-şi întrerupă lucrul mâinilor:

— De trei săptămâni nu mai vine. Am dat bacşiş sergentului să-l alunge. L-a luat din scurt şi Miloş, rândaşul. Cârciumarul zice că nu pare să fie un pungaş... Un beţiv, un păcătos. Dar nu un pungaş.

Zoe închise ochii, ca la o durere lăuntrică, ce-a fost amorţită şi se deşteaptă. Atât de deprinsă era să ştie veghiind acolo, omul acela,

spectrul acela, descărnat și statornic! Când era acolo, se temea, fiindcă nu știa ce vrea, ce pândește și ce așteaptă. Acum când nu mai e, se teme fiindcă a plecat și nu poate ști ce pregătește.

A crezut că scăpase. Plecase două luni, să se elibereze de încleștarea acestor două priviri mute, care o urmăreau și prin somn, cu visuri de spaimă. Afară, cel de pe trotuarul din față, neclintită strajă la ușa cârciumei, intrând, deșertând un pahar de otravă și întorcându-se îndărăt, la post, cu ochii fixați la fereastra ei și cu rânjetul acela! Ochi halucinați, în care tremura nebunia. Și aci înlăuntru, ceștialalți ochi, mocniți, de huhurez.

Se întoarse către fotoliul de paralizat, pe rotile, unde Sofron îi urmărea fiecare mișcare, cu o privire miloagă, coagulată și lăcrimoasă, în care tresărea câte odată o scurtă fulgerare de ură neputincioasă, îndată pirotită. Sofron Vesbianu crezu că însfârșit Zoe și-a amintit de existența lui. Se sili să surâdă recunoscător. Fața puhavă și desgustătoare rămase însă neclintită. Mușchii nu se mai supuneau. Numai în gâtlej scânci o schelălăială animală. De două luni o așteptase, lăsat pe seama slugilor, care uitau să-i dea de mâncare și scotoceau prin sertare, fără rușine, sub privirea lui furioasă și fără putere. Și acum le-ar fi uitat toate și le-ar fi iertat toate, pentru o singură vorbă de bun găsit și o privire de milostivire. De dimineață, când Simplonul era încă trei ore distanță de București, ceruse cu semne din mâna stângă, singura care i se mai supunea voinței, să-i aducă bărbierul și să-l primenească. Se lăsase îmbăiat și pieptănat, ras și îmbrăcat în halat nou. Două luni, zăcuse în murdărie, bărbos, cu piepții plini de sosuri, nespălat și duhorind. Acum ceruse oglinda; în halatul vărgat de lână, cu obrazul bărbierit și pudrat, se socotise îndestul de arătos și de vrednic să o primească pe Zoe, sărbătorește. Slugile nu-i mai scoteau limba și nu-l mai zădărau ca pe-un câine, printre gratii. Dar Zoe, intrase în casă ignorându-i cu desăvârșire existența. Și de astăzi dimineață tot așteaptă.

A fost așa dar, numai o părere că și-a amintit de el. S'a întors nepăsătoare la pălăriile aruncate pe mese, la flacoanele nedestupate, la maldările de ciorapi și la cutiile cu săpunuri.

De departe, în dimineți teribile, după nopțile care îi frigeau trupul și sufletul, la Paris, la Nisa, la Cannes, Zoe Vesbianu se gândise uneori cu îmblânzită milă la dânsul. Atunci, ca să se achite față de suflet, se hotărîse să-i aducă aceste obișnuite dovezi materiale că și-a amintit și de el: cutia cu butoni de perle și portțigaretul de email, cu desen cubist. Dar acum, îndată ce-l regăsise așa cum l-a lăsat, hâd și neclintit între pernele jâlțului, toată scârba și ura se

redeșteptaseră mai crude. „Am să fac cadou butonii lui Emil — hotărîse — și portțigaretul îl trimit lui Serge". Momâiei din fotoliu, îi aruncă în batjocură, o păpușe de pâslă roșie, un Mefisto cu picioarele prelungi, amintirea unei nopți furtunoase la cel mai vestit cabaret din Place Pigalle.

— Na! Joacă-te. Tot ești în mintea copiilor.

Servitoarea râse, dovedind că este exact de aceiași părere. Simți momentul potrivit, să adaoge o informație suplimentară:

— Se scapă acuma pe el. Nesimțitul!

Răspunsul mojic și murdar, făcu erupție numai în creerul gelatinat al paraliticului, fără să se poată încorpora în vorbe. Limba neînsufletită nu îngădui decât un mormăit bestial, între grohăitul de porc și mugetul de bivol.

De un an, decând Sofron Vesbianu, zăcea condamnat fără nădejde în jâlțul acela, viața lor ajunsese treptat-treptat, aci.

Zoe îi hohotea în nas, când trecea pe dinaintea lui îi arunca o sfârlă în batjocoră, nu se sfia să-și aducă amanții în casă, să se lase sărutată sub ochii lui; pleca pentru o săptămână ori pentru o lună, și revenea irezistibil atrasă îndărăt, de fiecare dată cu o treaptă mai adânc coborâtă în infern, mistuită de aceiași arșiță de distrugere și de răsbunare, împotriva tuturor, a ei, a vieții, a călăului încleștat pe scaun, cu ochii holbați.

Camerista răsturnă pe biroul mic de trandafir, un braț de cataloage, programe, prospecte și anunțuri — recolta nopților și zilelor din două luni. Zoe alese un carton, și rămase mult, cu ochii pierduți la inscripția neagră și roșie: *„Grand Ermitage-Moscovite.* Dîners et soupers. Concerts russes. Chants bohémiens et cosaques. Le prince Gourii Kortschaguïn, danseur caucasien."

Prințul Gurii... Ermitage! Ce noapte spasmodică și ce lume stranie, cu nebunia destrucției atât de aproape de-a ei! Și cât de mică e această planetă; cum se regăsesc toți, fără să se caute. Orice-a trăit, până în noaptea aceia, nu se poate asemui cu ce i-a fost dat să vadă și trăiască, atunci. Intrase ametită, târziu după miezul nopții, cu Eduard, nici nu-și mai amintește cum se numea mai departe... Și îndată îi păru rău; se anunța o noapte plicticoasă. A câtea oară vedea oare un cabaret rus, cu aceleași figuri monotone, pereții tapisați roșu, acelaș cor de țigance, aceiași foști ofițeri de gardă imperială deveniți chelneri și aceleași fete de general, pianiste? Ceruse să plece în altă parte; se pregăteau să se ridice, lăsând sticla de șampanie pe jumătate. Și deodată, din fum și din ameteala irizantă a băuturei, a țâșnit ca un demon în mijlocul sălii, pe vârful degetelor în cismele

moi, în costum de cazac de carnaval, prințul Gurii Serghievici Korșaghin. Ce dans sălbatec, cu chiot și cu salturi printre vârf de cuțite! A recunoscut-o și el, de la cel dintâi strigăt de surpriză. După ce-a terminat, a venit să se așeze la masa lor, fără să se aștepte poftit. Pe urmă, noaptea aceia și cealaltă noapte!... Oamenii aceia ciudați, simplitatea cu care acceptaseră cele mai stranii orânduieli, prințul devenit sluga fostei sale slugi, amestecul de cruzime și de sentimentalism, nesațul de abrutizare în băutură... Banda întreagă, târâtă în toate cabaretele și tavernele din Place Pigalle și Clichy, femei bete smulgându-și părul în accese epileptice, sărutându-se și sfâșiindu-și obrazul cu unghiile. Nici nu-și amintește când s'a despărțit de Eduard și de prietenul lui, să rămână numai cu aceștia. Îi tresar în minte numai crâmpee. Nume nehotărâte: Liuba, Ștefan, Duniașa, Grigori... Și cupiditatea din ochi, decâte ori deschidea poșeta să plătească. Pe urmă un vânzător de păpuși, bărbos, beat, plângând cu fruntea lată pe colțul mesei: Profesorul Artemie Barnef, de la Universitatea din Petrograd... I-a rămas numele printr'un ciudat capriciu al memoriei. Și alte nume, și alte titluri. Avocați șoferi și prinți bucătari. In fascinatoarea lumină roșie a firmelor luminoase, treceau de la un local la altul, clătinându-se în piața cu miros de benzină și de fard; ceața se mărea, se chemau unii pe alții, se strigau pe nume; erau toți dintr'o singură mare familie, cu geloziile și urile lor, cu lăcomiile și exploziile lor de orgoliu. Cineva i-a vârât în nas cutia de fildeș cu cocaină. A băut spirturi tari, din sticle cu forme ciudate, cu un paiu înfipt în plută. Și deșteptarea într'o cameră necunoscută, cu oasele dureroase și cu gura coclită, unde s'au aflat pe saltelele întinse pe jos, dormind, trei femei și trei bărbați, fără să mai știe fiecare a cui a fost și fără să-și amintească ce-au făcut, până au ajuns acolo. Trei zile, prințul Gurii nu s'a deslipit după aceia de ea, fortificând-o cu pilda seninătății neturburate, cu care trecuse prin cele mai întunecoase peripeții și până la cele din urmă căderi. Dansator, călăreț de circ, corist, chelner, șofeur — nu se mira de nimic, nu se plângea de nimic, nu se împotrivea la nimic. Arăta același obraz oval și calm, cu aceiași ochi limpezi și cu aceleași mișcări indolente, de felină. Numai în râs suna ceva falș și crud, poate desnădăjduit, ca un scrâșnet de sticlă pisată. Trei zile a crezut că îl iubește, că însfârșit a descoperit pasiunea cea mare și purificatoare. Pe urmă s'a topit brusc, în ceața unde s'au depărtat toți. S'a deșteptat în a patra dimineață fără el — și cu o brățară și două inele mai puțin. N'a simțit nici desgust, nici indignare. N'a fost oare, prințul Gurii, cu atâta humor delicat, încât i-a trimis

într'un plic, cu toate mulțumirile, buletinul de gaj de la Muntele de Pietate?

Zoe Vesbianu, așează în cutia de scrisori, la păstrare, cartonul prospect al cabaretului rus, de unde prințul Gurii Serghievici Korșaghin, dansator caucazian, zâmbea serafic, în costum războinic și fotogenic, cu două cartușiere încrucișate pe piept și teribile cuțite inofensive, înfipte în cingătoare.

„Mai comod acesta — gândi — de cât cel de afară. Cel puțin știi ce vrea!" Și îndată păși la fereastră, să vadă dacă pe trotuarul din față n'a apărut arătarea fidelă, enigmatică și plină de necunoscută amenințare. Trotuarul era gol. Numai băiatul de prăvălie, cu șorțul verde, stropea cu o tinichea asfaltul. „Desigur a aflat că am fost plecată și încă nu știe că am revenit." Când va ști, se va posta iarăși fără îndoială, și iarăși Zoe Vesbianu va trăi zilele și nopțile sub teroarea acestui spectru, întors din depărtările moarte ale altui fel de trecut. Il știe cine e, cine a fost. Dar ce închipuire omenească ar putea înțelege ce vrea? Ce așteaptă? De ce a apărut dintr'o dată ca acel creditor demonic, la scadența uitată, din legenda omului care și-a vândut umbra? „Socotelile mele sunt făcute... Eu am iubit altă Zoe. Pe aceia n'are s'o cunoască nimeni. Am omorât-o pe una în cealaltă. Pe urmă?..." Socotelile lui Titel Iliescu, au fost făcute și au fost de o înspăimântătoare exactitate. Totul s'a împlinit cum a prestiut. Anul s'a încheiat. Ultimul ban s'a topit. Ușile cluburilor s'au închis acestui bețiv fără guler și cu haine sdrențoase. Cârciumile cele mai infame și tovărășiile cele mai crunte. A învățat să ceară, ca să aibă ce bea. Numai o singură eroare a existat în această înfricoșător de precisă socoteală. „Eu am iubit altă Zoe. Am omorât-o pe una, în cealaltă". Pașii clătinați de bețiv l-au târât aci. La fereastra Zoei de-acum, în care se înverșunează să o caute pe cealaltă. Să pândească și să o aștepte. Să se mulțumească fiindcă o vede. Ceilalți pot să se teamă; ei să-i fie frică fiindcă nu-și închipuie ce vrea. Sergentul să-i poruncească să circule. Și argații să-l brâncească în pumni. El capătă un ban, se întoarce aci, plătește cel mai eftin și mai ucigaș rachiu și așteaptă. E mulțumit că o știe dincolo de zid, înfricoșată de prezența lui. El este aci, remușcarea și viața; spectrul unui trecut ireparabil neantizat. Când o vede rânjește, și e satisfăcut de rânjetul acesta care desigur, ei, trebuie să-i gâtuie somnul cu vedenii de spaimă. Stă și rânjește. Cu încăpățînare de bețiv și de nebun, nu-i pasă de vânturi și ploaie, de ochii oamenilor. Viața curge pe lângă el fără să-l atingă: trecători, femei, copiii care se sperie de acest vagabond petecit și se ascund în poalele mamelor. El este aci și atât: restul nu mai are nici un interes.

„Desigur mâine, când va şti că m'am întors, din nou va rânji spectrul fidel şi neîndurat, — gândi Zoe Vesbianu şi se cutremură. Firul de acum două luni, se leagă de unde a fost întrerupt. Cel de aci — şi cel de la spate. Două perechi de ochi, muţi şi nebuni, spionându-i fiecare pas, martorii fiecărui ceas, păzind-o cu înfiorătoare statornicie.

Zoe porunci cameristei să împingă scaunul cu rotile în camera de alături, să-i piară din ochi momâia cu privire de huhurez. N'avea de unde să presimtă, că de cealaltă privire, cea mai teribilă, a fost eliberată de o putere mai mare decât puterile omeneşti.

Sofron Vesbianu cercă să se acaţe de feţele meselor, de mobile, cu mâna sănătoasă. Ca un copil rău, refuzând să se lase dus la culcare. Gârâie din gâtlej, furios, o borboroseală de sunete. Dar glasul n'are nici o putere. Şi servitoarea i-a făcut vânt scaunului, cu piciorul, până în perete, cu spatele la restul camerei, să aibă în faţă numai zugrăveala roşie, unde cunoaşte cu deamănântul fiecare ornament al desenului. Acolo, e colţul unde e „pedepsit", ceasuri întregi şi uitat câte o zi, de câte ori arată nesupunere, încearcă să sbiere, sau din treacăt, după vechiul năravi, vrea să pişte cu cele cinci degete valide sânii fetei din casă. Stă cu nasul în perete, clocind gânduri crâncene care nu se pot preface în fapte.

A surprins privirea Zoii, pe fereastră. A înţeles ce căuta. De omul acela are şi el frică, şi pe acela, aşa sdrenţăros şi lihnit cum e acum, îl urăşte mai mult decât pe toţi sclivisiţii obraznici şi neruşinaţi, pe care îi târâie Zoe după dânsa, îi aduce în casa şi la masa lui, să-şi bată joc şi să-i îmbrăţişeze sub ochii lui, nevasta. Acela a fost înaintea tuturor; şi a lui Radu Comşa, şi a prinţului Korşaghin şi a celor ce-au venit după dânşii. Când Zoe Racliş, se afla pe băncile pensionului, pentru acela fusese o altfel de fiinţă, nepământeană, cum n'a mai părut nimănui, cum nici nu îndrăznise să-i spună şi nici nu cutezase să-i atingă obrazul cu vârful buzelor. Poate până atunci Zoe, nici nu bănuia. A aflat numai după ce Sofron Vesbianu, chiar în dimineaţa nunţii, a venit bâlbâindu-se de indignare, ridicol şi borţos în haina de ceremonie, să întrebe cine e tânărul acela şi cu ce drept, a îndrăznit să-l oprească din drum, cu vorbe necuviincioase şi să-i atingă, în derâdere, obrazul cu dosul palmei. Alţii, i-au arătat că la asemenea îndrăzneală nu se răspunde, decât cavalereşte, cu o acceptare de luptă; un duel. A strâns din umeri. El şi duel! Ca şi cum, dacă e vorba de luptă, nu fusese el cel care o câştigase, de vreme ce câştigase femeia? Şi ca şi cum, nu tot el câştigase celelalte lupte de mai târziu, oricare. Chiar şi aceia dintre el şi Alexandru Vardaru, când îi plătise umilinţa îndurată scump,

prinzându-l pe generalul Pavel Vardaru, într'o capcană complicată de datorii, pe urmă să-i scoată averea la mezat şi tot el, să i-o cumpere. A fost ultima dovadă de iscusinţă a minţii, de calcul feroce şi răbdător, înainte de a cădea răpus, batjocură a slugilor şi a femeii care cu avuţia lui agonisită şi pentru el de acum inutilă, îşi plăteşte toate poftele şi îşi hrăneşte iubiţii. Ciudat! Pe toţi aceştia îi urăşte. Dar pe nici unul, ca pe acel care aştepta până acum trei săptămâni afară, în cârpele lui de vagabond. Acela numai, a deţinut o Zoe care nu mai există în nici o amintire, nici într'a ei desigur; alta, imaterială, nepângărită de nici o urâţenie, aceia pe care nici el n'a putut-o cumpăra şi nici alţii n'au mai putut-o cuceri. Şi de aceia îl urăşte, cu toată drojdia puterilor lui.

Se gândeşte Zoe, la el? Când îl vede aşteptând afară, în sdrenţele lui, cu rânjetul lui, ce simte? Ce-şi aminteşte? De ce o surprinde întotdeauna palidă când se întoarce de la fereastră cu buza de jos tremurând, şi alungându-şi cu mâna dinaintea ochilor cu o părere? Acum, desigur e tot la fereastră, îl pândeşte. Nu. A sunat telefonul. O aude. Nu se jeneză niciodată în faţa lui. Da. Serge. Îi trimite maşina. Într'un sfert de oră, are să fie aci.

Sofron Vesbianu, cu nasul înfipt în perete, auzi ordinul trimis şofeurului, maşina eşind pe poartă. O auzi revenind şi auzi glasul lui Serge, şi sărutările lor, şi întrebările lor. Pe toate acestea le suportă de-un an, şi ştie că nu mai există nici o scăpare. Zoe înadins îi aduce sub ochii lui, descoperind o acră voluptate în desmierdările acelea sub azistenţa lui neputincioasă, cum n'a visat nici odată, în cele mai sălbatece dorinţi de răsbunare.

Se aud paşii. Vin. Glasul lui Serge:

— Unde e Budulache? Să-l vedem pe Budulachi?

Budulache e el. Aşa l-au botezat de un an, de când se află aci, printre pernele jâlţului. Unul — cel dintâi, a găsit că seamănă cu Buda grotesc, cu burta lui sferică şi cu faţa lăbărţată. Pe urmă i-au găsit un diminutiv: Budulache. Iar porecla desmierdătoare, a fost trecută din unul în altul, într'o fidelă succesiune, la toţi amanţii Zoii.

— Pa! Budulache!

Serge, a răsucit scaunul de spătar, să-l întoarcă spre el, cu faţa şi să-l admire mai bine. S'a dat cu un pas îndărăt; cu amândouă mâinele în fundul buzunărilor, îşi strâmbă gura vicioasă într'un râs înveselit şi îşi dă pe spate, capul copilăresc încă, clătinând părul negru şi luciu. Nici odată n'a văzut ceva mai nostim decât privirea furioasă, a acestei movili de grăsime învelită în halatul vărgat.

— Regardez-le. Est-il beau!

Îi aruncă pe cap o pălărie de-a Zoii, cu pene, cu dexteritatea unui aruncător de discuri. Ca să fie mai amuzant. Sofron Vesbianu nu poate ajunge cu mâna sănătoasă până la cap, n'o poate ridica decât până la jumătate. Şi nici nu poate clătina capul să o scuture. A rămas cu pălăria pe-o ureche, cum sunt unele gravuri de buldogi, în revistele umoriste. Spumegă şi grohăie.

Cei doi îi întorc spatele. Serge a dus mâna după mijlocul Zoii, căutându-i capsele rochii. Işi ia seamă, şi filantrop îi svârle un ziar lui Sofron, să-i treacă timpul mai uşor, ca un client în sala de aşteptare a dentiştilor.

— Uitam, Serge... Dă-mi portţigaretul tău.

Serge, întinde docil, un portţigaret de piele, încăpător şi simplu, cum se cuvine generaţiei sale, sportive.

— Pfui! ce oroare! Ce comun! M'am gândit la tine şi ţi-am adus altceva...

Zoe a trecut în cealaltă cameră şi revine cu portţigaretul de aur şi de email, cu desen cubist.

— Voilà. Să dăm mâine, să-ţi graveze în interior monograma.

Recunoscător, Serge o strânge în braţe, îi acopere umerii cu sărutări, sânii. Rochia s'a desprins din umeri şi cade.

— Hâ! Hâhâ!

Spumegarea lui Sofron Vesbianu nu-i turbură cu nimic. Sunt deprinşi cu prezenţa aceasta care le dă o inedită voluptate îmbrăţişărilor. O caută chiar.

— Ce-i Budulache? întrebă, fără să întoarcă ochii, Serge, care a început să-şi desbrace haina.

— Hâ! Hâhâ!

Glasul are alt sunet decât acel dintotdeauna.

— Ce dracu o fi având, broscoiul? se întrebă însfârşit Serge.

Şi când se întoarce, vede într'adevăr că Sofron Vesbianu arată altă înfăţişare decât cea cunoscută. Un triumf în privire, o bucurie, lucind straniu şi monstruos, numai în ochi, cu restul figurei neclintit. Dar privirea strigă această bucurie înhumană şi neliniştitoare, cum ar începe să râdă orbitele unui craniu. Şi mâna sănătoasă bate pe genunchi, ziarul.

— A înebunit, Budulache! spune cu simplitate şi cu indiferenţă, Serge. Să vedem ce-o fi descoperit atât de amuzant în gazetă...

Ii smulge gazeta şi citeşte acolo, unde Sofron Vesbianu, bătea cu degetul. Nu e nimic. O simplă ştire, la rubrica faptelor diverse:

O DESCOPERIRE LUGUBRĂ.

«In fundătura Tăchiță Mărculescu, No. 3 bis, poliția a făcut aseară o descoperire lugubră. Proprietara casei observând că unul din locatari, nu a mai dat de două săptămâni nici un semn de viață și văzând ușa închisă, a anunțat comisariatul circomscripției întrucât din cameră venea un miros greu și suspect. Subcomisarul N. Alexandrescu a procedat la deschiderea casei, prin forțarea broaștei. Intrând apoi în cameră, a dat peste un spectacol oribil. Pe pat se afla cadavrul locatarului, îmbrăcat și intrat în descompunere, cu părți din figură și din membrele superioare, mâncate de șobolani. Procedându-se la identificarea cadavrului, s'a stabilit că mortul se numește Constantin Iliescu, fost rentier și fost ofițer în reservă, căzut în ultima vreme în cel mai abject alcoolism. După toate probalitățile a sucombat în urma unui acces de delirium tremens. Neexistând nici-o bănuială, parchetul a autorizat înmormântarea».

Serge dădu din umeri și aruncă ziarul. Ce o fi găsit imbecilul, amuzant în această istorie?

— Ce e? întrebă Zoe, cu indiferență, după ce încă odată s'a dus, până la fereastră să vadă dacă cel de acolo n'a revenit și neștiind că n'are să mai revină nici odată.

— Nimic. O prostie. Se vede că Budulachi s'a ramolit complect.

Apoi, cu brațul elastic și puternic, Serge o cuprinse de mijloc și o răsturnă, astupându-i gura ostenită și rece, cu buzele.

§ 4.

Luminiță,

Cum aș răspunde ce vreau să răspund invitației tale, fără să fiu cumva rău înțeleasă? Mă îmbii să viu la tine și să rămân până la complectă însănătoșire. Imi descrii chiar camera rezervată, uzând de toată șiretenia ta, pentru a mă ispiti cu slăbiciunile la care știi că nu pot rezista prea mult. Mă asiguri că voi fi ca la mine acasă...

Dragă Luminiță, de când eu nu mai am casă, nu este prima dată când mi se spune că în casa altuia m'aș putea simți ca sub acoperișul meu. Am încercat odată, la sora mea Emilia, unde era deja biata maman. N'aș repeta experiența. Și era doară o soră pe care o iubesc și mă iubește, am crescut împreună, iar tu știi că Emilia e cea mai blândă și răbdătoare ființă de pe lume. Dar ea are copii, alte griji, satisfacțiile ei sunt de altă natură. Imi era penibil la masă, să fiu tratată când ca invitată, când așa, ca un fel de supraveghetoare a copiilor. Imi dau seamă că sunt rea acum, interpretând dragostea și ospitalitatea lor, meschin. Dar imaginează-ți ce figură făceam, când bărbatul Emiliei își aducea aminte între două feluri de mâncare să întrebe: —„Ei Eleno, ce mai știi de la Scarlat?" De la Scarlat nu știam nimic, fiindcă el scrie odată la o lună, și atunci câteva rânduri în fugă și indiferente, ca o datorie achitată în silă.

Plecam ochii în farfurie. Mâncarea îmi rămânea în gât. Imi era teamă să nu observe copiii că am ochii uzi. Le simțeam privirile iscodindu-mă pe furiș, cu toată curiozitatea nemiloasă a copiilor. Emilia încerca să schimbe vorba. Maman ofta. Și atunci era un noroc pentru mine, dacă unul din copii săvârșea o necuviință, să merite o admonestare și toată atenția să se deplaseze de la mine. După aceia, seara, când copiii pregăteau lecția, eternul refren: „Du-te să-ți explice, Elena. Ea are vreme... Eleno, te rog ascultă-l tu!"

Era lucrul cel mai firesc, fiindcă bărbatul Emiliei venea obosit de la procesele lui, Emilia nu-și vedea capul de grijile gospodăriei, pe când eu n'aveam altceva de făcut decât să mă mut de pe un pat pe altul, să citesc ori să cârpesc ciorapii copiilor. Vezi dar, dragă

Luminița, că este destul să te simți obligată față de cineva, chiar cea mai dragă și apropiată ființă, ca îndată să devii bănuitoare și să ți se pară că în cel mai inofensiv gest se ascunde o intenție care să te bleseze.

Ți-am povestit atâtea, ca să înțelegi de ce nu pot răspunde la invitația ta. Prietenia noastră, Luminițo, să rămână așa cum a fost, fără umbra nici unei urâțenii din acestea la care ne silește viața. Vrei tu, ca aflându-mă lângă tine, în casa ta, la masa ta, lângă copiii tăi și asistând la fericirea ta, să fac fără să vreau, în fiecare moment comparație între nefericirea mea și poate să te invidiez? In noi stau ascunse atâtea sentimente de care ne-ar fi rușine, dacă le-am scoate la iveală!

Am primit fotografiile copiilor. Sunt delicioase. Acum, când îți scriu, le am pe masă, sub ochi, și mă uit din când în când la dânșii. Mihai îți seamănă leit, deși când privesc de aproape, văd că ochii nu sunt ai tăi. Sunt mai mari și seamănă cu ochii bietului Mihai Vardaru. Iar Mimi e pur și simplu, încântatoare. Mă întreb cu cine seamănă? Cu tine nu, căci e blondă, și nici cu bărbatul tău, pe care mi-l descria nu știu cine, că e tot brun. Ce fericită ești tu! Vezi, chiar de departe tot te invidiez! Ai un tovarăș de viață excelent, care te înțelege și îți dă toate mulțumirile, așa ca să nu regreți nimic din ce-ar fi putut fi și n'a mai fost. Să uiți și poate să-ți spui că e mai bine așa. Ai doi copii, două minuni. Averea voastră n'a fost mult sdruncinată de expropiere. Ce ați mai putea dori să nu se realizeze?

La începutul mariajului doream și eu să am un copil. Poate mai disperat l-aș dori acum. Aș avea lângă cine mă strânge, cu toată setea mea de afecție și de sacrificiu care nu-i mai trebuie nimănui. Dar un copil ar fi o nenorocire cu viața mea actuală, să-l târâi de colo-colo, sub acoperișuri streine și provizorii. Și pe urmă, ce-ar fi să moștenească ceva din apucăturile lui Scarlat? Mai bine așa.

Am întrerupt scrisoarea, fiindcă a venit medicul și mi-a schimbat bandajul la picior. Peste o săptămână mi-l prinde în ghips și pe urmă voi fi obligată să stau așa, nemișcată, cu fața în sus, câteva luni, poate un an. Am înțeles ce mă așteaptă, deși nu vor să-mi spună, ca să nu mă demoralizeze zic ei, — dar după câte am suferit, ce-ar mai putea oare să mă mai demoralizeze, Luminițo?

Sanatoriul e curat și liniștit. Toți par a fi omenoși. Am avut noroc că medicul l-a cunoscut pe Papa, care i-a făcut odată servicii, când era tânăr și își urma studiile. E un fecior de preot dintr'un sat de lângă moșia care a fost a noastră. Papa l-a ajutat să plece în

streinătate și acum medicul, care știe de unde a ajuns așa cum a ajuns, își plătește în felul lui și prin mine, o datorie de recunoștință. Cum vezi, nici o faptă bună nu rămâne pierdută. Dar ce-am ajuns oare dragă Luminița, să dau prilej aproapelui să-și plătească prin mine datoriile de recunoștință? Mi-a făcut condiții de plată excepționale, și când mi se părea că pentru mine sunt totuși și acelea prea grele, m'am pomenit cu o scrisoare de la frate-meu, Todiriță, care e inginer la o societate petroliferă din Câmpina, rugându-mă să-i fac neapărat plăcerea și să-l las să aranjeze el toate chestiunile materiale. Se pare că inginerii de la societățile petrolifere câștigă acum îndestul de bine, chiar când sunt atât de tineri și începători, cum e dânsul. Insă ce dovadă de dragoste și de suflet, din partea lui Todiriță, pe care îl judecasem atât de sever! Îți amintești că el a fost singurul care s'a opus cu toată energia mariajului meu și multă vreme nici nu ne-am vorbit. Ce deosebire între el și Camil! Căci n'aș putea spune acum, care dintre amândoi: Camil sau Scarlat, au provocat ruina noastră și moartea lui Papa, când a avut atacul după ce-au fost scoase casele în vânzare... Camil făcea datorii pe deoparte, Scarlat vindea pe de alta, și se pare că se înțelegeau foarte bine. De altfel și acum, la București sunt nedespărțiți în viața lor, pe care n'o pricep.

Mă gândeam, când am scos lucrurile din casă și a venit rândul canapelei pe care îmi spunea Todiriță să fiu bucuroasă dacă îmi va rămâne să am pe ce plânge, mă gândeam câtă dreptate a avut și cum numai el singur, un copil, a văzut ceia ce n'am presimțit nici eu, nici Papa și Maman, care oricum aveau mai multă experiență. Iar când ne-am adunat lucrurile în căsuța cu chirie unde ne-am mutat după moartea lui Papa, într'adevăr pe canapeaua aceia Luminița, mă ghemuiam, după ce adormea Maman, să plâng în fiecare seară. Scarlat la București se amuza în vremea aceasta... Știi cum s'a terminat aventura cu mutarea noastră la București. Tu erai în streinătate, chiar în anul după încheerea păcii și poate dacă te aflai în București, mi-ai fi fost de multe ori o consolare. Incă nu-l cunoșteam bine. Credeam în el. Ii era așa de ușor să se joace cu naivitatea mea de fată, care nu bănuiam nimic din toate urâțeniile vieții și netrebniciile oamenilor!

Când am sosit, am luat două camere la hotel. Spunea că e greu să găsim imediat un apartament confortabil, să-l mobilăm, să găsim servitori, etc. Am întrebat de casa lui, care spunea că e modestă, ca și sfoara de moșie, de nu știu câte pogoane, cum povesteau de altfel că au toți refugiații. Mi-a răspuns echivoc. Credeam că o face din modestie. Numai când era prea târziu, am înțeles că n'are nici o casă și nici o moșie, cel mult datorii meschine în dreapta și-n stânga.

După o lună a sosit şi Camil. M'au târât la restaurante, la teatre, la plimbări. Aceasta la început. Pe urmă mă lăsau singură la hotel, de cele mai multe ori mi se aducea masa sus. Ei spuneau că au afaceri, nu le ajunge timpul, etc. Cu rândul, plecau când unul, când altul, la Roman. Eu naivă, credeam în ocupaţiile lor serioase şi mă bucuram că i-a venit şi lui Camil mintea la loc, să se ocupe de ceva mai grav, de cât timpul şi banii pierduţi la Club. Intr'o jumătate de an amândoi îl făcuseră pe Papa să iscălească atâtea poliţe, sub cuvânt că au găsit plasament în nişte întreprinderi imaginare cu beneficii fabuloase, încât nu mai voia nimeni să-i dea un ban pe semnătură. Pe urmă au început notele la hotel în întârziere, portarul purtându-se obraznic. Ne-am redus la o cameră. Ne-am mutat la un etaj mai sus, pe urmă la altul. Scarlat uita de mine. De multe ori sunam să-mi aducă un ceaiu cu corn — acesta era dejunul meu. M'am trezit cu bilete de la femei, îl căutau, îi făceau reproşuri. Insfârşit n'am să-ţi povestesc aci toată mizeria şi umilinţa, pe care mi le-a rezervat cu atâta cruzime viaţa şi mă mir cum le-am suportat! După o scenă m'am urcat în tren, să văd la Roman ce se întâmplă. Aci altă desolare. Papa începuse să înţeleagă în ce fel de afaceri sunt plasamentele lui Scarlat şi Camil. N'am vrut să mă întorc. Scarlat mi se pare că atât aştepta. Fiindcă nu mai avea ce stoarce nici el, nici Camil, ne-au lăsat să ne descurcăm noi. Până ce expropierea ne-a dat ultima lovitură. Papa n'a vrut să-şi salveze nimic, deşi ar fi putut să găsească o formă să pună moşia pe numele tutulor — în fine nu mă pricep ce chiţibuşuri avocăţeşti propunea bărbatul Emiliei, magistratul. Când a fost silit să lichideze, pierdea şi casa bătrânească. Bietul Papa, n'a asistat la această vânzare. Dumnezeu l-a cruţat şi l-am găsit într'o seară, rece, în birou, cu un volum de Montaigne deschis înainte.

Iţi imaginezi pe urmă, dragă Luminiţa, viaţa mea într'un oraş de provincie, după ce eşti ruinată şi te privesc toţi curios ori indiferent, sau mai rău, te compătimesc.

Mă simţeam vinovată faţă de toţi ai mei, fiindcă eu fusesem cauza acestei catastrofe şi dădusem un atât de bun tovarăş lui Camil. Când treceam pe lângă casa noastră, mi se strângea inima. A luat-o un evreu, proprietarul unei fabrici de piele. Vedeam copiii străini jucându-se în grădina noastră. Lumina aprinsă în camera lui Maman, la biroul lui Papa. Mă întrebam ce e acum în camera mea. Nu ne-a cruţat de nici o amărăciune viaţa, dragă Luminiţo. Mă întorceam cu Maman de la cimitir. Se ducea să pună flori pe mormântul lui Papa. Şi cum se rezema în braţul meu, o simţeam slabă şi împuţinată, iar eu abia îmi stăpâneam lacrimile şi întorceam ochii să nu-mi-i sur-

prindă. „Nu pe aci, Eleno!" — Înțelegeam. Voia să ocolim pe altă stradă, ca să nu dea pe la casa care a fost a noastră, unde se jucau copiii pistruiați și roșcați.

A luat-o Emilia la dânsa. O chiamă acum Todiriță la el. Spune că e singur și are o locuință admirabilă și prea largă, cu care n'are ce face. Dar ce soartă, Luminițo, când ți-e tot părul alb, după ce-ai fost deprinsă să trăiești din belșug și în liniște, să te țină copiii! Oricât te-ar iubi, ei își fac viața lor și tu ești acolo, streină, mosafir. Mă uitam în ochii lui Maman. Se sfia să facă observație unui copil, să dorească ceva. Când sfârșeau toți, se închidea în camera ei, cea mai retrasă, un fel de chilioară lângă camară, și vedeam pe sub prag, până târziu, lumina aprinsă. Ce făcea? De ce nu dormea? Ce gândea acolo, singură? Și mai găsea încă Luminițo, putere și nu știu de unde, bunătate, să mă consoleze pe mine. Biete degetele ei slabe, netezindu-mi bărbia și glasul acela înecat, cu care îmi spunea numai atât: „Ce e fetițo? ce e fetițo?..." Plângeam amândouă. Ne ascundeam și dacă ne surprindea cineva, ne simțeam umilite, par'că am fi săvârșit un lucru urât.

Ce lungă scrisoare! Mă tem că are să se plimbe pe masa ta multă vreme, până să ai curajul să o citești. Dar pentru mine e o ușurare să-mi povestesc însfârșit cuiva tristețele. Și cine alt decât tine, cine le-ar putea înțelege și simți?

Acum mă văd aci singură, în celula aceasta cu miros de farmacie, cu patul alb de fier, cu mesuța pătrată, plecată pe hârtie și scriindu-ți. Par'că e undeva îndepărtată și ștearsă, numai o umbră din mine.

Alții și-au refăcut viața. Dar eu ce mai aștept de la ziua de mâine sau de la cea de peste un an? Imi scrii că ești mulțumită, copiii voinici și cuminți. Incă odată spun, că pentru tine poate a fost mai bine așa, cum a fost, Luminițo. Scrie-mi. Dar nu sgârcită. Are să mi se pară că îți aud glasul, cum îl ascultam altădată, când ne prindea ceasul târziu în dormitorul pensionului, după miezul nopții.

Te îmbrățișez: *Elena.*

P. S. — Au trecut pe la mine, Cora și Ralu Vardaru, îndată ce au aflat nu știu de unde, că sunt aci. Altele pe care nu le-a cruțat viața. Par acum două bătrânele, în hainele negre. Nu se despart și vorbesc de Mihai, ca și cum ar fi încă, undeva plecat, copil cum îl știau și de unde are să se întoarcă. A trecut și Măgduța Dobreanu, acum Magda Maior Ionașcu. E foarte drăguță, abia s'a schimbat, n'ai

crede că are o fetiță exact ca ea: aceiași gură cât un nasture, aceiași ochi cu genele frizate. A făcut un mariaj potrivit. Maiorul Ionașcu e nepotul lui Vardalà, ministru nostru la Praga, cu legături în toate familiile bune de aci. Se pare că va fi trimis la Praga ori la Roma, atașat militar. Se iubesc. Despre Mihai nici o urmă de amintire. Bietul Mihai!

••••••••••••••••

EPILOG.

LÂNGĂ LACUL NEGRU, ASFALTIT.

In iarna anului 1925, Radu Comşa simţi un junghiu în gratiile coastelor, în semnul rănii de multă vreme uitat.

Durerea stărui o săptămână răscolită fără pricină, pe urmă tot fără pricină se potoli. Nu mai gândea la ea, când umezeala primăverii o stârni din nou, încleştându-i dureros şi încheeturile genunchilor.

— Nu e nimic prea grav, vorbi medicul zgâriind cu tocul automat o reţetă cu ieroglife indescifrabile. Urmezi aceasta şi în două veri de Techirghiol, cu băi şi soare, eşti voios ca un fante...

Ridică ochii la cicatricele din obrazul pacientului şi îşi dădu seamă că gluma cu „fantele" n'a fost la locul ei. Rectifică, trecând dela familaritatea glumeaţă cu care-şi trata întotdeauna clienţii, la tonul profesional:

— O cură de doi, trei ani de Techirghiol... Deocamdată trei linguri de poţiune pe zi. Evită în special umezeala. Altfel te aşteaptă o endocardită...

Arătând spre cicatrice:

— De ce nu încerci o grefă?... Treci într'o zi pe la Juvara, el cu plastica lui, te mulează din nou...

Medicul îl împinse politicos dar grăbit, spre uşă, fiincă în anticameră aşteptau mulţi.

Radu Comşa duse reţeta la cel dintâi farmacist care descifră ieroglifele cu o uşurinţă miraculoasă, sorbi conştiincios trei linguri de poţiune pe zi, se feri de umezeală; durerea dispăru.

La începutul lui Iulie îşi făcu socoteala economiilor. Erau puţine. Gazetele anunţau că în staţiile balneare e o scumpete de jaf, se hotărî să se ducă în Moldova la odihnă, la una din mănăstirile Neamţului, unde auzise că locurile sunt pitoreşti, viaţa e eftină şi are să găsească cea mai desăvârşită linişte. Alese mânăstirea Agapia.

Nu mai fusese niciodată. Mănăstirea îi plăcu în valea îngustă, împresurată de păduri cu brad coborând până în zaplazul ogrăzilor; casele albe cu cerdac bătrânesc; florile de bună dimineaţa întinse pe sfori până în streşinile de şindrilă. Adusese un geamandan de cărţi. Maica de gazdă păşea în vârful picioarelor, clopotele şi bătăia măruntă a toacei adânceau tăcerea.

Radu Comşa respiră într'un început de împăcare cu viaţa.

Insfârşit găsea astâmpăr; pustiul de aici îl lăsa numai cu el. După câteva zile, nimeni din tineretul voios de pe valea pârâului, nu mai purtă decât o relativă grijă, domnului cu semnul urât din obraz, care pornea de dimineaţă în pădure, dincolo de stânci, pe potecile cele mai neumblate, cu o carte subsoară.

O fată sburlită, cu ochii drăcoşi şi cu veselia celebră pe pajiştea unde se juca crochet, îl botează domnul Morocănilă.

„A trecut domnul Morocănilă la cruce... Se întoarce domnul Morocănilă dela stânci, să ne pregătim fetelor de masă... înseamnă că e ora 12 jumătate!..."

Radu Comşa trecea şi se întorcea cu plămânii purificaţi de balsamul răşinei, cu o odihnă împrospătată în trup şi în suflet, fără să ştie că e *domnul Morocănilă* şi cronometrul viligiaturiştilor.

Dar după o săptămână, purceseră ploile. Mărunte şi mucede, de cincispreze ori pe zi. Scama norilor atârna de vârful brazilor. Soarele încerca să străbată o jumătate de ceas, se îneca în neguri ostenit. Pajiştea de crochet rămase pustie. Maicele treceau gheboşate sub umbrele la vecernie. Câinii se furişau pe lângă garduri cu blana leoarcă, privind cerşitor la oameni. Se lăsă frig umed care pătrundea în oase. Işi luase numai haine de vară. Se mută de pe un pat pe altul, sgribulit, cu pardesiul între umeri, ca un moşneag în care a intrat îngheţul morţii.

— Aşa-i Agapia noastră! — tângui cuvioasa Velasia cu mâna osoasă ca moaştele la gura cu buze subţiri, aducându-i ceaşca cu lapte ferbinte.

Aşează tablaua verde cu doi trandafiri bizari pictaţi pe fund; unul albastru şi altul violet:

— Aşa-i Agapia... Când începe să ploaie, putrezesc şi pietrele... Până acum trăgeam clopotele şi făceam rugăciuni să ne milostivească Domnul cu o leacă de ploaie; acuma ne rugăm să o oprească. Mosafirii dela Maica Epraxia măcar mai bat cărţile. Mata stai numai singur, eşti mai schimnic de cât noi.

Radu Comşa, într'o dimineaţă, nu se mai putu ridica din pat. Junghiul îşi înfipse cârligul în coastă; genunchii trosneau când în-

cerca să-i miște. Rămase două zile cu plapoma roșie până în bărbie, cu fața în sus, privind țintă la icoanele afumate din părete, încununate cu șiraguri de mărgele și flori de cauciuc, de bâlciu.

Pe fereastra strâmtă lumina pătrundea vânătă și tristă. Noaptea fâlfâia vântul pe lângă pereți ca o pasere cu aripi prea grele. Maica Velasia scoase borcanele cu dulcețuri din sobă și de deasupra caerele de lână: făcu foc. In mijlocul verii avu senzația de iarnă, cu trosnetul lemnelor și flacăra jucând dilatată pe pereți.

A treia zi, chemă un medic.

Doctorul Mazâlu, de douăzeci și cinci de ani, în fiecare început de Iunie debarca aici dintr'un landou vast și prăfuit, cu o familie numeroasă, de copii, nepoți, nepoate, slugi, căței și pisici, ca să îmbarce în același landou prăfuit și vast, copiii, nepoții, nepoatele, slugile, cățeii și pisicile, abia la sfârșitul lui August. Cunoștea toate maicile cu specialitățile lor, după cum le cunoștea metehnele; de aceia păru că a venit să se intereseze mai mult de un anume șerbet al cuvioasei Velasia, decât de bolnavul din pat.

După ce înfipse o linguriță straşnică în șerbetul de toporași și bău două pahare brumate de apă — „unde se mai găsește apa dela Agapia?" — plescăi din limbă, ștergându-și mustățile stufoase, îl pipăi pe Radu Comșa, îl ciocăni, îl ascultă, îi puse termometrul subțire și rece, subt braț.

Se ridică cu un suspin, fiindcă era gras și se pleca anevoie. Își strânse termometrul în tocul de nichel.

— Dumneata ai nevoe de Techirghiol și de soare... Agapia nu-i o afacere...

Pe urmă cerând parcă scuze în numele Agapiei:

— Foarte bun aerul aici. Eu de douăzeci și cinci de ani vin... Liniște, pădurea colea. Loc ideal pentru odihnă. Dar nu face pentru dumneata. Doctoria dumitale e salicilatul, soarele și nămolul, nu ploaia... Deacum, dacă a început să ploaie, o ține o lună. Ai văzut pe Ciungi? Este un munte aici, care se cheamă Ciungi. Acela-i barometrul meu. Când e negură pe Ciungi, slabă nădejde să vedem soarele îndată...

Se opri, să cerceteze pentru a cine știe câtea oară, cu mânile la spate, o icoană din părete. Își puse ochelarii, și după ce-o examină amănunțit, vorbi cu ochelarii în mână:

— Aista-i lucru vechiu... O are maica dela Raluca Sturzoaia... Icoană rară și scumpă dela Sfântu-Munte.

Își aduse iar aminte de bolnav:

— Trimitem să ne facă o rețetă la Târgu-Neamț. In câteva zile

ai scăpat de criză. Cum te poți mișca din pat, nu mai sta o zi. Pușcă la Pașcani și de acolo ia trenul direct la Techirghiol... Acela-i locul tămăduirii.

Se așează la masă și scrise rețeta pe o foaie de carnet:

— Sunt sigur că nu cunoști pe nimeni... Știu că acum vii întâia dată. Noi de aici cunoaștem pe fiecare când vine și când pleacă. Lași, așa dar, s'o trimet tot eu la târg; eu aici sunt ca la mine acasă. Mă cunoaște toată mânăstirea, dela cuvioasa stareță până la cel din urmă vătav...

Mai cercetă o scoarță bătută în părete:

— Aista-i un lucru nou! — constată, fiindcă știa cu deamănuntul zestrea fiecărei maici. Un lucru teribil. N'am văzut nici la maica Filofteia așa lucru fain...

La plecare nu vru să primească onorariul.

— Mă ofensezi, domnule Comșa. Aici suntem toți ca într'o familie... Imi pare rău că trebue să pleci. Altfel ai fi văzut ce fel de oameni suntem noi, cești care venim la Agapia... O familie care se împrăștie tot anul în țară și vara se adună să-și repare puterile... Mai o excursie, mai un pocheraș ori un maus; tineretul mai filtrează, se mai pune la cale un mariaj — eu aici mi-am măritat două fete — mai sunt oleacă de nopți cu lună...

Doctorul Mazâlu își puse la ușă galoșii și pregătindu-se să deschidă umbrela, se întoarse din prag.

— Ne-am înțeles, vasăzică... Techirghiol, nămol și soare.

Apoi se întoarse către maica Velasia, cea cu nasul încovrigat și buzele tăiate subțire cu briciul, în pielea de pergament:

— Te ruga nevastă-mea măicuță, pentru niște șerbet... Trei oca de trandafiri...

După o săptămână, Radu Comșa era la Movilă. Ii părea rău după liniștea dela Agapia, care făgăduia să fie atât de deplină, cu toate amenințările familiei despre care vorbise doctorul Mazâlu.

Făcuse popas la București o zi, să caute bani; economiile lui n'ajungeau. Se împrumută. Dintr'o parte două mii, dintr'o parte trei mii, din altă parte cinci mii; era deprins acum. Se bucură că a găsit o cameră la o vilă nouă dela periferia terenurilor; era într'adevăr cu pereții subțiri de se auzia tușind vecinul, dar era eftină. Descoperi și un restaurant modest.

Bucuriile lui erau acum mediocre și vulgare. Își îngăduise însă

un lux: cumpărase un chaise-longue pe care îl lăsase pe plajă, jos, la „Turci".

După nouă ani locurile nu mai erau de recunoscut. In peisagiul prăfos crescuseră cu spontaneitatea ciupercilor veninoase, nenumărate vile cu acoperişul de ţiglă roşie. Era o forfotă de iarmaroc în bărăcile dela şosea, cu miros de carne de oaie, movili de legume şi fructe, untdelemn şi peşte; murdărie şi odoare de vecinătate a Orientului. Automobilele şi autobuzele se vânturau în vârtejuri din care oamenii ieşeau ninşi pe umeri şi pe gene, ca dintr'o moară. Frunzele salcâmilor atârnau moarte subt stratul de colb. Copacii păreau mineralizaţi. Arşiţa juca apa morţilor peste câmpuri cu vegetaţia arsă.

La marginea terenurilor parcelate, subt scheletul şchelelor se ridicau alte clădiri, cu o înfrigurare de colonişti tăbărâţi într'o singură noapte, într'o Californie unde s'a descoperit o mină plină de fabuloase făgăduinţi.

Dar marea, îndată ce te apropiai de ţărm, făcea toate acestea uitate şi iertate, consolând de dezolarea pe care o aduseseră oamenii. Acolo se soreau copii cu pieliţa arămie, hohotea altfel de lume, voioasă, îndestulată şi gureşă.

Radu Comşa află ceiace nu mai observase de multă vreme, că hainele lui sunt demodate, sărace, scurte şi strâmte, cu pete scoase la iveală de praful incontinuu din aer, cu marginea cusăturilor roasă.

Cumpără benzină şi le curăţi singur, o după amiază întreagă. Când eşi, hainele erau curate, dar el mirosea ca un şofeur în permisie.

Pe terasa Casinoului, la şapte, când de pe faleză marea se vede schimbându-şi culorile de sidef albastru şi vioriu, îşi căută un loc la o masă dela margine.

Chelnerul abia răspunse la chemare; îi trânti dinainte ceaşca de cafea şi paharul de sirop, ca o datorie împlinită în silă. Cafeaua era lungă, prea dulce şi rece; siropul cald. Terasa însă lărmuia de lume. în sala casinoului urla jazzbandul.

In faţa lui Radu Comşa, se afla la o masă o doamnă cu părul oxigenat şi doi domni; unul cu părul lins, cu înfăţişare sportivă, tânăr de tot, în pantaloni de flanelă şi cămaşă de mătase gălbuie; celălalt mai în vârstă, tot corect, cu figura osoasă, nările subţiri, mustăţile rase, fruntea înaltă; frumuseţe bărbătească după care întorc femeile ochii pe stradă — dar cu mâneca dreaptă, goală dela umăr. Fără să vrea, Comşa fu silit să-i vadă şi să-i asculte.

Doamna deschise poşeta, îşi pudră nasul, îşi roşi buzele. Făcu un semn, din sprincenele subţiri arcuite, către cel mai tânăr:

— Domnule Pastion, ultimul!... Emil, te rog păzeşte-l tu pe Piki,

şi dacă-i aduce laptele, ai grijă... vezi să nu fie ferbinte, suflă-i tu... Piki, stai mumus la tăticu tău!...

Domnul fără mână luă resemnat pe genunchi, cu mâna sănătoasă, cățelul alb, creț, mătăsos, mic cât un pumn, cu zurgălău de metal galben la gât.

— Mumos Piki! — îl strânse doamna de bot, înduioşată de despărțire. Are să-ți dea tăticu păpică, pe urmă tutu are să facă dodo cu nunu...

Se întoarse, răsucindu-se pe tălpile moi ale pantofilor fără tocuri:

— Haidem, domnule Pastion!

Piki îşi linse cu limba roşie botul şi privi lăcrimos la nunu care plecă să danseze cu domnul Pastion.

Domnul lăsat singur, desigur soțul, rămase cu mâna sănătoasă pe spinarea cățelului, privind cu ochi gânditori în nemărginirea albastră şi calmă. Fu o părere sau adevărat? — dar Comşa văzuse pe figura omului, coborând o umbră ca o mâhnire ascunsă, o tresărire îndată biruită. Avea la butonieră semnul roşu, ca o picătură de sânge închegat: Mihai Viteazul. Dar cine mai lua seamă acum la aceasta; ce însemnătate avea o bucățică de cârpă?

Ochii lor se întâlniră o clipă, se încrucişară cântărind stăruitor infirmitatea celuilalt, apoi cu pudoare priviră în altă parte. Fiecare îşi aminti ceva uitat, neştiut de nimeni din toți de aici: ceasul când unul şi-a lăsat acolo mâna, celălalt şi-a sfărâmat obrazul şi coastele. Ochii reveniră căutându-se, grei, cu un imperceptibil semn de înțelegere, ca între doi complici care nu trebue să pară că se ştiu. Pe urmă priviră la tremurul luminos al mării, uşor ca o albastră eşarfă.

Chelnerul aduse serviciul de cafea cu lapte, feliile de cozonac. Piki se mişcă plin de neastâmpăr, sări pe masă, îşi scutură zurgălăul dând nerăbdător din coadă. Domnul fără mână turnă laptele, suflă să se răcească, prepară pateul pentru cățel. Cu mâna liberă îl hrăni din linguriță, îl şterse pe urmă la bot cu batista lui dela piept. Apoi Piki mai voi altceva. Domnul îi prinse cureluşa în cârligul sgardei, se depărtă cu el dincolo de marginea terasei, lângă un copac, aşteptând. Piki mirosi întâiu, mirosi după; scurmă cu precauție de higienă atavică țărna, cu labele de dindărăt şi pe urmă cu cele de dinainte. Domnul cu insigna lui Mihai Viteazul şi cu mâneca dreaptă spânzurând, se întoarse la loc după această îndeletnicire a timpurilor de pace, îl urcă pe genunchi. Când întâlni iarăşi privirea lui Radu Comşa, păru că-şi cere iertare: „Înțelege... viața e altăceva. E aceasta!... Crezi că eu n'am nevoe să mă stăpânesc ca să nu-l înşfac de ceafă şi să-l arunc peste râpă în mare?...“

Aprinse o ţigară, cu o brichetă specială pentru infirmii cu o singură mână. Fumă cu gândul în altă parte. Piki supărat pe fum, strâmbă din nas, îşi mută în altă parte capul. Domnul făcu vânt cu mâna să risipească mirosul, ca unei persoane foarte delicate ce era.

Peste ce necunoscută şi resemnată suferinţă am dat oare? — se întrebă Radu Comşa, urmărindu-i cu simpatie privirea cătând goală pe linia curbă a zării. Dar un presentiment îl făcu îndată să întoarcă ochii: I se păru că pe alee, spre hotel, a trecut Luminiţa: s'a întors o clipă şi a trecut... Numai o părere... Ceafa cu peliţa brună, mersul acelaşi, doar trupul mai plin, de femee. Dar a fost numai o părere. Când se răsuci în loc, surprinse privirea domnului invalid asupra lui... Amândoi avură un sentiment de jenă... Se spionau să vadă care mai poate descoperi ceva de invidiat la celălalt.

Doamna cu părul oxigenat şi cu trupul şerpuind liber în haina străvezie, apăru urmată de tânărul cu părul lins, care călca elastic în pantofii cu talpa de asbest, tamponându-şi fruntea cu batista. Imediat doamna apucă gentuliţa, scoase oglinda şi puful, repară ravagiile înăduşelii şi ale dansului. Numai după ce sfârşi, îşi aduse aminte de Piki care scâncea nerăbdător. Ridică obrazul cu culorile renovate, frumos dar vulgar:

— Ce e Piki, Pikiki? Vrea Pikiki să vină la nunu?... A mâncat mumos tutu şi n'a fost lacom să capete bobo?... Aide Pikişor la mumu!...

Pikişor care mâncase mumos, nu fusese lacom să capete bobo şi făcuse chiar caca, se căţără alintat în braţele lui nunu.

Domnul îşi şterse cu unica mână perii de pe genunchi. Celălalt, tânăr, respiră cald în sânii doamnei oxigenate, subt cuvânt că îl desmiardă pe Piki. Căţelul îl linse pe mână recunoscător. Soţul îi învălui pe tustrei, într'o privire rea numai de-o clipă, dar care ar fi fost destul dac'ar fi avut ucigaşă putere să-i petrifice laolaltă ca un grup al celei din urmă mizerii conjugale.

— Uite cum te iubeşte pe dumneata, domnule Pastion! se bucură doamna oxigenată, ferindu-şi capul când vorbea, fiindcă Pikiki se înălţase pe pieptul ei, cu o labă între sâni şi voia să o lingă pe buze. Simte îndată cine îl adoră. Pe Emil nu-l poate suferi. Sunt sigură că Emil îl maltratează când lipsesc eu... S'a făcut un sălbatec Emil; un ipocondru... Când ne-am luat, numai un an înainte de războiu, cine mai dansa ca el? Cine mai conducea maşina ca el? Cine mai juca tenis ca el? Acum abia l-am scos dela ţară să mai vedem şi noi lumea...

— Nu dansați? Nu înțeleg de ce, dacă v'a plăcut!... — se miră domnul Pastion, așezându-și cu un zâmbet amabil, cravata de mătase, deranjată.

Coborâ ochii la mâna absentă a celuilalt, și după o ezitare:

— Se dansează foarte bine și numai cu o...

— Se dansează foarte bine și numai cu o mână, domnule Pastion! — vorbi soțul. Știu. Se dansează și fără cap, numai cu picioare. Dar pe vremea mea, iubite domnule Pastion, dansul era altceva decât mizeria de acum și de aceia îmi plăcea, cum îmi plăcea sălbatec toată viața. Era dansul atunci un ritm, o exaltare, o armonie a gesturilor, o plăcere. Se vedea pe figuri grația... Acum ce se poate vedea într'un dancing? Ce te pasionează pe dumneata și pe Mary? Pe o pistă, câteva perechi de automate, cu figuri țapene de lemn, învârtindu-se, agitându-se, lunecând și desfăcându-și picioarele cu o indiferență invers proporțională cu urletele disperate ale muzicei acestea de negri... Nici nu se uită unul la altul. Parcă sunt condamnați să danseze, nu dansează de plăcere. Indeplinise un rit monoton. *C'est une danse morne* ca toate plăcerile de după războiu...

— Acum vezi și dumneata, domnule Pastion, ce idei preistorice are! Nu-i mai place nimic... Are dreptate Pikișor să nu-l mai poată suferi.

Piki auzindu-și numele, dădu vesel din coada bîrligată și profitând de neatenția lui nunu, îi șterse o limbă pe buze.

Domnul fără mână privi peste ape, cu tot desgustul rămas din drojdia tainei a șasea.

Tânărul sportiv vrând să câștige bunăvoința soțului, întrebă cu politicoasă solicitudine, schimbând vorba.

— Vă fac bine băile? Vă simțiți altfel după...

— Dumneata crezi că aștept acum să-mi crească mâna? — întrebă retezat domnul cu semnul lui Mihai Viteazul.

Tânărul cu părul lins, convingându-se definitiv că soțul n'are conversație, renunță la orice obligație de politeță și se plecă să respire căldura din sânii doamnei oxigenate, subt cuvânt că îl mângâie pe Piki.

Jazzul încetase; începuse orchestra. Glasurile se domoliră, fiindcă și cei mai deșerți își simțeau privirea chemată de odihnitoarea măreție a apelor. Marea albastră prindea în culorile asfințitului irizații viorii.

Departe un vapor alb, se întorcea dinspre Constantinopol, Asia Mică, Egipt. Mulțimea în subțiri vestminte multicolore, după o zi de arșiță, aspira briza amărie, îndopându-se cu lichide răcoritoare, cu

mulțumirea că se află acolo, privilegiați cu toate grijile uitate, să asculte vioarele unei orchestre, cu marea, sclavă, întinsă la picioare.

Din capătul potecei de subt faleză, urcă inoportun în mijlocul acestei desfătări balneare, un posomorât convoiu. O colonie de orfane în hainele lor cenușii. Înșirate patru câte patru, copilele cu obrajii pământii, pășeau rușinate printre atât de voioși și superbi spectatori. Aveau uniforme vărgate, gri cu alb și cu negru, dând la un loc vânătul dureros al hainelor de temniță. Gâturile diforme în bandagiile murdare, cicatricile care botiseră carnea, sluțiau o biată umanitate stâlcită în mugur, de suferință și de urâțenie. Toți întoarseră ochii dela copilele desfigurate de boală, privind peste capete sau căutându-și de lucru în pahare și farfurii. Cele din urmă se târau în cârji, rezemate de altele, făceau salturi de animale care și-au pierdut un picior în căpcăni. O supraveghetoare păstra ordinea. Nu era nevoe. Orfelinele erau strânse în mizeria lor și mute.

Orchestra se oprise fără să știe nimeni de ce.

Când fură departe, în norul de colb stârnit de picioarele slabe și șchioape, asfințitul vărsa o lumină sanghinolentă de abces. Apoi viorile continuară, iar oamenii vorbiră mai tare, eliberați.

— Ar trebui să le interzică să treacă pe aici... Îți strică pofta de mâncare! — declară dezgustat tânărul în cămașă de mătase.

— Ați văzut cum se agita Piki? Abia l-am putut ține. Așa e tutu, nu poate suferi săracii... E în războiu cu democrația, Pikiki...

Piki linse pudra de pe nasul stăpânei, privind-o în extaz de adorație cu ochi lăcrimoși.

Domnul fără mână, mătură cu unica palmă apăsat, de pe masă, fărâmituri nevăzute.

Radu Comșa plăti și se ridică. Merse să mănânce la birtul cu grătar și țambalagii, pe malul lacului unde se amestecă mirosul grăsimii de berbec sfârâită cu duhoarea clocită a nămolului...

A doua zi, vlăguit de baia ferbinte, rătăcea pe țărmul mării, călcând pe linia îngustă unde nisipul ud de valuri e tare și elastic ca guma subt pași. Culese câteva scoici, cu plăcerea simplă de om sărac care se mulțumește cu ce-i aruncă valurile. Hainele lui albastre făceau urât aici și ghetele negre, cu tocuri scufundându-se în nisip. Căută un loc mai îndepărtat, dincolo de cel din urmă grup întins să se sorească. Nu ridicase ochii când trecu pe lângă acest grup, cu privirea în pământ. Îi înălță, când un copil fugind, izbi peste el, se împiedică și căzu... Îl ajută să se ridice: un băețel de patru ani, aproape gol, cu

o cingătoare de mătase neagră la mijloc, cu părul negru în cârlionți. Copilul râse scuturându-și palmele de nisip, și cuminte, ceru pardon. Văzu că domnul care-l ridicase avea un pumn de scoici culese, se uită lung la ele, cu lăcomie în ochi.

Radu i le dărui, așa cum dărueşte un om sărac o plăcere care nu l-a costat nimic.

Copilul întinse mâna, o opri la mijlocul drumului.

— Ia-le, micuțule!...

— Nu pot... N'am voe să primesc nimic dela nimeni, ridică băețelul ochii frumoși și mari.

— Mihai! — chemă un glas care opri lui Radu Comșa bătăile inimei în piept.

Copilul fugi la chemare.

— Aici sunt, maman!

Atât văzu Radu Comșa: pe Luminița goală în tricoul de bae, cu obrazul ei arămiu luminat de albul dinților într'un râs, o fetiță alături vânturând nisipul cu o găleată și celălalt copil, care se numea Mihai, (desigur în amintirea lui Mihai Vardaru), alergând spre ea cu pumnul întins.

Luminița se opri din râs. Îl recunoscu. Îi fu rușine că o vede așa, aproape goală: acesta cel dintâiu gând. Pe urmă...

Când Luminița fu învelită în mantaua spongioasă, Radu Comșa era departe, cu capul în pământ, călcând pe marginea țărmului unde nisipul ud e elastic și neted, și nu se deschide să înghită.

— M'a ridicat de jos și mi-a dat scoici, lămuri Mihai deșertând pumnul jos, pe nisip. E un domn bun.

— Mie nu mi-a dat, e un domn lău! protestă fetița cu îndoita ei logică, de femee și de copil.

— Ți le dau pe toate, Mimi. Uite... Ia-le Mimi! — îndemnă cu generozitate Mihai, ajutând-o să le culeagă de jos.

Așa fură încă odată dăruite, scoicile culese de Radu Comșa.

Luminița rămăsese în genunchi, cu mânile înfipte în nisip. In privirea ei neclintită, copilul crezu că citește încruntarea unei mustrări. Se apropie acățându-i-se de gât, frecându-și linguşit obrazul cu pelița fină, de obrazul Luminiței.

— Maman, zău că nu sunt vinovat!... N'am cerut...

— Ce? — nu înțelegea Luminița.

— N'am cerut scoicile. Mi le-a dat singur, domnul acela cu bubă în obraz... Mata știi că eu nu cer niciodată. Poate să spună și Miss.

Dar de ce ne strânge așa maman? De ce-i strânge Luminița alături, acolo în genunchi, unul deoparte și altul de alta; îi strânge cu

capetele lor la piept unde se amestecă buclele bălane ale lui Mimi cu cârlionții negri ai lui Mihai? Cași cum i-ar apăra de amenințarea unei priviri rele, îi strânge... Și de ce pe urmă îi răstoarnă pe nisip și îi rostogolește cu o nevoe nervoasă de a face ceva, de a mușca din mânile lor moi, numai să alunge orice gând, oricare?

— Maman, ce veselă ești mata astăzi!...

— Maman se veselă esti mata altăzi, repetă și Mimi, ridicând lopata și aruncând în suprem entuziasm o jerbă de nisip.

Radu Comșa e departe de tot, abia se vede pe o stâncă înaintată în apă, gheboșat pe piatră, confundat cu piatra.

După amiază cerul s'a acoperit. Marea e gri verzuie și rece privirii ca o placă de zinc, iarna în ger.

Radu Comșa întins pe scaunul de pânză, de două ceasuri cetește. Intoarce foile și gândul îl fură. Marea îi cheamă ochii la posomorala ei opacă și moartă, ca o altă mare decât acea de dimineață, devastată.

Din când în când ia pagina din urmă, din nou; a văzut numai cuvintele, nu le-a cetit. La dreapta, lângă baraca Turcilor, câteva bărci și-au înfipt în țărm boturile negre; cadavre de gigante cetacee. Mirosul de alge stagnează; nu-i măturat de nici o suflare. Pescărușii zboară deasupra capului ca mecanice paseri de lemn vopsite cu lac alb. In văzduh plutește greu presimțirea unei furtuni, dar care are să se descarce târziu, peste două ori trei zile. Vântul a căzut. Norii pe cer imobili; valurile abia se clatină uleioase.

„Toutes les douleurs ne nous grandissent pas, ne nous augmentent pas. Il y en a de steriles, des desséchantes, d'inavouables. Celles-là ne sont que misère ei qu'appauvrissement..."

Radu Comșa întoarce foaia, ochii fug peste rândurile negre. Acolo fâlfâe spre linia sură a zării, două paseri albe depărtându-se avântat de țărm, ca doi porumbei mesageri cu o veste bună spre necunoscuta insulă cu naufragiați.

„En vérité, qui les voudrait partager avec nous, alors que nous n'osons pas même les laisser paraître?..."

Copilul Luminiței se numește Mihai. Are într'adevăr ochii lui Mihai Vardaru copil, așa cum îi mai păstrează fotografia Cora și Ralu, în capela lor funerară. Și glasul, are mlădierea din glasul lui Mihai.

„Le Christ lui-même pourrait nous demander de baiser le lépreux au visage. Mais quelle charité se dévouerait jusqu'à embrasser notre honte et notre avilissement?..."

ACAD. INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ BIBLIOTECA Nr. 5124

Cartea a căzut pe genuchi. Din larg, paserile mesagere se întorc. Fâlfâe acum din aripi svâcnit și tragic, ca anunțătorii furtunilor. Naufragiații din insula uitată au pierit și — acolo bântue furtună pustie.

O doamnă sprijinită în baston, se apropie călcând cu precauție, urmată de un băiat cu fes care poartă subsuoară un scaun. Are părul și obrazul acoperit de un văl albastru, ridicat până la gură: se vede numai bărbia ovală de culoarea caisei și buzele fin desenate, dar fără nici un strop de sânge. S'a oprit rezemată să aleagă un loc.

— Aici, dragă Selim! — se hotărăște, arătând cu bastonul.

Selim întinde scaunul, când a sfârșit ridică fața neagră de pui de tătar cu fesul decolorat pe ceafă, așteptând bacșiș cu mâna gata, scorojită și numai cu palmele roze ca laba de maimuță.

Bolnava se așează cu precauție, ridicând piciorul anchilozat, potrivește o perină dedesubt să-l păstreze orizontal. Pregătește o carte, în care atârnă un semn de mătase; înainte de a o deschide, ridică voalul să știe cine-i vecinul. Radu Comșa a recunoscut ochii bizantini, părul greu, blond-cenușiu, peptănat strâns și drspărțit de dunga albă la mijloc: Elena Bilbor — Elena Măinescu.

Și Elena Măinescu l-a recunoscut după o ezitare.

Îi face ea semn, chemându-l obosită dintr'o îndepărtare unde nu mișcă acum decât umbrele altor ființi, care au fost.

— Domnule Comșa!... Aproape să nu ne mai recunoaștem, nu?

Radu Comșa ridică la buze degetele subțiri și lungi, ca degetele icoanelor.

Elena are un început de zâmbet trist, dela care e absentă — un surâs clișeu politicos de conversație.

— Fugi, cum văd, și dumneata de lume, domnule Comșa...

— E mai liniște aici... Ceteam...

— Și eu tot pentru...

Apoi fiindcă nu există femee care să vadă o carte și să nu simtă irezistibil nevoia de a o cere împrumut, nu se abătu dela această orânduială:

— Dacă se întâmplă să ai cumva cărți mai multe aici, domnule Comșa, am să apelez la dumneata... Pe mine marea mă enervează... Sufeream de mult de insomnie, dar ca aici!...

— Oricând... cu plăcere, se oferi Comșa. Scarlat Măinescu nu e aici? — întrebă, deși îi era perfect indiferent dacă Scarlat Măinescu se află ori nu aici.

— O! cât despre Scarlat, domnule Comșa!... Ne vedem atât de rar!... El nu se poate despărți de București... Iar eu cu boala mea nu sunt o femee care să poată reține un om ca Scarlat...

Pregăti cartea...

— Urâtă vreme astăzi...

— Da, foarte urâtă... Mare în care să nu te înec.

Conversaţia se împotmoli.

Elena deschise cartea. Radu se aşează la loc, deschise şi el la pagină, dar nu ceti. Nu cetea nici Elena Măinescu, numai nu ridica ochii de teamă ca să nu-i oprească atraşi de obrazul lui Comşa. Dacă ar fi fost dela început cu partea aceasta de figură spre dânsa, arătând numai cicatricele respingătoare, nu l-ar fi recunoscut. Nu l-a mai văzut niciodată, din iarna războiului dela Iaşi... Sunt câţi ani? Şapte... nu, opt! Opt ani!... S'au petrecut toate, parcă în alt veac. O înţelege abia acum pe Luminiţa.

Îşi aminti deodată: „Numai de n'ar veni Luminiţa aici!". A spus că poate să treacă după amiază, cu copiii. Ar fi o întâlnire!... Şi el nu bănueşte nimic: cetește. Nu cetește; n'a auzit foaia întorcându-se. Desigur, caşi dânsa priveşte literile fără să le vadă. Are haine sărace, e îmbătrânit timpuriu, din ce-o fi trăind? Toată înfăţişarea îi e de declasat... Ca şi dânsa a întins mânele după o înşelare, o ispăşeşte. S'a mişcat... Cetește într'adevăr? Nu. Îşi roade unghiile. Poate gândeşte la ea, îi vede viaţa cu aceiaşi milă cu care i-o vede şi dânsa pe-a lui. Sunt amândoi acum, în ungherul acesta ascuns, fugind de lume, svârliţi ca obiectele scoase din uz.

Lunecă o privire, aşezându-şi piciorul dureros. Radu Comşa astupase pagina cărţii cu mâna şi se uita în nisip, cu bărbia în piept, cu cealaltă mână spânzurând. Dar nu gândea la prietina Luminiţei cu milă. Îşi spunea numai că dânsa îndură ceia ce trebue să plătească orice femee, când îşi întovărăşeşte viaţa cu indivizi de speţa lui Scarlat Măinescu. Desigur se simte nedreptăţită, învinue soarta. Uită că şi-a decis-o singură... Pe urmă se gândi că dacă n'ar fi tăcut el, poate soarta Elenei Bilbor ar fi fost acum alta.

N'avu vreme să-şi isprăvească gândul.

Tăbărî o ceată veselă coborând poteca falezei cu râsete sonore de copii. Nici aci nu poate avea liniște!... De mâni are să se mute la un kilometru, acolo unde nu mai ajunge nimeni.

Copiii năvăliră trântind găleţile şi lopeţile pe nisip.

— Mihai! Mimi! Nu daţi întâiu bonjur Tanti-Elenei? — mustră cu blândeţe un glas de bărbat la spatele lui Radu Comşa.

Copii se întoarseră supuşi la scaunul Elenei Măinescu şi întinseră mânuşiţele atât de pârlite de soare, încât păreau înegrite cu tinctură de iod. Elena îi desmierdă pe creştet, ferindu-le părul din ochi să le desvelească fruntea.

— Şi tu, Mioara? — întrebă un glas feminin.

O fetiță cu trup, mâni, cap și gură de miniatură, înaintă cu sandalele mici ca de păpușe, deschizând brațele grăsulii curmate:

— Bonzu' Tantelen!

Elena o ridică în brațe, îi sărută obrajii, ochii cu genele frizate, cu nesațiul maternității ei osândită să rămână pentru totdeauna sterilă.

— Luminița nu vine, e indispusă... anunță glasul bărbătesc ce mustrase adineori copiii.

Erau doi acolo, care-au respirat eliberați de-o povară.

Radu Comșa se gândise să plece, îndată ce-a recunoscut copilul de astăzi dimineață, dar n'ar fi voit să pară că fuge. El n'are de ce fugi. Deschise cartea hotărât să cetească. Va rămâne zece minute, pe urmă are să plece firesc, fără să întoarcă ochii la *ei*...

— Ce mai găsești tu să cetești atât, Eleno? — întrebă un glas moale, pe care Comșa îl recunoscu al Laurei Vardaru.

Elena arătă coperta albastră a cărții: autorul cu teoriile la modă de trei ani.

— Freud? — se zbârli glasul Laurei Vardaru. Dar e o oroare, Eleno! Cum pot admite că Mimi îl iubește mai mult pe Radu, iar Mihai mai mult pe Luminița, numai fiindcă așa vrea doctorul Freud prin complexul lui Oedip și alte asemenea monstruozități? Ajungi să te dezguște de cele mai nevinovate sentimente ale copiilor... Și pe urmă cum să cred că toate visurile absurde sunt realizarea unor dorinți ale noastre, secrete? Toate interpretările acele scabroase, de care roșești!... Ne-ar fi rușine să mai gândim la ceiace visăm... Altceva, Eleno, dacă găsești, cu plăcere... Dar Freud, mersi!

— Altceva are să ne dea domnul Comșa... Domnule Comșa!

Elena nu-i pregătea lui Radu Comșa un supliciu, din nedelicateță ori fără să fi premeditat bine. Își spunea numai că de vreme ce Radu Comșa se află aici, mâne ori poimâne tot se va pomeni neașteptat față în față cu Laura Vardaru, cu bărbatul și copii Luminiței, cu Luminița chiar... Îi ușura acest ceas penibil, alegându-l ea.

— Domnule Comșa!

Radu Comșa se ridică, lepădând cartea pe pânza scaunului și blestemând clipa când a ales acest ungher „retras".

— Pe Magda o cunoști mi se pare, domnule Comșa... Când era numai Măgduța Dobreanu. Acum: doamna maior Ionașcu. Domnul maior Ionașcu. Domnul Radu Șerban... Și acestea mărunte, generațiile viitoare.

Radu sărută mâna Laurei Vardaru, grasă și albă, mâna Măgduței mirosind a lavandă; strânse mânele celor doi bărbați. Toți trecură cu indiferență peste cicatricile din obraz, ignorându-le, cum au

părut că nu iau samă nici la hainele cu petele frecate, mirosind a garaj de automobil.

Tanti Laura era cu părul albit, făcuse guşă, respira greu, fluturându-şi vânt cu o batistă cât un laţ de palmă; Magda abia era mai femee decât fetiţa de pension pe care o îndrăgise cândva Mihai Vardaru; părea mamă în glumă a unui copil fabricat numai ca să aibă o păpuşă vie. Maiorul de cavalerie, Ionaşcu, îşi scutură cu bobârnace de pe tunica de vară un fulg invizibil, pe urmă contemplă marea în poziţie de ostaş în repaos, cu un picior înainte şi cu arătătorul mânii drepte înfipt între al treilea şi al patrulea nasture al uniformei... Bărbatul Luminiţei se aşezase familiar pe un braţ al scaunului unde sta Elena, balansând un picior, cu pantalonul de şeviot alt, ridicat sus, lăsând să se vadă ciorapul fin, tot alb. Acestea le văzu toate dintr'o singură privire Radu Comşa, iar tăcerea dură.

— N'am spus mersi pentru scoici! — recunoscu Mihai pe domnul de dimineaţă, când fugise fără să mulţumească. Mersi pentru scoici!

— Ce scoici? — întrebă tanti Laura, dezvelindu-i fruntea din păr şi privind nedumerită, pe rând, la copil şi la Radu Comşa.

— Mi-a dat domnul un pumn de scoici frumoase, azi dimineaţă, explică Mihai cu exces de gesturi în care se recunoştea neastâmpărul Luminiţei.

Şi arătând spre sora mai mică:

— Eu le-am dat pe urmă lui Mimi, tanti... Dar Mimi le-a uitat pe plajă... Aşa e ea întotdeauna. Nu se ţine nimic de dânsa! Vrea tot ce vede, plânge şi după aceia uită dacă a căpătat...

„E doar copilul Luminiţei", se gândi Comşa.

— Ba nu le-am uitat, să ştii tu! Le-am lăsat că aşa am vlut. Erau nişte scoici ulâte! — se apără Mimi, uitându-se cu indignare la Mihai, fiindcă scornea asemenea calomnii şi cu dispreţ la Radu Comşa, fiindcă îndrăznise să se arate generos cu scoici atât de urâte.

— Acum la joacă!... Haideţi, copii! — bătu din palme cu voioşie silită Laura Vardaru, îndemnându-i să se depărteze numai fiindcă surprinsese privirea lui Comşa asupra copiilor şi îi bănui gândurile răscolite.

Radu Comşa constată că guşa Laurei Vardaru, când respiră, se umflă şi se desumflă ca pieliţa de subt bărbia şopârlelor.

Copiii mutară lângă apă lopeţile, găleţile şi corăbiile de lemn. Mihai tăie planul unei fortăreţe în stil mare.

— E ora când toţi copiii de pe plajele Europei fac castele de nisip... ca să aibă marea ce spăla până dimineaţă! râse uşor Măgduţa, aşezându-se la picioarele Elenei, pe nisip şi ridicând obrazul despre

care Luminița spusese odată că încape într'o oglindă de buzunar. Dar râsul era numai pe buze: gândul învălui o clipă fugitivă amintirea lui Mihai Vardaru, o dimineață de iarnă cu mult soare sclipind în nămeți, o grădină cu albi copaci în neclintire ireală, scrisoarea de mai târziu care-i ajunsese prin Luminița, dela Radu Comșa, într'o carte unde-a găsit-o ca din întâmplare.

Umpluse un pumn de nisip și îl lăsă să se prefire în fire subțiri, ca într'un ceasornic de nisip care măsura în secunde anii câți au trecut. Când mâna fu goală, măturâ movilița ca un mic mormânt pentru o pasăre, scuturâ părul și redată vieții, chemă alături:

— Jack, vino aici!...

Maiorul Ionașcu se așeză docil pe nisip, ferindu-și cizmele să nu le zgârie în scoici...

Laura Vardaru, rupse tăcerea stânjenită.

— Vorbeam de Freud, domnule Comșa. Și spuneam că prefer teoriilor acestora nemțești și fără nici un haz, cheia visurilor din care când eram copil, dădaca îmi arăta că dacă am visat struguri, înseamnă că am să plâng și dacă am visat icoana sfântului Gheorghe, înseamnă că am să mă mărit cu un cavaler mai mult sau mai puțin cruciat, cum de altfel s'a întâmplat spre neșansa lui Pol. Erau mai naive aceste tălmăciri, dar cu simboluri mai poetice. *On ne peut pas vivre dans l'absolu,* înțeleg prea bine, dar nu înțeleg să cobori visul, adică ceiace e mai imaterial în noi, la o realitate atât de respingătoare... N'am dreptate, domnule Comșa? — încheie, făcându-și vânt cu batista de mătase mauve.

— Mărturisesc doamnă, că n'am urmărit nimic din toate aceste teorii foarte la modă...

— Observi ce vremuri am ajuns, domnule Comșa? — nu putu rezista Laura Vardaru. Căutăm moda la Nemți!... Ciudat rezultat al războiului!... Mă ierți că te-am întrerupt.

— Spuneam că nu m'au interesat, urmă Comșa, fiindcă acum nu mai visez niciodată. Cu șapte-opt ani înainte, aveam e adevărat o viață dedublată. Visam mai mult decât era permis să viseze un om serios. Dar atunci nu știa nimeni că există un dr. Freud, încât îmi explicam și eu visurile cum mă ajuta mintea... Adică în afară de realitate...

Radu Comșa surâse; buza cicatrizată dezveli caninul în rânjet. Vorbise, gândindu-se într'adevăr numai la visurile lui, care de șapte ani nu mai veneau, cașicum ceva înlăuntru fusese stâns. Dar tanti Laura, Elena și Magda, înțeleseră răspunsul altfel. Radu Comșa făcea aluzie obscură la altceva, în urmă cu acum șapte ori opt ani — când

„visase mai mult decât era îngăduit unui om serios". Găsiră nedelicată această aluzie şi îl condamnară, aruncând tustrele o privire de desaprobare strigoiului apărut între dânsele, dintr'o viaţă despre care nimeni nu pomenea nimic, demult, printr'o mută înţelegere. Devenise aşa dar acest Radu Comşa, un om înveninat aşa cum îl arăta cicatricile: om stigmatizat?

— Eu nu cred că dumneata ai dreptate, vorbi bărbatul Luminiţei, privindu-l o singură dată, la început, indiferent, şi adresându-se pe urmă numai celorlalţi, fiindcă Radu Comşa îi păru un tip fără nici un interes. Nu se poate să nu visezi. E cert că omul visează de cum închide ochii până se deşteaptă. Numai că nu-şi aminteşte ceiace a visat. Ceiace ar fi interesant în concepţia doctorului Freud şi ceiace observ că n'a ştiut să exploateze, ar fi o teorie nouă care ar rezulta asupra timpului.

— Iar ne vârî la alt Neamţ acum; la Einştein! — se sperie tanti Laura, în curent întotdeauna cu toate teoriile, ca să aibă ce combate etern indignată.

— Nu tanti Laura, continuă bărbatul Luminiţei, dacă ai răbdare, rămânem numai la Freud... Freud spune că visurile cele chiar dinainte de a ne trezi subt impresia unui zgomot, nu sunt decât sforţările noastre inconştiente, prin somn, să dăm altă interpretare zgomotului inoportun pentru a mai câştiga încă puţin timp de odihnă...

Bărbatul Luminiţei se aşează pe nisip, potrivindu-şi dunga pantalonilor şi încrucişând picioarele ca orientalii. Radu Comşa simţea nevoia să plece, şi nu îndrăznea de teamă să nu pară că a fugit.

— Cred că nu vă plictisesc, se pregăti pentru o poveste lungă Radu Şerban. Toată lumea vorbeşte de Freud. Să vorbim de Freud. Mă gândeam chiar astăzi dimineaţă după un vis al Luminiţei... Ştiţi că am găsit aici o vilă comodă, dar prea strâmtă. Numai trei camere. Am aranjat camera copiilor, cu Miss, dincolo de sofragerie să nu ajungă la noi zgomotele... Luminiţa doarme foarte uşor, destul să audă paşi şi se deşteaptă. In camera noastră avem un singur pat dublu, nu se poate mişca unul fără să simtă celălalt. Azi dimineaţă când mă trezesc — (Luminiţa e întotdeauna mai leneşă) — mâna mea dreaptă era prinsă subt ea...

Bărbatul Luminiţei îşi privi cu un surâs echivoc pantofii de olandă.

— Era subt dânsa, şi de aceasta chiar, visam mi se pare că eram Mucius Scevola şi îmi ardeam mâna în jăratec, să dovedesc nu ştiu ce bravură. Dar visul meu n'are importanţă... Mişc mâna încet, să o scot... Luminiţa se întoarce cu faţa în sus şi surâde continuând să doarmă — ea e veselă şi prin somn... Atunci izbucneşte un zgomot

în sofragerie; servitoarea răsturnase tava cu ceştile de cafea. Luminiţa sare speriată, se freacă la ochi. Somnoroasă încă, îmi spune: „Ce vis stupid Radule! Bine că m'am trezit!" Fiindcă eram tocmai subt impresia cărţii lui Freud şi a unui comentator al lui Freud, mă prinde curiozitatea să văd cât de stupid a fost visul Luminiţei. Şi îmi povesteşte un adevărat roman, un film de călătorie, peripeţii de foileton... Vă plictisesc?

— Nu, nu! — protestă maiorul Ionaşcu. Un vis al Luminiţei nu poate să fie decât un vis plin de toate nostimadele...

Dar cele trei femei îşi căutară ochii. Intreaga poveste cu toate amănuntele intime, în auzul lui Radu Comşa devenea grotească. Tanti Laura încercă să o înlăture:

— Ajungi la teoria timpului, lasă visul.

— Nu se poate, declară bărbatul Luminiţei, încăpăţinat şi metodic, deprins să ducă întotdeauna la sfârşit, ceiace a început. Fără vis nu pot explica ideia mea. Am să vi-l rezum numai. In această secundă aşa dar cât a durat zgomotul din sofragerie până s'a trezit Luminiţa din somn, a visat: că eram la Bucureşti, acasă, că ne-am hotărât după lungi discuţii să plecăm la Paris să vizităm expoziţia de arte decorative — ceiace de altfel am proectat în realitate pentru Septembre. (Nerăbdătoare ca în totdeauna, Luminiţa a anticipat măcar prin vis voiajul). Insfârşit, în visul ei ne facem bagajele, ne urcăm în tren; urmează amănunte de drum, peisagiul, vagonul restaurant, vagonul de dormit; ajungem la Paris, ne instalăm la otel, vizităm o săptămână expoziţia, cumpărăm chiar o garnitură de mobile, ne ducem la teatre, întâlnim cunoscuţi, ne convinge unul să trecem prin Elveţia la întoarcere, îl ascultăm; ne oprim la Geneva, la Zurich, la Lausanne, întâlnim alţi cunoscuţi şi după tot soiul de peripeţii plecăm în fine spre casă... Intr'un tunel trenul deraiază... Zgomot, ţipete... Explodează locomotiva... Călătorii fug opăriţi, gem striviţi subt vagoane. Luminiţa leşinată se deşteaptă în braţele mele; o smulsesem de acolo şi fugeam spre eşire... Devenisem cu această ocazie şi erou... Acesta e tot visul Luminiţei, stupid să zicem, şi absurd...

— Mă aşteptam la ceva mai nostim... Ne-a jucat o farsă de astădată Luminiţa! — exclamă desamăgit maiorul Ionaşcu.

— Tu ai fi vrut să viseze cursele, un Derby ceva, şi calul care are să câştige, Jack! — îl mustră Măgduţa, desvăluind aşa un tăinuit motiv de neînţelegeri conjugale, în pasiunea de curse a maiorului.

— Vă spun că nu visul interesează, reluă soţul Luminiţei. Interesează ce rămâne din vis când îl supunem metodei lui Freud. După doctorul Freud, toate aceste peripeţii care sunt materialul unui vis

să dureze o noapte întreagă, măcar cât lectura unui Beadecker, au fost provocate de zgomotul din sofragerie care a durat o secundă. Mărturisesc că explicaţia lui Freud e incomplectă. Căci explicaţia nu ţine socoteală că visul acesta foarte lung şi foarte detailat s'a desfăşurat înainte de zgomotul care după Freud l-a provocat. Deci suntem înaintea unei răsturnări de timp: efectul precedând cauza. Efectul adică visul, precedând cauza, adică zgomotul neaşteptat. Aveţi să spuneţi că un vis care ni se pare foarte lung, poate să nu dureze decât câteva secunde. Dar chestiunea rămâne neschimbată; cauza urmând după efect. Aici cred că e adevărata chee a visurilor pe care n'a încercat încă s'o deslege nici Freud, nici nimeni. Visul scapă noţiunilor de timp şi de spaţiu, iar omul prin somn degajându-se de impresiile succesive ale lumei fenomenale, se pare că se lipseşte foarte uşor de prejudecata timpului şi a spaţiului, ca să trăiască într'o lume unde eternitatea devine instantanee...

— Foarte interesant, dar nu pricep nimic, mărturisi dezolată tanti Laura, făcându-şi vânt cu batista şi uitând că adineori dorise să se curme această discuţie. De altfel explicaţia ta se poate să nu fie explicaţia cea bună.

— Explic conform cu metoda lui Freud, despre ea vorbim! — ridică ochii bărbatul Luminiţei, surprins că nu pot fi pricepute lucruri atât de simple.

— Lasă-l pe Freud. Sau chiar poftim, să-l acceptăm pe Freud! Nu e mai simplu să admiţi că visul Luminiţei a fost provocat de prezenţa mânii tale subt ea? Aceasta i-a dat senzaţia de siguranţă în toată plimbarea voastră prin vis la Paris, Geneva, Lausanne, etc... Şi numai când a izbucnit sgomotul, Luminiţa s'a deşteptat, adăugând visului în curs o catastrofă de cale ferată, să pună capăt călătoriei plăcute şi tu să o poţi salva, ducând-o pe braţe, dându-ţi ocazia să devii fără riscuri şi erou. Fără zgomotul din sofragerie, călătoria continua prin vis, ca orice călătorie normală din realitate, coborându-vă amândoi în gara de Nord. Mi se pare mai simplu...

— Nu tanti Laura, stărui cu neclintită încăpăţinare bărbatul Luminiţei. Nu, căci chiar dacă facem abstracţie de restul visului şi reţinem numai catastrofa provocată de zgomotul din sofragerie, rămân două fapte. Mâna mea se afla subt Luminiţa înainte de a interveni zgomotul. Când a spart servitoarea ceştile, tocmai credeam că am izbutit să o scot fără să o deştept din somn. In visul ei, întâiu survine catastrofa de cale ferată şi după aceia o duc pe braţe. Deci o intervertire a cronologiei, iar dacă într'adevăr visul n'a durat decât o secundă, cu atât mai mult ne aflăm în faţa unei simultaneetăţi, în care dispare timpul în eternitate.

— Pricep din ce în ce mai puţin! — suspină desnădăjduită tanti Laura. V'au scos din minţi Nemţii ăştia!... Freud, Einstein — nu ştiu de unde au apărut... E răzbunarea învinşilor.

— Nu m'au scos din minţi de fel, tanti Laura, se apără bărbatul Luminiţei săpând groapă în nisip cu călcâile pantofilor. Există o idee în aer, mă interesează şi atât. Nu mă împiedică să-mi văd de treburi şi să trăiesc viaţa cum se cuvine trăită, chiar să revin la mintea copiilor când în aceasta găsesc plăcere... sfârşi, sărind în picioare sprinten şi scuturându-şi nisipul de pe haine.

Aruncă pălăria de pae ca un disc pe nisip, iar după două minute se află lângă copii, nivelând cu lopata minusculă tot ce-a ridicat Mihai, Mimi şi Mioara din fortăreaţa lor şi închipuind o construcţie nouă, cu plan mai vast.

Radu Comşa se temea să plece, la gândul privirilor care aveau să-l urmărească depărtându-se. Se temea de reflecţiile lor când el nu va mai fi acolo, sau numai de ceiace vor gândi, chiar fără să rostească nimic. Ascultase trăgându-şi mânicile scurte peste manşete, sugând cu aer nepăsător dintr'o ţigară care nu trăgea, ca dintr'un creion. Dar se felicită că el care nu fumează decât rar, şi-a luat de astădată port-ţigaretul. Altfel, fără această ţigară, şi-ar fi ros unghiile. Ochii lui îi cântăriseră pe toţi fără iubire. Nici pentru unul nu găsea îndurare. Laura Vardaru, cincantenară puhavă, cu guşă de guşter, cu aceleaşi simboluri ale ei poetice şi cu aceleaşi mofturi: *„on ne peut pas vivre dans l'absolu"*... Generalul Pavel Vardaru cel puţin trăia în acel absolut, cu lichiorurile şi cantaricele de cabaret! Magda, lângă maiorul acesta insuportabil, cu gâtul strâns în gulerul tunicii: Jack! — nume ridicol de papagal... In capul ei fără creer, ca o capsulă, nimic n'a rămas din amintirea lui Mihai. Mihai Vardaru nu mai există aici pentru nimeni. E un nume; l-au trecut altui copil şi atât, s'au achitat! Toţi l-au uitat. Timpul e fără milă. Vindecă toate?... Nu! Ucide toate. Şi imbecilul celălalt, cu teoria lui Freud, ciugulită desigur din cea mai recentă carte!... Aduce în imaginaţia tuturor, fără discreţie, amănunte din intimitatea lor conjugală, cum doarme cu mâna subt nevastă-sa, ca să viseze că e Mucius Scevola şi dânsa să viseze alte idioţii... Un parvenit şi nimic mai mult; marionetă în mâinile lui Alexandru Vardaru; el l-a ales deputat, el i-a dat catedră universitară — că a rostit două cuvântări mai curăţele în Cameră, ce mare lucru? Cine nu poate flecări două ceasuri în Cameră? Şi odraslele lor nesuferite, alintate, copii de pâslă, în care ca iasca se va usca mâne locul unde altora le rămâne o inimă.

Privi la grupul dela marginea mării, cu duşmănie.

Radu Şerban, în genunchi pe nisip, tipărea cu lopata meterezele unui fort. Uitase teoriile lui Freud; era numai cu copii lui, coborât la bucuriile lor. Mihai îl ajuta cărând apa cu găleata. Mimi supraveghea lucrările cu o mână la spate: „Ai uitat glădina! S'aducem floli pentlu glădina plinţesei..." Mioara, copila în miniatură a Măgduţei, aduna scoici ovale pentru ferestre.

— Un crab... Papa, am prins un rac de mare!...

Mihai alergă dela marginea apei ţinând un crab de labă şi aruncându-l jos. Se chinci să-l vadă de aproape. Crabul strânse întâiu labele, pe urmă începu să se tragă îndărăt şi într'o parte, cu mişcări desordonate de paianjen.

— Il duc înapoi... la copiii lui! — se hotărî Mihai, apucându-l cu precauţie de labă şi fugind să-l svârle în mare.

Astfel, la marginea aceleiaşi ape, alţi şi alţi copii, găseau aceleaşi bucurii, repetau acelaşi gest şi aproape aceleaşi cuvinte.

Radu Comşa se uită la omul din mijlocul lor cu scârbă. Se preface desigur că află bucurie, jucându-se cu dânşii numai din făţărnicie... Cum s'a prefăcut adineori că-i este indiferent când l-a întâlnit aici. Fără îndoială, că ştie că între el şi Luminiţa... Nu se poate să nu ştie. Asemenea lucruri se află întotdeauna... A crezut că el, Radu Comşa, nu va înţelege ce se ascunde subt această nepăsare. Se preface că îl ignoră, dar e gelos pe trecutul Luminiţei. Orice bărbat e gelos pe trecutul femeii, mai mult decât de prezent... Spionă să vadă dacă celălalt nu-i aruncă vre-o privire furişă.

Dar Radu Şerban hohotea fără nici o grijă şi fără nici o bănuială, fiindcă Mimi i se urcase călare pe gât şi îl mâna cu o lopată:

— Hi, cal!

— Mimi, lasă-mă să termin. Fii cuminte, Mimi!...

— Domnule Comşa, întrebă Laura Vardaru, când să trimit după cărţile pe care i le-ai promis Elenei?

— Oricând, supse Radu Comşa din ţigara-creion, pe urmă îşi dădu seamă că vorbise cu ea în gură şi o aruncă în nisip.

— Şi uitam să întreb: unde?... Unde locueşti aici, domnule Comşa?

Lui Radu îi fu ruşine în primul moment să numească vila săracă unde stătea. Dar aruncă îndată numele ca o provocare.

— Vila Mavrichi.

Laura Vardaru ridică sprincenele şi umerii nedumeriţi: numele nu-i spunea nimic.

— N'am auzit încă de vila aceasta... In ce parte?

— O chichineaţă la marginea din stânga a băilor! — se grăbi să

lămurească maiorul Ionaşcu, de obiceiu monosilabic. Imi amintesc fiindcă tocmai râdeam alaltăeri cu Magda şi cu Luminiţa; are o firmă mai mare decât casa.

Intr'adevăr „Vila Mivrichi", cu pereţii subţiri şi scundă ca o provizorie construcţie de carton la marginea câmpului, înălţa printr'o orgolioasă fantezie a domnului Mavrichi, o firmă uriaşă şi inutilă, bătută în doi pari ca firmele de semînţerii şi de pepiniere, care se pot ceti din goana trenului la intrările oraşelor. Radu Comşa privi înveninat la maior. Vru să ducă mâna la gură să-şi roadă unghiile, şi numai cu greu se reţinu. Insă tanti Laura interpretă altfel lucrurile, zâmbind şi ameninţând cu degetul grăsuliu:

— Inţeleg, domnule Comşa, domnule Comşa! Te-ai exilat tocmai acolo, ca o protestare împotriva celor care... Insfârşit, ideile dumitale de bolşevic.

Pentru Laura Vardaru orice om care nu era înscris în partidul lui Alexandru Vardaru, era bolşevic. Radu Comşa aruncă o uitătură duşmană şi tanti Laurei.

— Ba nu aşa, tanti Laura... vorbi încet Elena Măinescu, sprijinindu-se în braţele scaunului să-şi îndrepte piciorul amorţit. Dau perfectă dreptate cuiva să fugă de bâlciul unde stăm noi... Să caute linişte deplină... Aici urlă orchestrele şi tarafurile până la miezul nopţii. Eu cel puţin am uitat ce e somnul.

Radu Comşa gândi că într'adevăr, acolo, la Vila Mavrichi, în câmp, n'ajung urletele tarafurilor şi jazzului, dar nu poate închide ochii toată noaptea, fiindcă aude prin părete tusa uscată a vecinului.

La amintirea acestei mizerii, privi fără prietenie şi la Elena, crucificată pe scaunul ei de infirmă, cu ochii scobiţi în orbite şi cu cearcăne viorii subt pleoape.

— Mi-ar plăcea să stăm odată la masă, la birturile acelea dela drum! — îşi rosti Magda o dorinţă veche. De când îl rog pe Jack! Mi se pare atât de pitoresc... Să facem într'o seară o escapadă...

— Da! — se uită acru Comşa la dânsa — aşi vrea şi eu să te văd cu penele de sticlete, în sosurile de acolo şi în sfârâiala de untură. Te-ai vindeca repede de pitoresc!...

Astfel, Radu Comşa isprăvi cu toţi.

— E timpul să trecem pe la Luminiţa! — hotărî tanti Laura Vardaru, privindu-şi ceasul cu brăţară. Copiii!... Radu... Radule!

Radu Comşa se scutură la chemarea numelui care nu era numai al lui — care pentru aceştia, nu mai era acum numele lui.

Radu Şerban părăsi cetatea, scuturând hainele copiilor, aducând uneltele. Veni cu ele în mână. Era cu fire de nisip în păr. Culese

pălăria de jos. Copiii întinseră mâinile, luându-şi ziua bună cuminţi — Radu Comşa gândi, cu acreală: „dresaţi!" Laura Vardaru sprijini de braţ pe Elena. Maiorul se oferi să ducă scaunul.

— La revedere, domnule Comşa... Cred că ne mai întâlnim pe aici! — îi strânse mâna bărbatul Luminiţei, aruncând fără nici o intenţie formula banală a oamenilor care s'au cunoscut într'o staţie balneară, unde ştiu că vor da ochi, fără să se caute, şi a doua zi. Porni, cu un copil atârnat de fiecare braţ.

„Când te voiu mai întâlni, am să întorc capul!" — decise Radu Comşa, întinzându-se pe pânza scaunului şi deschizând cartea. Respiră. Crezuse că n'au să mai plece. Mâne are să se mute la un kilometru. In celălalt capăt, spre Tuzla, unde nu mai ajunge nimeni. Căută pagina la semn.

„Je te reparlerai de toutes ces choses; il faudra bien parler encore de l'avenir si nous voulons l'aborder sans aveuglement, sans honte et sans horreur".

Pe marea vânătă, subt lamele de nori neclintiţi, amurgirea se lasă mucedă.

Două paseri albe — aceleaşi ori altele? — înaintează spre zarea unde ceaţa a pus o bară de funingine. Şi nici un val. Apa sleită trebue să fie acum grea ca plumbul.

„La majorité des hommes souffrent d'une espèce d'abandon; ils souffrent de n'être pas possédés, de s'offrir toujours en vain".

Mesagerii albi se întorc din zarea deşartă. Bat extenuaţi din aripi, de acolo unde n'au găsit nimic, chiar insula s'a scufundat: un gol vânăt şi alt nimic.

Cartea lui Radu Comşa a lunecat de pe genunchi. In faţă pe plajă, între linia apei şi el, e cetatea de nisip; intactă şi cu ferestrele de sidef lucind aşteaptă bucuria copiilor de mâne. Intoarce ochii şi ochii revin.

Cetatea are metereze rotunde, un şanţ de jur împrejur cu o punte. E şi turnul de pază aşa cum l-a închipuit Mihai. Şi spânzurătoarea de trestie pentru spioni. Şi ferestrele de sidef cum le-a voit Mioara, de unde să privească prinţesa bătălia. Şi grădina cu fire de alge a lui Mimi, unde să se plimbe prinţesa când bătălia s'a sfârşit: „Am uitat glădina pentlu plinţesă..."

—Mâne, desdedimineaţă venim cu maman, s'o isprăvim! — spusese Mihai, admirând-o încă odată, cu mândrie, înainte de a pleca şi înconujrând-o cu lopata în mână, să-i netezească vre-un colţ nemistriit. Iar din mers, se mai întorsese să o privească, neîndurându-se s'o lase vântului care poate va împinge peste noapte valurile până acolo, să lingă nisipul şi să înghită tot.

Nici un val nu se clintește, vântul a murit undeva — fii fără teamă Mihai, bucuria ta fragilă va supraveţui până mâne!

Ce putere rea îl ridică pe Comșa? A aruncat cartea pe scaun. Merge până acolo și cu o aruncătură dușmană de picior dărâmă turnul, răstoarnă meterezele, apoi cu talpa, metodic netezește pământul, amestecând scoicile cu firile de alge, apăsat, da, să nu mai rămână decât o movilă de nisip călcată. Când a sfârșit își șterge fruntea și privește ca un răufăcător împrejur, abia atunci temându-se să nu-l surprindă cineva. Și într'adevăr, cineva vine. Își ia înfățișarea nepăsătoare, a unui om care se plimbă cu mâinile la spate să respire în singurătate, binefăcătoarea odihnă a mării...

— Știam că ești aici... Mi-a spus doamna Laura Vardaru...

Virgil Probotă îi căută amândouă mâinile, să le scuture cu toată dragostea prieteniei lor vechi. Dar mâinile lui Radu Comșa rămaseră moi și neînsufleţite. De unde a mai venit și acesta? Toți se adună astăzi aici? Când au să-l lase odată, în pace?

— Îl recunoști pe Dinu?

Copilul îi pare urât, cu gâtul subțire în gulerul uniformei de liceu cu vipușcă galbenă, cu capul gol, tuns. Are ochii cu fire de aur și fruntea bombată a Mariei, dar îi pare urât. Timid, copilul întinde mâna domnului acestuia străin: astăzi Radu Comșa a întâlnit toți copiii altora.

Dinu se uită pe furiș la cicatricele din obrazul lui Comșa, pe urmă plecă ochii, fiindcă întotdeauna copiii fug instinctiv de urâțenie și de suferință.

— Să stăm jos, Radule...

Virgil Probotă pipăi nisipul cu mâna.

— E cald încă. Putem sta. Și să vorbim, Radule... Atâtea veacuri sunt de când nu ne-am văzut!...

Vorbi Virgil Probotă. Radu fu silit să asculte. Unul vorbi întâiu numai despre el, cum vorbesc întotdeauna oamenii numai despre ei. Celălalt ascultă, gândindu-se numai la el, cum gândesc întotdeauna oamenii numai la ei. Bunăvoia lui Virgil Probotă, strângea ca o ofensă dezolarea lui Comșa, mai ermetic ghemuit în el.

Dinu merse chiar la marginea mării, și întins cu fața în jos, cu obrajii în pumni, privea nesățios șesul apei.

In acelaș loc, Maria Probotă, acum nouă ani, stătuse tot așa, odihnindu-și ochii osteniți pe calmul plat al aceleași mări. Dinu îi adusese un crab atârnat de picior, ca adineaori, Mihai, copilul Luminiței. Dar liceanul cu părul tuns și cu vipușcă galbenă la uniformă, nu le putea ști acestea, nu și le amintea. Copiii uită — viața lor e

înainte, nu îndărăt. Amintirea era ştearsă, cum au fost şterse pentru totdeauna numele lor în nisip şi cum marea de-acum, aceiaşi, nu mai păstrează indiferentă şi veşnic primenită, amintirea mării de-atunci.

Dacă ochii lui Dinu, castanii cu fire de aur ca ochii Mariei, se învăluiră de-o tristeţă copilărească o clipă, tristeţa fu numai fiindcă aşa privind întinderea sură a apei, se închipui că e indianul Thalcave, la capătul ultim al Patagoniei, privind cu mâna streşină la ochii painjeniţi, orizontul unde a dispărut pentru totdeuna barca în care se află prietenii lui, copiii Căpitanului Grand.

Astfel tristeţile nefericirilor imaginare, maschează tristeţile fără vindecare, ale vieţii celei adevărate. Maschează şi le înlocuesc.

— Pot spune că acum sunt mulţumit, declară Virgil Probotă, lungindu-se pe nisip, într'un cot şi trăgându-şi haina subt el.

„Maria nu mai este şi el poate fi mulţumit", gândi scârbit Comşa.

Şi îndată după aceia: „Am devenit avocatul din oficiu al morţilor. Adineoari pentru Mihai Vardaru, acum pentru Maria"...

— Clujul era ideal pentru un om ca mine, continuă Virgil Probotă. Am laboratoriu admirabil înzestrat. Mi-e destul. Restul nu mă interesează. Când ies dintre microscoapele şi fiolele mele, mă surprinde că atâta lume se frământă pentru nimicuri fără nici un interes, şi îi compătimesc. Dinu învaţă bine... Poate ceteşte prea mult, dar îi supraveghez lectura. Curiozitatea e un indiciu... Nu trebue contrariată, ci numai captată, canalizată. Nu-i tolerez excese: nici prea mult sport cum a degenerat obiceiul acum, nici numai carte, falşificarea livrescă a vieţii, cum era obiceiul pe vremea noastră... Acum e vorba să ne mărească salariile. Cu puţină chibzuială se poate trăi, măcar că se vaicără toţi...

Radu Comşa îşi cântări prietinul, cu înfăţişarea lui de om satisfăcut, în hainele noi, în care se mişca stângaciu. Observă că a început să prindă burtă şi că a chelit complect.

Această constatare nu-l nemulţumi.

— Am venit pentru o săptămână numai, şi mai mult pentru Dinu. Imaginează-ţi că uitase cum e marea!... E adevărat că la patru ani, când a fost el, ce putea înţelege?... Pe urmă mă întorc iar la laboratorul meu; eu lucrez şi vara. Pot spune chiar că lucrez mai bine: e linişte, nu mă deranjează nimeni. Când obosesc, deschid fereastra... Pomii sunt la doi paşi... După un sfert de oră mă întorc recules... Prepar o lucrare serioasă. Am câteva comunicări la revistele de specialitate, despre care s'a făcut oarecare caz... La sfârşit tot străbaţi. Viaţa nu e atât de ingrată. Păcat numai că...

Virgil Probotă se opri, uitându-se cu ochii lui roşcaţi, la locul

unde Dinu căuta neclintit în zarea după care au dispărut copiii căpitanului Grand. Era marginea de plajă, pe care o alegea altădată Maria cu Dinu. Unde i-a găsit în dimineaţa ultimă a lor, aici. Poate la aceasta se gândea. Poate la altceva. Acum, acolo era numai nisipul, marea şi alt Dinu.

Reluă:

— Toţi sfârşim prin a accepta viaţa... Adaptarea e un principiu de existenţă. O condiţie...

„Acum începe cu mania lui — gândi Comşa — o teorie biologică. Am auzit adineaori o disertaţie asupra lui Freud, s'o suport şi pe aceasta". Şi îşi surâse singur, cu rânjetul desvelind caninul.

Dar Virgil Probotă nu începu cu mania lui. Se întoarse la Radu, punându-i mâna pe genunchi şi întrebându-l:

— Şi tu?...

— Eu, cum mă vezi! — rosti amar Comşa, observând că prietenul abia acum şi-a amintit de el.

— Eşti cam laconic, Radule...

— Precum vezi...

„Vorbeşte exact acum, ca Dan Şcheianu — gândi cu sinceră mâhnire Virgil Probotă. Cine ştie ce secrete umilinţi înăbuşă în el! E un nefericit. Trebue scăpat din această pierzare".

— Radule, rosti cu frăţească pornire Virgil, de ce nu-mi spui?

— Ce să spun? — râse falş Radu Comşa, desvelind colţul caninului în rânjet. Aştepţi o spovedanie? Să-ţi înşir — ce? Povestea mea e aici, aici şi aici! — arătă pe rând obrazul însemnat, haina cu ţesutul mânicii destrămat şi fruntea. Oricine poate ceti, iar unii de aceia fug!

— Suferinţa ta, Radule, e aici... spuse încet Virgil Probotă, atingându-i pieptul. Inima ta e bolnavă.

— In orice caz n'ai să mi-o tămădui tu în laborator... Nici n'ai să mi-o întinzi la pila electrică, ca mezenterul broaştelor! — adăugă mai târziu, ca să-l jignească.

Şi îndată începu să-şi roadă unghia până în carne.

Virgil Probotă, desenă cu apărătoarea de nichel a creionului, figuri geometrice în nisip, ştergând şi construind altele. Vorbi fără să ridice ochii, cum s'ar fi destăinuit pământului.

— Înţeleg ceva, din dezolarea ta, Radule... E înrudită cu a noastră, a tuturor... N'a scăpat nici unul din generaţia noastră... Atât doar, că fiecare se mărgineşte la el, ori la profesia lui, nu observă că suntem atinşi de o boală generală, care n'a cruţat pe nimeni până acum. O temere, o îndoială... parcă uneori o mustrare... Câteodată, în la-

boratorul meu, de acolo, din Cluj, când obosesc, deschid fereastra şi întorc spatele mesei de lucru. Atunci mă cuprinde şi pe mine îndoiala. Ştiu că suntem mii şi mii în asemenea laboratorii. Neînsemnaţi. Mediocrităţi osândiţi mediocrităţii. Dar gândul nu mă umileşte. Cel mai obscur ucenic e astăzi de un folos, dacă deţine o minusculă parte măcar de adevăr. Ni se aruncă învinuirea că slujim o civilizaţie de ingineri şi de laboratorii. Dar laboratoriile şi inginerii au lărgit spaţiul şi au mărit timpul... Acum cunoaştem materia până la electroni. A zbura, a devenit o îndeletnicire comună pentru orice plutonier de aviaţie, cu fraţii rămaşi la păscut porcii. A asculta un concert la Londra ori Paris, în camera ta, găsim cu toţii foarte firesc... Şi asistăm numai la un început. Restul e scormonit de mii de furnici. Acum, când vorbim, poate undeva într'un laborator ori într'o uzină, se înfăptue miracolul care va răsturna legile şi va schimba faţa lumii... Dacă un Aristot, un Platon, un Socrat ori un Democrit, ar fi chemaţi să participe un singur ceas la ceiace noi trăim foarte firesc, şi-ar pierde siguranţa cu care interpretau lumea, vârâtă în câteva sisteme logice, când lumea era limitată la o infirmă porţine geografică. Am câştigat pe lângă toate, o noţiune care nu exista: aceia a planetei. Ştiu că de cealaltă faţă a globului, oameni trăiesc şi lucrează şi au plăceri ori suferinţi identice cu ale mele; sunt în permanent contact cu ei; în zece minute aflu, culese din spaţiu, ştiri dela ei, şi ei, le află dela mine. Am noţiunea unei solidarităţi cu destinul lor, nu-mi sunt indiferenţi, nu trag zid să mă despart de dânşii: seceta ori foametea pe care o îndură ei ştiu că se repercutează în viaţa mea de fiecare zi, în preţul pânii pe care o cumpăr şi în birul pe care îl plătesc... Tot ce există pe pământ ori subt pământ, a fost scormonit la iveală, pus la dispoziţia celorlalţi. Eri erau puteri nefolosite şi bogăţii nebănuite de nimeni. Acum stau la picioarele tuturor. Omeneşte ai câteodată drept să te simţi mândru de veacul tău... Şi lumea e totuşi nefericită. Din ce în ce, nu ştie ce vrea şi nu se mulţumeşte cu ce are...

— Mi se părea adineaori că arăţi a fi foarte mulţumit! — întrerupse cu acreală Comşa.

Virgil Probotă nu-l auzi. Continuă:

— Ceteam o anchetă... Chiar eri. Au răspuns savanţi şi militari, din Europa, şi din America, şi Japonezi, de care se tem deopotrivă Europenii şi Americanii. Toţi vorbesc despre un războiu viitor ca despre o fatalitate inevitabilă. Cel mult, îndrăznesc să spere că va fi deocandată amânat. Şi toţi ştiu, că un războiu viitor are să însemne o exterminare în masă a oamenilor, pe lângă care războiul ce-a fost,

rămâne o joacă de copii. Se vorbeşte despre crepusculul rasei albe. Despre celelalte continente, care se vor ridica să ne extermineze cu armele creiate de noi... Şi cine mai ştie încă ce alte ameninţări, ne mai pândesc?... Atunci mă cuprinde o îndoială. Nu slujim oare o minciună? Nu suntem cumva complicii unei înşelări care pregăteşte omenirii, alte suferinţe, mai teribile? Nu punem în mâna unei umanităţi iresponsabile, armele cu care să se sinucidă?

Virgil Probotă se îndreptă în capul oaselor pe nisip, vârî creionul în buzunarul dela piept şi privi acum zarea opacă a apei, dinspre care înainta noaptea.

— Mă uit la copacii care înfăţişează natura şi gândesc prin ei. Mi se pare atunci că miracolul nostru de care suntem mândri e un miracol trist: am denaturat natura, am făcut-o ignobilă şi criminală. Oamenii cunoşteau plăceri simple şi dezinteresate. Acum fericirea e plătită şi artificială. Bucuriile noastre sunt tarifate. O pădure e a cuiva, nu a pământului. Şi peştii râurilor au acum un stăpân. Civilizaţia e exclusivistă. Plătesc ca să pot spune ceva că e al meu şi nu-mi face plăcere decât pentrucă e plătit. Şi fiindcă plătesc şi fiindcă plătind pot obţine orice, devin insaţiabil, vreau mereu alt şi altceva, iar satisfacţiile noastre sunt triste şi incomplecte... E meteahna, tara civilizaţiei noastre, cum de altfel a repetat-o până la bagatelizare, Fererro.

Virgil Probotă se ridică în picioare.

Radu Comşa îl găsi grotesc, în hainele lui noi de parvenit al progresului, perorând în faţa mării, care-a văzut de atâtea milenii, atâtea, fără nici o turburare. Dar Virgil Probotă nu bănui aceste gânduri ale prietinului, vorbind mai departe:

— Şi toţi copacii aceia, îmi dau atunci răspunsul. Mi se pare că ţi-am spus. Sunt câţiva tei bătrâni. Când au fost sădiţi acolo, omul nu putea sbura şi nici nu putea culege din văzduh, cu o pâlnie, concertul dela Paris. Toate s'au înfăptuit deci în mai scurtă vreme decât ciclul unei vieţi. Şi vârsta planetei se numără doar cu milionele de ani... Atunci mi se lămureşte singura explicaţie a acestei nemulţumiri de care suferă omenirea. Omul e nemulţumit şi suferă fiindcă n'a avut vreme să se deprindă cu felul de viaţă, creiat tot de el. Se urcă în avion să parcurgă cinci sute de kilometri în două ore, dar sufletul lui e încă vechiu, ca atunci când străbătea distanţa aceasta în căruţă de poştă, în opt zile. Şi mă întorc iar dela fereastra cu tei, la masă şi la microscoapele mele, împăcat. Nu vreau să-mi trădez, trândăvind, miile de tovarăşi pe care nu-i cunosc, din toată lumea, care nu se îndoesc şi nu se opresc din munca lor de furnici...

Criza de acum e trecătoare. Tot ce-a câştigat vreodată omenirea a fost cu un sacrificiu şi a început printr'o catastrofă... Creştinismul a dărâmat imperiul roman. Şi religia noastră, dărâmă pentru moment, ca să reconstruiască...

Radu Comşa, gândi: „Acesta crede în imbecilitatea lui, că fericirea omenească are să iasă dintr'o eprubetă". Şi îl compătimi.

Dinu veni dela ţărmul apei, unde pierduse nădejdea să se mai întoarcă barca în care au plecat fii căpitanului Grand. Subt fruntea rotundă ca fruntea Mariei, acum ochii castanii cu fire de aur, aduceau mai mult aminte ochii Mariei. Dar Radu Comşa nu-i văzu decât mânile lungi şi mişcările disgraţioase, de copil în vârsta când creşte. Şi copilul presimţi că omul acesta cu semn urât în obraz nu-l priveşte cu simpatie: suferi, fiindcă întotdeauna copiii sufăr când nu se simt iubiţi.

Virgil Probotă îşi închee logosul, cu mâna pe umărul lui Dinu:

— Să nădăjduim că aceştia au să fie mai fericiţi... Noi stăm cu jumătate de viaţă într'o epocă şi cu jumătate în cealaltă. Ne întoarcem cu gândul numai îndărăt; ei au viaţa numai înainte. N'au ce regreta, fiindcă n'au cunoscut ce-am ştiut noi. N'au ce să-şi amintească... Poate au să ne dispreţuiască puţin pentru sentimentul nostru, care mânându-ne mereu în trecut, nu ne îngădue să trăim prezentul... Pentru ei totul va fi firesc. Se vor simţi bine în veac, cum noi nu mai suntem capabili să ne simţim.

Copilul ridică ochii castanii la amândoi, neînţelegând:

— Dar mă simt foarte bine... Păcat numai că marea e atât de urâtă în astă seară...

„Are acelaşi glas ca Maria, ca sunetul mat al bilelor de fildeş ciocnite" — gândi Radu, iar amintirea Mariei îi fu amară şi îi fu frică parcă, să nu cumva să-şi amintească Dinu, de acea noapte de Noembrie, când i-a părăsit în ploae, pe legătura lor săracă, în drumul retragerii.

— Cred că mergi cu noi la masă, Radule? îl îndemnă Virgil, nădăjduind să-l desmorţească aşa din mocneala lui. Sântem numai noi.

— Nu pot... Mai rămân!... — se împotrivi Radu Comşa, născocind îndată o prietenie imaginară: — Aştept pe cineva.

Dinu se bucură că nu vor sta la masă cu un om atât de posac.

Când se depărtară, Radu îi privi din urmă, rozându-şi unghiile. Virgil ţinea copilul cu mâna stângă după gât. Dinu întrebă:

— Tăticule, acesta e domnul Comşa, despre care tot îmi spuneai mata?

Dar gândul pentru care întrebase, rămase închis în sfiiciunea

lui de copil: se mira că cineva va fi putut fi vreodată prietin cu asemenea om.

Radu Comșa fu iarăși singur. Îl împresură amurgirea fumurie. Cerul noros se lăsase pe mare, de unde nu se mai întorcea nici o pasere albă. S'ar fi spus că în apa vânătă, a murit acum, lăsându-se la fund, tot ce fusese însufleţit. Cetatea de nisip era numai o movilă de nisip, pe plaja netedă boţind o cicatrice.

Îl scutură frigul.

Strânse scaunul. Îl târî la baraca de scânduri, se îndreptă spre birtul lui cu miros de untură sfârâită, ocolind lumina.

Se încrucişă în drum cu o pereche rezemată în braţ, cu frunţile apropiate: doamna cu părul oxigenat, stăpâna lui Pikiki şi domnul Pastion. Pe urmă, după zece paşi, întâlni soţul fără mână, cu Pikiki legat în cureluşă, păşind cu ochii în pământ, în înoptare, pe poteca prăfoasă...

N'avu nici simpatie, nici înduioşare pentru el. Ba, îşi spuse că un om care acceptă aceasta, nu merita să fi pierdut cândva o mână „acolo"...

Se izbi cu pieptul într'o împrejmuire de sârmă. Ocoli pe-o alee. O fereastră luminoasă îi atrase ochii. Vru să privească în altă parte şi ochii erau chemaţi de căldura bună şi intimă, a luminii aprinse. Fereastra era deschisă. Lampa atârna deasupra mesei. Doi copii, doi părinţi, o familie: — ceia ce se află în ceasul acela, după toate ferestrele luminate.

Inaintă încă şi se opri cu ochii lărgiţi, cu mâna sprijinită în trunchiul unui salcâm.

Era fereastra *lor*.

Luminiţa, cu un copil la dreapta şi altul la stânga, le împărţea în farfurie. „Celălalt" întors cu spatele spre întunericul de afară... Mihai înalţă ochii, clătinându-şi cârlionţii părului: se înţelegea fără să se audă vorbele, că Luminiţa îl mustră pentru ceva şi că el se apără. Mimi, cu şervetul după gât, se uită la lampă prin scăunaşul de cristal...

Omul întors cu spatele vorbi ceva, Luminiţa râse... Pe urmă, rămase cu ochii uitaţi, în înoptarea de afară, mută vasul de cristal cu flori, din calea privirii. Gândeşte ceva străin, o clipă e absentă dintre ceilalţi. Bărbatul i-a pus mâna pe mâna ei. A tresărit şi râde: „Nimic, nu ştiu la ce gândeam!... Mimi, lasă scăunaşul şi mănâncă"...

Mimi numai frunzăreşte. Mihai a terminat şi a pus furculiţa alături. Explică ceva gesticulând aprins, cu mânile deasupra mesei. De-

getele Luminiței îi mângâe părul, s'au întâlnit cu degetele bărbatului pe creștetul copilului, care e al lor.

Mâna lui Radu Comșa s'a înfipt într'un ghimpe din trunchiul salcâmului, dar nu o mișcă. Durerea îi face bine.

Privește la o viață, a lui, care i-a fost furată.

Luminița a vorbit. I'a auzit cuvântul rostit, numai după mișcarea buzelor:

— Radule!...

A răspuns celălalt.

Ce ușor i-a fost! „Radule!" — numai a schimbat ceva și viața durează... Cum o urăște! Cum a putut să creadă vreodată în ea? Luminița iar râde. E abia mai femee decât atunci. Peste ea n'au trecut anii... N'au lăsat nici un semn... Își desmiardă copilul: cum poate desmierda copilul altuia?... Dar ce gânduri stupide!... E numai copilul *ei*, al *lor*, al *acelora*... El e cel care stă aici, și nu se poate desprinde ca un cerșitor, privind la fereastra unde e lumină și cald înlăuntru și unde nu e primit.

Lampa a clipit, s'a clătinat.

Sunt nenorociri care pot veni neașteptat, să curme cea mai calmă și durabilă fericire; exploadează o lampă, cade de sus și se aprind toți, se sfarmă automobilul într'un zid... Mișună gazetele în fiecare zi, de asemenea fapte diverse... Dacă s'ar aprinde toți, ar sări în flăcări să salveze unul? Dacă i-ar găsi subt mașina sfărâmată s'ar pleca să ridice unul?...

Dar lampa varsă înainte lumina ei caldă și bună. Cei dinlăuntru n'au cum presimți, că s'ar putea întâmpla vreodată ceva să rupă tihna lor fericită. Totul e sigur și simplu.

Se sbate un fluture împrejurul luminei și a căzut cu aripile dogorâte pe fața de masă. Mihai a întins mâna după zvârcolirea lui, iar Mimi îl vrea ea. Luminița l-a luat ca să facă pace, l-a ridicat în vârful degetelor și s'a dus la fereastra deschisă, să-l arunce afară.

L-a pus în palmă și a suflat asupra lui. Fluturele și-a palpitat aripile cu restul de viață. Și Luminița s'a oprit, cu mânile rezemate în pervaz, să privească în întuneric. E înramată de lumina molcomă dinlăuntru; în fund se văd buclele copiilor: un cap bălan, unul negru...

Luminița s'a plecat încruntându-și sprincenele, să străbată mai adânc întunericul. Parcă e cineva: o umbră... Un necunoscut rezemat de un copac... Un cerșitor, un vagabond... A fost numai o părere... Nu mișcă. S'a clătinat o creangă și ea a crezut că e un om. O părere și alt nimic.

Se întoarce așezându-și din mers, firele de păr în care lucește lumina.

Când înoată cineva prea departe, în larg, cum înoată imprudent Luminița, se poate ușor întâmpla să-și piardă respirația și să nu se mai întoarcă niciodată.

Gândul s'a ales din ultima drojdie de umilire, de rușine și de dezgust.

Radu Comșa a dus mâna plină de sângele înțepăturii de spin, la ochi, la obraz. Ce-a mai gândit? Până unde a ajuns? Ce fiară hidoasă pirotește în el? Tot ce-a făcut astăzi, a fost numai să urască. In bucuria tuturor, a adus sufletul lui înveninat. Pe nimeni nu l-a cruțat. Pe nimeni nu l-a iertat. Nici pe copii. Bucuria lui a fost să le strivească bucuria lor. Și-acum a dorit și aceasta!...

Mâna astupă ochii. Intâlnește semnele tăiate în carne, ca un stigmat în afară, al hâzăniei din lăuntru. Și mâna s'a retras de atingere cu oroare. Acesta e tot adevărul pe care îl înțelege acum: Rana a venit numai să pună în afară, semnul hâzăniei care dormita în el, dinainte. Să-l deosebească între toți...

— A gemut cineva, afară?

Copilul Luminiței, ridicat în vârful picioarelor, să ajungă până la pragul ferestrei, privește cu ochii lui mari și nevinovați, în întunericul unde cutreeră duhurile cele urâte și rele.

— Un om fuge!...

Da, un om fuge cu obrazul ascuns în mână, printre spinii care-l plesnesc.

Fuge spre margine, dincolo de tot, de ziduri, de oameni și de lumină, unde întunecarea a pus stăpânire. Fuge alungat de el însuși, cu inima svâcnind în gratiile coastelor unde s'a deșteptat durerea. Iar când a ajuns în câmp, îl cheamă lucirea lacului cu apă sleită și neagră, ca lacul pustiu și blestemat, Asfaltit... Se împleticește, se ridică și fuge între spini, până cade undeva, cu sângele obrazului în nămolul plin de duhoare.

Iar apa de acolo, e atât de grea și blestemată, încât nu primește trupul nici unui înecat.

FINE.

524

CUPRINSUL

Pagina

I: Pe cer s'a arătat un semn mare . 3
II: In întuneric se află lumina . . . 41
III: Ca să fii tare, fii singur 81
IV: Trăiască România Mare 121
V: Ferul, fonta şi oţelul 147
VI: Strigoii. 179
VII: Intoarcerea unde au fost jurămintele 197
Epilog: Lângă lacul negru, asfaltit . . . 241